

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ

Murat BURGAÇ

DOKTORA TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekim 2010**

DOKTORA TEZ ÖZÜ

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ

Murat BURGAÇ

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2010

Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Türkiye’de 1927–1935 yılları arasında vilayetler üstü, bölgesel bir idari teşkilat olarak dört umumî müfettişlik kurulmuştur. Umumi Müfettişlik Teşkilatının, Cumhuriyet dönemi idare mekanizması içinde son derece önemli bir yeri vardır ve teşkilat, merkezi yönetimin taşradaki örgütlenmesini tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Tek Parti Dönemi’nin sonuna kadar çalışmalarını sürdüren müfettişlikler, 1947 yılında işlevsiz hale getirilmiş; 1952 yılında umumî müfettişlikler hakkındaki yasanın yürürlükten kaldırılmasıyla da tamamen tasfiye edilmişlerdir.

Trakya Umumî Müfettişliği isimli doktora çalışmamızda; Edirne, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli vilayetlerini içine alan ve son derece stratejik bir öneme sahip olan, Trakya bölgesinde görev yapmak üzere, 1934 yılında, kurulan Trakya Umumi Müfettişliği incelenmiş ve Umumi Müfettişlik Teşkilatı gibi olağanüstü bölgesel bir idari teşkilata niçin gereksinim duyulduğu ve teşkilatın ne tür bir işlevinin olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

Çalışmamızda; birinci el kaynaklara dayanan ve olayları kronolojik bir biçimde, sebep-sonuç ilişkilerini gözetererek ele alan tarihsel yöntem kullanılmıştır.

Çalışmanın sonunda, Umumi Müfettişlik Teşkilatının; benzer ekonomik ve sosyal koşullara sahip, benzer sorunları ve benzer gereksinimleri olan birkaç vilayeti, bir “mıntika” altında toplayarak, tek merkezden koordine etmek ve denetlemek; böylece taşrada “idari ve inzibati işlerin” daha düzgün, süratli ve koordineli bir şekilde yürütülmesini; ekonomik ve sosyal kalkınmanın istenen hızda gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kurulduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca teşkilatın idari yapı içindeki yeri, önemi ve işlevi açıklığa kavuşturulmuş; teşkilatı kuran yönetsel ve siyasal düşünce, bilimsel bir bakış açısıyla, ortaya konmuş; müfettişliğin görev yaptığı dönemde, Trakya’da yaşanan; iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeler ve bu gelişmelerde müfettişlik teşkilatının rolü aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Umumi Müfettişlikler, Trakya, Trakya Umumi Müfettişliği.

ABSTRACT**TRAKYA PUBLIC INSPECTORSHIP****Murat BURGAC****Department of History****Anadolu University Institute of Social Sciences****October 2010****Consultant: Prof. Dr. Ihsan Günes**

Four public inspectorships which were regional organizations above provinces were founded in Turkey between the years 1927 – 1935. These organizations undertook a complementary characteristic in the ongoing organization of central government in local areas and therefore played a vital role in the government system of Turkish Republic in those years. Having carried on their studies by the end of the single-party period, the functions of these organizations were substantially narrowed in 1947 and afterwards they were abolished with the abrogation of the law of public inspectorships in 1952.

In the study, Trakya Public Inspectorship, which was founded in 1934 and served in Trakya region, comprised of the provinces such as Edirne, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli and being of great importance strategically, was surveyed. Besides, the reasons for a need for these extraordinary regional organizations in general and the functions of these organizations were investigated.

In the study, a historical method which depends on primary sources and which focuses on the events in chronological order by using cause and effect relations was used.

In the end, the study revealed that these organizations were established for the purpose of coordinating and supervising from the centre by organizing a number of provinces sharing similar economical conditions, social conditions, problems and needs as single regions. By this way, the central government aimed at carrying out the governmental and disciplinary works more ordered, coordinated and faster, and they also aimed at facilitating economical and social development. In addition, the positions, the functions and the importance of these organizations within the governmental structure were clarified; the administrative and political views which established the organizations were explained with a scientific point of view and finally the economical,

social and cultural developments during the period in which the public inspectors had worked in Trakya region and the roles of this organization in these developments were clarified.

Key Words: Public inspectorships, Trakya, Trakya public inspectorship.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Murat BURGAÇ'ın, "Trakya Umumi Müfettişliği" başlıklı tezi 16 Aralık 2010 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ
Üye : Prof.Dr.Erdal ONAR
Üye : Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU
Üye : Prof.Dr.Cezmi ERASLAN
Üye : Yard.Doç.Dr.Şaduman HALICI

İmza

.....
.....
.....
.....
.....

.....
Prof.Dr.Ramazan GEYLAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesinde, içeriğin oluşturulup şekillendirilmesinde, araştırma ve yazım sürecinin her aşamasında yardımlarını benden esirgemeyen ve değerli görüşleriyle ufkumu açan danışmanım Sayın Prof. Dr. İhsan Güneş başta olmak üzere; tezin yazımı boyunca beni destekleyen, cesaretlendiren, yapıcı eleştiri ve önerileriyle beni yönlendiren Tez İzleme Komitesi Üyeleri Sayın Prof. Dr. Erdal Onar ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Şaduman Halıcı'ya, ayrıca değerli zamanını ayırarak bilgilerini ve görüşlerini benimle paylaşma inceliği gösteren Sayın Doç. Dr. Kemal Yakut'a ve son olarak da çalışma boyunca manevi desteklerini sürekli hissettiğim çok değerli anneme, babama ve kardeşlerime, sonsuz teşekkürler ederim.

Murat BURGAÇ

ÖZGEÇMİŞ

Murat BURGAÇ

Tarih Anabilim Dalı
Doktora

Eğitim

Y.Ls. 2004 Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ls. 2000 Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Lise 1996 Adana Çukurova Anadolu Teknik Lisesi, Elektrik Bölümü

İş

2006-Halen Araştırma Görevlisi. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
2000-2006 Öğretmen. Milli Eğitim Bakanlığı

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri

2007-Halen Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Temsilcisi

Yayınlar

“Köy Enstitülerinde Eğitim-Öğretim”, **Uludağ Üniversitesi Atatürkçü Bakış Dergisi**,
Yıl: 2003 Cilt: 2 Sayı: 4, Güz 2003.
“Çifteler Köy Enstitüsü'nde Üretici İş Eğitimi İlkesinin Uygulanması ve Sonuçları”
Eğitim Mirasımız Köy Enstitüleri Uygulanabilirliği ve Model Çalışmalar
17- 18 Nisan 2008 Sempozyum Kitabı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2009.

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: Adana-1978 **Cinsiyet:** Erkek **Yabancı dil:** İngilizce

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	vii
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ VE YÖNETİMİN
YENİDEN YAPILANDIRILMASI

1. İMPARATORLUKTAN TÜRKİYE DEVLETİ'NE GEÇİŞ	15
1.1. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Ülkedeki Kaotik Ortam	15
1.1.1. Sarayın ve Osmanlı Hükümetinin Tavrı.....	18
1.1.2. Anadolu Halkının Tavrı.....	20
1.2. Yeni Devletin Doğuşu	23
1.2.1. TBMM'nin Açılması	23
1.2.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Çıkarılması	32
1.2.3. Yeni Devletin Dayandığı Temel İlkeler	37
2. TÜRKİYE DEVLETİ'NİN YÖNETİM YAPISI	40
2.1. Türkiye Devleti'nin Devraldığı Yönetim.....	40
2.1.1. Merkezi Yönetim	40
2.1.2. Taşra Yönetimi	48
2.2. Türkiye Devleti'nde Yönetim	62
2.2.1. Merkezî Yönetim.....	62
2.2.2. Taşra Yönetimi.....	66

3. TÜRKİYE DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE GEÇİŞ VE YÖNETİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI.....	74
3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması	74
3.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Yönetim	85
3.2.1. Merkezî Yönetim.....	85
3.2.2. Taşra Yönetimi	89

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI

1. UMUMİ MÜFETTİŞLİK KANUNUNUN ÇIKARILMASI	95
1.1. Kanunun Kabulünden Önceki Gelişmeler	95
1.2. "Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun"un Kabulü.....	101
2. UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI	105
2.1. Teşkilatın Kuruluşuna Etki Eden Nedenler.....	105
2.1.1. Bölgesel Kalkınmayı Gerçekleştirmek.....	105
2.1.2. İç Güvenliği Sağlamak	109
2.1.3. Denetim Yapmak.....	115
2.1.4. Ülkede İdarî Birliği Korumak.....	119
2.2. Birinci Umumi Müfettişlik'in Kurulması	122
2.3. Müfettişlik Teşkilatının Yaygınlaştırılması	124
3. UMUMİ MÜFETTİŞLİKLERİN GÖREV VE YETKİLERİ.....	133
4. UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KADROLAR	139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN KURULMASI VE ÇALIŞMALARI

1. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN KURULMASI	143
1.1. Müfettişliğin Kuruluşundan Önce Trakya'nın Genel Durumu.....	143
1.2. Umumi Müfettişliğin Kuruluşundan Önceki Siyasi Gelişmeler.....	149
1.3. Trakya Umumi Müfettişliği'nin Kurulması.....	153
1.4. Müfettişliğin Teşkilat Kadrosu.....	157
1.5. Umumi Müfettişin Göreve Başlaması.....	159

2. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN ÇALIŞMALARI	164
2.1. İdari Alandaki Çalışmaları.....	164
2.1.1. İdari Denetim Alanındaki Çalışmaları.....	164
2.1.2. İdarede Eşgüdüm ve İşbirliğini Sağlamaya Yönelik Çalışmaları....	172
2.2. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Çalışmaları	174
2.2.1. Göç ve İskân Konusundaki Çalışmaları	175
2.2.1.1. Göçmenlerin İskân Yerlerine Sevki	183
2.2.1.2. Göçmenlerin Ev Sahibi Yapılması	188
2.2.1.3. Göçmenlerin İaşe ve Sağlık Gereksinimlerinin Karşılanması.	194
2.2.1.4. Göçmenlerin Üretici Hale Getirilmeleri.....	196
2.2.2. Köycülük Alanındaki Çalışmaları.....	200
2.2.2.1. “Köy Bürosu”nun Kurulması	200
2.2.2.2. Beş Yıllık Köy Kalkınma Programının Hazırlanması.....	202
2.2.2.3. “İdeal Cumhuriyet Köyü” Projesi	214
2.2.3. Ekonomik Alandaki Çalışmaları	218
2.2.3.1. Ziraat Alanındaki Çalışmaları.....	218
2.2.3.2. Bahçecilik ve Bağcılık Alanındaki Çalışmaları.....	228
2.2.3.2.1. Bahçecilik	228
2.2.3.2.2. Bağcılık	234
2.2.3.3. Hayvancılık Alanındaki Çalışmaları.....	240
2.2.3.3.1. Büyük ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Alanındaki Çalışmaları	240
2.2.3.3.2. Kümes Hayvancılığı Alanındaki Çalışmaları	250
2.2.3.3.2.1. Tavukçuluk	250
2.2.3.3.2.2. Tavşancılık	252
2.2.3.3.3. Arıcılık Alanındaki Çalışmaları	253
2.2.3.3.4. İpekböcekçiliği Alanındaki Çalışmaları	257
2.2.3.4. Ticaret Alanındaki Çalışmaları	259
2.2.4. Bayındırlık ve İmar Alanındaki Çalışmaları	273
2.2.5. Eğitim ve Kültür Alanındaki Çalışmaları	289
2.2.6. Sağlık Alanındaki Çalışmaları	305
2.3. İç Güvenlik Alanındaki Çalışmaları	312

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KALDIRILMASI

1. TEŞKİLATIN KALDIRILMASINA ETKİ EDEN NEDENLER	332
1.1. Teşkilatın Görev ve Yetkileri Arasındaki Uyumsuzluk	332
1.2. Teşkilatın İdari Yapıdaki Yerinin Belirlenememesi	339
2. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KALDIRILMASI ..	345
2.1. Teşkilatın Kaldırılmasından Önceki Gelişmeler	345
2.2. Teşkilatın İşlevsiz Hale Getirilmesi.....	354
2.3. Teşkilat Kanununun Yürürlükten Kaldırılması	359
 SONUÇ	 364
EKLER	370
KAYNAKÇA	382

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: 1934–1947 Yılları Arasında Türkiye’ye Gelen Göçmen Sayıları Ve Geldikleri Ülkeler	182
Tablo 2: 1934 Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde Borsalara Kayıtlı; Abone, Mubayaacı ve Simsar Sayıları	260
Tablo 3: 1934–1937 Yılları Arasında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki Yol ve Köprü Yapımı Çalışmaları	276
Tablo 4: Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 1934–1938 Yılları Arasında Yapımı Tamamlanan Binalar	286
Tablo 5: 1933-1934 Eğitim-Öğretim Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (İlkokul-Ortaokul).....	290
Tablo 6: 1935 Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 6 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Nüfusun Okuma Yazma Durumu	291
Tablo 7: 1947–1948 Eğitim-Öğretim Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (İlkokul-Ortaokul)	297
Tablo 8: 1950 Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 6 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Nüfusun Okuma Yazma Durumu	298
Tablo 9: Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 1932–1936 Yılları Arası Yakalanan Kaçakçı Sayıları	324

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BİGM	:	Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
BKK	:	Bakanlar Kurulu Kataloğu
BTDBK	:	Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu
BÖKMK	:	Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu
BMGMK	:	Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
D.	:	Devre
DMA	:	Devlet Mezarlığı Arşivi
Ed.	:	Editör
M.B	:	Murat Burgaç
MDM	:	Maarif Derleme Müdürlüğü
MMLTKEM	:	Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları
No	:	Numara
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TEK	:	Teşkilat-ı Esasiye kanunu
TİŞ	:	Türkiye İş Bankası
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
UMVSDT	:	Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen Ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasesi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
vd.	:	ve diğerleri
YY	:	Yayın yılı

GİRİŞ

Türkiye’de Umumi Müfettişlik Teşkilatı, ilk defa, İmparatorluktan Ulusal Devlete geçiş sürecinde ülkenin idari ve siyasi gündemine girmiştir. Nitekim 1921 Anayasası’nın 22 ve 23. maddeleriyle Türkiye’nin müfettişlik mıntıkalarına ayrılacağı ve bu mıntikalara, valilerin de amiri olma sıfatıyla ve birkaç vilayetten sorumlu olacak şekilde görev yapacak, umumi müfettişler atanacağı hükme bağlanmıştır. Ancak, umumi müfettişlikler, yeni devletin kuruluş sürecinde uygulamaya geçirilememiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın zaferle sonuçlamasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş ve 1924 yılında yeni rejim kendi anayasasını çıkarmıştır. Yeni anayasada umumi müfettişliklere yer verilmemesine rağmen, 1927 yılında Umumi Müfettişlik Teşkilatı uygulamaya konulmuştur.

Uygulamaya konan ilk umumi müfettişlik, 1927 yılında merkezi Diyarbakır olmak üzere kurulan I. Umumi Müfettişlik’tir. I. Umumi Müfettişlik’in ardından 1934 yılında, Trakya bölgesinde görev yapmak üzere II. (Trakya) Umumî Müfettişlik kurulmuş; II. Umumi Müfettişlik’in kuruluşunu; 1935 yılında merkezi Erzurum olan III. ve aynı yıl merkezi Tunceli olan IV. Umumi Müfettişliklerin kuruluşu izlemiştir. Müfettişlikler 1947 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, 1947 yılında işlevsiz hale getirilmişlerdir. 1952 yılında ise Demokrat Parti hükümeti, umumi müfettişlikler hakkındaki yasayı yürürlükten kaldırmış ve böylece teşkilat hukuken de sona erdirilmiştir. Bu bakımdan umumi müfettişlikler, Cumhuriyet Türkiye’sinde “Tek Parti Dönemi”nde kurulan ve fiilen bu dönem boyunca görev yapan kurumlardır.

Umumi müfettişliklerin, Cumhuriyet dönemi idare mekanizması içinde son derece önemli bir yeri vardır ve merkezi yönetimin taşradaki örgütlenmesini tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Nitekim müfettişlikler, görev bölgeleri dahilindeki işleri merkez adına koordine edecek ve denetleyecek en yetkili makam olarak kabul edilmişlerdir. Görev, sorumluluk ve yetkileri de bu doğrultuda belirlenmiştir. Umumi müfettişlere; görev bölgelerindeki vilayetler arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlamak; bölgesi dahilinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirecek işler yapmak, idarî işleri denetlemek, iç güvenliği sağlamak gibi son derece önemli görevler yüklenmiştir. Görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için de geniş yetkilerle donatılmışlardır. Öyle ki umumi müfettiş, mıntıkası dahilinde, hükümetin vekili ve tüm bakanların temsilcisi olarak görev yapmaktaydı. Bölgesinde, başta valiler olmak üzere,

bütün memurların amiriydi ve bu sıfatla, tüm idareci ve memurlardan yaptıkları işler ile ilgili açıklama istemeye ve hesap sormaya yetkiliydi.

Müfettişliğin vilayetler üstü bir makam olması, umumi müfettişin son derece geniş yetkilere sahip bulunması hatta Başbakanla dahi doğrudan yazışma yapabilmesi, Umumi Müfettişlik Teşkilatının sıradan bir kurum olmadığını ortaya koymaktadır.

Umumi müfettişlikler sıradan kurumlar olmadığı gibi, müfettişliklerin kurulduğu bölgeler de sıradan bölgeler değildir. Nitekim kurulan dört umumi müfettişlikten üçü, çeşitli isyanlara sahne olan Doğu illerinde, bir tanesi ise Avrupa sınırimızı oluşturan Trakya bölgesinde kurulmuştur. Çalışmamızda; “İkinci Umumî Müfettişlik”, diğer adıyla “Trakya Umumî Müfettişliği” ele alınacak ve incelenecektir.

Trakya Umumi Müfettişliği, 1934 yılında; Edirne, Çanakkale, Tekirdağ ve Kırklareli vilayetlerini içine alan bölgede görev yapmak üzere kurulmuştur. Müfettişliğin merkezi Edirne’dir. Trakya; Avrupa sınırimızı oluşturmaları ve Anadolu toprakları ile Balkanlar arasında bir tampon bölge işlevi görmesi nedeniyle son derece stratejik bir öneme sahiptir. Çalışmamızın konusunu oluşturacak olan Trakya Umumi Müfettişliği; işte bu önemli coğrafyada, 1934–1947 yılları arasında, mülki idaredeki en üst makam olarak görev yapmış ve bu dönem boyunca bölgenin idari, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamında son derece aktif bir rol oynamıştır.

Umumi müfettişlikler konusundaki temel soru şudur: Cumhuriyet yöneticileri, umumî müfettişlikler gibi olağanüstü bölgesel bir idari teşkilata niçin gerek duymuştur? Bu noktadan hareketle, Trakya Umumi Müfettişliği isimli doktora çalışmasının amacı, bu soruyu; Trakya Umumi Müfettişliği özelinde yapılacak kapsamlı bir incelemeyle, yanıtlamaya çalışmaktır.

Böyle bir incelemeye girişmek ise öncelikle, müfettişlik teşkilatının kuruluşunun tarihsel köklerine inmeyi ve teşkilatın çalışmalarını detaylı olarak araştırmayı gerektirmektedir. Meseleye bu açıdan bakıldığında ise umumi müfettişliklerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar uzanan bir tarihsel geçmişi olduğu gerçeği karşımıza çıkar.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde umumi müfettişliklerin, devletin siyasi ve idari yaşamına girişi, imparatorluğun “sorunlu” bölgelerinde yapılması öngörülen “ıslahat” çalışmaları bağlamında olmuştur. Islahat yapılması öngörülen ve umumi müfettiş görevlendirilmesi gündeme gelen bölgelerin iki ortak özelliği vardır. Bunlardan birincisi

bu bölgelerde gayrimüslim “tebaanın” yaşaması, diğeri ise büyük devletlerin bu bölgelerle yakından ilgilenmeleridir. Buralarda uygulanması gündeme gelen ıslahatlardaki temel özellik ise, bunların Osmanlı İmparatorluğu’nun özgür iradesiyle gerçekleştirdiği ıslahatlar olmamasıdır. Daha açık bir ifade ile bu ıslahatların yapılması, büyük devletlerce talep edilmiş hatta dayatılmıştır. Bu dayatmalar, bölgede yaşayan gayrimüslim tebaanın durumlarını düzeltmek amacıyla gerekçelendirilse de, büyük devletlerin asıl amacının, ilgili bölgelerde kendi çıkarlarına uygun düzenlemeleri yapmak arzusu ve amacı olduğu da bir gerçektir.

Bu bağlamda, İmparatorluk dönemindeki ilk müfettişlik uygulaması; Anadolu’nun Doğusunda ve Kuzeyinde yer alan ve vilayet-i sitte olarak adlandırılan altı ili (Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas) kapsayan bölgede ortaya çıkmıştır. Bu illerde önemli oranda Ermeni nüfus yaşamaktadır ve bölge, coğrafi konumunun önemi nedeniyle, büyük devletlerin, özellikle Rusya ve İngiltere’nin, yakından ilgilendikleri bir bölgedir¹. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflamış olması, Vilayet-i Sitte’de yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı düşüncelerle çeşitli isyanlar çıkarmaları ve bölgedeki asayişin bozulması²; bu devletlerin bölgeye müdahale edebilmesinin önünü açmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, 13 Temmuz 1878’de, Osmanlı Devleti ile Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya arasında imzalanan Berlin Antlaşması’yla da “Ermeni Islahatı” konusu uluslararası niteliğe bürünmüştür³. Berlin Antlaşması’ndan sonra bölgeye Avrupa Devletlerinin müdahalesi giderek artmış; hatta bu müdahale, 1894 Sason isyanından sonra, Osmanlı İmparatorluğu’na; bölgede uygulanacak bir ıslahat programının ve bu programın uygulanmasını gözetmek ve denetlemek için bölgeye bir genel vali/yüksek komiser atanmasının dikte edilmesine kadar varmıştır⁴.

¹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1983, s. 85-104.

² Bu dönemde bölgede yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

³ Berlin Antlaşması’nın 61. maddesine göre, Osmanlı Hükümeti Ermenilerin yaşadığı bölgede mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatları yapmayı ve Kürtlerle Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu konuda Babıali tarafından alınacak tedbirlerin büyük devletlere bildirilmesi ve bu devletlerin alınan tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmesi de hükme bağlanmıştır. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1953, s. 423.

⁴ Nitekim Sason isyanından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya, Babıali’ye dikte etmek üzere bir ıslahat programı ve memorandum hazırlamışlardır. Islahat programı genel olarak bölgede Osmanlı egemenliğini ortadan kaldıracak hükümler içermektedir. Memorandumda ise yapılacak ıslahatların uygulanmasını gözetlemek ve denetlemek için bölgeye bir yüksek komiser atanması hükme bağlanmıştır. Memorandum ve

Bu gelişmeler üzerine Babıâli, müdahale gerekçelerini ortadan kaldırmak amacıyla bölge için alternatif ıslahat projeleri üretmeye başlamıştır. Ayrıca bölgede uygulanacak ıslahat programının takibi ve denetimi için umumi müfettişlik uygulamasını gündeme getirmiş⁵ ve 27 Haziran 1895 günü, Müşir Şakir Paşa'yı, "Anadolu Vilayat-ı Umum Müfettişi" olarak atamıştır⁶. Bu atama aslında, büyük devletlerin genel vali/yüksek komiser tekliflerine bir cevap niteliği taşımaktadır⁷. Böylece İmparatorluğun idari ve siyasi yaşamına, birkaç vilayetten sorumlu olağanüstü yetkili bir idari memur olarak, umumi müfettişlik kavramı girmiştir.

Müfettişlik kurulduktan kısa bir süre sonra, Ağustos 1895'de, umumi müfettişin görev ve yetkilerini belirlemek amacıyla yedi maddelik bir talimatname çıkarılmış⁸; Şakir Paşa, talimatnameyi aldıktan sonra maiyetindeki heyetle birlikte görev yerine hareket etmiştir⁹. Ancak bölgeye umumi müfettiş atanması da büyük devletlerin müdahalesini engelleyememiş, ıslahat dayatmaları devam etmiş ve bu baskı sonunda Ekim 1895'de; İngiltere, Rusya ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 32 maddelik bir "Islahat Layihası" imzalanmıştır¹⁰. Bu ıslahat programı; bölgede özerk bir Ermenistan kurulmasının önünü açacak hükümlerle doludur¹¹ ve bu layihayı uygulama görevi umumi müfettişe verilmiştir¹². Nitekim kabul edilen ıslahat metni Babıâli tarafından 22 Ekim 1895 tarihinde "vilayet-i sitte" valiliklerine ve umumi müfettiş Müşir Şakir Paşa'ya gönderilmiştir¹³.

ıslahat programı metinleri için bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, Uras, a.g.e., s. 298-303; 306-326.

⁵ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1986. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.8, Ankara: TTK Yayınları, 1995. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

⁶ Gürün, a.g.e., s.169. Karaca, a.g.e., s. 55.

⁷ Küçük, a.g.e., s.131.

⁸ Talimatnamenin tam metni için bkz., Uras, a.g.e., s.337-338.

⁹ Karaca, a.g.e., s.58.

¹⁰ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)" *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kurtuluş Ofset Basımevi 1985, s. 23.

¹¹ Islahat Layihası için bkz., Uras, a.g.e., s. 344-349.

¹² Nitekim kabul edilen ıslahat metni Babıâli tarafından 22 Ekim 1895 tarihinde 6 vilayete (Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Mamurat'ül-Aziz, Sivas) ve umumi müfettiş Müşir Şakir Paşaya gönderilmiştir. Gürün, a.g.e., s.170

¹³ Gürün, a.g.e., s. 170.

“Anadolu Vilayat-ı Umûm Müfettişliği” 20 Ekim 1899 tarihinde Şakir Paşa’nın ölümüne kadar çalışmış, Paşanın yerine yeni atama yapılmaması sonucunda bu tarihten sonra umumi müfettişlik fiilen son bulmuştur. Umumi Müfettiş Şakir Paşa’nın mahiyetindeki teftiş heyeti onun ölümünden sonra dört ay kadar göreve devam etmişse de 18 Nisan 1900 tarihinde II. Abdulhamid, Anadolu Islahatı Teftiş heyetinin görevinin sona erdiğini bildiren bir irade çıkarmış ve böylece Anadolu Islahat-ı Müfettiş-i Umumiliği hukuken de kaldırılmıştır¹⁴.

19. yüzyılın sonunda, Müşir Şakir Paşa’nın Doğu Anadolu Umumi Müfettişi olarak atanmasıyla İmparatorluğun idari ve siyasi yaşamına giren umumi müfettişlik uygulaması; 20. yüzyılın başında, bu kez imparatorluğun en Batı’daki topraklarında, Makedonya’da (Rumeli), “Makedonya sorunu¹⁵” ile ilgili olarak gündeme gelmiştir.

Makedonya; 20. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu’nun “elviye-i selase” olarak adlandırdığı¹⁶ Selanik, Kosova ve Manastır vilayetleri ile bu vilayetlere bağlı kaza ve köylerden oluşan bölgeye verilen addır. Pek çok etnik unsurun bir arada yaşadığı, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olan Makedonya¹⁷; Balkanlardaki stratejik önemi, Boğazlara yakınlığı ve Ege Denizi’ne çıkış olanağı sağlayan konumu nedeniyle, büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu önemi nedeniyle; İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi büyük devletler; Makedonya ile yakından ilgilenmektedir¹⁸. Büyük devletlerin bölgeye olan ilgisi, Berlin Antlaşması’nın 23. maddesinde ifadesini bulmuş ve bu antlaşmayla bölgede, Avrupalı Devletlerin gözetimi altında, ıslahat yapılacağı hükme bağlanmıştır¹⁹.

Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi nasıl ki büyük devletlere Doğu Anadolu’ya müdahale kapısını açmışsa, 23. maddesi de aynı devletlere Balkanlara müdahale

¹⁴ Karaca, a.g.e., s. 172.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Çeviren (çev.): İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 109.

¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, bu bölgeye Makedonya dememek konusunda son derece hassastı. Nitekim II. Meşrutiyetin ilanından sonra dahi bu konu mecliste tartışılırken bölgeye Makedonya diyen Siroz mebusu Hristo Dalçef Efendiye, bizim meclisimizde Makedonya tabiri olamaz diye müdahalede bulunulmuştur. *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC) D.1, c.1*, Ankara: TBMM Basımevi, 1982, s. 374.

¹⁷ Meltem Begüm Saatçi, “II. Meşrutiyet Öncesi Makedonya Sorununda Bulgar Rolü” *Uluslararası Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 116.

¹⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl c.2*, çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 94.

¹⁹ Erim, a.g.e., s. 413.

edebilme imkanı sağlamış; antlaşmadan sonra Balkanlarda, Doğu Anadolu'da yapılan müdahalelere ve ıslahat dayatmalarına benzer bir süreç yaşanmaya başlamıştır²⁰. Bu tarihlerde; bölgenin adeta kaynayan bir kazan haline gelmiş olması, bölgede tam anlamıyla bir paylaşım ve egemenlik savaşı yaşanması²¹, sık sık isyanlar çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede asayişini sağlayamaması; Babıali'yi büyük devletlerin müdahalesine açık hale getirmiş ve bu devletler tarafından bölgeye yönelik ıslahat programları dayatılması imkanını arttırmıştır²².

Bölgedeki ayaklanmaların müdahaleye kapı araladığının bilincinde olan Osmanlı yönetimi, 1902'de ortaya çıkan Cuma-i Bala ayaklanmasından²³ sonra Avrupa'da, Makedonya bölgesi için, reformcu isteklerin oluşmaya başladığını farketmiş²⁴ ve bölgede kendi egemenliğini zedeleyeceği kesin olan böyle bir dayatmayla karşılaşmamak için henüz Avrupa Devletleri adım atmadan, inisiyatifi ele alacak bir girişimde bulunmaya karar vermiştir²⁵. Bu kapsamda 1902'nin Kasım ayında Rumeli Vilayetleri Talimatnamesini hazırlanmıştır²⁶. Talimatnamede bölgede uygulanacak reform programının çerçevesi çizildiği gibi bu reform programının uygulanmasına nezaret etmek üzere bölgede bir umumi müfettişlik kurulacağı da hükme bağlanmıştır²⁷. "Elviye-i Selase Umumi Müfettişliği" ya da daha bilinen adıyla "Rumeli Umumi Müfettişliği" işte bu talimatnamenin öngördüğü hükümler çerçevesinde kurulmuştur. Nitekim II. Abdulhamid 1 Aralık 1902'de talimatname hükmünce, Hüseyin Hilmi Paşa'yı Elviye-i Selase (Selanik, Kosova, Manastır) Umumi Müfettişi olarak bölgeye atamıştır²⁸. Hüseyin Hilmi Paşa ve maiyeti 8 Aralık 1902'de

²⁰ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Karal, a.g.e., c.8. Adanır, a.g.e. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara: TTK Basımevi, 1992. Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.

²¹ Tokay, a.g.e., s. 39.

²² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, c.1, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 167.

²³ Ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Saatçi, "a.g.m.", s. 117-119. Adanır, a.g.e., s. 161-163. Bayur, a.g.e., s. 167-168. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, çev. Zaver Biberyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002, s. 133-135.

²⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Adanır, a.g.e., s. 163-164.

²⁵ Tokay, a.g.e., s. 42. Andonyan, a.g.e., s. 135.

²⁶ Said Paşa, *Hatıralar*, ikinci cild, İstanbul: Dersaadet Sabah Matbaası, 1328, s. 149.

²⁷ Talimatnamenin tam metni için bkz., Said Paşa, a.g.e., s. 104-108

²⁸ Bayur, a.g.e., s. 167.

Selanik'e gelerek görevine başlamıştır²⁹. Böylece Makedonya'da "müstesna" bir idari sistem kurulmuştur³⁰.

Müfettişliğin kuruluş sürecinden açıkça anlaşılacağı üzere Rumeli Umumi Müfettişliği de tıpkı "Anadolu Vilayat-ı Umûm Müfettişliği" gibi, asıl olarak bölgedeki şikayetlerin ve bölgeye yapılması muhtemel olan dış müdahalenin önüne geçmek için oluşturulmuştur³¹. Ancak müfettişliğin kurulması, bölgedeki karışıklıkların önüne geçemediği gibi³², yabancı müdahalelerini de sonlandıramamıştır. Nitekim umumi müfettişliğin göreve başlamasından kısa bir süre sonra, 2 Ağustos 1903 tarihinde, Makedonya'da, İllinden (Aziz İli) ayaklanması adı verilen büyük bir ayaklanma çıkmış; bu ayaklanmadan sonra bölge için yeni bir takım ıslahat talepleri gündeme gelmiştir³³. Kısa süre içinde de büyük devletler kendi aralarında uzlaşarak Müerzteg Tasarısı adı verilen bir program ortaya çıkarmış ve bu programı 9 Eylül 1903 tarihinde Babıali'ye vermişlerdir³⁴. Müerzteg tasarısıyla belirlenen ıslahat programıyla Babıâli'ye; Rumeli'deki idari ve adli teşkilatta, Jandarma örgütünde yeni ıslahatlar yapması dikte edilmiştir³⁵. Bu program kabul edilmezse bölgeye Hristiyan bir genel vali atanacağının Babıali'ye bildirilmesi üzerine II. Abdulhamid, Kasım 1903'de programı aynen kabul etmek zorunda kalmıştır³⁶. Bu programın uygulanmasını gözetlemek ve denetlemek görevi de Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilmiş, Paşaya bu konuda bir talimatname gönderilmiştir³⁷.

²⁹ Karal, a.g.e., s. 157.

³⁰ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s. 81.

³¹ II. Abdulhamid'in başkatipliğini yapmış olan Tahsin Paşa hatıralarında, Rumeli Umumi Müfettişliğinin kurulması için şöyle demektedir: "*Devletlerin Rumeli ahvalinden dolayı Babıaliye sık sık müracaat ve şikayetleri, tarihin müteaddid tecrübelerinden anlaşıldığına göre o havalide bir müdahaleye ve bi'n-netice Rumeli kıtasının taksimine müncer olacağı malum bulunduğundan; hem şikayetlerin, hem de mutasavver olan müdahalenin önüne geçilmek üzere Müfettiş-i Umumilik ihdas edilmişti.*" Tahsin Paşa, *Sultan Abdulhamid*", Yayına Hazırlayan (Yay. Haz.) Ali Ergenekon, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 410.

³² Zira Makedonya'daki isyancı liderleri üç vilayetin Hristiyan ahalisinin tek bir vilayette birleştirilerek başlarına yöre halkından bir Hristiyan'ın genel vali olarak atanmasını; ayrıca bu birleşik vilayetin genel bir vilayet meclisi ve yerel milis örgütünün olması gerektiğini istemektedir. Adanır, a.g.e., s. 168-169.

³³ Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s. 238. Bayur, a.g.e., s. 173.

³⁴ Adanır, a.g.e., s. 216. Bayur, a.g.e., s. 174

³⁵ Andonyan, a.g.e., s. 141. Karal, a.g.e., s. 158. Bayur, a.g.e., s. 173

³⁶ İrtem, a.g.e., s. 241. Andonyan, a.g.e., s. 141.

³⁷ Kabul olunan ıslahat programı, 13 Ocak 1904 tarihinde "*Rumeli Vilayati Selasesi Mukarreratı Islahiyesini Müeyyed Mevad Hakkında Rumeli Müfettişine Gönderilecek Talimat*" başlığıyla Düstur'da

Talimatnamenin yürürlüğe girmesiyle; Rusya ve Avusturya, ıslahat programının uygulanması konusunda gözetim ve denetim yapmak üzere, iki “sivil ajanı” umumi müfettişin yanına göndermiş; bölgedeki jandarma teşkilatını düzenlemek görevi İtalyan bir generale verilmiş, Makedonya beş nüfuz bölgesine ayrılmış, Avusturyalı subaylar Üsküp’e, İtalyanlar Manastır’a, Ruslar Selanik’e, Fransızlar Serez’e, İngiliz subaylar ise Drama’ya yerleşmişlerdir. Buralarda asayiş sağlama görevi bu subayların görev yapacağı jandarma birliklerine devredilmiştir³⁸. Bölgenin maliyesini kontrol etmek için; içerisinde Alman, Fransız, İtalyan ve İngiliz maliye uzmanlarının bulunduğu bir maliye komisyonu oluşturulmuştur³⁹. Böylece, bölgedeki Osmanlı idaresi aslında fiilen sona ermiştir.

Talimatnameyi uygulama görevi umumi müfettişe verildiğinden, bölgedeki idareyi elde tutmak ve müdahaleyi engellemek düşüncesiyle kurulan umumi müfettişlik, paradoksal bir şekilde, bizzat müdahalenin aracı haline gelmiştir. Bu nedenle de II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra yönetimi ele geçiren genç subayların yaptıkları ilk iş, Rumeli Umumi Müfettişliği’ni kaldırmak olmuştur⁴⁰.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki son umumi müfettişlik uygulaması, yine Doğu bölgesinde ve yine Ermeni ıslahatı dayatmaları bağlamında ortaya çıkmıştır. Balkan Savaşları döneminde Ermeni komitacılar bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerini arttırmış ve Avrupa’nın dikkatini yeniden bölge çekmeyi başarmışlardır⁴¹. Nitekim Rusya’nın Hariciye Nazırı Sazanov, 1912 yılının Aralık ayında Doğu Anadolu’da Ermeniler için ıslahatlar yapılması konusunu, müttefikleri Fransa ve İngiltere’ye açmış; bu gelişmelerle birlikte ıslahat konusu, yeniden pişirilip İmparatorluğun önüne çıkarılma sürecine girmiştir⁴².

yayınlanmıştır. Talimatname hükümleri için bkz., *Düstur*, birinci tertip, c.7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1941, s. 1105-1107.

³⁸ Andonyan, a.g.e., s. 141. Karal, a.g.e., s. 160.

³⁹ İrem, a.g.e., s. 263.

⁴⁰ Bu konudaki irade-i seniye 17 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909 tarihinde *Düstur*’da yayınlanmıştır. Bkz., *Düstur*, Tertib-i Sani, c.I, İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1329, s. 718-719. Bu tutum bize Osmanlı idare ve siyaset adamlarının müfettişliğe bakışını da çok açık olarak gösterir. Bu tutumun nedeni, Hüseyin Hilmi Paşanın şahsından kaynaklanmamaktadır. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa umumi müfettişliğin kaldırılmasından bir müddet sonra sadrazam olacaktır. Bu durum, İttihatçıların sorununun, Umumi Müfettiş ile değil umumi müfettişlikle olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴¹ Uras, a.g.e., s. 374.

⁴² Kurat, a.g.e., s. 230.

İşte bu ortam içinde Avrupa'da kendi aleyhine oluşan kamuoyunun farkında olan⁴³, ve Avrupa'dan gelebilecek olan müdahalenin vahametini gayet iyi bilen Babıali, derhal harekete geçmiş ve yeni bir müdahaleye imkan vermemek için bölgeye yönelik bir ıslahat programı hazırlamıştır⁴⁴. Bu çerçevede, Meclis-i Vükela'nın 2 Nisan 1329/15 Nisan 1913 tarihinde yaptığı gizli oturumda; Asya'daki "Memalik-i Osmaniye" topraklarının, her biri üç dört vilayeti kapsayacak şekilde, mıntıkalara bölünmesi ve her mıntikanın başına bir "müfettiş-i umumi" atanması kararlaştırılmıştır. Bu uygulamaya Şarki Anadolu (Van, Bitlis, Mamaret'ülaziz ve Diyarbakır) ve Şimali Anadolu (Erzurum, Sivas ve Trabzon) mıntikalarından başlanması uygun görülmüştür⁴⁵. Böylece Meclis-i Vükela'nın 15 Nisan tarihli bu kararıyla umumi müfettişlik yeniden gündeme girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın, Ermenilerin yaşadığı bölgeyi bir genel valilik çatısı altında birleştirerek, buraları Avrupalı bir valinin denetimine vermeyi hedefleyen Mandelstam projesini⁴⁶ gündeme getirdiği günlerde, umumi müfettişlik konusunda önemli bir adım daha atmış ve 18 Haziran 1913 tarihinde, idare-i umumiye-i vilayet kanununa ek bir kanun çıkararak umumi müfettişliklerin kurulmasının hukuki zeminini hazırlamıştır. Bu ek kanunla; "Memalik-i Osmaniye'nin" çeşitli teftiş dairelerine ayrılması ve her teftiş dairesinin bir *müfettiş-i umuminin* nezaretine altında bulunması hükme bağlanmıştır⁴⁷. Beş gün sonra da umumi müfettişin görev ve yetkilerini belirleyen talimatname çıkarılmıştır⁴⁸.

Ancak Babıali'nin umumi müfettişlik uygulamasını gündeme getirmesi ve konu hakkında yasal düzenlemeleri yapması da büyük devletleri tatmin etmemiştir. Nitekim Eylül 1913 ile Şubat 1914 tarihleri arasında Rus Sefiri ile Osmanlı Sadrazamı

⁴³ Gürün, a.g.e., s. 185.

⁴⁴ Nitekim Avrupa'daki Osmanlı elçileri bu konuda pek çok rapor göndermiş ve büyük devletlerin pek yakın bir zamanda Ermenilerin şartlarının iyileştirilmesi gerekçesiyle bölgeye müdahale etmelerinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmişlerdir. Elçiler ayrıca, Babıali'nin, büyük devletlere bu fırsatı vermeden, kendi iradesiyle, bölge için çeşitli reformlar yapması gerektiğini de defalarca vurgulamışlardır. Konuyla ilgili olarak Babıali'ye gönderilen raporlar için bkz., Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1877-1914*, Yay. Haz: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel vd., Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 74-79.

⁴⁵ Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkıyye Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 113-115.

⁴⁶ Tasarı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul: Selek Yayınları, 1959, s. 369. Bayur, a.g.e., s. 108-109.

⁴⁷ *Düstur*, Tertib-i Sani, c.5, Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1332, s. 187.

⁴⁸ Talimatname hükümleri için bkz., *Düstur*, Tertib-i Sani, c.5, s. 562-565.

arasında ıslahat konusunda teklif ve karşı teklifler gidip gelmiş⁴⁹, sonunda 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı hükümeti adına Said Halim Paşa ile Rus hükümeti adına Konstantin Gulkeviç arasında Doğu Anadolu’da yapılacak ıslahat konusunda son bir antlaşma imzalanmıştır⁵⁰. Yeniköy Antlaşması olarak tarihe geçen bu antlaşmayla, bölgede geniş yetkilerle çalışmak üzere iki umumi müfettiş görevlendirilmesi ve fakat bunların Avrupalı olması kararlaştırılmıştır⁵¹.

Nisan 1914 ortalarında müfettişlerin seçim işi tamamlanmış ve Norveç ordusundan binbaşı Nicholas Hoff ile Hollandalı Westernak umumi müfettiş olarak belirlenmiştir. Hoff’un; Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır’ı içine alan mıntıkaya; Westernak’ın ise Trabzon, Erzurum, Sivas’ı içine alan mıntıkaya atanması kararlaştırılmıştır⁵². Müfettişlerin seçilmesinden hemen sonra da 13 Nisan 1914 tarihinde “Müfettiş-i umumiliklerin vazife ve salahiyyetlerine müteallik talimatname” yayınlanmıştır⁵³. Talimatnamenin çıkarılmasından iki gün sonra ise Dahiliye Nezaretinin 15 Nisan 1914 tarihli tezkiresiyle Hoff ve Westernak, umumi müfettiş olarak resmen atanmış, atamaları ile ilgili Doğu vilayetlerindeki valilere bilgi verilmiş⁵⁴ ve müfettişler 20 Nisan 1914 günü İstanbul’a gelmişlerdir⁵⁵. Böylece Babıali’nin; bölgede yapılacak ıslahatı, kendisinin atayacağı bir umumi müfettiş aracılığıyla, denetimi altında tutma stratejisi tamamen çökmüş; Anadolu’nun Kuzey ve Doğusunda, idare, fiilen, iki yabancı müfettişe devredilmiştir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması, Ermeni ıslahatını gerçekleştirecek olan umumi müfettişlikler uygulamasını sekteye uğratmış; bu karışık ortamda arkalarında Avrupa desteği kalamayacağını düşünen umumi müfettişler işe başlayamamışlardır⁵⁶. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, savaşa katıldıktan hemen sonra,

⁴⁹ Bu süreçte karşılıklı verilen teklifler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Bayur, a.g.e., s. 154-168.

⁵⁰ Türkmen, a.g.e., s.53.

⁵¹ Antlaşma hükümleri için bkz., Cemal Paşa, a.g.e., s. 378-379.

⁵² Bayur, a.g.e., s.186.

⁵³ Aslında Yeniköy Antlaşmasında Umumi Müfettişlerin yetkileri açık bir şekilde belirtilmişti. Ancak adı geçen antlaşmada, Müfettişlerin görev ve yetkilerini daha ayrıntılı bir şekilde düzenleyecek bir talimatnamenin –seçilecek umumi müfettişlerle birlikte çalışarak- çıkarılacağından bahsedilmekteydi. Talimatname Antlaşmanın hükümlünü yerine getirmek için çıkarılmıştır. 23 maddeden oluşan bu talimatname - bazı eklemeler ve madde numaralarında bir takım değişiklikler yapılmışsa da- içerik olarak 23 Haziran 1913 tarihinde çıkarılmış olan 23 maddelik “Müfettiş-i Umumilerin Vezaif ve Salahiyyetleri Hakkında Talimat” ile hemen hemen aynı hükümleri içermektedir.

⁵⁴ Türkmen, a.g.e., s. 59.

⁵⁵ Sabah, 21 Nisan 1330/3 Mayıs 1914, s. 1. Tanin, 21 Nisan 1330/3 Mayıs 1914, s. 1.

⁵⁶ Bayur, a.g.e., s.187.

28 Aralık 1914 tarihinde, yayınladığı bir “irade-i seniye” ile müfettişlerin görevlerine resmen son vermiştir⁵⁷. Böylece Vilayet-i Şarkiye Umumi Müfettişliği, başlamadan sona ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulamaya konulan umumi müfettişliklerin kuruluş süreci ve bu süreçte Babıali ve büyük devletler arasındaki görüşmeler; umumi müfettişliklerin Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi inisiyatifinden ziyade emperyalist devletlerin baskısıyla ve asıl olarak yabancı devletlerin genel vali isteğine karşı bir antitez üretmek amacıyla gündeme geldiğini göstermektedir. Nitekim dış baskı azaldığı ve şartların uygun olduğu anda umumi müfettişlikler derhal kaldırılmış; müfettişlik uygulamasını asla taşra yönetiminin bir parçası haline getirilmemiştir. 1932 yılında TBMM’de umumi müfettişliklerle ilgili konuşma yapan dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya; *“Vaktiyle Rumeli’nde bir müfettiş-i umumilik vardı. Fakat eski müfettişlik ile yenisi arasında büyük fark vardır. Eski idare-i vilayet kanunuyla bugünkü arasında fark olduğu gibi. O zamanki Müfettişlik 1878’de Berlin’de toplanan komisyon tarafından Bulgaristan’ı Türkiye’den ayırmak amacıyla yapılmıştı. Eski Rumeli nizamnamesinin temeli bu amaca dayanıyordu. O müfettişlikler ecnebler tarafından yapılmıştı. Hâlbuki biz şimdi doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyetinin amacı ve Türk Milletinin çıkarı doğrultusunda umumi müfettişlik kuruyoruz⁵⁸.”* sözleriyle bu gerçeğe parmak basmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulamaya konan umumi müfettişliklerin farklı bir idari ve siyasi anlayışın ürünü olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nde kurulan umumi müfettişliklerin köklerini, Osmanlı Dönemindeki umumi müfettişlik uygulamasında değil; bu dönemde taşra yönetimi alanında yaşanan ve Türkiye Devleti’ne devreden çeşitli sıkıntılarda aramak daha doğru bir yoldur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin idari yapılanmasında önemli ve istisnai bir yeri olan Umumi Müfettişlik Teşkilatı konusunda yapılmış sadece üç akademik çalışma vardır.

Bunlardan ilki Hüseyin Koca tarafından 1994 yılında Konya Selçuk Üniversitesinde Doç. Dr. Nuri Köstüklü’nün danışmanlığında yapılmış olan “Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Dönemi Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler” isimli

⁵⁷ Türkmen, a.g.e., s.83

⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), D.4, c.9, Ankara: TBMM Matbaası, yayın yılı (yy.) yok, s. 249.

doktora tezidir. Yaklaşık 650 sayfa olan tezde I. Umumi Müfettişlik detaylı olarak incelenmiştir. Ancak tezin sadece 40 sayfası II. Umumi Müfettişlik'e ayrılmış ve bu müfettişlik hakkında hemen hemen hiç bilgi verilmemiştir⁵⁹. Konu hakkındaki bir diğer çalışma da Prof Dr. İhsan Güneş danışmanlığında 1997 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmış yüksek lisans tezidir. Serap Taş tarafından yapılan tez, umumi müfettişliklerin tümünü birden ele alan ve konuyu genel olarak inceleyen bir çalışmadır. Gerek Hüseyin Koca'nın ve gerekse Serap Taş'ın çalışmalarında, umumi müfettişliklerle ilgili çeşitli belgeler kullanılmıştır. Umumi müfettişlikler konusunda yapılan son çalışma ise Doç. Dr. Cemil Koçak'a aittir. Koçak'ın 2003 yılında İletişim Yayınlarından çıkan "Umumi Müfettişlikler (1927-1952)" isimli kitabı da umumi müfettişlikleri genel olarak inceleyen bir çalışmadır. Koçak çalışmasında, konuyla ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgeleri önemli ölçüde kullanmıştır. Ancak, kendisinin de belirttiği üzere, Koçak, umumi müfettişliklerin iç güvenlik ile ilgili görevlerini ve bu kapsamda yaptığı çalışmaları ön plana çıkarmış ve müfettişliklerin çalışma alanlarından pek çoğuna değinmemiştir.

Yapılan çalışmalarda, umumi müfettişliklerin idari yapıdaki yeri açık bir şekilde ortaya konulamamış, Cumhuriyet yöneticilerinin umumi müfettişlik teşkilatına hangi nedenlerle gereksinim duyduğu tam olarak açıklanamamıştır. Bu nedenle de müfettişlerin iç güvenliği sağlama görevine aşırı vurgu yapılarak, umumi müfettişlikleri, bir çeşit "olağanüstü hal bölge valiliği" uygulaması olarak görmek gibi yanlış tespitlerde bulunulmuştur.

Trakya Umumi Müfettişliği isimli doktora tezinde, bu çalışmaların ötesine geçilecek ve Umumi Müfettişlik Teşkilatının kuruluş süreci ve nedenleri, idari ve siyasi sistemdeki yeri, işleyiş özellikleri ve kapatılış gerekçeleri, Trakya Umumi Müfettişliği özelinde yapılacak kapsamlı inceleme ve irdemeyle aydınlatılacaktır.

Böylece Cumhuriyet yönetiminin nasıl bir taşra yönetimi kurmak istediği ve bu yapı içinde Umumi Müfettişlik Teşkilatının yeri, önemi ve işlevi açıklığa kavuşturulacak; bu teşkilatı kuran yönetsel ve siyasal düşünce tarihsel bir bakış açısıyla

⁵⁹ Bu tez, 1998 yılında "Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları" ismiyle kitaplaştırılmıştır. Kitapta I. Umumi Müfettişliğin kuruluşu ve çalışmaları kapsamlı şekilde irdelenmiş ikinci umumi müfettişliğe ise değinilmemiştir. Hüseyin Koca, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Konya: Mikro Yayınları, 1998.

ortaya konulacaktır. Yapılacak çalışma; Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir zaman dilimini oluşturan Tek Parti Dönemini ve bu dönemin idarî ve siyasi yapısını anlamamıza da yardımcı olacaktır. Çalışma ayrıca; dönemin Trakya'sının; idari, siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal ortamını, bu alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümleri, bu gelişmelerde Umumi Müfettişlik Teşkilatının rolünü analiz etme noktasında da son derece yararlı olacaktır. Yapılacak bu kapsamlı incelemenin sonucunda ortaya çıkan sonuçlar; Umumi Müfettişlik Teşkilatının işleyiş özelliklerini, bu teşkilattan beklentileri ve bu beklentilerin ne ölçüde karşılanabildiğini somut olarak ortaya koyabilmemizi sağlayacaktır.

Trakya Umumi Müfettişliği konulu çalışmamız dört bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, Türkiye Devleti'nin kuruluş süreci ele alınacak, bu bölümde; yeni devletin kurucularının nasıl bir mülki taksimat ve idari teşkilat devraldıkları, devralınan bu yapının kendi içinde barındırdığı sıkıntılar irdelenecek, yeni devletin kurucularının ülkenin idari yapısında ve mülki taksimatında gerçekleştirdikleri reorganizasyonun nedenleri aydınlatılacaktır. Daha sonra; 1921 Anayasası'yla ortaya çıkan yeni idari yapı ve bu idari yapı içerisinde umumi müfettişliklerin yeri incelenecektir. Son olarak da Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş süreci ele alınacak, 1924 Anayasası'nın kabulü ve bu anayasayla kurulan yeni merkez ve taşra yönetimi açıklanacaktır.

“Türkiye Cumhuriyetinde Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kuruluşu” başlığını taşıyan ikinci bölümde; 1924 Anayasası'nın kabulünden sonraki süreçte, ülkede idari ve siyasi alanda yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin umumi müfettişlik kurulması düşüncesinin yeniden gündeme gelmesi üzerindeki etkileri irdelenecektir. Bu dönemde Türkiye'de nasıl bir mülki yapı olduğu, bu yapının hangi noktalarda sıkıntı yarattığı ve bu sıkıntıları aşmak için ne gibi projelerin gündeme getirildiği kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Böylece Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulmasını gerektiren siyasi ve idarî koşullar ortaya konacaktır. Bu irdelemenin ardından teşkilatın kuruluş süreci ve kuruluşuna etki eden nedenler ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. İlk defa 1927 yılında kurulan Umumi Müfettişlik Teşkilatının, yurdun diğer taraflarına yaygınlaştırılması gerekçeleri üzerinde durulacak ve son olarak da umumi müfettişliklerin görev ve yetkileri ile teşkilat yapısı açıklanacaktır.

Üçüncü bölümde; tezin asıl konusu olan “II. (Trakya) Umumi Müfettişliği” ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle; Trakya’da, Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmasına niçin gereksinim duyulduğu sorusu irdelenecektir. Daha sonra ise Trakya Umumi Müfettişliği’nin kuruluş süreci açıklanacak, teşkilat kadrosu üzerinde durulacak; müfettişliğin bölgede yaptığı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Tezimizin, dördüncü ve son bölümünde; Umumi Müfettişlik Teşkilatının kaldırılmasına etki eden nedenler irdelenecektir. Daha sonra teşkilatın kaldırılmasından önce ülkenin idari ve siyasi yaşamında meydana gelen değişimler açıklanacak, teşkilatın önce işlevsiz hale getirilmesi ve ardından da kaldırılması süreci ayrıntılı olarak incelenecektir.

Çalışmada birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilecektir. İmparatorluktan Cumhuriyete devreden idare sistemini anlayabilmek ve açıklayabilmek için; Osmanlı siyasi ve idarî tarihini ele alan eserlere, ayrıca Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri ve Düstur gibi belgesel kaynaklara başvurulacaktır.

Cumhuriyet döneminin taşra yönetim yapısı, bu konuda yapılan çalışmalar; TBMM Zabıt Cerideleri ve dönemin gazeteleri başta olmak üzere konu hakkındaki temel kaynaklardan yararlanılarak çözümlenecektir. Ayrıca bu dönem boyunca vilayet idaresi ve mülki taksimatla ilgili çıkarılan kanunlar Düstur’dan izlenecektir. Umumi müfettişliklerin kuruluşunun kamuoyundaki yankıları da yine dönemin basınından yararlanılarak irdelenecektir.

Trakya Umumî Müfettişliği’nin kuruluşunun ve çalışmalarının ele alınacağı ve tezin odak noktasını oluşturan bölümde ise müfettişliğin merkezle yaptığı yazışmalar, sunduğu raporlar gibi resmi belgeler, temel kaynak olarak kullanılacaktır. Trakya Umumî Müfettişliği’nin kendi yayınları ve Trakya bölgesinde çıkarılan dönemin yerel gazeteleri yine bu bölümde başvurulacak bir diğer önemli kaynak grubudur. Bunun dışında idarî sistem ve il idaresi ile ilgili gerekli temel bilgileri sağlayabilmek kamu idaresi ve taşra yönetimi ve mahalli idareler ile ilgili ikinci el kaynaklardan da yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ VE YÖNETİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

1. İMPARATORLUKTAN TÜRKİYE DEVLETİ'NE GEÇİŞ

1.1. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Ülkedeki Kaotik Ortam

Osmanlı İmparatorluğu büyük umutlarla girdiği I. Dünya Savaşı'ndan, müttefikleriyle birlikte, yenik olarak çıkmıştı. Bu yenilginin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde, şartları İngiltere'de "War Office and Admiralty" de hazırlanan, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla fiili savaş hali sona erdi⁶⁰. İmzalanan ateşkes antlaşmasının hükümleri son derece ağırdı. Antlaşmada; Boğazların İtilaf Devletleri donanmasına açılması, Osmanlı ordularının derhal terhis edilmesi, Osmanlı donanmasının İtilaf Devletlerine teslim edilmesi, iletişim ve ulaşım araçlarının İtilaf Devletleri denetimine verilmesi gibi son derece ağır hükümler bulunmaktaydı. Bu hükümlerin kabulü ve uygulanmaya konulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünün tasfiyesi ve Türk milletinin kaderinin tamamen İtilaf Devletlerinin eline bırakılmasıydı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesiyle İtilaf Devletlerine, güvenliklerini ihlal edecek bir durum karşısında ülkenin herhangi stratejik bir noktasını işgal etme hakkı tanınmıştı ki sadece bu madde bile antlaşmaya, "koşulsuz teslimiyet" karakteri vermektedir. Bundan başka antlaşmanın 11. maddesiyle; vilayat-ı sitte'de⁶¹ herhangi bir karışıklık durumunda buraların işgal edilebilmesi de İtilaf Devletlerine tanınan bir haktır⁶².

Mondros Ateşkes Antlaşması, her ne kadar antlaşmayı imzalayanlar tersini göstermeye çalışsalar da, öylesine büyük bir felaketti ki bu felaketin başlıca sorumluları olan Enver, Cemal ve Talat Paşalar, kendileri için en uygun yolun ülke dışına kaçmak

⁶⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c.1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 57.

⁶¹ Altı vilayet: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas.

⁶² Mondros Ateşkes Antlaşmasının maddeleri için bkz, Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s. 1-5. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1953, s. 519-524.

olduğuna karar verdiler ve 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece bir Alman gemisiyle, yurtdışına kaçıldılar⁶³.

Antlaşmanın imzalandığı gün, Selanik'te Fransız generali d'Esperey, Mondros'ta İngiliz amirali Calthrope, Suriye'de İngiliz generali Allenby, Irak'ta İngiliz generali Karsel, Hazar Denizi kıyılarında İngiliz generali Thomson işgal için hazır bekliyorlardı ve Mondros Mütarekesi hükümlerinin yürürlüğe girmesinden hemen sonra hemen sonra işgali başlattılar⁶⁴.

Mondros Antlaşması'nda, bilinçli olarak, ateşkestten sonra aşılmaması gereken bir "mütareke sınırı" saptamayan İngilizler, 3 Kasım 1918'de Musul'a girdiler ve 8 Kasım'a kadar geçen beş günlük süre içinde tüm Musul vilayetini, 9 Kasım'da da İskenderun'u işgal ettiler. Musul ve İskenderun'un mütareke hükümlerine aykırı olarak ele geçirilmesini, yurdun diğer kısımlarının işgali izledi⁶⁵.

7 Kasım'da müttefik donanması, antlaşma hükümlerine dayanarak, savaşarak geçemedikleri, Boğazları serbestçe geçti ve 13 Kasım günü, 61 gemiden oluşan karma donanma, Dolmabahçe önlerine demirledi. Gemilerden karaya çıkan askerler şehrin önemli yerlerini işgal etti.

Daha sonraki süreçte ise tam anlamıyla bir "işgal yarışı" başladı. 15 Mayıs 1919'a kadar;

Fransızlar: Çanakkale Boğazını (İngilizlerle birlikte) Dörtyolu, Mersin'i, Çiftehane'yi, Akköprü'yü, Toros Tünellerini, Adana'yı, Pozantı'yı, Doğu Trakya ve Şark Demiryollarını, Afyon İstasyonunu;

İngilizler: Çanakkale Boğazı'nı (Fransızlarla birlikte), Musul'u, İskenderun'u, Antakya'yı, Batum'u, Kilis'i, Antep'i, Cerablus'u, Maraş'ı, Birecik'i, Samsun'u, Urfa'yı, Merzifon'u Kars'ı, Turgutlu-Aydın Demiryolunu, Ankara, Haydarpaşa, Konya, Harabnaz ve Telebyaz İstasyonlarını;

İtalyanlar: Antalya'yı, Kuşadası'nı, Fethiye'yi, Bodrum'u, Marmaris'i, Akşehir'i, Afyon'u, Malkara'yı, Burdur'u ve Konya İstasyonunu;

Yunanlılar: Uzunköprü-Hadımköy Demiryolunu işgal ettiler⁶⁶.

⁶³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, birinci kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008, s. 85.

⁶⁴ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1973, s. 188, 189.

⁶⁵ Turan, a.g.e., s. 82.

⁶⁶ Turan, a.g.e., s. 82-83.

İmparatorluk çöküyordu, yitirilen sadece savaş değildi, işgallere boyun eğmek zorunda kaldığı için aslında Osmanlı Devleti'nin fiili varlığı da sona ermişti. Devleti yönetenler tam bir teslimiyet havası içindeydi. Galiplerin vereceği cezanın ölüm olacağına inanmışlardı ve bu cezayı ömür boyu hapse çevirmek en büyük umutlarıydı⁶⁷.

Mütareke dönemi⁶⁸ tam anlamıyla anarşik bir çoğulculuk ortamıydı. Bu ortamda birkaç tip insan vardı⁶⁹.

Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinden bir zafer havası çıkaran azınlıklardı. Nitekim Mondros Antlaşması'nı imzalamaya giden heyetin uğurlandığı gün İstanbul'daki azınlıklar; mağazalarının vitrinlerini İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla donatmışlar ve göğüslerine onların kokartlarını takmışlardı⁷⁰. Bu kesim, Şubat 1919'da; Fransız generali d'Esperey, beyaz bir at üzerinde eski Roma fatihlerini takliden, İstanbul'a girdiğinde, cadde boyunca onu alkışlayarak karşılamış⁷¹; adeta bir milletin çöküşüyle, felaketiyle dalga geçmişlerdi. Azınlıklar ayrıca, çeşitli teşkilatlar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırıcı çalışmalar yapmaktan da geri durmuyordu. Trakya'da, Yunan Komitesi ve Trakya Komitesi adlı örgütler, Trakya'nın Yunanistan'a ilhaki için çalışırken, Karadeniz'de Etnik-i Eterya Derneği, bölgede bir Pontus-Rum Devleti kurma mücadelesi vermekteydi⁷². Bunlardan başka İstanbul'da Fener-Rum Patrikhanesi ve Mavri Mira Derneği; çeteler kurmak, propaganda çalışmaları ve gösteri toplantıları yapmak, Rum okullarının izci teşkilatlarındaki gençleri silahlı mücadele için örgütlemek suretiyle, payitahtta, hiçbir engelle karşılaşmadan çalışıyor ve ülkenin işgaline, kendi çapında, katkıda bulunuyordu⁷³.

İkincisi; Osmanlı düzeninin sürdüğü kanısında olan ve bu düşünceden hareketle, "etliye sütlüye" karışmadan, işgalcileri kızdırmadan yaşamlarını sürdürmek

⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.II, ikinci basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 17.

⁶⁸ 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına kadar devam eden dört yıllık (1918-1922) dönem, "mütareke dönemi" olarak adlandırılır. Tunaya, a.g.e., s. 17.

⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s. 18.

⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s. 18.

⁷¹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK Basımevi, 1984, s. 168.

⁷² Selek, a.g.e., s. 190-191.

⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 1-2.

isteyen Türklerdi. Bunlar; galip devletlerin çizdikleri sınırlar içerisinde yaşamaya razıydı. Padişah ve İstanbul Hükümetleri bu kesimin en başta gelen öğeleriydi⁷⁴.

Mütareke dönemindeki üçüncü insan tipini ise; işgale boyun eğmeyen, ülkesini kurtarmak için mücadeleye kararlı insanlardan oluşan, vatansever Türkler oluşturuyordu. Bu kesim; Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgale karşı direniş örgütleri kurmuş, birer “çoban ateşi” yakmıştı. 1919 Mayıs'ında bu çoban ateşlerini birleştirecek bir önderin ortaya çıkmasıyla, 1918'de yenilgiye uğrayan uluslar içerisinde biricik örnek olarak, Türkler, müttefik güçlerle eşit koşullarda masaya oturacak⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin küllerinden, bağımsız Türkiye Devleti doğacaktı.

1.1.1. Sarayın ve Osmanlı Hükümetinin Tavrı

Mütareke döneminin tek hükümdarı Mehmet Vahdettin'di. Kendisi 3 Temmuz 1918 yılında tahta çıkmıştı ve 1 Kasım 1922'de, saltanat, TBMM kararıyla kaldırılincaya kadar, hükümdarlığını sürdürecekti.

Ülkenin işgal süreci başladığında Vahdettin'in önünde iki seçenek vardı: Döğüşmek ya da teslim olmak. O ikinci yolu seçti⁷⁶. Örneğin İzmir'in işgalinden bir ay kadar önce yayınladığı bir bildiride işgal kuvvetlerinin medeniyet ve refah getireceklerini belirtmiş ve onların Türk misafirperverliğine yakışır bir şekilde karşılanmalarını, herhangi bir karşı koymada bulunulmamasını istemişti⁷⁷. Osmanlı Devleti sultanı ve aynı zamanda İslam âleminin halifesi olan Vahdettin, bu süreç içerisinde tahtını ve tacını kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyecekti⁷⁸.

Vahdettin, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıttı ve Tevfik Paşa hükümetine, barış yapılincaya kadar, seçim yapılmaması kararını aldırdı. Böylece “mutlakıyetçi bir karşı ihtilal” gerçekleştirdi⁷⁹ ve mütareke dönemi boyunca saraya mutlak olarak sadık, kendi politikasını kayıtsız destekleyecek hükümetler kurulmasına özellikle dikkat etti. Mütareke döneminde sık sık kabine değişiklikleri yaşanmakla

⁷⁴ Tunaya, a.g.e., s. 19, 31.

⁷⁵ Roderic, H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004, s. 283.

⁷⁶ Selek, a.g.e., s. 48.

⁷⁷ Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 110.

⁷⁸ Atatürk, a.g.e., s. 7.

⁷⁹ Akşin, a.g.e., s. 591-592.

birlikte, bu dönemde sadrazam olarak iki isim öne çıktı. Tevfik Paşa ve Damat Ferid Paşa. Bunlardan birincisi üç, ikincisi ise beş defa kabine kurdu⁸⁰.

İstanbul Hükümetlerinin işgaller karşısındaki genel tutumu, tıpkı Padişah Vahdettin gibi, sessiz kalmak, razı olmak ve işgalcileri “kızdıracak” eylemlerden uzak durmaktı. Bunlar, hafifletmeye çalışmakla beraber, cezaya boyun eğmek, yardımı işgalcilerden beklemek gibi bir ruh hali içindeydi ve politikalarını da bu doğrultuda şekillendiriyorlardı⁸¹. Örneğin, mütareke dönemi hükümetlerinin en karakteristiklerinden olan Damat Ferid Paşa Hükümeti, 30 Mart 1919’da, İstanbul’daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Calthorpe’yi, padişah Vahdettin adına, ziyaret etti ve ona Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye tamamen boyun eğdiğini söyleyerek İngiliz mandasını istediklerini bildirdi⁸².

Saray ve İstanbul Hükümeti; 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunanlıların İzmir’de yaptıkları insanlık dışı hareketlerden sonra dahi, izledikleri politikadan vazgeçmedi. Nitekim işgalden sonra Yunanlılar Manisa’yı işgal ederek Anadolu’nun içlerine doğru ilerlerken; Vahdetin, hükümetten, Yunan ilerleyişinin durdurulması için, İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunmasını istedi⁸³. İşgali protesto için Sultanahmet’te düzenlenen mitingden sonra, mitingde alınan kararları bildirmek üzere, kendisini ziyaret eden heyete de sakin olunması ve güce başvurulmaması çağrısında bulundu⁸⁴. Hükümet de padişahının yolundaydı. Teslimiyetçi hükümet, milletin haklı çılgınlığa ortak olmak yerine 25 Mayıs 1919 da Beyazıt ve Beşiktaş’ta yapılacak protesto mitinglerini yasaklamayı tercih etti. Padişah ve hükümete göre; içinde bulunulan kötü durumdan kurtulmak, ancak makul girişimler yapmakla mümkündü. Böyle bir süreçte halk, iç güvenliği bozacak ve hükümetin takip ettiği siyasete zarar verecek her türlü girişimden uzak durmalıydı⁸⁵. Kısacası halk işgale boyun eğmeli, işgalciye elini kaldırmamalıydı.

⁸⁰ Mütarekeden önce savaşın kaderi belli olunca, İttihat ve Terakki Partisi hükümeti olan Talat Paşa kabinesi istifa etmiş ve yerine 14 Ekim 1918’de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştu. Mondros Mütarekesi bir “geçiş” kabinesi özelliği gösteren Ahmet İzzet Paşa Kabinesi döneminde imzalandı. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşında İktidar*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 19. Selek, a.g.e., s. 51.

⁸¹ Tunaya, a.g.e., s. 52-54.

⁸² Akşin, a.g.e., s. 232-236.

⁸³ Türkgeldi, a.g.e., s. 216.

⁸⁴ Akşin, a.g.e., s. 312.

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III (Belgeler), Ankara: TTK Yayınları, 1989, Belge No: 98, s. 1400-1403.

Padişahın ve merkezî hükümetin bu teslimiyetçi ve boyun eğici tavrı, mütarekenin ilerleyen yıllarında, işgalciyle işbirliğine kadar varacaktı. Bunların genel politikası işgalcileri kızdırmama doğrultusunda olunca, Anadolu’da işgale karşı başlayacak olan ulusal bağımsızlık mücadelesine karşı tavır almaları da kaçınılmazdı. Nitekim 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkması ve “çoban ateşleri”ni tek çatı altında toplamaya başlamasıyla alevlenen ulusal mücadele, bu kesimi korkutacak ve kendi dar çıkarları doğrultusunda, bu mücadeleyi baltalamak için ellerinden geleni yapacaklardı⁸⁶.

1.1.2. Anadolu Halkının Tavrı

Mütareke döneminde Anadolu halkı, padişahın ve merkezî hükümetin teslimiyetçi tavrının aksine, örgütlenmeye başlamış ve işgale karşı mücadele etme yollarını aramaya koyulmuştu⁸⁷. Halkın bu tutumu kısa zaman içerisinde, ülkenin değişik yerlerinde, farklı isimlerle fakat aynı amaç doğrultusunda çalışan bir takım oluşumların doğmasını sağladı.

İşgal güçleri donanmasının İstanbul önlerine demirlemesinden ve karaya asker çıkarmasından birkaç hafta sonra, 29 Kasım 1918’de, İstanbul’da ilk önemli örgüt, Milli Kongre, kuruldu. Adındaki kongre ifadesine karşın Milli Kongre bir kongre değil, bir dernekti. İstanbul’daki; sosyal yardım, meslek ve kültür derneklerinin katılımıyla kurulan Milli Kongre’nin resmi bir başkanı yoktu. Ancak Milli Talim Terbiye Cemiyeti Reisi ve “göz tabibi” Esat Paşa derneğin başkanlığını fiilen yürütüyordu⁸⁸.

Milli Kongre kuruluşundan hemen sonra bir beyanname yayınladı. Vatanın ancak siyasi ve iktisadi bağımsızlığa sahip olursa yaşayabileceğinin dile getirildiği beyannamede, Kongre’nin temel amacının; “devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda” vatanın yüksek menfaatlerini ve haklarını korumak üzere faaliyete geçen bütün ‘kuva-yı milliyeyi’ birleştirmek, ortak amaca doğru sevk ve idare etmek

⁸⁶ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, ikinci kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşında İkili İktidar*. Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, c.II-III, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.

⁸⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 2.

⁸⁸ Tunaya, a.g.e., s. 166,

olduğu açıklandı⁸⁹. Bu amaca ulaşmak için; çeşitli dillerde risaleler ve gazeteler çıkarmaya, konferanslar düzenleyerek kamuoyunu aydınlatmaya, yabancı devletlere heyetler göndererek devletin ve milletin haklarını savunmaya karar verilmişti⁹⁰. Milli Kongre'nin beyannamesinde ve programında belirtilen ana fikirler Türk Milli Mücadelesi'nin ilk işaretleri niteliğindeydi⁹¹.

Milliyetçilik akımı ve direniş fikri, Milli Kongre'nin yanı sıra; tehdit altındaki her bölgede; Trakya'da, Doğu Anadolu'da, Çukurova'da, Doğu Karadeniz sahillerinde, Ege vilayetlerinde, "Müdafaa-i Hukuk Hareketi"nin doğmasını sağladı.

Müdafaa-i Hukuk Hareketi; Osmanlı Devleti'nin asırlık hatalarından sorumlu tutulan, ezilmek, sömürge halinde yaşatılmak istenen Türklerin, bağımsız yaşama hakkını almak için; Osmanlı yönetimine, İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı vermek istemeyen İtilaf Devletlerine karşı başlattıkları hareketin adıydı⁹². Yabancı ya da azınlık işgali tehlikesi altındaki bölgelerde ortaya çıkan hareket, kendi bölgelerinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri"nin kurulması sürecini başlattı⁹³. Edirne ve çevresinde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi; İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti; Adana, Antep çevresinde, merkezi İstanbul'da olmak üzere, Kilikyahılar Cemiyeti; Kars'ta Milli Şura Hareketi; Erzurum ve Elazığ'da, genel merkezi İstanbul'da olmak üzere, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti; Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti gibi isimlerle milliyetçi oluşumlar doğdu⁹⁴.

Anadolu halkının işgalciye karşı tepkisi, İzmir'in Yunanlıların tarafından işgal edileceği haberinin duyulması üzerine daha da büyüdü. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, işgalden bir gün önce, derhal bir Redd-i İlhak Heyeti kurarak, el ilanlarıyla,

⁸⁹ "Milli Kongre'nin Beyannamesi", Tunaya, a.g.e., s. 170.

⁹⁰ "Milli Kongre'nin Programı", Tunaya, a.g.e., s. 171.

⁹¹ Selek, a.g.e., s. 95.

⁹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1952, s. 472.

⁹³ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* c.II, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 406.

⁹⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 2-4. Müdafaa-i Hukuk Hareketi ve bu dönemde kurulan milliyetçi cemiyetlerin çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 1998. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

halkı, Yahudi meşatlığındaki mitinge davet etti⁹⁵. Yurdun her tarafından padişaha, İstanbul Hükümetine ve işgal kuvvetleri temsilcilerine protesto telgrafları çekildi⁹⁶. Bu işgal, milliyetçi cemiyetlerin faaliyetlerini arttırmaları noktasında tam anlamıyla itici bir etken oldu. İşgalin ardından İstanbul'da heyecanlı protesto mitingleri düzenlenmeye başlandı. 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan mitinge 200.000 kişi katıldı Ayrıca Fatih'te, Üsküdar'da ve Kadıköy'de de benzer protesto mitingleri düzenlendi⁹⁷.

İzmir'in işgali Müdafaa-i Hukuk Hareketinin işgale karşı mücadele yönteminde önemli bir değişimi de beraberinde getirdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ilk zamanlarda, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek gibi bir strateji izliyorlardı. Bilimsel araştırmalar ve istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini düşünüyorlar; yayın faaliyetleri ve konferanslar yoluyla halkı aydınlatıcı propaganda faaliyetlerinin yapılmasını yeterli görüyorlardı⁹⁸. İzmir'in Yunan işgaline uğraması ve işgalin Anadolu'nun içlerine doğru yayılması ile bu örgütler giderek "kuva-yı milliye" adıyla silahlı direniş örgütleri kurma yoluna girdiler⁹⁹. Ancak, silahlı mücadeleye başlanması anlamında önemli olmakla birlikte, kuva-yı milliye birlikleri, yurdun düşmandan kurtarılabilmesi için yeterli değillerdi. Dağınık ve güçsüz oluşumlardı.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin bir başka özelliği, bunların bölgecilik esasına dayanmasıydı. Bu cemiyetler asıl olarak; kuruldukları bölgenin işgal edilmemesi, işgale uğramış ise işgalden kurtarılması, anavatanın koparılmaması gibi amaçlar çerçevesinde mücadele ediyorlardı¹⁰⁰. Bölgecilik esasına dayanan örgütlerin ulusal bir bağımsızlığı gerçekleştiremeyecekleri açıktı.

Anadolu halkı, yöneticilerin tersine işgalciye teslim olmamaya ve ülkesini işgalciye bırakmamaya kararlıydı. Ancak halkın haklı isyanından doğan tepkilerin ve bu

⁹⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 79. Bu el ilanlarında yer alan, "Ey bedbaht Türk...Şimdi sana soruyoruz?...Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster...Tekmil kardeşlerin meşatlıktadır. Oraya yüz binlerle toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. ...Meşatlığa koş...ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et" cümleleri artık bıçağın kemiğe dayandığını ve Türk halkının işgalciyle mücadeleye kararlılığını gösteriyordu. Ayrıntı için bkz., Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, s. 491-492.

⁹⁶ Türk geldi, a.g.e., s. 216. Örneğin İngiliz Amiralî Calthorpe birkaç gün içinde 675 yerden şahsı adına protesto telgrafi almıştı. Jaeschke, a.g.e., s. 79.

⁹⁷ Mitingler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal Arıburnu, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975.

⁹⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.56. Selek, a.g.e., s. 97.

⁹⁹ Shaw - Shaw, a.g.e., s. 406.

¹⁰⁰ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 59.

tepkilerin yarattığı çeşitli oluşumların ulusal bir bağımsızlık mücadelesi amacı doğrultusunda örgütlenmeleri ancak Mustafa Kemal'in tarih sahnesine çıkmasıyla mümkün olacaktı.

1.2. Yeni Devletin Doğuşu

1.2.1. TBMM'nin Açılması

İzmir'in işgalinden dört gün sonra, Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü yetkilere sahip askeri müfettiş olarak, Samsun'a çıktı. Ona verilen görev, Samsun ve çevresindeki "asayişsizlik" olaylarını yerinde görüp incelemek ve gereken tedbirleri almaktı. Ancak Mustafa Kemal kafasında bambaşka düşüncelerle Samsun'a gelmişti. Ona göre Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı ve şimdi orası da paylaşılmak isteniyordu. Osmanlı Devleti, onun istiklali, padişah, halife, hükümet bunların hepsi bir takım boş sözlerden ibaretti. Bu durum karşısında verilecek tek bir karar vardı: Milli egemenliğe dayanan, tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak. İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğü ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya koyacağı karar, işte bu karar olacaktı¹⁰¹.

Bu düşüncenin gerçekleşebilmesi için öncelikle ülkenin işgalden kurtarılması gerekiyordu. Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında ülkenin çeşitli yerlerinde işgale karşı örgütlenmeler kurulmuş ve yer yer silahlı mücadeleye başlanmıştı. Ancak bu örgütlenmeler hem bölgesel nitelikli ve hem de oldukça dağınıktı. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçer geçmez, kendine özgü enerjisiyle, Kurtuluş Savaşını örgütlemeye başladı¹⁰². Öncelikle ordu ile temasa geçti ve kendisiyle birlikte hareket edecek komutanları belirledi. Ardından çalışmalarını, milli bir teşkilat kurulması ve milletin uyandırılması alanlarına yoğunlaştırdı. Bu yönde bir genelge yayınlayarak bütün komutanlıklara ve sivil idare amirliklerine bildirdi. Tüm yurttaki işgale karşı protesto mitingleri düzenlenmesini istedi. Mustafa Kemal; Anadolu'ya geçtikten sadece bir ay sonra, bütün ordu birlikleriyle bağlantı kurulmuş, millet mümkün olduğunca

¹⁰¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 7, 9.

¹⁰² A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923*, çev. Ataoğlu Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yayınları, 1996, s. 78.

aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, milli bir teşkilat kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı¹⁰³.

Onun bu çalışmaları elbette ki belirli çevrelerde rahatsızlık yaratmakta gecikmedi ve Haziran başında İngiltere, Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağrılmasını İstanbul Hükümetine bildirdi. 8 Haziran'da Mustafa Kemal, Harbiye Nazırlığı tarafından, İstanbul'a çağrıldı¹⁰⁴. Ancak O, bu çağrıya uymak yerine, Amasya'ya geçti ve buradaki çalışmalarının ardından 22 Haziran 1919'da, tarihe Amasya Genelgesi olarak geçen ve Türk Bağımsızlık Savaşı için son derece büyük bir anlamı olan, genelgeyi yayınladı. Bu genelgede; vatanın bağımsızlığının ve bütünlüğünün tehlikede olduğu, İstanbul Hükümetinin görevini yerine getirmediği açıklandı ve vatani kurtaracak olan unsurun, milletin azim ve kararlılığı olduğu vurgulandı. Ayrıca Sivas'ta bir milli kongre toplanacağı da belirtildi¹⁰⁵.

Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasından hemen sonra Dâhiliye Nezareti bir genelge yayınladı ve Mustafa Kemal'in görevden alındığını ve kendisiyle hiçbir resmi ilişki kurulmamasını tebliğ etti. Genelgede, Mustafa Kemal'in "Redd-i İlhak" gibi kanunsuz bir takım heyetlerle ilişki kurmasının, onlarla telgraflaşmasının idarî bir hata olduğu ve İngiliz Yüksek Komiserinin istek ve ısrarıyla Mustafa Kemal'in görevden alındığı açıklandı¹⁰⁶. Genelge, İstanbul'daki teslimiyetçi zihniyetin en açık örneklerinden biriydi. İstanbul hükümeti Türk milletinden ayırdı. Milletin bağımsızlık için mücadeleye hazır olmasına karşın, Padişah ve İstanbul Hükümeti bundan kaçıyor ve hatta mücadele etme girişimlerini de baltalamaya çalışıyordu. Öyleyse Padişah da hükümet de milleti temsil etmiyordu¹⁰⁷. Osmanlı egemenliğiyle Türk halkının çoğunluğu arasındaki bağ kopmuştu¹⁰⁸.

Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Anadolu'da son derece önemli iki kongre yapıldı. Bunlardan ilki, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u

¹⁰³ Atatürk, *Nutuk*, s. 12-21.

¹⁰⁴ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 82

¹⁰⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 21-22.

¹⁰⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 25. Mustafa Kemal Paşa bu karara bir süre direnerek, kendisini padişahın görevlendirdiğini ve ancak onun görevden alabileceğini savunmuşsa da bu direniş fazla sürmedi. 8-9 Temmuz gecesi saray başkâtipliğinden aldığı bir telgrafla padişah emriyle görevine son verildiği bildirildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal aynı gece Harbiye Nezaretine ve Padişaha ayrı ayrı telgraflar çekerek görevinden de askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirdi. Atatürk, *Nutuk*, s. 33.

¹⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, "Müdafaa-i Hukuk Ruhu", *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul: Turhan Kitabevi, 1982, s. 30.

¹⁰⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY), 2003, s. 478.

Milliye Cemiyetinin vermiş olduğu karar doğrultusunda, Erzurum'da, Doğu vilayetlerinin temsilcilerinin katılımıyla düzenlenen, Erzurum Kongresiydi. Bu kongrede, vatanın uğradığı felaket karşısında milli vicdandan doğan “kütle-i umumîye”nin, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla birleştirilmesine ve kongre tarafından seçilecek bir “Heyet-i Temsiliye” oluşturulmasına karar verildi¹⁰⁹. Alınan karar doğrultusunda, başkanlığına Mustafa Kemal'in seçildiği, 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye oluşturuldu. Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması ve başkanlığına da Mustafa Kemal'in seçilmesi, milli mücadelenin hukukî bir zemin kazanmasının ve Mustafa Kemal'in de milli mücadele konusunda resmi yetkili bir kişi haline gelmesinin ilk adımı oldu. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlardan en önemlilerinden biri de hükümet işlerinin Meclis denetimi altında yürütülmesi için, milli Meclisin (Osmanlı Mebusan Meclisi) derhal toplanmasına çalışılacağı idi¹¹⁰.

Erzurum Kongresi görünürde Doğu vilayetleri için toplanmış olmasına karşılık, kurtuluş hareketinin tek bir merkeze bağlanması noktasında atılmış son derece önemli bir adımdı. Bu kongre, Amasya Genelgesi'nde açıklanan, Sivas'ta toplanacak olan ulusal kongre için de bir temel hazırladı¹¹¹. Nitekim 4-11 Eylül tarihleri arasında Sivas'ta toplanan kongre, Erzurum'da alınan kararları ve Erzurum Kongresi'nde hazırlanan nizamnameyi, tüm vatani temsil edecek şekilde, değiştirerek kabul etti¹¹².

Sivas Kongresi'nden sonra “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirildi ve sadece Doğu Anadolu'dakilerin değil, ülkedeki tüm ortak amaçlı derneklerin bu çatı altında

¹⁰⁹ Mazhar Müfid Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s.116. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Yay. Haz. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara: Kültür Ofset, 1993, s. 253.

¹¹⁰ 14 gün süren Erzurum Kongresi'nin sonunda; Trabzon Vilayeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Vilayat-ı Şarkîye namını taşıyan, Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mameretülaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha dâhilindeki elviye-yi müstakilenin (bir vilayete bağlı olmayan livaların) bir bütün olduğu, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı Devletinin bütününden ayrılamayacağı, bağımsızlığı kazanmak için kuva-yı milliyeyi amîl ve milli iradeyi hâkim kılmanın esas olduğu, her türlü işgalin, Rumluk ve Ermenilik oluşturmak amacına yönelik olduğu düşünüldüğünden, işgale karşı topyekun mücadele edileceği, azınlıklara bağımsızlığı zedeleyecek imtiyazlar verilemeyeceği, manda ve himayenin kabul olunamayacağı, Osmanlı hükümetinin çökmesi durumunda Anadolu Şarkî Vilayetlerinin kendilerini korumak için hep birlikte mücadele edeceği, hükümet bu vilayetleri terk ederse Şarkî Anadolu'da bir “idare-i muvakkate” oluşturulacağı da alınan kararlar arasındaydı. Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Yay. Haz. Fahrettin Kırzioğlu, Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

¹¹¹ Şamsutdinov, a.g.e., s. 83.

¹¹² Kansu, a.g.e., 1997, s. 220.

birleştirilmelerine karar verildi. Mondros Antlaşması'nın imzalandığı tarihte sınırlar içinde kalan toprakların birbirinden ve Osmanlı bütününden ayrılamayacağı açıklanarak, ülkenin bölünmez bütünlüğü kabul edildi. Ülkedeki her türlü işgale karşı topyekün mücadele edileceği kararlaştırıldı¹¹³. Sivas Kongresi'nde ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin tüm ülkeyi temsil ettiği de karara bağlandı ve bu heyete ülkenin çeşitli yerlerini temsil edecek 6 kişi daha eklendi¹¹⁴.

Heyet-i Temsiliye'nin kurulması ve tüm ülke adına yetkili bir organ olduğunun kabul edilmesiyle birlikte, Anadolu'da, İstanbul'daki merkezî yönetimden bağımsız yeni bir yönetim gücü doğdu. Heyet-i Temsiliye, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlardan en ufak ödün vermeksizin çalışmalarına devam edecek ve ulus hakkında tek yetkili mercii olduğunu adım adım kabul ettirecekti.

Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin en büyük uğraşı, Meclisin açılmasını sağlamaya çalışmak oldu¹¹⁵. Zira Anadolu'daki ulusalcı hareket; milletlerin kendi kaderlerini tayin ettikleri bir devirde, İstanbul'daki merkezî hükümetin de milli iradeye tabi olmasını zorunlu görüyordu. Hükümetin ülkenin geleceğiyle ilgili alacağı her karar, Meclis denetiminden geçmeliydi. Aksi takdirde millet nezdinde bu kararların hiçbir hükmü olmazdı. Bu bakımdan Meclisin bir an evvel toplanması şartı¹¹⁶.

Meclisin açılması noktasında Anadolu'nun ilk başarı, Damat Ferid başkanlığındaki hükümetin düşürülmesini sağlamak oldu. Damat Ferid'in, Heyet-i Temsiliye ve çeşitli komutanlar tarafından çekilen telgrafların padişaha iletilmesine engel olması üzerine, İstanbul Hükümeti ile olan ilişkileri kesme kararı alındı¹¹⁷. Mustafa Kemal'in taktiği, İstanbul'un Anadolu ile olan tüm irtibatını keserek İstanbul Hükümetinin Anadolu'ya 'hükümet' etmesini fiilen engellemektir. Bu noktadan

¹¹³ Erzurum Kongresinde, "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edeceğimizden, müttehiden müdafaa ve mukavemet esas kabul edilmiştir." hükmü vardı. Bu kongre Doğu Anadolu vilayetleri için toplanan bir kongre olduğundan ve bu bölgedeki asıl sorunun Rumluk ve Ermenilik oluşturma tehlikesi olduğundan bu hüküm getirilmişti. Ancak Sivas Kongresi bütün vatani temsil ettiğinden bu madde değiştirilerek "Her türlü işgal ve müdahalenin, bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf hareketin, reddi hususunda müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir." şeklinde değiştirildi. Böylece sadece Rum ve Ermenilere değil İtilaf Devletlerine de direnileceği açıkça beyan edilmiş oluyordu. Kansu, a.g.e., s. 117, 222. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: TTK Yayınları, 1986, s. 113.

¹¹⁴ Sivas Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İğdemir, a.g.e.

¹¹⁵ Atatürk, *Nutuk*, c.III (Belgeler), Belge No: 86, s. 1355.

¹¹⁶ İğdemir, a.g.e., s. 114.

¹¹⁷ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 139.

hareketle, Heyet-i Temsiliye tarafından, 12 Eylül 1919'da bütün komutan ve valiliklere çekilen bir telgrafla, Damat Ferit hükümetinin düşürülüp yerine milli amaçlara hizmet edecek meşru bir hükümet atanıncaya kadar İstanbul Hükümeti ile bütün resmi yazışmaların kesilmesi bildirildi¹¹⁸.

Ulusalıcıların baskısı karşısında Damat Ferid istifa etmek zorunda kaldı ve yerine, Ali Rıza Paşa başkanlığında, yeni bir hükümet kuruldu. Yeni hükümet kısa süre içerisinde seçim konusunu gündeme getirdi ve 7 Teşrinievvel 1335 (7 Ekim 1919) tarihinde seçim kararnamesini yayınladı¹¹⁹.

Mustafa Kemal'in; Meclisin İstanbul dışında, Anadolu'nun güvenli bir yerinde toplanmasını istemesine ve İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile Amasya'da yapılan protokolde¹²⁰ bu konuda görüş birliğine varılmasına karşın, padişah ve merkezî hükümet, Meclisin Anadolu'da toplanması görüşünü kabul etmedi. Bu nedenle de Amasya Protokolüne açıkça aykırı bir şekilde, Meclisin Ocak ayında İstanbul'da açılması kararlaştırıldı¹²¹.

Açılacak olan Meclisin düşünce yapısı, öncelikle seçilecek milletvekillerinin düşünce yapısına bağlıydı. Bu açıdan yapılacak olan seçim, milli hareketin fiililikten kurtularak hukukileşmesi konusunda çok önemli bir kapı¹²² olabileceği gibi; İstanbul'un, Anadolu'daki hareketin meşruiyetini elinden almasını sağlayacak bir sonuç da doğurabilirdi. Bu sebeple seçim gayet önemliydi ve bu önemin farkında olan ulusalıcılar, ülkenin içinde bulunduğu koşullara rağmen, halkı politize etmek için yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü¹²³. Bu çalışmalar meyvelerini verdi ve seçimi, ezici bir çoğunlukla, Müdafaa-i Hukukçular kazandı. Müdafaa-i Hukukçuların yanı sıra; seçime

¹¹⁸ Atatürk, *Nutuk*, c.III (Belgeler), Belge No: 85, s. 1355.

¹¹⁹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası (TİŞ) Yayınları, İstanbul, 1997, s. 47. *Düstur*, tertib-i sani (ikinci tertip), c.11, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928, s. 373

¹²⁰ Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra Anadolu'ya bir temsilci göndererek ulusalıcılarla temasa geçmek istemiş ve Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirmişti. Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında Amasya'da 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve bu görüşmelerin sonunda beş adet protokol hazırlanarak -ikisi hariç- imzalanmıştır. Amasya Protokolleri olarak bilinen bu protokollerde Meclisin açılması, Sivas kongresinde alınan kararların Meclisin onayına sunulmak kaydıyla kabul edilmesi, Seçimlerin serbestçe yapılabilmesi için çalışmalar yapılması ve Meclisin merkezî hükümetin uygun göreceği bir Anadolu vilayetinde yapılması kararlaştırılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Atatürk, *Nutuk*, s. 166-170.

¹²¹ Shaw - Shaw, a.g.e., s. 406.

¹²² Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 182.

¹²³ Güneş, a.g.e., s. 49. 1919 seçimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2004.

yalnızca İstanbul'dan katılmış olan Milli Türk ve Osmanlı Mesai Fırkalarının birer adayı, Anadolu'dan katılmış olan Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt ve Milli Türk Fırkalarının bazı adayları da seçilmişlerdi¹²⁴.

Seçimler kazanıldıktan sonra, ulusalcıların Mecliste ortak hareket edebilmesini sağlamak amacıyla, seçilen Müdafaa-i Hukukçu milletvekilleri ile toplantılar yapılması gündeme geldi. Zaten bu konuda, seçimlerden önceki Heyet-i Temsiliye toplantılarında karar alınmıştı¹²⁵. 29 Aralık 1919 tarihli bir genelge ile milletvekillerinin 5 Ocak'tan itibaren Ankara'ya¹²⁶ gelmeleri istendi¹²⁷. Ankara'ya küçük gruplar halinde gelen milletvekilleri ile yapılan toplantılarda önemli kararlar alındı. Öncelikle, ulusun kutsal isteklerini korkmadan savunacak ve gücünü ulustan alacak bir Meclis Grubu kurulması kararlaştırıldı. Bu grubun adı Müdafaa-i Hukuk Gurubu olacaktı. İkinci olarak, ulusun istek ve amaçlarını temel alacak bir program¹²⁸ hazırlanması konusunda görüşüldü ve bu konuda bir taslak hazırlandı. Üçüncü olarak ise Meclis başkanlığına Mustafa Kemal'in seçilmesi kararlaştırıldı¹²⁹.

Bu gelişmelerden sonra, milletvekilleri İstanbul'da toplandı ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açıldı. Padişah rahatsızlığını bahane göstererek Meclisin açılışına katılmadı¹³⁰. Resmi açılışın ardından¹³¹, Meclisin

¹²⁴ Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 184. Bu durumun işbirlikçi basını oldukça rahatsız ettiği görülmektedir. Örneğin Alemdar gazetesi, seçimlerle ilgili olarak şunları yazıyordu. "*Sıfıra sıfır elde var sıfır...İttihatçılığı tekrar kurtarmak, tekrar mevkîe çıkarmak, tekrar gözbebeği yapmak bu ne iştir? Bu ne kudrettir? Bu ne teşkilattır? İşte biz bütün seneyi buna hasrettik. Teyfik paşa kabinelerini bunu temin için düşürdük. Ferit paşayı bu maksat uğrunda oyaladık, avuttuk...*" **Alemdar**, 1 Kanunusani (Ocak) 1920, s. 1.

Seçimlerin sonucu, padişahı da gayet tedirgin etmiş ve o da Meclisi açmamanın yollarını aramıştır. Nitekim seçimlerden sonra Padişah, çeşitli fırkaların temsilcilerini çağırarak Meclisin bu hali ile mi yoksa bazı milletvekillerinin istifası ve yerlerine diğer fırkalardan kişilerin seçilmesinden sonra mı açılmasının uygun olacağını tartışmayı ve böylece *'bu cihetler hakkında beyinlerine bir itilaf hasıl etmeyi'* düşünmüştür. **Türkgeldi**, a.g.e., s. 252.

¹²⁵ Bkz., Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 59.

¹²⁶ "Genel durumu yönetme sorumluluğunu üzerine alanların en önemli hedefe, en yakın tehlikeye olabildiğince yakın bulunmaları gerekliliği" düşüncesinden hareketle, Temsilciler Kurulu, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya nakledilmişti. Atatürk, **Nutuk**, s. 230.

¹²⁷ Atatürk, **Nutuk**, c.III (Belgeler), Belge No: 214, s. 1699.

¹²⁸ Bu program daha sonra Misak-ı Milli adını alacaktır.

¹²⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 246-248.

¹³⁰ Padişahın okuması gereken açış nutku, Meclis-i Umumi'nin 12 Kanunusani (Ocak) 1336 (1920) tarihli olağanüstü toplantısında Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa tarafından okundu. Okunan Nutuk için bkz., **Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi**, D. 4, c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 90-91.

çalışmalarına kısa bir ara verildi¹³². Bu ara sürecinde ulusalcı milletvekilleri, ilk müsveddeleri Ankara'da kaleme alınan ve daha sonra ulusal ant olarak yayınlanacak olan program üzerinde çalışmaya başladı¹³³. Bu çalışmaların ardından son şeklini alan metin, Meclisi Mebusan'ın, 17 Şubat 1920 tarihli on birinci toplantısının ikinci oturumunda Edirne milletvekili Şeref Bey'in verdiği bir takrirle Meclise taşındı. "Ahd-ı Milli Beyannamesi Sureti" isimindeki metin, Şeref Bey tarafından okundu ve alkışlarla kabul edildi¹³⁴.

Bu belgenin kabulü; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların Meclisçe onaylanması anlamına geliyordu. Böylece bir yandan Meclis-i Mebusan

¹³¹ Burada bir noktayı belirtmekte yarar vardır. Meclisin kapatılmasına yönelik girişimler, Meclis açıldıktan sonra da kendini gösterecektir. Meclis-i Mebusan'ın 26 Kanunusani (Ocak) 1336 (1920) tarihindeki ikinci birleşiminde, Rıza Nur'un Mecliste çoğunluğun sağlanmadığı yolunda ortaya attığı görüş ve Ömer Feyzi Efendinin bu görüşte destek vererek Kanun-i Esasiye göre çoğunluk sağlanamadan Meclisin açılmayacağı yolundaki sözleri bunun örneğidir. Bu sözler; İsmail Kemal Bey tarafından "*Maksadınız Meclisi açtırmamak mı?*" ve Celal Nuri tarafından da "*Damat Ferid'in burada hükmü geçmez.*" sözleriyle cevaplanmış ve bu girişimler boşa çıkmıştır. Bakınız: *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)*, D.4, c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 7-9.

¹³² *MMZC*, D.4, c.1, s. 2-3.

¹³³ Güneş, a.g.e., s. 52

¹³⁴ *MMZC*, D.4, c.1, s. 145. Beyannamenin maddeleri şöyledir:

1. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 günlü mütarekenin imzalanması sırasında düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceği, buraların halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre saptanması gerekli olduğundan, söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, örfen ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yoluyla hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür.

2. Halkı ilk serbest kaldıkları zamanda başvurdukları halkoylaması ile anavatana katılmış olan Eylye-i Selase (Üç Liva) için gerektiğinde yeniden serbestçe halkoylamasına başvurulmasını kabul ederiz.

3. Türkiye Barışına ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun saptanması da, orada oturanların tam özgürce belirtecekleri oylara göre gerçekleşmelidir.

4. İslam halifeliğinin durağı ve Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezî olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü müdahale ve saldırıya karşı korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle bütün öteki ilgili devletlerin hep birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır.

5. Anlaşma Devletleri ile düşmanları ve onlara katılan bazı devletlerarasında varılan antlaşmaların esasları çerçevesinde azınlıkların hukuku -komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla- bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır.

6. Ulusal ve ekonomik gelişmemizin olanaklar çerçevesi içine girmesi ve daha çağdaş, düzenli bir yönetim biçiminde işlerin yürütülmesinde başarılı olabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında bağımsızlığa ve tam bir özgürlüğe kavuşmamız, yaşama ve var olmamızın, ana koşuludur. Bu nedenle; siyasal, adli ve malf gelişmemize engel olacak sınırlamalara karşıyız.

Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu esaslara aykırı olmayacaktır." *MMZC*, D.4, c.1, s. 144-145. Sadeleştirilmiş metin için, Bkz., Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, ikinci kitap, ikinci kısım, s. 88.

kanalıyla Anadolu'daki harekete yasallık kazandırılırken diğer yandan da eski devletten yeni devlete geçiş süreci hızlandı¹³⁵.

Meclisin açılmasına başından beri karşı olan ve Meclisin sadece barış antlaşmasını onaylamak üzere toplanacağı, bunu yapar yapmaz da derhal dağılacığı konusunda kendilerine verilen söz¹³⁶ üzerine bu açılışa razı olan İngilizler, kısa sürede Meclisin istedikleri "kıvamda" bir Meclis olmadığını anladılar ve İstanbul'u resmen işgal ederek Meclisi dağıtmaya karar verdiler¹³⁷. Meclise istedikleri kadar egemen olamayan ve açılışını engelleyemeyen muhalif kesim de işgalcilerin bu Meclisi dağıtmasını isteyen bir ruh halinde içindeydi¹³⁸. Sonunda beklenen gerçekleşti. 16 Mart 1920'de, gün ışıyla birlikte, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali başladı. Saat dokuzda tam teçhizatlı, 4 bin kadar denizleri karaya çıktı ve stratejik noktaları işgal etti¹³⁹. Meclis basılarak bazı milletvekilleri tutuklandı.

Meclis-i Mebusan'ın 18 Mart tarihli 24. birleşiminde, Sinop milletvekili Rıza Nur Bey; Meclisin basılarak milletvekillerinin tutuklandığını, işgal altında bir kentte, Meclisin serbestçe çalışmasının mümkün olamayacağını söyledi. Ardından da Bolu milletvekili Hilmi Bey ve arkadaşları; bağımsızlığın olmadığı bir yerde Meclisin çalışamayacağını belirten ve bu sebeple Meclis-i Mebusan'ın toplantılarının ertelenmesini öneren bir tavrı Meclis Başkanlığına sundular. Bu tavrı oybirliğiyle

¹³⁵ Güneş, a.g.e., s. 53.

¹³⁶ Akşın, a.g.e., s. 266.

¹³⁷ İstanbul'u resmen işgal etme düşüncesi; kısmen Çukurova bölgesinde ve diğer yerlerde gösterilen faal direnişe 'ceza' olarak, kısmen de hazırlanmakta olan ağır barış şartlarının hükümleri karşısında doğması muhtemel tepkileri peşin olarak önlemek amacıyla kaynaklanmaktaydı. İşgalden epey bir süre önce, 10 Şubat'ta 1920'de, Londra'da yüksek konsey halinde toplanan İtilaf Devletlerinin başkanları İstanbul'un işgaline karar vermiş bulunuyorlardı. Bu sırada ulusalcıların Akbaş cephaneliğini boşaltmaları, Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul etmesi İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etme konusunda kesin karar vermelerini sağladı. Akşın, a.g.e., s. 467. Sonyel, a.g.e., s. 68. Güneş, a.g.e., s. 53.

¹³⁸ Örneğin Alemdar gazetesinde 2 Şubat günü şunlar yazıyordu: "Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri. Ağla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı....Niye koç Ankara'da kaldı?...Merhaba Sivas kuzuları Ankara keçileri! Kurban bayramı mı yaklaştı? Ecelinize ayağınızla geldiniz." Alemdar, 2 Şubat 1920, s. 1.

¹³⁹ Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978, s. 83.

kabul edildi ve böylece son Osmanlı Mebusan Meclisi kendiliğinden dağılmış oldu¹⁴⁰. Bu karar, Meclisin; ileride başka koşullarda ve başka bir yerde kendini yeniden toplama olanağını hukuken elinde bulundurmasına zemin hazırlamıştı. Nitekim yeni toplantıya ve toplantı yerine geçişte, bu karar bir meşruluk köprüsü oluşturacaktı¹⁴¹.

Mustafa Kemal, işgal haberini alır almaz derhal Anadolu'da ulusal bir Meclis toplamak için harekete geçti. Bu amaçla işgalden sadece bir gün sonra, 17 Mart'ta, ordu komutanlarına bir genelge gönderdi. Bu genelgede; İtilaf Devletleri'nin Mebusan Meclisi'ne ve hükümet merkezine cebren ve resmen el koymalarının, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini hâleldâr ettiği, devletin işleyemez hale geldiği, bu nedenle de 15 gün zarfında Anadolu'da bir Meclisi Müessesan (Kurucu Meclis) toplanması gerektiği açıklandı¹⁴². Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart'ta da konuyla ilgili ikinci genelgesini yayınladı¹⁴³. Bu genelgeyle, açılacak Meclisin olağanüstü yetkilere sahip olacağı, Ankara'da toplanacağı, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekillerinin de bu Meclise katılabileceği belirtildi¹⁴⁴.

Yeni ve Âyansız bir Meclis, milletin mukadderatına tam egemen olmak üzere Osmanlı başkentinin dışında toplanacaktı. Artık Osmanlı yasallığı, anayasallığı hatta meşruluğu öldürücü bir darbe almıştı¹⁴⁵. Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i

¹⁴⁰ MMZC, D.4, c.1, s. 496. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra bir süre hiçbir şey olmamış gibi çalışmalarına devam eden Meclis- Ayan da 5 Nisan 1920 tarihindeki 24. birleşiminde, başkan Tevfik Paşanın, "*Bundan başka müzakere edilecek bir şeyimiz yoktur. İş olduğu vakit içtima ederiz. Meclise hitam veriyorum.*" sözleriyle çalışmalarına son verdi. **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)**, D.4 c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 243. Aslında bu sözler, 600 yıllık Osmanlı Saltanatı'nın 1876'dan beri devam eden bu organının varlığına fiilen son veren sözlerdi. Zira Ayan Meclisi bir daha toplan(a)mayacaktı. Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 198.

¹⁴¹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 1999, s. 107.

¹⁴² Bu genelgenin ayrıntıları için bakınız; Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Toplamak İsteddiği Meclisi Müessesan", **Belleten**, c.21, S. 83, Temmuz 1957, s. 484.

¹⁴³ 17 Marttaki genelge ile 19 Marttaki genelge arasındaki önemli birtakım farklar vardır: **A.** 17 Marttaki genelgede; Meclisin adı "kurucu Meclis" iken, ikincisinde "olağanüstü yetkilere sahip Meclis"tir. **B.** 17 Marttaki genelgede; açılacak yeni Meclise İstanbul'dan gelenlerin katılmasıyla ilgili bir hüküm yokken diğerinde vardır. **C.** 17 Marttaki genelgede; gayri Müslimlerin seçimlere iştirak ettirilmeyecekleri maddesi mevcuttur ancak 19 Marttaki genelgede bu hüküm çıkarılmıştır. **D.** 17 Marttaki genelgede; "Meclisi Müessesan seçimi, sadece İdare ve Belediye Meclislerinde temerküz eden arayış milliyeye istinat" ettirmek görüşüne dayanmaktayken; 19 Marttaki genelgede bu hüküm değiştirilerek, "Müntehib-i saniler, livalardaki Müdafaa-i Hukuk İdare Heyetleri ve vilayetlerin merkez heyetleri" de seçime dahil edilmiş böylece seçmen tabanı genişletilmiştir. Karşılaştırmamız, Atatürk, **Nutuk**, s. 288 ve Unat, "a.g.m.", s. 485-486.

¹⁴⁴ Atatürk, **Nutuk**, s. 288-289.

¹⁴⁵ Tanör, **a.g.e.**, s. 107.

Temsiliye, bu genelge ile Anadolu'da kurulacak yeni devletin temeline büyük bir taş koymuş oluyordu¹⁴⁶.

Mart ayının 19'unda seçimlere başlandı¹⁴⁷. 22 Nisan'da Mustafa Kemal, 23 Nisan günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmalara başlayacağından dolayı, bundan sonra askeri ve sivil tüm makamların ve bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağını bildirdi¹⁴⁸. Nihayet 23 Nisan 1920 Cuma günü, saat 13.45'te, Büyük Millet Meclisi, Ankara'da bulunan 115 milletvekilinin katılımıyla, toplandı ve en yaşlı üye olan 1845 doğumlu Sinop Milletvekili Şeref Bey'in konuşmasıyla açıldı¹⁴⁹.

Bu açış söylevi ile Osmanlı idaresinden bağımsız yeni bir ulusal karar organı ortaya çıktı. 23 Nisan'dan itibaren Meclis, ülkenin kaderine el koydu ve adım adım milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu kabul ettirdi. Bu devrede imparatorluktan ulusal devlete geçişin ağı daha sıkı örülmeye ve yeni devletin kuruluş harcı atılmaya başlandı¹⁵⁰.

1.2.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Çıkarılması

Meclisin açılması ve ülke yazgısına el koymasından sonra en önemli gündem; Meclisin görev ve yetkilerinin neler olacağı ve ne şekilde çalışacağı konusuydu. Bu sürece yön veren en önemli gelişme ise Mustafa Kemal'in 24 Nisan günü yaptığı konuşma ve arkasından verdiği önerge oldu.

Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından Meclisin açılışına kadar geçen süre içerisindeki siyasi durum hakkında yaptığı konuşmada öncelikle; yüzlerce yıldan beri bağımsızlığını koruyan milletin, İstanbul'un işgalinden sonra, varlığını devam ettirmek ve bağımsızlığını yeniden kazanmak için Meclisi topladığını belirtti. Bu konuşmayla aslında yeni devletin kuruluş sürecini de fiilen başlattı. Nitekim konuşmasında; İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın basılarak susturulması sonucunda; ülkede yasama gücünün yok olduğunu, yürütme gücünün bağımsızlığını yitirdiğini, yargı gücünün ise işgalcilerin kanun dışı uygulamaları sonucunda tümünden iflas ettiğini vurgulayarak; bu şartlar altında İstanbul'da bir devlet varlığından söz edilemeyeceğini

¹⁴⁶ Güneş, a.g.e., s. 60.

¹⁴⁷ Turan, *Devrim Tarihi*, ikinci kitap, ikinci kısım, s. 124.

¹⁴⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 294.

¹⁴⁹ TBMMZC, D.1, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, 1940, s. 2. Güneş, a.g.e., s. 71.

¹⁵⁰ Güneş, a.g.e., s. 71.

söyledi. Dolayısıyla, Büyük Millet Meclisinin en önemli görevi, içinde bulunan anayasal boşluğu doldurmaktı¹⁵¹. Mustafa Kemal, konuşmanın ardından Meclise bir önerge verdi. Önerge temel olarak şu esasları içeriyordu¹⁵²:

a. Mecliste toplanan milli irade vatanın kaderine el koymuştur ve Meclisin üzerinde bir güç yoktur.

b. İçinde bulunan durum olağanüstü bir durumdur. Böyle olağanüstü bir durumda Meclis sadece kanun yapmakla görevli bir Meclis değil, bu kanunların uygulanmasında da fiilen görevli bir Meclis olacak ve milletin bütün işlerine doğrudan el koyacaktır.

c. Yürütme işlerinin aksamaksızın yapılabilmesi için bir hükümet kurulması zorunludur. Ancak bu hükümet klasik parlamenter sistemlerdeki gibi bir hükümet olmayacak; Meclis içinden seçilecek, Meclis adına işleri yürütecek ve yaptığı işlerden dolayı Meclise sorumlu bir heyet olacaktır. Bu heyetin adı “heyet-i icraîye” olacak, üyelerine “vekil” adı verilecek ve vekiller tek tek ve toplu olarak Meclise karşı sorumlu bulunacaklardır.

d. Meclis kendi içinden bir başkan seçecek bu kişi Meclisi temsil ettiği gibi icra heyetinin de başı olacak, bu itibarla diğer vekiller gibi Meclis karşısında sorumlu bulunacaktır.

e. Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, yüksek Meclisin düzenleyeceği kanunlar çerçevesinde yerini alacaktır.

Bu önerge Mecliste tartışılarak kabul edildi ve Meclis kararı haline getirildi. 24 Nisan tarihli konuşmanın ışığında kabul edilen önerge aslında, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulüne kadarki dönemde bir tür “geçici anayasa” niteliğindedir. Önergenin kabulüyle birlikte yeni bir hükümet oluşturulması adı altında, açıkça, yeni bir devletin temelleri atıldı¹⁵³.

24 Nisan önergesinin kabulünden bir gün sonra Meclisçe alınan 5 numaralı kararla, “kuvve-i icraiye teşkiline” karar verildi¹⁵⁴. Bunun için gerekli hazırlıkları yapmak üzere 15 kişilik bir “layiha encümeni” seçildi. Yönetim ve yürütme işlerini

¹⁵¹ TBMMZC, D.1, c.1, s. 29.

¹⁵² TBMMZC, D.1, c.1, s. 30-32.

¹⁵³ Tanör, a.g.e., s. 235.

¹⁵⁴ “Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı”, (25 Nisan 1336/1920), *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929, s. 2.

aksatmamak ve geçici olarak üstlenmek üzere de bir “muvakkat icra encümeni” kuruldu¹⁵⁵. Bu tarihten kısa bir süre sonra, Meclisin 2 Mayıs günlü toplantısında, “İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” kabul edildi¹⁵⁶. Kanunun birinci maddesinde; “*Şeriyye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat, Defter-i Hakani, Nafia, Dahiliye (emniyet-i umumîye, posta ve telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumîye işlerini görmek üzere*” Meclisin mutlak çoğunluğu ile Meclis içinden 11 kişilik bir İcra Vekilleri Heyeti kurulacağı açıklandı¹⁵⁷. Kanunun kabulüyle yeni devletin hükümet modeli de belirlenmiş oldu. Bu hükümet modeliyle birlikte, yeni bir devletin ve yeni bir sistemin doğduğunu sezen bazı milletvekilleri, özellikle, “vekil” kavramı üzerinde durarak muhalefet etmişler ve bahsedilen vekilin kimin vekili olduğu sorusunu ortaya atarak bir tartışma başlatmışlardı. Zira Saltanatçılara göre vekil ancak Padişahın vekili olabilirdi. Oysa devrimci kanat, yeni bir devletin kuruluş temellerini atıyordu ve onlara göre vekil Anadolu halkının vekili idi¹⁵⁸.

Büyük Millet Meclisi bir yandan Anadolu’da yeni devletin harcını atarken diğer yandan da kendinden başka hâkim güç tanımayacağı ve milletin tek ve gerçek temsilcisinin kendisi olduğu iddiasını pekiştirdi. Nitekim 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” ile Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine sözlü ya da yazılı ya da fiili muhalefet edenler ile bozgunculuk yapanları vatan haini olarak ilan edildi ve bunların ölüm cezasına çarptırılacağı belirtildi¹⁵⁹. 7 Haziran’da alınan bir başka kararla da; İstanbul’un işgal tarihi olan 16 Marttan itibaren Büyük Millet Meclisi’nin onayı dışında yapılmış veya yapılacak tüm antlaşmaların, sözleşmelerin ve verilmiş ya da verilecek tüm imtiyazların geçersiz sayıldığı açıklandı¹⁶⁰.

Yeni devletin kuruluş sürecinde en önemli aşamalardan biri, Osmanlı anayasasından ayrı, yeni bir anayasa çıkarılması oldu. Nitekim ülkede büyük bir dönüşüm yaşanır ve yepyeni bir düzen kurulurken, eski düzenin anayasası olan Kanun-i Esasi ile yola devam edilemezdi. Ulusal Bağımsızlık Savaşı koşullarında oluşan yeni

¹⁵⁵ Güneş, a.g.e., s. 233. Tanör, a.g.e., s. 236.

¹⁵⁶ TBMMZC, D.1, c.1, s. 186.

¹⁵⁷ Düstur, üçüncü tertip, c.1, s. 6.

¹⁵⁸ Güneş, a.g.e., s. 234.

¹⁵⁹ Düstur, üçüncü tertip, c.1, s. 4.

¹⁶⁰ Düstur, üçüncü tertip, c.1, s. 15.

devlet ve yeni siyasal iktidar düzenine ilişkin esasları saptayacak yeni bir anayasaya gereksinim vardı. İcra Vekilleri Heyeti tarafından 18 Eylül 1920’de Meclis Başkanlığı’na sunulan ve “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” başlığını taşıyan metin yeni anayasaya giden ilk somut adım oldu¹⁶¹.

18 Eylül’de Meclis Genel Kurulunda görüşülmeye başlanan tasarı; Maksat ve Meslek, Mevadd-ı Esasiye ve İdare (Vilayet, Kaza, Nahiye, Müfettiş-i Umumîlik) olmak üzere üç kısımdan ve toplam 31 maddeden oluşuyordu¹⁶².

Dört maddeden oluşan “Maksat ve Meslek” kısmında, Meclisin; milletin bağımsızlığını kazanması, hilafet ve saltanatın kurtarılması amacıyla toplandığı ve halkı emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtarıp, idare ve hâkimiyetin gerçek sahibi kılincaya kadar çalışmalarına devam edeceği bildiriliyordu. Ayrıca halkın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması, saadet ve refahının temin edilebilmesi için; toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat alanlarında ve tüm sosyal yapıda çağın gereklerine uygun düzenlemeler yapmanın Meclisin başlıca görevlerinden olduğu açıklanıyordu.

On üç maddeden oluşan “Mevadd-ı Esasiye” kısmında öncelikle; hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, “usulu idare”nin “halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına” dayandığı, Halife ve Padişahın, kurtuluştan sonra, kanunlar çerçevesinde, yerini alacağı belirtiliyordu. Bu kısımda yer alan diğer hükümlere göre; yasama ve yürütme gücü, “milletin yegane ve hakiki mümessili olan “Büyük Millet Meclisinde” toplanacak; Meclis, tüm kanunların çıkarılması, kaldırılması, değiştirilmesi, barış antlaşması yapılması, savaş ilan edilmesi konusunda tek yetkili mercii olacaktı. Hükümet, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşıyacak ve Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilecekti. Meclis Başkanı, aynı zamanda “İcra Vekilleri Heyeti”nin de başkanı olacaktı.

Tasarının son kısmı ise idare ile ilgiliydi ve ülkenin ne şekilde yönetileceği ile ilgili hükümler içeriyordu¹⁶³.

Yeni devletin temel yapısını belirleyecek olan bu metin; “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” başlığını taşımakla birlikte, içeriği bakımından yer yer bir hükümet

¹⁶¹ Tanör, a.g.e., s. 247.

¹⁶² TBMMZC, D.1, c.4, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 179–181.

¹⁶³ Kanun tasarısının tamamı için bkz., TBMMZC, D.1, c.4, s. 179-181.

programı niteliğindeydi¹⁶⁴. Nitekim Mecliste, metnin, yasa taslağı mı yoksa hükümet programı mı olduğu tartışmaları yaşandı ve sonunda her encümenden seçilecek üçer kişiden oluşacak bir özel komisyonda incelenmesi, daha sonra Meclise sunulması kararlaştırıldı¹⁶⁵.

Özel komisyon, yasa tasarısını (Halkçılık Programı¹⁶⁶), ikiye böldü. Maksat ve Meslek kısmını Büyük Millet Meclisi'nin Beyannamesi; Mevadd-ı Esasiye ve İdare kısımlarını ise, bir takım değişiklikler yaparak, Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası olarak, 18 Kasım 1920 günü Meclis Başkanlığı'na sundu¹⁶⁷. Tasarı, Meclis Genel Kurulunda tartışmaya açıldı ve yaklaşık iki ay görüşüldükten sonra, nihayet 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edildi. 23 madde ve bir ayrı maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüyle, yeni devlet, kendi anayasasını da çıkarmış oldu¹⁶⁸.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kendi yapısına ters olan, Osmanlı kurumlarına dokunmadı ama devletin adını ve yönetim biçimini değiştirdi¹⁶⁹. Nitekim anayasada, "misak-ı milli" sınırları içerisinde kalan topraklar Türkiye olarak adlandırıldı ve "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince idare olunur" cümlesiyle yeni bir devletin, "Türkiye Devleti"nin, kurulduğunu resmen açıklandı¹⁷⁰. Ayrıca "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ve idare şekli halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır" hükmü ile de bu yeni devlette eski yönetimden büsbütün ayrı bir yönetim şeklinin kurulduğu belirtildi. Bu, adı açıklanamamakla birlikte, Cumhuriyetçilikti ve nitekim Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye Devleti yönetim şeklini Cumhuriyet olarak açıkça ilan edecekti.

¹⁶⁴ Tanör, a.g.e., s. 247.

¹⁶⁵ Güneş, a.g.e., s. 199,200. Tartışmalar için bkz., TBMMZC, D.1, c.4, s. 181-186.

¹⁶⁶ 18 Eylül'de Meclise sunulan Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası adlı metin, Özel Encümene sevk edildikten sonra Halkçılık Programı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Nitekim tasarı; Özel Encümende incelenip 18 Kasım'da yeniden Meclise sunulduğunda encümen adına konuşan Burdur milletvekili Suphi bey, "Arkadaşlar bize Halkçılık Programı namı tahtında hükümetin takriben bundan iki ay evvel göndermiş ve tarafınızdan teşkil edilen Encümeni Mahsusun (Teşkilatı esasiye layihayı kanuniyesi) namı altında Meclisi Alinize sevkettiği kanun layihasının bugün müzakeresine başlıyoruz" sözleriyle bu durumu ifade etmektedir. Bkz., TBMMZC, D.1, c.5, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 363.

¹⁶⁷ TBMMZC, D.1, c.5, s. 368.

¹⁶⁸ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tam metni için bkz., Düstur, üçüncü tertip c.1, s. 196-199.

¹⁶⁹ Güneş, a.g.e., s. 202.

¹⁷⁰ Tanör, a.g.e., s. 253.

1.2.3. Yeni Devletin Dayandığı Temel İlkeler

Yeni devletin en temel ilkelerinden biri “milliyetçilik”ti. Milliyetçilik, Müdafaa-i Hukuk Hareketinin özünde vardı. Zira bu hareket, padişah ya da padişahçı bir kadro tarafından yönetilen bir hareket değildi; milli bir hareketti¹⁷¹.

Türkiye Devleti’nin milliyetçiliği, yayılmacı bir milliyetçilik değildi. Bu milliyetçilik; oddan, ateşten geçmiş, hayalden arınmış, sınırları belli bir milliyetçilikti¹⁷². Bu sınır; Mondros Antlaşması’nın imzalandığı tarihte elde kalan, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu “ata yurt” topraklarıydı. Büyük Millet Meclisi’nin açılarak yeni devletin kuruluş temelini atılmasından hemen sonra padişaha gönderilmek üzere kaleme alınan bir “ariza” da şöyle deniliyordu.

“Malum-u seniyeleridir ki, hanedan-ı saltanat-ı hümayunlarının cediti mübarek ve mübecceli olan Sultan Osman, tarih-i millimizin mesud ve müteyammen bir gecesinde, hatırası nesillerden nesillere intikal eden bir rüya görmüştü. O rüyanın üç kıt’a üzerine gövdesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsi ağacından artık bütün dalları kesilmiş ve ortada yalnızca muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu’dur ve onun kökleri çok derine gitmek üzere bizim kalbimizdedir.....Öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücadeleimize devam etmeye mecburuz¹⁷³.”

Milliyetperverlerin amacı, milli sınırlar dâhilinde tam bağımsız bir millet olarak yaşamaktı¹⁷⁴. Her ne sebeple olursa olsun bu sınırlar dahilinde kalan topraklardan vazgeçilmeyeceği ve bu sınırlar dahilinde yaşayan azınlıklara veya yabancılara siyasi hâkimiyeti ve sosyal dengeyi bozan imtiyazlar verilmeyeceği, daha milli mücadelenin başında, kabul edilen esaslardandı.

Türkiye Devleti’nin milliyetçiliği; ayrımcı, dışlayıcı bir milliyetçilik de değildi. Nitekim Mustafa Kemal, TBMM’nin açılışından hemen sonra Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada; misak-ı milli ile belirlenen sınırların içerisinde Türk, Çerkes ve diğer İslam unsurlar bulunduğunu, bunların ortak amaç doğrultusunda birleşen kardeş

¹⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, “Milli İktidar”, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 89.

¹⁷² Tarık Zafer Tunaya, “Atatürk ve Milliyetçilik” *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 141.

¹⁷³ TBMMZC, D.I, c.1, s. 123.

¹⁷⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.II, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yayınları, 1997, s. 20, 21.

unsurlar olduğunu ve belirlenen sınırın da işte bu kardeş unsurların milli sınırı olduğunu söyleyerek, Türkiye Devletinin milliyetçiliğinin kucaklayıcı özelliğini açıkça ortaya koydu. Mustafa Kemal ayrıca; bu sınırlar içerisinde “anasır-ı gayri müslime”nin de yaşadığını ve bunlara da “anasır-ı müslimeye” verilmiş hukuku vermekten daha doğal bir şey olamayacağını söyleyerek, yeni devletin milliyetçiliğinin ırkçı bir milliyetçilik olmadığını da ilan etti¹⁷⁵.

Milli sınırlar dahilinde, idarenin, hâkimiyet-i milliye esasına dayanması ilkesi Anadolu hareketinin milliyetçi niteliğinin ayrılmaz bir parçasıydı¹⁷⁶ ve kurulacak yeni devletin de vazgeçilmez bir ilkesi olacaktı. Amasya Genelgesi’nden itibaren bu yola girilmiş, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, “kuva-yı milliyeyi âmil ve milli iradeyi hâkim kılmak” temel ilke olarak kabul edilmişti. Meclisin açılmasından sonra milli egemenlik ilkesi daha açık şekilde dile getirilmeye başlandı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılışından sadece bir gün sonra yaptığı konuşmada, Büyük Millet Meclisinin toplanış amacının; milletin yüzyıllardan beri gerçek bir onur ve yücelikle savunduğu bağımsızlığını, mevcudiyetinin devamını ve milli egemenlik ilkesinin yerleşmesini sağlamak olduğunu söyleyerek, “hakimiyet-i milliye” ilkesine verilen önemi vurguladı¹⁷⁷. Millet egemenliği ilkesi; Eylül 1920’de Meclise sunulan Halkçılık Programı’nda da açıkça dile getirildi ve nihayet 1921 Ocak’ında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununda “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir.” hükmü ile anayasal ifadesine kavuştu.

Anadolu’da kurulan yeni devletin dayandığı temel ilkelerden bir diğeri “halkçılık”tı. Mustafa Kemal bunu şu sözlerle ifade etmişti:

“Biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarımıza tâbi bulunuyorduk....Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin muğfil mevaidine aldanarak işe girişmedik.....Esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız –ki Halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır”¹⁷⁸.

¹⁷⁵ TBMMZC, D.1, c.1, s. 16.

¹⁷⁶ TBMMZC, D.1, c.1, s. 17.

¹⁷⁷ TBMMZC, D.1, c.1, s. 30.

¹⁷⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.1, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yayınları, 1997, s. 102.

Yeni devletin halkçı niteliği, 18 Eylül 1920’de Mecliste okunan ve Cumhuriyet Tarihi yazımında son derece önemli bir yeri olan, Halkçılık Programı ile daha somut bir hale büründü. Halkçılık; bir yandan siyasal bir rejimi, bir yandan yeni bir yönetim biçimini ve bir yandan da toplumsal gönenç ve mutluluğu sağlayacak, devrimci bir dönüşüm programını ifade eden geniş içerikli bir kavramdı¹⁷⁹. Nitekim Halkçılık Programında; halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarmak, egemenliğin gerçek sahibi yapmak, milli sınırlar içerisinde milletin bağımsız bir şekilde yaşamasını sağlamak, halkın mevcut “sefaletini” ortadan kaldıracak tedbirleri araştırmak, kurumlarda ve sosyal yapıda halkın saadet ve refahını temin edecek şekilde ve çağın gereklerine uygun dönüşümler gerçekleştirmek, temel amaçlar olarak sıralandı. Programın temel maddeler bölümünde ise Türk Devleti’nin siyasal yapısını ve yönetim ilkelerini belirleyen esaslara yer verildi. Egemenliğin bağısız, koşulsuz ulusa ait olduğu, idare yönteminin, halkın kendi yazgısını bizzat ve bilfiil idare etmesi ilkesine dayandığı, yasama ve yürütme yetkisinin ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM’de toplandığı ve “Türkiye Halk Hükümeti”nin TBMM tarafından yönetileceği açıklandı¹⁸⁰.

Bu bakımdan halkçılık, demokratik bir öz taşıyordu. Türkiye Devleti’nde “Millete efendilik yoktu, hâdimlik” vardı¹⁸¹. Çağdaş tarihinde Türk halkı, ilk defa, siyaset sahnesine dinamik bir unsur olarak çıkıyordu¹⁸². Halktan kastedilen tüm ulustu. Halk ile ulus aynı anlamda ve içiçe kullanılıyordu¹⁸³.

Sonuç olarak Anadolu’da kurulan yeni devlet; milli sınırlar içerisinde tam bağımsız bir millet olarak yaşamayı, ulusal egemenliği yaşama geçirmeyi hedefleyen bir milliyetçilik ilkesi ile halkın mutluluğunu ve refahını sağlayacak siyasal, toplumsal ve idari bir düzen kurmayı hedefleyen, devrimci ve demokratik öze sahip bir halkçılık temeline dayanıyordu.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Güneş, a.g.e., s. 196-214.

¹⁸⁰ TBMMZC, D.1, c.4, s. 179-180.

¹⁸¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.I, s. 216.

¹⁸² Tarık Zafer Tunaya, “Milletin Meclisi” Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 72.

¹⁸³ Güneş, a.g.e., s. 214.

2. TÜRKİYE DEVLETİ'NİN YÖNETİM YAPISI

2.1. Türkiye Devleti'nin Devraldığı Yönetim

2.1.1. Merkezî Yönetim

Klasik Osmanlı yönetimi, teokratik monarşi özelliği gösteren bir idare şekline sahipti¹⁸⁴. Bu idarede merkezî yönetimin başında bulunan kişi bizzat padişahın kendisiydi. Padişah olabilmenin temel şartı; hanedan soyuna, Osmanoğullarına, mensup olmaktı. Osmanlı Hanedanlığı'nın meşruiyet kaynağı ise bütün teokratik devlet örgütlenmelerinde olduğu gibi Tanrıya dayanmaktaydı¹⁸⁵. Bu yönetim sisteminde padişah tek ve mutlak otorite olarak devletin başıydı. Devlet, hükümdardan ayrı bir hukukî varlık değildi¹⁸⁶.

Bu yönetim sisteminde görev ayrımı da yoktu. Yasama ve yürütme yetkileri doğrudan ya da dolaylı olarak tek elde, padişahda, toplanmıştı¹⁸⁷. Padişahın sözü kanun demekti. Ancak devletin teokratik niteliğinden dolayı, padişahın aldığı kararların şeriata uygun olması gerekiyordu. Bunların şeriata uygunluğunu denetlemekle görevli makam Şeyhülislam'lık'tı¹⁸⁸. Yürütme işleri, padişahın adına, vezir-i azam¹⁸⁹ (sadrazam) tarafından görülürdü. Sadrazam, padişahın mutlak vekiliydi ve merkezi yönetimde padişahdan sonra gelen en önemli kişiydi¹⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetimin önemli bir organı Divan-ı Hümayun'du. Divan-ı Hümayun, devlet işlerinin, devlet reisi olan padişah adına,

¹⁸⁴ Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989, s. 46.

¹⁸⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları (TODAİE), 1970, s. 133.

¹⁸⁶ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, Birinci Kitap, İstanbul: 1977, s. 23. Osmanlı padişahlarının mutlak yetkisi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferinden sonra "Halife-i Müslimin" unvanını almaları ile daha da artmıştı. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 4.

¹⁸⁷ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976, s. 35. Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, c.2, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 644. Okandan, a.g.e., s. 22.

¹⁸⁸ Okandan, a.g.e., s. 26. Fetva alma zorunluluğunun, teorik olarak, yasama alanında padişahın yetkisini sınırlandırdığı düşünülebilir. Ancak şeyhülislamın padişah tarafından atanan ve görevden alınan bir kişi olduğu dikkate alınacak olursa, fetva zorunluluğunun daha çok biçimsel bir durum olduğu açıktır. Ortaylı, a.g.e., s. 138. Mumcu, a.g.e., s. 35.

¹⁸⁹ Vezirlik makamı Orhan Gazi zamanında Osmanlı Devleti'nin yaşamına girmişti. Vezir padişah tarafından göreve getirilirdi ve doğrudan padişaha bağlıydı. Devlet örgütü geliştikçe vezire yardım etmek için başka kişiler de seçilir oldu. Böylece vezaret makamında bulunan kişilere vezir-i evvel ya da vezir-i azam adı verilmeye başlandı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.1, Ankara: TTK Yayınları, 1982, s. 501.

¹⁹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 502.

görüldüğü yani onun adına karar alınan bir Meclisti. Bütün geleneksel devletlerde olduğu gibi, padişahın karar almasına yardım eden, özel bir “istişare organı” idi¹⁹¹. Divan-ı Hümayun, padişahın başkanlığında; veziriazam, diğer vezirler, askeri yargı işlerine bakan kazaskerler, padişah fermanları ve törensel kuralların hazırlanma, yazım-kayıt işlerini yürüten nişancı ve malî işlerden sorumlu olan defterdarın katılımıyla toplanırdı¹⁹². Divan-ı Hümayun’da ülke sorunları görüşülür ve karara bağlanırdı. Son söz elbette ki padişahındı. Divan toplantılarında alınan kararlar, padişah tarafından tasdik edildikten sonra kesinleşir ve mühimme defteri adı verilen defterlere kaydedilerek yürürlüğe girerdi¹⁹³.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerileme dönemine girdi ve bu süreç ilerleyen tarihlerde artarak devam etti. Bu dönem içerisinde devletin tüm kurumlarında bir bozulma süreci başladı. Devleti yönetenler kötüye gidişin önüne geçebilmek için bir takım reform hareketleri başlattılar¹⁹⁴. Osmanlı Devleti’nde III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ve Abdülmecit döneminde gelişerek devam eden reform hareketleri elbette merkezî yönetimi de etkiledi.

III. Selim döneminde, işlevini yitiren “Divan”ın yerini doldurabilmek amacıyla, “Meşveret Meclisi”¹⁹⁵ adıyla padişah başkanlığında bir Meclis toplanmaya başlandı. II. Mahmut, Selim’in yenilik atılımlarını daha da ileri götürdü. Onun zamanında, geleneksel idarî düzeni değiştiren, önemli adımlar atıldı ve merkezî yönetim yeniden yapılandırıldı¹⁹⁶.

¹⁹¹ Osmanlı Devleti’nde Divan-ı Hümayun; devlet işlerinde sorumlu bir organ olmakla beraber, tarih içinde devamlılık kazanıp kurumlaşmamış, XVII. Yüzyılda adeta geleneksel ritüeli sürdürmek amacıyla toplanır hale gelmiştir. Bu nedenle de bir kabine çekirdeği olmasına karşın, durumunu koruyup gelişimini tamamlayamamıştır. Ortaylı, a.g.e., s. 146.

¹⁹² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 502. Divan-ı Hümayun hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz, Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**.

¹⁹³ Ortaylı, a.g.e., s. 146. Osmanlı Devleti’nin klasik dönemindeki merkez teşkilatı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

¹⁹⁴ Musa Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 210.

¹⁹⁵ Meşveret Meclisi, savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak, dâhili, harici, mali ve iç güvenlikle ilgili önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Meşveret Meclisine katılacak kişiler ve görüşülecek konular padişah tarafından önceden belirlenirdi. Bunun dışında sadrazam da Meşveret Meclisinin toplanmasını padişaha önerebilirdi. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisinde Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 31-44.

¹⁹⁶ İhsan Güneş, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye’de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Eskişehir: Yayıma Hazırlanan Çalışma, s. 5.

II. Mahmud'un merkezî yönetime getirdiği en önemli yenilik; çeşitli yürütme işlevlerinin ayrı ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi için, yürütme alanında bir görev ayırımına gitmesi ve bir anlamda bugünkü Bakanlık Sisteminin temellerini atması oldu¹⁹⁷. Öncelikle sadrazam, padişahın mutlak vekili ve idarî hiyerarşide padişahтан sonra gelen en büyük yetkili olmaktan çıkarıldı. Sadrazamlık unvanı, Başvekâlete çevrilerek önceden sadrazamda toplanmış olan yetkiler çeşitli "Nâzır"lara devredildi. Böylece Başvekâlet, Bakanlıklar arasında düzeni ve koordinasyonu sağlayan bir makam haline geldi¹⁹⁸. Sadaret Kethüdalığı makamı Dahiliye Nezaretine (Bakanlığına), Reisülküttaplık makamı Hariciye Nezaretine, Darphane-i Amire ve Hazine-i Amire de Maliye Nezaretine dönüştürüldü. Ayrıca; Adliye, Ziraat, Evkaf ve Ticaret Nezaretleri kuruldu¹⁹⁹. II. Mahmut, kaldırdığı Divan-ı Hümayun'un yerine, Nâzırların katıldığı Meclis-i Vükela (Meclisi Has) adıyla, icra görevini yerine getiren, yeni bir kurum oluşturdu. Bu kurum, günümüzün Bakanlar Kurulu işlevini yerine getirmeye başladı²⁰⁰.

Yürütme alanında bu değişimler olurken yasama alanında da önemli gelişmeler oldu. Bu dönemde; Hükümet Şûrası (Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âli), Adliye İşleri Yüksek Meclisi (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye) ve Askeri Şûra (Dâr-ı Şûra-yı Askerî) olmak üzere, Meşveret Meclislerinden ayrı nitelikte üç ayrı yeni Meclis oluşturuldu. Bu Meclislere; yönetim, adalet, eğitim, ordu alanlarında yapılacak yenilikleri belirleme ve kurallara bağlama görevi verildi²⁰¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda başlayan bu çağdaşlaşma hareketleri, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun (Tanzimat Fermanı) ilan

¹⁹⁷ Sencer, a.g.e., s. 66.

¹⁹⁸ Bu dönemde ayrıca sadrazamlık müstakil bir makam olmaktan çıkarılarak hangi nezaret uygunsa ona eklenmek suretiyle idare edilmesi kararlaştırıldı. Diğer bir ifade ile vekiller heyetinin başkanı olmaya hangi nazır layık ise başvekalet ona verilecekti. İlk başvekalet dahiliye nezaretine ilaveten Mehmed Rauf Paşa'ya verildi. Ancak başvekaletin bu konumu fazla uzun sürmedi. Çünkü II. Mahmud'un ölümü ve Abdülmecid'in tahta çıkışının hemen sonrasında, 18 yaşındaki yeni padişahın tecrübesizliğinden de yararlanan, Hüsrev Paşa başvekil Rauf Paşa'nın elinden padişahın mührünü alarak kendisini eski yetkilere sahip olmak üzere Sadrazam ilan ettirdi. (3 Temmuz 1839). Ancak yine de Sadaret eski konumuna göre çok şey kaybetmişti ve artık devlet işleri; üstün yetkilerle donanmış bir sadrazamdan ziyade, nispeten uzman vekiller tarafından ayrı ayrı idare edilecek; vekiller ve bunlara fikir ve proje veren Meclisler eliyle yürütülecekti. Akyıldız, a.g.e., s. 46,47.

¹⁹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.6, Ankara: TTK Yayınları, 1983, s. 122-125. Shaw- Shaw, a.g.e., s. 66. Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, s.7. Ortaylı, a.g.e., s. 271-276.

²⁰⁰ Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, s. 6.

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz, Çadircı, "a.g.m.", s. 210-212. Shaw - Shaw, a.g.e., s. 67-68. Karal, a.g.e., s. 117-121.

edilmesiyle sonuçlandı. Böylece Tanzimat Dönemi adı verilen yeni bir döneme girildi. Tanzimat Fermanıyla can, mal, ırz ve namus yasal güvence altına alındı²⁰². Padişah da ferman hükümlerine uyacağına söz vererek –onu bu hükümlere uymaya zorlayacak hiçbir denetim sistemi ya da organı olmamakla birlikte- bir anlamda kendi mutlak yetkisini sınırlandırdı. Tanzimat Dönemi’nin en genel ve ayırıcı niteliği, teokrasi ile bütünleşmiş olan mutlak monarşinin yetkilerinin, belirli hukuk ilkeleri ve yasalarla, sınırlandırılmak istenmesiydi²⁰³. Bu yeni dönemde ülke yönetimindeki sorunlar daha kapsamlı olarak ele alındı. Temellerini II. Mahmud’un attığı merkezî yönetim örgütü, ilkece korunarak geliştirildi. Nezaret Teşkilatı, günün gereksinimlerine göre, çoğaltıldı ve etkinlikleri arttırıldı²⁰⁴.

Bu dönemde; Umur-u Nafia Nezareti, Maarif-i Umumîye Nezareti kurulduğu gibi, Şeyhülislamlık da (Bab-ı Meşihat) müstakil bir Nezaret gibi örgütlendi ve Şeyhülislam, “kabineye” adeta Şerriyye Nazırı olarak girmeye başladı²⁰⁵. Bu gelişmeler sonucu merkezde; Nezaretler ve Şura-yı Devlet ile birlikte gelişmiş bir idarî yapı kuruldu²⁰⁶. Tanzimat Dönemi’nde ayrıca, merkezî yönetimin gereksinim duyduğu bürokratları yetiştirmek amacıyla; Adliye Mektebi, Mülkiye Mektebi gibi okullar açıldı ve böylece memur adı verilen bürokratlara dayalı merkezileşmiş bir hükümet yapısı gerçek anlamıyla kurulmaya başlandı²⁰⁷.

Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan çağdaşlaşma hareketleri sonunda; dil bilen, az da olsa Avrupa’yı tanıyan, medrese dışı eğitim kurumlarından yetişerek ülke sorunlarını din dışı yaklaşımlarla çözmeye çalışan yeni bir aydın tipi ortaya çıkınca; siyasal sistem de sorgulanmaya başlandı. Bunlar, Avrupa’da gelişen liberal akımların etkisiyle yapılan reformları yetersiz görüyor; daha kapsamlı düzenlemelerin yapılmasını ve ülke sorunlarının çözümü için mutlak monarşi yerine anayasalı, parlamentolu bir sistemin kurulmasını istiyorlardı. Yeni Osmanlılar adıyla anılan bu gençlerin, yurt içinde ve yurt dışında verdiği, anayasalı ve parlamentolu sisteme geçiş mücadelesi,

²⁰² Gülhane Hatt-ı Hümayunu hakkında ayrıntılı içerik analizi için bkz., Tanör, a.g.e., s. 85-93. Tanzimat Dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Komisyon, *Tanzimat 1*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.

²⁰³ Sencer, a.g.e., s. 71.

²⁰⁴ Onar, a.g.e., s. 703.

²⁰⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 275. Sencer, a.g.e., s. 72.

²⁰⁶ Onar, a.g.e., s. 703.

²⁰⁷ Shaw-Shaw, a.g.e., s. 104.

başarılı oldu ve 23 Aralık 1876'da "anayasa" ilân edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlakî monarşiden, meşruti monarşiye geçildi²⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 Kanun-i Esasi'si²⁰⁹, çeşitli hükümleriyle, Osmanlı Devleti'nin teokratik ve monarşik yapısını devam ettirmekteydi. Nitekim anayasaya göre; saltanat ve hilafet hakkı ve makamı, Osmanlı sultanı soyuna ve bu soyun en büyük erkek evladına aitti. Padişah, İslam'ın halifesi ve tüm Osmanlı tebaasının hükümdarıydı. Devletin dini İslam'dı. Yasalar din kurallarına ve padişah haklarına uygun olmak zorundaydı. Padişah şeriat kurallarını (Ahkâm-ı Şeriyeye) uygulamakla da yükümlüydü²¹⁰.

Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devleti'nde meşruti sisteme geçilmekle birlikte aslında yasama ve yürütme alanlarında padişahın mutlak yetkisi devam ediyordu.

Anayasaya göre yürütme organı, "Meclis-i Vükela" (Bakanlar Kurulu) idi. Meclis-i Vükela, sadrazamın başkanlığında toplanan, dâhili ve hârici konularda önemli devlet işlerinin yürütüldüğü makamdı²¹¹. Ancak padişah, başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere, tüm Meclis-i Vükela üyelerini kendisi seçer, atar ve istediğinde azledebilirdi²¹². Meclis-i Vükela'nın göreve başlarken "Parlementodan" güven oyu alması gibi bir şart olmadığı gibi, görev süresi içerisinde güvensizlik oyuyla düşürülmesi de söz konusu değildi²¹³. Yani yürütme gücünü oluşturan Meclis-i Vükela tamamen padişaha bağlıydı. Ayrıca Meclis-i Vükela, istediği her konuyu görüşme hakkına ve yetkisine de sahip değildi. Önemli konuları görüşebilmek için öncelikle Padişah'tan izin alması gerekiyordu. Bu izin verildikten sonra, konu hakkında alınan kararların uygulamaya konulması da yine Padişah iradesiyle mümkündü. Yani gerek kabinenin oluşumunda, gerekse iç ve dış işlere ait konularda son söz padişahındı. Bu durumda Padişah, yürütmenin başı hatta yürütmenin bizzat kendisiydi²¹⁴.

²⁰⁸ Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, s. 7.

²⁰⁹ Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz., Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası (TİŞ) Yayınları, 2000, s. 43-55.

²¹⁰ Tanör, *a.g.e.*, s. 135. Kanun-i Esasi, Madde: 3, 4, 7, 11, 64. Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 43-45, 49.

²¹¹ Kanun-i Esasi, Madde: 28. Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 45.

²¹² Kanun-i Esasi, Madde: 7, 27. Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 43, 45.

²¹³ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982, s. 59.

²¹⁴ Kanun-i Esasi, Madde: 27, 28. Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 45. Tanör, *a.g.e.*, s. 136. Yavuz Abadan-Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1950, s. 38.

Yasama görevi, Meclis-i Umumî adını taşıyan parlamentodaydı. Parlamento, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Meclis-i Mebusan üyeleri, Osmanlı ülkesindeki her elli bin erkek nüfusa bir temsilci olmak üzere dört yıl için ve seçim yoluyla bu göreve gelirdi²¹⁵. Meclis-i Âyan üyeleri ise, padişah tarafından; 40 yaşını aşmış seçkin devlet görevlileri arasından atanırdı²¹⁶. Bunlar ömür boyu görevde kalırlardı²¹⁷. Bu durumda, yasama gücünü temsil eden Parlamenteoluşturan iki kanattan biri, doğrudan Padişah tarafından atanan ve doğal olarak ona tabii olan kişilerden oluşuyordu²¹⁸.

Padişahın Parlamento üzerindeki denetimi sadece Ayan Meclisi üyelerini atamaktan ibaret de değildi. Nitekim Parlamenteonun yasa yapma veya yasaları değiştirme yetkisi, 1876 Kanun-i Esasisi'nin çeşitli hükümleriyle, padişah lehine sınırlanmış durumdaydı²¹⁹. Anayasanın 53. Maddesine göre; yasa teklifinde bulunmak veya mevcut yasaları değiştirmek yetkisine sahip üç organ vardı. Bunlar; Heyet-i Vükela; Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dı. Ancak Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan, ancak kendi görev alanlarına giren konularda yeni yasa teklifi veya mevcut yasalarda değişiklik teklifi verebilirlerdi. Bu görev alanlarının neler olduğu konusunda ise açık bir hüküm bulunmamaktaydı²²⁰. Üstelik Meclis-i Ayan ve Mebusan'ın, kendi görev alanlarına giren konularda yasa teklifi yapabilmeleri de Padişah iznine bağlıydı. Nitekim 53. Maddeye göre; Meclis-i Ayan ve/veya Meclis-i Mebusan; görev alanlarına giren konulara ait yasa teklif etmek veya mevcut yasalarda değişiklik teklif etmek isterse önce "makam-ı sadaret" aracılığıyla padişah'tan izin istemek zorundaydı. Bu izin verilirse, yasa teklifi "Şura-yı Devlet"e gönderilir ve Şura-yı Devlet yasa teklifi metnini hazırlardı²²¹. Üstelik kısıtlamalar bununla da sınırlı değildi. Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan yasa metni önce Meclis-i Mebusan'dan geçmeli; sonra da tüm üyeleri

²¹⁵ Kanun-i Esasi, Madde: 42, 65, 69 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 47, 49, 50.

²¹⁶ Kanun-i Esasiye göre, Meclis-i Ayan'ın üye sayısı, Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçemezdi.

²¹⁷ Kanun-i Esasi, Madde: 60-62. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 49.

²¹⁸ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 59.

²¹⁹ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 59.

²²⁰ Kanun-i Esasi, Madde: 53. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 48. Orhan Aldıkaçtı'ya göre, bu görev alanları; padişahın yetkilerini belirleyen maddeler ile bakanlar kurulunun kuruluşunu düzenleyen maddeler dışında kalan konulardır. Bu durumda, daha en baştan, padişahın mutlak yetkilerini Meclis lehine çevirebilecek ya da bakanlar kurulunun kuruluş ve işleyişini daha demokratik hale getirebilecek yasal düzenlemelerin önü tıkanmış olmaktadır. Aldıkaçtı, a.g.e., s. 60.

²²¹ Kanun-i Esasi, Madde: 53. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 48.

padişahça atanan ve bir bakıma ona tabii olan Meclis-i Âyan'da incelenerek uygun bulunmalıydı. Meclis-i Ayan kendisine gelen yasa teklifini, “*umuru diniyeye ve zâtı hazreti padişahının hukuk-ı seniyesine ve hürriyete ve kanuni esasi ahkamına ve devletin temamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyet-i dahiliyesine ve vatanın esbab-ı müdafaa ve muhafazasına ve adab-ı umumiyeye*” uygun olup olmadığı yönünden inceledikten sonra, gerekli görürse, katiyen red veya kısmen değiştirilmek üzere Meclis-i Mebusan'a geri gönderebilirdi. Eğer uygun bulursa, onaylayarak “makam-ı sadarete” arz ederdi. Tüm bu aşamaları geçen yasa teklifinin yürürlüğe girmesi için son söz yine padişahıydı. Eğer padişah onay verirse, yasa resmen yürürlüğe girebilirdi²²². Özetle yasama alanında da padişah neredeyse tek ve mutlak güçtü.

Merkezî yönetimde önemli bir başka organ olan Şura-yı Devlet, Meşrutiyet döneminde de idare alanında varlığını sürdürdü ve Danıştay görevi yüklendi²²³. Ayrıca, Ayan ve Mebusan Meclislerinden gelen ve padişahça uygun bulunan öneriler hakkında yasa tasarıları hazırlamak da Şura-yı Devlet'in görevlerindendi. Şura-yı Devlet'in hazırladığı yasa tasarıları, önce Meclis-i Mebusan'da sonra da Meclis-i Ayan'da görüşülüp her ikisinde de kabul edilirse padişahın onayına gönderilirdi. Meclislerden birinde reddedilen tasarı “o senenin müddet-i içtimaiyesinde” tekrar görüşülemezdi²²⁴. Bu anlamda ilk Osmanlı Parlamentosu istediğini yasalaştırabilen bir organ değilse bile, istemediğini yasalaştırmayan bir yapıya sahipti²²⁵.

19 Mart 1877'de çalışmalarına başlayan Osmanlı Parlamentosu bir yıl kadar çalıştıktan sonra II. Abdülhamid'in 12 Şubat 1878 tarihli “irade-i seniyye”si ile “tatil” edildi²²⁶. Böylece Meşrutiyetin birinci dönemi sona erdi ve II. Meşrutiyetin ilanına kadar sürecek olan 30 yıllık bir istibdat dönemi başladı. Meclisin kapatılmasının yanı sıra, bu dönem içinde merkezî yönetimde meydana gelen bir diğer önemli gelişme de Babıali'nin saray karşısında gücünü ve etkisini tamamen yitirmesiydi. Böylece istibdat

²²² Kanun-i Esasi, Madde: 53, 64. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 48, 49.

²²³ Shaw-Shaw, a.g.e., s. 222.

²²⁴ Kanun-i Esasi, Madde: 53,54. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 48.

²²⁵ Tanör, a.g.e., s. 141. 1876 Kanun-i Esasi'si hakkında ayrıntılı analizler için bkz., Okandan, a.g.e., s. 144-173. Abadan-Savcı, a.g.e., s. 35-43. Aldıkaçtı, a.g.e., s. 56-64. Tanör, a.g.e., s. 135-159.

²²⁶ 10 Safer 1295 (12 Şubat 1878) tarihli bu “irade-i seniyye”; Meclis-i Mebusan'ın 12 Safer 1295 (14 Şubat 1878) tarihli oturumunda –ki Meclisin son oturumu budur.- okundu. “İrade-i seniyye” için bkz., **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi** (1293=1877), c.II, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Güneş Matbaası, 1954, s. 406.

döneminde yasama organı ortadan kalktığı gibi, yürütme alanında da padişah, tek ve mutlak güç haline geldi²²⁷.

II. Abdülhamid istibdadına karşı “Jön Türkler”in yürüttüğü mücadelenin başarılı olması üzerine 24 Temmuz 1908 tarihinde anayasa yeniden yürürlüğe girdi ve Meşrutiyetin ikinci dönemi başladı. 1909 yılında anayasada yapılan önemli bir takım değişikliklerle de Osmanlı Devleti’nin merkezî yönetimi yeni bir yapıya kavuştu.

1909 değişiklikleriyle Osmanlı Kanun-i Esasi’si çağa uygun bir hale getirildi ve meşruti sisteme uygun bir nitelik kazandı²²⁸. Öncelikle padişaha; tahta çıktığında, “şer-i şerif” ve Kanuni Esasi hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadık kalacağına dair yemin etme şartı getirildi²²⁹. Monarkın; kanuna uyma ve vatanın ve milletin çıkarları doğrultusunda çalışma çerçevesinde sınırlandırılmasıyla, “irsi monarşi” varlığını korumakla beraber, monarşi için iktidarın artık mutlak olmadığı, yeni bir siyasi ve hukuki yapı ortaya çıktı²³⁰.

1909 değişiklikleri yürütme erkinde de önemli değişimlere neden oldu. Vükela Heyetinin oluşumu yeni bir şekil aldı. Buna göre padişah artık tüm Vükela Heyetini değil, yalnızca Sadrazamı ve Şeyhülislâmı atayacaktı. Sadrazam, birlikte çalışacağı kişileri belirleyerek padişaha sunacak, padişahın onayından sonra hükümet oluşturulmuş olacaktı. Ayrıca hükümetin Padişaha değil, Meclise karşı sorumlu olacağı hükmü getirildi. Vükela Heyetinin herhangi bir konuyu görüşmek için Padişah’tan izin alma şartı da kaldırıldı²³¹. Tüm bu düzenlemelerle, yürütme yetkisi Padişah’tan kopup, demokratik yapılı bir Bakanlar Kuruluna doğru kaymaya başladı ve bu kurul merkezî yönetimde yürütme gücünün asıl sahibi haline geldi²³². Böylece, parlamenter sistemdeki hükümet biçimini yansıtan, kabine sistemi, Osmanlı İmparatorluğu’na girdi²³³.

1909 değişiklikleri; yasama organının yapısını ve oluşumunu pek değiştirmemekle birlikte, padişahın yasama alanındaki mutlak gücünü kırdı. Nitekim

²²⁷ Okandan, a.g.e., s. 209. Sencer, a.g.e., s. 90. Bu dönemde II. Abdülhamid’in Meşrutiyeti adım adım tasfiye etmesi ve yasama ve yürütmeyi tam anlamıyla kontrolü altına alması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Okandan, a.g.e., s. 204-217.

²²⁸ Kanun-i Esasi’nin değiştirilen maddeleri için bkz, Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 84-91.

²²⁹ Kanun-i Esasi (1909), Madde: 3, Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 85.

²³⁰ Okandan, a.g.e., s. 290.

²³¹ Kanun-i Esasi (1909), Madde: 27, 28, 30, Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 86.

²³² Tanör, a.g.e., s. 193.

²³³ Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye’de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, s. 17.

Âyan ve Mebusan Meclislerinin her yıl Kasım başında davetsiz toplanması hükmü getirildiği gibi, Meclisler Padişah'tan izin almadan yasa önerme hakkına da kavuştu. Ayrıca, Padişahın Meclisten gelen yasa önerilerini mutlak veto yetkisi de kaldırıldı. Yeni düzenlemeye göre Padişah, kendisine arzedilen yasa önerilerini iki ay zarfında ya onaylayacak ya da yeniden görüşülmek üzere Meclise gönderecekti²³⁴. Böylece merkezî yönetimin yasama organı da padişahın mutlak yetkisinden çıktı ve demokratikleşme yolunda önemli bir aşama kaydedildi.

II. Meşrutiyet sonrası yapılan değişikliklerle son şeklini alan merkezî yönetim, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar bu şekilde varlığını sürdürdü²³⁵. Anadolu'da kurulan Türkiye Devleti, İmparatorluktan devreden bu yapıyı son derecede radikal bir şekilde değiştirecek ve yeni devletin ruhuna uygun yeni bir merkezi yönetim yapısı kuracaktı.

2.1.2. Taşra Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Türkiye Devleti'ne devredilen taşra yönetimi, tıpkı merkezî yönetim gibi, süreç içerisinde değişiklikler geçirmiş ve II. Meşrutiyet döneminde son şeklini almıştı. İmparatorluk devrinde taşra yönetimi alanında özellikle iki temel nokta devlet yöneticilerini uğraştırmış, yapılan çalışmalar ve düzeltimler bu noktalar üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlardan ilki İmparatorluktaki mülkî taksimatın belirlenmesi, diğeri ise merkez ile taşra idareleri arasındaki ilişkinin ve taşra idarecilerine bırakılacak yetki ve görevlerin düzenlenmesiydi.

Mülkî taksimat ya da diğeri bir deyişle mülkî idare bölümleri; bir devletin, kendi toprakları üzerindeki hâkimiyetini kurmak ve devlet görevlerinin yerine getirilmesini sağlamak için kuracağı teşkilatın, faaliyet ve yetki alanlarını belirtmek amacıyla ayrıldığı bölümlere verilen isimdir. Devlet işlerinin yürütülmesini kolaylaştırmak ve rasyonalize etmek amacını güden her devlet, idari bölümlerini, bu amaçlara en iyi şekilde ulaşmak doğrultusunda düzenlemeye çalışır²³⁶.

²³⁴ Kanun-i Esasi (1909), Madde: 43, 53, 54. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 87.

²³⁵ 1909 değişikliklerinin getirdiği yenilikler hakkında ayrıntılı analiz için bkz., Okandan, a.g.e., s. 297-312. Tanör, a.g.e., s. 193-195. Aldıkaçtı, a.g.e., s. 71-73.

²³⁶ İsmail Hakkı Göreli, *İl İdaresi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1952, s. 3.

Klasik Osmanlı Döneminde mülkî taksimatın temel birimi sancaklardı²³⁷. Fiziki sınır yönünden bugünkü Türkiye'nin vilayetleri büyüklüğünde olan sancaklar, sancakbeyi adı verilen bir yönetici tarafından idare edilirdi²³⁸. Ancak İmparatorluk toprakları genişledikçe taşra yönetiminde değişiklikler oldu. Nitekim Rumeli'nin fethinden sonra, sancaklar üzerinde denetim kurmayı sağlayacak bir örgüte gereksinim duyuldu. Bu sebeple Sultan I. Murat, lalası Şahin Paşayı Rumeli'ye, sancaklar üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir "vali" olarak, beylerbeyi unvanıyla, tayin etti²³⁹. Lala Şahin Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi olarak atanmasından 39 yıl sonra ise, merkezi Ankara olmak üzere²⁴⁰ Anadolu Beylerbeyliği kuruldu²⁴¹. XV. yüzyılda bu iki Beylerbeyliğe Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman Beylerbeyliklerinin de eklenmesiyle Beylerbeylik sayısı dörde çıktı²⁴².

Beylerbeyi; sancakların birleştirilmesiyle oluşan ve "eyalet" olarak adlandırılan bir coğrafi alanda görev yapmaktaydı²⁴³. İlerleyen yıllarda Beylerbeylik sayısının artmasıyla, eyaletler; sancakların üzerinde ve doğrudan sadrazama bağlı, ülkenin ayrıldığı en büyük mülki idare bölümü haline geldi²⁴⁴. Kanuni zamanında imparatorluk, 34 eyalet ve 377 sancaktan oluşuyordu²⁴⁵.

²³⁷ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 17.

²³⁸ Kunt, a.g.e., s.20. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 61.

²³⁹ İlber Ortaylı, "Türkiye'de Taşra Yönetim ve Yöneticiliğinin Evrimi", *Türkiye'de Mülkî İdare Âmirliği*, Editör (Ed.) Kurthan Fişek, Ankara: 1976, s. 9. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 61.

²⁴⁰ Merkez her zaman Ankara olmamış; zamanla Manisa, Bursa, Karaman, Amasya, Trabzon da olmuştur. Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1945, s. 55.

²⁴¹ Mefahir Behlülil, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*, İstanbul: 1992, s. 74.

²⁴² Kunt, a.g.e., s. 27.

²⁴³ Tönük, a.g.e., s. 55.

²⁴⁴ Tönük, a.g.e., s. 56. Kunt, a.g.e., s. 75.

²⁴⁵ Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşma" *İdare*, Yıl: 13, Sayı: 138, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 978. Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinin üçüncü bölümü ise "kaza"lardı. Her sancak bir ya da birkaç kazaya ayrılmıştı. Önceleri kazalar bir idari birim olmayıp kadıların yargı alanındaydı. 1840 yılında kazalara muhassıllar ve mal müdürleri gönderilmeye başlayınca kadıların mali alandaki yetkileri ortadan kalktı. 1842 yılında muhassıllık sisteminin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan düzenlemenin ardından taşra teşkilatında yeni bir organizasyona gidildi. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde birkaç köy birleştirilerek ilk defa bir idari birim olarak kazalar oluşturuldu ve başlarına birer müdür (1871'den sonra kaymakam) atandı. Kaza müdürlerinin yalnızca malî işlere değil, askeri ve mülkî işlere de bakmaları kararlaştırıldı. Kaza müdürleri, sancak beyi ve eyalet beyinin denetimini altında olacaktı. Bu düzenlemeyle kaza müdürleri, mülkî idare âmiri niteliğini kazanmış ve mülkî teşkilattaki hiyerarşik yapıya dâhil olmuşlardı. Böylece eyalet ve sancaklardan sonra kazalar da üçüncü bir mülkî idare kademesi olarak ortaya çıktı ve Osmanlı devletinde mülkî taksimat, eyalet-sancak-kaza şeklinde belirdi. Akyıldız, a.g.e., s. 76. Behlülil, a.g.e., s. 126, 134

Bu dönemde, Osmanlı mülkî taksimatındaki en büyük mülkî bölüm olan eyaletler tam bir yetki genişliği²⁴⁶ çerçevesinde yönetilmekteydi. Eyaletin başında bulunan eyalet beylerinin (beylerbeyi) son derece geniş yetkileri vardı. Eyalet beyi, sorumlu olduğu eyalette Padişahı temsil eder ve şer'i yargı alanı hariç tüm devlet gücünü elinde bulundururdu. Her türlü yürütme kararlarını alma ve "kadı" dışında tüm resmi görevlileri atama yetkisi vardı²⁴⁷. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı tarihlerden itibaren, eyalet beylerinin bu geniş yetkileri sorun olmaya başladı. Özellikle, devletin malî durumunun bozulması sonucu, iltizam sisteminin²⁴⁸ yerleşmesi ve eyaletlere iltizam usulüyle "bey" atanması yoluna gidilmesi, taşra idaresinin çökmesine neden olacak gelişmelerin önünü açtı. Bu şekilde eyalete bey olan kişi, devlete ödeyeceği parayı fazlasıyla çıkarmak için, halktan ağır vergiler almaya ve halka zulmetmeye başladı. Zamanla, merkezî otoritenin güç kaybetmesine orantılı olarak, eyalet beylerinin merkezî hükümetle bağları koptu ve bunlar adeta bağımsız birer unsur haline geldi²⁴⁹. Sonuçta, merkezin taşra üzerindeki nüfuzu tamamen kırılarak buralarda soyguncu birer derebeyi sınıfı türedi²⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde "reform çağı"nın başlamasıyla merkezî otorite, taşra idaresinde yaşanan sorunu çözmek ve taşra idaresindeki geniş "adem-i merkeziyete" son vermek için çalışmalara başladı²⁵¹. Bu çalışmalar; İmparatorluğun mülkî taksimatını değiştirerek geniş fiziki bölümleri daraltmak ve bu dar alandaki idarecilerin yetkilerini kısıtlamak olmak üzere iki temel esas üzerinde ilerledi.

Taşra idaresinde yaşanan sorunların kapsamlı olarak ele alınması süreci, Sultan II. Mahmut döneminde başladı. II. Mahmut, yeniçerileri kaldırmakta gösterdiği azmi,

²⁴⁶ Yetki genişliği, merkezî yönetimin kendi yetkilerinden bir kısmını kendi adına kullanması üzerine yerel yöneticilere devretmesi ilkesidir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Lütfi Duran, *İdare Hukuku*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982, s. 50-54. Onar, a.g.e., s. 597-598.

²⁴⁷ Sencer, a.g.e., s. 51. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşit, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s. 449. "İller İdaresi Genel Müdürlüğünün Mülkî Taksimat Hakkındaki Raporu", *I. İdareciler Kongresi*, (20 Ocak 1947-31 Ocak 1947), Ankara: Akın Matbaası, 1947, s. 191. Tönük, a.g.e., s. 62, 106.

²⁴⁸ İltizam sistemi, Osmanlı devletinin çökmeye başladığı dönemde uygulamaya konulan bir sistemdi. Bu sisteme göre hazine topraklarından elde edilecek gelir, bir memura peşin para ile satılırdı. Eyaletlere yapılacak bey atamalarında iltizam sistemi uygulanmasıyla, o eyaletin yıllık gelirine karşılık bey olarak atanmak isteyen kişi belli bir peşin parayı hazineye ödemek zorundaydı. Bu paraya karşılık bir Ermeni sarrafı kefil gösterirdi. Engelhardt, a.g.e., s. 106. Tönük, a.g.e., s. 67.

²⁴⁹ Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma" *İdare*, Yıl 13, Sayı: 139, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 1056.

²⁵⁰ Onar, a.g.e., s. 689.

²⁵¹ "Vilayetlerin Umumî İdaresi Hakkında Muhtelit (Karma) Encümen Mazbatası" *TBMMZC*, D.3, c.10, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, Sıra No: 134, s. 4.

eyalet beylerinin nüfuzunu kırmakta da gösterdi. Bu konuda yaptığı ilk atılım, büyük eyaletleri parçalayarak daha küçük fiziki alanlar yaratmak oldu. Nitekim bu çerçevede, başta Anadolu eyaleti/beylerbeyliği olmak üzere Asya'daki 18 büyük eyalet parçalandı ve küçültüldü²⁵². Bu tedbir, merkeziyetçilik usulüne doğru atılan ilk adımdı²⁵³.

Bu çalışmalar Tanzimat döneminde de artarak devam etti. Bu dönemde, eyalet beylerinin özellikle malî alandaki yetkileri ellerinden alındı²⁵⁴. Tanzimat'ın ilanından sonra eyaletlerde iltizam usulü kaldırıldı ve vergileri toplamak için merkezden görevlendirilecek memurların oluşturacağı Muhassıllık Meclisleri²⁵⁵ kuruldu. Ayrıca eyaletlerde birer "İdarî Meclis" oluşturuldu²⁵⁶. Eyalet beyinin nüfuz ve yetkisi, askeri kumandanın ve defterdarın yetkileri ile de sınırlandırıldı. Tüm bu uygulamaların sonunda taşra yöneticileri, kendi başlarına karar alabilen yöneticiler olma niteliğini kaybettiler ve merkeze danışmadan ya da merkezden atanan kurulların onayını almadan adım atamaz hale geldiler²⁵⁷.

Ancak bu sıkı merkeziyetçiliğin sakıncaları kısa zamanda ortaya çıktı. Zira taşra yöneticilerinin en küçük işlerde dahi doğrudan doğruya merkezle muhaberede

²⁵² Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, c.1, Yeni Yazıya Çeviren: Ahmet Hezarfen, Editör: Nuri Akbayrak, İstanbul: YKY, 1999, s. 151. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000, s. 108.

²⁵³ Engelhardt, a.g.e., s. 450. Behlülgil, a.g.e., s. 112.

²⁵⁴ Akyıldız, a.g.e., s. 77.

²⁵⁵ Muhassıl, kelime anlamı itibariyle tahsilatla görevli memur anlamına gelmektedir. Merkez tarafından tayin edilen muhassıllar görevli oldukları bölgede vergilerin belirlenmesi ve toplanmasıyla yükümlülerdi. Bu konuda muhassıllara yardımcı olmak üzere sancak merkezlerinde muhassıllık Meclisleri adıyla Meclisler toplanırdı. Bu Meclislere halkın temsilcileri de katılırdı. Muhassıllık sistemiyle; eyalet beyinin mali alandaki etkileri sınırlandırılmak ve taşra idaresindeki mali işler merkezin sıkı kontrol ve denetimi altına alınmak istenmekteydi. Muhassıllık sisteminin başarılı sonuçlar vermemesinden dolayı kısa zaman sonra bu sistem terk edilecek ve taşradaki mali işler yine merkezin bir görevlisi olan defterdara verilecekti. Akyıldız, a.g.e., s. 74, 78. Muhassıllık Meclisleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2002.

²⁵⁶ Eyaletlerdeki bu Meclisler 1849 yılında çıkarılan bir talimat doğrultusunda kurulmuştur. "Eyalet Meclislerine Verilecek Talimat-ı Seniye" adındaki bu yönergeye göre; Meclisin başkanı, iki katip ve bir üye doğrudan merkez tarafından atanmaktaydı. Bunların dışında Meclise; vali, defterdar, hakim, müftü, katip ve halk tarafından seçilecek dört müslim ve gayrimüslim halkın her grubunu temsil eden birer temsilci katılmaktaydı. Meclis Cuma günleri hariç her gün toplanırdı. Yönetim, halkın güvenlik ve refahını ilgilendiren konularda merkezden gönderilecek her türlü emir, ferman vb. Mecliste okunacak ve halka açıklanarak duyurulacaktı. Meclis ayrıca taşradaki yöneticilerin –vali, kaymakam, hakim vb- görevlerini layıkıyla yapıp yapmadıklarını denetleyecek ve gerek görüldüğü takdirde yasal işlemlere başvuracaktı. Meclis ayrıca görevli olduğu eyaletin; yönetim, yargı, sağlık, ekonomi, bayındırlık, eğitim alanlarında da önemli sorumluluklara sahip kılınmıştı. Meclise verilen bu geniş görev ve yetkilerle eyalet beyinin taşradaki mutlak hakimiyetine son vermek ve merkezi idarenin taşrada hakimiyetini yeniden kurabilmek amaçlanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çadircı, a.g.e., s. 273-285.

²⁵⁷ Engelhardt, a.g.e., s. 106,107.

bulunmaları ve onay istemeleri işlerin çok aksamasına neden olmaya başladı. Bu sebeple taşra yöneticilerine bazı yetkileri yeniden vermenin yararlı olacağı düşünülerek 1852 ve 1858 yıllarında çeşitli düzenlemeler yapıldı²⁵⁸. Ancak yapılan düzenlemeler Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresindeki sıkıntıları çözmeye yetmedi²⁵⁹.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu; ne ülkedeki mülkî taksimatı ne de merkez ile taşra yönetimleri arasındaki yetki-görev ilişkisini, devlet işlerinin daha kolay yürütülmesini sağlayacak şekilde, düzenleyebilmişti. Taşra yönetimlerindeki sıkıntı devam ediyor ve idarî işler aksıyordu. Sonunda taşradaki idarenin düzene girmesini sağlamak, “umuru mülkîye ve maliye ve mevaddı imariyeye ait hususatta” başarılı sonuçlar alabilmek için ülkede bir “teşkilat-ı cedide” kurulmasına karar verildi²⁶⁰.

Taşrada kurulacak olan yeni idari yapı, Tanzimat Dönemi'nin önemli sadrazamlarından Fuad Paşa'nın önerileri doğrultusunda şekillendi. Fuad Paşa uzunca bir zamandan beri, idare alanında yaşanan sıkıntıları çözmek için mülkî taksimatı yeniden düzenlemek istemekteydi. Sorunu çözenin yolu olarak, mevcut eyaletlerin birleştirilerek fiziki alanlarının genişletilmesini ve başlarına yetkileri genişletilmiş “muktedir” “vali”ler atanmasını savunmaktaydı. Bu değişiklikle; sıkı merkezîyetçilikten uzaklaşılacağı²⁶¹, sadece önemli işlerde Dersaadet'e başvurulacağını, merkezî hükümetin “âdi işlerle” uğraşmaktan kurtulacağını ve böylece idare alanında yaşanan gecikme ve aksamaların ortadan kalkacağını düşünmekteydi. Sonunda eyaletlerin

²⁵⁸ Vilayet idaresindeki sıkı merkezîyetçiliği azaltmak amacıyla çıkarılan 1852 tarihli ferman ve 1858 tarihli Talimatname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Engelhardt, a.g.e., s. 105-109; Behlülil, a.g.e., s. 133-134; Onar, a.g.e., s. 704-705.

²⁵⁹ “Vilayetlerin Umumî İdaresi Hakkında Muhtelit (Karma) Encümen Mazbatası” *TBMMZC*, D.3, c.10, Sıra No: 134, s. 4-5. Onar, a.g.e., s. 704-705.

²⁶⁰ “Beyanname”, *Takvim-i Vekayi*, 7 Cemaziyülahire/26 Teşrinievvel 1281/7 Kasım 1864, Def'a: 773, s. 1. Behlülil, a.g.e., s. 139. Bu beyanname, Tuna Vilayeti Nizamnamesinin yayınlanmasının ve vilayet sistemine geçişin nedenleri hakkında değerli bilgiler veren bir beyanname. *Takvim-i Vekayi*'de, Tuna Vilayet Nizamnamesi ile aynı gün yayınlanan Beyanname, bir anlamda nizamnamenin gerekçesini oluşturmaktadır.

²⁶¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 110. Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı Mülkî İdaresinde Avrupalılaşma, *İdare*, Yıl: 13, Sayı: 142, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 1471. Behlülil, a.g.e., s. 138. Aslında “vali” de merkezî yönetim örgütünün bir memurudur. Günümüzün idare anlayışına göre, valilerin yetkilerinin artırılması “merkezîyetçiliği” azaltan değil, arttıran bir uygulamadır. Hatta valinin vilayet Meclislerine karşı yetkileri de merkezîyetçi müdahale olarak değerlendirilir. Merkezîyetçiliği azaltacak olan şey “vilayet idarelerine” yetki vermektir. Ancak bu tarihlerde, tüzel kişiliğe sahip bir vilayet teşkilatı olmadığı gibi; vilayete ait bir takım işlerde karar alma ve uygulama yetkisine sahip vilayet genel Meclisleri de yoktu. Dolayısıyla, valilerin yetkilerinin artırılması merkezîyetçiliği azaltacak bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi.

birleştirilmesi ve bu birleşmiş eyaletlere vilayet adının verilmesi kararlaştırıldı²⁶² ve 7 Kasım 1864'de konuyla ilgili bir nizamname²⁶³ ve bu nizamnamenin gerekçesini oluşturan bir beyanname yayınlandı²⁶⁴.

Beyannamede; ülkenin ve milletin mamur hale gelmesi, mülkî ve malî işlerin ve imar faaliyetlerinin düzenli yürütülebilmesi için; sağlam bir idarî teşkilat kurulması gerektiği; bu gerekçelerden hareketle Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri birleştirilerek, Tuna Vilayeti adıyla yeni bir mülkî yönetim kademesi oluşturulduğu açıklanıyordu. Ayrıca bu yeni yapılanmanın, örnek olarak, şimdilik sadece Tuna Vilayeti'nde uygulanmasına karar verildiği de belirtiliyordu²⁶⁵.

1864'ten itibaren Tuna'da uygulamaya geçirilen yeni vilayet usulünün²⁶⁶ başarılı sonuçlar vermesi üzerine; 1867 yılında "Vilayet-i Umumîye Nizamnamesi" çıkarılarak, vilayet sistemi ülke geneline yaygınlaştırıldı²⁶⁷. 1871 yılında da "İdare-i Umumîye-i Vilayet Nizamnamesi" ilan edilerek vilayet sisteminde bir takım yeni düzenlemeler yapıldı²⁶⁸.

Çıkarılan bu nizamnamelerle Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi yeniden düzenlendi. Bu yeni idarî yapılanmada eyalet adı terk edilerek, en büyük mülkî idare bölümü olarak vilayet deyiimi kabul edildi. Vilayetler, eyaletlerin birleşmesi ile

²⁶² Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 111. Yaman, "a.g.m.", s. 1471.

²⁶³ Bu Nizamnamenin tam adı: "Tuna Vilayeti namıyla bu kere teşkil olunan dairenin idare-i umumîye ve hususîyesine ve tayin olunacak memurlarının suret-i intihablarıyla vezaif-i daimesine dair nizamname" idi. Ancak "1864 Vilayat Nizamnamesi" olarak bilinmektedir. Nizamnamenin tam metni için bkz., **Takvim-i Vekayi**, 7 Cemaziyülahire/26 Teşrinievvel 1281/7 Kasım 1864, Def'a: 773, s. 2-3. Ayrıca bkz., Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Vilayetler ve Mahalli İdareler Mevzuatı (1864-1996)**, Ankara: 1997, s. 1-16.

²⁶⁴ "Beyanname", **Takvim-i Vekayi**, 7 Cemaziyülahire/26 Teşrinievvel 1281/7 Kasım 1864, Def'a: 773, s. 1.

²⁶⁵ "Beyanname", **Takvim-i Vekayi**, Def'a: 773, s. 1.

²⁶⁶ Tuna Vilayetine atanan ilk "Vali" Mithat Paşa olmuştur. Yaman, "Osmanlı Mülkî İdaresinde Avrupalılaştırma", **İdare**, Yıl: 13, Sayı: 142, s. 1472. Tuna Vilayeti uygulaması, Cumhuriyetin ilanından sonra Türk idari ve siyasi yaşamına girecek olan umumî müfettişliklerin de bir bakıma öncüsü olarak değerlendirilebilir. Zira -uygulamaların amaçları arasında bir takım farklılıklar olsa da- her iki uygulama da birkaç mülkî dairenin birleştirilerek buraya geniş yetkili bir yöneticinin atanması esasına dayanmaktadır.

²⁶⁷ Behlülül, a.g.e., s. 141. Yaman, "a.g.m.", s. 1485.

²⁶⁸ 1871 nizamnamesi kendisinden önceki nizamnameyi kaldırmıyordu. Bu nizamname; vilayet sisteminin uygulanması sırasında görülen eksiklikleri tamamlamak, bu sisteme geçişle birlikte yeni oluşan idare teşkilatının, bu teşkilat içindeki kişi ve kurumların görev ve sorumluluklarını ayrıntıları ile açıklamak amacıyla çıkarılmış bir nizamnameydi. Behlülül, a.g.e., s. 150,151. Nizamnamenin tam metni için bkz., Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 26-52.

oluşturduğundan, daha geniş fiziki alanda örgütlenmiş bir mülkî taksimatı da beraberinde getirdi²⁶⁹.

Yeni düzenlemeye göre; vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere bölünmüştü. Vilayetlerin idaresinden “vali” sorumluydu²⁷⁰. Valinin yetkileri oldukça arttırılmıştı. Buna göre vali, vilayetteki en büyük mülkî âmirdi ve bu sıfatla kanun ve nizamnamelerin uygulanmasına nezaret eder, merkezin emir ve kararlarını uygulardı. Vilayetin; maliye, maarif, nafia, ziraat, sanayi ve sıhhat işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi konusundaki sorumluluk ve yetki öncelikli olarak valiye verilmişti. Valiler bu alanlarda yapılması gereken işleri ilgili şubelere havale eder ve yapılmasını denetlerlerdi. Vilayet dâhilindeki her memur kendi bağlı olduğu şube âmirine karşı sorumluydu ve bu sorumluluk silsile yoluyla valiye kadar uzanmaktaydı. Vilayetin asayiş işinden de birinci derecede vali sorumluydu²⁷¹.

Böylece 19 yy.’ın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlı Devleti; mülki taksimatını birkaç livanın birleşiminden oluşan geniş vilayet sistemine dayandırmış; vilayette merkez adına görev yapacak en büyük mülki amir olan valiye daha geniş yetkiler vererek de sıkı merkezîyetçilikten yavaş yavaş tekrar bir yetki genişliğine, fakat ılımlı ve disiplinli bir yetki genişliğine doğru bir gidiş sürecini başlatmıştı²⁷².

²⁶⁹ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde eyaletlerin adı değiştirilerek “vilayet” oldu. Değişiklik bu kadarla da sınırlı değildi, sınırlar daraltılmıştı.” demektedir. Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)**, s. 61. Ortaylı’ya göre; Tanzimat döneminin en önemli özelliklerinden birisi, merkezi idarenin kendi yönetsel etkinliğini arttırmak için vilayet sistemine geçerek, ama bilinçli ama bilinçsiz, eyaletlerin fizikî sınırlarını daraltmak yoluna gitmesiydi. Ortaylı, “Türkiye’de Taşra Yönetimi ve Yöneticiliğin Evrimi”, **Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye’de Mülkî İdare Âmirliği Sistem ve Sorunlar**, s.17. Musa Çadırcı da “Geniş toprakları kapsayan eyaletler bölünerek küçültülmüş, bununla birlikte isim değişikliğine gidilmiştir. Eyalet, vilayet olmuş(tur.)” demektedir. Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye’de Ülke Yönetimi**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 65. Ancak bu görüş; Tuna Vilayeti’nin oluşumunda üç eyaletin birleştirilmiş olması –ki diğer vilayetler de yine birkaç eyaletin birleşimi ile oluşturulmuştur.- olgusu ile çelişmektedir. Gerçi II. Mahmud döneminde büyük eyaletler parçalanmıştır. Ancak vilayet sistemine geçiş, fiziki alanı daraltmak bir yana genişletmiştir. Zaten vilayet sistemine geçişin fikir babası Fuad Paşa, eyaletleri büyütülmesini ve başına “muktedir” valiler getirilmesini savunmuş, Tuna Vilayeti uygulaması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durum, yöneticilerin, vilayet sistemine geçişle, merkezîyetçi bir yapı kurmak istemediği anlamına gelmez. Ancak bunu sağlamak için fiziki alanın daraltıldığı tezini de desteklemez.

²⁷⁰ “1871 İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi”, Madde: 1. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 26.

²⁷¹ Onar, a.g.e., s. 706. Yaman, “Osmanlı Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma”, **İdare**, Yıl: 13, Sayı: 142, s. 1511. “1871 İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi”, Madde: 4-16. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 27-30.

²⁷² Onar, a.g.e., s. 706. Bu dönemde valilere bir takım yetkilerinin geri verilmesi eski eyalet beylerinin yetkileri ile karıştırılmamalıdır. Vali, eyalet beyi gibi kendi başına hareket edebilecek bir “özgürlük”e sahip değildir. Vali bu dönemde, merkeze bağlı bir memur statüsüne getirilmiştir. İşte bu yüzden Onar haklı olarak “ılımlı ve disiplinli” bir yetki genişliğine gidiş olduğunu söylemektedir.

Ancak geniş vilayetlere dayanan mülki taksimat, ilerleyen tarihlerde çeşitli sıkıntılar yaratmaya başladı. Zira halkın, idare ile ilgili işlerini halledebilmek için mutlaka vilayet merkezine gitmesi gerekiyordu. Oysa ki Osmanlı Devleti, birkaç livanın birleşmesiyle oluşmuş geniş vilayetler şeklinde örgütlenmiş bir mülki taksimatı kabul etmekle beraber, bu geniş coğrafya dahilinde hızlı ve kolay bir ulaşımı ve haberleşmeyi sağlayacak olanaklara sahip değildi. Dolayısıyla, geniş vilayet sistemine geçişten bir müddet sonra, halkın idare ile ilgili işlerinin daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütebilmek için, mülki taksimatın daraltılması ve böylece idarenin halka yaklaştırılması görüşleri gündeme gelmeye başlayacaktı²⁷³.

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesiyle vilayet/taşra idaresi yeni bir devreye girdi. Kanun-i Esasi, ülkedeki mülkî taksimatı değiştirmede. Ancak anayasanın 108. maddesinde, vilayetlerin "tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif" ilkelerine göre yönetileceği açıklandı ki bu, taşra yönetimi alanında önemli bir yenilik anlamına geliyordu²⁷⁴.

Tevsii mezuniyet, yetki genişliği demektir. Merkezî hükümetin, tüm işlerin merkeze yığılmasını ve aksamalar yaşanmasını engellemek için, kendi yetkilerinden gerekli gördüğü kadarını, kendi atadığı yöneticilere devretmesi tevsii mezuniyet olarak değerlendirilir²⁷⁵. Tefrik-i vezaif ise, görev ayrımı demektir. Bu kavram, merkezî hükümetin görevleri ile vilayet idarelerinin görevlerinin birbirinden ayrılmasını, mahalli işlere ait görev ve yetkilerin vilayet idarelerine bırakılmasını ifade eder. Vilayet sistemine geçiş sürecinden beri, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde yetki genişliği ilkesi fiilen uygulanmaktaydı; 1876 Kanun-i Esasisi'nin ilanıyla görev ayrımı ilkesi de Osmanlı Devleti'nin idari yaşamına ilk kez girmiş oldu²⁷⁶.

Kanun-i Esasi, taşra yönetimi alanında, yetki genişliği ve görev ayrılığı ilkelerini kabul etmekle birlikte, vilayet idarecilerinin yetkilerinin ne kadar genişletileceğine ve vilayet idarelerine hangi görevlerin devredileceğine dair hükümler getirmemişti. Bu konuların özel nizamnameyle belirleneceği kabul edilmişti²⁷⁷. Ancak merkezi yönetimin, taşra yönetiminde, merkeziyetçilikten tamamen uzaklaşmak ve

²⁷³ "Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası" *MMLTKEM*, Sene: 1326-1327, Sıra No: 26, s. 63.

²⁷⁴ Kanun-i Esasi, Madde: 108, Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 54.

²⁷⁵ Onar, a.g.e., s. 597. Duran, a.g.e., s. 51.

²⁷⁶ Onar, a.g.e., s. 614.

²⁷⁷ Kanun-i Esasi, Madde: 108, Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 54.

“adem-i merkeziyetçi” bir yönetim anlayışını benimsemek gibi bir düşüncesi yoktu. Nitekim anayasada, vilayetlerin tüzel kişiliği kabul edilmediği gibi, seçilmiş üyelerden oluşacak Vilayet Genel Meclislerinin görevi de; çeşitli bayındırlık, eğitim, sanayi ve ticaret alanlarındaki konularda görüşmeler yapmakla sınırlı tutulmuştu. Vilayet Meclislerine bu alanlarda karar alma yetkisi verilmemiş, sadece kanunlara ve nizamnamelere aykırı gördükleri noktaları, ilgili makamlara ve mevkilere bildirmekle yükümlü ve yetkili kılınmışlardı.

Kanun-i Esasi’de, vilayet idarelerini düzenlemek için çıkarılacağından, bahsedilen özel nizamnameler ve kanunlar, Meclis-i Mebusan’ın 19 Mart 1877 tarihli açılış töreninde II. Abdülhamid adına mabeyn başkatibi Sait Paşa tarafından okunan nutukta da dile getirildi²⁷⁸. Kısa bir süre sonra 31 Mart 1877’de de Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan, “Vilayat Nizamnamesi”, İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi tarafından Meclis-i Mebusan’a sunuldu²⁷⁹. 101 Maddeden oluşan bu Nizamname; vilayet idareleri ile ilgili kapsamlı düzenlemeleri içeriyordu²⁸⁰. Nizamname, Meclis’te uzun süre tartışıldı. Nizamname hakkındaki görüşmeler 3 Mayıs 1877’de tamamlandı²⁸¹. Kanun tasarısı; Meclis-i Ayan’da da onaylanarak, Meclis-i Vükela’ya sevk edildi. Ancak Meclis-i Vükela; tasarıyı, bir takım düzeltmeler yapılması istemiyle, Meclis-i Mebusan’a geri gönderdi²⁸². 12 Ocak 1878’de Meclis-i Mebusan’da yapılan tartışmalarda, Meclis-i Vükela’nın, hangi maddelerde değişiklik yapılmasını istediğini ve bunların gerekçelerini açıklayan bir “esbab-ı mucibe mazbatası” hazırlaması gerektiği görüşü benimsendi ve bu görüşü bildirmek üzere Meclis-i Vükela’ya bir tezkere yazılmasına karar verildi²⁸³. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra da 12 Şubat

²⁷⁸ “Bu seneki içtimamızda Meclisinizin nizam-ı dahiliyesi ve intihap kanunnamesi ve vilayat ve idarei nevahi kanunu umumisi ve devairi belediye kanunu ve isimleri sayılan diğer kanun layihaları ledelmüzakere Meclisinize havale olunacağından işbu kanunların sırasile müzakere ve mütalaaası ve kararlarının itası nezdimizce de matlubu katidir.” Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (1293=1877) (MMZC-1877), c.I, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Güneş Matbaası, 1939, s. 11.

²⁷⁹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. Ve II. Meşrutiyet*, c.I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s. 113. MMZC-1877, c.I, s. 62.

²⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, c.I, s. 113-118.

²⁸¹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. Ve II. Meşrutiyet*, c.I, s. 113. MMZC-1877, c.I, s.194. Nizamnamenin Meclisteki görüşmeleri için bkz., MMZC-1877, c.I, s. 66-98; 104-113; 122-136; 160-168; 191-194.

²⁸² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (1293=1877), c.II, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Güneş Matbaası, 1954, s. 129.

²⁸³ MMZC-1877, c.II, s.131.

1878'de Meclis "tatil" edildi²⁸⁴. Böylece, Vilayet idareleri hakkındaki bu kanun tasarısı yasalaşmadı.

Meclisin kapatılmasından sonra anayasa da rafa kaldırıldı ve 30 yıl sürecek bir istibdad dönemine (II. Abdülhamid dönemi) girildi. Bu dönem içerisinde, istibdad rejimine karşı, gittikçe büyüyen bir muhalif kesim oluştu. Genel olarak "Jön Türkler" adı verilen bu kesimin, II. Abdülhamid istibdadına karşı yürüttüğü mücadelenin başarılı olması üzerine, 24 Temmuz 1908 tarihinde anayasa yeniden yürürlüğe girdi ve Meşrutiyetin ikinci dönemi başladı.

II. Meşrutiyet, taşra yönetimi alanında yeni tartışmaları da beraberinde getirdi. Tartışmanın temelinde, ülkedeki mülki taksimatın daraltılması ve vilayet idarelerine bırakılacak görev ve yetkilerin genişletilmesi konuları vardı²⁸⁵. Bu alanda yapılan

²⁸⁴ Meclisin "tatil" edildiğine dair "irade-i seniyye" için bkz., MMZC-1877, c.II, s.406.

²⁸⁵ Vilayet idarelerine bırakılacak yetkiler konusundaki tartışmada, taraf olan iki kesim vardı. Birincisi, II. Meşrutiyetin ilanından sonra yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşları; ikincisi, meşrutiyetin ilanı için İttihatçılarla birlikte mücadele eden ancak daha sonra yolları ayrılan muhalif kesimdi. Tartışmanın temelinde ise, vilayetlere bırakılacak görev ve yetkiler konusundaki düşünce ayrılıkları, yani Kanun-i Esasi'nin 108. maddesinde ifadesini bulan tevsi mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramları, yatmaktaydı. Birgül Ayman Güler, "Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Adem-i Merkeziyetçilik mi?" *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, c.9, S.2, Nisan 2000, s. 15.

Tartışmaya taraf olan kesimler vilayet idareleri konusundaki düşüncelerini, Kanun-i Esasinin 108. maddesindeki vilayetlerin tevsi mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkelerine göre yönetileceği hükmüne dayandırıyordu. Ancak bu kavramlara farklı anlamlar yüklenmesi tartışmanın alevlenmesine neden oluyordu. Tevsi mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarına yüklenen farklı anlamlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

İttihat ve Terakki muhalifleri, başta Prens Sabahattin olmak üzere, 108. maddeyi taşra yönetimlerinin görev ve yetkilerinin genişletilmesi, "adem-i merkeziyetçilik" olarak değerlendiriyor; bunun için de Vilayet Genel Meclislerinin görev ve yetkilerinin artırılması görüşünü dile getiriyordu. Ancak Sabahattin Bey; savunduğu adem-i merkeziyetçiliğin siyasi değil, idarî bir anlam ifade ettiğini, bu program altında "idarî bir muhtariyete" de "heyet-i mümtaze usullerine" de taraftar olmadığını belirtiyordu. Prens Sabahattin, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah", *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s. 174. Prens Sabahattin, "Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında", *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, s. 160.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise aynı maddeyi ve vilayet idarelerine bırakılacak yetkiler konusunu, merkeziyetçi bir anlayışla yorumlamaktaydı. İttihat Terakki tarafı, Prens Sabahattin'in idarî adem-i merkeziyetçilik düşüncesini, dönemin gerçeklerini gerekçe göstererek reddetmekteydi. Bir başka deyişle İttihat ve Terakki cephesi kavramlar üzerine tartışmak yerine, ülkedeki fiili duruma gönderme yapan bir "red tavrı" geliştirmişti. Nitekim iktidar yanlısı bir gazete olan Tanin'de Hüseyin Cahit, İdare-i Umumye-i Vilayat Nizamnamesinin 62. maddesinin Vilayet Genel Meclislerine yeteri kadar yetki verdiğini savunarak; vilayet idareleri için bu yetkilerin ötesinde yetkiler istemenin, "ülkenin gerçeklerini unutarak rüya arkasında koşmak" demek olduğunu; "bu rüya da uyanmama(nın) ise pek acı olu(çağını)" iddia ediyordu. Bu bakımdan Hüseyin Cahit Beye göre; vilayetler için adem-i merkeziyet talebi, "Midilli'nin, Sakız'ın ve sair adaların hep Yunan aguşuna (kucağına) atılması için bir hazırlık" anlamına gelmekteydi. Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet" *Tanin*, 22 Ağustos 1324, s. 1. Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet" *Tanin*, 26 Teşrin-i sani (Kasım), 1324, s. 1.

Vilayet idareleri konusunda tarafların uzlaştıkları tek nokta; her iki kesimin de mevcut vilayet idaresinin yetersiz olduğunu ve bu konuda çalışmalar yapılması gerektiğini düşünmeleriydi.

çalışmalar, 1913 yılında “İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”ın çıkarılmasıyla sonuçlanacaktı.

Kanunun hazırlık çalışmaları 1909 yılında başladı. İlgili kanun tasarısını hazırlamak üzere, “Şura-yı Devlet Riyaseti” makamında özel bir komisyon kuruldu. Komisyon önceki dönemlerde çıkarılmış olan vilayet nizamnamelerini, vilayetlerden gelen görüş ve önerileri dikkate alarak bir tasarı hazırladı ve Meclise sundu²⁸⁶. Ancak tasarının, görüşülmeden önce, Meclisçe oluşturulacak özel bir encümene gönderilmesine karar verildi²⁸⁷. Özel Encümen tasarıyı 1910–1911 yasama yılında gerekçesi ile birlikte Meclise sevk etti²⁸⁸. Encümenin hazırladığı bu gerekçe; tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarına açıklık getirdiği gibi, vilayet idaresi alanında kurulmak istenen sistemi ve bu sistemin dayandığı mantığı da aydınlatmaktaydı.

Gerekçeye göre; her hükümet tarzının kendine göre bir idare şekli vardı. İstibdadın, mutlakîyetin idare şekli, mutlak merkezîyetçilikti. Ancak mutlak merkezîyetçilik, hürriyet ve meşrutîyetle kesinlikle uzlaşamaz bir durumdu. Meşrutîyet idaresi, ülkenin, ülkede yaşayanlarca idaresi demekti. Ahalinin memleket idaresine katılımını sağlayan ilk ve birinci kurum Meclis-i Mebusan’dı. Ancak bu yeterli değildi. Bunun yanında ahali, yaşadığı mahallin idaresine de doğrudan katılabilmeliydi. Bunun için ise vilayetlerin tüzel kişiliğinin kabul edilmesi; halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan Vilayet Genel Meclislerinin, ilgili vilayeti ilgilendiren “mahalli” işlerde karar alma yetkisinin tanınması gerekiyordu. Tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramları bunu sağlayacak anahtardı ve bu anahtar Kanun-i Esasinin 108. maddesiyle zaten verilmişti²⁸⁹.

Encümen; tevsii mezuniyet kavramını “memurlarla”, tefrik-i vezaif kavramını ise “ahaliyle” ilgili kavramlar olarak değerlendirmekteydi. Buna göre; “merkezîyet-i katiyyede” sadece bir nazırın merkezde halledebileceği bir işi veya bu işlerin bir kısmını, özel kanunlarla, vali veya mutasarrıfın yetkisine bırakmak, tevsii mezuniyet

²⁸⁶ Bu tasarı 259 maddeden oluşuyordu. Ayrıca Şura-yı Devlet Heyet-i Umumîyesi tasarı hakkında bir de gerekçe yazarak Meclise sunmuştu. Tasarının tam metni için bkz., “İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanunu Layihası”, Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları (MMLTKEM), Sene: 1324-1325, yy. yok, yt. yok, Sıra No: 9’a ek, s. 39–66.

²⁸⁷ MMZC, D.1, c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1986, s. 352.

²⁸⁸ “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası” MMLTKEM, Sene: 1326–1327, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, Sıra No: 26.

²⁸⁹ “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası”, MMLTKEM, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 56.

demekti. Encümene göre doğrudan ahaliyle ilgili olan tefrik-i vezaif ise; bir devlette merkezî hükümetin yerine getirdiği görevleri, önemine göre sınıflandırarak, bunlardan bir kısmını vilayet idarelerine devretmek anlamına gelmekteydi²⁹⁰.

Gerekçede; tefrik-i vezaif ilkesinin oldukça hassas ve üzerinde iyi düşünülmesi, incelenmesi gereken bir konu olduğu dile getirilmişti. Zira öyle tefrik-i vezaif olur ki ülkenin gelişmesi, iktisadiyatın artmasını sağlar; ancak öyle tefrik-i vezaif olur ki gerçekte ülkenin bölünmesine yol açan bir “adem-i merkezîyet-i siyasiye” teşkil ederdi. Dolayısıyla asıl düşünülmesi gereken, “tefrik-i vezaif değil, tefrik edilecek vezaif”ti²⁹¹.

Encümen vilayet idarelerine devredilecek görevlerin neler olduğu konusunda son derece tutarlı ve kesin bir ölçü getirmişti. Buna göre siyasi görevler ayrılık kabul etmezdi. Bu bakımdan “vezaif-i siyasiye” merkezde kalmalıydı. “Umur-u Hariciye, Harbiye, Bahriye, Adliye, Maliye ve Zabıta” bahsedilen bu siyasi görevlerdendi ve sadece bir başlarının olması ve merkeze ait yetkiler çerçevesinde kalması şarttı. Ancak “Umur-u Nafia-i Mahalliye, Ziraat, Sanat ve Ticaret-i Mevkiiye, Maarif-i İptidaiye ve Umur-u Belediye”, merkeziyetçi bir idari anlayıştan zarar görecektir işlerdendi. Dolayısıyla bunların yürütülmesinin “mahalline” bırakılması, vilayet idarelerine bu alanlarda yetki verilmesi gerekliydi²⁹². Sonuç olarak encümenin hazırladığı gerekçede, tefrik-i vezaif ilkesinin; “meşruti idarenin hizmetkârı”, ülkeye ve halka yararlı bir ilke olduğu vurgulanmıştı²⁹³.

Taşra yönetimi alanında radikal değişiklikler öngören ve vilayet idarelerine önemli oranda bir idari özerklik getiren bu tasarı –gerekçesinin dahi hazırlanarak

²⁹⁰ Gerekçedeki tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarına verilen anlamın, günümüzün idare bilimcilerinin bu kavramlara verdikleri anlam ile aynı olduğu görülmektedir.

²⁹¹ “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası”, **MMLTKEM**, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 57.

²⁹² “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası”, **MMLTKEM**, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 57.

²⁹³ “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası”, **MMLTKEM**, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 58.

Meclise sevk edilmesine rağmen, Balkan Savaşı'nın çıkması nedeniyle yasalaşamadı. Ancak 15 Mart 1913 yılında muvakkat (geçici) kanun olarak çıkarıldı²⁹⁴.

1913 İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat'ın çıkarılmasıyla, vilayet idaresi; genel ve özel idare olarak ikiye ayrıldı. Böylece vilayet idarelerinde merkeziyet ve adem-i merkeziyet prensipleri kabul edildi²⁹⁵. Bunlardan birincisi merkezî yönetimin taşra düzeyindeki örgütlenmesini, ikincisi ise yerel yönetim örgütlenmesini ifade ediyordu²⁹⁶. Çıkarılan kanunla vilayetlerin tüzel kişiliği kabul edildi, vilayet idarelerine icrai kararlar almak yetkisi tanındı ve bu yetkiyi kullanacak "organlar" belirlendi. Buna göre; vilayetin idare organları; "vilayet genel Meclisi", Meclis tarafından seçilen ve Meclis adına iş gören "vilayet encümeni" ve "vali"²⁹⁷den oluşmaktaydı²⁹⁸.

Vilayet tüzel kişiliğini temsil eden en yüksek organ olan Vilayet Genel Meclisinin üyeleri, o vilayetin halkı tarafından, yapılacak seçimle işbaşına geleceklerdi²⁹⁹. Meclisin; vilayet işlerine dair icrai kararlar almak, vilayet bütçesini hazırlamak ve bütçe hakkında da icrai kararlar almak yetkisi vardı. Ancak alınan kararlar ancak valinin onaylamasından sonra yürürlüğe girebilirdi³⁰⁰. Merkezi yönetim, vilayet idarelerinde denetimi elden bırakmak istememişti.

Vilayetin tüzel kişiliğinin kabul edilmesi, vilayet organlarının belirlenmesi ve bu organlara icrai kararlar alma yetkisinin verilmesiyle devlet ile vilayet arasında (merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında) işbölümü yapılmış oldu. Bu işbölümünde,

²⁹⁴ Töntük, a.g.e., s. 222. Kanunun İdare-i Hususiye-i Vilayat hakkındaki hükümleri; 1912 yılında "İdare-i Umumîye-i Vilayata Mütadair 1287 Tarihli Nizamnameyi Muadil Kanunu Muvakkat (Bab-ı Sanî)" adıyla yayınlanmıştı. Bkz., *Takvim-i Vekayi*, 31 Mart 1328 (1912) No: 1090. *Düstur*, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.4, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1331 (1915), s. 321-338. Ancak vilayetler kanununun, genel ve özel idare kısımlarının birlikte, bir bütün olarak, yayınlanması 26 Mart 1913 tarihinde oldu. Bkz. "İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 15 Mart 1329 (1913) No: 1414. *Düstur*, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.5, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1332 (1916), s. 187-217.

²⁹⁵ Onar, a.g.e., s. 707, Kanunun adındaki "umumîye" kelimesini, genel idare şeklinde düşünmemek gerekir. Zira bu kanun hem vilayet genel idaresini hem de özel idaresini düzenleyen hükümler içermektedir. Bu anlamda "umumîye" kelimesi vilayetlerin bütün -genel ve özel- idaresi şeklinde anlaşılmalıdır.

²⁹⁶ Sencer, a.g.e., s. 95.

²⁹⁷ Vali, merkezin bir temsilcisi ve memuru olmakla birlikte vilayet tüzel kişiliğinin de temsilcisi ve vilayet idaresinin başı olarak kabul edilmekteydi.

²⁹⁸ Onar, a.g.e., s. 710. "İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat", Madde: 75, 76. *Düstur*, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.5, s. 200-201. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 282-283.

²⁹⁹ Vilayet Genel Meclisi üyelerinin seçimini düzenleyen hükümler için bkz., "İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat", Madde: 103-110.

³⁰⁰ Onar, a.g.e., s. 711. Vilayet Genel Meclisi üyelerinin seçimini düzenleyen hükümler için bkz., "İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat", Madde: 103-110.

vilayetlerin yetki ve sorumluluğuna devredilen işler; siyasi değil, idari alanlardaydı ve ülkenin tamamını değil, sadece ilgili vilayeti ilgilendiren; imar, iskân, bayındırlık, maarif vb alanlardaki işlerdi³⁰¹.

Elbette ki vilayetlerin, kendi sorumluluklarına bırakılan bir takım mahalli işleri yapabilmeleri için yetkiye ve malî kaynağa gereksinimi vardı. İlgili kanun bunu da düzenlemişti. Nitekim kanunun idare-i hususiye-i vilayat kısmı, bir yandan vilayet genel Meclislerine icrai yetkiler verirken diğer yandan bu işlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli malî kaynaklar açıklanmıştı³⁰².

“1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”ı, Osmanlı Devleti’ndeki taşra yönetimini yeniden yapılandırmakla ve vilayet idarelerine çeşitli yetki ve sorumluluklar vermekle birlikte, ülkedeki mülki taksimat konusunda herhangi bir değişiklik getirmemişti. Oysaki Osmanlı Devleti’nin taşra yönetimi alanında yaşadığı sıkıntıların temel nedenlerinden birisi, vilayetlerin çok geniş olmasıydı.

Aslında, “İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”ının özel encümen tarafından hazırlanan gerekçesinde, bu konuya değinilmiş ve mülki taksimatın mutlaka daraltılması gerektiği dile getirilmişti. Gerekçede; “daire-i idare ne kadar mahdud (dar) olursa”, icra kuvvetini kullanan, başta vali olmak üzere, devlet görevlilerinin nüfuz ve kudretinin de o derecede etkili olacağı ve böylece merkezî otoritenin, taşrayı daha kolay denetleyebileceği belirtilmişti³⁰³.

Özel Encümen ayrıca; mülkî taksimatın küçük daireler şeklinde örgütlenmesinin, sadece merkezi denetim açısından değil, halkın çıkarları açısından da daha yararlı olacağını belirtmişti. Zira mülkî idarenin görev sahası ne kadar dar olursa halk da idareye o kadar daha yakın olur ve idare ile ilgili işlerini çok daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütebilirdi³⁰⁴.

³⁰¹ Vilayet Özel İdarelerini düzenleyen hükümler için bkz., “İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”, İkinci Kısım, (İdare-i Husuiye-i Vilayat) Madde: 75-146. **Düstur**, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.5, s. 200-213. Ayrıca Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 282-296.

³⁰² Vilayet gelirleri, devletin o vilayete ayırdığı ödeneğin yanı sıra vilayetin mahalli gelirlerinden –vergi vb- ve vilayetin kendi mallarından elde edeceği gelirlerden –kira vb.- oluşuyordu. Ayrıntı için bkz., “İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”, Madde: 79-81. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 285-286..

³⁰³ Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası” **MMLTKEM**, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 63.

³⁰⁴ “Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası” **MMLTKEM**, Sene: 1326–1327, Sıra No: 26, s. 63.

Tüm bu etkenleri göz önünde bulunduran özel encümen; birkaç livanın birleşimiyle oluşan büyük vilayet sisteminden vazgeçmeyi önermişti. Encümenin teklifine göre; mevcut vilayetler lağv edilmeli, liva en büyük mülkî taksimat kabul edilmeli ve her liva doğrudan merkeze bağlanmalıydı³⁰⁵.

Ancak 1913 yılında tartışılan bu sorun çözülemedi. Zira hükümet, İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun Tasarısı ile birlikte, Meclise sunmayı vaat ettiği, mülkî taksimatın yeniden yapılandırılması hakkındaki projeyi hazırlamamıştı³⁰⁶. Bu sebeple; ülkedeki vilayetlerin, livalara, livaların, kazalara, kazaların nahiyelere ve nahiyelerin de köylere ayrılacağını öngören mevcut mülkî taksimat, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat'ında da aynen kabul edildi³⁰⁷.

Büyük vilayet sisteminin değiştirilmemesi, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi alanında yaşadığı sıkıntıların devam etmesine neden oldu. Bu sıkıntıların üstesinden gelecek yeni düzenlemeler de yapılamadı. Zira İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat'ının çıkarılmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girdi. Böylece taşra yönetimindeki bu sorunlu yapı, Türkiye Devleti'ne devretti.

2.2. Türkiye Devleti'nde Yönetim

2.2.1. Merkezî Yönetim

Türkiye Devleti'nde merkezi yönetim, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi sürecinde şekillendi ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Anadolu'daki yeni yönetim artık kesin olarak belirdi.

İlk toplantısını 23 Nisan'da yapan Meclis, 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir önergeyi kabul ederek, yeni devletin ve yeni yönetimin kuruluş temellerini attı. Bu önergeyle; Meclisin üstünde hiçbir güç olmadığı, geçici de bir Padişah kaymakamı atanmayacağı, hükümet kurulmasının gerekli olduğu, Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde topladığı, Meclisten seçilecek bir heyetin hükümet işlerini yürüteceği, Meclis başkanının bu heyetin de başkanı olacağı ilkeleri

³⁰⁵ "Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası" **MMLTKEM**, Sene: 1326-1327, Sıra No: 26, s. 63, 64.

³⁰⁶ Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatası" **MMLTKEM**, Sene: 1326-1327, Sıra No: 26, s. 64.

³⁰⁷ "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat", Madde: 1. **Düstur**, tertib-i sanî, c.5, s. 187.

kabul edildi³⁰⁸. Bu durumda yasama organının başı, yürütme organının da başı olmakta ve yasama organı, yürütme gücünün de kaynağı olarak belirmektedir. Önergenin kabulünden sonra yapılan oylamada Mustafa Kemal, Meclis Başkanı olarak seçildi³⁰⁹.

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönem, normal bir dönem değildi. Ülkenin işgal altında bulunduğu ve işgale karşı bağımsızlık savaşının yürütüldüğü bir dönemdi. Hal böyle olunca Meclis, içinde bulunulan durumun olağanüstülüğünü göz önünde bulundurarak, güçleri ayırmaktansa tek elde toplamayı yararlı gördü. Bu düşünce, güçler birliği ilkesinin ve "Meclis Hükümeti Modeli"nin benimsenmesini doğurdu. Ancak yürütme yetkisinin doğrudan Meclis tarafından kullanılmasının, devlet işlerinin yürütülmesinde pek çok aksama ve güçlük doğuracağı düşünüldükçe, Meclis adına yürütme işlerinden sorumlu olacak bir "kuvve-i icraiye" oluşturulmasına karar verildi³¹⁰. 2 Mayıs 1920 tarihinde de "Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetinin Sureti İntihabına Dair Kanun" kabul edildi³¹¹. Kanunun kabüliyle İcra Vekilleri Heyetinin kimlerden oluşacağı ve çalışma esasları belirlendi³¹².

Kabul edilen kanuna göre, İcra Vekilleri Heyeti; "*Şer'îye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye (Rusumat ve Defter-i Hakani), Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumîye, Posta ve Telgraf), Müdafa-i Milliye, Hariciye, Erkan-ı Harbiye-i Umumîye*" Vekilleri olmak üzere toplam 11 Vekilden oluşacaktı. Vekillerin her biri Meclisin içinden ve Meclisin mutlak çoğunluğunun (2/3) kabul oyuyla seçilecekti³¹³. İcra Vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları BMM çözecekti³¹⁴.

³⁰⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 300. Güneş, a.g.e., s. 228. Görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.1, c.1, s. 30-32.

³⁰⁹ Tanör, a.g.e., s. 235. "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı", (25 Nisan 1336/1920), *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 2.

³¹⁰ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, Ankara: Fakülteler Matbaası, 1976, s. 344. TBMMZC, D.1, c.1, s. 185-186. "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı", *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 2.

³¹¹ "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" (2 Mayıs 1336/1920), *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 6.

³¹² Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, s. 234. Tanör, a.g.e., s. 237.

³¹³ "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" Madde: 1, 2. *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 6.

İcra Vekilleri Heyetindeki Vekillerden her birinin, Meclis içinden ayrı ayrı seçilmesi yöntemi, İcra Vekilleri arasında görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar doğmasına neden olduğundan ve hükümet içinde görüş birliğine varmayı, dayanışmayı ve ortak karar almayı zorlaştırdığından dolayı, 4 Kasım 1920 tarihinde "Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetinin Sureti İntihabına Dair Kanun"un ikinci maddesi değiştirildi. Bu değişiklikle; İcra Vekillerinin BMM azası içinden BMM başkanının göstereceği adaylar arasından seçileceği hükmü getirildi. "İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun", *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 123.

Bu yasa, gerek getirdiği ilkeler ve gerekse şekil yönünden, yeni bir düşünceyi yansıtıyordu. Kurulacak hükümette; Muavenet-i İctimaiye ve İktisat Vekâletlerine yer verilmekte, Erkân-ı Harbiye hükümetin içine alınarak hükümetle ordu iç içe sokulmaktaydı. Yasaya göre, hükümet atamayla değil, seçimle kurulmakta ve hükümet üyelerine de “Vekil” denilmekteydi. Bu hükümet modelinde bir hükümet başkanı yoktu. Bu durum o güne kadar süregelen Osmanlı sisteminden tümüyle ayrı bir yönetim modelini ifade etmekteydi. Bu model kuşkusuz ki “Meclis Hükümeti Modeli”ydi ve bu hükümet modelinin kabulüyle birlikte; Anadolu’da yeni bir idari sistem, yeni bir merkezî yönetim kurulmuştu³¹⁵.

20 Ocak 1921 tarihinde, yirmi üç madde ile bir münferit (ayrı) maddeden oluşan 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun³¹⁶ kabulüyle Anadolu’da yeni devletin kuruluşu da yeni bir merkezî yönetimin oluşumu da daha bir netlik kazandı. Anayasanın ilk maddesi, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve yönetim şeklinin halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandığını açıklıyordu³¹⁷. Böylece milli egemenlik ve halkın kendini yönetmesi ilkeleri anayasal bir hüküm haline gelmiş oldu.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla, yasama ve yürütme alanlarında da önemli değişiklikler yapıldı. Anayasaya göre; Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunacak ve merkezî hükümete “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adı verilecekti³¹⁸. Meclis her iki yılda bir yenilenecek seçimlerle oluşacak ve Kasım başında

8 Temmuz 1922 tarihinde ise yeniden bir değişiklik yapılarak tekrar eski sisteme dönülecekti. “İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun”, *Düstur*, üçüncü tertip, c.3, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929, s. 99.

Bu uygulama, Cumhuriyetin ilanına kadar –ki Cumhuriyet’in ilanında bu sistemin yarattığı sıkıntıdan yararlanılacaktı.- devam edecekti.

³¹⁴ “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun” Madde: 4. *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 6.

³¹⁵ Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, s. 236. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin on bir kişiden oluşan ilk hükümeti şu kişilerden oluşuyordu: Şerhiye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi (Bursa), Müdafaa-i Milliye Vekili: Fevzi Paşa (Kozan), Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey (Tokat), Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey (Denizli), Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa (Yozgat), İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey (Erzurum), Dahiliye Vekili: Cami Bey (Aydın), Maarif Vekili: Dr. Rıza Nur Bey (Sinop), Sıhhat ve İctimai Muavenat Vekili: Dr. Adnan Bey (İstanbul), Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili: İsmet Bey (Edirne). *TBMMZC*, D.1, c.1, s. 197, 203.

³¹⁶ 1921 Anayasası’nın maddeleri için bkz., *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 196–199. Kili-Gözübütyük, *a.g.e.*, s. 100-101

³¹⁷ 1921 TEK, Madde: 1. *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 196.

³¹⁸ 1921 TEK, Madde: 3. *Düstur*, üçüncü tertip, c.1, s. 196.

davetsiz toplanacaktı³¹⁹. Anayasanın 2. maddesine göre; yasama ve yürütme kuvveti milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde "tecelli ve temerküz" edecekti³²⁰.

BMM, yasama ve yürütme yetkisini bünyesinde toplamakla beraber; yürütme yetkisini, "icra vekilleri heyeti" aracılığıyla kullanacaktı. Bu heyetin, Meclisten ayrı bir kuvveti yoktu. Sadece, Meclisin emir ve direktifleri dâhilinde, Meclisçe alınan kararları yerine getirmekle yükümlüydü³²¹. İcra Vekilleri Heyetinin oluşturduğu hükümetin adı dahi "Büyük Millet Meclisi Hükümeti"ydi³²². Dolayısıyla İcra Vekilleri Heyeti, meşrutiyet dönemindeki "Heyet-i Vükela"dan apayrı bir nitelik gösteriyordu. Bu sistemde Meclis, icra vekilleri heyetinin, yani hükümet ve idarenin, hiyerarşik âmiri durumundaydı. Bu hukukî durumu daha iyi ifade edebilmek için, hükümet üyelerine; "Nazır" ya da "Bakan" denilmemiş, bu tabirler yerine "Vekil", yani Meclisin yürütme işlerini görmesi için vekalet verdiği kişi, unvanı benimsenmişti. 1921 Anayasası'nda bir devlet başkanından da söz edilmemişti. Devlet başkanlığı da tamamen Büyük Millet Meclisi'ndeydi. BMM'nin seçimle işbaşına gelen bir başkanı vardı. Ancak Meclis Başkanı tam anlamıyla bir devlet başkanı olmayıp, sadece Meclisin başkanı ve bu sıfatla da Meclise tabi olan "İcra Vekilleri Heyeti"nin doğal başkanıydı³²³.

1921 Anayasası'nın kabulüyle, Anadolu'da temelleri atılan yeni devletin, "Türkiye Devleti'nin", merkezi yönetiminin temel esasları çizilmiş oldu. Bu dönemde devrimci kadro; içinde bulunulan şartları göz önünde bulundurarak güçler ayrılığı yerine güçler birliği ilkesini benimsedi; yasama ve yürütme güçlerini BMM uhdesine verdi. Bu yeni yönetim şeklinde, milli egemenlik prensibi, hareket noktası olarak kabul edildi, anayasada açıkça belirtilememiş olmakla birlikte Büyük Millet Meclisi, milli egemenliğin temsilcisi sayıldı³²⁴.

³¹⁹ 1921 TEK, Madde: 5, 6. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 196.

³²⁰ 1921 TEK, Madde: 2. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 196.

³²¹ Onar, a.g.e., c.II, s. 725.

³²² 1921 TEK, Madde: 3. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 196. Tanör, a.g.e., s. 259.

³²³ Onar, a.g.e., c.II, s. 725-726. Aldıkaçtı, a.g.e., s. 82. Okandan, **Umumi Amme Hukuku**, s. 346-347. Anayasanın ilgili maddeleri için bkz., 1921 TEK, Madde: 3, 8, 9. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 196, 197.

³²⁴ Okandan, **Umumi Amme Hukuku**, s. 348.

2.2.2. Taşra Yönetimi

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ve Anadolu'da ulusal bir devletin kuruluş sürecinin başlamasıyla taşra yönetimi de yeni bir evreye girdi. Bu alandaki en önemli değişim, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle gerçekleşti. Anayasa, getirdiği ilkelerle Osmanlı Devleti'nden devrolan taşra yönetimini radikal bir şekilde değiştirdi ve yeniden yapılandırdı.

1921 Anayasası'nın on dört maddesi (10-23) yani anayasanın yarısından çoğu taşra yönetimine ayrılmıştı. Bu, yeni Türkiye'nin kurucularının bu konuya verdikleri önemi göstermekteydi.

1921 Anayasası'nı hazırlayanlar, öncelikle, ülkedeki mülki taksimat konusunu ele almışlardı. Anayasanın kabul edildiği dönemde milli sınırlar içindeki mülkî taksimat; vilayet, liva, kaza ve nahiyeler şeklinde olmak üzere dört kademe idi.

Mülkî taksimat, Osmanlı Devleti döneminden beri, taşra yönetimindeki en sorunlu konuydu. Sorunun kaynağında, mülkî taksimatın çok geniş olması, yani birkaç livanın birleşimiyle oluşan büyük vilayet sistemi yatmaktaydı³²⁵.

Vilayet sınırlarının çok geniş olması taşrada etkin bir merkezi denetim kurulmasını zorlaştırıyordu. Zira merkezden gönderilen görevliler çok geniş bir alan dahilinde çalışmak zorunda kalıyorlar ve ister istemez etkinlikleri azalıyordu³²⁶.

Ayrıca, geniş vilayet sisteminde, o vilayete bağlı livalarda işler aksıyordu. Zira tüzel kişiliğe sahip bulunmayan liva teşkilatı, halkın; idare ile ilgili işlerinin livada çözümüne olanak sağlamadığı gibi, doğrudan vilayete ulaşmasını da engelliyor³²⁷, dolayısıyla da halkın devletle olan işlerinin uzamasına sebep oluyordu³²⁸.

Birkaç livadan oluşan geniş vilayet sisteminin yarattığı bir diğer sıkıntı da mali kaynakların eşit dağılımının sağlanamamasıydı. Bu sistemde, vilayete bağlı tüm livaların mahalli gelirleri, vilayet merkezi olan livada toplanıyor ve buradan idare

³²⁵ Bkz, bu tezin "Yeni Devletin Devraldığı Yönetim - Taşra Yönetimi" başlığı.

³²⁶ Bkz., "Encümen-i Mahsus Tarafından Tadilen Tanzim Olunan İdare-i Vilayet Kanunu Layihasıyla Esbab-ı Mucibe Mazbatas" MMLTKEM, Sene: 1326-1327, Sıra No: 26, s. 63.

³²⁷ Zira idari hiyerarşi, halkın liva teşkilatını atlayarak doğrudan vilayete gitmesine izin vermiyordu. Bu hiyerarşi içinde, herhangi bir iş ve işlemin tamamlanabilmesi için, silsile yoluyla, vilayete kadar gönderilmesi gerekliydi.

³²⁸ "Umumî İdare", "Vekaletin Umum Müdürlük ve Müstakil Müdürlüklerinde 15 Yıl İçinde Yapılan ve Gelecek Yıllarda da Yapılacak İşleri Gösteren Raporlar" *İdare Dergisi*, Yıl: 11, S.128, (Fevkalade Nüsha), İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 299. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, *Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHPK)*, Dosya: 1. Büro, Fon Kodu (FK): 490.1.0.0, Yer Numarası (Y.No): 212.840.1, Tarih: 24.02.1938, s. 22.

ediliyordu. Bu durumda vilayet merkezi olan liva lehine ve o vilayete bağlı diğer livaların aleyhine bir durum ortaya çıkıyordu³²⁹.

Meşrutiyet döneminde bu sorunu çözmek için girişimler başlamış, bu bağlamda mülki taksimatı değiştirerek vilayetlerin sınırlarını daraltmak düşünülmüş, ancak bu proje uygulamaya geçirilememiştir³³⁰. Bu nedenle de idari sistemde hiyerarşik olarak vilayetlere “mülhak” (bağlı) olan bazı livalara, “müstakil” (bağımsız) unvanı verilerek doğrudan merkeze bağlanması gibi geçici ve kısmi bir çözüm yoluna gidilmişti³³¹. Nitekim 1921 Anayasası’nın kabul edildiği dönemde ülkede; 15 vilayet, 25’i müstakil, 34’ü mülhak olmak üzere 59 liva, 299 kaza ve 679 nahiye vardı³³².

Yeni devletin kurucuları, tüm bu sıkıntıları göz önüne alarak, ülkedeki mülkî taksimatı, köklü şekilde, değiştirme yoluna gittiler ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10. maddesiyle Türkiye’nin; “*coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler(in) kazalara münkasem olup kazalar(in) da nahiyelerden terekktip*” edeceği hükmünü kabul ederek, liva teşkilatını kaldırdılar³³³. Yeni taksimata göre; ülkedeki mevcut 59 liva, vilayet olarak kabul edildi. Bu maddenin kabulüyle birlikte, bir taraftan Türkiye’deki mülkî idare bölümleri; Vilayet - Kaza ve Nahiye olmak üzere üç kademeye indirilirken, diğer taraftan tüm livaların vilayet olarak kabul edilmesiyle vilayet sayısı 74’e çıktı³³⁴.

Liva teşkilatının kaldırılarak, her livanın bir vilayet kabul edilmesiyle; ülkenin mülkî taksimatındaki en büyük idari birim olan vilayetlerin, sınırları önemli ölçüde

³²⁹ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası Hakkında Dahiliye Encümeni Mazbatası”, **TBMMZC**, D.2, c.33, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 683.

³³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin “Yeni Devlete Devreden Taşta Yönetimi” başlığı, s. 48-62.

³³¹ Görelî, a.g.e., s. 59. Bu dönemde vilayetlerin kapsadıkları livalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kamil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

³³² “İller İdaresi Genel Müdürlüğünün Mülkî Taksimat Hakkındaki Raporu”, **I. İdareciler Kongresi**, (20 Ocak 1947-31 Ocak 1947), s. 192. Büyük Millet Meclisi kurulduğu ve Türk Devrimi başladığı zaman milli sınırlar içindeki; 15 vilayet, 19 müstakil liva, 34 mülhak liva, 302 kaza ve 679 nahiye vardı³³². 1920 Ekim’inde; Aksaray, Aralık ayında ise Giresun ve Ordu kazaları müstakil liva haline getirilmişti. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 99, 156, 157. Böylece kaza sayısı 299’a düşmüş, müstakil liva sayısı ise 22’ye yükselmisti. 1921 yılında Kars, Ardahan ve Artvin’in anavatanına katılması ve buralara müstakil liva unvanının verilmesiyle müstakil liva sayısı 25’e, toplam liva sayısı ise 59’a yükselmisti. **Düstur**, üçüncü tertip, c.2, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929, s. 92.

³³³ 1921 TEK, Madde: 10. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 197.

³³⁴ “Mülkî Taksimat Hakkında İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu Komisyonunun Raporu” **I. İdareciler Kongresi**, s. 467. TEK’in mülkî taksimatta yaptığı bu radikal değişiklik Mecliste hiçbir eleştiriye uğramadan ve aksi görüş belirtilmeden kabul edildi. Bu durum, Mecliste bu konuda tam bir görüş birliği olduğunu göstermekteydi. Konu hakkında Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., **TBMMZC**, D.1, c.6, ikinci baskı, Ankara: TBMM Matbaası, 1946, s. 359-367.

daraldı. Önceden ortalama üç livanın birleşimiyle oluşan vilayetler, artık yalnızca tek livalık bir fiziki alanda örgütleneceklerdi.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, sadece ülkedeki mülkî taksimatı değiştirmede; taşra yönetimlerinin yetki ve sorumluluklarını da yeniden düzenledi. TEK de tıpkı 1913 İdare-i Vilayat Kanunu gibi, vilayetlerin tüzel kişiliğini tanıdı ve bir kısım yönetsel işleri vilayetlerin sorumluluğuna bıraktı. Nitekim 1921 Anayasası'nda; "Vilayet Şûralarının" (Vilayet Meclisleri) kurulacağı ve bu Şûraların, merkezî hükûmetin koyacağı kanunlar çerçevesinde; "maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia" alanlarındaki işlerin "tanzim ve idaresi"ne yetkili olacağı esasları kabul edildi. Vilayet Şûraları, vilayet halkınca, iki yıllığına seçilecekti. Şûralar, kendi içinden bir başkan ve idarî şube başkanları (maarif, sıhhiye vb için) seçecek; yürütme yetkisi bu idare heyetinde olacaktı³³⁵.

Maddelerden anlaşılacağı üzere vilayetlere geniş bir idarî özerklik tanınmaktaydı. Bunun temel gerekçesi ise halkın yönetime katılımını artırma isteğiydi. Nitekim TEK'in idare kısmının görüşmelerinde bizzat Dahiliye Encümeni Reisi Vehbi Bey, memlekette idarî ve mahalli bir teşkilat olmadıkça o memlekette halk idaresinden söz edilemeyeceğini, dolayısıyla vilayetlerin kendi işlerini kendileri görmesi gerektiğini çok açık bir dille ifade etmişti³³⁶. Ancak, mahalli idarelere verilen bu idarî özerkliğin hiçbir zaman federatif bir yapıyı çağrıştırmaması gerektiği de aynı görüşmelerde yine Vehbi Bey tarafından vurgulanmıştı. Nitekim Vehbi Bey, yukarıdaki sözlerinin hemen ardından, vilayetlere verilen bu yetkilerin, vilayetlerin tek başlarına bağımsız birer devlet olduğu anlamına gelmediğini belirtmişti. Vehbi Bey'in açıklamalarına göre; Vilayet Meclislerinin yapacağı işler sadece o vilayeti ilgilendiren işler olacaktı. Dolayısıyla jandarma, şimendifer inşası, umumî asayiş gibi birden çok vilayeti ilgilendiren işler, ayrıca vergi toplamak, tekâlif-i umumîye gibi ülkenin tamamını ilgilendiren işler merkezde kalacaktı. Bunlar merkezden gönderilen vali tarafından

³³⁵ 1921 TEK, Madde: 11-13. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 197-198. Vilayetlere tanınan bu idarî özerklik, Nahiyelere de tanınmıştı. Nitekim TEK'in 16. Maddesinde Nahiyelerin tüzel kişiliğe sahip oldukları belirtiliyordu. 17-20. Maddelerde ise nahiyelerin de -tıpkı vilayetler gibi- birer "şura"ya sahip olacakları ve bu şûraların görev ve yetkileri açıklanmıştı. Bkz., 1921 TEK, Madde: 16-20. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 198.

³³⁶ **TBMMZC**, D.1, c.6, s. 359.

yürütülecekti. Sadece küçük nafia işlerinin ve maarif, ziraat, gibi alanlardaki işlerin yürütülmesi mahallerine bırakılacaktı³³⁷.

Böylece 1921 Anayasası, mülki taksimatı değiştirerek küçük vilayet sistemine geçişin; vilayet şuraları kurarak ve bunlara idari alanda geniş yetkiler vererek de taşra yönetiminde idari bir “adem-i merkeziyetçiliğin” önünü açtı. Yapılan bu iki önemli değişiklik sayesinde; taşradaki idari sistem daha hızlı bir şekilde işleyebilecek ve halkın idare ile ilgili iş ve işlemleri “mahallinde” ve seri bir şekilde halledilebilecekti. Ayrıca her liva kendi gelirini kendisi kullanabileceğinden kaynakların dağılımındaki eşitsizlik de ortadan kaldırılabilirdi.

Ancak her iki değişikliğin de bir takım sıkıntılar yaratma olasılığı vardı. Zira her ne kadar mülki dairelerin daraltılması daha etkin bir merkezi denetimin önünü açmış olsa da, 1921 Anayasası’yla vilayet idarelerine o güne kadar sahip olmadıkları oldukça geniş yetkiler verilmişti ve bu yetkilerin, merkez adına, yakından ve sıkı denetime tutulması; idarede ayrılıkçı akımların ortaya çıkması olasılığına karşı önlem alınması gerekiyordu³³⁸. Ayrıca geniş vilayetlerin parçalanarak her livanın bir vilayet kabul edilmesiyle, nüfusu ve mali kaynakları yetersiz pek çok küçük vilayet ortaya çıkacaktı. Bu küçük vilayetlerin bir kısmının birbirleriyle “coğrafi, iktisadi, içtimai ve inzibati” yönlerden ilişkisi vardı. Öyleyse bunları bir araya getirecek bir üst teşkilata gereksinim olacaktı. İşte yeni devleti kuranlar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile taşra yönetimi alanında kabul edilen bu değişikliklerin, çeşitli sıkıntılar yaratabileceğini öngörerek, ülkenin idari yapısında o güne kadar olmayan bir teşkilatın, Umumi Müfettişlik Teşkilatının, kurulmasını da hükme bağlamıştı. Umumi müfettişlik,

³³⁷ TBMMZC, D.1, c.6, s. 359. Bu ifadelerin; II. Meşrutiyet Döneminde çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat’ının gerekçesinde tefrik-i vezaif kavramı hakkında dile getirilen düşüncelerle tutarlı olduğunu dikkat çekmektedir. Zira her iki dönemde de taşra yönetimlerine birtakım yetki ve sorumluluklar verilmek isteniyor, bunun halkın idareye katılımının sağlanması açısından son derece gerekli olduğu düşünülüyordu. Bunun için de bir takım “vezaif”in “tefrik” edilmesi ve yerel yönetimlerin sorumluluğuna bırakılması savunuluyordu. Yine her iki dönemde de yerel yönetimlere verilen yetkilerin idari ve siyasi açıdan sakıncalar (ayrılıkçı düşünceler) doğurmaması için son derece dikkatli olunması gerektiği vurgulanıyordu. Bu sakıncaların ortaya çıkmasını engelleyebilmek için düşünülen çözüm önerileri de aynıydı: “Tefrik edilecek vezaif” konusunda hassas davranılmalı ve taşra idareleri yakın ve sıkı bir merkezi denetime tabi tutulmalıydı.

³³⁸ Gerçi vilayetlerde merkez adına ve merkezi temsilen görev yapacak bir vali bulunacaktı. Ancak vilayet idarelerine bu kadar geniş yetkiler verildiği bir sistemde sadece Valinin yapacağı bir merkezi denetim yeterli görülmemekteydi.

merkezi idarenin taşra örgütünü tamamlayan bir idari makam olarak düşünülmekteydi³³⁹.

Anayasanın 22. maddesine göre, “vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumî müfettişlik kıtaları vücuda” getirilecekti³⁴⁰. Madde, umumî müfettişliklerin vilayetler üstü bir teşkilat olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulması, ülkenin mülkî taksimatında herhangi bir değişiklik meydana getirmeyecek; vilayet, en büyük ve en temel mülkî kademe olmaya devam edecekti. Zira birkaç vilayetin birleşmesiyle oluşacak bir “mıntıka”da görev yapacak olmakla birlikte Umumi Müfettişlik Teşkilatı; bir mülkî kademe, yani bir bölge valiliği değildi³⁴¹.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 23. maddesinde ise, umumî müfettişin görevleri, ana hatlarıyla, açıklanmıştı. Buna göre, umumî müfettişlik mintakaları dahilinde; “asayişin temini, umumî devair muamelatının teftişi, bu mintikadaki vilayetlerin müşterek işlerindeki ahengin tanzimi”, umumî müfettişin görevlerindendi. Ayrıca umumî müfettişler, “devletin umumî vezaifiyle, mahalli idarelere ait vezaif ve mukarreratı daimi surette murakabe” edeceklerdi³⁴².

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihasının kabul edilmesiyle; umumi müfettişliklerin kurulması anayasal bir hüküm niteliği kazandı. Böylece Umumi Müfettişlik Teşkilatı, Türkiye’nin idari ve siyasi yaşamına girdi. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulünden kısa bir süre sonra da, 6 Ekim 1921’de, umumi müfettişlik kurulması hakkındaki kanun layihası Meclise sunuldu³⁴³.

³³⁹ Yayla, a.g.e., s. 122.

³⁴⁰ 1921 TEK, Madde: 22. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 198.

³⁴¹ **TBMMZC**, D.1, c.7, Ankara: TBMM Matbaası, 1944, s. 295,296.

³⁴² 1921 TEK, Madde: 23. **Düstur**, üçüncü tertip, c.1, s. 198.

³⁴³ **TBMMZC**, D.1, c.13, Ankara: TBMM Matbaası, 1958, s. 96. Bu kanun tasarısından bir süre önce umumi müfettişlikler konusu TBMM’nin 2 Ağustos 1921 tarihinde yaptığı gizli oturumda gündeme gelmişti. Bu tarihte yapılan görüşmede; cephelerdeki durumu teftiş etmek için görevlendirilen Sinop Milletvekili Rıza Nur, Karesi Milletvekili Vehbi ve İzmir Milletvekili Mahmud Esad Beyler, teftişlerinin sonuçlarını anlatan bir rapor sundular. Raporda cephe gerisindeki işlerin iyi yürümediği, firar olaylarının yaygın olduğu ve bazı yerlerde mülkî idare memurlarının ve jandarmaların halka zulmettikleri dile getirilmişti. Raporda bu olumsuzlukları önlemek için müfettiş-i umumiler gönderilmesi önerilmekteydi. Gönderilecek kişilerin “azminde şedid, reyinde musib olan ve kalbi az çok ağlamakla yalvarmakla yumuşamayacak” kişiler olması gerektiği belirtiliyordu. Çünkü “fevkalade zamanlarda fevkalade işler ve fevkalade gayret” lazımdı. **TBMM Gizli Celse Zabıtları, (TBMMGCZ)**, D.1, c.1, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 132–144.

2 Ağustos’ta yapılan bu gizli görüşmeden iki gün sonra, cepheye gitmiş olan heyet umumi müfettişlik

Hükümetin hazırlayıp Meclise gönderdiği ve 17 Ekim 1921 tarihinde görüşülmeye başlanan³⁴⁴, “Müfettiş-i Umumilik Hakkındaki Kanun Layihası”nda Türkiye, altı müfettişlik bölgesine ayrılmıştı. Bu bölgeler şunlardı³⁴⁵:

Birinci bölge: İstanbul, Çatalca, Edirne (Kırkkilise, Gelibolu, Tekfirdağı dahil), Kalay-ı Sultaniye (Çanakkale), Karesi, Hüdavendigar, Eskişehir, Ertuğrul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Ankara, Kangırı, Kastamonu.

İkinci Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Menteşe, Kütahya, Karahisar-ı sahip, Isparta, Burdur ve Teke.

Üçüncü Bölge: Sivas, Tokat, Amasya, Canik, Ordu, Sinob, Çorum, Yozgad, Kırşehir;

Dördüncü Bölge: Adana, Kozan, Cebelibereket, İçel, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Maraş, Anteb.

kurulması ile ilgili 12 maddelik bir kanun teklifini Meclise sundu. Teklifte, “icabat-ı ahval” dolayısıyla, çeşitli bölgelerde Büyük Millet Meclisince seçilecek müfettiş-i umumiler görevlendirileceği açıklanmaktaydı. Bunlar geçici olacaktı. Bölgeler; 1. İzmit, Bolu, Zonguldak, Bilecik, Eskişehir. 2. Karahisar-ı Sahib, Konya, Aksaray, Silifke. 3. Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe. 4. Kastamonu, Kangırı, Sinob, 5. Samsun, Amasya, Tokad, Sivas. 6. Ankara, Çorum, Yozgad. 7. Kayseri, Niğde, Kırşehir, olarak belirlenmişti. Müfettiş-i umumilerin görevi ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını savunmak ve bu kaynakları ülke savunmasına yararlı olacak şekilde yönetme yollarını sağlamaktır. Bu amaçla görevli oldukları bölgede askeri, mülkî ve adli tüm idari şubeleri teftiş edecekler; halkın hukukunu koruyacaklar ve gerekli gördüklerini istiklal mahkemesine sevk edeceklerdi. **TBMMZC**, D.1, c.12, Ankara: TBMM Matbaası, 1958, s. 3-14.

Anlaşılabileceği üzere umumi müfettişlik konusunda yapılan bu ilk teklif, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda belirlenen umumi müfettişliklerden farklı bir nitelikteydi. Zira burada vilayetlerüstü bir bölgesel teşkilattan değil, birkaç vilayetten sorumlu olağanüstü yetkili bir genel müfettişten söz edilmekteydi. Amaç ise; cephe gerisindeki işleri düzenli bir şekilde yürütmesini sağlamak, tüm idari, askeri ve adli işler ve bu işleri yapanlar üzerinde sıkı bir denetim uygulayarak halkın zararına işler yapanları cezalandırmak, halkın hukukunu korumaktır. Nitekim teklif edilen müfettişliklerin, **TEK**’de kabul edilmiş olan umumi müfettişliklerden farklı olduğu görüşmeler sırasında da dile getirildi. Kanun teklifi hakkındaki Meclisteki görüşmeler, bir gizli celse yapılması kararı alınması üzerine yarım kaldı. İlerleyen tarihlerde, cepheden dönen heyetin yapmış olduğu, umumi müfettişlik kurulmasına dair kanun teklifine geri dönülmedi.

³⁴⁴ **TBMMZC**, D.1, c.13, s. 168. Aynı tarihte Karesi Milletvekili Vehbi bey tarafından da Mülkîye Müfettişlikleri Teşkili hakkında bir kanun teklifi sunuldu. Bu teklifte -umumi müfettişlik adı geçmesine rağmen- **TEK**’de öngörülen umumi müfettişlikten farklı bir makam öngörülmekteydi. 7 maddeden oluşan teklife göre, Dahiliye Vekaletinde değişik sınıflardan on iki kişilik bir teftiş heyeti oluşturulacak ve bu heyetin başı umumi müfettiş olacaktı. Umumi müfettişin görevi, mülkî idareyi sıkı bir şekilde teftiş etmektir. Bu teftiş esnasında suçu görülenleri işten el çekirmek ve hatta tutuklamak yetkisi de vardı. Anlaşılabileceği üzere burada önerilen umumi müfettişlik, mülkî alanda teftiş yapmak amacıyla kurulacak bir teftiş heyetinin başı olmak niteliğindedir. Vehbi Bey görüşmeler sırasında, **TEK**’in henüz uygulanmaya konulmadığını, dolayısıyla oradaki umumi müfettişliklerin kuruluşu için gerekli ortamın henüz oluşmadığını, bu sebeple de şimdilik o müfettiş-i umumiliklere bir “mukaddime teşkil” etmesi amacıyla kendi teklif ettiği müfettişliklerin kurulması gerektiğini savunmuşsa da görüşmeler Hükümetin gönderdiği kanun layihası üzerinde yürütüldü. Bkz., **TBMMZC**, D.1, c.13, s. 169-171.

³⁴⁵ Kanun tasarısının maddeleri için bkz., “Müfettiş-i Umumilik Hakkında Kanun Layihası”, **TBMMZC**, D.1, c.13, s. 168-170.

Beşinci Bölge: Trabzon, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Beyazıt, Erzincan, Lazistan, Giresun, Karahisar-ı Şarki, Gümüşhane.

Altıncı Bölge: Diyarbakir (Siverek ve Ergani dahil), Van (Hakkari dahil), Musul (Süleymaniye, Kerkük dahil)³⁴⁶, Bitlis, Mamuretülaziz (Dersim dahil) Muş, Genç, Siird, Mardin, Malatya.

Umumi Müfettişlik Bölgeleri; Teşkilatı Esasiye Kanununda yer alan hükümden yola çıkılarak, yani “*mıntıkaların iktisadi ve içtimai durumları*” göz önünde bulundurularak belirlenmişti. Bu bölgeler içinde yer alan vilayetlerin, sosyal ve özellikle de ekonomik alanda birbirleriyle yakın ilişkisi vardı³⁴⁷.

Kanun tasarısına göre; umumi müfettişler, Dahiliye Vekaletinin önerisiyle, Heyet-i Vekile tarafından tayin edilecek ve Büyük Millet Meclisince onaylanacaklardı. Umumi müfettişler; görev bölgelerinde, tüm Bakanlıklar adına denetleme yetkisine sahip olacak ve yürütme kuvvetinin en büyük memuru sıfatıyla iş görecektlerdi. Müfettiş-i umumiliğe bağlı bir teftiş heyeti ve “devair kadrosu” da olacaktı.

Umumi müfettişler; sorumlu oldukları bölgede, kanun ve nizamnamelerin iyi bir şekilde uygulanmasını takip edecek, genel idareye ait tüm işleri ve daireleri teftiş edecek, vilayetlerdeki şuraları, bu şuraların kanunen sahip oldukları yetkilere zarar gelmemesi şartıyla, denetleyeceklerdi. Ayrıca; merkezî ve mahallî idareye mensup memurları, gerek bizzat ve gerekse maiyetindeki müfettişler aracılığıyla denetlemeye, gerek gördüklerine işten el çektirmeye de yetkileri olacaktı. Göreve devamında sakınca gördüğü memurları, ataması Bakanlıklara ait olanları ilgili Bakanlık kanalıyla diğerlerini ise doğrudan, azledebileceklerdi.

Umumi müfettişler, bölgelerindeki vilayetlerin ortak işlerini koordineli bir şekilde yürütmesini sağlamak amacıyla çalışmalar da yapacaklardı. Bunun için her sene vilayet şuralarında bütçe müzakerelerinden üç ay önce mıntıkası dahilindeki vilayetlerin “heyet-i idarelerince” seçilecek ikişer kişiyi toplayacak ve müfettiş-i umumilik mıntikasının ortak işlerini düzenlemek için gerekli olan malî kararları belirleyeceklerdi.

Umumi müfettişler, müfettişlik mıntıkası dahilinde, asayiş ve emniyetin sağlanmasından da birinci derecede sorumlu ve bu amaçla her türlü tedbiri almaya

³⁴⁶ Musul’un umumi müfettişlik mıntikasına dahil bir vilayet olarak gösterilmesi, buranın Misak-ı Milli sınırları içinde düşünüldüğünü de açık şekilde göstermekteydi.

³⁴⁷ TBMMZC, D.1, c.13, s. 175.

yetkili olacaktı. Müfettişlik mıntıkasındaki jandarma kumandanı doğrudan müfettişin emri altında olacağı gibi, beş bölükten oluşan atlı bir jandarma alayı kurulacak ve bu alay doğrudan müfettişin emrine verilecekti. Ayrıca bir yerde ihtilal meydana gelirse ve umumi müfettiş elindeki kuvvetlerin yetersiz geldiğini düşünürse, Dahiliye Vekaletine bilgi vermek kaydıyla, sıkı yönetim ilan edebilecekti.

Umumi müfettişlik kurulması ile ilgili kanun tasarısı hakkında 17 Ekim 1921'de başlayan görüşmeler, 24 Ekim'e kadar devam etti. Bu tarihte, "*Düşmandan İstirdad Olunan Mahaller Ahalisine Muavenet Hakkındaki Kanun Layihası*"nın acele olarak görüşülmesinin Meclisçe kabul edilmesi üzerine kesintiye uğradı³⁴⁸. 3 Kasım 1921 tarihinde yeniden umumi müfettişlikler konusundaki görüşmeler başlamışsa³⁴⁹ da bu görüşmelerde de uzlaşa sağlanamadı ve tasarının Dahiliye Encümenine iadesi hakkında verilen tavrillerin kabul edilmesi üzerine tasarı, encümene gönderildi³⁵⁰.

1921 yılının Aralık ayında, Erzurum milletvekili Durak Bey; "*Müfettiş-i Umumilik Kanun Layihasının Encümeninden Celbi ve Ruznameye Alınmasına Dair*" bir tavriller verdi. Bu tavriller cevapten Meclis Başkanı encümenin zaten bunu hazırladığını ve yakında Meclise sunulacağını belirtti³⁵¹.

1 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, Meclisin üçüncü devresinin açış konuşmasında, "*Efendiler; Türkiye Büyük Millet Meclisinin dahili idare ve siyasette düsturu, Teşkilatı Esasiye kanunumuzun birinci ve beşinci maddelerinde kat'i ve sarîh olarak gösterilmiştir. Buna nazaran, idare usulümüz bilakayduşart hakimiyetine sahip olan halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir. Meclisi Âlilerine takdim edilmiş olan; Müfettişi Umumilik, İdare-i Hususiye-i Vilayat ve İdare-i Nevahi kanun layihalarının bu ruhu ihtiva ederek kesbi kanuniyet edecekleri tabiidir*"³⁵² sözleriyle umumi müfettişliklerin nasıl bir idari ve siyasi anlayışın ürünü olarak çıkarılmak istendiğini açıkladığı gibi, konunun hükümetin gündeminde olduğunu

³⁴⁸ TBMMZC, D.1, c.13, s. 266.

³⁴⁹ Cemil Koçak; *Umumi Müfettişlikler (1927-1947)* isimli çalışmasında 'Bir başka tasarının ivedilikle görüşülmesine geçilmesi üzerine, umumi müfettişliklerle ilgili tasarının görüşülmesine son verildiğini ve tekrar bu tasarıya geri dönülmediğini' söylemektedir. Ancak bu bilgi doğru değildir. Nitekim 3 Kasım 1921 tarihinde Umumi Müfettişliklerle ilgili Kanun Layihasının görüşülmesine yeniden başlanmıştır. Karş. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1947)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 52 ile TBMMZC, D.1, c.14, ikinci basım, Ankara: TBMM Matbaası, 1958, s. 209.

³⁵⁰ TBMMZC, D.1, c.14, s. 209.

³⁵¹ TBMMZC, D.1, c.15, ikinci basım, Ankara: TBMM Matbaası, 1958, s. 21.

³⁵² TBMMZC, D.1, c.18, ikinci basım, Ankara: TBMM Matbaası, 1959, s. 3.

da belirtti. Ancak bu konuşmadan kısa bir süre sonra I. TBMM seçim sürecine girdi ve umumi müfettişlik hakkındaki kanun tasarısı bu dönemde bir daha Meclis gündemine getirilmedi.

Umumi müfettişliklerin kurulamamış olması; ekonomik, sosyal, idari ve inzibati alanlarda, küçük vilayet sisteminden kaynaklanan, çeşitli sıkıntıların yaşanmasına neden olacak bu nedenle de Türkiye’de mülki taksimatın yeniden düzenlenmesi, umumi müfettişlikler kurulması, taşra yönetiminin yeniden yapılandırılması konuları ilerleyen tarihlerde sürekli olarak gündemde kalmaya devam edecekti.

3. TÜRKİYE DEVLETİ’NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NE GEÇİŞ VE YÖNETİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

3.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurulması

Bir geçiş anayasası niteliğinde olan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Osmanlı Kanun-i Esasisi’ne son verilmemişti. Dolayısıyla hem Kanun-i Esasi hem de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlükte idi. Bununla birlikte, üstün egemenlik kaynağı olarak ulusu gören ve ulustan aldığı yetkiyle yasama ve yürütme gücünü elinde bulunduran Meclis yönetiminin, Hilafet ve Saltanat rejimi ve onun temel örgütlenmesiyle çelişkiye düşmesi uzun sürmedi. Bu çelişkileri aşmanın temel yolu, monarşinin tüm kurum ve kurallarını yıkmak ve Cumhuriyet rejimine geçmekti. Ancak bu geçiş birden bire değil, aşamalı olarak ve bir takım ön şartların gerçekleşmesiyle mümkün olacaktı³⁵³. Bu şartlardan en önemlisi ise vatanın kurtarılmasıydı.

Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşı zaferle sonuçlandı. Böylece Türkiye Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinin ilk aşaması da tamamlanmış oldu. Bu sürecin ikinci aşaması ise Saltanatın kaldırılması olacaktı. Gerçi Meclis içinde padişaha bağlı olanlar yok değildi. Dolayısıyla Saltanatı kaldırmak için son derece akıllıca adım atmak ve uygun bir zamanı beklemek gerekiyordu. Uygun zaman, bir bakıma, İngilizler tarafından yaratıldı. Nitekim İngiliz hükümeti, Lozan Barış Konferansı’na hem Ankara hükümetini ve hem de İstanbul hükümetini çağırarak, ulusalcılara beklediği fırsatı verdi.

³⁵³ Sencer, a.g.e., s. 102.

"Düşmanların insafına bel bağlayıp yalnız kendisinin ve hanedanının saltanatını kurtarmaya çalışan, bu maksatla Sevr Muahedesi'ni kabul ederek öz yurdumuzun dahi parçalanmasına rıza gösteren, milletin heyecan ve ızdırabını hiçe saymakla kalmayıp, üzerine düşman orduları ile birlikte, ordular sevkedilen Padişah ile idaresi" bu daveti kabul ederek hazırlıklara başladı. Hatta daha da ileri giderek, konferansta iki heyet arasında sözbirliği sağlamak için, Ankara ile müzakereye girişmek teşebbüsünde bulundu³⁵⁴. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa TBMM'ye, kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığını, Lozan'a birlikte gitmek gerektiğini bildiren bir telgraf gönderdi. Bu telgraf bardağı taşıran son damla oldu. Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgraf 30 Ekim'de TBMM'de görüşüldü ve çok büyük bir tepkiyle karşılandı³⁵⁵. Meclisi şiddetli bir isyan heyecanı kaplamıştı. İşte böyle bir ortamda, Mustafa Kemal saltanat'a ölümcül darbeyi indirecek hamleyi yaptı ve Meclis Başkanlığı'na; Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere 80 milletvekili tarafından imzalanan, "*Osmanlı İmparatorluğunun Mümkariz Olduğuna ve Yeni Türkiye Hükümetinin Onun Varisi Bulunduğuna ve Makam-ı Hilafetin Esaretten Kurtarılacağına Dair*" bir tahrir verildi³⁵⁶. Tahrir aynı gün görüşüldü. Ancak tahririn oylanmasında Mecliste gerekli çoğunluğun olmadığı saptandı³⁵⁷. Bunun üzerine tahririn görüşülmesi Meclisin bir sonraki toplantısına kaldı³⁵⁸.

Ertesi gün, 31 Ekim 1922 günü, Meclis toplanmadı. O gün Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Gruba; Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmasının şart olduğunu anlattı³⁵⁹.

1 Kasım 1922'de toplanan Meclis yeniden tahriri görüşmeye başladı. Tahrir hakkında uzun tartışmalar yapıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa söz alarak; bilimsel açıdan ölümsüz, tarihi bir konuşma yaptı³⁶⁰. Paşa, konuşmasında; İslam ve Türk tarihinden örnekler vererek, hilafet ve saltanatın ayrılabilceğini, milli hakimiyet ve saltanat makamının ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi olaylara

³⁵⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 146.

³⁵⁵ Tevfik Paşanın gönderdiği telgrafname ve bunun üzerinde Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., *TBMMZC*, D.1, c.24, Ankara: TBMM Matbaası, 1960, s. 269-291.

³⁵⁶ *TBMMZC*, D.1, c.24, s. 292.

³⁵⁷ Nitekim yapılan oylamanın sonunda; 132 kabul, 2 red ve 2 çekimser oy çıktı. Mecliste karar alabilmek için gereken sayıya ulaşabilmek için 25 milletvekilinin daha olması gerekiyordu.

³⁵⁸ *TBMMZC*, D.1, c.24, s. 297.

³⁵⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 421.

³⁶⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 504.

dayalı olarak açıkladı³⁶¹. Bu konuşmanın ardından, konunun incelenmesi amacıyla, Takrir; Şeriye, Adliye ve Kanun-i Esasi Komisyonlarına gönderildi³⁶².

Ortak Komisyon, Meclis binasının bir odasında Kırşehir milletvekili Hoca Müfit Efendinin başkanlığı altında toplandı ve görüşmelere başladı. Şeriye Komisyonu üyelerinden bazı hocaların, hilafetin saltanattan ayrılamayacağına dair bir takım iddialar ortaya atmaları, bir ara, görüşmeleri çıkmaza sürüklemişse de Mustafa Kemal Paşa'nın olaya müdahale etmesiyle sorun çözüldü³⁶³ ve ortak komisyon, küçük bir takım düzeltmeler yaptıktan sonra, takriri Meclise gönderdi. Takrir, 1 Kasım 1922 günü Meclis Genel Kurulunda görüşüldü ve oybirliği ile kabul edildi³⁶⁴. Böylece hilafet ve saltanat birbirinden ayrıldı ve saltanat kaldırılarak yüzlerce yıllık Osmanlı monarşisi, tarihe gömüldü³⁶⁵.

Meclisin aldığı bu karardan 3 gün sonra, 4 Kasım 1922'de, Osmanlı yönetiminin son sadrazamı Ahmet Tevfik (Okday) istifasını, kendisini bu göreve atamış olan, Vahdettin'e sundu. Ertesi gün, Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Refet Bele, karargâhını "Sadaret Dairesi"ne taşıdı ve tüm resmi işlemleri, Ankara yönetimi adına, eline aldı. Padişah Vahdettin ise bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, 16 Kasım 1922 günü, İngiltere'nin İstanbul'daki işgal komutanı General Harrington'a yazdığı bir mektupla, hayatını tehlikede gördüğünü söyleyerek ve İngilizlerin yardımını diledi. 17 Kasım sabahı da İngilizlere ait "Malaya" zırhlısıyla ülkeden kaçtı. Meclis'in 18 Kasım

³⁶¹ Atatürk, Nutuk, s. 467. Nutkun tam metni için bkz., TBMMZC, D.1, c.24, s. 305-311.

³⁶² TBMMZC, D.1, c.24, s. 312.

³⁶³ Hoca efendilerin bu iddiaları nedeniyle işin çıkmaza doğru sürüklendiğini gören Mustafa Kemal Paşa, oturum başkanından söz alarak bir sıranın üzerine çıktı ve şu konuşmayı yaptı: "*Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hakimiyetine ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını 600 yüz yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittir. Söz konusu olan; millete saltanatını ve hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes bu meseleyi doğal karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde gerçek yine usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir.*"

Mustafa Kemal Paşa bu sözleri söyledikten sonra, saltanat ve hilafet konuları hakkında uzun ve bilimsel bir konuşma yaptı. Paşanın konuşmasının ardından söz alan Ankara Milletvekili Hoca Mustafa Efendi, "*Afedersiniz efendim. Biz meseleyi başka bakımdan ele alıyorduk. Açıklamalarınızla aydınlandık.*" dedi. Bu sözler, Şeriye Encümeni üyelerinin artık sıkıntı yarat(a)mayacakları anlamına geliyordu, sorun çözülmüştü. Bkz., Atatürk, Nutuk, s. 468.

³⁶⁴ TBMMZC, D.1, c.24, s. 315.

³⁶⁵ Meclisin aldığı karar; 308 sayılı "*TBMM'nin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümrininin Mümessili-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı*" başlığıyla Düstur'da yayımlandı. Düstur, üçüncü tertip, c.3, s. 152-153.

günlü oturumunda, Vahdettin'in kaçıışı ve bu olay üzerine boşalan Halifelik makamı konuları görüşüldü. Yeni Halifeyi seçmek için seçime gidildi. Yapılan oylama sonucu, Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahdettin'in tahta çıkışından sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı olarak veliaht sayılan Abdülmecit, yeni Halife olarak seçildi³⁶⁶

Saltanatın kaldırılmasından sonra I. TBMM'nin önündeki en önemli iş, Barış Antlaşması'nın imzalanmasıydı. TBMM'nin savaş meydanlarında kazandığı başarıyı, barış masalarında da gösterebilmesi için Meclisin ve tüm kamuoyunun hükümete destek olması gerekiyordu. Oysaki I. TBMM'deki milletvekilleri arasında önemli fikirsel ayrılıklar vardı. İcra Vekilleri Heyetinin oluşum biçimi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması, Başkomutanlık yasasının görüşülmesi, Ankara İtilafnamesi'nin onaylanması, İcra Vekilleri Heyetinin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi, saltanatın kaldırılması gibi konular Mecliste şiddetli tartışmalara yol açmış; tüm bu süreç içerisinde, Meclisteki düşünsel ayrılıklar açıkça gün yüzüne çıkmıştı. Lozan Konferansı'nın başlaması ve Lozan'da izlenen strateji hakkında Meclisin açık ve gizli oturumlarında yapılan tartışmalar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bazı milletvekillerinde Meclisin yenilenmesi düşüncesini doğurmuştu³⁶⁷.

1923 yılı başında Mustafa Kemal Paşa, biri Batı Anadolu'ya diğeri de Orta ve Güney Anadolu'ya olmak üzere, iki yurt gezisi yaptı. Bu gezilerde; Lozan Konferansı, hükümetin şekli, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, saltanat, hilafet, güçler birliği, millet Meclisleri, Halk Fırkası, Musul meselesi, Boğazlar, kapitülasyonlar, Meclisteki gruplaşmalar vb. çeşitli iç ve dış konulara ilişkin görüşlerini açıkladı; halkın ve gazetecilerin isteklerini öğrendi ve sorularını yanıtladı. Ayrıca "*Meclisler muayyen ve mahdud zamanlarda tecdid olunur. Bu sayede hakimiyet-i milliye daha emin esas ve şeraite raptedilmiş olur.*" diyerek üstü kapalı bir şekilde seçimlerin yenilenmesi isteğini dile getirdi. Mustafa Kemal Paşa, geziden döndükten sonra, İcra Vekilleri Heyeti'ni toplayarak izlenimlerini aktardı ve seçimlerin yenilenmesi gerektiğini belirtti. Bu toplantıda alınan karar doğrultusunda hazırlanan, seçimlerin yenilenmesine dair kanun teklifi, 1 Nisan 1923 günü Aydın milletvekili Esad Efendi ve 120 arkadaşının imzasıyla Meclis Başkanlığı'na sunuldu³⁶⁸. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra teklif kabul

³⁶⁶ Turan, a.g.e., ikinci kitap, s. 281-283.

³⁶⁷ Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, s. 94, 95.

³⁶⁸ Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, s. 95.

edildi ve seçimlerin yenilenmesi kararlaştırıldı³⁶⁹. Alınan karar, aynı gün, Meclis Başkanlığı tarafından, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na bir yazıyla iletildi ve seçim sürecinin başlatılması bildirildi. İki gün sonra 3 Nisan 1923'te ise seçim kanunu kabul edildi. Böylece ülke seçim sürecine girdi³⁷⁰.

Bu süreç zarfında Mustafa Kemal Paşa; ileride kuracağı Halk Fırkası'nın temel programı olacak; ayrıca, bir bakıma, kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanacak politikaların da temelini oluşturacak olan bir seçim beyannamesi yayınladı. "9 Umde" olarak bilinen bu beyannamede; egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu, yönetim sisteminin halkın kendi kendini yönetmesi esasına dayandığı, saltanatın kaldırılması kararının değişmez olduğu vurgulandı. İcra Vekilleri Heyetinin Görev ve Yetkileri Kanunu, Şuralar Kanunu, Umumî Müfettişlik Kanunu³⁷¹, Nahiye Kanunu gibi kanunların süratle çıkarılacağı belirtildi. Ayrıca adli, malî, askeri alanlarda yapılacak işler de açıklandı³⁷².

Mustafa Kemal Paşa bu umdeleri kabul eden kişiler arasından adaylarını belirledi. Seçimler barışçı bir ortam içinde yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği adaylardan oluşan "Birinci Grup" seçimleri kazandı³⁷³.

Yeni Meclis 11 Ağustosta toplanarak çalışmalarına başladı. Meclisin toplanmasından kısa bir süre sonra, çok çetin pazarlıklar ve zorlu görüşmelerin sonunda, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalandı³⁷⁴. Lozan Antlaşması yeni Türkiye'nin bağımsızlığının resmi belgesiydi. Bu belgenin imzalanmasında en büyük emeği geçenlerden biri ise İsmet (İnönü) Paşa idi. İsmet Paşa'nın böylesine büyük bir başarı kazanmasını içine sindiremeyen ve zaten Lozan Konferansı süreci boyunca da zaman zaman İsmet Paşa'yla ters düşen, dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı

³⁶⁹ Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.1, c.28, Ankara: TBMM Matbaası, 1961, s. 284-293.

³⁷⁰ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 95-98.

³⁷¹ "9 Umde" de Umumi Müfettişlik Kanununun çıkarılacağından söz edilmesi, toplanacak olan yeni Mecliste bu konunun da ivedilikle ele alınacağına işaret ediyordu.

³⁷² "Seçim Hakkında Beyanname", *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Hazırlayan: Orhan Kabataş-Zekai Güner, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990, s. 32-35.

³⁷³ Seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İhsan Güneş, "1923 Seçiminde Oylar Nasıl Kullanıldı?", *A.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Muammer Aksoy'a Armağan, XLVI/1-2 (1991), Ayrıbasım.

³⁷⁴ Lozan Barış Antlaşması çok çetin görüşmeler sonunda imzalanmış bir antlaşmadır. Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı : tutanaklar-belgeler*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 1993.

(hükümet başkanı) Rauf (Orbay) Bey, görevinden istifa etti³⁷⁵. Rauf Bey'den boşalan Hükümet Başkanlığı görevine 13 Ağustos 1923 günü, İçişleri Bakanlığı görevini yürütmekte olan, Fethi Bey seçildi³⁷⁶.

Lozan'a giden heyetin imzaladığı antlaşma, 23 Ağustos 1923'te Mecliste onaylandı³⁷⁷. Böylece Türkiye barış dönemine resmen girdi. Ancak İkinci Meclisi son derece önemli görevler bekliyordu. Bu görevlerin en başında da kuşkusuz yeni kurulan siyasi ve hukuki düzenin niteliklerini açık bir şekilde belirlemek geliyordu.

Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi döneminin kendine özgü şartlarından doğan Meclis hükümeti ve kuvvetlerin birleştirilmesi sistemi geçici bir rejim tarzı idi. Biran evvel yeni kurulan devlete kesin çehresini vermek, rejimin adını koymak ve Meclis hükümeti sisteminden normal bir yönetim şekline geçmek gerekiyordu³⁷⁸. Ayrıca Saltanatın kaldırılması fakat Halifeliğin halen devam ediyor olması, devlet başkanlığında tehlikeli bir belirsizlik yaratıyordu³⁷⁹. Mecliste, Halifeyi devlet başkanı olarak görmek isteyen, devlet başkanının doğal görevlerini İstanbul'daki Halifeye vermek isteyen kişiler vardı³⁸⁰. Tüm bu sıkıntılar, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile çözümlenecekti.

1923 Temmuz'unda, Mustafa Kemal Paşa, Hasan Rıza Soyak'ı köşke çağırarak, 1921 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirmek üzere kaleme aldığı notlarını temize geçirtmiş ve üzerinde bir gün daha çalıştıktan sonra bu metni, halk hakimiyeti ve Cumhuriyet ilkeleri ve genel hukuk kuralları açısından incelemesi ve görüşlerini bildirmesi için Adliye Vekili Seyit Bey'e göndermişti. Bu metin, maddeler halinde kaleme alınmıştı. Birinci maddesinde; 1921 Anayasası'nın birinci maddesine Türkiye Devlet'inin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu cümlesi eklenmişti. Diğer maddelerde ise; Türkiye Devleti'nin BMM tarafından idare olunacağı, Cumhurbaşkanının, Meclis Genel Kurulu tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçileceği, Cumhurbaşkanının devletin başkanı olacağı ve bu sıfatla gerekli gördükçe Meclise ve Vekiller Heyetine başkanlık edeceği, Başbakanın, Cumhurbaşkanı

³⁷⁵ Rauf Orbay'ın, Lozan Konferansı sürecinde İsmet Paşa ile yaşadığı sorunlar ve Rauf Orbay'ın istifasına giden süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Atatürk, *Nutuk*, s. 519-536.

³⁷⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 537.

³⁷⁷ TBMMZC, D.2, c.1, s. 284. Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.2, c.1, s. 212-284.

³⁷⁸ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 349.

³⁷⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Boğaç Babür Tuna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008, s. 351.

³⁸⁰ Kili, *a.g.e.*, s. 202.

tarafından Meclis üyeleri arasından seçileceği ve Başbakanın da Meclis üyeleri arasından kendi belirleyeceği isimlerle kabineyi kuracağı açıklanmıştı³⁸¹.

Adliye Vekili Seyit Bey metni inceledikten ve birkaç noktada kendi görüşlerini not ettikten sonra, tasarıyı tekrar Soyak'a teslim etti. O da bunu Atatürk'e takdim etti. Artık Cumhuriyet'in ilanını sağlayacak olan anayasa değişikliği hazırды. Ancak Temmuz ayından sonra Ekim 1923'e gelinceye kadar Mustafa Kemal Paşa tekrar bu konuyu açmadı. Şartların olgunlaşmasını bekledi³⁸².

1923 Ekim'inde Türkiye'de önemli gelişmeler yaşandı. Öncelikle, Meclis'in 13 Ekim 1923 günlü oturumunda, yeni devletin başkentini belirlemeye yönelik bir yasa teklifi görüşüldü. Teklif tek cümleden oluşuyordu: "Türkiye Devleti'nin yönetim yeri Ankara şehridir." Teklifin kabulüyle yeni devlet, başkentini de belirlemiş oldu³⁸³.

Ekim 1923'te yaşanan önemli bir gelişme de Meclis'te Fethi Bey'in başkanlığındaki hükümete ve özellikle Fethi Bey'e karşı şiddetli eleştiriler başlamasıydı. Fethi Bey hükümeti bunalımlı bir dönemde iş başına gelmişti. Zira kendisinden önceki İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa ile Lozan Barış Antlaşması sürecinde fikir ayrılığına düşmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet İnönü'den yana tavır koymasıyla Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. İşte Fethi Bey, Rauf Beyden boşalan koltuğa oturmuş ve kendinden önce başlayan tartışmaların tam ortasına düşmüştü. Fethi Bey göreve geldikten sonra tartışmalar azalmamış aksine gittikçe artmıştı³⁸⁴.

Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın listesinden giren bazı milletvekilleri, Hükümet aleyhindeki bu akımı körüklüyor ve kendilerine "vekil" olma fırsatı yaratmaya çalışıyorlardı. Bu ortam içerisinde Fethi Bey, dikkatini ve çalışma gücünü Hükümet Başkanlığına yoğunlaştırabilmek için 24 Ekim 1923'te, İçişleri Bakanlığı görevinden istifa etti. Aynı tarihte TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın istifa etmesiyle bu makam da boşaldı. Bu gelişmelerden sonra, boşalan makamlara kendi adaylarını getirmek isteyen ve parti grubundan bağımsız bir şekilde çalışan bir hizip ortaya çıktı. Bu ekip, İçişleri Bakanlığı'na Sabit Bey'in, Meclis İkinci

³⁸¹ Soyak, a.g.e., s. 181-182.

³⁸² Soyak, a.g.e., s. 183.

³⁸³ Turan, a.g.e., ikinci kitap, s. 293.

³⁸⁴ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Atatürk, Nutuk, s. 519-539.

Başkanlığı'na da Rauf Beyin seçilmesini kararlaştırdı. Oysa Mustafa Kemal, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını onaylamıyordu. Onun bazı illerin valiliklerinde bulunmuş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlara bağlı iç işlerini idare etmek için yeterli görmüyordu. Rauf Bey ise, Lozan Konferansı'nda sürecinde İsmet Paşa ile yaşadığı sorunlar ve bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'dan yana tavır alması nedeniyle, kısa bir süre önce hükümet başkanlığından istifa etmiş birisiydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa onun Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesini uygun bulmuyordu³⁸⁵.

Tüm bu gelişmeler Halk Fırkası Meclis Gurubunda ciddi fikir ayrılıkları ve hizipleşmeler olduğunu ve gösterdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, uygulamaya koymak için uygun zamanı beklediği, Cumhuriyet'i ilan etme düşüncesini hayat geçirmeye karar verdi³⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ekim 1923'te, Bakanlar Kurulu ile Çankaya Köşk'ünde bir toplantı yaptı. Bu toplantıda, Hükümet Başkanı Fethi (Okyar) Bey de dahil olmak üzere tüm Bakanlar Kurulunun istifa etmesini³⁸⁷, yeniden seçilecek olurlarsa dahi görevi kabul etmemelerini istedi ve bu konuda karar alındı. Amacı bir hükümet bunalımı yaratmaktı. Zira o dönemki işleyişe göre, İcra Vekilleri Heyetine girecek her vekil, Meclis içerisinde tek tek seçiliyordu³⁸⁸. Bu durumda yeni bir hükümet kurulması çok zordu. Çünkü Meclisteki çeşitli hiziplerden hiçbirisi kendi adaylarını seçtirebilecek güce sahip değildi³⁸⁹.

Fethi Bey kabinesi, Çankaya'da alınan karar gereği, 27 Ekim'de istifasını Mustafa Kemal Paşa'ya sundu. Bunun üzerine Meclisteki çeşitli gruplar, kendilerine göre, bir kabine oluşturabilmek için yoğun bir çaba içine girdi. Ancak, tam da Mustafa Kemal Paşa'nın beklediği gibi, Halk Fırkası Yönetim Kurulu da dahil olmak üzere, hiçbir grup kendi Heyet-i Vekile listelerini hazırlayamadı. Yeni hükümetin

³⁸⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 539.

³⁸⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 540.

³⁸⁷ Ordu kumandasını alelade bir kişiye teslim edilmesinin ciddi sıkıntılar yaratabileceği düşüncesiyle, Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak bu kararın dışında tutulmasına ve Onun istifa etmemesine karar verildi.

³⁸⁸ Daha önce de açıklandığı gibi İcra Vekilleri Heyetine seçilecek olan vekillerin belirlenmesi süreç içerisinde bir takım değişiklikler geçirmişti. Bkz., dipnot: 261. Son olarak 8 Temmuz 1922 tarihinde yapılan değişiklikle, vekillerin -BMM başkanının göstereceği adaylar içinden değil, tek tek Meclis içinden belirlenmesi sistemine dönmüştü. "İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", *Düstur*, üçüncü tertip, c.3, s. 99.

³⁸⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 541,542.

kurulamaması gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya kalındı ve siyasi bir buhran ortaya çıktı³⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, sonuçlarını ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi bir siyasi bunalımı bizzat yaratarak, uzun zamandan beri gerçekleştirmek istediği ve uygun zamanı beklediği siyasal hedefine oldukça yaklaşmıştı. 28 Ekim akşamı, bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya'daki evine yemeğe davet etti. Çağrılanlar; İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'dan oluşan bir gruptu. Yemek sırasında Mustafa Kemal Paşa kararını açıkladı ve ertesi gün Cumhuriyeti ilan edeceklerini bildirdi. Hazır bulunanlarca karar olumlu karşılandı ve izlenecek strateji belirlendi. Konuklar gittikten sonra İsmet İnönü ile Mustafa Kemal, Cumhuriyeti ilan edecek olan, anayasa değişikliği yasa tasarısı üzerinde çalıştılar³⁹¹.

29 Ekim 1923 Pazartesi sabahı toplanan Halk Partisi Grubu, Bakanlar Kurulu seçimleri sorununu ele aldı fakat bir çözüm üretemedi. Bunun üzerine Kemalettin Sami Bey, sorunun, Genel Başkan olarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından çözülmesini dileyen bir önerge verdi ve bu önergenin kabulüyle Mustafa Kemal toplantıya davet edildi. Burada kısa bir konuşma yaptı ve kendisine bir saat süre tanınmasını istedi. Bu bir saat içerisinde Meclisteki odasında bazı milletvekilleri ile görüştü, onlara bir gece önce üzerinde çalıştığı yasa tasarısını açıkladı ve desteklerini aldı. Grup tekrar toplandığında Mustafa Kemal kürsüye çıktı ve yaşanan sorunun anayasanın hükümetin kuruluş şekli ile ilgili maddelerinden kaynaklandığını, bu sıkıntının daha önce de yaşandığını, bunun için bir çözüm yolu bulduğunu ve bu çözüm kabul edilirse sorunun çözüleceğini açıkladı. Bu konuşmadan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı anayasa değişikliği tasarısı, kürsüden madde madde okundu. Grup toplantısında konu hakkında yapılan görüşmelerden sonra, tasarı kabul edildi ve Meclis Genel Kurulu'na sunulması kararlaştırıldı³⁹².

"Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun" teklifi, 29 Ekim akşamı saat altıda toplanan, Meclis'e sunuldu³⁹³. Meclis, teklifi, Anayasa Komisyonu'na gönderdi. Burada usul yönünden incelenen tasarı uygun görüldü ve

³⁹⁰ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Atatürk, *Nutuk*, s. 539-542.

³⁹¹ Turan, a.g.e., ikinci kitap, s. 295. Atatürk, *Nutuk*, s. 543.

³⁹² Turan, a.g.e., ikinci kitap, s. 295-296. Atatürk, *Nutuk*, s. 544-549.

³⁹³ Atatürk, *Nutuk*, s. 540. TBMMZC, D.2, c.3, s. 90.

“ivedilikle” görüşülmesi istemiyle Meclise sevk edildi. Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi’nin Mecliste yaptığı açıklamalardan sonra, tasarının tamamı üzerinde görüşme gereği duyulmaksızın, maddelerin oylanmasına geçildi. Tasarı milletvekillerinin “yaşasın Cumhuriyet” sesleri arasında kabul edildi³⁹⁴.

Cumhuriyeti ilan eden anayasa değişikliğinin³⁹⁵ kabulünden sonra Ertuğrul Milletvekili Dr. Fikret Bey, TBMM Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığı seçiminin derhal yapılması hakkında bir teklif verdi. Teklifin kabulü üzerine yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa oylamaya katılan 158 milletvekilinin tümünün oylarını alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi³⁹⁶.

Cumhuriyetin ilanı yalnızca padişahlığın yerine Cumhuriyet rejiminin geçmesi değil, küçük bir yönetici sınıfının iktidarda bulunduğu ve geniş halk kitlelerinin o iktidarı ayakta tutmak için var olduğu Osmanlı toplum düzenini tümünden tasfiye etmekte³⁹⁷. Bu karar eski Osmanlı reform düşüncesinden tamamen farklı son derece radikal bir devrimci tutumu simgeliyordu ve devrimci süreç devam edecekti.

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanından sonra eski siyasi iktidarı simgeleyen, iktidarda ikilik görüntüsü yaratan ve yeni rejim için sürekli bir tehdit oluşturan en önemli kurum Hilafet Makamıydı. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet karşıtı gerici çevreler, Halife etrafında toplanmaya başlamışlardı. Bu dönem; Cumhuriyetçiler ile Hilafet destekçileri arasında açık bir çatışma dönemi idi.

Hilafetçilerin siyasi propagandaları, Saltanatın kaldırılmasından hemen sonra başlamıştı. Nitekim bu kesim, “*Hilafet demek hükümet, devlet demektir. Hilafetin hak ve yetkilerini yok etmek hiçbir Meclisin elinde değildir.*” söylemini ortaya atmışlardı. Bunlar; Hilafet Makamını devam ettirmeyi ve padişahın yerine Halifeyi geçirmeyi tasarlıyorlardı. 15 Ocak 1923 tarihinde, Afyonkarahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi imzasıyla, “Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi” adıyla, “*Halife Meclisin, Meclis Halifenindir*” anlayışına dayalı bir broşür yayınlamaya ve tüm Meclis üyelerine

³⁹⁴ Turan, a.g.e., ikinci kitap, s.295. Atatürk, *Nutuk*, s. 550. Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.2, c.3, s. 90-99.

³⁹⁵ “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun”un *maddeleri için bkz.*, *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, ikinci basılış, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948, s. 158.

³⁹⁶ Bkz., TBMMZC, D.2, c.3, s. 99.

³⁹⁷ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 445.

dağıtmışlardı. Bu gelişmelerin yaşandığı tarihlerde Refet (Bele) Paşa da Halifeye “Konya” isimli atı hediye ederek bağlılık gösterisinde bulunmuştu³⁹⁸.

Meclisin ikinci döneminin açılması ve Cumhuriyetin ilanından sonra hilafet sorunu üzerine süren tartışmalar Meclis dışına taşdı. Basın ve aydınlar da bu tartışmaya katıldı. Kasım 1923 tarihinde Vakit ve Tanin gibi gazetelerde halifeyi destekleyen, halifelik makamının Türk milleti için manevi bir hazine olduğu belirten yazılar yayınlandı. Yine aynı tarihlerde Ağa Han ve Emir Ali adlı Hindistanlı iki ünlü şahıstan İsmet İnönü’ye, hilafeti destekleyen ve yücelten bir mektup geldi³⁹⁹.

Tüm bu iç ve dış gelişmeler halifelik konusunda kesin bir karar verme zamanının geldiğini gösteriyordu. Bu arada bizzat Halife Abdülmecit’in kendi davranışları da bu sorunu kökten halletmenin gereğini ortaya koymaktaydı. Zira bu tarihlerde Abdülmecit, lehinde yapılan yayınlardan güç alarak, zaman zaman bir hükümdar tavrıyla hareket etmekteydi⁴⁰⁰. Tüm bunların üstüne bir de Ocak 1924’de halifelik başyazmanı imzasıyla İsmet İnönü’ye gönderilen bir mektupla, İstanbul’a gelen devlet erkânının halifeyi ziyaret etmemelerinden duyulan üzüntünün dile getirilmesi ve “Halifelik Hazinesi”nin gücünü aşan bazı harcamalar için devlet bütçesinden yardım yapılmasının istenmesi, devrimci kadroyu harekete geçirdi⁴⁰¹.

Hilafet sorunu bir din sorunu değil, bir siyaset sorunu⁴⁰² ve bunu siyaseten çözmeye zamanı gelmişti. Nihayet TBMM’nin 3 Mart 1924 tarihli oturumunda, Urfa milletvekili Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının imzaladığı “*Halifeliğin Kaldırılması ile Osmanoğulları Soyundan Olanların Yurtdışına Çıkarılması*” hakkında

³⁹⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 476-478.

³⁹⁹ İngilizce olarak yazılan mektup genel olarak Halifelik makamının Sünni İslam âlemi açısından ne kadar önemli olduğunu belirten ve mevcut Halifenin belirsiz durumunun Müslümanlar arasında huzursuzluk yarattığını vurgulayan bir mektuptu. Mektubun kopyaları İstanbul gazetelerine de yollanmış ve 24 Kasım günü –mektubun İsmet Paşa’ya ulaştığı gün- gazetelerde yayınlanmıştı. Niyazi Berkes, bu mektubun yazılmasında İngiliz parmağı olduğunu yazmaktadır. Nitekim Halifeliğin Sünni İslam âlemi için ne kadar önemli olduğunu belirten mektubun yazarlarının her ikisi de Sünni değildi. Ağa Han İsmailî cemaatinin ruhani başkanı, Emir Ali ise Hint Şiilerinin önderlerindendi. Her iki doktrinde de hilafetin imamlığı ve meşruluğu tanınmamaktaydı. Ayrıca bu iki şahsın her ikisi de İngiliz İmparatorluğu ile yakın ilişkileri olan kişilerdi. Ağahanlık İngiliz İmparatorluğu döneminde ruhani bir liderlik olmuştu. Emir Ali ise İngiliz İmparatorluğunun *Privy Council* üyesiydi. Bunlar Hindistan’da İngiltere adına hizmet eden kişilerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Berkes, *a.g.e.*, s. 510,512.

⁴⁰⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, üçüncü kitap, birinci bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 54.

⁴⁰¹ Turan, *a.g.e.*, üçüncü kitap, birinci bölüm, s. 55.

⁴⁰² Berkes, *a.g.e.*, s. 514.

bir yasa teklifi Meclis Başkanlığına sunuldu⁴⁰³. Mecliste yapılan uzun görüşme ve tartışmaların sonunda kanun teklifi kabul edildi⁴⁰⁴ ve 429 sayılı yasa çıkarıldı. Bu yasayla Hilafet Makamı kaldırılarak Osmanlı soyundan olanların Türkiye’de oturmaları, süresiz olarak, yasaklandı⁴⁰⁵.

429 Sayılı Yasanın çıkarılmasıyla; Cumhuriyet rejimi ilkelerine ters olan ve ikilik yaratan, eski rejim kalıntısı bir kurum daha ortadan kaldırılmış ve Osmanlı teokratik yapısını temsil eden en yüksek makam tasfiye edilmiş oldu⁴⁰⁶. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin lağvıyla eski rejime ölümcül darbeler indirildi ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu yeni bir rejim kuruldu.

3.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Yönetim

3.2.1. Merkezî Yönetim

Osmanlı Devleti’nin ve bu devletin teokratik, monarşik yapısını temsil eden kurumların tasfiye edilip Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla, ülkede sadece siyasi değil, idarî alanda da büyük bir değişim meydana geldi.

1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırılmasıyla, merkezî yönetimde o güne kadar en yüksek makam olan padişahlık tarihe gömüldüğü gibi, mütareke döneminden beri devam eden “iktidar ikiliği” de ortadan kalkmış, ülkenin tek ve gerçek temsilcisinin Ankara’daki milli hükümet olduğu tüm dünyaya açıklanmıştı.

29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı da sadece bir rejim değişikliğinin değil aynı zamanda yeni bir yönetim biçiminin ilanıydı. Cumhuriyeti ilan eden 364 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun*”un

⁴⁰³ TBMMZC, D.2, c.7, s. 17.

⁴⁰⁴ Meclis görüşmeleri için bkz., TBMMZC, D.2, c.7, s. 21-69.

⁴⁰⁵ *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, s. 320-322. 3 Mart 1924’de Meclis Başkanlığına, Hilafetin kaldırılmasına dair yasa teklifinin yanı sıra, iki ayrı yasa teklifi daha sunulmuştu. Bunlardan biri, Siirt milletvekili Halil Hulki efendi ve elli yedi arkadaşının imzaladığı “Şeriyeye Ve Evkaf Vekaleti İle Harbiye Vekaletinin Kaldırılmasına Dair” yasa teklifi, diğeri ise Manisa milletvekili Vasıf bey ve elli yedi arkadaşının imzaladığı “Öğretimin Birleştirilmesi” hakkındaki yasa teklifi idi. TBMMZC, D.2, c.7, ikinci baskı, Ankara: TBMM Matbaası, 1968, s. 17. Hilafetin kaldırılmasının kabul edildiği gün bu iki kanun teklifi de kabul edildi. Bu teklifleri yasalaştıran 430 ve 431 sayılı tasalar *Düstur*’da yayımlandı. Bu yasaların çıkarılmasıyla, Şeriyeye ve Evkaf Vekâleti ile Harbiye Vekaleti kaldırıldığı gibi Türkiye’deki bütün öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, s. 321-324.

⁴⁰⁶ Halifelüğün kaldırılması ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz., Naşit Hakkı Uluğ, *Halifelüğün Sonu*, İstanbul: TİŞ Yayınları, 1975.

değiştirdiği hükümler merkezî yönetim örgütünü doğrudan ilgilendirmektedir. Nitekim kanunun birinci maddesiyle Cumhuriyet ilan edilirken, onuncu maddesiyle de Cumhurbaşkanlığı Makamı kurulmuş⁴⁰⁷; böylece merkezî yönetimde o güne kadar olmayan bir makam, ülkenin siyasi-idarî yaşamına girmişti. Cumhurbaşkanlığı Makamıyla birlikte, o güne kadar süregelen “Saf Meclis Hükümeti” sisteminden uzaklaşmaya başlanmış ve parlamenter sisteme doğru adım atılmıştı.

364 Sayılı Kanunun merkezî yönetim alanında getirdiği bir diğer önemli değişiklik, hükümetin kuruluş şekli ile ilgiliydi. Bu kanunun kabulüyle, Meclis hükümeti sisteminin tipik bir özelliği olan, Vekillerin Meclis tarafından seçilmesi usulü son buldu. Yeni sistemde, Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, Meclis üyeleri arasından bir “Başvekil” seçecek, diğer Vekiller ise Başvekil tarafından, Meclis üyeleri arasından seçilecekti. Bu şekilde kurulan İcra Vekilleri Heyeti, onay için Cumhurbaşkanı'na sunulacaktı⁴⁰⁸.

Başbakanın ve İcra Vekilleri Heyetinin seçiminin Meclisin elinden alınarak Cumhurbaşkanı'na verilmesi de yine Meclis hükümeti sisteminden parlamenter sisteme geçiş doğrultusunda atılmış bir adımdı. Ancak devlet başkanının yalnızca Meclis üyeleri arasından seçilebilecek olması Meclis hükümeti sisteminden tamamen uzaklaşmadığını göstermekteydi. Ayrıca kuvvetler ayrılığı ilkesi de henüz yürürlüğe girmiş değildi. Zira kuvvetler ayrılığını kabul eden anayasalarda Cumhurbaşkanı, yasama organı ile doğrudan temas halinde değilken, 364 sayılı kanuna göre Cumhurbaşkanı hem İcra Vekilleri Heyetinin başıydı ve hem de gerek gördükçe TBMM'ye başkanlık edebilmekteydi⁴⁰⁹.

Sonuç olarak Cumhuriyeti ilan eden kanun, merkezî yönetimde; Meclis hükümeti sistemi ve kuvvetlerin birleştirilmesi ilkesi ile parlamenter rejimin

⁴⁰⁷ İlgili maddede; Türkiye reisicumhuru TBMM'nin kendi içinden ve TBMM üyeleri tarafından bir seçim devresi için seçileceği ve yeniden seçilebilmenin mümkün olduğu açıklanıyordu. **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 158.

⁴⁰⁸ **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 158.

⁴⁰⁹ **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 158. Cumhurbaşkanı'nın Meclise başkanlık edebilmesi aslında parlamenter sisteme de ters düşmekteydi. Bu aykırılık bir geçiş dönemi içerisinde bulunulmasıyla ve Mustafa Kemal Paşanın olağandışı konumuyla ilgiliydi. Tanör, a.g.e., s. 284.

kaynaşmasından doğan melez bir yönetim şekli meydana getirdi⁴¹⁰. Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılmasından sonra, çağın ve toplumun gereksinimlerini karşılayacak yeni bir anayasaya yapmak; “iki anayasalı” dönemi de sona erdirmek gerekiyordu⁴¹¹.

Cumhuriyet’in anayasasını hazırlamak üzere; Meclisteki Anayasa Komisyonu Üyeleri, uzmanlar ve milletvekillerinden oluşan özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyon bir anayasa taslağı hazırladı. Taslak, Cumhurbaşkanlığı konutunda, Mustafa Kemal Paşa’nın da katıldığı toplantılarda, uzun uzun tartışıldı⁴¹² ve 9 Mart 1924 tarihinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası (Anayasa Tasarısı) Meclise sunuldu⁴¹³. Mecliste yapılan uzun ve hararetli görüşmelerin sonunda 20 Nisan 1924 günü Meclisin 42. birleşiminin ikinci oturumunda Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası kabul edildi⁴¹⁴.

1921 Anayasası’nın bir geçiş dönemi ya da bir devrim anayasası olmasına karşın, 1924 anayasası yeni bir rejimin anayasasıydı. Altı fasıl ve 105 maddeden oluşan 1924 anayasasının⁴¹⁵ kabulüyle iki anayasalı dönem kapandı, yeni rejimin ve yeni devletin oturacağı temel yapı saptandı⁴¹⁶.

1924 Anayasası öncelikle Türkiye Devleti’nin bir “Cumhuriyet” olduğunu, egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz olarak millete ait olduğunu açıklıyordu. Bu egemenlik hakkı, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM tarafından kullanılacaktı. Anayasaya göre yasama ve yürütme yetkileri TBMM’ye ait olacak; Meclis yasama yetkisini doğrudan; yürütme yetkisini ise Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı⁴¹⁷.

⁴¹⁰ Recai Galip Okandan’a göre; “Böyle melez bir yönetim şeklinin doğmasının nedenini; İkinci Büyük Millet Meclisine hâkim olan devrimci ruhta, Ulusal Bağımsızlık Savaşı Döneminin etkisini sürdüren siyasi zihniyetinde aramak gerekir. Bu sebeptendir ki Meclis bir yandan normal bir Parlamenter düzene geçmek gereksinimi duyarak Cumhuriyeti ilan ederken diğer yandan ise kuvvetlerin birleştirilmesi ve egemenlik yetkisinin Mecliste toplanması ilkesinden vazgeçmemiş, gücünü paylaşmaya yanaşmamıştır.” Okandan, a.g.e., s. 349, 350.

⁴¹¹ Tanör, a.g.e., s. 289, 290.

⁴¹² Turan, a.g.e., üçüncü kitap, birinci bölüm, s. 73.

⁴¹³ TBMMZC, D.2, c.7, s. 213.

⁴¹⁴ TBMMZC, D.2, c.8, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 924

⁴¹⁵ 1924 Anayasası’nın tam metni için bkz., “1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, s. 576-585. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 120-141.

⁴¹⁶ Sencer, a.g.e., s. 104.

⁴¹⁷ 1924 TEK, Madde: 1, 3, 4, 5, 6, 7. *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, s. 576.

Anayasaya göre merkez teşkilatı; TBMM, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Bakanlıklar ve Bakanlar Kurulu, Şura-yı Devlet (Danıştay) ve Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) olmak üzere beş organdan oluşacaktı.

TBMM, yasama işlerinin tek ve gerçek temsilcisiydi. Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kaldırmak, devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, savaş ilan etmek, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazlarını onaylamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek, bizzat TBMM'nin görev ve yetkilerindendi⁴¹⁸.

Yürütme kuvveti ise Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve Bakanlar Kurulu ile Şura-yı Devlet⁴¹⁹ tarafından temsil edilecekti.

Cumhurbaşkanı yürütmenin başıydı. TBMM tarafından ve TBMM üyeleri içinden, bir seçim dönemi (dört yıl) için seçilen Cumhurbaşkanının yeniden seçilebilmesi mümkündü. Cumhurbaşkanı, devletin başı olarak, törenli oturumlarda Meclise ve gerek gördükçe de Bakanlar Kuruluna başkanlık ederdi. Cumhurbaşkanının, Meclis görüşmelerine ve tartışmalarına katılma ve oy kullanma hakkı yoktu. Cumhurbaşkanının görevlerinden biri de Meclis tarafından kabul edilmiş kanunları on gün içerisinde ilan etmektir⁴²⁰. Yabancı devletlere gönderilecek Türkiye Cumhuriyeti temsilcilerini tayin etmek de Cumhurbaşkanının yetki ve görevlerindendi. Cumhurbaşkanının malullük veya kocama gibi sebeplerden dolayı belirli kimselerin cezalarını hafifletme veya affetme yetkisi vardı. Son olarak, TBMM'nin yüce varlığının ayrılmaz bir parçası olan Başkomutanlık, Cumhurbaşkanı şahsında temsil edilirdi⁴²¹.

Başbakan; Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis içinden tayin olunacak, daha sonra Meclis üyeleri arasından diğer Bakanları seçecek ve Cumhurbaşkanının onayına

⁴¹⁸ 1924 TEK, Madde: 26. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 578.

⁴¹⁹ Aslında idarî bir yargı organı olan Şura-yı Devlet (Danıştay), Anayasanın dördüncü bölümü olan Yargı Erki bölümünde değil, Yürütme Görevi Bölümünün içerisinde yer almaktaydı.

⁴²⁰ Cumhurbaşkanının, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Bütçe Kanunları hariç, uygun görmediği kanunları Meclise iade etme yetkisi vardı. Ancak Meclis iade edilen kanunu yeniden kabul edip kendisine gönderirse ilan etmek zorundaydı.

⁴²¹ 1924 TEK, Madde: 31, 32, 35, 37, 40, 42. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 578-580.

sunacaktı. Bakanlar Kuruluna başkanlık yapmak Başbakanın yetki ve görevlerindendi⁴²².

Başbakanca seçilen Bakanlar, Başbakanın başkanlığı altında Bakanlar Kurulunu (icra vekilleri heyeti) oluşturacaklardı. Bakanlar Kurulu, yürütmenin gerçek temsilcisiydi. Kurul; Cumhurbaşkanınca onandıktan sonra, hükümetin takip edeceği yolu ve siyasi görüşünü açıklayan bir hükümet programı sunmalıydı⁴²³. Bakanlar, hükümetlerinin genel politikasından hep birlikte, kendi yetkileri dâhilindeki işlerden ise tek başlarına sorumlulardı. Bakanlar Kurulu, kanunların doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için, nizamnameler çıkarabilirdi. Bakanlıkların kuruluşu ise özel kanuna bağlıydı⁴²⁴.

Merkezî yönetimin bir başka organı olan Şura-yı Devletin; idare davalarına bakmak, idare uyuşmazlıklarını çözmek, hükümetçe hazırlanarak kendisine gönderilen kanun tasarılarını, imtiyaz sözleşme ve şartnamelerini, üzerine görüş bildirmek gibi görevleri vardı. Ayrıca Bakanlar Kurulunun tüzük çıkarabilmesi için de Şura-yı Devletin ilgili tüzüğü incelemesi şartı getirilmişti⁴²⁵.

Merkezî yönetimin son organı olan Divan-ı Muhasebat, TBMM'ye bağlı bir organdı ve devletin gelir ve giderlerini özel kanuna göre denetlemekle yükümlüydü⁴²⁶.

Sonuç olarak; 1924 Anayasası'yla, 1921 Anayasası ile başlayan devrimci atılım devam ettirildi; ulusal, laik, demokratik bir devletin temellerini atıldı ve merkezi yönetim de bu devletin niteliklerine uygun olarak yeniden yapılandırıldı⁴²⁷.

3.2.2. Taşra Yönetimi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu tarihlerde, ülkede taşra yönetimi alanında önemli sıkıntılar vardı. Bu sıkıntıların temelinde ise 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile uygulamaya geçirilen küçük vilayet sistemi yatmaktaydı.

⁴²² 1924 TEK, Madde: 44, 45. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 580.

⁴²³ Meşrutiyet döneminden beri hükümet programı sunulması konusunda bir teamül oluşmuşsa da, bunun kanuni bir hüküm haline gelmesi 1924 anayasası ile olmuştur. Meşrutiyetten Cumhuriyete kadarki dönemde hükümetler ve sundukları programlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İhsan Güneş, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**.

⁴²⁴ 1924 TEK, Madde: 44-48. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 580.

⁴²⁵ 1924 TEK, Madde: 52, 53. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 580.

⁴²⁶ 1924 TEK, Madde: 100, 101. **Düster**, üçüncü tertip, c.5, s. 585.

⁴²⁷ Tanör, a.g.e., s. 328.

Zira “*Memleketin taksimatı mülkîyesi esasen ilmi bir şekilde icra edilmemiş ve teşkilatı mülkîyeye ihtiyaçtan ziyade hissiyata müstenid metalibi mahalliye esas ittihaz edilmişti*”⁴²⁸. Bu nedenle de nüfusu ve geliri vilayet olmaya yeterli olmayan pek çok küçük vilayet ortaya çıkmıştı ve bu durum, vilayet idareleri konusunda, ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktaydı.

Mülkî taksimatta yaşanan bu sıkıntı; geçici ve aslında anayasaya aykırı bir şekilde çözülmeye çalışılmaktaydı. Örneğin bu tarihlerde; Cebelibereket, Kozan, Gelibolu, Tekirdağ, Kırkkilise (Kırklareli), Ergani, Hakkari ve Üsküdar vilayetleri yakınlarındaki büyük vilayetlere bağlı olarak yönetilmekteydi⁴²⁹. Doğal olarak bu durum, vilayetlerin vilayetlere bağlanması gibi anormal bir durum yaratıyordu. Ayrıca bu vilayetlerin milletvekilleri, haklı olarak, bu durumun anayasaya aykırı olduğunu, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda tüm livaların vilayet kabul edildiğini, öyleyse bu vilayetlerin de “müstakilen” idare edilmeleri gerektiğini dile getiriyorlardı.

1923 yılı Aralık ayında Ergani milletvekili Kazım Vehbi Bey ve Mersin milletvekili Niyazi Bey, konuyu, bir tahrir (soru önergesi) ile Meclis gündemine taşıdı. Böylece Mecliste ciddi bir tartışma başladı. Görüşmelerde söz alan Dahiliye Vekili Ferid Bey; ülkedeki mülkî taksimattın yolunda olmadığını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ülkenin, coğrafi durum ve iktisadi ilişkilere göre, vilayetlere bölüneceği hükmünü getirdiğini, bunun rastgele konulmuş bir hüküm olmadığını söyledi. Ferid Bey’e göre; bu hükmün konulmasındaki gerekçe; ülkedeki idare teşkilatını iktisadi ve coğrafi şartları göz önünde bulundurarak düzenlemektir. Ancak ülkedeki mülkî taksimat, bu şekilde düzenlenmemiştir. Dolayısıyla idare teşkilatını yeniden düzenlemeye acil gereksinim vardır. Teşkilatı Esasiye Kanunuyla nüfusu ve bütçesi vilayet olmaya yeterli olmayan; Genç, Hakkari, Gelibolu gibi pek çok yerin vilayet yapıldığını söyleyen Ferid Bey, bunun sonucunda “gerek idari, gerek inzibati, gerek adli ve bilhassa mali” açıdan pek çok ciddi sıkıntının baş gösterdiğini vurguladı. Zira bu vilayetler, kendi malî kaynaklarıyla vilayet idarelerinin yetki ve sorumluluğuna bırakılan işleri başaramıyorlardı. Ayrıca mülkî taksimatin bu şekilde düzenlenmiş olması; birbiriyle coğrafi ve iktisadi bağ(ım)lılığı olan mülkî dairelerin birbirinden ayrılmasına neden

⁴²⁸ İcra Vekilleri Heyeti Programı (05.09.1923), TBMMZC, D.2, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, 1961, s. 422.

⁴²⁹ TBMMZC, D.2, c.4, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 112.

olmuştu. Ferid Bey; “Mesela Gelibolu, Kırkkilise, Tekirdağı, bunlar bugüne kadar müttehid olmak üzere (birleşik olarak) idare edilmiştir...Bu memleketlerin gerek idare ve gerek inzibat itibariyle herhalde kuvvetli bir merkeziyetle idare edilmesi menafi milliye icabından (milli yararlar açısından) olduğu içindir ki bugüne kadar devam etmiştir. Efendiler, bunu biz icad etmedik... Hakkari aynı vaziyettedir... Bugün muharrer (kayıtlı) nüfusu üç dört bini tecavüz etmeyen, varidatı (geliri) 19 bin lirayı geçmeyen bu arazimiz, bugün ismen vilayettir. Fakat Van vilayetine merbutan (bağlı olarak) idare edilmektedir.” sözleriyle yaşanan sıkıntıları dile getirdi⁴³⁰.

Aslında 1921 Anayasası, dile getirilen bu sıkıntılar için bir çözüm sunmuştu. Bu çözüm, Umumi Müfettişlik Teşkilatıydı. Ancak 1921 yılında Meclise sunulan, umumi müfettişlik teşkilatı kurulması hakkındaki kanun tasarısı yasalaşmadığı için sorun devam edegelmekteydi⁴³¹. Nitekim Dahiliye Vekili Ferid Bey’den sonra söz alan Mersin milletvekili Niyazi Bey, vilayetlerin birbirleriyle iktisadi ve coğrafi ilişkilerinin olmasının, bir vilayetin diğer vilayete bağlanmasını gerektirmediğini söyledi ve “Teşkilat-ı Esasiye Kanununda zaten bunun için bir madde kabul edilmiştir. Teşkilatı Esasiyenin 22. maddesi mucibince vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetlerle birleştirilerek umumi müfettişlik mıntıkları vücuda getirilecektir. Bunu niçin tatbik etmiyorsunuz? Bu kanunu hemen getirin çıkaralım.” sözleriyle umumi müfettişlikler konusunu Meclis gündemine taşıdı. Ancak Niyazi Bey’in bu isteği sonuçsuz kaldı⁴³².

Mülki taksimatta yaşanan bu sorun, 1924 yılı bütçesinde de ele alındı ve hükümete; “teşkilat-ı hazıranın, nüfus ve varidatına, içtimai, coğrafi vaziyetlere ve iktisadi cereyanlara göre tanzim ve ıslahı müemmen (güvenilir, sağlam) bir teşkilatı mülkîye kanununun bilhazar (hazırlanarak) 1341 bütçesiyle birlikte Meclise takdimi” konusunda yetki verildi⁴³³. 1924 Bütçesinin kabulünden hemen sonra ise Türkiye

⁴³⁰ TBMMZC, D.2, c.4, s. 113-117.

⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin “Türkiye Devletinde Yönetim-Taşra Yönetimi” başlığı, s. 48-62.

⁴³² TBMMZC, D.2, c.4, s. 119.

⁴³³ TBMMZC, D.2, c.7, Sıra No: 11, s. 1. Ülkenin mülkî taksimatında yaşanan bu sıkıntı gazete sütunlarına da yansiyordu. Örneğin Vakit Gazetesi başyazarı Mehmed Asım; 14 Şubat 1924’de yazdığı bir makalede, bu yetkinin verilmesinin çok önemli olduğunu dile getirdi. Çünkü Türkiye’de birbirleriyle sosyal, ekonomik ve coğrafi ilişkisi olan bazı mahallerin birbirinden ayrılmış olduğunu, bu açıdan teşkilat-ı mülkîyede ıslahatın zorunlu olduğunu söyledi. Ancak bunu yapmadan önce de ülkede genel bir inceleme yapılarak, iktisadi, içtimai ve coğrafi esaslara göre yeni idari bölünmenin sınırlarını ilmi bir suretle tespit etmek gerektiğini vurguladı. Mehmed Asım, “Teşkilat-ı Mülkîyenin Islahı”, Vakit, 14 Şubat 1924, S.2204, s. 1.

Cumhuriyeti Devleti, yeni bir anayasa çıkardı ve ülkedeki taşra yönetimini yeniden yapılandırdı.

Anayasanın altıncı faslı taşra yönetimine ayrılmıştı. Bu fasılda, 89, 90 ve 91. maddeler olmak üzere toplam, üç madde yer alıyordu

Anayasanın 89. maddesine göre Türkiye; “*coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdi (bölünmüştü) ve nahiyeler de kasaba ve köylerden terekkülbedecki (oluşacaktı)*”⁴³⁴.” Bu maddeyle Cumhuriyet rejimi, ülkenin mülkî taksimatını açıklamış oluyordu. Bu taksimatta “vilayet” en büyük “cüz’ü tam” olarak kabul edilmekteydi. Bu açıdan 1921 Anayasası’nın getirdiği hükümle arasında bir farklılık yoktu.

Anayasanın 90. maddesi; vilayetlerle, şehir, kasaba ve köylerin hükmi şahsiyete sahip olduğunu açıklıyordu⁴³⁵. Bu maddeyle, vilayetlerin tüzel kişiliği tanınıyor dolayısıyla 1913 geçici vilayetler kanunundan beri süregelen işleyiş devam ettiriliyordu.

Kaza teşkilatı 1924 Anayasası’nda da vilayetten sonra gelen bir mülkî kademe olarak yer almaktaydı. Tıpkı 1921 Anayasası’nda olduğu gibi 1924 Anayasası’nda da kaza teşkilatı tüzel kişiliğe sahip değildi. Anayasaya göre kazalar, nahiyelerin bir araya gelmesinden oluşuyordu. Ancak 1921 Anayasası’ndan farklı olarak 1924 Anayasası’nda nahiye teşkilatının tüzel kişiliği kabul edilmemişti⁴³⁶.

1924 Anayasası’nın mülkî taksimat konusunda getirdiği en önemli yenilik, tüzel kişiliğe sahip olduğu belirtilen kasaba ve köy teşkilatını kurmasıydı. Böylece taşra idaresi, köylere kadar genişletilmişti⁴³⁷.

Yeni anayasada, tıpkı 1921 Anayasası’nda olduğu gibi, vilayetlerin tefrik-i vezaif (görev ayrılığı) ve tevsii mezuniyet (yetki genişliği) ilkeleriyle idare edileceği kabul edilmişti⁴³⁸. Ancak bu tarz bir idarenin, vilayetlerde, hangi organlar aracılığıyla yürütüleceği açıklanmamıştı. 1921 Anayasası’nda kabul edilen “vilayet şûrâları”, 1924 Anayasası’nda yoktu. Nitekim bu durum milletvekillerinin de gözünden kaçmadı ve

⁴³⁴ 1924 TEK, Madde: 89. **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 584.

⁴³⁵ 1924 TEK, Madde: 90. **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 584.

⁴³⁶ Onar, a.g.e., s. 812

⁴³⁷ 1924 TEK, Madde: 89, 90. **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 584.

⁴³⁸ 1924 TEK, Madde: 91. **Düstur**, üçüncü tertip, c.5, s. 584.

anayasa tasarısının Meclisteki görüşmeleri sırasında Eskişehir milletvekili Abdullah Avni Bey “(1921 anayasasında M.B) vilayetin usulü idarenin, şuralar marifetiyle idare edileceğine dair ahkam mevcuttu....(1924 anayasasında da M.B) tevsii mezuniyetin ne şekilde idare edileceğine dair sarahati lazime (açıklama) bulunmak iktiza ederdi (gerekirdi)....Buna dair encümen izahat versin⁴³⁹” sözleriyle bu noktaya parmak bastı. Bu sözlerle karşılık Anayasa Encümeni Mazbata Muharriri Celal Nuri Bey’in verdiği cevap ilginçti. Celal Nuri, öncelikle anayasanın temel bir kanun olduğunu, sadece temel ilkeleri belirleyen bir özellik taşıyabileceğini söyleyerek, ayrıntılı kanunların, anayasa hükümleri doğrultusunda, sonradan çıkarılacağını belirtti. Bu bakımdan, vilayet idareleri ile ilgili kapsamlı düzenlemelerin de anayasayla değil, yakında çıkarılacak olan İdare-i Vilayet Kanunuyla yapılacağını vurguladı⁴⁴⁰. Ayrıca anayasada; vilayet, şehir, kasaba ve köylere “şahsiyeti hükmiye” verilmekle esas çerçevenin çizilmiş olduğunu, şuraların da bu çerçeve kapsamına girdiğini, dolayısıyla anayasanın, şuralarla ilgili bir hüküm getirmese dahi, şuraları kabul etmiş olduğunu iddia etti⁴⁴¹.

Her ne kadar Celal Nuri Bey, anayasada vilayetlerin tüzel kişiliğini kabul ettiklerini dolayısıyla bunu uygulayacak olan organların da kendiliğinden kabul edilmiş olduğunu belirtse de, anayasada “vilayet şuralarına” yer verilmemiş olması, 1921 Anayasası’yla vilayet idarelerine verilen idari özerkliğin daraltılmış olması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla, bu anayasanın, 1921 Anayasası’na göre, daha merkeziyetçi ve üniter devlet yapısını pekiştirmeyi gözetten bir anlayışla hazırlandığını ortaya koymaktaydı⁴⁴².

⁴³⁹ TBMMZC, D.2, c.8, s. 914.

⁴⁴⁰ Celal Nuri Bey, vilayet idarelerini düzenleyecek yeni bir kanun çıkarılacağını ve “şuralar” konusunun bu kanunda ele alınacağını söylemesine rağmen, bu kanun 1929 yılına kadar çıkarılmayacaktır. 1929 yılında çıkarılacak olan kanun ise vilayet genel idarelerini düzenleyen bir kanun olacak, daha açık bir ifadeyle, sadece merkezi yönetimin taşra örgütünü düzenleyen hükümleri içerecek; vilayet özel idareleriyle ilgili yeni düzenlemeler getirmeyecektir.

⁴⁴¹ Celal Nuri Beyin yaptığı açıklama şöyleydi: “Madem ki hükmi şahsiyeti haizdir diyoruz. Hükmi şahsiyeti haiz olabilmek için mutlaka bir şuraya, bir heyeti mahalliye veya âliye ihtiyac vardır. Onun için bunda mündemiçtir.” TBMMZC, D.2, c.8, s. 915

⁴⁴² Ancak belirtmek gerekir ki 1924 Anayasası, Vilayet İdarelerinin “mahalli adem-i merkeziyet” prensibi ile idare olunması anlayışını tümünden ortadan kaldıran bir metin değildi. Zira -her ne kadar Anayasada “şuralara” yer verilmese de- Anayasanın kabul edildiği tarihte “1913 İdare-i Umumiye Vilayat Kanun-ı Muvakkat”ı halen yürürlükteydi. Bu kanunla; vilayet idarelerine mahalli işler alanında bir takım görev ve yetkiler verildiğine, seçimle işbaşına gelecek Vilayet Genel Meclislerinin kurulması kabul edildiğine ve bu Meclislere icrai kararlar alma hakkı tanındığına, vilayetin -merkezi yönetimden bağımsız- bir bütçeye sahip olabilmesi için bir takım gelir kaynaklarının doğrudan vilayet idarelerine bırakılması ilkesi benimsendiğine göre; vilayetlerin idari bir özerliğe, bir “mahalli adem-i merkeziyete” sahip olma niteliği, tamamen, ortadan kaldırılmamıştı.

1924 Anayasası'nın taşra yönetimi alanında getirdiği en önemli değişikliklerden biri de "Umumi Müfettişlik Teşkilatı" konusundaydı. Meclisin ikinci dönem seçimlerinden önce yayınlanan "9 umde"de "müfettiş-i umumîlik teşkili kanunu"nın bir an evvel çıkarılacağına belirtilmiş olmasına karşın⁴⁴³, bu Meclisin çıkardığı 1924 Anayasası'nda Umumî Müfettişlik Teşkilatına yer verilmemiş; böylece, 1921 Anayasası'yla uygulamaya konulan küçük vilayet sisteminin yaratacağı bir takım sıkıntılara bir çözüm olarak düşünülen, Umumi Müfettişlik Teşkilatının yasal dayanağı kaldırılmıştı⁴⁴⁴. Bu nedenle de taşra yönetimi alanında yaşanan sıkıntılar 1924 Anayasası'nın kabulünden sonra da devam edecek; bu sıkıntıları giderebilmek için önce ülkedeki mülki taksimat değiştirilmesi yoluna gidilecek, sonrasında ise umumi müfettişlikler kurulacaktı.

⁴⁴³ Bkz., "Seçim Hakkında Beyanname", **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Haz: Kabataş-Güner, s. 32-35.

⁴⁴⁴ 1924 Anayasasının daha merkezîyetçi bir idari yapı kurduğu ve bu nedenle de vilayet idarelerini denetleyecek -Valilikten sonra- ikinci bir merkezi teşkilata gereksinim duymadığı düşünülebilir. Ancak Umumi Müfettişliklere sadece etkin bir merkezi denetim yapabilmek amacıyla değil, küçük ve kendine yetersiz vilayetleri bir araya getirebilmek amacıyla da gereksinim duyulmaktaydı. Dolayısıyla 1924 anayasasıyla küçük vilayet sisteminden vazgeçilmemiş olması -merkezi denetim alanında umumi müfettişliklere duyulan gereksinimi azaltsa da koordinatör bir bölge teşkilatı görevini yerine getirebilme noktasındaki gereksinim devam edecekti.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI

1. UMUMİ MÜFETTİŞLİK KANUNUNUN ÇIKARILMASI

1.1. Kanunun Kabulünden Önceki Gelişmeler

1924 Anayasası'nın kabulünden kısa bir süre sonra Mecliste; Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin lağvedilerek kaza haline getirilmeleri hakkında bir kanun tasarısı ve aynı konuda bir kanun teklifi görüşülmeye başlandı⁴⁴⁵. Görüşmeler sırasında söz alan Dahiliye Vekili Recep Bey şöyle konuştu:

"...Pek çok esbaptan (nedenden) dolayı memleketimizin umumi idaresini ve ahval ve şeraiti itibari ile yek diğeri ile mülâsık (bitişik, yan yana) olan vilayetlerimizi bir idare-i umumiye, bir valii umuminin nezareti altında toplamak hakiki bir zaruret teşkil eder. Dahiliye vekaleti, Meclisi âliniz henüz içtimaa gelmeden (toplanmadan) evvel, yani bundan dört beş ay evvel bir layiha tanzim etmiş ve esbab-ı mucibesi (gerekçesi), teferruatı ve hutut-u esasiyesi ile Heyeti Vekileye takdim etmişti. Fakat bu layiha o kadar esaslı bir fikri ihtiva eder ki bunun üzerinde uzun müddet işlenmeden hatıra gelen şekilde Meclisi âliye takdimi, boşu boşuna izale-i evkat-ı mucip (vakit kaybı) olur, yanlış bir tatbikata gidilir ve binnetice fayda yerine zarar hasıl olabilir.

Tetkike muhtac olan noktalar şunlardır: Mesela şimdiki idare-i hususiyeler de bu büyük umumi idarelere tevhid edilmeli (birleştirilmeli) midir, bu büyük küller içinde tevhid edilmeli midir? Bu bir mesele-i mühimme ve esasiyedir. Bunun birçok fevaid (fayda) ve mehaziri (zararı) cay-ı münakaşadır (tartışma konusudur). Sonra şimdiki veçhile valilerin şahsiyetinde mevcut olan ve diğer vekaletlere ait olan hakk-ı temsil, teessüs edecek (kurulacak) olan valii umumiliklerde acaba baki kalsın mı? Yani bu ne demektir? Şu demektir ki şimdi mevcut olan kanun vilayetlerle Dahiliye Vekaleti arasında, şimdi mevcut olana şebih bir surette bir kademe-i kırtasiye mi icad ve teşkil edelim, yoksa yapacağımız, teşkil edeceğimiz bu makam, günün bin türlü mesaisi içinde bilhassa şimdiki valilerin memur oldukları gibi muhtelif komisyonlara merbut (bağlı) ve aynı derecede onlarla meşgul olsun mu?

İşte bütün bu ve bunlara mümasil (benzeyen) bazı esaslar vardır ki tamam bir surette ve bütün efradı ile münakaşa edilip ihzar edilmeden bu layihayı Meclis-i âliye takdim etmeyi münasip görmedim. Bu layiha şimdi ham bir fikir halindedir. Fakat yavaş yavaş olacaktır ve olgun bir hale gelecektir. Meclisi âlinizde münakaşa edileceği zaman bir netice çıkarabilecek derecede hazır hale gelecektir. Ondan sonra heyeti vekileye teklif edeceğim ve heyeti vekile vasıtasıyla Meclisi âliye gelecektir. Şimdi ruşeym (ham) halinde böyle bir fikir mevcuttur fakat henüz Meclisi âliye takdim edilecek olgun bir hale gelmiş değildir. Ondan dolayı bu layiha gönderilmiyor. Bu vesile ile şimdiye kadar

⁴⁴⁵ TBMMZC, D.2, c.11, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 32.

*herkesi işgal etmiş olan valii umumilikler hakkında hükümetin mevcut tasavvuratını arz etmiş bulunuyorum*⁴⁴⁶."

Dahiliye Vekilinin bu sözleri, küçük vilayetleri bir araya getirecek bir üst teşkilatın, Vali-i Umumilik Teşkilatının, hükümetin gündeminde olduğunu ortaya koydu. Aslında vali-i umumilik, müfettiş-i umumilikten farklı bir proje değildi. Ancak her nedense bu tarihlerde Dahiliye Vekaleti vilayetleri bir araya getirecek, birleştirecek bölgesel teşkilata; müfettiş-i umumilik değil, vali-i umumilik demeyi tercih ediyordu⁴⁴⁷.

Her ne kadar 1924 yılı sonunda vali-i umumilik projesinin hazırlanmakta olduğu açıklandıysa da bu proje Meclise getirilmedi. Nitekim 31 Ocak 1925 tarihinde yapılan bütçe görüşmelerinde İhsan Hamid Bey teşkilat-ı mülkîye konusunda yaşanan sıkıntılara dikkat çekerek; altı ay önce ilan edilmiş olan vali-i umumilik kurulması fikrinin hala uygulamaya geçirilmemiş olmasını eleştirdi⁴⁴⁸.

Aynı eleştiri, 1925 yılı Dahiliye Vekaleti bütçesi görüşmeleri sırasında söz alan Erzincan milletvekili Sabit Bey tarafından da dile getirildi⁴⁴⁹. Karesi milletvekili Vehbi Bey de aynı konuya parmak bastı ve şöyle dedi:

*"Teşkilat-ı Mülkîye, geçen sene de evvelki sene de Meclis burada açıldıktan beri ve daha evvelden beri temcid pilavı gibi mütemadiyen ısıtılıyor... Evvelce 23 vilayet iken şimdi 72⁴⁵⁰ oldu. Binaenaleyh bugünkü idare-i umumiyyenin, bugünkü idare-i hususiyenin, belediyyenin bu şekilde idame ve muhafazası kâbil değildir... (Bu vilayetler M.B) ne idare-i mahalliye teşkilatında muvaffak olabilirler, ne de idare-i umumiyyeleri şamil bir manzara sahibi olabilirler... Biran evvel idare teşkilatını tanzim etmek zarureti vardır*⁴⁵¹."

⁴⁴⁶ TBMMZC, D.2, c.11, s. 35-36.

⁴⁴⁷ Recep Beyin konuşmasında vurguladığı; oluşturulması düşünülen müfettiş-i umumiliklerin -ya da vali-i umumiliklerin- vilayet valileriyle ve merkezi yönetimle ilişkilerinin ne şekilde düzenleneceği ayrıca vilayet ile merkez arasında daha büyük bir mülkî kademe kurulmasının ülkede bürokrasiyi arttıracak yeni bir idari kademe yaratıp yaratmayacağı sorunsalları son derece önemliydi. Zira -bu tezin son bölümünde açıklanacağı üzere- dile getirilen bu sorunlar hiçbir zaman çözülemeyecekti. Bu durum Türkiye'de Umumi Müfettişlik Teşkilatlarının ne tam anlamıyla teftiş kurumu ne de tam anlamıyla bölge valiliği olamaması gibi bir sonuç doğuracaktı. Umumi müfettişlerin görev sahalarının birkaç vilayetin birleşmesiyle oluşan geniş bir bölge olmasına karşın, vilayetlerin üzerinde ve vilayetlerin bağlı oldukları bir "bölge" hiçbir zaman Türkiye'deki mülkî taksimatta yer bulamayacaktı. Tüm bunlar Umumi Müfettişlik Teşkilatının idari yapıdaki yerinin son derece tartışmalı olmasına ve sonrasında da pek çok sorun çıkmasına neden olacaktı.

⁴⁴⁸ TBMMZC, D.2, c.13, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 24.

⁴⁴⁹ TBMMZC, D.2, c.13, s. 411.

⁴⁵⁰ Aslında bu tarihte ülkede 74 vilayet vardı. Muhtemelen Üsküdar ve Beyoğlu vilayetleri göz ardı ediliyor -Zira fiilen İstanbul'a bağlı olarak yönetiliyorlardı ve Mecliste bunların vilayet olarak kabul edilemeyeceği görüşü hakimdi.- ve bu yüzden 72 vilayet olduğu dile getiriliyordu.

⁴⁵¹ TBMMZC, D.2, c.14, Ankara: TBMM Matbaası, 1976, s. 35.

Dönemin Dâhiliye Vekili Cemil Bey⁴⁵² ise, konuyla ilgili yaptığı konuşmada, vilayetlerin; sahalarının küçük, sayıların fazla olduğunu; bu kadar çok sayıda, küçük ve kendine yetersiz vilayetin mahalli işlerin aksamasına ve çeşitli idarî sorunların çıkmasına sebebiyet verdiğini kabul etti ve Vehbi Bey ile hemfikir olduğunu söyledi. Ancak Dâhiliye Vekili, bu sorunun; umumî müfettişlik ya da umumi valilik kurularak çözülebileceğini düşünmediğini dile getirdi. Ona göre asıl çözüm, vilayet sayılarının azaltılması ve vilayet idarelerine yeteri kadar yetki verilmesiydi. Bunlar yapıldıktan sonra umumi müfettişlik sadece bir denetim mekanizması olarak kurulmalıydı⁴⁵³.

Tüm bunlara rağmen, Türkiye’de vilayet idaresi alanında yaşanan sıkıntılara çözüm olabilecek önemli adımlar atılamadı. Ancak 1925 yılı Şubat ayında Doğu bölgesinde ortaya çıkan Şeyh Said isyanı; ülkenin mülkî taksimatı ve idari teşkilatı alanında yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. İsyan ayrıca, Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması düşüncesinin de yeniden alevlenmesine yol açtı.

30 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi şöyle yazdı:

“Bütün memleket için tasavvur edilen idare teşkilatı tadilatına Şark vilayetlerimizden başlamak artık bir zaruret olmuştur... Şark vilayetlerimizde elyevm vilayet ismini taşıyan memleketlerin ne nüfus miktarları, ne de iktisadi halleri onların bu namla birer cüzi müstakil olmasına müsaid değildir. O halde ilk işlerden biri olarak Şark vilayetlerimizde daha büyük vilayet teşekkülleri vücuda getirmek lüzumu göze çarpar⁴⁵⁴.”

Yunus Nadi yazısında ayrıca umumi müfettişlik konusuna da değinerek, büyük vilayetler oluşturulduktan sonra; bu vilayetlerin beş-altısını bir Umumi Müfettişlik Teşkilatı altında birleştirmek gerektiğini dile getirdi⁴⁵⁵.

Siird Milletvekili Mahmud Bey de, 1 Mayıs 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yazdığı makalede aynı konuya parmak basarak; Türkiye’deki idari ve mülkî teşkilatın, devletin en zayıf tarafı olduğunu ve bugüne kadar uygulanan teşkilatın bilimsel esaslara ve tecrübeye dayanarak değil, olaya duygusal yaklaşılarak ve “politikacılık” yapılarak hazırlandığını vurguladı. Mahmud Bey’e göre; milli hükümet kurulduktan sonra bu konuya el atılmakla birlikte tüm sorunlardan arındırılmış bir idari teşkilat kurulamamıştı. Dönem dönem çeşitli girişimler yapılmışsa da bunlar sonuçsuz

⁴⁵² Dahiliye Vekili Recep Bey değişmiş, yerine Cemil Bey gelmişti.

⁴⁵³ TBMMZC, D.2, c.14, s. 113.

⁴⁵⁴ Yunus Nadi, “Tedib ve Islah” Cumhuriyet, 30 Mart 1925, S.323, s. 1.

⁴⁵⁵ Yunus Nadi, “Tedib ve Islah” Cumhuriyet, s. 1.

kalmış ve sorun devam edegelmişti. Şark-i Anadolu'da ortaya çıkan isyan ile birlikte ülkedeki idari ve mülkî teşkilatın yeniden yapılandırılması konusu da aciliyet kazanmış oluyordu. Ancak bu işte çok fazla acele etmek de zararlı olabilirdi. Söz konusu olan, bütün devlet teşkilatının değiştirilmesiydi. Bu yüzden de öncelikle ülke çapında ciddi incelemeler yapılması gerekliydi⁴⁵⁶.

Dahiliye Vekaletinin görüşü de bu doğrultuydu. Nitekim isyandan kısa bir süre sonra, yeni mülkî taksimatı ve idarî teşkilatı belirlemek amacıyla 15 heyet oluşturulması kararlaştırıldı. Heyetlerin görevi; vilayetlerin coğrafi, iktisadi ve sosyal durumlarını incelemek ve rapor hazırlamaktı⁴⁵⁷.

Bu heyetlerin, görevli oldukları bölgelerin mülkî teşkilatlarını incelerken hangi noktaları göz önünde bulunduracakları hakkında bir talimatname hazırlamak ve heyetlerin hazırlayacakları raporları inceleyerek ülkenin idarî ve mülkî teşkilatında yapılması gerekenleri üst raporla Meclise sunmak için de bir merkezi heyet kuruldu. Merkezi heyet, Erkan-ı Harbiye Riyasetinden ve Müdafaa-i Milliye, Nafia, Maliye, Sıhhiye, Adliye Vekaletlerinden tayin edilen kişiler ile dahiliye müdürlerinden oluşuyordu⁴⁵⁸.

Şeyh Said isyanından sonra tüm Türkiye'nin idari ve mülkî yapısında köklü değişiklikler yapmak amaçlanmakla ve bunun için ülke genelinde incelemelere başlanmakla birlikte, doğal olarak, isyan sahası olan bölge daha bir önemle ve ivedilikle ele alındı. Asıl hedef bölgedeki ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıyı değiştirecek bir ıslahat programı hazırlamak ve bu programın sağlıklı yürüyebilmesi için idari ve mülkî yapıda köklü değişiklikler yapmaktı. Bunu başarabilmek için de öncelikle bölgede güvenliği sağlamak gerekiyordu. Bu sebeple Şeyh Said isyanından sonra isyan bölgesinde; İstiklal Mahkemelerinin kurulması, sıkıyönetim (idare-i örfiye) ilan edilmesi, Takrir-i Sükun Yasasının çıkarılması gibi bir takım idari ve askeri tedbirler

⁴⁵⁶ Siird Milletvekili Mahmud, "Teşkilat-ı Mülkiye" *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1925, S.1413, s. 1.

⁴⁵⁷ Heyetler, biri Dahiliye, biri Müdafaa-i Milliye biri de Ticaret Vekaletinden olmak üzere toplam üç kişiden oluşacaktı. Ülke 15 muntıkaya bölünecek ve heyetlerden her biri bir muntıkaya gidecekti. *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1925, S.337, s.2. *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1925, S.1416, s. 1.

Örneğin 14. heyet, Üsküdar, Bursa, Bilecik, Kütahya, Eskişehir vilayetlerini; 15. heyet ise İstanbul-Trakya bölgesini incelemekle görevlendirilmişti. *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1925, S. 386, s. 1.

⁴⁵⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1925, S.1430, s. 1.

alındı⁴⁵⁹. Diğer taraftan da bölgede uygulanacak ıslahatın “yol haritasını” çizmek için başta Dahiliye Vekili Cemil ve Sıhhiye Vekili Refik Beyler olmak üzere çeşitli devlet erkânı, inceleme seyahati yapmak üzere, bölgeye gönderildi⁴⁶⁰. Ayrıca konu hakkında rapor hazırlamak üzere bir de encümen kuruldu⁴⁶¹.

Encümen, hazırladığı raporu 1925 yılı Eylül sonlarında İcra Vekilleri Heyeti’ne sundu. Raporda; isyanı teşvik ve idare edenler ile bunların akraba, yandaş ve reislerinin hükümetin göstereceği Batı illerine göç ettirilmesi, aşiret teşkilatının on yıl zarfında ortadan kaldırılması, halkın hükümetle olan her türlü işini doğrudan, aracısız olarak görebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, araçların şiddetle reddedilmesi, bölgede nüfus ve arazi sayımının yapılarak topraksız köylüye toprak dağıtılması, bölgeye ideal sahibi, yetkin memurlar gönderilmesi, bölgede Kürtçülük cereyanını engelleyecek tedbirler alınması, okullar açılması, Türk Ocakları kurulması, kamusal alanlarda Türkçeden başka dil kullanımının yasaklanması ve cezalandırılması, bölgeye Türk göçmen yerleştirilmesi, bölge dahilinde halkın elinde bulunan silahların toplanması gibi öneriler vardı. Rapora göre, tüm bunlar belirli bir program dahilinde yürütülmeli ve bu programın bitimine kadar bölgede uygulanan sıkıyönetim devam etmeliydi.

Raporda ayrıca; Türkiye’nin beş umumi müfettişlik mıntikasına bölünmesi ve buralarda umumi müfettişlikler kurulması da önerilmekteydi. Bu müfettişliklerden bir tanesinin, “Beşinci Umumi Müfettişlik” adıyla, “Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Urfa, Mardin, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazalarını” kapsayan bölgede, yani isyan bölgesinde, kurulması teklif edilmekteydi. Müfettişliğin görevi, bölgede yürürlüğe konması planlanan reform

⁴⁵⁹ Cumhuriyet hükümeti, bölgede köklü ıslahatlar yapmanın yolunun öncelikle bölgede güvenliği sağlamaktan geçtiğini düşünüyordu. Nitekim; Hükümetin bölge için öngördüğü ıslahatı; istiklal mahkemelerine dayanarak mı yapacağını sorarak uygulamaları eleştiren Kazım Karabekir Paşa’ya, İsmet İnönü tarafından, Meclis kürsüsünden, verilen cevap son derece aydınlatıcıydı. İnönü: “İslahatı, emniyet ve asayiş temelini muhafaza ederek yapabiliriz, benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi İstiklal Mahkemesi de bir araçtan ibarettir.” sözleriyle alınan bu tedbirlerin amacını ve hükümetin nihai hedefini açıkça ortaya koymaktaydı. TBMMZC, D.2, c.15, Ankara: TBMM Matbaası, 1976, s. 145.

⁴⁶⁰ Bu gezi Temmuz ayında başlamış ve Ağustos başlarına kadar devam etmiştir. Bkz., **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Temmuz 1925, S.1467, s. 1. **Akşam**, 7 Temmuz 1925, S.2417, s. 1, 2. **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1925, S.1490, s. 1.

⁴⁶¹ Encümen; İçişleri Bakanı Cemil, Adalet Bakanı Mahmut Esat, Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Beylerle, Genelkurmay İkinci Başkanı Mirliya Kazım Paşanın katılımıyla oluşturulmuştu. **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (BKKK)**, FK: 30.18.1.1, Y.No: 15.60.12, Tarih: 08.09.1925.

programının doğru ve seri bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve denetlemek olacaktı ve müfettişlik bölgede uygulanacak sıkıyönetim süresince görev yapacaktı⁴⁶².

Bu raporla birlikte umumi müfettişlik konusu bir kez daha hükümetin ve ülkenin gündemine girdi.

Aynı tarihlerde ülkedeki mülkî ve idari teşkilatı incelemek üzere görevlendirilen heyetler de raporlarını Merkezî Heyete sundular. Merkezî Heyet bu raporları inceledikten sonra, 1925 yılı Ekim ayında kendi raporunu yazdı⁴⁶³ ve Dahiliye Vekaletine sundu.

Gerek isyan bölgesini inceleyen encümenin hazırladığı rapor ve gerekse Merkezî Heyet'in sunduğu rapor, Dahiliye Vekaletinde incelendi. Bu incelemelerin sonunda Türkiye'nin mülkî taksimatında önemli değişiklikler meydana getirecek olan bir proje hazırlanmaya başlandı. Projeye göre; vilayet sayıları 50 ya da 60'a indirilecek; vilayetlerin sayıları azaltıldıktan sonra ise beş ya da altı müfettiş-i umumilik kurulacaktı⁴⁶⁴.

Dahiliye Vekaletince hazırlanan proje, "Teşkilat-ı Mülkiye Kanun Layihası" başlığıyla, 29 Mayıs 1926 yılında Meclise sunuldu. Kanun tasarısında; Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim olmak üzere toplam on bir vilayetin kaldırılması teklif edilmekteydi⁴⁶⁵.

Meclisteki görüşmelerden sonra kanun tasarısı kabul edildi. Böylece Türkiye'deki vilayet sayısı 74'den 63'e indirildi⁴⁶⁶.

Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun kabul edilerek; küçük ve kendine yetersiz bazı vilayetlerin kaldırılmasıyla; ekonomik gelişmenin daha hızlı gerçekleştirilebilmesi, idari işlerin daha seri yürütülebilmesi, asayişin daha iyi bir şekilde sağlanabilmesi açılarından önemli bir adım atıldı. Hükümetin niyeti; bu süreci devam ettirerek daha rasyonel bir mülki taksimat yapmak, böylece küçük vilayet sisteminin yarattığı sıkıntıyı tamamen ortadan kaldırmak; ülkedeki idare teşkilatını, daha düzgün işlemesini sağlayacak

⁴⁶² "8 Eylül 1341 (1925) Tarihli Kararnameye Göre Teşkil Olunan Encümenin Başvekalet Vasıtasile Vekiller Heyetine Verdiği 24 Eylül 1925 Sayılı Rapor", Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s. 506-509. Bu rapor, "Şark Islahat Planı" olarak da bilinmektedir.

⁴⁶³ *Hakimiyeti Milliye*, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1925, S.1565, s. 1.

⁴⁶⁴ *Hakimiyeti Milliye*, 1 Kanunuevvel (Aralık) 1925, S.1593, s. 1. *Akşam*, 2 Kanunuevvel (Aralık) 1925, S. 2564, s. 1.

⁴⁶⁵ *TBMMZC*, D.2, c.25, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 612-613.

⁴⁶⁶ Kanun maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., "Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu", *Düstur*, üçüncü tertip, c.7, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1944, s. 1394-1398.

şekilde, yeniden yapılandırmaktı⁴⁶⁷. Bu değişiklik yapıldıktan sonra ise, merkezi denetimi yakından ve etkin bir şekilde sağlamak amacıyla umumi müfettişlikler kurulacaktı. Ancak böyle köklü bir değişikliği yapabilmek çok uzun zaman gerektirmekteydi. Dolayısıyla da bu değişiklik gerçekleştirilinceye kadar, yaşanan sıkıntıları izale edebilecek farklı bir çözüme gereksinim vardı⁴⁶⁸. Hükümet, vilayetlerüstü bölgesel bir teşkilat olarak görev yapacak Umumi Müfettişlik Teşkilatını çözüm yolu olarak gördü ve 8 Şubat 1927’de Umumi Müfettişlik Teşkiline dair 1/1064 numaralı kanun tasarısını Meclise sevk etti⁴⁶⁹.

1.2.“Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”un Kabulü

Meclise sunulan kanun tasarısı, Dahiliye Vekili Cemil Bey’in, geniş vilayetler kurduktan ve vilayet idarelerine geniş yetkiler verdikten sonra, sadece merkezi denetim amacıyla kurulmasını öngördüğü Umumi Müfettişlik Teşkilatından farklı nitelikte bir teşkilatı ortaya çıkarmaktaydı. Zira Vekil Bey’in mülki taksimatta ve vilayet idarelerinde yapılmasını amaçladığı değişiklik henüz yapılamamıştı. Bu durumda umumi müfettişliklere, sadece denetim alanında değil; küçük vilayetlerin kaynaklarını bir araya getirecek, bu vilayetlerin ortak işlerinin yapılabilmesi için eşgüdümü sağlayabilecek bir teşkilat olarak da gereksinim vardı. Nitekim teşkilatın kuruluş amacının sadece denetim yapmak olmadığı, kanun tasarısının gerekçesinde, şu sözlerle ortaya konmuştu:

“Elyevm mevcut altmış üç vilayetimiz umumi bir nazarla tetkik edildiği takdirde bu vilayetlerin iktisadi, içtimai ve coğrafi noktai nazarda yekdiğeriyle alakadar bir takım menatika münkasem olduğu ve bu muntikaları teşkil eden vilayetler arasında umumi ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olduğu tezahür eder. İşte işbu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şamil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nâzım olmak ve aynı zamanda vilayati da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idarenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere Müfettişi Umumilik teşkilatının icrasına lüzum ve zaruret hasıl olmuş ve layiha-i kanuniye takdim olunmuştur⁴⁷⁰. ”

⁴⁶⁷ “Teşkilat-ı Mülkiye Hakkında Başvekaletten Gelen 1/955 Numaralı Kanun Layihası ve Dahiliye ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları”, **TBMMZC**, D.2, c.25, Sıra No: 199, s. 141.

⁴⁶⁸ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası Hakkında Dahiliye Encümeni Mazbatası”, **TBMMZC**, D.2, c.33, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 683. Burada hemen belirtmemiz gerekir ki, bu tarihlerde umumi müfettişlikler, ülkedeki mülki taksimatın yeniden yapılandırılmasına kadar görev yapacak, geçici bir teşkilat olarak düşünülmekteydi. Ancak ilerleyen tarihlerde düşünce değişecekti. Bu konu, “Umumi Müfettişliklerin Yaygınlaştırılması” başlığı altında ayrıntılı olarak irdelenecektir.

⁴⁶⁹ **TBMMZC**, D.2 c.29, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 63.

⁴⁷⁰ **TBMMZC**, D.2, c.33, s. 682.

1927 tarih ve 1/1064 numaralı kanun tasarısı, 1921 yılında Meclise sunulan ve görüşülen fakat yasalaşamayan kanun tasarısı ile neredeyse aynı hükümleri içermekteydi⁴⁷¹. Yedi maddeden oluşan tasarıya göre; “*Birden fazla vilayeti alakadar eden ve birkaç vilayetin müşterek faaliyetiyle izale ve tesviyesi kabul (kabil M.B) ihtiyacat zuhurunda o vilayetler üzerinde salahiyyeti mahsusayı haiz olmak üzere İcra Vekilleri kararıyla Umumi Müfettişler*” tayin olunacaktı. Umumi müfettişler, Dahiliye Vekaletine bağlı ve İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununun valilere tanıdığı yetkilere sahip olacaktı. Bu yetkilerin dışında, umumi müfettişliğin kurulmasını gerektiren duruma göre, gereken başka yetkiler de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla umumi müfettişlere verilebilecekti. Müfettişler, memur olacakları mıntikalardaki vilayetler üzerinde, bu maddede belirtilen yetkiler dahilinde, en yüksek idari âmir olarak görev yapacaklardı. Umumi müfettişliklerin kuruluşunu gerektiren hususlar ve ihtiyaçlar ortadan kalkınca teşkilat da hükümet kararıyla kaldırılabilir. Umumi müfettişlerin “maiyyetine”, hükümetçe uygun görülecek Vekaletlerden, birer müşavir ve gereği kadar memur verilecekti. Umumi Müfettişlik Teşkilatı için gereken bütçe, Dahiliye Vekaleti bütçesine eklenecekti. Kanunun uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti sorumlu olacaktı⁴⁷².

Hükümetin hazırladığı kanun tasarısı, önce Dahiliye ve sonra Bütçe Encümenlerinde görüşüldü ve bir takım değişikliklere uğradı. Encümenlerdeki görüşmelerden sonra, hükümetin tasarısındaki ikinci madde değiştirildi. Tasarının yeni şeklinde, müfettişlerin kendilerine verilen görevleri yapabilmeleri için “...vekaletlerin kanunen haiz oldukları salahiyyetlerden, İcra Vekilleri Heyeti’nce kendilerine tevdiine karar verilenleri istimâl ederler.” hükmü getirildi⁴⁷³.

⁴⁷¹ Karş, “Müfettiş-i Umumilik Hakkında Kanun Layihası”, **TBMMZC**, D.1, c.13, s. 168–170 ile “Umumi Müfettişlik Hakkında (1/1064) Numaralı Kanun Layihası” **TBMMZC**, D.2, c.33, s. 684–685.

⁴⁷² **TBMMZC**, D.2, c.33, s. 684–685.

⁴⁷³ Hükümetin tasarısındaki ikinci maddede, Umumi Müfettişlere, Valilerin sahip oldukları yetkilerin verileceği açıklanmıştı. Ayrıca, müfettişliğin kurulmasını gerektiren duruma göre, başka yetkilerin de umumi müfettişlere -icra vekilleri heyeti kararıyla- verilebileceği belirtilmişti. Cemil Koçak, bu maddenin encümenlerde değişikliğe uğramasından yola çıkarak, hükümetin teklifinde müfettişlerin -hükümetin takdirine bağlı olarak- sınırsız bir şekilde genişleyebilecek yetkilere sahip olacakken, bunun encümenlerde kısıtlandığı ve bu durumun da 1927 yılında tek parti yönetimine karşı (hala) bir direnç gösterilebildiği anlamına geldiğini iddia etmektedir. Koçak, a.g.e., s. 59,62. Ancak kanımızca bu, biraz zorlama bir görüştür. Zira Hükümetin teklifinde; umumi müfettişlere, icra vekilleri heyeti kararıyla verilebilecek yetkiler için bir sınır çizilmiş ve verilecek yetkilerin, müfettişlik kurulmasını gerektiren durumla ilgili yetkiler olacağı belirtilmişti. Umumi Müfettişlik Teşkilatı;

Hükümetin tasarısı ile encümenlerde değişikliğe uğrayan tasarı arasındaki ikinci fark, müfettişliklerin görev tanımlarına ilişkindi. Hükümetin tasarısında umumi müfettişliklerin kurulma amacı ve temel görevi; birden fazla vilayeti ilgilendiren ve birkaç vilayetin ortak çalışmasıyla giderilmesi mümkün olan işlerde koordinasyonu sağlamak olarak belirlenmişti. Encümenlerden çıkan tasarıda ise bu göreve; *“mıntıkaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe”* etmek de eklendi.

Dahiliye ve Bütçe Encümenlerinde görüşüldükten son şeklini alan kanun tasarısı 25 Haziran 1927 günü Mecliste görüşülerek oylamaya sunuldu. Umumi müfettişlik kanun tasarısının oylanan maddeleri şunlardı⁴⁷⁴:

1. *Müteaddid vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hudusunda o vilayetler üzerinde mevaddi atiyede muharrer salahiyetleri haiz umumi müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacatın zail olmasıyla bu müfettişliklerin ilgasına hükümet mezundur*⁴⁷⁵. Umumi müfettişler İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı suretle son verilir.

2. Umumi müfettişlik kadroları bütçelerle tayin olunur. Ancak sene-yi maliye zarfında teşkiline lüzum görülecek umumi müfettişlik kadroları Dahiliye Vekaletince bittanzim İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclisi Âliye arz olunur. Umumi müfettişler emrine hükümetçe tensip edilecek Vekaletlerden lüzumu kadar müşavir vesaire ayrıca tahsis olunabilir.

3. Umumi müfettişler Dahiliye Vekaletine merbut olup, mıntıkaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve vekaletlerin kanunen haiz oldukları salahiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler.

4. Umumi müfettişlik mıntıkaları dahilindeki bilumum müfettişler, umumi müfettişler tarafından kendilerine tevdi edilecek tahkikatı ifa ile mükelleftir. Müfettişler

ictimai ve iktisadi yönden benzerlik gösteren vilayetlerin “...müşterek menfaat ve ihtiyaçları(nı) mahallerinde şamil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nâzım olmak ve aynı zamanda vilayati da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idarenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere...” kurulduğuna göre, umumi müfettişlere verilecek yetkiler de ancak bu çerçevede olabilirdi. Ayrıca hükümetin teklifinde, İcra Vekilleri Heyetince müfettişe verilecek yetkiler için ‘vekaletlerin sahip oldukları yetkiler’ çerçevesi çizilmemesi sonsuz bir yetki verilebileceği anlamı taşımaz. Çünkü İcra Vekilleri de anayasa ve yasalar çerçevesinde görev yapmaktadır ve herhangi bir teşkilata verebileceği yetki de ancak bu çerçevede olabilir. Dolayısıyla Encümen görüşmelerinden sonra, umumi müfettişlere verilecek yetkiler için “vekaletlerin kanunen sahip oldukları yetkilerden...” ifadesinin getirilmesi, verilebilecek yetkileri sınırlamaktan ziyade, ilgili maddeyi daha açık bir hale getirme amacını taşıyan bir cümle olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁷⁴ TBMMZC, D.2, c.33, s. 686.

⁴⁷⁵ Asıl amaç, Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile başlanan işe devam ederek küçük vilayetleri ortadan kaldırmak ve daha sonra da vilayet idarelerinin yetkilerini arttıracak yasal düzenlemeler yapmak olduğundan, Umumi Müfettişlik Teşkilatı geçici bir teşkilat olarak düşünülmekteydi. Nitekim “İhtiyacın zail olmasıyla umumi müfettişliklerin ilgasına hükümet mezundur” hükmü de bunu açıkça ifade etmekteydi.

hitamı tahkikatta fezlekelerinin asıllarını umumi müfettişlere ita ve suretlerini mensup oldukları Vekaletlere irsal ederler.

Muvakkat Madde: 1927 senesi zarfında umumi müfettişler teşkiline lüzum görüldüğü takdirde bu teşkilatın icabettireceği maaşat ve mesarîf için mesarîfî gayri melhuze tertibinden azami seksen bin liranın⁴⁷⁶ Dahiliye bütçesinde küşat edilecek bir faslı mahsusa naklen sarfına hükümet mezundur⁴⁷⁷.

5. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

6. Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Umumi müfettişlikler kurulmasına dair olan yasa tasarısının geneli üzerinde konuşmak isteyen milletvekilinin çıkmaması üzerine maddelerin oylanmasına geçildi. Oylamada, dördüncü madde hariç, tüm maddeler itiraz olmaksızın kabul edildi. Ancak dördüncü maddenin oylanması sırasında bütçe encümeni bu maddenin kaldırılmasını teklif etti. Hükümetin de bu teklifi uygun görmesi üzerine madde kaldırıldı⁴⁷⁸.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı Hakkındaki Kanun Layihası oylamaya katılan 198 milletvekilinin 194'ünün oyuyla kabul edildi⁴⁷⁹ ve 16 Temmuz 1927 tarihinde Resmi Gazetede, "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ Seksen bin lira sınırı hükümetin teklifinde yoktu. Bütçe Encümeni böyle bir üst sınır getirmeyi uygun görerek bu eklemeyi yapmıştı.

⁴⁷⁷ Muvakkat Madde; 19.04.1928 tarihli Meclis oturumunda Dahiliye Vekaleti tarafından sunulan; "Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanunun Muvakkat Madde Son Fıkrasının Tadili Hakkında" kanun tasarısının kabulü sonucu değiştirilmiş ve bu ödenek yüz otuz bin liraya yükseltilmiştir. TBMMZC, D.3, c.3, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 146,149. Bu durumu iki şekilde değerlendirmek mümkündür. Birincisi Umumi Müfettişlik Teşkilatının öngörülenden daha fazla ödeneye gereksinim duyduğu anlaşılmış olabilir zira bu tarihte teşkilat fiilen çalışmaya başlamıştır. İkincisi ise hükümet, teşkilatı eldeki mevcut bütçeye göre kurmuş ilerleyen tarihlerde daha fazla tahsisat ayırabilecek şartları bulduğunda teşkilatın ödeneğini arttırmış olabilir.

⁴⁷⁸ Müfettişlik mntıklarındaki tüm diğer müfettişlerin umumi müfettişlere bağlı olmasını ve onun emredeceği soruşturmaları yapmakla yükümlü olmalarını öngören bu madde aslında hükümetin teklifinde yoktu. Madde gerçi Dahiliye encümeninde eklenmişti ama bütçe encümeninde de bu değişiklik uygun görülmedi. Buna karşın, bütçe encümenince maddenin kaldırılmasının teklif edilmesi ilginçti. Bu konu üzerinde tartışma olmadığı için, maddenin niçin kaldırıldığı konusu açık değildir. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki Vekaletler; kendilerine bağlı müfettişlerin doğrudan umumi müfettişe bağlanmasını ve onun tarafından verilecek soruşturmaları yürütmekle yükümlü olmalarını, kendi yetkilerine bir müdahale gibi düşünmüş ve bu yüzden de ilgili maddeye sıcak bakmamışlardır. Madde bu yüzden kaldırılmış olsa gerektir.

⁴⁷⁹ 1 milletvekili red oyu kullanmış ve 3 milletvekili de çekimser kalmıştı.

⁴⁸⁰ Resmi Gazete, 16 Temmuz 1927, S.634, s. 1. "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun", Kanun No: 1164, Düstur, üçüncü tertip, c.8, ikinci baskı, Ankara: Devlet Matbaası, 1946, s. 1005.

2. UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KURULMASI

2.1. Umumi Müfettişliklerin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler

Türkiye’de Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmasının temelinde; Türkiye’deki mülki taksimatın; “idari ve inzibati işlerin” düzgün, süratli ve koordineli bir şekilde yürütülmesini; ekonomik ve sosyal kalkınmanın istenen hızda gerçekleşmesini sağlayacak şekilde yapılamamış olması yatıyordu. Bu durum, vilayet idaresi alanında; idarî, iktisadî ve inzibatî açılardan çeşitli sıkıntılara neden oluyordu. Hal böyle olunca, Türkiye’de, valilerin üzerinde bir takım yetkilere sahip, vilayetlerüstü bölgesel bir teşkilata sürekli olarak gereksinim duyuldu. Temel olarak; bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek, iç güvenliği sağlamak, denetim yapmak ve ülkedeki idarî birliği korumak olmak üzere dört ana başlık altında dört başlık altında toplayabileceğimiz bu gereksinimler ise umumi müfettişliklerin kuruluş nedenlerini oluşturdu.

Türkiye’de umumi müfettişliklerin kurulmasına etki eden bu dört temel nedenin öncelik sırası, müfettişliklerin kuruldukları bölgeler itibariyle, farklılık gösterebilmekteydi. Örneğin iç güvenliği sağlamak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da kurulan müfettişlikler için daha öncelikli bir kuruluş gerekçesi iken; Trakya bölgesi için ikincil önemdeydi. Ancak sonuçta her müfettişliğin asayişini sağlama görevi vardı ve her müfettiş mıntıklarındaki asayişten birinci derecede sorumluydu.

Kuruluş nedenlerinin hangisinin daha önemli olduğu ve bu nedenlere yapılan vurgular da süreç içinde değişimler gösterdi. Örneğin 1921 Anayasası’nın kabul edildiği tarihlerde, vilayetlere geniş yetkiler verilmiş olmasından dolayı, ülkedeki idari birliği sağlamak, umumi müfettişliklerin en öncelikli görevi olarak düşünülmüş ve dile getirilmiş, 1924 Anayasası’nın kabulünden sonra; bölgesel kalkınmayı gerçekleştirme, iç güvenliği sağlama ve idareyi teftiş etme konuları öne çıkmıştı. Ancak sürece bir bütün olarak baktığımızda yukarıda sıralanan dört unsur da Umumi Müfettişlik Teşkilatının kuruluş nedenleri arasındaydı.

2.1.1. Bölgesel Kalkınmayı Gerçekleştirmek

Umumi müfettişliklerin en önemli kuruluş gerekçesi ülkede bölgesel bir kalkınma hamlesini planlayacak, yürütecek ve denetleyecek bölgesel bir teşkilata duyulan gereksinimdi. Bu gereksinim, yukarıda da açıklandığı üzere, mülkî taksimatın ortaya çıkardığı sıkıntılardan kaynaklanıyordu.

Tanzimat döneminden beri; idarenin seri bir şekilde hizmet verebilmesine, mahalli gereksinimlerin yerinde karşılanabilmesine, merkezi denetimin etkin olarak sağlanabilmesine olanak sağlayacak, akılcı ve ülkenin bünyesine uygun bir idari taksimat oluşturulabilmek için çeşitli girişimler yapılmıştı⁴⁸¹. Bu girişimler imparatorluktan ulus devletine geçiş sürecinde de devam etmiş ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla liva teşkilatı kaldırılarak tüm livalar müstakil birer vilayet haline getirilmişti. Böylece birkaç livanın birleşmesinden oluşan büyük vilayet sistemi ortadan kalkmış; sayıca fazla, fakat son derece küçük vilayetlerden oluşan bir mülkî taksimat oluşturulmuştu.

Bu değişiklik; kaynakların eşit dağılımını ve idarenin mümkün olduğunca halka yaklaşmasını, etkin bir merkezi denetim kurmayı amaçlayan yeni devletin kurucuları için istenen ve hedeflenen bir durumdu. Ancak 1921 Anayasası'nın kabulünden sonra ortaya çıkan vilayetlerin pek çoğu, kendi başına sanayi kurabilecek ya da yol yapabilecek mali güçte değildi. Kalkınma atılımlarını yapabilmek ancak, bu küçük vilayetlerin beş-altısını biraraya getirmek suretiyle mümkün olabilirdi⁴⁸². Ayrıca 1921 Anayasası ülkedeki mülkî taksimatı, uzmanların Türkiye genelinde konuyla ilgili yaptıkları incelemeler, yazdıkları raporlar temelinde değiştirmemişti. Yapılan şey sadece, vilayetlere bağlı her bir livayı müstakil bir vilayet haline getirmekten ibaretti. Örneğin Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale ve Edirne livalarının birleşiminden oluşan Edirne vilayeti kalkmış, yerine, aynı fiziki coğrafyada, dört vilayet oluşturulmuştu. Bu; birbirleriyle coğrafi ve ekonomik yönden ilişkileri olan mülkî dairelerin birbirinden ayrılmasına neden olmuştu.

Bu nedenle yeni devletin kurucuları, Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinden beri umumi müfettişlik gibi bir teşkilatın gerekliliğini düşünmüşlerdi. Nitekim 1921 Anayasası'nın 22 ve 23. maddelerinde birbirleriyle "içtimai ve iktisadi ilişkisi olan" birkaç vilayetin, işlerini tek merkezden organize edecek ve ortak çıkarlarının gerektirdiği konularda güçbirliği yapmalarını, eşgüdüm içinde çalışmalarını sağlayacak vilayetlerüstü bölgesel bir teşkilat olarak umumi müfettişlikler kurulması

⁴⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin "Yeni Devletin Devraldığı Yönetim – Taşra Yönetimi" başlığı, s. 48-62.

⁴⁸² TBMMZC, D.1, c.14, s. 58,59.

öngörölmüştü⁴⁸³. Dönemin Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamid Bey de, 1921 tarihli Umumi Müfettişlik Kanun Tasarısı görüşmelerinde yaptığı konuşmada; Umumi Müfettişlikleri; iktisadi ve içtimai durumları benzerlik gösteren vilayetleri bir “mıntıka” altında toplamak; bunların mali kaynaklarını bir araya getirmek ve ortak işlerini tek bir elden yapmalarını sağlamak amacıyla kurmak istediklerini söyleyerek, Teşkilatının kurulmak istenmesindeki gerekçeyi açık şekilde dile getirmişti⁴⁸⁴.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı 1921 yılında kurulamayınca, küçük vilayet sisteminden kaynaklanan sıkıntılar ve umumi müfettişlik teşkilatına duyulan gereksinim devam etti. Bu nedenle Cumhuriyet yöneticileri, “*Vilayetler arasındaki ortak menfaatlerin gerektirdiği işleri mahallerinde incelemek ve gereken çalışmaları organize etmek*”⁴⁸⁵ için “*asayiş ve inzibat, iktisat ve menafii müşterekesi hasebiyle bir kül arzeden vilayetlerin bir merkezden teftiş ve murakabesi imkanını bahşeden umumi müfettişlik teşkilatı*”⁴⁸⁶’nı uygulamaya koydu. Bu açıdan umumi müfettişlikler bir bakıma “umumi vilayetler”di⁴⁸⁷ ve kelimenin tam anlamıyla bölgesel bir kalkınma projesinin araçları olarak düşünülmekteydi. Nitekim Umumi Müfettişlik Kanununun birinci maddesine göre umumi müfettişler; “*Birden fazla vilayeti alakadar eden ve birkaç vilayetin müşterek faaliyetiyle izale ve tesviyesi kabul (kabil M.B) ihtiyacat*”ı giderecek çalışmaları koordine etmek amacıyla atanacaklardı. Bu hüküm, Umumi Müfettişlik Teşkilatının kuruluş amaçlarından birinin bölgesel kalkınmayı sağlamaya yönelik olduğunu açık bir şekilde göstermekteydi.

Umumi müfettişlikler kurulması hakkındaki kanunun kabulünden yaklaşık altı ay sonra teşkilat hakkında talimatname çıkarıldı⁴⁸⁸. 27 Kasım 1927 tarihinde çıkarılan Umumi Müfettişlik Teşkilatı Hakkındaki Talimatnameyle umumi müfettişler, “*vilayetler arasında müştereken tesis ve idaresine lüzum gördüğü müessesat ve tesisat*

⁴⁸³ Teşkilatı Esasiye Kanunu Encümen Reisi Vehbi Bey; “*Farzediniz ki iki vilayet arasında büyük bir göl var ve bu büyük gölü vilayetlerden birinin şûrâsı, şu suretle kurutmaya karar verdi. Diğer vilayetin şûrâsı, şu suretle kurutmaya karar verdi. Bunların arasında telif-i beyin edecek bir makam lazımdır.*” sözleriyle daha 1921 yılında bu gereksinimi çok açık bir şekilde ifade etmişti. TBMMZC, D.1, c.14, s. 58,59.

⁴⁸⁴ TBMMZC, D.1, c.13, s. 176.

⁴⁸⁵ TBMMZC, D.2, c.33, s. 682.

⁴⁸⁶ TBMMZC, D.2, c.33, s. 683.

⁴⁸⁷ TBMMZC, D.1, c.13, s. 175.

⁴⁸⁸ Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Talimatname (UMVSDT), *Düstur*, üçüncü tertip, c. 9, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, s. 19-23.

için, tesis ve idare masraflarını varidatlarına göre vilayetler üzerine taksim ve tevdi etmeye yetkili kılındı. *“İşbu müessesat ve tesisatın müşterek idare tarzı(nın) umumi müfettişin talimatı dairesinde tanzim”* edileceği de yine talimatname hükümleri arasındaydı⁴⁸⁹.

Umumi müfettişliklerden bölgesel kalkınmayı gerçekleştirme noktasında beklenen tek şey mıntıkası dahilindeki vilayetleri ilgilendiren ortak bayındırlık işlerinde işlerde güçbirliği yapmalarını sağlamaktan ibaret de değildi. Onlardan ayrıca görev sahasındaki vilayetlerin sosyal, ekonomik ve kültürel gereksinimlerini belirlemeleri, bu konuda alınacak tedbirleri araştırmaları, uygulamaları ve denetlemeleri de bekleniyordu. Daha 1921 yılında, dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey; *“Teftiş deyince sadece Jandarmayı, memurini değil bununla beraber memleketin iktisadi ve içtimai hayatı bunların düzeltilmesi çareleri de teftiş edilmeli...Yani Polatlı'nın tütünlerini nasıl yetiştireceğiz, oradaki halkı nasıl ileriye götüreceğiz, nerelerde yol yapacağız, binaenaleyh halkın iktisadi hayatı dikkate alınmalı ve incelenmelidir”*⁴⁹⁰.” sözleriyle, umumi müfettişliklere yönelik bu beklentiyi dile getirmişti.

Yani umumi müfettişler ülkeyi görecekler, araştıracaklar, inceleyecekler, gelecekte alınması gereken tedbirleri alacaklardı⁴⁹¹. Nitekim 1927 yılında çıkarılan Umumi Müfettişlik Talimatnamesinin 14. maddesine göre umumi müfettişler; *“Mıntıkasının iktisadi, sıhhi, içtimai, harsi, medeni, ümrani ihtiyacat ve hususatının süratle terakki ve tekamülünü temin ve tatmin edecek esbab ve vesaili ihzar etmek ve bunun tatbikini ve eyi bir tarzda idare ve idamesini müstemirren takip ve murakaba etmek”* ile yükümlü olacaklardı⁴⁹².

Dahiliye Vekaleti, bölgesel kalkınma konusuna titizlikle eğilmekteydi. Bu konuda, talimatnamedeki açık hükümlerin yanı sıra, umumi müfettişe ayrıca *“mıntıkası ahvali umumiyesine ait müşahade ve intibai ve yapılan icraat neticeleri hakkında her üç ayda bir rapor”* gönderme yükümlülüğü de getirilmişti⁴⁹³. Nitekim umumi müfettişler, göreve başladığı andan itibaren; bölgelerinin ekonomik, kültürel, sosyal yönden nasıl kalkındırılabilceği üzerinde incelemeler yapmaya başlayacaklar ve bölgenin

⁴⁸⁹ UMVSĐT, Madde: 14. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁴⁹⁰ TBMMZC, D.1, c.13, s. 241.

⁴⁹¹ TBMMZC, D.1, c.13, s. 176.

⁴⁹² UMVSĐT, Madde: 14. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁴⁹³ UMVSĐT, Madde: 15. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

kalkınması için alınması gereken tedbirleri içeren ve bu konuda yaptıkları çalışmaları gösteren onlarca “durum raporu”nu Dahiliye Vekaletine göndereceklerdi⁴⁹⁴.

2.1.2. İç Güvenliği Sağlamak

Türkiye’de umumi müfettişlikler kurulmasının gerekçelerinden biri müfettişlik mıntıkları dahilinde iç güvenliği, vilayetlerüstü ve geniş yetkili bir teşkilat aracılığıyla sağlama düşüncesi idi.

Bu düşünce, 1921 yılından, teşkilatın kurulması gündeme geldiği tarihten, beri dile getirilmekteydi. Nitekim umumi müfettişlikler kurulmasını öngören, 1921 Anayasası’nın 23. maddesinde, sorumlu oldukları alan dahilinde, asayişin sağlanması görevi, öncelikli olarak, umumi müfettişlere verilmişti⁴⁹⁵. Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması hakkındaki ilk kanun tasarısının 4., 5., 6. ve 7. maddelerinde de bu konu açıkça belirtilmişti⁴⁹⁶.

Haziran 1927’de kabul edilen Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Yasada da, görev sahası olan “mıntıkada” asayişini sağlamak, umumi müfettişlerin yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştı. Kanunun 3. maddesine göre; mıntıkları dahilinde asayiş ve inzibatın sağlanmasına nezaret etmek, kanun ve nizamnamelerin tam anlamıyla uygulanmasını takip etmek ve denetlemek, umumi müfettişlerin görevleri arasındaydı⁴⁹⁷. Ayrıca bu kanundan 5 ay sonra kabul edilen, umumi müfettişlerin görev ve yetkileri hakkındaki, talimatnamede de bu konuya yer verilmişti. Talimatnameye göre; umumi

⁴⁹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğunda, Umumi Müfettişlerin; bölgenin kalkınması için alınması gereken önlemleri sıraladıkları, bu konuda kendi yaptıkları çalışmaları anlattıkları gösteren onlarca rapor bulunmaktadır. Bu raporlar genellikle Başvekalete ya da Dahiliye Vekaletine gönderilmiştir. Tezin ilerleyen bölümlerinde, Trakya Umumi Müfettişliğinin Çalışmaları kapsamında, Trakya Umumi Müfettişliği ile ilgili olanlar ele alınacak ve değerlendirilecektir. Tezin kapsamı Trakya Umumi Müfettişliği ile sınırlı olduğundan diğer müfettişliklerin bu konudaki çalışmalarına değinilmeyecektir. Ancak çok açık bir şekilde söyleyebiliriz ki her müfettişlik benzer çalışmaları kendi mıntıkası dahilinde yapmıştır. Adı geçen katalogdaki raporlar bunun en açık göstergesidir. Ayrıca I. Umumi Müfettişliğin yaptığı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Hüseyin Koca, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Nuri Köstüklü, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 1994, s.339-534.

⁴⁹⁵ *Düştur*, üçüncü tertip, c.1, s. 198.

⁴⁹⁶ Buna göre umumi müfettişliğin bulunduğu mıntıkada jandarma komutanı doğrudan doğruya müfettişe bağlı olacaktı. Müfettiş, asayişin sağlanması noktasında gerekli gördüğü tüm tedbirleri almaya, hatta mıntıkları dahilinde ihtilal ortaya çıktığı takdirde -Dahiliye Vekaletine bilgi vermek şartıyla- sıkıyönetim ilanına dahi yetkiliydi. Valiler inzibat ve asayiş konusunda doğrudan umumi müfettişe bağlı olacaklardı. Ayrıca müfettişlik emrinde -bölgedeki jandarma kuvvetinden ayrı olarak- top ve makineli tüfekle mücehhez 5 bölüklü bir atlı jandarma alayı bulunacaktı. Bkz., TBMMZC, D.1, c.13, s. 169.

⁴⁹⁷ TBMMZC, D.2, c.33, s. 686.

müfettiş, mıntıkası dahilindeki jandarma ve polis kıtaatlarını ve askeri kuvvetleri icra kuvveti olarak kullanabilecek; mıntıkası dahilindeki mevcut kuvvetleri yetersiz görürse en yakın mahallerden gerektiği kadar jandarma ve asker kıtaatı celbini isteyebilecekti. Umumi müfettiş ayrıca; kamu güvenliğini ihlal veya tehdit eden veya bu niteliği kazanmaya başlayan durum ve olaylar karşısında, gerek görürse, kapsamı ilgili vilayetle sınırlı kalmak şartıyla, sıkıyönetim ilanını Dahiliye Vekaletinden talep etme yetkisine de sahip olacaktı⁴⁹⁸.

Müfettişlik Kanunu ve Talimatnamesinden de anlaşıldığı üzere umumi müfettişler, taşrada asayiş sağlayacak en yüksek idari makam olarak kabul edilmekteydi. Görev, yetki ve sorumlulukları da bu çerçevede belirlenmişti. Bu noktada sorulması gereken soru, Cumhuriyet yönetiminin asayiş ve iç güvenliği sağlama konusunda niçin böyle vilayetlerüstü, geniş yetkili, bölgesel bir teşkilata gerek duyduğu sorusudur. Bu sorunun cevabını ise, teşkilatın kurulması düşüncesinin ilk gündeme geldiği tarihlerden itibaren aramak gerekmektedir.

Umumi müfettişlere iç güvenlik ve asayiş konusunda olağanüstü yetkiler verilmesi, teşkilat hakkındaki 1921 tarihli ilk kanun tasarısı Meclise geldiği tarihten itibaren tartışma konusu olmuştu. Nitekim konu hakkında yapılan görüşmelerde söz alan kimi milletvekilleri, müfettişliklerin jandarma kuvvetine sahip olmasına karşı çıkmış ve *milletin üzerinde hala top tüfekte mi gideceğiz* sözleriyle bu yetkileri eleştirmişlerdi⁴⁹⁹.

Bu eleştirilere karşılık Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamid Bey, ilgili maddeyi milletın üzerine topla tüfekte gitmek için değil; sürekli olarak sıkıyönetim ilan etmekten kurtulmak, askeri idareye başvurulmasının önüne geçmek için koyduklarını söyleyerek, umumi müfettişlere verilen bu geniş görev ve yetkilerin gerekçesini açıkça ortaya koymuştu⁵⁰⁰.

Eski Dahiliye ve dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa da yaptığı konuşmada aynı noktaya değinmiş; geniş yetkilere sahip bir umumi müfettiş olmadığı için, normalde Dahiliye Vekaletine ait olan bir takım soruşturmaları yürütmek, asayiş sağlamak, iller arasında vukubulan ihtilafları çözmek gibi konularda ordu

⁴⁹⁸ UMVSĐT, Madde: 9, 10, 12. Düstur, üçüncü tertip, c.9, s. 21-22.

⁴⁹⁹ TBMMZC, D.1, c.13, s. 178, 204.

⁵⁰⁰ TBMMZC, D.1, c.13, s. 205.

kumandanlarının görevlendirildiğine, bu durumun ise orduyu iç işlere karıştırmak, ona fazla yetki vermek anlamına geldiğine dikkati çekmişti. Bele ayrıca; “...*Orduyu yıpratmayalım. Ordu ile halkı temasta bırakmayalım. Ordu hariçte düşmanla uğraşsın. Ordu...memleket dahilinde iş görmekten ari kalsın. (çünkü) ordunun eli demirdendir. İpekten değildir. Onun için memur olduğu işleri biraz şiddetle yapar.*” sözleriyle bu durumun; orduyu aslî işi olan düşmanla savaşmaktan alıkoyduğu gibi, ordunun sivil idare ve halk ile arasında sorunlar çıkmasına neden olduğunu da vurgulamıştı⁵⁰¹.

Öyleyse kanunu hazırlayanların, bölgeleri dahilinde asayiş ve içgüvenliği sağlama görevini öncelikli olarak umumi müfettişlere vermelerinin ve bunu başarabilmeleri için de onları birtakım olağanüstü yetkilerle donatmalarının altında yatan neden; ordunun içgüvenlik alanında yetkili kılınmasının önüne geçmek düşüncesi idi. Umumi müfettişlerin yetkisine jandarma gücünün verilmesi de tam da bu sebeple, sıkıyönetimi gerektirecek herhangi bir olayı doğrudan doğruya mülkî bir sivil makam aracılığıyla çözmek/bastırmak ve orduyu içişlerden uzak tutabilmek amacıyla, konulmuştu⁵⁰². Bu düşünce, aslında yeni devletin kurucularının sivil idare konusundaki hassasiyetlerini de çok açık bir şekilde göstermekteydi. Bu hassasiyet ve bu açıdan umumi müfettişliklere duyulan gereksinim Cumhuriyet döneminde de devam etti.

Burada akla, asayiş sağlama konusunda valilerin yeterli olup olmadığı sorusu gelmektedir. Zira valiler, görevli oldukları vilayet dahilinde sadece idari işlerde değil, asayiş konusunda da en yetkili mülkî âmir olarak görev yapıyorlardı. Öyleyse doğrudan Dahiliye Vekaletine bağlı sivil bir idari makam dururken niçin asayiş konusunda onların üzerinde bir bölgesel teşkilata gereksinim duyuluyordu?

Aslında bu gereksinimin kökeninde de ülkedeki mülkî taksimatın sorunlu olması yatmaktaydı. Daha önce de değinildiği gibi ülkedeki mülkî taksimat, bilimsel temellere dayandırılmadan ve yeterli incelemeler yapılmadan belirlenmişti. Bu durum, sadece ekonomik ve sosyal yönden değil, coğrafi ve inzibati yönden de bir bütün olan mıntıkaların bölünmesine ve ayrı ayrı vilayetler haline gelmesine neden olmuştu. Hal böyle olunca coğrafi ve inzibati açıdan bütünlük arzeden bir bölgede meydana gelen herhangi bir asayiş olayının takibi, ancak olayın gerçekleştiği vilayetin sınırları

⁵⁰¹ TBMMZC, D.1, c.13, s. 236.

⁵⁰² TBMMZC, D.1, c.13, s. 205.

dahilinde kalıyordu. Çünkü vilayetin en büyük mülkî âmiri olan valinin, yetkisi, kendi vilayeti ile sınırlıydı. Eğer olay birkaç vilayeti içine alacak kadar geniş bir nitelikte ise ortaya ciddi bir sorun çıkıyordu. Nitekim bu gerçek, 1924 yılında dönemin Dahiliye Vekili Ferid Bey tarafından şöyle dile getirilmişti:

“Teşkilat-ı mülkiyemiz mahdud bir takım sahaları vilayet haline kalb ve bunlar mahdud olmak itibariyle harita üzerinde kırmızı, mavi çizgilerle tahdid edilmiştir. Ancak hiçbir vakit memleketin asayişini ihlal eden şakiler, bizim harita üzerinde bulunan hududumuza riayet etmemektedir. Çok isterim ki eşkıya da vilayet hudutlarını mutaassıbane müdafaa etsin. Fakat hadisenin çıktığı bu vilayetin bu içerisinden daha henüz zabitanın haberi olup arkasından takibedinceye kadar eşkıya öbür hududa tecavüz etmektedir. O zaman ne yapsınlar? Telgrafla mı haber versinler? Falan vilayetten diğer vilayete eşkıya bizim hududumuzu geçti, şunu yaptı, takip ediniz mi desinler⁵⁰³?”

Gerçi olağanüstü tedbirlerin alınmasını gerektiren önemli asayiş sorunlarında Cumhuriyet idarecileri gerekeni yapıyor ve olağanüstü tedbirler alıyorlardı. Nitekim Şeyh Said isyanından sonra Cumhuriyet yönetimi bölgede sert tedbirler almıştı. Bölgede idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edilmiş⁵⁰⁴, Takrir-i Sükûn Kanunu uygulanmaya konulmuş⁵⁰⁵, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş⁵⁰⁶, bölgedeki bir takım aşiretler Batı illerine nakledilmişlerdi⁵⁰⁷. İsyen bölgesinde emniyet ve asayiş sağlamak için de merkezi Diyarbakır olan Üçüncü Ordu Müfettişliğine sıkıyönetim komutanlığı görevi verilmişti. Bu nedenle ordu müfettişliği, hemen hemen tüm Güneydoğu illerinin valileri ile emniyet, asayiş ve diğer pek çok “mülkî ve idari işlere ait münasebet ve muharebelerde” bulunmaya başlamıştı⁵⁰⁸. Alınan bu önlemler yaklaşık iki yıl kadar devam etti. Oysa iç güvenliği sürekli olarak bu türden olağanüstü yöntemlerle ve ordu aracılığıyla sağlamak ve orduyu iç idarede kullanmak, Cumhuriyet yöneticilerin istedikleri bir durum değildi. Cumhuriyet hükümeti isyan bölgesinde de “normal ve sivil idare⁵⁰⁹”ye geçmek istiyordu. Nitekim dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya; “Devlet tesis ve teşkilinden beklenen ilk gaye memlekette tabii idareyi tesis etmektir ve vatandaşların hakkını menfaatini muhafaza ve emnihuzur ve asayiş pürüzsüz surette

⁵⁰³ TBMMZC, D.2, c.7, s. 188–189.

⁵⁰⁴ Düstur, üçüncü tertip, c.6, ikinci baskı, Ankara: Devlet Matbaası, 1953, s. 61.

⁵⁰⁵ Düstur, üçüncü tertip, c.6, s. 88

⁵⁰⁶ Düstur, üçüncü tertip, c.6, s. 89.

⁵⁰⁷ Düstur, üçüncü tertip, c.8, s. 847.

⁵⁰⁸ Abidin Özmen, “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, İdare, Yıl: 18, S.184, s. 248.

⁵⁰⁹ Vakıf, 6 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3562, s. 2.

temin etmektir. Bu gaye ancak muntazam bir kuvvet sayesinde elde edilebilir. Kanunu hakim kılmak için cebir ve şiddet istimal etmek kanunu hakim kıldıktan sonra tekrar hal-i tabiye iade etmek ancak medeni ve kuvvetli devletlerin şiarıdır. Lüzumsuz cebir ve şiddet istimali veyahut lüzumsuz cebir ve şiddetin idamesi kahır ve tazyik politikası, alamet-i zaaftır ve idari kabiliyetsizliktir.⁵¹⁰” sözleriyle, Cumhuriyet idaresinin bu konudaki düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymuştu.

İşte Umumi Müfettişlik Teşkilatı da tam bu sırada yeniden gündeme gelmiş⁵¹¹ ve 8 Şubat 1927’de, Meclise sevk edilen Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması hakkındaki kanun tasarısı⁵¹², 25 Haziran 1927 günü görüşülüp oylanarak kabul edilmişti⁵¹³.

Umumi müfettişliğin kurulması hakkındaki yasanın kabul edilmesinden sonra ise isyan bölgesi için alınmış olan bir takım olağanüstü tedbirler uygulamadan kaldırılmaya başlandı. Nitekim 23 Ekim 1927 tarihinde idare-i örfiyyenin süresi doldu ve

⁵¹⁰ TBMMZC, D.3, c.1, s. 84.

⁵¹¹ Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. Şeyh Said isyanı üzerine isyan bölgesi hakkında bir rapor hazırlanmıştı. Bu raporda; bölgede uygulanması gereken bir reform programı açıklanmış ve bu reform programının bitimine kadar bölgede sıkıyönetim uygulanması teklif edilmişti. Ayrıca bölgede bir umumi müfettişlik kurulması ve umumi müfettişin sıkıyönetim müddetince bölgede görev yapması da raporda yer alan hükümlerdendi. Uygulanmak istenen reform programı umumi müfettişin nezaretinde yürütülecekti. Bu rapordan kısa bir süre sonra da isyan sahasında “I. Umumi Müfettişlik Teşkilatı” kuruldu. Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin “Kanunun Kabulünden Önceki Gelişmeler” başlığı, s. 95-101.

Ancak Türkiye’de umumi müfettişlik uygulamasının bu raporla birlikte ortaya çıktığı, umumi müfettişin yegâne görevinin, Doğu bölgesinde yapılması düşünülen “ıslahatın” yürütmek ve denetlemek olduğu gibi bir sav yanlıştır.

Zira birincisi; Umumi Müfettişlik Teşkilatı, Türkiye Devleti’nin kuruluş sürecinden itibaren düşünülen, hatta ilk anayasada yer alan, bir teşkilatı ve asıl olarak mülkî taksimattaki bir takım sıkıntıların ve idarede yaşanan bir takım aksaklıkların önüne geçmek için kurulmak istenmekteydi. Ayrıca müfettişlikler sadece Doğu bölgesinde değil, tüm Türkiye genelinde uygulamaya geçirilmesi planlanan teşkilatlardı.

İkincisi - umumi müfettiş, yukarıda sözü edilen raporda yer alan bazı maddeleri uygulama konusunda sorumlu olmakla birlikte- 1927 yılında çıkarılan yasada ve bu yasaya dayanarak çıkarılan talimatnamede müfettişliğe çok daha başka görev ve sorumluluklar verilmişti ki bu durum, amacın sadece bu raporun içeriğiyle sınırlı olmadığını gösteriyordu.

En önemlisi de; raporda, önerilen reform programının bitimine kadar bölgede sıkıyönetim uygulamasının devamı ve kurulması teklif edilen umumi müfettişliğin sıkıyönetim uygulamasının devamı müddetince çalışması yani bir çeşit sıkıyönetim kurumu olması öngörülürken; 1927 yılında kurulan umumi müfettişlik sıkıyönetimin kaldırılmasıyla beraber -hatta sıkıyönetimi kaldırmak için- düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştu. Zira amaç, yukarıda da belirtildiği üzere, bölgede “normal ve sivil” bir idareyi kurmaktır.

⁵¹² TBMMZC, D.2 c.29, s. 63.

⁵¹³ TBMMZC, D.2, c.33, s. 685-688.

hükümet süreyi uzatmak için herhangi bir talepte bulunmadı⁵¹⁴. Hükümetin bu tavrı gazetelerde geniş yankı buldu. Örneğin Vakit Gazetesi; Şark bölgesinde alınan tedbirlerin Şeyh Said isyanından sonra alınmış olağanüstü tedbirler olduğunu belirterek şöyle yazdı:

"Bu tedbirler fevkalade mahiyette olduğundan bittabi daimi bir sistem olarak kabul edilemezdi. Cumhuriyet idaresi bu fevkalade tedbirlerden istihsal edeceği netayice göre tedrici surette hal-i tabiye avdet edecekti. Bundan dolayıdır ki hükümet Ankara İstiklal Mahkemesinin müddeti nihayet bulduğunda temdid-i müddetine lüzum görmediği gibi Şark İstiklal Mahkemesi de ilga edilmiş idi. Bu defa da vilayat-ı şarkiyyedeki idare-i örfiye müddeti hitam bulmuştur. Hükümet yine vaziyeti tetkik ederek artık yeniden idare-i örfiyenin temdidine lüzum kalmadığı kanısına varmıştır⁵¹⁵."

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi başyazarı Falih Rıfkı da bu konuda yazdığı bir yazıda; İsmet Paşa hükümetinin önemli bir özelliğinin Büyük Millet Meclisi'nden ancak gerektiği zaman olağanüstü yetkiler talep etmek ve vaziyetteki fevkaladelik ortadan kalktığı anda 'hal-i tabiiyi' tesis etmek olduğunu vurguladıktan sonra şöyle devam etti:

"Fevkalade salahiyetleri lüzum olmadığı zaman terk etmek, Türkiye tarihinde ve bütün Şarkta tesadüf edilmemiş bir tarz-ı hareket ise de İsmet Paşa hükümeti bu tarz-ı hareketi ilk defa ihtiyar etmiş değildir. Yeni Türkiye'yi iyi tanımamış olanlar tekrar eden bu misallerle hem memleket temeyyülatı hem de yeni idare sistemi hakkında beslemekte menfaat buldukları yanlış fikirlerini hiç olmazsa kendi vicdanlarında tashih etmek mecburiyetinde kalacaklardır⁵¹⁶."

Sıkıyönetimin kaldırılmasından kısa bir süre sonra, 1927 yılının Aralık ayında, Meclise; *"Bazı Eşhasın Şarktan Garbe Nakledilmeleri Hakkındaki Kanun"*un kaldırılmasına yönelik bir kanun tasarısı sunuldu. Tasarının kabul edilmesiyle isyanla

⁵¹⁴ Mete Tunçay, Umumi Müfettişliğin ilk kurulma nedeninin 23 Ekim 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerini dolduracak bir yetke yaratmak olduğunu söylemektedir. Bkz., Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, üçüncü basım, İstanbul: Cem Yayınları, 1992, s. 174. Kanımızca Tunçay'ın bu savı doğru değildir. Umumi Müfettişlik süresi dolan sıkıyönetimin yerini doldurmak amacıyla değil, sıkıyönetimi kaldırmak için kurulmuştur. Nitekim 23 Şubat 1341 (1925) tarihinde 1547 sayılı kararname gereğince uygulamaya konulan sıkıyönetim, defalarca uzatılmıştı. Eğer Cumhuriyet idarecileri sıkıyönetimi devam ettirmek isteselerdi ilgili kararnamenin süresini defalarca daha uzatmalarının önünde hiçbir engel yoktu. Dolayısıyla umumi müfettişlik, sıkıyönetimin süresi dolacağı için ortaya çıkacak bir otorite boşluğundan kaygı duyularak oluşturulmuş bir teşkilat değil, bölgede normal ve sivil idareyi tesis etmek, sıkıyönetime son vermek için kurulmuş bir teşkilattir.

⁵¹⁵ Mehmed Asım, "İntikal Devresi", *Vakit*, 5 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3561, s. 1.

⁵¹⁶ Falih Rıfkı, "Hal-i Tabii", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.2300, s. 1.

doğrudan ilgili olmayan kişilerin yeniden eski yerlerine dönmelerinin yolu açıldı⁵¹⁷. Böylece, olağanüstü bir dönemde alınan olağanüstü bir önleme daha son verilmiş oldu.

Cumhuriyet yönetimi, Doğu'da da, tıpkı Batı'da olduğu gibi, normal bir idari sistem kurmayı hedeflemekteydi ve umumi müfettişlikler, kurulmak istenen bu "normal ve sivil" idarenin bir unsuru olarak düşünülmekteydi. Nitekim Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 6 Aralık 1927'de TBMM'de yaptığı konuşmada; Cumhuriyet idaresinin Şeyh Said isyanını bastırdıktan ve tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Şark'ta "normal ve sivil" bir idare kurmaya başladığını ve bu amaçla bölgede umumi müfettişlik kurulmasına karar verildiğini belirterek; umumi müfettişliklerin, olağanüstü askeri tedbirlere son vermek ve iç güvenliği sivil bir makam aracılığıyla sağlamak düşüncesiyle kurulduğu gerçeğini bir kez daha ve açıkça dile getirdi⁵¹⁸.

2.1.3. Denetim Yapmak

Cumhuriyet idarecilerinin en önemli özelliklerinden birisi "Halkçı" olmalarıydı. Bu özellik, I. Meclis döneminden beri vardı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Beyannamesinde de ifadesini bulmuştu.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde merkezî otoritenin gittikçe zayıflaması ve kendi memurunu dahi denetleyemeyecek hale gelmesi, özellikle taşrada, tam bir memur "tagallübü" doğmasına neden olmuştu. Dolayısıyla, taşradaki memurların suiistimalleri ve halkın memurlardan şikayetleri, I. TBMM'de sıklıkla gündeme gelen konuların başındaydı. TBMM'deki vekiller bu konuda çok hassastı ve bu sorunu çözmeye kararlıydı⁵¹⁹.

1921 yılında Meclise sevk edilen, Teşkilatı Esasiye Encümeni Raporuna göre; memleketteki hastalıkların başında kötü idare vardı. Her ne kadar vatani kurtarmak için

⁵¹⁷ Kanun Tasarısının metni, gerekçesi, Dahiliye, Adliye ve Bütçe Encümeni Mazbataları için bkz., TBMMZC, D.3, c.1, Sıra No: 15, s. 1-3. Tasarı hakkındaki görüşmeler için bkz., a.g.e., s. 83-86.

⁵¹⁸ TBMMZC, D.3, c.1, s. 84. Umumi Müfettişlik Teşkilatı faaliyete geçtikten bir müddet sonra, 4 Mart 1929'da Takrir-i Sükun Kanununun süresi doldu ve hükümet bu kanunun süresini de uzatma talebinde bulunmadı. Meclisteki görüşmeler sırasında Başbakan İnönü; Takrir-i Sükun Kanunu'nun dört yıl önce -1925 yılında- Cumhuriyeti istemeyen bütün amillerin BMM'yi ortadan kaldırmaya varacak isyanlara giriştiği vakit konulduğunu, kanunun 1927 yılında iki yıl için uzatıldığını, son iki sene içinde ise hükümet Takrir-i Sükun kanununu hemen hemen hiç kullanmadığını söyleyerek, memlekette Cumhuriyet vatandaşlığının engelsiz ve pürüzsüz yerleşmesinin en büyük emelleri olduğunu kanunun süresinin uzatmamak istemelerinin bunun en açık delili olduğunu vurguladı. Bu sözler Cumhuriyet yönetiminin "normal ve sivil idare" konusundaki hassasiyetini gösteren bir diğer örnekti. TBMMZC, D.3, c.9. Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 1.

⁵¹⁹ TBMMZC, D.1, c.5, s. 363.

toplanılmışsa da memleketi yaşatmaya çalışmak ve hastalık neredeyse onu bulmak ve yok edinceye kadar devrim yapmak da Meclisin göreviydi. Dolayısıyla idarede de devrim yapılmalıydı. Şimdiye kadar memur idaresinden çok çekildiği için Encümen, mevcut “memur idaresine savaş” açmıştı⁵²⁰.

Türkiye’deki mülkî taksimatın ve idari yapının sağlam temellere oturtulamamış olmasından dolayı bu sıkıntı devam edegelmekteydi ve Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmasının altında yatan gerekçelerden biri de işte bu sorunu çözme düşüncesi idi. Nitekim 1921 yılında Meclise sunulan Umumi Müfettişlik Kanun Tasarısı hakkındaki görüşmelerde Dahiliye Müsteşarı Hamid Bey bu konuya değinerek şöyle demişti:

“Umumi müfettişliğin önemli bir görevi görmek ve işitmektir. Bugün vekalet taşırayı göremiyor. Suistimaller, hırsızlıklar sürüp gidiyor. Teftiş, vekaletin gözü kulağıdır. Suistimalatın devam etmesinin önüne geçmek için bu kanun gereklidir. Valilerimiz bu işi yapamıyorlar. Çünkü bugün vilayet sayımız 40-50 olmuştur ve bu kadar vilayete yetecek vasıflı valimiz yoktur. Biz birden bire 50-60 liyakatli idareciyi aynı anda yetiştirebilecek kudrette de değiliz⁵²¹.”

Sinob milletvekili Hakkı Hami Bey de; *“Feryat ıfğanımızı tevali ettiren, kavanin ve nizam-ı mevzuaya vuku bulan tecavüzdür. Eğer şu müfettiş-i umumiler şu tecavüzü men’e muktedir olabilirlerse başka bir şey yapmasınlar, (yine de M.B) memleketi büyük bir vartadan kurtarmış olacaklar⁵²².”* sözleriyle, I. Mecliste memur suiistimallerine karşı duyulan şiddetli tepkiyi ve bu sorunun çözümü noktasında umumi müfettişliklerden beklenenleri çok net bir şekilde ortaya koymuştu.

Ancak Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması konusu âkim kaldığı için memur suiistimleri konusundaki yakınmalar Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etti. Oysaki taşra idarelerinin yakından denetlenmesi ve memurların halkçı bir zihniyetle çalışmalarının sağlanması; yeni rejimin geleceği açısından son derece önemliydi⁵²³ ve ülkede, yeni bir devrim yapmak kadar, önemli ve zorlu bir görevdi⁵²⁴. Bu sebeple Cumhuriyet idaresi, kurulduğu andan itibaren, eski idare sisteminin ve zihniyetinin sakatlıklarını temizlemek ve yerine rejimin niteliğine uygun yeni bir idare sistemi kurmak için ciddi bir çaba içine girdi. Ancak böyle bir sistemin kurulması yalnızca

⁵²⁰ TBMMZC, D.1, c.5, s. 367.

⁵²¹ TBMMZC, D.1, c.13, s. 176.

⁵²² TBMMZC, D.1, c.13, s. 177.

⁵²³ Zeki Mesud, “Taşra İdareleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1928, S.2543, s. 1.

⁵²⁴ Yunus Nadi, “Hükümet Makinesinde Teftiş ve Murakabe”, *Cumhuriyet*, 10 Kanunuevvel (Aralık) 1930, S.2369, s. 1.

merkezdeki idare teşkilatının düzgün ve halkçı bir anlayışla çalışmasıyla mümkün olamazdı. Merkez ne kadar iyi işlerse işlesin, taşradaki idare, merkez tarafından verilen direktifleri zamanında ve doğru bir şekilde yerine getirmeyen ise, idarî sistem düzgün çalışmazdı. Oysaki halk; âmelî düşünüp, kendi yaşadığı muhitteki idare işlerine bakarak, temas ettiği idare organlarının durum ve hareketinden sonuçlar çıkararak hüküm vermektedir⁵²⁵. “Muameleleri aylarca sürüklenen vatandaşlar, bütün ıstırap ve intizarlarının mesuliyetini o dikkatsiz ve ihmalkar küçük memurlara değil; hükümet-i merkeziyeye, milletin büyük ricaline ve rejime atfetmekteydi⁵²⁶,”

İşte bu sebeple taşra idaresinin; halkın sorunlarını zamanında çözen, halkçı bir anlayışla hizmet veren bir niteliğe kavuşturulması son derece önemli ve gereklidir. Bunu sağlayabilmenin en önemli önkoşulu da memurları yeni rejimin istediği nitelikte yetiştirmek, mevcut memurları da bu doğrultuda çalışacak şekilde dönüştürmektir.

Mevcut memurlar içerisinde bir kısmının devlet memuriyetinden beklentisi, halka hizmet değil, memuriyetin halk üzerinde sağladığı nüfuzdu. Genellikle tapu, nüfus, tahsil, iskan gibi halkla sürekli temas halinde olan dairelerde çalışan bu gibi memurların tek amacı kolayca mal, mülk sahibi olmaktır. Kendileri devlete hiçbir şey vermedikleri gibi görevlerinin karşılığını olanak buldukları anda devletten başka halka da ödetmeye çalışıyorlardı. Uzak vilayetlere merkezden gönderilen âmirler de bunlarla baş edemiyorlardı. Zira bu memurlar oraya yerleşik, orayı çok daha iyi bilen ve tanıyan kişilerdi. Dolayısıyla amaçları, kısa süre içinde oradan kaçmak olan âmirler bu tür memurları denetim altına alamıyorlardı⁵²⁷.

Bu sorunun kökten çözülmesinin tek yolu halkın kendi haklarına sahip çıkacak olgunluğa ulaşmasıydı. Ancak bu oluncaya kadar merkez; bütün dikkat ve basiretiyle taşradaki idareleri yakından izlemek; merkezin teftiş ve kontrol faaliyetini sıklaştırmak ve daha işlevsel hale getirmek zorundaydı⁵²⁸. İşte bu nedenlerle de taşradaki idare memurlarının yakın ve sıkı bir şekilde denetlenmesine ve bu konuda umumi müfettişliklere duyulan gereksinim sürekli olarak gündemde kalmaya devam etti.

⁵²⁵ Zeki Mesud, “Taşra İdareleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, s. 1.

⁵²⁶ Falih Rıfkı, “İnkılabın Müdaafası”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Kanunusani (Ocak) 1931, No: 2414, s. 1.

⁵²⁷ Zeki Mesud, “Taşra İdareleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, s. 1.

⁵²⁸ Zeki Mesud, “Taşra İdareleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, s. 1.

Örneğin 1925 yılı Dahiliye Vekaleti'nin bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Erzincan milletvekili Sabit Bey, ülkede memur tahakkümünün sürmekte olduğunu söyleyerek bunu ortadan kaldıracak bir teşkilatın halen kurulamamış olmasını eleştirdi⁵²⁹. Yine aynı görüşmelerde Sivas milletvekili Halis Turgut Bey de; idare makinesi iyi işlemedikçe bir ülkede hiçbir işin iyi olamayacağını, ülkede çok ciddi bir “kırtasiyeciliğin” olduğunu, herhangi bir şikâyetin iki senede ancak sonuçlandırılabilirdiğini dile getirdi⁵³⁰. Her iki milletvekiline göre de bu derdin tek çaresi umumi müfettişlik kurulmasıydı.

Umumi müfettişlikler kurulmasına etki eden bu gerekçe; teşkilatın kuruluş kanununda da ifadesini buldu. Nitekim kanunda umumi müfettişliklere, “kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe” etmek görevi verildi⁵³¹. Bu denetimi layıkıyla yapabilmeleri ve halkın idare ile işlerinin, halkçı anlayışa uygun bir şekilde yerine getirilmesini sağlayabilmeleri için müfettişlere önemli yetkiler de verildi. Örneğin müfettişlik talimatnamesinin yedinci maddesine göre umumi müfettiş; mıntıkası dahilinde hükümetin vekili ve tüm Bakanlıkların temsilcisi olarak görev yapacaktı ve bu sıfatla başta valiler olmak üzere tüm memurlar ona karşı sorumlu olacaklar ve yaptıkları işler konusunda hesap vereceklerdi. Sekizinci maddeye göre ise umumi müfettiş, gerekli görürse, bu valiler ve memurlardan, yaptıkları işin hangi aşamada olduğuna dair, bilgi ve açıklama isteyebilecek; böyle bir talep karşısında, istenen işle ilgili işlem dosyaları umumi müfettişe gönderilecekti⁵³². Umumi müfettişler herhangi bir konuda denetim yapmak istediklerinde, mıntıkları dahilindeki tüm müfettişleri görevlendirebilme yetkisine de sahip olacaklardı⁵³³.

Müfettişe verilen bu yetkiler, onun, sorumlu olduğu bölge dahilinde, idareye ait tüm işleri, doğrudan ya da görevlendirmeye yetkili olduğu müfettişler aracılığıyla, “tetkik ve teftiş” ve karşılaşacağı fenalıkları zamanında “ıslah” edebilmesine; sorumlularını cezalandırabilmesine olanak sağlayacaktı⁵³⁴. Böylece müfettişliğin görev

⁵²⁹ TBMMZC, D.2, c.13, s. 412.

⁵³⁰ TBMMZC, D.2, c.14, s. 51.

⁵³¹ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, Madde: 3. **Düstur**, üçüncü tertip, c.8, Kanun No: 1164, s. 1005.

⁵³² UMVSĐT, Madde: 7, 8. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 21.

⁵³³ UMVSĐT, Madde: 11. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁵³⁴ Mehmet Asım, “Umumi Müfettişlikler”, **Vakıf**, 6 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3562, s. 1.

bölgesindeki vilayetlerin idaresinde bir birlik ve düzen oluşacak; memurları yakından teftiş ve denetime tabi tutacağı için hatalara ve suistimallere meydan verilmeyecekti⁵³⁵.

Umumi müfettişliklerin, merkezi yönetim adına, taşrada olağanüstü yetkilerle teftiş ve denetim yapmaları ve gerekli durumlarda müdahale edebilecek ve sorunları mahallinde çözebilecek yetkilerle donatılmaları, merkezi idarenin işini de azaltacak, ayrıca halkın idare ile ilgili işlemlerinin çok daha seri bir şekilde yürütülmesini sağlayacaktı⁵³⁶.

2.1.4. Ülkede İdarî Birliği Korumak

Umumi müfettişlerin kuruluş nedenlerinden sonuncusu; vilayet idarelerini denetleyecek merkezi bir teşkilata duyulan gereksinimdi. Bu gereksinim, vilayet idarelerine verilen görev ve yetkilerin artmasıyla ortaya çıkmıştı.

Türk İdare Tarihinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri; sıkı merkeziyetçilikten vazgeçilmesi gerektiği, vilayet idarelerine daha geniş yetkiler verilmesi düşüncesi gündemdeydi. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde bu doğrultuda önemli adımlar atılmıştı⁵³⁷.

II. Meşrutiyet döneminde başlayan bu gelişme, Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinde de devam etmiş; 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda, "şûralar" kurulması, mahalli işlerin yürütülmesinin bu şûralara bırakılması ve bu alanda vilayetlere geniş bir idari özerklik verilmesi ilkesi benimsenmişti. Ancak yeni devletin kurucularının

⁵³⁵ Ağaoğlu Ahmet, "Şark Vilayetlerinde", *Cumhuriyet*, s. 1.

⁵³⁶ Falih Rıfkı 6 Aralık 1927 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesinde, bu konuyla ilgili olarak şunları yazmıştı: "Müfettiş-i umumilikler ihdasının Türkiye'nin idare ıslahatı tarihinde kuvvetli bir adım olduğunu hemen zikretmek isteriz.....Merkez bunca vilayetlerin en küçük teferruatına aid ihtilafatını vakit ve zamanıyla hal ve tanzim edemeyecek kadar meşguldür. Halbuki mahalli hayat, vatandaşların hergünkü hayatı bu teferruatın mahsulesinden ibarettir. Hiçbiri bir devlet meselesi olmayan bu işler merkezin haddinden fazla meşgul dairelerinin kırtasiyatı içinde sürünüp gider...Bu mahzurulara henüz şimendifer şebekemiz tamam olmadığından, merkezle uzak taşra arasındaki münasebetin ne kadar müşkül olduğunu da ilave etmek icab eder. Birçoklarımız bazı vilayetlerimizi Avrupa memleketlerinden daha az tanıyoruz. Müfettiş-i umumiler merkezle vilayet grupları arasında birçok işleri bizzat halleden, idareler arasında teşrik-i mesaiyi temin eden nâzınlar ve merkezle bu gruplar arasında âli irtibat makamları olacaklardır. Faal ve iskender bir müfettiş-i umuminin bu şerait içinde vatana ne büyük hizmetler edeceği tahmin bile edilemez. İtiraf edelim ki bilhassa uzak teşkilatlar kendilerini yakından murakabe eden ve kendilerine yakından rehberlik eden sahib-i salahiyet şahsiyetlere muhtaçtırlar. İdare mekanizmasının intizam ve tecanüs ile işlemesinde bütün vekaletlerimizin müfettiş-i umumiliklerden büyük faydeler göreceğine ve bu hizmet hüsn-ü ifa olunduğu takdirde halkın göreceği istifadenin hükümetin ümid ettiği faydelerden asla dîn olmayacağına eminiz" Falih Rıfkı, "İki Yeni Teşekkül", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.2304, s. 1.

⁵³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin "Yeni Devletin Devraldığı Yönetim Yapısı - Taşra Yönetimi" başlığı, s. 48-62.

zihninde, vilayetlere verilen yetkilerin, idarede bir takım karışıklıklar çıkarabileceği ve bu durumun ülkenin idari yapısındaki birliğe zarar verebileceği endişesi de vardı. Gerçi 1921 Anayasası'na göre, vilayetlerde "Büyük Millet Meclisinin vekili ve mümessili" olarak görev yapacak bir vali bulunacaktı. Devletin genel ve ortak işlerini yürütmekle görevli olan vali; bu genel görevler ile yerel görevler arasında bir çatışma çıktığında duruma müdahale etme yetkisine de sahip olacaktı. Ancak taşrada merkezi denetimi sağlamak açısından valilik makamı yeterli görülmemişti. Bu sebeple anayasada; bölgesel nitelikli merkezi bir teşkilat olarak umumi müfettişlikler kurulması kabul edilmişti. Nitekim Özel Encümen tarafından hazırlanan Teşkilatı Esasiye Kanunu Gerekçesi'nde umumi müfettişliklerin; devletin genel görevleri ile yerel görevlerin uygulanmasını denetlemek, ve böylece geniş bir idari adem-i merkeziyetçilikle idare olunan ülkenin aksamının, merkeze sıkı bir şekilde irtibatını ve devlet ve hükümet makinesinin düzenli çalışmasını sağlamak amacıyla kurulmak istendiği açık bir şekilde belirtilmişti⁵³⁸. TEK Encümen Reisi Vehbi Bey de "*Memleketin vahdetini muhafaza etmek için de bir şey düşündük. İktisadi, coğrafi münasebetleri itibarıyla ülkeyi bazı kısımlara ayırarak buralara umumi müfettiş göndereceğiz.*" sözleriyle bu düşünceyi çok net bir şekilde ortaya koymuştu⁵³⁹.

TEK görüşmelerinde; devletin genel idareye ait işlerini yapmak için merkezden vali gönderildiğini, teftiş işini ise Dahiliye Vekaletinin göndereceği müfettişlerin yapabileceğini, dolayısıyla umumi müfettişliklere gerek olmadığını savunan ve umumi müfettişliklere karşı çıkanlar da olmuştu⁵⁴⁰. Ancak Hükümet; vilayetlere bu kadar geniş yetkilerin verildiği bir idari sistemde; şiddetli bir teftişin şart olduğu, bu teftişin daimi olması gerektiği, merkezden gönderilecek rastgele bir müfettişle istenen sonucun alınamayacağı, anayasanın ilgili maddesinden de anlaşılacağı üzere, umumi müfettişliğin asıl gayesinin teftiş değil, "ülke vahdetini" sağlamak olduğu tezini savunmuş ve umumi müfettişlikler kurulması konusunda ısrarcı davranmıştı⁵⁴¹.

TEK görüşmelerinden bir süre sonra Hükümet tarafından Meclise getirilen Umumi Müfettişlik Hakkındaki Kanun Tasarısının görüşmelerinde de aynı tez

⁵³⁸ TBMMZC, D.1, c.5, s. 369.

⁵³⁹ TBMMZC, D.1, c.6, s. 359.

⁵⁴⁰ TBMMZC, D.1, c.7, s. 294.

⁵⁴¹ TBMMZC, D.1, c.7, s. 294, 295.

işlenmişti⁵⁴². Nitekim görüşmeler sırasında; memleketin bu kadar uzak mesafelere dağılmış müstakil vilayetler halinde tamamen muhtar bir şekilde idaresinin doğru olmadığı, bunun iç ve dış siyaset açısından sakıncalar doğuracağı, bu bakımdan ülkede Umumi Müfettişlik Teşkilatına büyük gereksinim olduğu dile getirilmişti⁵⁴³.

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924 Anayasası'nın kabul edilmesiyle, vilayetlere verilen idari özerklik daraltıldı. Vilayet Şuraları bu yeni anayasada yer almadı⁵⁴⁴. Hal böyle olunca umumi müfettişliklere, ülkedeki idari birliği sağlama/koruma açısından duyulan gereksinim ve teşkilatın kurulmak istenmesindeki bu amaç önemini yitirdi. Ancak tamamen ortadan kalktığını söylemek de mümkün değildi.

Nitekim 25 Haziran 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Teşkili hakkındaki kanunun gerekçesinde “...vilayati sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacat-ı idarenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere...” umumi müfettişlik kurulmasına karar verildiği açıklandı⁵⁴⁵. İlgili kanunun üçüncü maddesiyle de “kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe” etmek umumi müfettişlere bir görev olarak verildi⁵⁴⁶.

Kanunun gerekçesinde de maddelerinde de bu teftiş ve denetimin ne için olduğu hakkında açıklayıcı bir bilgi yoktu. Ancak umumi müfettişlikler konusunda 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan beri yapılan tartışmalar ve bu konuda Mecliste dile getirilen düşünceler göz önüne alındığında, teftişin amaçlarından birinin⁵⁴⁷; vilayet idarelerine verilen mahalli yetkilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemek ve ülkede idari “vahdeti” sağlamak olduğu anlaşılmaktaydı.

Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulmasından hemen sonra kabul edilen Umumi Müfettişlik Talimatnamesinde de müfettişlere bu konuda görev ve yetki verildi.

⁵⁴² Umumi Müfettişlik hakkındaki Kanun Tasarısının tam metni ve görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.1, c.13, s. 168-182.

⁵⁴³ TBMMZC, D.1, c.14, s. 58-59.

⁵⁴⁴ Ancak unutmamak gerekir ki taşra yönetimini düzenleyen asıl kanun “1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”dı ve bu geçici kanun Cumhuriyet döneminde de yürürlükteydi. Bu kanun her ne kadar vilayet şuraları kurulması gibi hükümler içermiyorsa da vilayetlerin tüzel kişiliğini tanıyarak bir takım mahalli işlerin yapılmasını vilayet genel Meclislerinin yetkisine bırakıyordu

⁵⁴⁵ TBMMZC, D.2, c.33, s. 682.

⁵⁴⁶ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, Madde: 3. **Düster**, üçüncü tertip, c.8, Kanun No: 1164, s. 1005.

⁵⁴⁷ Teftişin amaçlarından bir diğeri ise –bir önceki başlık altında açıklandığı üzere- idare ile ilgili işlerin doğru ve seri bir şekilde yürütülmesini sağlamak, memurları yakından denetleyerek suiistimallerin önüne geçmek düşüncesi idi.

Nitekim talimatnamenin 13. maddesine göre “*umumi müfettiş; idare-i umumiyede âmiriyet ve teftiş hakkını haiz olduğu gibi mahalli idarelerde dahi nezaret ve murakabe salahiyetine*” sahipti. Valiler, Vilayet Genel Meclislerinin kararlarını onaylamadan ve yürürlüğe koymadan önce umumi müfettişin onayını almak zorundaydı. Umumi müfettiş, onay için kendisine gelen kararları onaylayacağı veya iade edebileceği gibi, “yolsuz, noksan, gayrikafi ve gayrikanuni gördüğü vilayet bütçelerini de tashih, tadil veya ikmal edilmek üzere ait olduğu vilayete” geri gönderebilirdi⁵⁴⁸.

Umumi Müfettişlik Yasasında ve müfettişliklerin görev ve yetkilerine dair talimatnamede yer alan hükümler; merkezi hükümetin umumi müfettişlikleri, taşrada merkez adına denetim yapacak en yetkili makam olarak kabul ettiğini ve bu anlamda değerlendirmek istediğini açık bir şekilde göstermekteydi. Böylece; vilayet idarelerine devredilen görev ve yetkilerin, merkezi yönetimin amaçlarına ve ülke çıkarlarına uygun bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı, yakından ve etkin bir şekilde, denetlenecek; başka bir ifadeyle idarede “vahdet” korunacaktı.

2.2. Birinci Umumi Müfettişlik’in Kurulması

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanunun kabulüyle hükümet, gerek gördüğü bölgelerde müfettişlik teşkilatı kurma yetkisine kavuşmuştu. Bundan sonraki aşama, müfettişlik(ler)in kurulacağı yer(ler)in ve umumi müfettiş olarak kim(ler)in tayin edileceğinin belirlenmesi idi. Kabul edilen yasada bu konuda açıklayıcı bir bilgi yoktu. Ancak henüz yasa kabul edilmeden önce, 14 Haziran 1927’de, Cumhuriyet Gazetesi’ne yansıyan bir habere göre dört müfettişlik kurulacak⁵⁴⁹ ve buralara birer umumi müfettiş tayin olunacaktı. Umumi müfettiş olarak adı geçen kişiler ise; İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa, İstanbul Valisi Süleyman Sami, Malatya Valisi Nevzat ve Erzurum Valisi Zühdü Beylerdi⁵⁵⁰. Aynı gazetenin 26 Kasım 1927 tarihli nüshasında ise; Şark’ta, örfi idareye dahil olan vilayetlerde, bir müfettiş-i umumilik kurulacağı, müfettişlik merkezinin Diyarbakır olacağı ve müfettiş-i umumiliğe Halk Fırkası 13.

⁵⁴⁸ UMVSDT, Madde: 13. **Düstur**, üçüncü tertip, c. 9, s. 22.

⁵⁴⁹ Gazetede bu dört müfettişliğin nerelerde kurulacağı ile ilgili bir bilgi yoktu.

⁵⁵⁰ **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1927, S.1111, s. 3.

mıntıka müfettişi ve Diyarbakır milletvekili olan İbrahim Tali Bey'in atanacağı haber verildi⁵⁵¹.

Umumi müfettişliğin nerede kurulacağı ve hangi illeri kapsayacağı, umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini açıklayan talimatnamenin yayınlanmasıyla kesinleşti. Dahiliye Vekaletince hazırlanmış olan, "*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair olan 1164 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname*" 27 Kasım 1927'de, İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi⁵⁵². Talimatnamenin birinci maddesiyle; 1164 sayılı kanuna dayanılarak, Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siird, Mardin Van vilayetlerini ihtiva etmek üzere bir umumi müfettişlik kurulduğu açıklandı⁵⁵³. Böylece umumi müfettişliğin görev alanı açıklığa kavuştu⁵⁵⁴. Cumhuriyet Gazetesi'nin verdiği haberde de belirtildiği üzere bu iller, süresi uzatılmayan, sıkıyönetimin kapsadığı illerdi.

Talimatnamenin çıkarılmasından sonra sıra umumi müfettişin atanmasına gelmişti. Gazetelere yansıyan haberlerden çıkan sonuca göre, Aralık ayı başında, resmi bir açıklama olmamakla birlikte, müfettiş-i umumiliğe İbrahim Tali Bey'in atanacağı kesinleşmişti⁵⁵⁵. Nitekim 11 Aralık 1927'de çıkarılan 5928 sayılı kararnameyle Diyarbakır milletvekili İbrahim Tali Bey umumi müfettişliğe resmen atandı⁵⁵⁶. Kısa bir süre sonra da İbrahim Tali Bey, TBMM'nin 29.12.1927 tarihli oturumunda, "*Umumi Müfettişliğe tayin buyrulduğumdan dolayı Diyarbakır mebusluğundan istifa ediyorum. Kabulünü rica ve arzı tazimat eylerim.*" yazılı bir takrirle TBMM Başkanlığına başvurdu ve takririn kabulüyle birlikte milletvekilliği görevinden istifa etti⁵⁵⁷.

İbrahim Tali Bey'in umumi müfettiş olarak atanmasından hemen sonra, 22 Kanunuevvel (Aralık) 1927'de, Dahiliye Vekaleti 4262 numaralı tezkire ile umumi müfettişlik unvanının, "Birinci Umumi Müfettişlik" olarak değiştirilmesini teklif etti.

⁵⁵¹ Cumhuriyet, 26 Kasım 1927, S.1275, s. 3.

⁵⁵² UMVSDT, Düstur, üçüncü tertip, c.9, s. 19-23.

⁵⁵³ UMVSDT, Madde: 1. Düstur, üçüncü tertip, c.9, s. 19.

⁵⁵⁴ Müfettişliğin kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra 13 Şubat 1929 tarihinde çıkarılan 7640 sayılı kararnameyle Beyazıt (Ağrı) vilayeti de "asayiş ve muamelatı Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasına dahil vilayetlerle alakadar olduğu" gerekçesiyle Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasına dahil edilecekti. Koçak, a.g.e., s. 93. Birinci Genel Müfettişlik, Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 66.

⁵⁵⁵ Cumhuriyet, 30 Kasım 1927, S. 1279, s. 1. Akşam, 1 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3281, s. 1

⁵⁵⁶ BCA, BKKK, FK: 030.18.01, Y.No: 26.67.17, Tarih: 11.12.1927.

⁵⁵⁷ TBMMZC, D.3, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, s. 189.

İcra Vekilleri Heyetinin 31 Kanunuevvel 1927 günü yaptığı toplantıda bu teklif ele alındı ve kabul olundu⁵⁵⁸. Böylece kurulan umumi müfettişliğin adı Birinci Umumi Müfettişlik olarak belirlenmiş oldu.

Birinci Umumi Müfettişlik, Diyarbakır şehrini müfettişlik merkezi olarak kabul ederek 1 Ocak 1928 tarihinde resmen çalışmaya başladı⁵⁵⁹.

2.3. Müfettişlik Teşkilatının Yaygınlaştırılması

Umumi müfettişliklerin kurulduğu tarihte Dahiliye Vekaleti; “birbirleriyle coğrafi, iktisadi ve içtimai” ilişkileri olan küçük vilayetleri birleştirmeyi ve vilayet sayılarını azaltmayı hedeflemekteydi. Böylece Türkiye’deki, küçük vilayet esasına dayalı mülki taksimatın vilayet idareleri alanında yarattığı sıkıntıyı aşabilmek ve taşrada; “idari, iktisadi ve inzibati” işlerin daha düzenli, seri ve eşgüdüm içerisinde yürütülebilmesini sağlayabilmek amaçlanmaktaydı. Dolayısıyla da umumi müfettişlik teşkilatına, mülki taksimattaki bu değişiklik gerçekleştirilinceye kadar görev yapacak geçici bir çözüm gözüyle bakılmaktaydı⁵⁶⁰. Nitekim bu durum, Umumi Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun tasarısı hakkında Dahiliye Encümeninin yazdığı rapordaki şu sözlerle ifade edilmiştir;

“Livaların... vaziyeti coğrafiye ve münasebatı iktisadiyelerine nazaran icap edenlerin yekdiğeriyle birleştirilerek (büyük M.B) vilayetlerin teşkili ve adetlerinin tenkisi (azaltılması) idarei umumiye ve hususiyeleri itibarile lazım olduğu kadar, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun ruhuna da muvafık hareket (uygun) olur... Bu teşkilatın az zamanda icrasına imkan olmadığını nazarı itibara alan Dahiliye Encümeni, asayiş ve inzibat, iktisat ve menafî müşterekesi hasebiyle bir küll arz eden vilayetlerin bir merkezden teftiş ve murakabesi imkanını bahşeden Umumi Müfettişlik teşkilatı hakkındaki tasarıyı bazı tadilat icra ederek kabul etmiştir⁵⁶¹.”

Bütçe Encümeninin hazırladığı mazbatada ise şöyle denilmiştir:

“Esasen Umumi Müfettişlik derecat-ı idariyeden madut olmayıp, bu suretle temin edilecek menafî daha ziyade muvakkat bir zamana ve fevkalade ihtiyacata münhasır kalacağından vilayetler teşkilatının ıslahının daha umumi ve daimi bir tedbir olacağı şüphesizdir. Ancak vilayetler teşkilatında ıslahat yapmak esaslı tetkikata ve bir

⁵⁵⁸ Birinci Genel Müfettişlik, a.g.e., s. 72.

⁵⁵⁹ Birinci Genel Müfettişlik, a.g.e., s. 69.

⁵⁶⁰ Bkz., bu tezin “Kanunun Kabulünden Önceki Gelişmeler” başlığı.

⁵⁶¹ TBMMZC, D.2, c.33, s. 683.

hayli zamana tevakkuf edeceği cihetle umumi müfettişlik teşkilatıyla bu ihtiyacatın karşılanması zaruri addedilmiş(tir)⁵⁶²."

Umumi Müfettişlik Teşkili Hakkındaki Kanunun birinci maddesinde yer alan "ihtiyacatın zail olmasıyla müfettişliklerin ilgasına hükümet mezundur" hükmü de teşkilatın geçici olarak düşünüldüğünü açıkça göstermekteydi.

1926 yılında Teşkilat-ı Mülkîye Kanununun kabul edilerek 11 vilayetin kaldırılmasıyla, küçük vilayet sisteminden vazgeçilmesi yoluna girilmişti. Ancak bu yolda devam edilemedi. Zira bazı vilayetleri kaldırarak yeniden büyük vilayetler meydana getirmek düşüncesi, kendi içinde bir takım sıkıntılar barındırmaktaydı. Zaten, Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinde, bu sistemden vazgeçilerek küçük vilayet sisteminin benimsenmesi, eski sistemin bir takım sakıncalarını ortadan kaldırmak düşüncesinden doğmuştu⁵⁶³. Üstelik ülkenin mevcut şartları da geniş vilayet sistemine geçiş konusunda tereddütler yaratmaktaydı. Nitekim daha Teşkilat-ı Mülkîye Kanunu görüşmelerinde, bu konudaki fikir ayrılıkları kendini göstermişti. Örneğin, görüşmeler sırasında dönemin Dahiliye Vekili Cemil Bey; bazı vilayetlerin, nüfusları ve gelirleri çok yetersiz olduğu için, kendilerine verilen işleri başaramadıklarını, mesela Dersim'in bir tek mektep bile açamadığını, bir karış yol yapamadığını, bu sebeple küçük vilayetlerin birleştirilmesinin ya da kaza haline indirilmesinin faydalı olacağını savunurken; aynı görüşmelerde Erzurum milletvekili Münir Hüsrev Bey; "*Dersim'i parçalayıp da bir kısım kazasını bir vilayete ve bir kısmı diğer vilayete verilecek olursa zannedirim Dersim'de temin-i idare, temin-i asayiş çok müşkül olur... Bu, çok muhtac-ı tetkik bir meseledir. Vekil beyefendiden çok rica ediyorum iyi tetkik buyursunlar.*" sözleriyle bazı vilayetleri kaldırmanın idari ve inzibati açıdan sıkıntılar yaratacağını ileri sürmüş ve Teşkilat-ı Mülkîye Kanunu'na karşı olduğunu dile getirmişti⁵⁶⁴.

Teşkilat-ı Mülkîye Kanunu'nun çıkarılmasından sadece iki yıl sonra, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya⁵⁶⁵ "*Eskiden eyaletler vardı ancak buralarda her zaman bölgecilik ve ayrılıkçılıklar baş göstermekteydi. Bizim tarihimizde bu ayrılıkçılık*

⁵⁶² Umumi Müfettişlik Teşkili Hakkındaki Kanun Layihası Hakkında Dahiliye ve Bütçe Encümenleri Tarafından Hazırlanan Mazbatalar, TBMMZC, D.2, c.33, s. 683-684.

⁵⁶³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin "Yeni Devletin Yönetim Yapısı-Taşra Yönetimi" başlığı, s. 48-62.

⁵⁶⁴ TBMMZC, D.2, c.25, s. 607, 611.

⁵⁶⁵ Bu dönemde –geniş vilayetler kurma düşüncesini destekleyen- Dahiliye Vekili Cemil Bey değişmiş, yerine Şükrü Kaya gelmişti.

*hareketleri son devirlere kadar yaşanmıştır. Nitekim medeni memleketlerde vilayet ve eyaletlerin küçülmesi işi bizden çok önce başladı. Bizde de Cumhuriyetle birlikte liva teşkilatı kaldırılarak vilayet yapılması ve mevcut vilayet sınırlarının küçültülmesine girildi*⁵⁶⁶.” sözleriyle hem geniş vilayet sistemine yeniden geçiş konusundaki çekincelerin sebebini hem de bu konudaki tutum değişikliğini gayet açık bir şekilde ortaya koydu.

Tüm bu gelişmeler; Türkiye’de vilayet sayılarını azaltmak ve geniş vilayetler oluşturmak düşüncesinin; devletin tüm kademelerinde kabul gören ve desteklenen bir proje olmadığını, bu konuda ciddi çekinceler ve fikir ayrılıkları bulunduğunu gösteriyordu⁵⁶⁷.

Geniş vilayetler kurmak düşüncesi uygulamaya geçirilemeyince, küçük vilayet sisteminin yarattığı sıkıntılar devam etti. Bu nedenle de, küçük vilayetleri bir “mıntika altında toplayacak”; bu mıntikadaki idari ve inzibati işlerin hızlı ve koordineli bir şekilde yürütülebilmesini, mıntikaya dahil vilayetlerin ortak işlerini eşgüdüm ve güçbirliği içerisinde yapmalarını sağlayacak; icrai yetkilere de sahip, bölgesel bir teşkilat olan umumi müfettişliklere duyulan gereksinim ortadan kaldırılamadı. Böylece umumi müfettişlikler idari teşkilat içinde, giderek, kalıcı kurumlar olarak değerlendirilmeye başlandı.

Örneğin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1929 yılında yaptığı bir konuşmada, ülkenin çeşitli yerlerinde umumi müfettişlikler kurmanın hükümetin programında olduğunu açıklayarak, umumi müfettişliklerin yaygınlaştırılacağını ve müfettişlik teşkilatının Türk İdare Sisteminde kalıcı kurumlar olacağını işaretini verdi⁵⁶⁸.

1930 yılı Aralık ayında bir yandan Dahiliye Vekaleti, yeni umumi müfettişlikler kurulması konusunda incelemelerde bulunmaya, diğer yandan da Başvekil İsmet Paşa konu üzerinde çalışmaya başladı. Yeni umumi müfettişlikler için Cemil, Recep ve Vasfi Beylerin isimleri geçmekteydi⁵⁶⁹. Bu haberden kısa bir süre sonra, 22

⁵⁶⁶ TBMMZC, D.3, c.3, s. 266.

⁵⁶⁷ Bazı vilayetlerin kaldırılarak başka vilayetlerle birleştirilmesi konusunda yaşanan bir başka sıkıntı da bu düşüncenin halk tarafından da benimsenmemesi, vilayet vasfı ortadan kalkacak olan mahallerde yaşayan halkın bu duruma ciddi tepki göstermesiydi. Nitekim 1928 yılında gazetelerde bazı vilayetlerin kaldırılacağı yolunda bir takım haberler çıkınca halk TBMM’ye yapılmak istenen girişimle ilgili şikayet telgrafları göndermişti. TBMMZC, D.3, c.3, s. 266.

⁵⁶⁸ TBMMZC, D.3, c.10, s. 73.

⁵⁶⁹ Cumhuriyet, 24 Kanunuevvel (Aralık) 1930, S.2382, s. 3.

Mart 1931'de ise Son Posta Gazetesi'nde, umumi müfettişliklerle ilgili, şu habere yer verildi:

"İdari teşkilatımızda yeni ihtiyaçlara göre bazı değişiklikler yapmak tasavvuru, bir müddet terk edilir göründükten sonra tekrar kuvvet bulmuştur. Şimdi hakim olan fikre göre memleket, mevcut vilayetler haricinde, beş muntıkaya ayrılacaktır.

Bu muntikaların merkezleri; Ankara, Adana, İstanbul, İzmir ve Trabzon olacaktır. Her muntikanın bir umumi müfettişi bulunacaktır. Bu umumi müfettiş birçok hususatı merkeze sormadan doğrudan doğruya valilere talimat vererek yaptırabilecek derecede geniş bir salahiyyete malik olacaktır⁵⁷⁰."

Gazetelere yansıyan bu haberlerden sonra yaklaşık bir yıl konuyla ilgili bir gelişme olmadı⁵⁷¹. Ancak 1932 yılına gelindiğinde, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ülkenin

⁵⁷⁰ Son Posta, 22 Mart 1931, No:236, s. 3.

⁵⁷¹ Burada bir parantez açarak, 1931 yılında, Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan; ülkedeki vilayet sayılarını azaltılmasını ve ülkede altı umumi müfettişlik kurulmasını öngören, bir rapordan bahsetmemiz gerekmektedir.

1930 yılında Atatürk bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezide tuttuğu notlarda vilayet sayılarının azaltılması gerektiği görüşünü dile getirmişti. İşte Dahiliye Vekaleti Atatürk'ün gezi notlarında verdiği direktifler doğrultusunda bir rapor hazırladı. Aslında bu tek bir rapor da değildi. Toplamda dokuz rapordan oluşan bir rapordur. Bu raporlar; Vilayet İdareleri, Valilerin Yetkileri, Umumi Müfettişlikler, Mülkî Taksimat vb. konularda olmak üzere her biri taşra yönetiminde yaşanan sıkıntılar ve bu sıkıntıların çözüm yolları üzerineydi. "Cumhurbaşkanının Yaptığı Yurtiçi Gezilerde, Dahiliye Vekaletini İlgilendiren Konularda Kendisinin Verdiği Direktifler Çerçevesinde Bu Vekalet Tarafından Hazırlanan Dokuz Adet Rapor", BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGMK), Dosya: 349, FK: 30.10.0.0, Y.No: 2.11.1, Tarih: 05.05.1931.

Raporda, Türkiye'deki vilayet sayılarının azaltılmasına yönelik üç ayrı proje hazırlanmış; bunlardan en uygununun ise mevcut 63 vilayetin 17'si kaldırılarak vilayet sayısının 46'ya indirilmesini öngören proje olduğu açıklanmıştı. Vilayet sayıları 46'ya indirildikten sonra ise ülkenin toplam altı müfettişlik bölgesine ayrılması ve buralarda umumi müfettişlik teşkilatı kurulması önerilmişti. Müfettişlik kurulacak "muntikalar" şu şekilde belirlenmişti:

I. Umumi Müfettişlik: Diyarbakir, Elaziz, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van.

II. Umumi Müfettişlik: Artvin, Bayazıt, Erzincan, Erzurum, Giresun, Kars, Trabzon.

III. Umumi Müfettişlik: Adana, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Maraş, Mersin.

IV. Umumi Müfettişlik: Ankara, Amasya, Çorum, Eskişehir, Kastamonu, Kütahya, Samsun, Sivas, Yozgat, Zonguldak.

V. Umumi Müfettişlik: Afyonkarahisar, Antalya, Aydın, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla.

VI. Umumi Müfettişlik: Balıkesir, Bursa, Bolu, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ.

Ancak burada sözü edilen Umumi Müfettişlikler, 1927 yılında kurulan umumi müfettişlikten farklı bir nitelikteydi. Zira projede önce vilayet sayılarının azaltılarak geniş vilayetler oluşturulması, ardından da bu geniş vilayetlerde merkezi denetimi yakından sağlayacak bir teşkilat olarak umumi müfettişlikler kurulması düşüncesi dile getirilmekteydi.

Bu düşünce, eski Dahiliye Vekili Cemil Bey'in dile getirdiği görüşlere ve Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile başlayan ve devam etmesi düşünülen politikaya uygundu. Fakat Türkiye'de vilayet sayılarını azaltma projesi uygulamaya konulmadı. Gerçi bu rapordan iki yıl sonra -20 Mayıs 1933 tarihinde- 2197 sayılı kanun çıkarılarak; İçel, Hakkari, Artvin, Aksaray, Cebelibereket ve Şebinkarahisar olmak üzere toplam 6 vilayet kaldırıldı ve Türkiye'deki vilayet sayısı 57'ye indirildi. **Düstur**, üçüncü tertip, c.14, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1954, s. 241-242. Ancak kısa bir süre sonra -25 Aralık 1935'te- 2885 sayılı kanun çıkarılarak; Çoruh, Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Tunceli olmak üzere 5 yeni vilayet kurulması hakkındaki kanun tasarısı kabul edildi ve Türkiye'deki vilayet sayısı yeniden 62'ye çıkarıldı. **Düstur**, üçüncü tertip, c.17, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1936, s. 171.

diğer kısımlarında da umumi müfettişlikler kurmak niyetinde olduklarını yineledi. Bütçenin müsait olduğu anda bu düşüncüyü uygulamaya koyacaklarını belirtti⁵⁷². Bu konuşmadan yaklaşık iki, I. Umumi Müfettişlik'in kurulmasından ise yaklaşık yedi yıl sonra da 19 Şubat 1934 tarihinde 2/150 sayılı kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerini kapsayan bölgede görev yapmak üzere Trakya Umumi Müfettişliği adıyla, ikinci bir Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmasına karar verildi⁵⁷³.

22.03.1934 tarihinde "Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Masrafları Hakkındaki Kanun Layihası" TBMM'ye sevk edildi⁵⁷⁴. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, kanun tasarısı hakkındaki konuşmasında; ülkede toplam altı müfettişlik kurmayı tasarladıklarını, bütçe el verdikçe bunları da kuracaklarını dile getirdi⁵⁷⁵. Tasarının kabulüyle teşkilatın kadroları da belirlendi⁵⁷⁶ ve kısa bir süre sonra da II. Umumi Müfettişlik göreve başladı.

1935 yılı Ağustos ayında Başvekil İsmet İnönü uzun bir inceleme seyahatine çıktı. Bu seyahat özellikle ülkenin Doğu vilayetlerini kapsıyordu. İnönü seyahatinde, Doğu bölgesinin Güney kısmının Umumi Müfettişlik Teşkilatından yararlandığını, bu iller arasındaki koordinasyonun daha fazla olduğunu gördü. Umumi Müfettişlik Teşkilatının, Doğu bölgesinin Kuzey kısmında da kurulmasının yararlı olacağına karar verdi⁵⁷⁷. Seyahatten sonra bir rapor yazarak Atatürk'e ve İcra Vekilleri Heyetine sundu. Raporda; merkezi Erzurum olmak üzere; Ağrı⁵⁷⁸, Kars, Artvin⁵⁷⁹, Rize, Trabzon,

Hal böyle olunca da sadece denetim yapmak üzere kurulması düşünülen umumi müfettişlikler değil ve fakat icrai yetkilere sahip vilayetler üstü bölgesel bir teşkilat olarak umumi müfettişlikler kurulmaya devam edildi.

⁵⁷² TBMMZC, D. 4, c. 9, s. 249.

⁵⁷³ BCA, BKKK, FK: 030.18.1, Y.No: 42.8.10, Tarih: 19.02.1934.

⁵⁷⁴ TBMMZC, D. 4, c.21, Ankara: TBMM Matbaası, 1934, s. 151-152. Hükümetin Meclise gönderdiği kanun tasarısı, gerekçesi ve Bütçe Encümeni mazbatası için bkz., TBMMZC, D. 4, c.21, Sıra no: 80.

⁵⁷⁵ TBMMZC, D.4, c.21, s. 152.

⁵⁷⁶ Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Masrafları Hakkında Kanun, Kanun No: 2393, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 231.

⁵⁷⁷ Özmen, "a.g.m.", *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 240.

⁵⁷⁸ Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden çıkarılacak ve yeni kurulacak olan Üçüncü Umumi Müfettişliğe verilecekti.

⁵⁷⁹ 20 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan 2197 sayılı kanun ile içlerinde Artvin'in de bulunduğu 6 vilayet kaldırılmış vilayet sayısı 57'ye indirilmişti. *Düstur*, üçüncü tertip, c.14, 241-242. İnönü raporunda, bu vilayetin yeniden kurulmasını istiyordu. Nitekim Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulduktan kısa bir süre sonra 2885 sayılı kanun çıkarılarak Çoruh (Artvin), Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Tunceli vilayetleri kuruldu. *Düstur*, üçüncü tertip, c.17, s. 171.

Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum vilayetlerini kapsayacak “Üçüncü Genel İnspekterlik” kurulması önerilmekteydi⁵⁸⁰.

Bu rapordan hemen sonra Dahiliye Vekaleti, “Üçüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası”nı hazırlayarak İcra Vekilleri Heyetine sundu. Heyetin tasarıyı onaylamasıyla; Erzurum, Erzincan, Trabzon, Ağrı, Gümüşhane, Kars, Çoruh (Artvin)⁵⁸¹ vilayetlerini kapsayan bölgede görev yapmak üzere Üçüncü Umumi Müfettişlik kuruldu⁵⁸². Umumi müfettiş olarak da Tahsin Uzer atandı⁵⁸³. Uzer, müfettişlik bölgesinde inceleme gezisi yapmak üzere, 17 Eylülde, Trabzon üzerinden Erzurum’a gitmek için yola çıktı. Yolculuğundan önce verdiği beyanata göre Ekim sonlarında kadrosunu tamamen hazırlayıp gereken yetkileri almış olarak fiilen göreve başlayacaktı⁵⁸⁴. Müfettişlik kadrolarının oluşturulma süreci Aralık ayında sona erdi ve 11 Kasım 1935’de, müfettişliğin maaş, ücret ve kadrolarına ilişkin kanun tasarısı Meclise sunuldu⁵⁸⁵. Tasarının gerekçesinde şöyle deniliyordu:

“Mühim olan imar, iktisad ve emniyet işlerini esaslı bir surette tanzim ve bir elden idare ve murakabe etmek üzere pek geniş ve merkeze pek uzak bulunan Erzurum, Erzincan, Trabzon, Ağrı, Gümüşhane, Kars, Çoruh (Artvin) vilayetlerini ihtiva eden mıntıkada 1164 sayılı kanunun hükümete verdiği salahiyyete müsteniden üçüncü umumi müfettişlik teşkili zaruri ve faideli görülmüştür. Üçüncü umumi müfettişliğin maaş, ücret ve masraflarına aid kanun layihası tanzim olunmuştur”⁵⁸⁶.

Tasarı, TBMM’nin 16 Aralık 1935 tarihli oturumunda görüşüldü ve kabul edildi. Böylece, Üçüncü Umumi Müfettişlik Teşkilatı’nın kadroları da kesinleşti.

⁵⁸⁰ İsmet İnönü’nün Şark Raporu, Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları, 2007, s. 385. Raporun tam metni için bkz., Yeşiltuna, *a.g.e.*, s. 360-394.

⁵⁸¹ Artvin vilayeti henüz kurulmamıştı. İlginç bir şekilde vilayet kurulmadan o vilayeti içine alan bir bölgede umumi müfettişlik teşkilatı kuruluyordu.

⁵⁸² **BCA, BKKK**, FK: 30.18.01, Y.No: 57.70.15, Tarih: 23.08.1935.

⁵⁸³ **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 57.70.16, Tarih: 23.08.1935.

⁵⁸⁴ **Akşam**, 18 Eylül 1935, S.6077, s. 1-2.

⁵⁸⁵ Meclise gönderilen kanun tasarısını adı, “Üçüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası” idi ve aslında yanlış bir adlandırmaydı. Zira hükümetin, Umumi Müfettişlik kurmak için kanuna gereksinimi yoktu. 25 Haziran 1927’de kabul edilen 1164 sayılı kanun, hükümete, gerek gördüğünde umumi müfettişlikler kurmak ve kaldırmak yetkisini vermişti. Kaldı ki hükümet –kanun tasarısını Meclise sevkettiğinde- Üçüncü Umumi Müfettişliği zaten kurmuştu. Dahiliye Encümeni bu yanlış düzeltti ve Meclis Başkanlığına yazdığı yazıyla “*Umumi müfettişliklerin teşkili için ayrı bir kanun yapılmasına ihtiyaç olma(ma)sına, ve Meclise sevkolunan layihaların müfettişlik kadrosunun tespiti amacile vücuda getirildiği anlaşılmamasına*” layihanın adını (üçüncü umumi müfettişlik kadrosuna dair kanun layihası) olarak değiştirdi. **TBMMZC**, D.5, c.7, Sıra Sayısı: 35, s. 3.

⁵⁸⁶ **TBMMZC**, D.5, c.7, Sıra Sayısı: 35, s. 1.

Üçüncü Umumi Müfettişlik, merkezi Trabzon olmak üzere, 1935 yılı sonunda faaliyete geçti⁵⁸⁷.

İnönü'nün adı geçen raporunda ele alınan konulardan bir diğeri de "Dersim" idi. İnönü raporunda; bu vilayetin yeniden kurulmasını, burada askeri bir idare tesis edilmesini ve "Dersim ıslahının" bir programa bağlanmasını istiyordu⁵⁸⁸. Rapordan hemen sonra, 1935 yılı Eylülünün dördüncü gününde, Ordu müfettişi Orgeneral Kazım Orbay ile Tunceli'deki (Dersim) teşkilatın başına getirilmesi düşünülen korgeneral Abdullah Alpdoğan Diyarbakır'a gitti. Burada I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen ile birkaç gün çalışarak, Dersim bölgesi işlerini yakından ve tam yetki ile ele alacak kuvvetli bir makam meydana getirilmesine yönelik bir proje hazırladılar ve Ankara'ya döndüler⁵⁸⁹. Kısa bir süre sonra da Dahiliye Vekaleti, "Dördüncü Umumi Müfettişlik" kurulmasına dair tasarıyı hazırladı ve İcra Vekilleri Heyetine sundu. Heyet tasarıyı kabul ederek 11 Kasım 1935'te TBMM'ye arzetti. Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası⁵⁹⁰,nın gerekçesi şöyleydi:

"Coğrafi sınırları birbirini çevreleyen bir kısım illerin güvenlik ve yasa (inzibat), ekonomi, sosyal ve kültürel noktadan ve bayındırlık bakımından yüksek salâhiyet ve toplu görüş düzenliğini kollamak gereğile ülkemizin üç muhtelif cephesinde üç umumi müfettişlik kurulmuştur. Yeni teşkili takarrür eden Murat (Bingöl M.B) ve Munzur (Dersim/Tunceli M.B) vilayetleriyle⁵⁹¹ Elaziz valiliğini kaplamak üzere kurulan dördüncü umumi müfettişlik, bu ülkede çok önemli işlerin yapılmasını temin için çok gerekli olmakla beraber idari ve içtimai bakımdan özel durumlarla geliştirilmesi (inkişaf ettirilmesi) zaruri görülen Munzur vilayeti ile bu vilayete yakınlıktan ötürü Elaziz ve Murat vilayetlerinin birbirlerine ilgili amme ödevlerini idare çıkırının (idare nehci) en yüksek salâhiyetle bezenmiş bu teessüsün murakabesine bağlanması vatandaşların hukuki ve her yönden gelişimi hususunda çok faydalı görülmüştür. Bu müfettişliğe aid maaş ve ücret ve mesarifatına aid kanun layihası tanzim olunmuştur⁵⁹²."

⁵⁸⁷ Özmen, "a.g.m.", *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 240. Koca, a.g.t., s. 178.

⁵⁸⁸ "İsmet İnönü'nün Şark Raporu", Yeşiltuna, a.g.e., s. 387.

⁵⁸⁹ Özmen, "a.g.m.", *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 241.

⁵⁹⁰ Tıpkı üçüncü umumi müfettişlik hakkındaki tasarı gibi dördüncü umumi müfettişlik için sunulan kanun tasarısının da adı yanlış konmuştu. Dahiliye Encümeni bu tasarının adını "Dördüncü Umumi Müfettişlik Kadrosuna Dair Kanun Layihası" olarak değiştirdi.

⁵⁹¹ Bu iki vilayet henüz kurulmamıştı. Üçüncü umumi müfettişlik mıntıkasına henüz kurulmamış olan Artvin (Çoruh) vilayetinin dahil edilmesi gibi, dördüncü umumi müfettişlik mıntıkasına da kurulması kararlaştırılan ancak henüz yasal olarak kurulmamış olan Bingöl ve Tunceli vilayetleri dahil edilmişti.

⁵⁹² TBMMZC, D.5, c.7, Sıra Sayısı: 35, s. 6.

Bu tasarı da TBMM'nin 16 Aralık 1935 tarihli oturumunda görüşüldü⁵⁹³ ve kabul edildi. Ancak Dördüncü Umumi Müfettişlik'in diğerlerinden önemli bir farkı vardı. Aslında bu müfettişlik asıl olarak "Dersim ıslahı" ile ilgili kurulmuştu. Bu nokta İnönü'nün raporunda da belirtilmekteydi. Yukarıda alıntıladığımız gerekçede de Dersim vilayetinin idari ve içtimai bakımdan özel durumlarla geliştirilmesi gerekliliğinin vurgulanması bunun açık göstergesiydi. Dolayısıyla bu müfettişliğe verilen görev ve yetkiler de diğerlerinden çok farklı olacaktı.

Dersim vilayeti, 1926 yılında çıkarılan Teşkilat-ı Mülkiye Kanunuyla kaldırılmış ve henüz yeniden kurulmamıştı. Ancak Dördüncü Umumi Müfettişlik'in kurulmasından kısa bir süre sonra, Meclisin 25 Aralık 1935 tarihli oturumunda, Çoruh, Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Tunceli (Dersim) vilayetlerinin kurulması hakkındaki kanun tasarısı kabul edildi ve Dersim vilayeti, farklı bir isimle, yeniden kuruldu⁵⁹⁴.

Aynı gün Tunceli vilayeti teşkilat ve idaresi hakkında kanun tasarısı da Mecliste görüşüldü ve kabul edildi⁵⁹⁵. Bu kanunun birinci maddesiyle; *"Tunceli vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salahiyyetini haiz bulunmak üzere korkomutan (korgeneral M.B) rütbesinde bir zat(ın) vali ve kumandan seçi(leceği)...Bu vali ve kumandan(ın) teşkil edilen dördüncü umumi müfettişliğin de umumi müfettişi"* olacağı kabul edildi⁵⁹⁶.

6 Ocak 1936 tarihinde Dördüncü Umumi Müfettişlik Kurulmasına dair kararname yayınlandı ve ardından 10 Ocak 1936'da 2/3847 sayılı kararname ile Tunceli Valiliği'ne "dördüncü umumi müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere sekizinci

⁵⁹³ Aslında TBMM'nin 16.12.1935 tarihli oturumunda üç ayrı tasarı görüşüldü. Bunlardan ikisi; üçüncü ve dördüncü umumi müfettişliklerin kadroları ile ilgili idi. Üçüncüsü ise Birinci Umumi Müfettişliğin Teşkilat Kadrosunun değiştirilmesi hakkındaydı. Bu son tasarının sunulmasının nedeni, birinci umumi müfettişliğin teşkilatının kadrolarının da diğerleriyle aynı olmasını sağlamak düşüncesi idi. TBMMZC, D.5, c.7, Sıra No: 35, s. 1.

⁵⁹⁴ TBMMZC, D.5, c.7, s. 172-173. Kanun tasarısının gerekçesi, Dahiliye ve Bütçe Encümeni mazbataları için bkz., a.g.e., Sıra No: 57, s. 1-6. Kanunun maddeleri için bkz., *Düstur*, üçüncü tertip, c.17 s. 171.

⁵⁹⁵ Kanun tasarısı hakkındaki görüşmeler için bkz., TBMMZC, D.5, c.7, s. 175-182. Kanun tasarısının gerekçesi, Dahiliye, Milli Müdafaa, Adliye ve Bütçe Encümeni mazbataları için bkz., TBMMZC, D.5, c.7, Sıra No: 58, s. 1-9. Kanunun maddeleri, İnönü'nün raporunda "Dersim ıslahına" dair yazdıklarıyla örtüşüyordu. Krş. "İsmet İnönü'nün Şark Raporu", Yeşiltuna, a.g.e., s. 387 ile "Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun", *Düstur*, üçüncü tertip, c.17, s. 165-170.

⁵⁹⁶ Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun, Madde: 1. *Düstur*, üçüncü tertip, c.17 s. 165.

kolordu komutanı Hüseyin Abdullah Alpdoğan" atandı⁵⁹⁷. Dördüncü Umumi Müfettişlik; merkezi Tunceli olmak üzere Elaziz⁵⁹⁸, Bingöl ve Tunceli vilayetlerini kapsayan bir bölgede göreve başladı. Sonradan bu vilayetlere Erzincan da eklendi⁵⁹⁹.

Böylece, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 1934 yılında Mecliste yaptığı ve ülkede altı umumi müfettişlik kurulacağını açıkladığı konuşmadan⁶⁰⁰ yaklaşık bir yıl sonra, Türkiye'deki umumi müfettişlik sayısı dörde çıktı. Aslında 1935 Eylülünde gazetelere yansıyan haberlere göre; birisi Karadeniz, diğeri ise Batı Anadolu'daki illeri içine alacak şekilde ülkede iki umumi müfettişlik daha kurulacaktı⁶⁰¹. Ancak, her ne kadar Üçüncü Umumi Müfettişlik Doğu Karadeniz'i kısmen kapsasa da, Batı Anadolu için bir umumi müfettişlik kurulmamıştı.

Umumi müfettişliklerin yaygınlaştırılması fikri ilerleyen yıllarda da devam etti. Aralık 1936'da toplanan Umumi Müfettişler Konferansı'nda bu konu ele alındı. Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Sabri Çıtak; ülkede altı müfettiş-i umumilik kurulmasının kararlaştırıldığı halde şimdilik sadece dördünün kurulabildiğini belirterek ilerleyen yıllarda 5, 6 ve 7'inciye kurmanın Vekaletin görevi olduğunu açıkladı. Yeni kurulacak müfettişlikler için Seyhan (Adana), Ege ve Karadeniz mıntıklarının düşünüldüğünü de

⁵⁹⁷ BCA, BKKK, FK: 030.18.01, Y.No: 61.2.12, Tarih: 01.10.1936. Burada dikkat çekici bir nokta Alpdoğan'ın Umumi Müfettiş olarak değil Tunceli valisi olarak atanmış olmasıydı. Ancak Alpdoğan, Tunceli vilayeti teşkilat ve idaresi hakkındaki kanun hükümü gereği, umumi müfettişlik teşkilatının da başı oluyordu. Umumi müfettişliğin başına bir korgeneralin getirilmesi diğer umumi müfettişlik teşkilatlarında görülmeyen bir durum ortaya çıkardı. İlk ve tek olarak bir umumi müfettişlik teşkilatının başına muvazzaf bir asker getirildi. Diğer umumi müfettişliklerle dördüncü müfettişlik arasındaki bir diğer fark da yetkiler konusundaydı. Dördüncü Umumi Müfettiş diğer umumi müfettişlerin sahip olmadığı son derece geniş yetkilere -her ne kadar bu yetkiler umumi müfettişlik bölgesindeki tüm vilayetler için değil sadece Tunceli için geçerli olsa da- sahipti. Bu yetkilerin bir kısmı valilik makamının, bir kısmı korgeneral rütbesinin verdiği yetkilereydi. Fakat en geniş yetkiler, Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun ile veriliyordu. Kanunun maddeleri için bkz., *Düstur*, üçüncü tertip, c.17 s. 165-170. Bu durumda aslında Dördüncü Umumi Müfettişlik; görev, yetki ve idare alanındaki yeri açısından istisnai bir müfettişliktir denilebilir kanısındayız. Tunceli Vilayeti Teşkilat ve İdaresi hakkındaki kanun 1940 yılına kadar geçerli olmak üzere çıkarılmıştı. Ancak çeşitli yıllarda -sonuncusu 1 Ocak 1947 ye kadar geçerli olmak üzere- uzatıldı. Bu tarihte kanun süresi uzatılmadı ve yürürlükten kalktı. Kanunun kaldırılmasıyla 4. Umumi Müfettişlik de diğer umumi müfettişliklerle aynı niteliği kazanmış oldu. Nitekim Dahiliye Vekaletinin 10.02.1947 tarihli bir raporunda şöyle yazıyordu: "*Tunceli'nin idaresinde vali ve komutana fevkalade salahiyyetler veren 2/1/1936 gün ve 2884 sayılı kanun temdid edilmediğinden meriyetten kalkmış ve 30/12/1946 günlü ve 4996 sayılı kanunla Tunceli Komutanlığı diğer Genel Müfettişler vaziyetine getirilmiş ve vilayet merkezi 4993 sayılı kanunla Elazığ'dan Kalan'a nakledilerek bu vilayete bir de vali tayin edilmiştir.*" BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 116.980.1, s. 4. Raporda yer alan bu ifadeler de Dördüncü Umumi Müfettişliğin diğerlerinden farklı olduğu iddiamızı doğrulamaktadır.

⁵⁹⁸ Birinci Umumi Müfettişlik mıntikasından ayrılarak, Dördüncü Umumi Müfettişliğe bağlanmıştı. Birinci Genel Müfettişlik, a.g.e., s. 66.

⁵⁹⁹ Özmen, "a.g.m.", *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 241.

⁶⁰⁰ TBMMZC, D.4, c.21, s. 152.

⁶⁰¹ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1935, S.4072, s. 2.

sözlerine ekledi. Aynı görüşmede Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ise ülkedeki umumi müfettişlik teşkilatlarının altıdan daha fazla olabileceğini, hatta 10'a 11'e kadar gidebileceklerini söyledi⁶⁰².

1938 yılında Dahiliye Vekaletince kaleme alınan bir raporda da Türkiye'nin, Umumi Müfettişlik Teşkilatından sayılamayacak kadar çok yarar gördüğü, teşkilatın idari, kültürel, ekonomik, bayındırlık tarım, esenlik çalışmalarının son derece verimli sonuçlar verdiği açıklandı ve umumi müfettişliklerin gelecek yıllarda yaygınlaştırılmasının düşünüldüğü belirtildi⁶⁰³. Ancak buna rağmen uzun bir süre yeni bir müfettişlik kurulmadı.

Dördüncü Umumi Müfettişlik'in kurulmasından yaklaşık 11 yıl sonra, 24 Haziran 1947'de, Bakanlar Kurulunun 3/5994 sayılı kararıyla; İçel, Adana, Hatay, Maraş ve Antep illeri arasındaki idari, ekonomik ve sosyal işlerin birlik içinde düzenlenmesini sağlamak amacıyla, merkezi Adana olmak üzere, Beşinci Umumi Müfettişlik kuruldu⁶⁰⁴. Üç gün sonra da 3/6092 sayılı kararname ile Hatay Valisi Nizamettin Ataker Beşinci Umumi Müfettişlik'e tayin edildi⁶⁰⁵. Böylece Teşkilat Türkiye'nin güneyinde de faaliyete geçirilmiş oldu⁶⁰⁶.

3. UMUMİ MÜFETTİŞLİKLERİN GÖREV VE YETKİLERİ

Umumi müfettişlikler; merkezi hükümetin taşradaki en yetkili temsilcisi olarak kurulmuşlar, görev ve yetkileri de bu doğrultuda belirlenmişti. Nitekim "umumi

⁶⁰² Dahiliye Vekaleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları Rapor ve Hülasası, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1937, s. 212,213. Bu konferansın tutanakları, M Bülent Varlık tarafından ve Cemil Koçak'ın önsözüyle, yayımlanmıştır. **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936**, Yay. Haz. M. Bülent Varlık, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.

⁶⁰³ **BCA, CHPK**, Dosya: 1. Büro, FK: 490.1.0.0, Y.No: 212.840.1, Tarih: 24.02.1938, s. 25.

⁶⁰⁴ **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 114.41.14, Tarih: 24.06.1947.

⁶⁰⁵ **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 114.46.11, Tarih: 27.06.1947.

⁶⁰⁶ Ancak V. Umumi Müfettişliğin ömrü çok kısa olacaktı. Zira 1948 yılı bütçe görüşmelerinde umumi müfettişlik teşkilatlarına artık gerek kalmadığı söylenerek müfettişliklerin bütçenin (L) cetveline alınmaları –ki bu durumda umumi müfettişlik ismen devam etse de kadroları için verilen tahsisatlar, dolayısıyla teşkilat kadroları kaldırılmış oluyordu.- yani fiilen kaldırılmaları kararlaştırılacaktı. Dolayısıyla, V. Umumi Müfettişlik, kuruluşundan yaklaşık altı ay sonra, mıntıkası dahilinde herhangi bir çalışma yapamadan, işlevsiz hale gelecekti. Nitekim Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde -V. Umumi Müfettişliğin sadece bir tane raporu vardır. Bu rapor da, V. Umumi Müfettişliğin çalışmalarına dair değildir. V. Umumi Müfettiş Nizamettin Ataker'in Güney illeri ile ilgili tekliflerini içeren bir rapordur. **BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu (BÖKMK)**, FK: 30.1.0.0, Y.No: 128.831.2, Tarih: 09.09.1947. Bu bakımdan Türkiye'de resmen beş umumi müfettişlik kurulmuş olmasına rağmen, müfettişlerin çalışmaları dikkate alındığında bu sayının dört olduğunu kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”a göre; Dahiliye Vekaletine bağlı olan umumi müfettişler; görev bölgeleri dahilinde “asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe” edeceklerdi. Bu görevi yerine getirebilmeleri için de Bakanlıklara ait yetkilerden bir kısmı umumi müfettişlere devredilebilecek ve umumi müfettişler bu yetkiler çerçevesinde görev yapacaklardı. Yasada, Bakanlıklara ait yetkilerden hangilerinin umumi müfettişlere devredileceği ile ilgili açık bir hüküm yoktu. Devredilecek yetkilere, İcra Vekilleri Heyetinin karar vereceği açıklanmıştı⁶⁰⁷.

Umumi müfettişlerin görev ve yetkileri; 1927 yılında çıkarılan, Umumi Müfettişlerin Vazife ve Salahiyetlerine Dair Talimatnameyle biraz daha netlik kazandı. Talimatnamede yer alan; *“Umumi Müfettiş, mıntıkası dahilinde hükümetin vekili ve umum vekillerin mümessilidir. Bu sıfatla başta valiler olmak üzere bütün memurlar kendisine karşı mesul ve gördükleri işlerden ve yaptıkları icraatdan izahat ve hesap vermeye mecburdur*⁶⁰⁸.” hükmü, umumi müfettişlerin denetim alanında, bölgesi dahilindeki en yetkili kişi olduğunu ortaya koymaktaydı. Umumi müfettişin görev sahası içindeki vilayetlerde görevli valiler ve memurlar; *“kanunlar ve nizamnameler mucibince ifası kendilerine mevdu umur ve hususat hakkında vazife ifası ve ait oldukları vekaletlerle muharebe icrası ile mükellef olmakla beraber lüzumunda veya umumi müfettiş tarafından istendiği takdirde işin bulunduğu safha hakkında süratle lazım gelen malumat ve izahatı vermeğe ve muamele dosyasını da umumi müfettişe göndermeye”* mecburlardı. Umumi müfettiş, “vaziyet edeceği muamelata dair muamelede valilerin ve rüesanın mercii”ydi. Bu cümleden olmak üzere, umumi müfettiş alaka göstereceği işin, yürütülmesi ile ilgili yönlendirmede bulunmak ve işin ne şekilde tamamlanacağı

⁶⁰⁷ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, Madde: 3. **Düstur**, üçüncü tertip, c.8, s. 1005. İsmail Beşikçi, yasadaki bu hükmü, umumi müfettişlik mıntikasının kanunlarla değil hükümet kararlarıyla, Tek Parti Yönetimini de aşan bir şekilde genel valilik ile yönetileceği şeklinde yorumlamaktadır. İsmail Beşikçi, **Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**, Ankara: Belge Yayınları, 1990, s. 29, 33. Ancak maddede umumi müfettişlere verilecek yetkiler için “bakanlıkların kanunen sahip oldukları yetkilerden kendilerine verilmesine karar verilenleri kullanırlar” hükmünü görmezden gelmektedir. Zira umumi müfettişe verilecek yetkiler kanundışı yetkiler değil mevcut kanunlarla Bakanlara tanınmış yetkiler olacaktır. Kaldı ki bu yetkilerin de pek çoğu umumi müfettişe zaten verilmeyecektir ki bu durum ileride açıklanacağı gibi müfettişliklerin idari yapıdaki yeri konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmasına neden olacaktır.

⁶⁰⁸ UMVSĐT, Madde: 7. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 21.

konusunda tavsiye ve emir vermek yetkisine sahipti. Böyle bir durumda, umumi müfettiş, ilgili vekaletle bilgi verecekti⁶⁰⁹.

Umumi müfettişlerin görevleri, talimatnamenin 11. maddesinde ayrıntılı bir şekilde açıklanıyordu. Buna göre umumi müfettişler;

- a. Asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek,
- b. Kanun ve nizamnamelerin tamamıyla tatbik ve icrasını devamlı olarak takip etmek ve denetlemek,
- c. Hakimlere dair şikayeti gerektiren bir durum olduğunda, ilgili kanunların uygulanması için doğrudan Adalet Vekaletine müracaat etmek, davaların gecikme sebeplerini savcılıklardan sormak ve durumu Adliye Vekaletine bildirmek,
- d. Bölgesi dahilindeki mahkemelerden birinde sürdürülmesini, emniyet ve asayiş noktasından, mahzurlu gördüğü herhangi bir dava hakkında kanun gereğince nakil muamelesini gerçekleştirmek için Adliye Vekaletine müracaatta bulunmak,
- e. Bölgesinin ekonomik, sağlık, sosyal, kültürel, medeni gereksinimlerinin süratle karşılanması ve bölgenin kalkındırılmasını için gereken tedbirleri almak ve bunların uygulanmasını denetlemek,
- f. Bölgesi dahilindeki halkın şahsi ve tasarrufî haklarını korumak,
- g. Halkın iskan edilmesi ve rahat yaşaması ve köylülerin, çiftçilerin arazi sahibi olması için gerekli çalışmaları yapmak,
- h. Bölgesi dahilindeki valilerle tüm memurların âmiri, umumi ve mahalli hükümet işlerinin yetkilisi sıfatıyla, memurin kanunu hükümleri çerçevesinde hizmet ve memuriyetlerinde asayişçe mahzurlu gördüğü, valilerle memurların işten ellerini çektiirmek,
- i. Bölgesi dahilindeki tüm müfettişleri ve maarif müdürlerini, -valiler, müdürler ve diğer memurlar gibi- göstereceği istikametler dahilinde görev ve faaliyete sevk etmek ile yükümlü ve yetkiliydiler.

Umumi müfettişlik iç idare ile ilgili bir teşkilat olarak kurulduğundan, doğal olarak, dış işlere ait konularda yetkili kılınmamıştı. Nitekim Talimatnamenin 11.

⁶⁰⁹ UMVSĐT, Madde: 8. Düstur, üçüncü tertip, c.9, s. 21.

maddesinin son fıkrasında “İcabında ecaniple temas makamât ve memurini mütâalikasına ait” olduğundan umumi müfettişin bu konuyla meşgul olmayacağı belirtilmekteydi⁶¹⁰.

Umumi müfettişlerin mülkî idare üzerindeki bu görev ve yetkilerinin yanı sıra askeriye ve emniyet teşkilatı üzerinde de geniş yetkileri vardı. Nitekim umumi müfettiş; mıntıkası dahilindeki; polis, jandarma ve askeri kıtaları, icra kuvveti olarak istihdam edebilecekti⁶¹¹. Ayrıca umumi müfettiş, mıntıkası dahilindeki mevcut kuvvetlerin yetersizliğini görürse, en yakın mahallerden lüzumu kadar jandarma ve asker kıtaatı celbini, Dahiliye Vekaleti aracılığıyla, isteyebilme yetkisine de sahipti⁶¹². Bu yetkilerin yanında umumi müfettiş, kamu emniyetini ihlal veya tehdit eden bir durum karşısında, gerekli görürse, Dahiliye Vekaletinden sıkıyönetim ilanı da talep edebilecekti⁶¹³.

Umumi müfettişler, genel idarede âmirlik ve teftiş hakkına sahip oldukları gibi yerel idarelerde de “nezaret ve murakabe” yetkisine sahipti. Nitekim valiler, Vilayet Genel Meclislerinin kararlarını onaylamadan ve uygulamadan önce, umumi müfettişin onayını almak zorundaydı⁶¹⁴.

Umumi müfettişlerin, bir diğer görevi de bölgesi dahilindeki vilayetlerin ortak işlerini koordine etmektir. Bu nedenle müfettişlere bu konuda bir takım yetkiler verilmişti. Talimatnamenin 14. maddesine göre umumi müfettişler; bölgesindeki vilayetleri ilgilendiren ortak işlerle ilgili gerekli masrafları, valilere tebligat yaparak, ilgili vilayetlerin genel bütçelerine ekletebileceklerdi. Bu tür ortak işlerin idaresi, umumi müfettişlerin direktifleri doğrultusunda yapılacaktı⁶¹⁵.

1945 yılında umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini düzenleyen yeni bir talimatname çıkarıldı ve yetkileri belirli alanlarda ve oranlarda genişletildi⁶¹⁶. Bu yeni talimatnameyle umumi müfettişlere; bölgelerindeki valilere, yargıçlara, bakanlık müfettişleri hariç merkezden tayin edilmiş tüm memurlara, takdirname, ihtar ve tevbih

⁶¹⁰ UMVSĐT, Madde: 11. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁶¹¹ UMVSĐT, Madde: 9. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁶¹² UMVSĐT, Madde: 10. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22.

⁶¹³ 1921 tarihli tasarıda umumi müfettiş; idare-i örfiye ilanını bizzat yapabilirken, 1927 yılına gelindiğinde müfettişe bu yetkinin verilmediği görülmektedir. Karş., 1921 tarihli Umumi Müfettişlik Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı, TBMMZC, D.1, c.13, s. 94 ile UMVSĐT, Madde: 12. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 21.

⁶¹⁴ UMVSĐT, Madde: 13. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s.22.

⁶¹⁵ UMVSĐT, Madde: 14. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s.22.

⁶¹⁶ Talimatname hükümleri için bkz., **Düstur**, üçüncü tertip, c.26, s. 215-220.

cezası verme yetkisi verildi. Gerektiğinde herhangi bir memurun mensup olduğu Bakanlık ya da genel müdürlük emrine alınmasını ilgili makamlara teklif etme hakkı tanındı. Müfettişler yeni talimatnameyle ayrıca; valiler ve bölgelerindeki illerin idare şube başkanları hakkında gizli sicil raporları düzenlemek ve ilgili Bakanlıklara göndermek; görevde kalmalarını güvenlik açısından sakıncalı gördüğü valilerle memurların işten el çektirmek yetkilerine de kavuştular⁶¹⁷.

Yeni talimatname umumi müfettişlere, valilere ve idare şube başkanlarına doğrudan iş verme yetkisini de tanıdı. Nitekim sekizinci maddede; *“Valiler de dahil olmak üzere idare şube başkanları ve kaymakamlar genel müfettişler tarafından kendilerine doğrudan doğruya verilen emirlerin kanun ve tüzüklere uygun olmadığı inanında bulundukları takdirde işi genel müfettişlere bildirirler. Genel müfettiş emirlerin kanun ve tüzüklere uygun olduğunu yazı ile bildirirse bu makamlar verilen emri sorumu genel müfettişe ait olmak üzere uygularlar. Genel müfettişler işi ilgili bakanlığa yazarlar.”* hükmü vardı.

Bundan başka umumi müfettiş, herhangi bir devlet dairesinde yürütülen hizmetlerden dolayı yapılacak şikâyetleri inceleme ve gereğini tayin ile ilgili valiye bildirme yetkisi verildi. Ayrıca müfettişler; memurların kanun, tüzük talimat ve emirlere aykırı işlemlerine ya da kendilerine kanunla verilen yetkileri aşan nitelikteki işlerine doğrudan doğruya ya da şikâyet yolu ile haberdar olduğunda bunların düzeltilmesini ilgili valilere bildirebileceklerdi. Böylece umumi müfettiş; herhangi bir devlet dairesindeki işlemler ve bu işlemleri yapan memurlar hakkında bizzat soruşturma açabilme ve/veya emrine verilen müfettişlere bunu yaptırabilme ve/veya gereğinin yapılması konusunda valiyi görevlendirebilme yetkisine kavuştu.

⁶¹⁷ Yeni talimatnameyle umumi müfettişlere verilen, “güvenlik açısından göreve devamında sakınca gördükleri Vali ve memurları işten el çektirmek” yetkisi aslında eski talimatnamede de vardı. Ancak yeni talimatnamede umumi müfettişlere, merkezden atanmış olsun olmasın, haklarında memurun muhakematı kanunu çerçevesinde soruşturma yapılmakta olan, tüm memurlara işten el çektirme yetkisi verildi ki bu yetki umumi müfettişe -her ne kadar haklarında soruşturma yapılan kısıtlaması bulunsada- bölgesindeki memurlar üzerinde yeni ve geniş bir yetki tanıyordu. Kaldı ki talimatnamenin 25. maddesinde umumi müfettişlere, bölgeleri içine giren illerin genel, katma ve özel bütçelerle idare olunan bütün dairelerle bunlara bağlı kurumlara ait her türlü işlemi denetlemek ve soruşturmak yetkisi veriliyordu. Bu denetleme ve soruşturmayı bizzat yapabilecekleri gibi işin aidiyetine göre müşavirlere veya yanlarına verilmiş olan ilgili bakanlık müfettişlerine yaptırabilirlerdi. Dolayısıyla umumi müfettiş gerek görürse, doğrudan Bakanlıktan atanmış dahi olsa, herhangi bir memura önce soruşturma açabilir, sonrasında da yedinci maddedeki yetkisine dayanarak işten el çektirebilirdi. Ancak valilerle yargıçlar hakkında soruşturma yaptırılması Dahiliye ve Adliye Bakanlığının iznine bağlıydı.

Umumi müfettişlere; bölgelerine gönderilecek göçmenlerin ve halkın iskân ve terfihi ve köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olmaları konularında, ilgili Bakanlıklar ve valilikler nezdinde, girişimlerde bulunmak, bu işlerin uygulanışını düzenlemek, konuyla ilgili valilere gerekli talimat ve emirleri vermek gibi yetkiler de verildi⁶¹⁸.

Yeni talimatname, umumi müfettişlere güvenlik konusunda verilen görev ve yetkilerde de önemli değişiklikler getirdi. Nitekim talimatnamenin 17–23 maddeleri bu konuya ayrılmıştı. Buna göre; umumi müfettişler, Dahiliye Vekaletinin temsilcisi sıfatıyla, bölgeleri içinde kamu düzen ve emniyetini korumak için gerekli tedbirlerin alınması hususunda valilere emir ve talimat verebilecekler ayrıca polis ve jandarma kıtaları gibi silahlı kolluk kuvvetlerini de yürütme aracı olarak kullanabileceklerdi. (m.17)

Umumi müfettişler silahlı veya silahsız ayaklanma veya yürürlükte bulunan kanun ve tüzüklerin uygulanmasına toplu bir halde karşı koyma veya kamu düzenini veya kişilerin mal ve can emniyetlerini tehdit eden olaylar gibi haller karşısında mevcut kolluk kuvvetleri yeterli gelmezse, en yakın ordu veya kolordu komutanlıklarından kuvvet talep edebileceklerdi. Böyle hallerde müfettiş, derhal Genelkurmay Başkanı, Dahiliye ve Milli Müdafaa Bakanlıklarına haber verecekti. Ancak müfettişten emri alan komutan başka bir emir beklemeksizin umumi müfettişin yazılı isteklerini derhal yerine getirmekle yükümlüydü. (m.18)

Umumi müfettişler; acil durumlarda ilgili valilerin de düşüncelerini alarak bölgelerindeki polis ve jandarma kuvvetinin yerlerini geçici olara değiştirmeye ve bu kuvvetleri başka bir yere nakletmeye de yetkili olacaktı. Bu yetkilerini, valilerin teklifi üzerine de kullanabilirlerdi. Ayrıca jandarma erat ve subayları ile polis mensuplarından görevli bulundukları yerlerde kalmalarına mahzur gördüklerinin, bölgeleri içinde veya dışında başka yerlere tayin edilmelerini, gerekçeleri ile birlikte Dahiliye Vekaletine teklif edebileceklerdi. (m.19)

Umumi müfettişlik bölgelerindeki gümrük muhafaza konuşları, umumi müfettişin görüşünü aldıktan sonra yapılacaktı. (m.20) Ayrıca umumi müfettişler;

⁶¹⁸ Gerçi 1927 tarihli talimatnamenin 11. maddesinin “g” fıkrasında da bölgesi dahilinde halkın iskânı, terfihi, köylülerin ve çiftçilerin toprağa sahip olmalarını sağlama konularında çalışmalar yapmak görev ve yetkisi vardı. Ancak bu çalışmaları ne şekilde yapacağı ve icra gücü olarak hangi yetkiyi kullanacağı konusu açık değildi. Yeni talimatname bu konuda valiye doğrudan talimat ve emir verme yetkisi tanıyarak umumi müfettişi bu konulardaki en yüksek denetleyici ve icracı makam haline getirdi.

bölgelerinde kaçakçılığın önlenmesi; kıyı ve sınır güvenliğinin sağlanması için gerekli gördüğü tedbirleri asker ve sivil gümrük teşkillerine bildirebileceklerdi. Asker ve sivil gümrük teşkilleri, aldıkları emri yapmakla yükümlüydü. (m.21)

Umumi müfettişler bizzat ya da müfettişler ya da âmirleri aracılığıyla asker ve sivil gümrük teşkillerini denetlemeye ve bu teşkillere mensup askeri şahıslarla sivil memurların kaçakçılık, kıyı ve sınır üzerindeki iç emniyet işlerinde işledikleri suçlardan dolayı haklarında soruşturmaya yaptırmaya da yetkili olacaktı. Böyle bir durumda ilgili Bakanlığa haber vereceklerdi. (m.22)

Umumi müfettişler, bölgelerindeki bu teşkillere mensup subay ve memurlardan yerlerinde kalmalarını sakıncalı bulduklarının, bölgeleri içinde başka bir yere veya bölgeleri dışına kaldırılmalarını gerekçeleriyle ilgili Bakanlığa teklif edebileceklerdi⁶¹⁹. (m.23)

1945 yılında kabul edilen bu yeni talimatnameyle, umumi müfettişlerin yetkileri, özellikle memurlar üzerindeki yetkileri, önemli oranda artırıldı⁶²⁰. Talimatname, umumi müfettişliklerin kaldırıldığı tarihe kadar yürürlükte kaldı.

4. UMUMİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATININ KADROLARI

1164 sayılı Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Yasada, Umumi Müfettişlik Teşkilatının kadroları kapsamlı olarak açıklanmamıştı. Yasaya göre; Umumi Müfettişlik Teşkilatı ve umumi müfettişler doğrudan Dahiliye Vekaletine bağlıydı. Ancak müfettişlerin atanması Dahiliye Vekaleti tarafından değil, İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla gerçekleşecek ve görevlerine yine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla son verilecekti. Umumi müfettişlik kadroları ise Dahiliye Vekaletince düzenlendikten sonra İcra Vekilleri Heyeti kararıyla uygulamaya konulacak ve ertesi yıl bu kadrolar Türkiye

⁶¹⁹ Yeni talimatnameyle umumi müfettişlerin iç güvenlik alanındaki görev ve yetkileri arttırılmakla birlikte, bu alanda, eski talimatnameye kıyasla, yetkilerini kısıtlayan bir madde de mevcuttu. Bu madde sıkıyönetim ilan etme ile ilgiliydi. Eski talimatnamede, gerek görür ise Dahiliye Vekaletinden sıkıyönetim ilanı talep etme hakkı olan umumi müfettişe, yeni talimatnamede böyle bir yetki verilmemişti. Muhtemeldir ki artık bu tarihlerde bölgelerinde sıkıyönetim ilanını gerektirecek bir durum kalmadığı düşünülüyordu.

⁶²⁰ Bu noktada, Cemil Koçak'ın "1945 talimatnamesi ile umumi müfettişlerin yetkileri azaltıldı" görüşüne katılmadığımızı belirtmek isteriz. Bkz., Koçak, a.g.e., s. 259-271. Her iki talimatname karşılaştırıldığında yetkilerin azaltılmadığı aksine –özellikle idari denetim ve içgüvenlik alanlarında- artırıldığı çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim dönemin umumi müfettişlerinden Abidin Özmen de "Genel Müfettişlerin görev ve yetkilerine dair eski tüzüğü değiştiren 28.12.1945 gün ve 2222 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul buyrulan talimatname bugünkü Genel Müfettişleri oldukça yetki ile takviye etmiştir." sözleriyle bu yargımızı doğrulamaktadır. Bkz., Özmen, "a.g.m.", İdare, Yıl: 18, S.184, s. 247.

Büyük Millet Meclisine arz olunacaktı. Ayrıca İcra Vekilleri Heyetinin uygun gördüğü Vekaletlerden, gerektiği kadar müşavir ve diğer memurlar da yine Umumi Müfettişlik Teşkilatına tahsis edilebilecekti⁶²¹.

Umumi Müfettişlik Teşkilatının kadroları müfettişlik talimatnamesinin çıkarılmasıyla netlik kazandı. 27 Kasım 1927 tarihli talimatnameye göre: Teşkilatın, kadroları ve bu kadrolara atama usulleri şöyle belirlendi⁶²²:

A. Umumi Müfettiş: Dahiliye Vekaletinin önerisi ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

B. Baş Müşavir⁶²³: Umumi müfettişin onayı alınmak kaydıyla Dahiliye Vekaletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla atanır.

C. Müşavirler: Umumi müfettişin onayı alınmak kaydıyla Başbakan ve görevinin niteliğine göre ait olduğu Bakanın ortak kararnamesi ile atanırlar.

D. Şube Müdürleri: Umumi müfettişin teklifi ve Dahiliye Vekilinin onaylaması ile atanırlar.

E. Ordu Subayları: Umumi müfettişin teklifi üzerine Müdafa-i Milliye Vekaletince atanırlar.

F. Jandarma Subayları ve İnzibat Memurları: Umumi müfettişin teklifi üzerine Dahiliye Vekaletince atanırlar.

G. Memurlar ve Diğer Müstahdemler: Doğrudan doğruya umumi müfettiş tarafından atanırlar.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı hükümet tarafından kaldırıldığı takdirde kadrosundaki tüm memurlar, Umumi Müfettişlik Teşkilatında geçirdikleri süre kıdemlerine sayılarak, kıdemlerine uygun olan yerlere atanmak üzere ait oldukları Vekalet emrine geri alınacaklardı. Ayrıca, eğer gerek görülürse, Umumi Müfettişlik Teşkilatında görev yapan memurlar, umumi müfettişin önerisi ile eski görev yerlerine iade edilebileceklerdi⁶²⁴.

⁶²¹ "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun", Madde: 1, 2 ve 3. **Düstur**, üçüncü tertip, c.8, s. 1005.

⁶²² UMVSĐT, Madde: 2. **Düstur**, üçüncü tertip, c. 9, s. 19.

⁶²³ Başmüşavir, umumi müfettişin hem yardımcısı hem de müşaviridir ve umumi müfettişin verdiği yetki çerçevesinde görevini yapar ve bu yetki dahilinde imza yetkisine sahiptir. UMVSĐT, Madde: 17. **Düstur**, üçüncü tertip, c. 9, s. 23.

⁶²⁴ UMVSĐT, Madde: 3, 4. **Düstur**, üçüncü tertip, c. 9, s. 19,

Talimatnamenin çıkarılmasından hemen sonra Dahiliye Vekaleti, I. Umumi Müfettişlik'in kadrolarını belirlemek için çalışmalara başladı⁶²⁵. Bu çalışmalar, Aralık ayının ortalarına doğru tamamlandı⁶²⁶ ve Birinci Umumi Müfettişlik Teşkilatı, 1 Ocak 1928'de 29 kişilik bir kadroyla göreve başladı⁶²⁷.

Umumi Müfettişlik Teşkilatının kadroları İcra Vekilleri Heyetince onaylanıp uygulamaya girdikten sonra, talimatnamede öngörüldüğü üzere, ilk bütçe görüşmelerinde Meclise sunuldu. Meclise sunulan kadrolar 24 Nisan 1928 tarihli oturumda kabul edildi⁶²⁸.

1934 yılında 2/150 sayılı kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerini kapsayan bölgede görev yapmak üzere Trakya Umumi Müfettişliği kuruldu⁶²⁹. Bu müfettişliğin maaş, ücret ve masrafları hakkındaki kanun ise 22.03.1934 tarihinde kabul edildi⁶³⁰. Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın toplam 31 kişilik bir kadrosu vardı⁶³¹ ve çok küçük farklar dışında⁶³² Birinci Umumi Müfettişlik kadroları ile hemen hemen aynıydı⁶³³.

III. ve IV. Umumi Müfettişlikleri kurulduktan hemen sonra da, 1935 yılı Aralık ayında, I. III. ve IV. Umumi Müfettişliklerle Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları

⁶²⁵ Burada önemli bir nokta, Vekaletin kadro belirleme çalışmalarını umumi müfettişlerle görüşerek yürütmesi idi. Örneğin I. Umumi Müfettişlik kurulduktan hemen sonra, 3 Aralık 1927'de, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, I. Umumi Müfettiş olarak ataması kesinleşmiş olan, İbrahim Tali Bey ile görüşmüş ve müfettişlik kadrosunu belirlemek üzere çalışmalara başlanmıştı. *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1927, S.1283, s.2. *Akşam*, 4 Aralık 1927, S.3274, s. 1. Bu tutum, müfettişlik kadrolarını belirleme sürecinde, Umumi Müfettişlik Talimatnamesi hükümlerine uyulduğunu gösteriyordu.

⁶²⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Kanunuevvel 1927, S. 2310, s. 1.

⁶²⁷ Bu kadrolar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Birinci Genel Müfettişlik, a.g.e., s. 72

⁶²⁸ İcra Vekilleri Heyetinin onayladığı kadrolar ile Meclise sunulan kadrolar arasında bir takım farklılıklar vardı. Örneğin Asayiş ve İstihbarat Müdürlüğü birbirinden ayrılmış, istihbarat memuru kadrosu eklenmişti. Meclise sunulan kadrolar sayıca da farklıydı. Yeni kadro 37 kişiden oluşuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz., *TBMMZC*, D.3, c.3, s. 209-210.

⁶²⁹ *BCA*, *BKKK*, FK: 030.18.1, Y.No: 42.8.10, Tarih: 19.02.1934.

⁶³⁰ *TBMMZC*, D. 4, c.21, s. 151-152. Hükümetin Meclise gönderdiği kanun tasarısı, gerekçesi ve Bütçe Encümeni mazbatasını için bkz., *TBMMZC*, D.4, c.21, Sıra No: 80. Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Masrafları Hakkında Kanun, Kanun No: 2393, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, s. 231.

⁶³¹ Hükümetin teklifinde 21 kişilik bir kadro öngörülmüyordu. Ancak bütçe encümeni bu kadroya şoför, şoför yardımcısı, tâmirci gibi teknik elemanlar da ilave etmiş ve kadro sayısını arttırmıştı. Bkz. *TBMMZC*, D.4, c.21, Sıra No: 80, s. 1.

⁶³² Trakya Umumi Müfettişliğinin Asayiş ve İskan müdür muavini kadrosu yoktu ayrıca katip sayısı da I. Umumi Müfettişliğe göre daha azdı.

⁶³³ Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatının kadroları konusu üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağından burada ayrıntıya girilmemiştir.

Hakkında Kanun Tasarısı TBMM’de görüşülerek kabul edildi⁶³⁴. Bu yeni kanunla Umumi Müfettişlik Teşkilatın kadrolarında yeni bir takım düzenlemeler yapıldı. Bu değişikliklerin en önemlisi Umumi Müfettişlik Teşkilatlarına tahsis edilen müşavir kadrolarının arttırılmasıydı. Kanunda her Vekaletin, umumi müfettişlik teşkilatı için ayıracağı kadrolar tek tek belirlendi⁶³⁵.

Müfettişlik kadroları genel itibariyle aynı olmakla beraber⁶³⁶ aralarında farklar da vardı. Bunun nedeni, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın açıkladığı üzere, umumi müfettişlik bölgelerindeki işlerin farklılığıydı. Kadrolar, her müfettişliğin temel olarak ilgilendiği işlere göre belirlenmişti⁶³⁷.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı kadroları 1945 yılında yeni müfettişlik talimatnamesi çıkarılncaya kadar önemli bir değişikliğe uğramadı. 1945 yılında çıkarılan “Genel Müfettişliklerin Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname” ile birlikte Umumi Müfettişlik Teşkilatı kadrolarında ve bu kadrolara atanacak memuriyetlerin atanma usullerinde birtakım yeni düzenlemeler yapıldı. Yeni talimatnameyle; umumi müfettişlik kadrolarına Bakanlık Müfettişleri de eklendi ve Bakanlık Müfettişlerinin mensup oldukları Bakanlık veya Genel Müdürlüklerce atanacakları hükmü kabul edildi⁶³⁸.

⁶³⁴ Kanun hakkında Mecliste yapılan görüşmeler için bkz., **TBMMZC**, D.5, c.7, s. 96-100. Kısa bir süre sonra da II. (Trakya) Umumi Müfettişlik ve Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları Hakkında Kanun tasarısı Meclise sunulacak ve kabul edilecekti.

⁶³⁵ Kadrolar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **TBMMZC**, D.5, c.7, Sıra No: 35, s.10-15. Ayrıca bkz., Birinci, Üçüncü, Dördüncü Umumi Müfettişliklerle Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları Hakkında Kanun, **Düstur**, 3. tertip, c.17, s. 91-98.

⁶³⁶ I., II., III. Ve IV. Umumi Müfettişliklerin teşkilat kadroları hemen hemen aynı olmakla birlikte, 1947 yılında kurulan V. Umumi Müfettişliğe tahsis edilen kadrolar, diğer dört müfettişlik kadrolarına oranla, son derece kısıtlı olacaktı. V. Umumi Müfettişlik Teşkilatı; 1 Umumi Müfettiş, 1 Başmüşavir, 1 Özel Kalem Müdürü, 2 Özel Kalem Şefi, 1 Yazı İşleri Müdürü, 3 Yazı İşleri Müdürlüğü Katibi, 3 odacı ve 2 şoförden oluşacaktı. Koca, a.g.t., s.192.

⁶³⁷ **TBMMZC**, D.5, c.7, s. 97. Dahiliye Vekilinin bu sözleri, bu tezin “Umumi Müfettişliklerin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler” başlığı altında dile getirdiğimiz; müfettişliklerin kuruluş nedenleri ve görevleri ortak olduğu halde kuruluş nedenlerinin önem sırasında ve görevlerindeki önceliklerde birtakım farklılıklar olduğu savımızı desteklemektedir.

⁶³⁸ **Düstur**, üçüncü tertip, c.26, Ankara: Devlet Matbaası, 1945, s. 216.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN KURULMASI VE ÇALIŞMALARI

1. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN KURULMASI

1.1 Müfettişliğin Kuruluşundan Önce Trakya'nın Genel Durumu

Trakya; Balkan Yarımadası'nın Güneyinde bulunan geniş coğrafi alana verilen isimdir. Doğu'da Karadeniz, Güney'de Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, Kuzeyde Balkan Sıradağları ve Batıda Karasu (Mesta) Nehriyle çevrelenmiştir⁶³⁹. Trakya'nın tarihi, içinde bulunduğu Balkan Yarımadası'nın⁶⁴⁰ tarihinden ayrı değerlendirilemez. Trakya'nın son iki yüzyıldır yaşadığı siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal çalkantılar; Balkan Yarımadası'nda yaşanan değişim ve dönüşümlerin birer yansımasıdır ve asıl olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüp bu bölgede bağımsız devletçikler kurulmasıyla ilgilidir.

Osmanlıların Balkan Yarımadası'na girişi, 14. yüzyılın ortalarına denk düşmektedir. Nitekim 1352 yılında, Bizans İmparatoru Cantacuzenus, kendisine yapılan askeri yardımlara karşılık olarak, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Bey'e "Cinbi" (Çimpe) kalesini vermiş; bu tarihten sonra kale, Osmanlıların Balkanlara açılması noktasında bir üs işlevi görmüştü. İki yıl sonra 1354 yılında ise Gelibolu kalesi de ele geçirildi ve böylece Balkan "fütuhâtı" başlamış oldu. Bundan sonra Meriç ırmağı boyu, Edirne'den Enez'e kadar, Osmanlıların doğal yayılış güzergâhı haline geldi. 1363'de Edirne fethedildi ve 1365'de başkent yapıldı. 1371'de Sırp ordusuna karşı kazanılan Çirmen zaferinden sonra Balkanlarda, Osmanlı ilerleyişine karşı, direnç büyük ölçüde kırıldı ve Balkanlarda yeni bir İmparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu, doğdu⁶⁴¹. Yaklaşık bir yüzyıl içerisinde Osmanlılar, kazandıkları çeşitli zaferlerle, tüm Balkan

⁶³⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 3.

⁶⁴⁰ Güneyde Yunanistan'ı içine alarak, Adriyatik Denizi, Ege Denizi ve Trakya'yı kapsayan bölge, Balkan Yarımadası olarak adlandırılır. Yarımada'nın etrafını; Batıda Adriyatik, Güneyde Akdeniz, Doğuda Karadeniz ve Ege çevreler. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s. 15

⁶⁴¹ Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, Eren Matbaası, 1993, s. 11-15. Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006, s. 44-45.

Yarımadasına egemen olmayı başardılar ve 16. yüzyıla gelindiğinde tüm yarımada tek güç haline geldiler⁶⁴².

Balkan Yarımadası, son derece heterojen nüfusa sahip bir coğrafi alandı. Tarih boyunca yarımada; Yunan, Arnavut, Romen, Bulgar, Sırp gibi birçok etnik unsur yer almıştı. Osmanlı hâkimiyeti sırasında da bölgeye Türkmenler, Çerkezler, Tatarlar, Ermeniler, Çingeneler ve Yahudiler geldi ve yerleşti. Uzlaşıcı, koruyucu ve hoşgörülü bir politika izleyen Osmanlı yönetimi, buraları yeniden insanların yaşayabileceği yerler haline getirdi ve uzun bir süre boyunca Balkanlarda Osmanlı Barışı'nın (Pax Ottomana) egemen olmasını sağladı⁶⁴³.

Ancak Fransız Devrimiyle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımı, Balkanlarda; ulus oluşturma ve bağımsızlığı kazanma isteklerinin ortaya çıkmasına ve giderek artmasına neden oldu. Bölgede ayrılıkçı isyanlar, ayaklanmalar ortaya çıkmaya başladı ve bölgedeki "düzen" bozuldu⁶⁴⁴.

Aynı zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirerek çözülmeye başlaması ve buna paralel olarak da başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin Balkanlara, kendi çıkarları doğrultusunda, müdahale etmeye yönelmesi, bölgedeki karışıklıkların daha da artmasına yol açtı.

Böylece 19. yüzyıla gelindiğinde; Osmanlı İmparatorluğu bir yandan bölgede başlayan milliyetçi (bağımsızlıkçı) isyanları-Sırp isyanı, Yunan İsyanı vb.- bastırmaya çalışırken; diğer yandan da bölgedeki egemenliğini sürdürebilmek için, büyük devletlerle savaşmak zorunda kaldı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm çabalarına rağmen, bu dönem boyunca Trakya'da yeni devletlerin ortaya çıkması önlenemedi. Bu dönem; günümüzdeki Türk Trakya'sının⁶⁴⁵ içine sürüklendiği felaketlerin ve acıların da başlangıcı oldu.

Trakya; Edirne, Kırklareli, Tekirdağ illeriyle Çanakkale ilinin Gelibolu, Eceabat, İstanbul ilinin Çatalca ve Silivri ilçelerini içine almaktadır⁶⁴⁶. Bu durumda Trakya; Balkan Yarımadasının güneydoğu köşesinde 22.937 kilometrekarelik bir

⁶⁴² Sibel Turan, "Ulusçuluk Işığında Akan Zaman Duran Zaman", *Tarih ve Milliyetçilik*, Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 268.

⁶⁴³ Castellon, a.g.e., s. 119.

⁶⁴⁴ Turan, "a.g.m.", s. 269.

⁶⁴⁵ Trakya, günümüzde; Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan olmak üzere üç devlet arasında paylaşılmış durumdadır. Türk Trakya'sı kavramıyla, Trakya'nın Türkiye'ye ait kısımları, bir başka deyişle Doğu Trakya, kastedilmektedir. Dönemin gazetelerinde "Türk Trakya'sı" sıkça kullanılan bir ifadedir.

⁶⁴⁶ Abidin Özmen, *Trakya*, Ankara: Kanaat Basımevi, 1948, s. 26-27.

alandır⁶⁴⁷ ve coğrafi itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eski Edirne vilayetini kapsayan bir bölgeyi ifade etmektedir⁶⁴⁸. Bu önemli vilayet, 19. Yüzyılın ortalarından 20. Yüzyılın başlarına kadar dört kez istilaya uğramıştı.

Edirne'nin yaşadığı ilk istila, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki Rus işgaliydi. 1828'de Prut nehrini geçen Ruslar, 1829 Ağustos'unda Edirne'nin savunmasına memur kumandanların teslim kararı vermesiyle şehre girdi ve yerleşti. Kısa bir sürede tüm Edirne vilayetini işgal ettiler. Bu işgal, önemli oranda Türk ve Müslüman'ın Trakya'dan iç bölgelere göç etmesine neden oldu. İşgalden kısa bir süre sonra yapılan Edirne Antlaşması'yla Ruslar, önemli bir takım kazanımlar elde ederek, Edirne'yi terk ettiler⁶⁴⁹.

Edirne'nin başına ikinci istila felaketi 1878 yılında geldi. Bu tarihte Osmanlı İmparatorluğu yine Ruslarla savaşa tutuşmuştu. Savaşın nedeni Rusların Balkanlardaki gayrimüslim unsurları kışkırtması, bunların özerk ya da bağımsız hale gelmelerini sağlamaya çalışmasıydı. Böylece bunları Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparacak ve kendi nüfuzu altına alacaktı. Bu amaca yönelik istekleri Osmanlı Devleti tarafından reddedilince 1877 Nisan'ında Ruslar, Osmanlı'ya savaş açtı. 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne ikinci kez Rusların eline geçti. Savaş sonunda imzalanan Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile Edirne Türklere geri verildiyse de Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan coğrafyada büyük bir Bulgaristan Devleti kuruldu ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları ikiye bölündü⁶⁵⁰. Her ne kadar Ayestefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması ile değiştirildi ve büyük Bulgaristan ortadan kaldırıldıysa da, imtiyazlı (özerk) bir Doğu Rumeli vilayetinin kurulması önlenemedi. Bu antlaşmadan sonra Edirne; Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Avrupa'daki son kalesi, hakimiyetinin son karakolu oldu ve bir "serhad (sınır) şehri" haline geldi⁶⁵¹. Bu durum; Edirne halkının; Balkanlarda yaşanan; siyasal, sosyal ve toplumsal gelişmelerden doğrudan

⁶⁴⁷ Özmen, a.g.e., s. 8.

⁶⁴⁸ Edirne Vilayeti 1864 yılında; Filibe, İslimiye, Edirne, Tekirdağ ve Gelibolu sancaklarını (livalarını) kapsayan bir coğrafi alan üzerinde kurulmuştu. Bu coğrafi alan, Balkan sıradağlarıyla Karadeniz, Marmara, Çanakkale Boğazı ve Mesta Nehri arasındaki geniş bir alanı kapsamaktaydı. Ve bu saha, Romalılar devrinden beri "Trakya" olarak adlandırılıyordu. Bıyıkhoğlu, a.g.e., c.I, s. 2–3.

⁶⁴⁹ Bekir Sıtkı Baykal, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", *Edirne*, Ankara: TTK Basımevi, 1993, s. 182–184. Edirne Antlaşmasının maddeleri için bkz., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.I, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: TTK Basımevi, 1953, s. 275–289.

⁶⁵⁰ Ayestefenos Antlaşması için bkz., Erim, a.g.e., s. 387–400.

⁶⁵¹ Berlin Antlaşması için bkz., Erim, a.g.e., s. 403–424.

etkilenmesine, sürekli olarak düşman tehdidi altında yaşamak zorunda kalmasına yol açtı⁶⁵².

Edirne'nin yaşadığı üçüncü istila 1913 yılında oldu. Bu istilaya neden olan gelişme I. Balkan Savaşıydı. 1912 yılının Ekim ayında Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal zorlukları ustaca değerlendirerek, kendi aralarında birleştiler. 13 Mart 1912'de Bulgarlarla Sırplar; 29 Mayıs 1912'de de Bulgarlarla Yunanlılar arasında ittifak antlaşmaları yapıldı. 17 Ekim 1912'de bu üç devlet Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Üç devletin birleşik ordusu Osmanlı ordusunu yendi ve Bulgar ordusu 16 Mart 1913'de Edirne'yi ele geçirdi. 30 Mayıs 1913'de Londra'da imzalanan barış antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırı Midye-Enez hattı olarak kabul edildi⁶⁵³. Böylece Edirne, Bulgarlara bırakılmış ve üçüncü işgal devresi başlamış oldu. Edirne'nin bu üçüncü işgal devresi de uzun sürmedi. Zira Balkan Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan toprakların paylaşılması konusunda uzlaşamadılar ve birbirleriyle savaşa tutuştular. Romanya ve Sırbistan Bulgaristan'a saldırdı. Bu saldırı karşısında Bulgaristan, Edirne'deki kuvvetlerini de savaş alanına sürmek, Edirne'yi boşaltmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti bu durumdan yararlandı ve Enver Bey'in komutasında gönderdiği bir kuvvetle 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi yeniden ele geçirdi. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913'te, imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Edirne yeniden Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altına alındı⁶⁵⁴.

Edirne'nin görmüş olduğu son düşman işgali Milli Mücadele yıllarına rastlamaktaydı. Ancak bu işgal sadece Edirne'ye özgü bir durum değil, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine yaşanan milli felaketin bir parçasıydı. Sevr Antlaşması'nın hazırlandığı dönemde Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin de desteği ve onayı ile Mayıs 1920'de Batı Trakya'yı, Temmuz 1920'de de Doğu Trakya'yı işgal ettiler. Böylece bölge bu kez de Yunan işgali altına girdi. Yunanlılar Trakya'yı artık sonsuza dek ellerinde tutacaklarına inandıklarından Edirne merkez olmak üzere Trakya için özel bir idari teşkilat kurdular⁶⁵⁵. Bu son işgal, yaklaşık iki yıl sürdü. Ulusal Bağımsızlık Savaşı başarıya ulaşınca, Mudanya Mütarekesi

⁶⁵² Baykal, "a.g.m.", s. 184-186.

⁶⁵³ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 64-65. Erim, a.g.e., s. 450.

⁶⁵⁴ Baykal, "a.g.m.", s. 186-193. Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 67-69. Erim, a.g.e., s. 450.

⁶⁵⁵ Ayrıntı için bkz., Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 322-372.

hükümleri çerçevesinde, Türk ordusu Edirne'ye yerleşti⁶⁵⁶. Böylece Trakya Bölgesi dördüncü ve son kez düşman işgalinden kurtuldu ve yeniden Türk egemenliğine girdi⁶⁵⁷.

Tüm bu süreç boyunca Trakya; yandı, yıkıldı, soyuldu ve belki de en önemlisi nüfusunun büyük kısmını kaybetti. Bir zamanlar mamur birer merkez olan yerler, üst üste yaşanan savaş felaketlerinden sonra giderek “metruklaştı”; birer harabe görünümüne büründü. Üretim faaliyetleri durma noktasına geldi. Bölgenin içinde bulunduğu durumdan çıkarılması için olağanüstü tedbirler alınmalıydı. Bunun için de bölgeye özgü bir kalkınma programı hazırlanmalı ve bölgede yeni bir idare anlayışı hâkim kılınmalıydı⁶⁵⁸.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni yönetim ulusal sınırlar içinde güçlü ve müreffeh bir ülke yaratmak doğrultusunda topyekun bir seferberliğe girişmişti. Bu seferberlik, tüm Türkiye çapında olmakla beraber, bazı bölgelere öncelik veriliyordu. Örneğin “Şark Bölgesi”, bölgedeki bir takım olağanüstü haller nedeniyle, daha dikkatle ele alınan bir bölgeydi. Nitekim I. Umumi Müfettişlik'in bu bölgede kurulması da bunun açık bir göstergesiydi. Trakya da, tıpkı “Şark Bölgesi” gibi, Cumhuriyet yönetimi açısından öncelikli bölgelerden biriydi. Zira Trakya; İstanbul'un hinterlandı, Türkiye'nin Batı'ya açılan kapısı, İstanbul'un, Boğazların ve Marmara'nın savunma alanıydı⁶⁵⁹. Trakyasız ve İstanbulsuz bir Türkiye; Asya'nın ortasında, yarı sömürge bir “Türkistan” Devletinden farksız olurdu⁶⁶⁰. Hal böyle olunca Cumhuriyet Yönetimi, Trakya'yı içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtarma; gelişmiş, güçlü bir bölge haline getirme işine özel bir önem verdi.

Trakya'nın kalkınmasını sağlayabilmek için öncelikle nüfus sorununu çözmek gerekiyordu. Çünkü nüfus olmayan bir yerde ekonomik yaşam gelişemezdi. 1930'ların başında Trakya'nın nüfusu⁶⁶¹ 700 bin civarındaydı. Bu nüfusun 190 bin kadarı vilayet merkezlerinde, geri kalanı da köylerde yaşamaktaydı. Bölgede, km² başına 27 kişi

⁶⁵⁶ Mudanya Mütarekesi hükümleri için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları c.I, (1920-1954)*, Ankara: TTK Basımevi, 1983, s. 61-66.

⁶⁵⁷ Baykal, “a.g.m.”, s. 193-194.

⁶⁵⁸ Yunus Nadi, “Trakya'mız Ne Halde”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1928, S.1602, s. 1.

⁶⁵⁹ Abidin Daver, “General Kazım Dirikten İstedığımız ve Beklediğimiz”, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1935, S.4080, s. 1.

⁶⁶⁰ “Trakyanın Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934, S.3643, s. 3.

⁶⁶¹ Trakya nüfusu; Çanakkale'nin tüm ilçeleri dahil, İstanbul'un Trakya'da bulunan iki ilçesi hariç olarak hesaplanmıştır.

düşüyordu⁶⁶². Oysaki Trakya'da, Balkan Savaşları öncesinde, km²'ye düşen insan sayısı 48'di⁶⁶³. Bu durum; Trakya'nın Balkan Savaşlarından itibaren nüfusunun neredeyse yarısını kaybettiğini açık olarak ortaya koyuyordu. Öyleyse biran evvel nüfusun artırılması şarttı. Bunun iki yolu vardı. Birincisi sağlık sistemini iyileştirerek ölüm oranını azaltmak, ikincisi ise sistemli bir göç ve iskân siyaseti uygulayarak bölgeye dışarıdan nüfus yerleştirmekti. Zaten Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Misak-ı Milli sınırları içinde ulusal Türk devletinin kurulmasından sonra, daha önce imparatorluk toprağı olan çeşitli coğrafyalarda yaşayan pek çok Türk ve Müslüman Türkiye'ye göç etmeye, ya da ettirmeye başlamıştı. Ülkeye gelen göçmenlerin çoğunluğunu Balkan Devletlerinden gelenler oluşturuyordu. Bunların yerleştirilmesi için en uygun yer de, Balkanların bir parçası olan, Trakya'ydı. Balkanlardan gelen göçmenlerin sistemli bir şekilde bölgeye yerleştirilmesi ve bunların üretici hale getirilmesi, bölgenin kalkınması için atılması gereken en önemli adımlardan biriydi.

Trakya'nın geri kalmışlıktan kurtarılması için atılması gereken adımlardan bir diğeri ise bölge halkının kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktı. Her ne kadar Lozan'dan sonra Doğu Trakya kesin şeklini almışsa da sadece bir yüzyıl içinde bu coğrafyanın dört kez el değiştirmesi, bu süreç içerisinde son derece acı olaylar yaşanması bölge halkının ortak hafızasında, silinmesi pek de mümkün olmayan, derin izler bırakmıştı. Nitekim Trakyalı bir Türkün "*Ben ekdim Bulgar biçti, Bulgar ekdi ben biçtim, ben ekdim Yunan biçti, Yunan ekdi ben biçtim*"⁶⁶⁴ sözleri belki de Trakyalı Türklerin ruh halini yansıtan, daha doğru bir ifadeyle, içinde bulundukları karamsar, güvensiz ruh halinin nedenini açıklayan en güzel örnekti. Bölgenin yakında işgale uğrayabileceği endişesi taşıyan halk, ülkenin iç taraflarına göç ediyor, kalanlar ise güvende olmadıklarını düşündüklerinden yeterince yatırıma yönelmiyorlardı. "Bu hal, pek tabîî olarak imar ve ümran faaliyetlerinin başlayamamasına" ve bölgenin geri

⁶⁶² Trakya Umumi Müfettişlik İstatistik Bürosu, *Trakya İstatistik Yıllığı*, c.I, Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1938.

⁶⁶³ "İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası", *TBMMZC*, D.4, c.23, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, Sıra No: 183, s. 7. Aynı tarihlerde Türk Trakya'sından daha dağlık olan Batı Trakya'da nüfus yoğunluğu ise 103 kişiydi. Bu durum Trakya'nın ne kadar boş olduğunu gösteren en açık bir göstergedir.

⁶⁶⁴ (Edirne Saylavı) Şeref Aykut, "Trakya Genel İspikürlüğünü Ne İyi Kurdunuz ve Edirne Ne Bekliyor", *Milli Gazete*, 31 Temmuz 1935, S.625, s. 1.

kalmışlığının devam etmesine neden oluyordu⁶⁶⁵. Oysaki artık yeni, milli bir devlet kurulmuştu ve bu vatanın her karış toprağı Türk'ündü, arkasında tüm Türk ulusu vardı. Bu gerçek, bölge halkına kavratılmalıydı⁶⁶⁶.

Öyleyse Cumhuriyet yönetiminin, Trakya'nın kalkınmasını sağlayabilmek için; bir yandan bölgeye göçmen yerleştirme işini sistematik bir şekilde yürütecek; diğer yandan da bölge halkına güven aşılacak tedbirleri alması; böylece kalkınmanın en önemli ön koşulu olan nüfusu çoğaltma, var olanı koruma ve üretken hale getirme çalışmalarının önünü açması gerekiyordu. 1930'lu yıllarda yaşanan siyasal gelişmeler bu gerekliliği daha da arttırdı ve Trakya'da bir umumi müfettişlik kurulması düşüncesinin uygulamaya geçirilmesinde tetikleyici bir rol oynadı.

1.2. Umumi Müfettişliğin Kuruluşundan Önceki Siyasi Gelişmeler

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemde; Trakya üç devlet arasında paylaşılmış haldeydi. Eski Edirne ilinin Dedeağaç ve Gümülcine mutasarrıflıklarıyla Edirne merkez livasından iki ilçe Yunanistan'ın; Edirne merkez livasının diğer kısımlarıyla, Tekirdağ, Kırklareli ve Gelibolu livaları Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaydı. Şarki Rumeli Eyaleti ve Edirne'nin iki ilçesi ise Bulgaristan'a geçmişti⁶⁶⁷. Dolayısıyla Türk Trakya'sının huzuru ve güvenliği bu üç devletin birbirleriyle olan ilişkilerinin, daha genelde ise tüm Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin, niteliğiyle ilgiliydi. Türkiye bu anlamda Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" sözüne uygun olarak, Cumhuriyetin ilanından itibaren Balkanlarda da barışçı bir politika izledi.

Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye-Yunanistan ilişkileri 1928 yılına kadar gerilimli bir şekilde ilerlemiş ancak 1928'de Venizelos'un iktidara gelmesi ve irredentist dış politikadan vazgeçmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla düzelmesinin önünü açmıştı. İlerleyen tarihlerde de bu olumlu süreç artan bir şekilde devam ederek,

⁶⁶⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 1-2.

⁶⁶⁶ Yunus Nadi, "a.g.m.", Cumhuriyet, s. 1

⁶⁶⁷ Özmen, a.g.e., s. 3-4.

1930'lu yılların ilk yarısında iki ülke arasındaki dostane ilişkiler, imzalanan çeşitli antlaşmalarla, pekiştirildi⁶⁶⁸.

Aynı tarihlerde Türkiye'nin Bulgaristan ile olan ilişkileri ise sancılıydı. İki ülke arasındaki ilişkilerin gerginlik sebebi genel itibariyle Bulgaristan'ın irredentist politikalarından kaynaklanmaktaydı. Bu politikanın temelinde, I Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladıkları ve son derece ağır hükümler içeren, Neuilly Antlaşması yatmaktaydı. Nitekim bu antlaşmayla, Güney Dobruca'yı Romanya'ya; Makedonya'nın büyük bölümünü Yugoslavya'ya; Doğu Trakya'yı ve Dedeağaç'ı da Yunanistan'a bırakan Bulgaristan, Ege Denizine çıkış kapısını kaybetmişti⁶⁶⁹. Hal böyle olunca Bulgaristan 1930'lu yıllara; I. Dünya Savaşı sonrası çizilen yeni sınırlardan hoşnut olmayan, bu sınırların değişmesini isteyen bir siyasi atmosfer içinde girdi.

1930'lu yıllar; dünyadaki siyasal dengelerin de değişmeye ve yeni bir kutuplaşma sürecinin başladığı yıllardı. Bu tarihlerde Avrupa'da; bir yanda, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzenden ve çizilen sınırlardan memnun olan ve değişmesini istemeyen, İngiltere ve Fransa'nın önderliğindeki, statükocu kamp; diğer yanda bu düzenden hoşnut olmayanların oluşturdukları, Almanya ve İtalya'nın liderliğindeki, revizyonist kamp olmak üzere gittikçe belirginleşen bir kutuplaşma vardı⁶⁷⁰.

Türkiye, izlediği barışçı politikanın doğal yansıması olarak, statükocu kampta yer alırken, Türk Trakya'sı ile doğrudan sınırı olan ve Neuilly Antlaşması'yla topraklarının büyük bölümünden ve Ege Denizi'ne çıkış kapısından vazgeçmek zorunda kalan Bulgaristan, revizyonist grupta yer aldı. Nitekim 1930 ve 1933'de toplanan Balkan Konferanslarında, Balkan Devletleri arasında bir uzlaşya varılmasını engelleyen de Bulgaristan'ın bu revizyonist tutumu oldu. Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne bir çıkışa sahip olma isteği, konferansa katılan diğer Balkan Devletlerince kabul edilmeyince, revizyonist İtalya'nın etkisi altında olan Bulgaristan ve Arnavutluk konferanslardan çekildi. Bunun bir sonucu olarak dört devlet; Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya, 9 Şubat 1934'de Balkan Antantı'nı oluşturdular. Bu antlaşmayla dört ülke,

⁶⁶⁸ Lozan Antlaşması'ndan sonra, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede, Yunanistan-Türkiye ilişkileri ve iki ülke arasında imzalanan antlaşmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 182-185. **Türk Dış Politikası**, Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 342-350.

⁶⁶⁹ Sina Akşin, Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar**, s. 112-113.

⁶⁷⁰ **Türk Dış Politikası**, s. 271.

Balkanlardaki sınırlarını güvence altına aldılar ve ortak çıkarlarına karşı herhangi bir tehdit ortaya çıktığında birbirlerine danışmayı taahhüt ettiler⁶⁷¹.

Bulgaristan'ın revizyonist grupta yer alması ve ülkede faşist bir rejimin yükselmesi tüm Balkanlar açısından ciddi bir sıkıntı yaratıyordu. Bir Balkan Devleti olarak Türkiye de elbette ki Bulgaristan kaynaklı bu tehdidin farkındaydı ve bu konuda gereken tedbirleri almaya çalışıyordu. Aslında Balkan Antantı da İtalya'ya karşı değil Bulgaristan'a karşı kurulmuş bir pakttı⁶⁷².

Dünyadaki siyasal gelişmeler ve buna paralel olarak Bulgaristan'ın izlediği irredentist dış politika; Trakya halkının ortak hafızasında varolan korkuların ve tedirginliklerin artmasına neden oluyordu. Bulgar Komitacılarının faaliyetleri de bu korkuları besliyordu. Zira Bulgar Komitacıları, "Midye ile İnoz arasında çizilecek bir çizginin üstünde kalan yerleri istediklerini hergün bağıra bağıra söylüyorlar(dı)"⁶⁷³.

*"Trakya'nın mutlaka Bulgar egemenliğine gireceği konusunda propagandalar, hatta bu konuda sistemli çalışmalar yapıyorlardı. Halkın maneviyatını iyice kırmak, asapta ümitsizlik yaratmak isteyen Bulgarlar; hudut muntikalarında yaptıkları ufak tefek toplantılarında günün birinde Trakya'yı tekrar ele geçirecekleri hakkında, Trakya komitacılarının ağzından sarfettikleri tahrikamiz sözler, bu propagandanın esasını teşkil ediyordu"*⁶⁷⁴.

Bu propagandayı dillendiren örgütlerin başında "Trakya Komitası" geliyordu. Önceleri Şarkî ve Garbî Trakya'dan göç eden Bulgarların dayanışma örgütü şeklinde olarak kurulan bu komita; 1928 yılına kadar Şarki ve Garbi Trakya'nın muhtariyetini savunmuş 1929'dan itibaren ise Trakya'nın her iki kısmının da Bulgaristan'a verilmesi gerektiği tezini işlemeye başlamıştı. Komitanın programı; Trakyalılar arasında ve Bulgaristan kamuoyunda Trakya'yı geri almak için propaganda yapılması, hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak, Trakya işinin Bulgar dış politikasının en öncelikli hedefi haline getirilmesi etrafında şekillenmişti. 1930'lara gelindiğinde Trakya Komitası; "Trakya Komitası" ve Trakya Komitasının silahlı, illegal ve gizli kısmını oluşturan "Trakyanın Hürriyet Komitası" olmak üzere- kendi içinde ikiye bölündü⁶⁷⁵.

Trakya Komitası, yayınladığı "Trakya" gazetesıyla propagandalarını sürdürürken, Trakyanın Hürriyet Komitası da, kendisi gibi illegal ve gizli olan, "Straj"

⁶⁷¹ Sander, a.g.e., s. 186.

⁶⁷² Türk Dış Politikası, s. 351.

⁶⁷³ "Önce Trakya", Cumhuriyet, 5 Birincikanun (Aralık) 1934, S.3793, s. 3.

⁶⁷⁴ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 2.

⁶⁷⁵ Ali Naci (Karaca), "Trakya Komitasının İçyüzü 1", Cumhuriyet, 8 Ağustos 1933, S.3324, s. 4.

isimli bir gazete çıkarıyor ve fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmaya çalışıyordu⁶⁷⁶. Sözde gizli, ancak aslında her yerde kolaylıkla bulunan, Straj Gazetesinde Trakya'yı çete hücumları ile zaptetmekten bahseden yazılar yayınlanırken⁶⁷⁷; Trakya komitasının başkanı Gospodin (Ormancıyef) de Trakya Gazetesinde; "Kaç defa yazdık ki Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dostluk yalnız kağıt üzerinde kalan bir dostluktur... Eğer Türkiye Bulgaristan ile ebedi ve samimi bir dostluk istiyorsa, Türk-Bulgar hududu (Midye-İnos) tahdit edilmelidir⁶⁷⁸." şeklindeki sözleriyle komitanın hedefini ve niyetini açıkça dile getiriyordu. Komita, Trakya'yı, Bulgaristan'ın ayrılık kabul etmez bir parçası olarak görüyordu⁶⁷⁹.

1933 yılında Trakya Komitası'nın Varna'da yaptığı toplantıda, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Ankara Dostluk Antlaşması'na karşı çıkıldı ve Komitanın çeşitli üyeleri tarafından Trakya'nın Türkiye'de kalmasının Bulgaristan için çok büyük bir kayıp olduğu ve mutlaka ele geçirilmesi gerektiği görüşleri açıkça dile getirildi⁶⁸⁰. Aynı toplantıya; "Radnozaştita – Vatan Muhafızı" Cemiyeti temsilcisi olarak katılan General Çarkasiyef ve "Mütekait Zabıtlar Birliği Cemiyeti" temsilcisi olarak katılan bir başka general de benzer yönde konuşmalar yaptılar. Kongre başkanı da "Trakyalılar Midye-İnos hattını unutmadılar ve Bulgar askerlerini o hattı yeniden kanla çizmeğe çağırıyorlar." sözleriyle kongrenin toplanış amacını ve Komitanın niyetlerini açıkça deklare etti⁶⁸¹.

Gerek Trakya Komitası ve gerekse aynı amaç doğrultusunda faaliyet gösteren başka Bulgar cemiyetleri⁶⁸²; Trakya hakkındaki bu irredentist tutumlarının yanında; Bulgaristan'daki Türklere karşı da baskı, korkutma ve yıldırma politikası izliyor; zaman zaman bazı Türklere şiddet uyguluyor ve haraç topluyorlardı⁶⁸³. Her ne kadar

⁶⁷⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 242.633.1, Tarih: 07.01.1934, s. 1.

⁶⁷⁷ Ali Naci, "Trakya Komitasının İçyüzü 1", *Cumhuriyet*, s. 4.

⁶⁷⁸ Ali Naci, "Trakya Komitasının İçyüzü 7", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1933, S.3330, s. 4.

⁶⁷⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 241.631.22, Tarih: 14.11.1933, s. 7.

⁶⁸⁰ Şaduman Halıcı, "Razgrad Olayı, Bulgar Milliyetçiliği ve Türk Gençliğinin Tepkisi", Atatürk Araştırma Merkezi, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, (Bildiriler)* c.I, Ankara: 2007, s. 1196.

⁶⁸¹ Ali Naci, "Trakya Komitasının İçyüzü 7", *Cumhuriyet*, s. 4.

⁶⁸² Bu dönemde Türk Trakya'sını ele geçirmek amacıyla çalışmalar yapan çeşitli Bulgar Cemiyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Halıcı, "a.g.b.", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, (Bildiriler)* c.I, s. 1195-1197.

⁶⁸³ Örneğin Trakya Komitesinin Bulgaristan'da yaşayan Türk ahaliden, Trakya'nın Bulgaristan'a ilhakını sağlamak için yapılacak çalışmalarda harcanmak üzere, zorla para topladığı Türk Dışişlerinin raporlarına yansımıştı. Bkz., BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 241.631.22, Tarih: 14.11.1933, s. 1.

Türk Dışişleri; Bulgar yetkilileriyle görüşmeler yapıyor ve tepkisini dile getiriyorsa da Komitalar yasaklanmıyor, çalışmalarına devam ediyordu⁶⁸⁴.

Bu durum, Bulgaristan'da yaşayan Türkleri olduğu kadar; Türk Trakya'sında yaşayan yerli halkı ve özellikle Bulgaristan'da birçok ıstıraplar çektikten sonra Türkiye'ye göç eden ve sınır boylarına yerleştirilmiş olan "muhacirleri" de son derece olumsuz etkiliyordu. Trakya halkı arasında, bölgenin işgale uğrayabileceği korkusu had safhadaydı. Bu tedirginlik öyle boyutlardaydı ki sınır bölgelerindeki köylerde yaşayan bazı kişiler, her ihtimale karşı, ailelerini daha gerilerde bulunduruyorlardı⁶⁸⁵.

Tüm bu gelişmeler; Trakya için yeni önlemler alınması, bu bölge için yeni bir idari yapılanmaya gidilmesi gerekliliğini arttırdı. Nasıl ki Şeyh Said isyanı ilk umumi müfettişliğin isyan bölgesinde kurulmasını tetiklediye; 1930'lu yıllarda dünyada yaşanan siyasal gelişmeler, Balkanlardaki gergin durum ve Bulgarların Trakya halkını huzursuz eden propagandaları da ikinci müfettişliğin Trakya'da kurulmasını tetikledi ve II. Umumi Müfettişlik'in Trakya'da kurulması kararlaştırıldı.

1.3. Trakya Umumi Müfettişliği'nin Kurulması

Trakya'nın mülkî idaresinde yeni bir yapılanmaya gidileceğinin ilk işareti, Aralık 1933'te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği bir demeçte kendini gösterdi. Kaya; ülkedeki mevcut 57 vilayetin bazılarının birbirleriyle birleştirilerek Türkiye'deki vilayet sayısının azaltılacağını ve geniş vilayetler oluşturulacağını açıkladığı demecinde, bu projenin uygulanmasına Trakya'dan başlanacağını belirtti⁶⁸⁶.

Umumi müfettişliğin kurulmasından iki gün önce, 17 Şubat 1934'de, Vakit Gazetesi bu konuya değindi ve aldıkları istihbarata göre, Meclisin Mart ayında başlayacak görüşmelerinde, bazı vilayetlerin birleştirilmesi ile ilgili kanun tasarısının sunulacağını bildirdi. Bu kapsamda; Kırklareli ve Tekirdağ vilayetlerinin Edirne vilayeti

⁶⁸⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 242.633.1, Tarih: 07.01.1934, s. 1. Bulgar cemiyetlerinin Bulgaristan'daki Türklere yönelik bu faaliyetleri giderek artacak ve Razgrad olayının çıkmasına kadar varacaktı. Razgrad olayı 1933 yılı Nisan ayında Bulgar gençlerinin Rusçuk vilayetine bağlı Razgrad kasabasındaki bir Türk mezarlığını basması olayıdır. Her ne kadar basit bir olay gibi görünse de aslında Türkleri sindirme, korkutma ve göçe zorlama politikasının bir sonucu hatta parçası olan ciddi bir olaydı ve Türk kamuoyunda da son derece sert tepkiyle karşılandı. Bu olay ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Halıcı, "a.g.b.", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, (Bildiriler)* c.I, s. 1201-1219.

⁶⁸⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 8.

⁶⁸⁶ *Cumhuriyet*, 27 Kanunuevvel (Aralık) 1933, S.3465, s. 3.

ile birleştirilmesi ihtimalinin son derece kuvvetli olduğunu yazdı⁶⁸⁷. Gazetenin başyazarı Mehmet Asım da *"İhtimal ki şimdiki halde üç muhtelif vilayete ayrılmış olan Şarki Trakya bu siyasetin tatbikatı neticesinde bir tek büyük vilayet haline gelecektir. Bu takdirde ta Meriç ile Çatalca arasındaki geniş mesafe üzerinde idari bir vahdet tesis edilmiş olacaktır"*⁶⁸⁸. sözleriyle bu konuya dikkati çekti.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, 19 Şubat 1934'de, Hükümet; *"Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıklarında nafia ve iskân işlerinin esaslı surette tanzim ve idaresi için 1164 no'lu kanunun hükmüne göre mezkur mıntıkada 'Trakya Umumi Müfettişliği' namile ikinci bir umumi müfettişlik teşkili(ne)"* karar verdi⁶⁸⁹.

Trakya Umumi Müfettişliği, kararnamede belirtildiği üzere, Trakya'daki dört vilayeti kapsayan bir alan dahilinde görev yapacaktı. Böylece bu vilayetler arasında bir "nâzım makam" kurulmuş ve koordinasyon sağlama konusunda önemli bir adım atılmış oldu. Şükrü Kaya kalkınmanın sağlanması konusunda umumi müfettişliğin nâzım olma rolünün önemini şu sözlerle özetledi:

*"Vilayetler arasında bazı hususatin müştereken ifası için birlik yapılması (gerekir M.B). Mesela Edirne'de yol, maarif, hastane gibi mühim işler vardır. Bu gibi hususati biran evvel temin edebilmek için 3-4 vilayetin birleşerek bir birlik yapmaları lazımdır. Bu vilayetler arasında mühim işlerin yapılması için müştereken yürümelere lazımdır"*⁶⁹⁰.

Umumi müfettişlik kurulduktan sonra da Trakya'daki mülki taksimatın değişip değişmeyeceği konusu netleşmiş değildi. Nitekim Cumhuriyet Gazetesi müfettişliğin kuruluş kararnamesinden dört gün sonra şu haberi verdi

*"Trakya'da İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli olmak üzere dört vilayetimiz vardır. Bir aralık bu vilayetlerin tevhidile İstanbul ve Edirne olmak üzere ikiye indirilmesi düşünülmüştü. İkinci müfettişlik teşkilatı kat'ileştiği takdirde bu dört vilayetin aynen muhafaza edilip edilmeyeceği malum değildir"*⁶⁹¹.

Ancak ilerleyen tarihlerde böyle bir durum gerçekleşmedi. Cumhuriyet hükümeti; bölgedeki vilayetleri birbirleriyle birleştirmeyi değil, Umumi Müfettişlik

⁶⁸⁷ Vakıf, 17 Şubat 1934, S.4788, s.1.

⁶⁸⁸ Mehmet Asım, "Trakyanın İmarı", Vakıf, 17 Şubat 1934, S.4788, s.1.

⁶⁸⁹ BCA, BKKK, F.K: 030.18.01, Y.No: 2.42.8.10, Tarih: 19.02.1934.

⁶⁹⁰ TBMMZC, D.4, c.21, s. 152.

⁶⁹¹ Cumhuriyet, 23 Şubat 1934, S.3521, s.1.

Teşkilatı gibi koordinatör bir kurum kurarak bölgedeki vilayetler arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlamayı tercih etti⁶⁹².

Trakya'da umumi müfettişlik kurulması kamuoyunda geniş yankı buldu. Cumhuriyet yönetiminin aldığı bu karar, Trakya'nın kalkınması için atılan son derece önemli bir adım olarak değerlendirildi. Müfettişliğin kuruluş haberi çeşitli ulusal gazetelerde şu şekilde değerlendirildi:

"İsmet Paşa hükümetinin yeni bir hamlesi karşısında daha bulunuyoruz: Trakyamızın imarını istihdaf eden bu hamle, bu maksadın tezelden temini için olacak, orasını ikinci bir umumi müfettişlikle teyit ve takviye ediyor. Aynı zamanda bu karar Trakya'ya verdiğimiz büyük siyasi ehemmiyetin canlı bir delili olarak alınmakta da hata olmaz. Hülasa bu hamlenin mahiyet ve ehemmiyeti her itibarla büyük ve yüksektir... Trakya umumi müfettişliği gözlerimizi bu vatan parçası üzerine çevirecek bir şahika gibi yükseliyor görünse yeridir... Bugün umumi müfettişlikle binnefis Edirne'den başlayan bir hareket ve faaliyete el atıyor, ve bütün Trakyanın imar ve ihyasını derpiş etmiş bulunuyoruz... Gözümüzde vatanımızın her parçası öyledir a, fakat Karadenizle Marmara arasında İstanbula doğru uzanan yarımada kolaylıkla küre-i arzın nadir cennetlerinden biri olmağa namzet bir ülkedir ve fazla olarak yeni Türk vatanını Avrupaya bağlayan bir parçadır. Ferah ferah 1.5-2 milyon nüfusu barındıracak bu vatan parçasında teksif olunacak faaliyet hiç şüphe yok ki onu az zamanda bütün dünya için numune diye telakki olunacak bir mamurezara çevirebilecektir"⁶⁹³.

"... Esasen siyasi ehemmiyeti ve mevkii malum olan Trakya mıntıkası ve bilhassa Edirne şehri ikinci umumi müfettişliğin ihdasından sonra milli hudut çerçevesi içinde bir kat daha kıymetlenenecektir. Bugün biraz yaşlı bir vatan parçası gibi görünen bu şehir yavaş yavaş eski güzelliğini ve şetaretini bulacaktır. Bu neticeyi yakın bir istikbalde hakikat olarak göreceğimize emin olabilirsiniz"⁶⁹⁴.

"İkinci umumi müfettişliğin Trakyada tesisine karar verilmesini, inkılabımızın yeni bir hamlesi olarak karşılamak lazımdır... Bu yeni teşekkül... Trakyamızın feyizli toprakları üzerinde mamur kasaba ve köyler vücuda getirilmesini temin edecektir. Avrupa kıt'asının bir köşesini tutan bu Türk toprakları son bir asır içerisinde muhtelif defalar harplere sahne olmuş, bu yüzden tahrip edilmiş ve devamlı bir imar faaliyetine sahne olamamıştır. Türk diyarının hiçbir kısmını diğerine tercih etmeden memleketin her tarafına seyyanen aynı imar ve kalkınma siyasetini tatbik eden Cumhuriyet idaresi aldığı tedbirlerle Trakyayı da canlandırmak için mesai sarfını esirgememiştir. Trakyada kurulan müesseseler bunun misalidir. Bu defa alınan karar ve Trakya'ya verilen ehemmiyet, Türkiye'yi Avrupaya bağlayan yol üzerine tesadüf eden bu memleket kısmında geçmiş zamanların tahribatını ve ihmali en kısa zamanda telafi etmek ve komşu memleketlerde görülen tesisat ile Trakyayı biran evvel teçhiz etmek gayesine matuftur. Edirne modern bir şehir haline konacak, İstanbul-Avrupa yolu asfalt olarak

⁶⁹² Bu tutum, Cumhuriyet yönetiminin, taşra idaresi alanındaki temel felsefesine de daha uygun düşüyordu. Ayrıntı için bkz., bu tezin "Umumi Müfettişliklerin Yaygınlaştırılması" başlığı.

⁶⁹³ Yunus Nadi, "Trakyada İkinci Umumi Müfettişlik", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1934, S.3523, s. 1, 2.

⁶⁹⁴ Asım, "İkinci Umumi Müfettişlik", *Vakit*, s. 2.

*inşa edilecek, Trakya numune köylerle süslenecek, burada maarif ve sanayi hayatı kuvvetlendirilecektir*⁶⁹⁵."

Umumi müfettişlik kurulmakla birlikte, müfettişlik merkezinin hangi şehir olacağı, kararnamede belirtilmemiştir. Ancak gazetelerdeki haberlere göre, merkez, Edirne olacaktır. Nitekim müfettişliğin kurulmasından birkaç gün sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde, "*müfettişlik merkezinin Edirne olması, Kırklareli, Tekirdağı ve Çanakkale'nin de buraya raptı muhtemel(dir)*⁶⁹⁶." yorumu yapıldı. Milliyet Gazetesi ise şu habere yer verdi:

*"Trakya için teşkili kararlaştırılan ikinci umumi müfettişliğin merkezi Edirne olacaktır. Martta Millet Meclisi faaliyete geçince hükümet bir kanun layihası ile bu husus için lazım gelen tahsisatı istiyecek ve galip bir ihtimale göre Nisanda ikinci umumi müfettişlik faaliyete geçecektir*⁶⁹⁷."

Müfettişlik merkezi konusundaki belirsizlik, Mart ayının başında ortadan kalktı ve Edirne, Trakya Umumi Müfettişliği'nin merkezi olarak kabul edildi⁶⁹⁸.

Mart ayının başında umumi müfettiş olarak kimin atanacağı ise henüz kesinleşmemiştir. Ancak ortada birkaç isim dolaşıyordu. Dahiliye Vekili Cemil Bey, Sinop milletvekili Recep Zühdü Bey, Ankara Valisi Nevzat Bey, Trakya Umumi Müfettişliği için ismi geçen kişilerdi⁶⁹⁹. Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanacak isim, 18 Mart 1934 tarihinde kesinleşti. Bu tarihte Dahiliye Vekâleti, 3626 sayılı tezkire ile müfettişliğe, İstanbul milletvekili İbrahim Tali Bey'in atanmasını İcra Vekilleri Heyetine teklif etti. Heyet de aynı gün 2/303 sayılı kararıyla bu teklifi kabul ve İbrahim Tali Bey'in müfettiş olarak atandığını ilan etti⁷⁰⁰.

⁶⁹⁵ Mercı Sadrettin, "Güzel Trakya", *Milliyet*, 26 Şubat 1934, S.2891, s. 1.

⁶⁹⁶ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1934, S.3521, s.1.

⁶⁹⁷ *Milliyet*, 23 Şubat 1934, S.2888, s.1

⁶⁹⁸ *Milli Gazete*, 1 Mart 1934, S. 492, s. 1.

⁶⁹⁹ *Akşam*, 10 Mart 1934, S.5538, s. 1. *Cumhuriyet*, 11 Mart 1934, S.3527, s. 1. *Milliyet*, 12 Mart 1934, S.2905, s. 1. *Vakit*, 12 Mart 1934, S.5811, s. 1. *Milliyet*, 14 Mart 1934, S.2907, s. 1. *Akşam*, 18 Mart 1934, S.5546, s. 1.

⁷⁰⁰ *BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 43.15.7, Tarih: 18.03.1934*. Son derece ilginçtir ki ulusal gazetelerde müfettişin kim olacağına dair çeşitli söylentiler dolaşmakla birlikte; Edirne'de çıkan "*Milli Gazete*" daha 26 Şubatta, yani Trakya Umumi Müfettişliğinin masraf ve kadroları hakkındaki kanunun Meclise sunulduğu gün, Umumi Müfettişliğe İstanbul Milletvekili İbrahim Tali Bey'in atanacağını haber aldıklarını yazmıştı. *Milli Gazete*, 26 Şubat 1934, S.491, s. 1. İbrahim Tali Bey, Trakya Umumi Müfettişi olarak atanmasından sonra Milletvekilliği görevinden istifa etti. 25 Mayıs 1934'de İbrahim Tali Bey'den boşalan İstanbul Milletvekilliği için seçim yapıldı ve İstanbul ikinci seçmenlerin verdikleri oyla, CHP adayı emekli miralay Ali Bey İstanbul Milletvekili olarak seçildi. *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1934, S.3610, s. 1.

İbrahim Tali Bey, Trakya'ya yabancı bir isim değildi. Daha önce bölgede görev yapmıştı ve O, bölgeyi; bölge halkı da Onu tanıyordu⁷⁰¹. Hal böyle olunca umumi müfettişliğe İbrahim Tali Bey'in atanması Edirne'de sevinçle karşılandı. Edirne'de çıkan "Milli Gazete" şöyle yazmaktaydı:

"Trakya ikinci umumi müfettişliğine İstanbul mebusu Dr. İbrahim Tali Beyin tayin edileceğini büyük bir sevinçle haber aldık. Edirneliler İbrahim Tali Beyi çok yakından tanır ve severler. Tali Bey de Edirne ve Trakyalılara karşı duyduğu sevgi ve muhabbeti muhtelif vesilelerle göstermiştir. Edirne'ye fevkalade bir ehemmiyet veren ve güzel beldeyi canlandırmağı kararlaştıran ulu gazi hazretlerinin, ikinci umumi müfettişliğe Tali Bey gibi Trakya ve Şarktaki kıymetli icraat ve mesaisiyle kendisini bütün bir memlekete tanıtmış ve sevdirmiş olan kudretli bir büyüğümüzü göndermelerini ulu kurtarıcımızın Meriç boyu çocukları için yüksek bir şefkat ve sevgi eseri saymaktayız"⁷⁰².

Bu tayin kamuoyunda, Cumhuriyet hükümetinin Trakya'ya ve Trakya Umumi Müfettişliği'ne verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirildi⁷⁰³. Zira İbrahim Tali Bey, Türkiye'de ilk kurulan umumi müfettişlikte de, umumi müfettiş olarak görev yapmış, deneyimli bir idareciydi.

Böylece 1934 Mart'ında; Trakya Umumi Müfettişliği merkezi de Trakya Umumi Müfettişi de kesin olarak belirlendi. Bu gelişmeler üzerine, Edirne Valisi Özdemir Salim Bey'in başkanlığında, Edirne Cumhuriyet Halk Fırkası İdare Heyeti Başkanı Akıncıoğlu İbrahim ve Edirne Belediye Başkanı Ekrem beylerden oluşan, "Trakya Heyeti" şükranlarını bildirmek üzere Ankara'ya gitti ve Gazi Paşa'nın huzuruna çıktı. Heyet; Şehir Meclisi adına Sarayıçi'nin ve Vilayet Genel Meclisi adına da Ecedoğan Numune Çiftliği'nin tapularını Gazi Paşa'ya takdim etti⁷⁰⁴.

1.4. Müfettişliğin Teşkilat Kadrosu

Trakya Umumi Müfettişliği'nin kadroları; 19 Şubat 1934 tarihinde, Dahiliye Vekâletinin 679 sayılı tezkiresiyle İcra Vekilleri Heyetine sunulmuş ve aynı gün İcra Vekilleri Heyetince, Trakya Umumi Müfettişliği'nin kuruluş kararnamesi ile birlikte,

⁷⁰¹ İbrahim Tali Bey, 1912'de Balkan Savaşına katılmış, 1915'te ikinci ordu sıhhiye reisi olarak Çanakkale'de görev yapmış, 1926'da CHP Trakya teşkilatları müfettişliği görevini yürütmüştü. Tüm bu görevleri ona Trakya bölgesini ve bölgenin sıkıntılarını yakından tanıma fırsatı sağlamıştı. Birinci Genel Müfettişlik, a.g.e., s. 85-86.

⁷⁰² Milli Gazete, 26 Şubat 1934, S.491, s. 1.

⁷⁰³ Ahmet Şükrü, "Tali Bey Trakya'da", Milliyet, 28 Nisan 1934, S.2949, s. 1.

⁷⁰⁴ Hakimiyeti Milliye, 31 Mart 1934, S.4555, s. 3.

onaylanmıştı. Buna göre Mufettişliğin ilk kadrosu; Umumi Mufettiş, Başmüsavir, Asayiş Müdürü, Yazı İşleri Müdürü, İskân Müdürü ve çeşitli diğer memurlar ile hizmetliler olmak üzere toplam 21 kişiden oluşuyordu⁷⁰⁵. Mufettişliğin bir yıllık maaş, ücret ve masraf toplamı ise 55.556 lira olarak belirlenmişti⁷⁰⁶.

Trakya Umumi Mufettişliği için kararlaştırılan bu kadro ve bütçe, İcra Vekilleri Heyetince, 26 Şubat 1934'de "Trakya Umumi Mufettişliğinin maaş ve masrafları hakkında kanun layihası" adıyla ve Dahiliye Vekâletinin 6/447 sayılı tezkeresiyle Meclis'e sunuldu⁷⁰⁷. Meclis, tasarının Bütçe Encümeninde görüşülmesine karar verdi ve oraya sevk etti⁷⁰⁸. Bütçe encümeninde yapılan görüşmelerden sonra, 22.03.1934 tarihinde tekrar Meclise gönderilen, "Trakya Umumi Mufettişliğinin maaş ve masrafları hakkındaki 1/859 numaralı kanun layihası ve Bütçe encümeni mazbatası" aynı gün görüşüldü ve kabul edildi⁷⁰⁹.

Kabul edilen kanun 5 maddeden oluşuyordu ve 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren yürürlüğe girecekti. Bu kanun ile birlikte Trakya Umumi Mufettişliği'nin teşkilat kadrosu 31 kişiye, bütçesi ise 24.500 liraya çıkarıldı⁷¹⁰:

İcra Vekilleri Heyetince ilk kabul edilen kadro ile Meclise sunulan kadro arasındaki farkın sebebi bütçe olanaklarıydı. Nitekim Dahiliye Vekili Şükrü Kaya; *"...Evvelce bütçe zaruretinin nazarı itibare alarak yapmış olduğumuz teşkilatı, bilahare bütçede azıcık bir müsait vaziyet görmekle derhal haddi lâyikine ve icabının gösterdiği vaziyete çıkardık"*⁷¹¹. sözleriyle bu noktayı vurguladı. Kanunun gerekçesinde belirtildiği

⁷⁰⁵ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 42.8.10, Tarih: 19.02.1934, s. 1.

⁷⁰⁶ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 42.8.10, Tarih: 19.02.1934, s. 2. Belgede açıkça belirtilmemekle birlikte, olağanüstü masraf olarak mufettişliğe 9.500 lira verilmiştir. Zira yukarıda sıralanan masraf kalemlerinin toplamı 55.556 değil 46.056 lira tutmaktadır. Aradaki 9.500 lira kanımızca olağanüstü masraflar için tahsis edilmiş ancak masraf kalemlerinde gösterilmemiştir.

⁷⁰⁷ Umumi Mufettişlik Kanununda da belirtildiği üzere, teşkilat için gerekli olan kadro ve masraflar Dahiliye Vekâletince belirlenip İcra Vekâletince onaylandıktan sonra yürürlüğe girerdi. Ancak belirlenen bu kadrolar, Meclisin ilk bütçe görüşmelerinde, Meclis onayına sunulurdu. Bkz, "Umumi Mufettişlik Teşkiline Dair Kanun", Madde: 2. *Düstur*, üçüncü tertip, c.8, Kanun No: 1164, s. 1005.

⁷⁰⁸ TBMMZC, D.4, c.21, Sıra No: 80, s. 1.

⁷⁰⁹ TBMMZC, D.4, c.21, s. 151.

⁷¹⁰ Kanunun tam metni, kadrolar ve bütçenin dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., "Trakya Umumi Mufettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Masrafları Hakkında Kanun", Kanun No: 2393, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekâlet Matbaası, s. 231-232.

⁷¹¹ TBMMZC, D.4, c.21, s. 152.

üzere, Trakya Umumi Müfettişliği'nin 1934 yılı maaş, ücret ve masrafları için gereken bütçe, Dahiliye Vekâletinin 1933 genel bütçesinde yapılacak tasarrufla karşılanacaktı⁷¹².

Trakya Umumi Müfettişinin atanmasından; teşkilatın kadroları ve bu kadrolar için gereken bütçe konusunda Meclisten onay alındıktan sonra sıra müfettişlik teşkilatında görev yapacak kişilerin belirlenmesine gelmişti. Kadroların belirlenmesi konusunda umumi müfettiş, Dahiliye Vekâletiyle ortak bir çalışma yürütüyordu. Nitekim İbrahim Tali Bey Nisan ayı başında, müfettişlik kadrolarını belirlemek, müfettişlik mıntıkasının durumu hakkında bölgenin milletvekilleri ile görüşmek üzere Ankara'ya gitti⁷¹³. Bu çalışmalar Nisan ayı içinde sonlandırıldı ve Trakya Umumi Müfettişliği Başmüsavirliğine Emniyet işleri Umum Müdür Muavini Şükrü Bey⁷¹⁴, Emniyet müşavirliğine Birinci Umumi Müfettişlik İstihbarat Müdürü Osman Hurşit Bey⁷¹⁵, İskân Müşavirliğine Birinci Umumi Müfettişlik İskân Müdürü Hulusi Bey⁷¹⁶ atandı. Umumi müfettişliğin muhasebe işlerini ise Dahiliye Vekâleti Muhasebe Müdürü Ferid Bey yürütecekti⁷¹⁷.

Gerek umumi müfettişin ve gerekse müşavirlerin Birinci Umumi Müfettişlik'te görev yapmış kişilerden seçilmiş olmaları; Hükümetin, ilk umumi müfettişlik uygulamasında tecrübe kazanan isimlerden yararlanmak, ikinci müfettişliğin temellerini bu tecrübelerden yararlanarak daha sağlam atmak niyetinde olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.

1. 5. Umumi Müfettişin Göreve Başlaması

Müfettişliğin kurulması Trakya'da büyük bir sevinç yarattı. Halk, müfettişliğin kurulmasını; devletin, elini Trakya'ya uzatması olarak algılıyor; bu kararın altında Gazi'nin imzası olduğuna, bir işin arkasında Gazi varsa o işin mutlaka çok güzel

⁷¹² Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Masrafları Hakkında Kanun, Kanun No: 2393, Madde: 3, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, s. 231. Ayrıca, "Esbabı Mucibe", *TBMMZC*, D.4, c.21, Sıra No: 80, s. 1.

⁷¹³ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1934, S.3556, s. 2.

⁷¹⁴ *BCA, BKKK*, FK: 30.18.02, Y.No: 43.18.9, Tarih: 04.04.1934.

⁷¹⁵ *BCA, Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı (Üçlü Kararnameler) Kataloğu, (BTDBK)*, FK: 30.11.1, Y.No: 85.8.18, Tarih: 11.04.1934.

⁷¹⁶ *BCA, BTDBK*, FK: 30.11.1, Y.No: 85.8.19, Tarih: 07.11.1934.

⁷¹⁷ Aslında Ferid Beyin uhdesine Trakya Umumi Müfettişliği Maliye Müşavirliği de verilmişti. Ancak müfettişlik kadrosunda böyle bir müşavirlik tahsisatı bulunmadığından Edip Beyin Dahiliye Vekâletinin muhasebe müdürü olarak görevine devam etmesine ve gereksinim doğdukça Trakya'ya gidip gelmesine karar verildi. *Milliyet*, 3 Mayıs 1934, S.2955, s. 3,

sonuçlanacağına, son bir yüzyılını felaketler içinde geçiren bölgenin kısa zamanda kalkınacağına inanıyordu. Bu inanç Trakya'daki yerel gazetelere şu şekilde yansdı:

"Çok yakın bir günün sabahında Edirne'liler kalplerini yeni bir haberin verdiği sevinçle doldurdular: Trakya'nın imarı. Bu haber ne uğultulu bir hızla ve taşkın bir heyecan dalgasıyla etrafımızı sardı... Sokaklarda, büyük caddelerde kahvelerde ve her toplanılan yerde birbiri içine giren halkın hep bu yeni havadisi görüştüğüne şahit oldum. Memur, esnaf, çiftçi, işçi bütün bir şehir kalktı. Yüreğimizin sevinci göklere uzanan sesi dudaklarımızdan ayrılmak istemeyen bir gülüş, damarlarımıza gelen bir canlılık oldu. İşte bağılıyor, gülüyor, oynuyoruz... Bu işi Gazi emretti. Evet, o emredince neler olmaz ve neler olmadı ki... Bugünkü yıkık şehrin yarınki modern Edirne ile karşılaştırılmasına yarayacak vasıtaları toplamak (gerek). Ancak bu işi yaptığımız gündür ki cumhuriyet hükümetinin kerpiç bir kasabadan az zamanda nasıl bir mamur belde yarattığını bütün aydınlığı ile görebileceğiz. Bu ülkü ile şimdiki plansız ve dar yolları, gelişigüzel sıralanmış tahta kaplı kerpiç binaları, önü çirkinliklerle çevrilmiş büyük camilerin görünüşlerini vesaireyi olduğu gibi alan fotoğraflarla bir "Eski Edirne Albümü" yapmak zaruretindeyiz"⁷¹⁸.

"Ülkü ve inan dağıtan büyük başdurağımız olan Ankara Batı sınırındaki Türk çocuklarına yine ışık, ümit ve hararet gönderiyor. Bugün bütün Trakya bir kalp ile çarpıyor, gurur içinde yüzüyor ve gelecek iyi günler için şimdiden hazırlanıyor. Artık işlek kollar isteyen bereketli topraklarımız ona kavuşuyor, viranlaşan şehir ve kasabalarımız şenleniyor, daha ne isteriz. Artık Trakya için gün doğdu...Trakyayı baştan aşağı dolduracak olan bir milyon Türk çocuğunun elele vererek yalnız Gazinin milletini erdirmek istediği yere bir an evvel koştuğuna ve on yılı bir yıla değil on asrı bir asra sığdırarak yürüyeceğine de imanımız vardır. Ne mutlu sana Trakya çocuğu..."⁷¹⁹

"Şirin Edirne ve güzel Trakya layık olduğu en mamur istikbale Cumhuriyetin nurdan eliyle kavuşmaktadır... Trakyalılar sevininiz. Çünkü aziz yurdumuzun en zengin ve feyizli muntakalarından biri olan Trakya'da da yeşillikler arasında beyaz taşlı kırmızı kiremitli köyler, muntazam yollar, fabrika bacaları ve mektepler yükselecek ve bu diyar daha mesut olmakta gecikmeyecektir. İskân ve iymar projeleri hakkında topladığımız malumatı verirken derin bir sevinç duyuyoruz:

1. *Şirin Edirnemiz Trakya İkinci Umumi Müfettişliğinin merkezi olmuştur. Şehir en modern surette kendisine ve tabii güzelliklerine uygun olarak tanzim ve iymar edilecek.*
2. *Trakya'nın mümbit ve mahsuldar toprakları en büyük zevki çalışmakta bulan Türk çocukları arasında dağılacak, kasaba merkezleri kültürlü bir halk ile doldurulacak ve yükseltilecek.*
3. *Büyük anayollarla beraber Trakya'nın her yerine muvasala yolları yapılacak*
4. *Trakya'da ipek fabrikaları, şayak fabrikaları, kösele fabrikaları yapılacak; ziraat işlerinde en asri ve fenni tarzlar güdülecek.*

⁷¹⁸ Gazi Mektebi Başmuallimi A. İhsan, "Trakya Yeniden Yapılırken", *Milli Gazete*, 19 Mart 1934, S.494, s. 3.

⁷¹⁹ Şeref Bey, "Trakyanın Şükranı", *Milli Gazete*, 1 Mart 1934, S.492, s. 1.

5. Köyler çoğaltılacak, ağaçlandırılacak; ağaçsız, korusuz ve mektepsiz köy kalmıyacak. Edirne-İstanbul yolu baştanbaşa ağaçlarla bezenecik.
6. Edirne-İstanbul demiryolu devlet idaresine alınacak.
7. Ergene üzerinde mevcut temizleme makinesi⁷²⁰ faaliyete geçirilecek, Meric'in taşkınlığının önüne geçilecek.
8. Şurada burada bazı ufak tefek bataklıklar kurutulacak, sıtma ile mücadele edilecek.
9. İpsala ve Enez diriltilecek ve yolları tanzim edilecek.
10. Ve Trakya'da bir hususi idareler birliği yapılacaktır⁷²¹."

Trakyalılar, umumi müfettişliğin kuruluşunu; "içinde bulundukları muzdarip hallerden, atilerini ümitsiz gösteren karanlık ihtimallerden kurtuluş manasında telakki ve kabul⁷²²" ediyorlardı. Müfettişliğin kuruluşuyla, "Halk neşeli ve ümitli bir intizar devresine girmiş", Trakya'yı terk etmiş olanlar tekrar dönmeye, emlak ve arazi değerleri artmaya ve ev kiralari yükselmeye başlamış, bunun sonucunda da "hurda kereste fiyatına satılmakta olan binaların" yıkılması işi durmuştu⁷²³.

Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey; müfettişliğin teşkilat kadroları belirlendikten hemen sonra, 22 Nisan'da, görevine başlamak üzere İstanbul'dan, otomobille, Edirne'ye hareket etti. Yolculuk için özellikle karayolunu tercih etmişti. Çünkü İstanbul-Edirne yolunun durumunu incelemek istiyordu. Bunun için Kırklareli Nafia Başmühendisini de İstanbul'a çağırmişti ve yolculukta o da yanında bulunuyordu⁷²⁴.

İbrahim Tali Bey, İstanbul'dan Edirne'ye yolculuğu süresince, "geçtiği yerlerde halk, mektepliler ve memurlar tarafından emsalsiz heyecanlarla karşılan(dı) ve yaşasın Gazi, yaşasın cümhuriyet avazeleri ve sürekli alkışlarla selamlan(dı)⁷²⁵." İbrahim Tali Bey, 22 Nisan akşamı Edirne'ye ulaştı ve aynı günün akşamı, şerefine Belediye salonunda bir ziyafet verildi⁷²⁶. Burada bir konuşma yapan İbrahim Tali Bey, Trakya Umumi Müfettişliği'nin kuruluşu için şunları söyledi:

"Bundan 6-7 sene evvel hükümet, Büyük Millet Meclisinde umumi müfettişlik hakkında bir kanun yapmıştı ve ilk tesadüf bendenizi oraya göndermişti... Oraya (I.

⁷²⁰ Ergene nehrinin sebep olduğu bataklıkları kurutmak için bu bataklıklara birer kanal açarak Meriç nehrine akıtmak amacıyla bir makine getirilmiş ve buraya yerleştirilmişti. Bahsedilen temizleme makinesi budur. *Hakimiyeti Milliye*, 8 Haziran 1934, S.4624, s. 3.

⁷²¹ *Milli Gazete*, 1 Mart 1934, S.492, s. 1.

⁷²² *BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 3.*

⁷²³ *BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 3.*

⁷²⁴ *Milliyet*, 22 Nisan 1934, S.2943, s. 1,2.

⁷²⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 24 Nisan 1934, S. 4579, s. 3.

⁷²⁶ *Milli Gazete*, 23 Nisan 1934, S. 501, s. 1.

Umumi Müfettişliğe M.B) bu işin tatbiki için gitmiştim. Bu teşkilatın tatbiki birçok sebeplerin birleşmesi ve bir bütçe işi olduğunu pek güzel bilirsiniz. İşte Trakya'da bir ikinci müfettişlik teşkili o büyük rehberimizin karihasından, yalnız onun, o vatan müncisinin karihasından doğan bir iştir. Demek oluyor ki Trakya'da umumi müfettişlik zamanı şimdi hulûl etmiştir... Birlik kuvvettir, mevcut teşkilat bunun için çalışacaktır. Ben de bu meyandayım. Olan nedir? Şu dört vilayetin işlerini elbirliğiyle başarmak ve bunun için biran evvel Gazi hedefine varmak. Teşkilatın başlıca teşekkül gayesi bundan ibarettir.⁷²⁷”

İbrahim Tali Bey, ertesi sabah makamına geçerek, Trakya'nın ilk umumi müfettişi olarak çalışmalarına başladı.

Trakya Umumi Müfettişliği çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, TBMM'ye, “İkinci Umumi Müfettişlik ve Müşavirlikleri'nin Teşkilat Kadroları Hakkındaki Kanun Layihası” adıyla bir tasarı sunuldu. Tasarı, 25 Aralık 1935 tarihli Meclis oturumunda kabul edildi ve yasalaştı⁷²⁸. Yeni yasayla Trakya Umumi Müfettişliği'nin teşkilat kadroları, büyük ölçüde genişletildi. Yasanın getirdiği en önemli yenilik, Trakya Umumi Müfettişliği'ne her Bakanlıktan birer müşavir ve müşavir yardımcısı kadrosu tahsis edilmesi idi. Böylece önceki teşkilat kadrosunda Başmüşavir, İskân Müşaviri, Emniyet Müşaviri olmak üzere sadece üç müşavir kadrosu olan umumi müfettişliğe, yeni yasanın kabulünden sonra; Maliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet⁷²⁹, Adliye, Maarif, Nafia, İktisat ve Ziraat Vekâletlerinden de birer müşavir ve müşavir yardımcısı verildi⁷³⁰:

Kabul edilen yasayla, Trakya Umumi Müfettişliği'nin kadroları genişletildiği için bu kadrolara ait maaş ve ücretler de yeniden düzenlenerek ilgili bakanlıkların bütçelerine eklendi⁷³¹.

⁷²⁷ *Millî Gazete*, 23 Nisan 1934, S. 501, s. 3. *Milliyet*, 26 Nisan 1934, S.2947, s. 2.

⁷²⁸ *TBMMZC*, D.5, c.7, *TBMM Matbaası*: Ankara, 1936, s. 169–170. Bu tarihe kadar, Trakya Umumi Müfettişliği kadrolarındaki görev yapan müşavir kadrolarında bir takım değişiklikler yapılmıştı. Umumi Müfettişlik Başmüşavirliğine Vilayetler İdaresi Umum Müdürü Sabri Öney, Emniyet Müşavirliğine Trakya Umumi Müfettişlik Eski İskân Müşaviri Hulusi Devrimer, İskân Müşavirliğine de Osman Adalın Bey atanmışlardı. Ayrıca İbrahim Tali Bey, sağlık sorunları nedeniyle, görevinden çekilmiş ve Ağustos 1935'te İzmir Valisi Kazım Dirik Trakya Umumi Müfettişi olarak atanmıştı. Atama kararnameleleri için bkz., *BCA*, *BKKK*, FK: 30.18.02, Y.No: 55.42.6, Tarih: 26.05.1935. *BCA*, *BTDBK*, FK: 30.11.1, Y.No: 96.20.17, Tarih: 22.07.1935. *BCA*, *BKKK*, FK: 30.18.02, Y.No: 57.64.1, Tarih: 09.08.1935.

⁷²⁹ Trakya Umumi Müfettişliğinin yeni teşkilat kadrosunda müstakil bir iskân müşavirliği yoktu. Ancak Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti müşavir yardımcısının, iskân işlerine bakacağı öngörülmüştü.

⁷³⁰ Kanunun tam metni ve kadroların ilgili bakanlıklara göre dağılımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., “İkinci Umumi Müfettişlikle Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları Hakkında Kanun”, *Düstur*, üçüncü tertip, c.17, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1936, s. 159–163.

⁷³¹ Bkz., *Düstur*, üçüncü tertip, c.17, s. 163–164.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, kanunun kabulünden sonraki yeni teşkilat kadrosu şu şekildeydi⁷³²:

Umumi Müfettiş: İzmir Valisi Kazım Dirik⁷³³

Başmüsavir: Vilayetler İdaresi Umum Müdürü Sabri Öney⁷³⁴

Emniyet Müşaviri: Hulusi Devrimer⁷³⁵

İktisat Müşaviri: Türkofis Reisliği Danışmanı Şükrü Hüseyin Bey⁷³⁶

Sıhhi Müşaviri⁷³⁷: İkinci Sınıf Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müfettişi Dr. Sabri Erbil Bey⁷³⁸

Ziraat Müşaviri: Eski Ziraat Umum Müdürü Zihni Bey⁷³⁹

Nafia Müşaviri: Sular İdaresi Genel Direktörü Süleyman Bey⁷⁴⁰

⁷³² Trakya Umumi Müfettişliği kadrosunda görev yapan, ikincil derecede önemli memurlara değil sadece umumi müfettiş ve müşavir kadrolarında görev yapanlara yer verilmiştir.

⁷³³ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 57.64.1, Tarih: 09.08.1935. Trakya Umumi Müfettişliği'nin kuruluşundan kapanışına kadar toplam üç umumi müfettiş görev yapmıştır. Bunlardan ilki İbrahim Tali (Öngören) Bey'dir. İbrahim Tali Bey, 18.03.1934 tarihinde Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanmış; Temmuz 1935'te sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'a tedavi olmaya gitmiş ve Ağustos 1935'te sağlık sorunları nedeniyle görevinden istifa etmiştir. BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 43.15.7, Tarih: 18.03.1934. Edirne Postası, 23 Temmuz 1935, S. 567, s. 1. Milli Gazete, 3 Ağustos 1935, S. 626, s. 1.

Temmuz 1935- Ağustos 1935 tarihleri arasında Trakya Umumi Müfettişliği'ne İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Vehbi Demirel vekâlet etmiştir. Edirne Postası, 23 Temmuz 1935, S. 567, s. 1. Milli Gazete, 31 Ağustos 1935, S. 634, s. 1.

09.08.1935 tarihinde İzmir Valisi Kazım Dirik, Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanmış ve 29 Ağustos 1935'te Edirne'ye gelerek görevine başlamıştır. BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 57.64.1, Tarih: 09.08.1935. Milli Gazete, 31 Ağustos 1935, S. 634, s. 1. Dirik, 3 Temmuz 1941 tarihinde, vefat edinceye kadar, bu görevi sürdürmüştür. Trakya'da Yeşilyurt, 3 Temmuz 1941, S.1055, s. 1.

Kazım Dirik'in ölümünden sonra yaklaşık iki yıl Trakya Umumi Müfettişliği'ne atama yapılmamıştır. Kanımızca, Temmuz 1941- Haziran 1942 yılları arasında, Trakya Umumi Müfettişliği'ne, Trakya Umumi Müfettişliği Başmüsaviri Sabri Öney Vekâlet etmiştir. Zira Sabri Öney'den sonra -19.06.1942'de- Trakya Umumi Müfettişliği Başmüsavirliği'ne atanan Salim Gündoğan'ın, Haziran 1942-Haziran 1943 tarihleri arasında Trakya Umumi Müfettişliği görevini bir yıl vekâleten yürüttüğünü bilmekteyiz. BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 154.19.13, Tarih: 19.6.1942. Salim Gündoğan'ın Trakya Umumi Müfettişliği görevini vekâleten yürüttüğüne ilişkin bir haber için bkz., Edirne Postası, 5 Haziran 1943, S. 1184, s. 1. Öyleyse bir önceki Başmüsavir olan Sabri Öney de -elimizde belge olmamakla birlikte- yaklaşık bir yıl Trakya Umumi Müfettişliği görevini vekaleten yürütmüş olsa gerektir.

Trakya Umumi Müfettişliği'ne üçüncü ve son atanan kişi Abidin Özmen'dir. Özmen 16 Haziran 1943 tarihinde bu göreve atanmıştır. BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 57.64.1, Tarih: 09.08.1935. ve 1947 yılında Umumi Müfettişliklerin "L" cetveline alınmasına karar verilinceye kadar bu görevi sürdürmüştür. Umumi Müfettişlik Teşkilatını fiilen ortadan kaldıran bu karardan sonra; 31.12.1947 tarihinde, diğer umumi müfettişler gibi, Abidin Özmen istifasını İçişleri Bakanlığı'na sunmuş ve bu istifanın kabul edilmesiyle birlikte Trakya Umumi Müfettişliğinin son umumi müfettişi olan Abidin Özmen'in görevi sona ermiştir. Koca, a.g.t., s. 180.

⁷³⁴ BCA, BKKK, FK: 30.18.02, Y.No: 55.42.6, Tarih: 26.05.1935.

⁷³⁵ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 96.20.17, Tarih: 22.07.1935.

⁷³⁶ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 101.2.14, Tarih: 07.01.1936.

⁷³⁷ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Trakya Umumi Müfettişliği için bir Müşavir Yardımcısı kadrosu ayırmıştır. Bu kadroda görev yapacak olan kişi, bölgedeki İskân işlerine de bakacaktı. Dolayısıyla Trakya Umumi Müfettişliğinde, önceden varolan, İskân Müşaviri kadrosu, yeni kanunda yoktu.

⁷³⁸ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 101.4.2, Tarih: 29.01.1936.

⁷³⁹ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 102.6.7, Tarih: 19.02.1936.

Maliye Müşaviri: Birinci Umumi Müfettişlik Maliye Müşaviri Talat Erdil Bey⁷⁴¹

Kültür (Maarif) Müşaviri: Celal Ferid Bey⁷⁴²

Müfettişlik kadrosuna yeni müşavirlikler eklenmesi ve kadronun genişletilmesi, müfettişliğin bölgesi dahilinde yürüteceği işleri başarabilmesi noktasında son derece önemli kazanımlar getirdi. Kadroya eklenen müşavirlikler, bir anlamda, müfettişliğin çalışma alanlarını da gösteriyordu. Böylece 1936'dan itibaren, Trakya Umumi Müfettişliği, bölgesi dahilindeki çalışmalarını, bu genişletilmiş kadroyla, yürütmeye başladı.

2. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ'NİN ÇALIŞMALARI

Trakya Umumi Müfettişliği kuruluşundan itibaren, Türkiye'de umumi müfettişlikler kurulmasının gerekçelerine uygun olarak ve bölgenin özel şartlarından kaynaklanan gereksinimleri dikkate alarak, pek çok alanda çalışmalar yürüttü. Bu çalışmalar temel olarak; idare alanında, bölgesel kalkınma alanında ve iç güvenlik alanında yapılan çalışmalar olarak üç grupta sınıflandırılabilir.

2.1. İdari Alandaki Çalışmaları

Umumi müfettişliğin, "idari" alanda yaptığı çalışmalar temel olarak iki kategoriye ayrılır. Bunlardan birincisi idari denetim yapmak; ikincisi ise bölgedeki idareciler arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlayarak idare aygıtını, eşgüdüm içinde, daha verimli çalıştırmaktır.

2.1.1. İdari Denetim Alanındaki Çalışmaları

Umumi müfettişliklerin temel kuruluş gerekçelerinden biri; bölgesi dahilinde genel ve özel idareyi ve buralarda çalışan memurları yakından denetlemek, "halkın yanı

⁷⁴⁰ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 103.14.15, Tarih: 01.05.1936.

⁷⁴¹ BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 107.31.13, Tarih: 05.09.1936.

⁷⁴² BCA, BTDBK, FK: 30.11.1, Y.No: 103.14.2, Tarih: 25.04.1936.

başında bir şikâyet mercii” olarak çalışmaktı⁷⁴³. Trakya Umumi Müfettişliği de, bu görev tanımına uygun olarak, kuruluşundan itibaren, bölgesi dahilinde en yüksek idari denetçi olarak çalışmaya başladı.

Trakya Umumi Müfettişlerinin, idari denetimi gerçekleştirmek için, en sık kullandıkları yöntem, bölge dahilinde inceleme-denetleme gezileri yapmaktı. Nitekim İbrahim Tali Bey’in, Trakya Umumi Müfettişi olarak atanmasından sonra yaptığı ilk iş, bölgesi dahilinde bu tür bir geziye çıkmak oldu. İbrahim Tali Bey, 33 gün süren gezisinden sonra, kapsamlı bir rapor hazırladı. Bu raporda, bölgedeki “idari vaziyet” başlığı altında not ettiği cümleler, müfettişliğin; memurların denetlenmesi, idarenin daha seri ve düzgün işleminin sağlanması konularına verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça önemliydi. Raporda şöyle deniliyordu.

“İdari şubeler Reis ve Müdürleri ile talî memurlar ayrı ayrı gözden geçirilmiştir. Birincileri umumî bir bakışla çalışmağa sevkedilebilecek insanlardır. Bunlardan hemen ekserisinin muhit halkından olmaması otoritelerini tesis noktai nazarından çok iyidir. Ancak bu memurlarda çalışma ve faideli olma kabiliyetleri inkişaf edememiştir. Bu inkişafsızlığın başlıca sebebi vazife yolunda halkla temaslarının azlığı ve kendi vazife hudutları dahilindeki bilgilerinin halk için faide verecek şekilde kullanılmamasıdır. Masaya bağlı ve murakabe vazifesini görme imkânlarını bulamayan bu yüksek dereceli memurların iş sahasında görüş hudutları pek dardır. Bu darlık masa başında karşılaştıkları vakalarla ve yaptıkları mahdut temaslarla çerçevelenebilir. Meselâ: Defterdarlar, Mal müdürleri, doğrudan doğruya halkla temas halinde bulunan talî memurlarıyla tahsildarların faaliyetlerini ancak masa başında takip etmekte ve vazife hududu dahilindeki kasaba ve köyler halkı arasına, mahallerine girerek bu memurların faaliyet tarzları ve halk üzerindeki intibaları hakkında vaktinde bir fikir edinememektedirler. Bu Reisler ancak bir şikâyet vaki olursa bu düzensizliklere vakıf olabilmektedirler⁷⁴⁴.”

Umumi müfettiş raporunda, konuyla ilgili iki çarpıcı örnek dile getirmekteydi. Bu örneklerden biri; Edirne’nin Keşan ilçesinde tahsildarların sahte makbuz keserek

⁷⁴³ Umumi Müfettişlik Talimatnamesinin yedinci maddesine göre umumi müfettiş; muntakası dahilinde hükümetin vekili ve tüm Bakanlıkların temsilcisi olarak görev yapacaktı ve bu sıfatla başta valiler olmak üzere tüm memurlar ona karşı sorumlu ve yaptıkları işler konusunda hesap vermeye zorunluydular. Sekizinci maddede ise umumi müfettişin, gerekli görürse, bu valiler ve memurlardan, yaptıkları işin hangi aşamada olduğuna dair, bilgi ve açıklama isteyebileceği; böyle bir talep karşısında, istenen işle ilgili işlem dosyalarının umumi müfettişe gönderilmek zorunda olduğu hükme bağlanmıştı. Müfettişler ayrıca, görev sahalarındaki tüm müfettişleri ve maarif eminlerini, valiler, müdürler ve sair memurlar gibi, göstereceği istikametler dahilinde vazife ve faaliyete sevketmeye de yetkiliydiler. UMVSĐT, Madde: 7, 8, 11. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 22. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin “Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkileri” başlığı, s. 133-139.

⁷⁴⁴ **BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 26.**

tahsilat yapmaları ve parayı zimmetlerine geçirmeleriydi. İdari şube amirleri bu yolsuzluğun farkına çok geç varmışlardı. Çünkü sorumlu ve görevli oldukları alan dahilinde hiç inceleme gezisi yapmadıkları gibi, kendi memurlarını da doğru düzgün denetlememişlerdi⁷⁴⁵. Müfettişliğin verdiği ikinci örnek, tapu memurları ile ilgiliydi ve daha çarpıcıydı. Umumi müfettiş raporunda bunu şöyle dile getirmişti:

"Tapu memurları için de aynı mülâhaza varittir. Bu memurlar masalarına mihlanmıştır. 93 muharebesinden beri gelmiş muhacir arasında hâlâ tapularını alamayanlara tesadüf olunduğu gibi bilhassa köylerde intikal muameleleri hemen hiç yapılmamaktadır. Bu vaziyete nazaran tapu teşekküllerinin bugünkü mesailerı hemen satış ve hibe ve ipotek gibi muameleleri insihar etmekte ve hali hayattaki insanlar üzerinde tapulu emlak ve arazi gittikçe azalmakta ve bu nevi emlak ve arazi ölmüşler nam ve hesabına defterlerde kalmaktadır. Bu şekil millî hazinenin vergi haklarını hemen yüzde elli nisbetinde ziyanına sebep olmakla beraber halk arasında sonsuz nizaların kaynağı da olmaktadır. Üzerinde işlenen arazi arasında dört beş kuşak evveli sahipleri üzerinde kayıtlı olanlar az değildir. Bu gibi arazilerin bugünkü sahipleri üzerine tescili halk arasında hayli güç bir iş olarak görülmektedir. Arazinin ve emlakın şu suretle intikalsiz kalmasının başlıca amili bu işleri yapacak olan memurlar üzerindeki murakabenin hiçliğiyle beraber halkın alâkadarlar tarafından bu sahada irşat edilmemesidir. Eski devirlerde tapu alabilmek için tapu memurlarının tatmin edilmesi adeta mecburi imiş. Bu itiyat altında yetişmiş veya bu itiyadı tevarüs etmiş tapu memurlarına bugün de tesadüf edilmesi mümkündür. Bu hususta birkaç şikâyetle oldu. Tahkik edilmektedir.

Birçok muhacirlerin kamunî kolaylıklara ve masrafsız tapu sahibi olma imkânlarına rağmen senelerden beri tapu alamamasını ve intikal muamelelerinin azalmasını, başka türlü tefsir mümkün olsa da, bilhassa kazalardaki tapu cihazlarının iyi ve dürüst işlemediğine hamletmekle de hata edilmiş olmaz. Tapu işlerinde bu ağır gidişin de en mühim amili, müessir murakabenin azlığı ve halkın ihtiyaçlarına vukufsuzluk, alâkasızlıktır"⁷⁴⁶.

Raporda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bölgede idari alanda yaşanan sıkıntıların başında, denetim yetersizliği gelmekteydi. Âmirler, masa başında iş yapmaya alışık olduklarından dolayı halkın içine girmiyor, halkın sıkıntılarını yerinde görüp, duyup, değerlendiremiyorlardı. Öyleyse umumi müfettişliğin en fazla önem vereceği şey, denetim yapmak olacaktı. Bu denetim; memur suiistimallerini, yolsuzluklarını ortadan kaldıracak gibi, idare cihazının da daha seri ve düzgün çalışmasını sağlayacaktı.

Umumi müfettişliğin idari alandaki denetimi, halkın yeni rejime olan bağlılığının artması açısından da önemliydi. Zira iyi çalışan bir idare mekanizması ve

⁷⁴⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 26-27.

⁷⁴⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 27-28.

dürüst memurlar halk üzerinde olumlu etki bırakırdı. Bunun tam tersi ise halkın idareden ve dolayısıyla da o idareyi temsil eden yönetimden soğumasına yol açardı. İbrahim Tali Bey raporunda bu gerçeğe şu sözlerle değinmişti:

“Trakya Umumî Müfettişlik mıntakasında halk ile temas ve onların ihtiyaçlarını tetkik eden ve vukubulan müracaatlara bizzat alâkadar olarak kanunen kabili is’af olanlar üzerinde seri icraat gösteren idare memurlarının muhitlerinde yaptıkları tesirlerin çok müspet olduğunu ve bu tarzı harekette bulunan idare reislerinin havzasında halk vaziyetinin Devlet idaresine karşı daha yakın ve daha iyi bulunduğunu gördüm. Fakat bu şekilde vazife gören idare memurlarının mikdarını da çok az buldum. Binaenaleyh esasen inkılâp rejimine karşı ciddi bir alâkası bulunan ve son teşkilât ile de Cumhuriyet Devletinin bu mntıkaya verdiği ehemmiyeti daha yakından anlayarak bağlılığını kuvvetlendiren bu halkın re’si idaresine iyi anasırın getirilmesi her sahada beklenen inkişafı tesri edeceği kadar halkın huzur ve emniyet ile yürütmesinde de amil alacaktır. Bu itibarlardır ki...sırası geldikçe...idare memurları işinin Trakyanın terakki ve inkişafa çok müsait olması ve halkın bu inkişafa çok müstaid bulunması noktasından ehemmiyetle nazarı dikkate alınmasına yüksek iradelerini bilhassa rica edeceğim”⁷⁴⁷.

Özetle Trakya Umumi Müfettişliği’nin en önem verdiği konulardan biri, bölgesi dahilinde idare cihazının etkin ve düzgün bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Bunu sağlamanın en önemli ön koşulu ise bölgede etkin bir denetim sistemini harekete geçirmektir. “Memurların fenalıklarını azamî bir derecede tahdit etmek ve onların kabiliyetlerinden en iyi bir şekilde istifade” için sık ve sıkı denetim şarttı. Bu denetim bir taraftan defter ve kâğıtlar üzerinde yapılacak, diğer taraftan bununla yetinilmeyecek ve “kırtasî bilgilerin” doğruluğu ve halkın hangi işlerinin ne sebeple yapılamadığını da köylülerle, kasaba halkıyla temasa geçmek suretiyle ve Cumhuriyet memurlarına yakışır adilâne zihniyetle incelenecekti. Bunu sağlamak, umumi müfettişliğin “çalışma şıarı”ydı. Böyle kuvvetli ve sürekli bir denetim, “halk ile Hükûmet arasında karşılıklı itimat duygularının kuvvet bulmasına ve halkın her sahada inkişafına başlıca bir müessir” olacaktı⁷⁴⁸.

Bu düşünceden hareketle, Trakya Umumi Müfettişliği, kuruluşundan itibaren, bölgesi dahilinde memurların görev bilincini yükseltmek, halkla idare arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde yürütülmesini, kanunların, tüzüklerin layıkıyla ve doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için çalışmalar yapmaya başladı. Bu çalışma; ilk uygulamasını İbrahim Tali Bey’in başlattığı, inceleme-denetleme gezileri aracılığıyla yürütüldü. 10-15 gün süren bu gezilerde, idare sisteminin işleyişi denetleniyor, varsa,

⁷⁴⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 44-45.

⁷⁴⁸ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 29-30, 88.

aksayan yönlerinin düzeltilmesi için gerekli talimatlar veriliyor; “fena memurlar” belirlenip uygun cezalara çarptırılıyor; “halkın yanı başında bir şikayet mercii” olmak görevi yerine getiriliyordu⁷⁴⁹. Bunun yanında umumi müfettiş, görevini iyi şekilde yapan idare başkanları ve memurların ödüllendirilmesini de sağlıyordu⁷⁵⁰.

Umumi müfettişlik, görev bölgesi dahilindeki özel idarelerin çalışmalarını ve bütçelerini de denetliyor, gerekli gördüğü hallerde bütçeye müdahale ediyor ve birtakım düzenlemeler yapılmasını bildiriyordu⁷⁵¹. Bu gibi mali konularda umumi müfettişlik kadrosundaki maliye müşavirinden yararlanılıyordu⁷⁵².

Umumi müfettişlerin yaptığı bu inceleme-denetleme gezilerinde, denetlenen kurumlardan bir diğeri de Parti Teşkilatları ve Halkevleriydi. 1936’dan sonra, İçişleri Bakanının CHP Genel Sekreteri, valilerin aynı zamanda CHP İl Teşkilatı Başkanı olmaları gibi, umumi müfettişler de, diğer görevlerinin yanı sıra, görevli olduğu bölgede CHP teşkilatını denetleyen parti müfettişleri konumuna gelmişlerdi⁷⁵³. Dolayısıyla da bu tür bir denetim, umumi müfettişliğin görevleri arasına girmişti. Denetim sırasında parti teşkilatlarının ve Halkevleri’nin işleyişi kadar buradaki idareciler de sıkı bir denetime tabi tutuluyorlardı. Örneğin 1943 yılında, Trakya Umumi Müfettişi Abidin

⁷⁴⁹ Umumi Müfettişlerin inceleme ve denetim gezileri yalnızca idari bir denetim yapmak amaçlı değildi. Bu gezilerde; Trakya’nın her bakımdan kalkınma ve ilerleme işleriyle ilgili incelemeler ve denetlemeler de yapılıyor, ilgililere gerekli direktifler veriliyordu. Örneğin 1937 yılı Mart ayında dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik 12 gün süren bir denetim gezisi yapmış ve göçmen durumu, ziraat ve hayvancılık işleri, vilayet genel Meclisleri, köy kalkınma hareketlerini denetlemiş, konu hakkında bir raporu Başvekâlete sunmuştu. Bkz., **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.9. Trakya Umumi Müfettişliğinin; bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkınmasına yönelik yaptığı çalışmalar, başka başlıklar altında irdelendiğinden, inceleme-denetleme gezilerinde bu konularda yaptığı çalışmalar üzerinde durulmayacaktır. Çeşitli tarihlerde yapılan inceleme gezisi haberleri için bkz., **Milli Gazete**, 5 Ekim 1935, S. 644, s. 1. **Buç**, 10 Haziran 1936, S. 713, s. 1-2. **Edirne Postası**, 27 Mart 1937, S. 629, s. 1. **Edirne Postası**, 22 Şubat 1939, S. 812, s. 1. **Edirne Postası**, 1 Mayıs 1940, S. 938, s. 1. **Trakya’da Yeşilyurt**, 7 Birincikanun (Aralık) 1942, S. 1202, s. 1. **Trakya’da Yeşilyurt**, 18 İkinciteşrin (Kasım) 1943, S. 1300, s. 1.

⁷⁵⁰ Örneğin 1935 tarihli bir raporda dönemin Trakya Umumi Müfettiş Vekili Vehbi Demirel; “1934 yılı kuraklık dolayısıyla Trakya için verimli bir yıl olmamıştır. Buna rağmen (vergi) tahsilat(ında) iyi neticeler elde edilmiştir. Tahsil işlerinde Edirne ve Tekirdağ Defterdarlarının çok iyi çalıştıkları ve bu çalışma ile iyi sonuçlar elde ettikleri görülmüştür. Kaza Malmüdürleri içinde de Malkara ve Saray kazalarının tahsilatı emsallerine göre daha üstündür. Bu memurların münasip şekillerde takdir ve taltifleri kendileri için medarı teşvik olur. Bilhassa Malkara Malmüdürlü çoktan beri terfi hakkı kazanmıştır⁷⁵⁰.” sözleriyle, umumi müfettişin sadece cezalandıran değil, gerektiğinde ödüllendiren de bir denetim anlayışına sahip olduğunu ortaya koymuştu. **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 12.

⁷⁵¹ **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 11.

⁷⁵² **BCA, CHPK**, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 80.

⁷⁵³ Bu değişiklik İsmet İnönü’nün 1 Haziran 1936’da yayınladığı genelge ile ortaya çıkan bir durumdur. Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930–1945)**, Ankara: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 131.

Özmen'in bölgesi içinde yaptığı "devri teftiş münasebetiyle" CHP Genel Sekreterliğine sunduğu 02.11.1943 tarihli raporunda şöyle diyordu:

"Bölgem dahilinde yaptığım devri teftiş esnasında Partimizin ve halkevlerinin işile de umumi şekilde alakadar oldum. Şimdiye kadar gördüklerim hakkında burada maruzatta bulunacağım... Tekirdağ Vilayet Merkezinde Parti reisi aynı zamanda belediye reisi olan, Muhterem Pekel'dir. Bu zat ticaretle meşguldür. Tekirdağ meb'usu eczacı Ekrem Pekel'in kardeşidir. Ne kayde değer olağanüstü çalışması ne de tenkit edilecek bir hareketi vardır. Yalnız, meb'usun kardeşi, belediye reisi ve aynı zamanda Parti reisi olması kendisine bir lâiyüsellik kudreti veriyor diye aleyhinde cereyan da yok değildir⁷⁵⁴."

Özmen, raporunda Muhterem Pekel hakkında soruşturma açılmasını da talep etmişti. Müfettişliğin bu talebi değerlendirildi ve bölgeye gönderilen, CHP Isparta milletvekili ve Partinin Edirne Bölgesi müfettişi Cemil Tüzmen bir soruşturma başlattı. Yapılan soruşturma sonucunda Muhterem Pekel'in görevden alınmasını gerektirecek bir durumu olmadığı anlaşıldı⁷⁵⁵.

Müfettişliğin inceleme-denetleme gezileri sadece vilayet ve ilçe idarelerini değil köy idarelerini de kapsıyordu. Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey 1934 yılında çıktığı inceleme gezisinde köy idareleri ile ilgili son derece önemli bir sorunla karşılaşmıştı: Bazı köylerde, köy idarecileri (muhtar, bekçi ve köy ihtiyar heyeti üyeleri) okuma yazma bilmiyorlardı. Bu durum, okur-yazara sahip olan köylerde de vardı. İbrahim Tali Bey, gezi sonrasında hazırladığı raporda, köylerde okur-yazar varken, okuma-yazma bilmeyen kişilerin muhtar, bekçi, ihtiyar heyeti azası seçilmelerinin, ağalık zihniyetinin hala devam ettiğinin bir göstergesi olduğunu belirtmiş ve bunu düzeltmek için çalışmalar yapacağını açıklamıştı. Bu konudaki yöntem şu olacaktı: Köy muhtarlarına, bekçilerine ve ihtiyar heyeti üyelerine okuma-yazma mecburiyeti getirilerek altı aylık bir kursa gönderileceklerdi. Bu kursun sonunda yapılacak sınavda başarısız olanlar, görevden alınacaktı. Böylece bölgede; "ağalık nüfuzuna değil bilgiye

⁷⁵⁴ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 711.426.1, Tarih: 11.11.1943, s. 5.

⁷⁵⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 711.426.1, Tarih: 11.11.1943, s. 8-9.

kıymet veren hükümet lehinde bir cereyan uyandıracak ve artık ağalık nüfuz çarpışması yerine bilgi çarpışması kaim olacaktı⁷⁵⁶,”

İbrahim Tali Bey raporunda ayrıca, köy muhtar ve katibinin donanımlı bir şekilde yetiştirilmeleri amacıyla bölgede, köylünün içinden idareciler yetiştirecek çalışmalar yapılacağını da belirtmişti⁷⁵⁷.

Aynı sorun, köycülük işleriyle çok yakından ilgilenen Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, tarafından da tespit edildi. Her hafta düzenli bir sıra altında büyük köyleri özel ve uzman heyetlerle dolaşan ve köy idarelerinin işleyişini yerinde inceleyip denetleyen Dirik⁷⁵⁸, bu konuyu, 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansı’nda dile getirdi. Dirik; nasıl ki orduda “yüksek kumanda kursları” açılıyor ve kumanda heyeti buralarda yetiştiriliyorsa; bilgili, donanımlı idare adamları yetiştirmek için de kurslar açılması gerektiğini belirtti. Trakya’da bu konunun üzerine eğileceklerini bu konuda incelemeler yaptıklarını da sözlerine ekledi⁷⁵⁹. Bu toplantıdan kısa bir süre sonra da Trakya Umumi Müfettişliği, bölgede nitelikli ve bilgili köy muhtarları ve katipleri yetiştirmek için kurslar açmaya başladı.

Kurslar genellikle iki hafta sürüyordu. Kurslarda köy idarelerinin; Adliye, Nafia, Kültür, Sağlık, Ziraat ve Veterinerlik alanlarına ilişkin tüm konuları, bu alanda köy idarecilerinin yapması gereken idari işleri kapsıyordu. Konular; Kaymakamlar, Nahiye Müdürleri, Ziraat, Orman, Baytar, Kültür, Nüfus, Tapu, Hususi Muhasebe Müdürleri tarafından belirli bir program altında yürütülüyordu⁷⁶⁰. Köy Muhtar ve Katipleri kursunda; “köy muhtarının kültürel vazifeleri, tapu işleri, ağaç ve orman işleri, vergi fikri ve vergi sistemi, köy muhtarının adlî vazifeleri, arazi tahriri işlerinde

⁷⁵⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 39. Berna Pekesen, “Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören: İcraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu” isimli makalesinde; İbrahim Tali Bey’in; okur-yazar olmayan muhtar ve köy ihtiyar heyeti üyelerinden rahatsız olmasını ve bunu değiştirmek istemesini “seçkin bir tavır” olarak nitelendirmektedir. Bkz., Berna Pekesen, “Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören: İcraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Bahar-Yaz 2008, S.7, s. 173. Pekesen’in; okuma-yazma bilmeyen idarecileri değiştirme isteğini nasıl olup da “seçkin” bir tavır olarak nitelendirebildiğini ve okuma-yazma bilmeyen kişilerin idareci olmasında bir sakınca görüp görmediğini bilmemekle birlikte; İbrahim Tali Bey’in yaklaşımının modern-devlet anlayışı ile geleneksel devlet anlayışı, modernite ile feodalite arasındaki mücadeleden dışı yorumu olduğu açıktır. Yukarıda alıntılarımız cümlesinde kendisi de bunu açıkça dile getirmiştir.

⁷⁵⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 33.

⁷⁵⁸ **Yeni Asır**, 14 Şubat 1936, S. 9167, s. 4.

⁷⁵⁹ Dahiliye Vekâleti, **Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları Rapor ve Hülasası**, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937, s. 135.

⁷⁶⁰ TC Maarif Derleme Müdürlüğü (MDM), **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)**, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937, s. 26.

muhtarın vazifeleri, sağlık işlerinde muhtarlar, köy işlerinde ihtiyar kurulunun vazifeleri” olmak üzere toplam sekiz ders okutuluyordu⁷⁶¹. Derslerde anlatılan konular, kitapçık şeklinde bastırılıyor ve kurs sonrasında köylere dağıtılıyordu⁷⁶².

Köy Muhtarları ve Katipleri Kursu her vilayet ve kaza merkezinde açılmaktaydı. İlk kurs 1936 yılında açıldı ve her yıl açılmaya devam etti⁷⁶³. 1937 yılı Mayıs ayında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki vilayet merkezleriyle 22 kaza merkezinde açılan köy muhtarları ve katipleri kursuna katılım şu şekildeydi⁷⁶⁴.

	<u>Köy Sayısı</u>	<u>Köy Kanununu Uygulayan Köy Sayısı</u>	<u>Kursa Giren Muhtar Sayısı</u>	<u>Kursa Giren Katip Sayısı</u>
Edirne	272	245	231	55
Çanakkale	624	508	504	188
Kırklareli	191	181	180	48
Tekirdağ	279	260	255	63
TOPLAM	1366	1194	1170	349

1938 yılında açılan kurslara ise; Çanakkale’den 715, Edirne’den 316, Kırklareli’nden 145 ve Tekirdağ’dan 332 köy muhtarı ve katibi katıldı. Bunlar kursu başarıyla bitirerek belge almaya hak kazandılar⁷⁶⁵.

Trakya Umumi Müfettişliği; bir yandan bölgesi dahilinde etkin bir idari denetim yaparak, diğer yandan nitelikli idareciler yetişmesini sağlayacak çalışmalar başlatarak; Trakya’da idare alanında önemli işler başardı. Umumi müfettişliğin; idare memur ve amirleri üzerinde geniş yetkilere sahip olması ve müfettişlerin masa başında oturan türden değil, sürekli olarak bölgeyi gezen, inceleyen ve denetleyen türden bir denetçi olması; Trakya’da idare ile ilgili işlerin daha başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlama açısından önemli kazanımlar getirdi. Öncelikle müfettişlik bölgesi dahilindeki memurlar, kendileri üzerinde bir hayli geniş yetkilere sahip böyle bir denetçinin hemen yanı başlarında olmasının verdiği duyguyla daha özenli çalışmaya başladılar⁷⁶⁶. Ayrıca

⁷⁶¹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, S. 15, Ekim 1937, s. 15.

⁷⁶² TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, 1937, s. 26.

⁷⁶³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 3.

⁷⁶⁴ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Trakya Bölgesinde İki Hafta Süren Köy Muhtarları ve Köy Katipleri Kursları*, yy yok, 1937, s. 1.

⁷⁶⁵ TC MDM, *1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya*, İstanbul: 1939, s. 14.

⁷⁶⁶ Abidin Özmen, “a.g.m.”, *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 243.

her türlü idare işlerini, kadrosunda bulunan müşavirlerle, yerinde denetleyen umumi müfettiş, idare aygıtının daha düzgün işlemesini de sağladı.

2.1.2. İdarede Eşgüdüm ve İşbirliğini Sağlamaya Yönelik Çalışmaları

Vilayet idareleri ve idarecileri arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlamak; umumi müfettişliklerin kuruluş gerekçelerinden biriydi⁷⁶⁷.

Trakya Umumi Müfettişliği, kuruluşundan itibaren bu konuda kendisinden beklenen ve üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek için çalışmalara başladı. Müfettişliğin bu konuda en sık yararlandığı yöntem, “Valiler Toplantısı” ya da “Valiler Kongresi” adı verilen ve umumi müfettişin başkanlığı altında, tüm bölge valilerinin katılımıyla yapılan toplantılardı.

Toplantılarda, müfettişlik bölgesine dahil vilayetlerin sorunları masaya yatırılıyor ve çözüm yolları üzerinde fikir alışverişinde bulunuluyordu. Bu toplantılar sayesinde, normal şartlarda biraraya gelemeyecek olan komşu vilayetlerin valileri, kendilerinden daha üst bir mülki amirin başkanlığı altında, toplanarak sadece kendi vilayetlerini değil, komşu vilayetleri de ilgilendiren ortak konuları görüşebilme, ortak sıkıntıları çözüme kavuşturabilme noktasında büyük bir şans yakalıyorlardı.

Valiler Kongresi uygulaması, Trakya Umumi Müfettişliği’nin kurulmasından hemen sonra, İbrahim Tali Bey’in bölgeyi teftiş gezisinin ardından başladı. Bölgedeki incelemelerini bitiren İbrahim Tali Bey, edindiği izlenimleri, belirlediği sorunları ve çözüm yollarını Trakya Valileri ile görüşmenin uygun olacağını düşünüyordu. Bu amaçla Eylül 1934’te bir Valiler Kongresi toplamaya karar verdi. Eylül ayının ortalarına doğru, bölgesi dâhilindeki tüm vilayetlerin valilerine, “kendi vilayetlerine ait, iktisadi, zirai, içtimai ve ilmi malumat” hazırlamalarını ve Eylül’ün 22’sinde Edirne’de yapılacak toplantıya katılmalarını bildiren bir “davet buyruğu” gönderdi⁷⁶⁸. İbrahim Tali Bey, Kongrenin toplanma amacını şu sözlerle dile getirdi:

“Önümüzdeki yıl içinde Umumi Müfettişlik mıntıkasında kurulacak çalışma birliği yolu ile mıntika Umran ve İktisat hareketlerinin icabettirdiği işleri ehemden mühimme geçmek suretiyle bir sıraya ve bu sırayı da senelere bağlamak ve bu suretle doğacak programın tatbikini değişimsiz, mutlak tatbik etmek mukarrerdir. Böyle bir programın esasları hakkında bir fikir edinmek dileğiyle yapılan tetkik seyahatinde

⁷⁶⁷ Bkz., Bu tezin “Umumi Müfettişliklerin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler” başlığı.

⁷⁶⁸ Trakyada Yeşilyurt, 17 Eylül 1934, S. 533, s. 1. Trakyada Yeşilyurt, 24 Eylül 1934, S. 534, s. 1.

mıntıkada Umran-İktisat-Ziraat sahalarında ve içtimai gidişte mühim bir takım esaslarla ben de karşılaştım. Vali Bey Arkadaşlarımın da bu esaslar üzerinde zaman zaman durduklarını anladım. Bu gezişin bıraktığı intibalar bir rapor halinde toplandı.

Bu raporda yapılması lazımgelen işlere de temas olundu. Ancak panoramik bir şekilde cereyan eden seyahatte bütün ihtiyaçlara temasa müsait vakit olmadığı şüphesizdir. Bunun içindir ki seyahat görüşlerimiz üzerinde Vali Beyefendi arkadaşlarımızla görüşmek ve mahalli ihtiyaçları noksansız tespit ederek bir çalışma programına bağlamak için Eylülün (22)ci Cumartesi günü Edirne’de mıntika valilerinin bir içtimainı muvafik gördüm. Bu içtima katî lüzum olmadıkça beş gün sürecek ve beşinci gün Trakya ve Çanakkale’nin Umran ve İktisadi kalkınma ve içtimai yükselme programı tespit olunmuş olacaktır.⁷⁶⁹”

Valiler Kongresine, merkezi hükümet tarafından da son derece büyük bir önem veriliyordu. Nitekim İktisat Vekâleti tarafından, Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde yapılacak ilk Valiler Kongresine katılmak üzere, peynircilik uzmanı olan Vekâlet kimyagerlerinden Halit Bey; İç Ticaret Genel Müdürü İsmail Hakkı Bey; Vekâlet Teftiş Heyeti Reisi Hayreddin Bey; Sanayi Tetkik Heyeti Reisi İlhami Nafiz Beyler’den oluşan bir uzmanlar heyeti bölgeye gönderildi⁷⁷⁰.

Valiler Toplantısı, umumi müfettişin belirttiği üzere, 22 Eylül 1934 günü Edirne’de açıldı. Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey’in başkanlığı altında açılan toplantıya; İktisat Vekâletinin gönderdiği heyetin yanı sıra; Edirne Valisi Salim Özdemir, Kırklareli Valisi Faik, Tekirdağ Valisi Haşim Cevdet, Çanakkale Valisi Süreyya beyler ile; her vilayetin, nafia, maarif, iskân, sağlık, tarım müdürleri de katıldılar⁷⁷¹. Toplantı; bölgede iktisadî kalkınmayı başarma yolları, bölgedeki ziraat, ticaret, eğitim, bayındırlık ve sağlık işleri, idari işler ve memurların durumu, casusluğa karşı alınacak tedbirler gibi son derece çeşitli ve geniş bir gündeme sahipti⁷⁷²:

Bu ilk “valiler toplantısı” beş gün sürdü. Önce Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, toplantının amacını anlatan bir konuşma yaptı. Ardından toplantıya katılan valiler, kendi vilayetlerinin; sosyal, ekonomik ve idari durumuyla ilgili bilgiler verdiler. Bundan sonra da gündemde belirlenen maddeler tek tek görüşüldü⁷⁷³. Beşinci günün sonunda, İktisat Vekâleti tarafından gönderilen heyetin de görüşleri alınarak; Trakya’nın kalkınma programı hazırlandı. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey toplantı

⁷⁶⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.5, Tarih: 11.09.1934, s. 1.

⁷⁷⁰ Cumhuriyet, 27 Eylül 1934, S. 3734, s. 1.

⁷⁷¹ Milli Gazete, 24 Eylül 1934, S. 547, s. 2.

⁷⁷² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.5, Tarih: 11.09.1934, s. 2-3.

⁷⁷³ Milli Gazete, 24 Eylül 1934, S. 547, s. 2.

sonunda yaptığı açıklamada, bundan sonraki hedeflerinin, hazırlanan programı, bölgedeki tüm valilerle işbirliği içinde, uygulamak olduğunu açıkladı⁷⁷⁴.

Umumi müfettişlik; sadece bölge valileri arasında eşgüdümü sağlamak açısından değil aynı zamanda merkezi hükümet ile eşgüdümü sağlamak açısından da önemli hizmetlerde bulundu. Trakya'nın kalkınması için alınan kararları Ankara'da takip ederek, bu işlerin başarılmaları için çeşitli Bakanlıklarla görüşmeler yaparak, destek ve ödenek sağlayarak; bölge için yapılması kararlaştırılan işlerin, merkezi hükümetin de programına alınmasını sağladı⁷⁷⁵. Tüm bu çalışmalar Trakya'nın bölgesel bir kalkınma süreci içine girmesinin önünü açtı.

2.2. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Çalışmaları

Türkiye'de Umumi Müfettişlik Teşkilatı; birkaç vilayetten oluşan bir bölgede, bu vilayetlerin ortak işlerini tek merkezden idare edecek, bu bölge dahilinde merkezi denetimi yakından icra edecek, vilayetler üstü bir teşkilat olarak kurulmuştu. Teşkilatın aslî görevi bölgesi dahilindeki vilayetler arasında eşgüdümü sağlamaktı. Dolayısıyla umumi müfettişliklerin doğrudan icraata yönelik yetkileri sınırlı olduğu gibi; kendilerinden hizmet beklenen alanlarda kendi başlarına çalışmalar yapmalarını sağlayacak bütçeleri de yoktu. Umumi müfettişlikler, yerel yönetim birimleri değil, merkezi idarenin taşra örgütüydü. Görevli olduğu bölge dahilindeki her türlü işi, merkezi idare adına yürütüyordu. Bu sebeple, umumi müfettişliğin kalkınmayı sağlamak amacıyla bölgesi dahilinde; eğitim, sağlık, bayındırlık, imar, ziraat vb alanlardaki çalışmalarını; müfettişliğin doğrudan yürüttüğü çalışmalar olarak görmek yerine, yürütülmesini sağladığı çalışmalar olarak değerlendirmek, daha doğru bir yaklaşım olacaktır⁷⁷⁶.

⁷⁷⁴ *Milli Gazete*, 27 Eylül 1934, S. 548, s. 1.

⁷⁷⁵ Örneğin Eylül 1934 tarihinde yapılan "Valiler Toplantısı"ndan sonra Ankara'ya giderek ilgili Bakanlıklarla görüşmeler yapan İbrahim Tali Bey; göçmenlerin yerleştirilmesi ve üretici hale getirilmesi için gerekli ödenğin bütçeye eklenmesi, Lüleburgaz-Çorlu yolunun derhal yaptırılması, bunun için bölgeye bir "Fen Heyeti"nin gönderilmesi, bölgedeki hayvan cinsinin ıslahı için "İnanlı" aygır deposuna cins damızlıklar alınması, Trakya'daki hububat tohumlarının ıslahı için "Yeşilköy Tohum Islah İstasyonunun" öncelikli olarak Trakya için çalıştırılması kararlarının alınmasını sağladı. *Edirne Postası*, 14 Mart 1935, S. 591, s. 1.

⁷⁷⁶ Ancak Umumi Müfettişliğin kendi teşkilat kadrosu aracılığıyla doğrudan yaptığı işler de yok değildir. Bunlar tezin ilerleyen başlıklarında anlatılmıştır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, böyle bir değerlendirme; Umumi Müfettişlik Teşkilatı olmasaydı da, bu işler, merkezi idare ve onun taşradaki “ajanları” olan valiler tarafından takip edilebilir, yapılabilirdi anlamına gelmez. Bir dönem Trakya Umumi Müfettişliği görevinde de bulunan, Abidin Özmen’in pek doğru bir şekilde vurguladığı gibi; *“Her ne kadar tenkit yoluna sapmak isteyen bir münekkit, parayı veren Maliye Bakanı, projeyi yapan fen heyeti diyebilirse de bu işlerin temini için Genel Müfettişliklerin sarfettiği gayretler gözden geçirilecek olursa, Genel Müfettişliklerin temin ettikleri imar işlerinin onların yoklukları halinde yapılabilecek işlerden olmadığını”* kabul etmek gerekmektedir⁷⁷⁷.

Umumi müfettişler; valilerin vakit bulamadığı, yetişemediği veya vilayet teşkilatının düşünemediği; genel idareye ve mahalli işlere ait bir çok işler üzerinde durmuşlar, sık sık yaptıkları valiler toplantılarıyla ortak işlerin yapılmasında iş ve güçbirliği sağlamışlar, gerek şahsen ve gerekse kadrosundaki uzman müşavirler aracılığıyla yaptıkları incelemelerle bölgenin gereksinimlerini belirlemişler, gereksinimine göre genel bütçeden bu işler için tahsisat ayrılmasını sağlayarak; bölgenin imar ve ıslahat işlerinin hızlı bir şekilde yürütmesi doğrultusunda önemli hizmetlerde bulunmuşlardır⁷⁷⁸.

Trakya Umumi Müfettişliği de –diğer müfettişlikler gibi- kendi görev bölgesi dahilinde, bölgesel bir kalkınma hamlesinin planlanması ve yürütülmesi konusunda başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu cümleden olmak üzere Trakya Umumi Müfettişliği; bölgeye göçmen yerleştirme işinin düzenli yürütülmesini, köylerin daha modern hale getirilmesini, bölgede ekonomik bir kalkınmanın gerçekleştirilmesini, bölgenin daha bayındır bir hale gelmesini, eğitim, kültür, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını ve daha verimli hale gelmesini sağlayacak pek çok çalışmaya imza atmıştır.

2.2.1. Göç ve İskân Konusundaki Çalışmaları

Nüfus sorunu; insanlık tarihinin en eski, sorunlarından biri olup; nüfusun huzuru, üretkenliği, iskânı, sosyal, siyasal, ekonomik örgütlenmesi gibi devletlerin temel sorunlarından hepsi nüfus sorununa bağlı olarak gelişmiştir. Devletlerin gelişmişliği nüfuslarının hayat standardı ile ölçülebilir. Az gelişmiş ülkelerde; hastalık,

⁷⁷⁷ Özmen, “a.g.m.”, *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 244.

⁷⁷⁸ Özmen, “a.g.m.”, *İdare*, Yıl: 18, S.184, s. 245.

toplumun sağlıksız gelişimi ve gelir dağılımının adaletsizliği gibi hususlar insan verimliliğini azaltan etkenler olmuşlardır. Ayrıca uzun savaş yılları ve çeşitli toplumsal çalkantılar da nüfus üzerinde tahribat yaratan etkenlerdir. Örneğin I. Dünya Savaşının yol açtığı yıkımlar dünya genelinde; yer-yurt sorunu, kıtlık, hastalık, sakatlık, eğitimsizlik gibi sorunlar yaratmış; ülkelerin kaynakları atıl kalmış, nüfusun artışı ve verimliliği düşmüştür. Savaş sonrasında Türkiye’de ve pek çok ülkede, nüfusu arttırmak temel sorunlardan biri olmuş; göç hareketleri, insan-toprak ilişkileri, nüfusun iskân edilip üretkenliğinin artırılması gibi konular da devletlerin temel siyasetleri içinde önemli bir yer tutmuştur⁷⁷⁹.

Balkan Savaşından önce, bugünkü Misak-ı Milli sınırları içindeki nüfus yaklaşık 17 milyon kadardı. Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra ise aynı sınırlar dahilinde nüfus 12 milyona düşmüştü. Bu demek oluyor ki 10 yıllık bir savaş döneminde Anadolu, nüfusunun yaklaşık %30’unu kaybetmişti. Dolayısıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra Türkiye Devleti’nin en öncelikli sorunlarından ve uğraşlarından birisi nüfusu arttırmak oldu⁷⁸⁰.

Nüfus artışını sağlayabilmek için; ülkedeki doğurganlığı arttırmak ve başta bebek ölümleri olmak üzere, ölüm oranlarının düşmesini sağlayacak önlemleri almak gerekiyordu. Bunun yanında ülke sınırları dışında yaşayan “soydaşların” Türkiye’ye getirilip yerleştirilmesi de nüfusu arttırmanın bir başka yoluydu. Üstelik ülkeye göçmen getirilmesi ve bunların uygun yerlere iskân edilmesi, ülkedeki nüfus sorununu, doğurganlığı arttırmak ve ölüm oranlarını azaltmak konusunda alınacak önlemlere oranla, daha kısa zamanda çözüme kavuşturabilirdi. Bu noktadan hareketle Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren göç ve iskân konusuna titizlikle eğildi ve bu konuda çalışmalara başladı.

Türkiye Cumhuriyeti’nde iskân faaliyetleri, Lozan Antlaşması’yla yürürlüğe giren nüfus mübadelesi ile başladı ve nüfus değişimi ve iskân ile ilgili işleri yürütmek üzere, 13 Ekim 1923’te, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu⁷⁸¹. Mübadelenin tamamlanması üzerine bu Vekâlet, 11 Aralık 1924’de “Müdiriyet-i Umumiye”ye

⁷⁷⁹ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006, s. 111–112.

⁷⁸⁰ Babuş, a.g.e., s. 113, 114.

⁷⁸¹ “Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun”, *Düstur*, üçüncü tertip, c. 5, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948, s. 146.

dönüştürölüp, Dahiliye Vekâletine bağlandı⁷⁸². 1929 yılında ise bu müdürlük de kaldırılıp yerine “Nüfus Müdiriyet-i Umumiyesi” kuruldu. 1934 yılına kadar nüfus ve muhacir işleri bu müdürlük tarafından yürütölldü⁷⁸³.

1923–1933 yılları arasında Türkiye’ye 627.538 kişi “göçmen”, “mübâdil” veya “sığınmacı” olarak geldi. Bunların büyük çoğunluğu (%97,5’i), Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi Balkan ölkelerinden göç etti. Bu tarihler arasında Bulgaristan’dan 101.507, Romanya’dan 33.852, Yugoslavya’dan 108.179 ve Yunanistan’dan 384.000 kişi Türkiye’ye geldi ve yerleřtirildi⁷⁸⁴.

21 Haziran 1934’de “İşkan Yasası” çıkarıldı⁷⁸⁵. Bu tarih, Türkiye Cumhuriyeti’nin uyguladığı iskân politikasının sistematize edilmesi bakımından bir dönüm noktası oldu. 2733 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren “İşkân Yasası” sadece dışarıdan gelecek göçmenlerin yerleştirilmeleri ile ilgili hükümler getiren ve bu konuyu düzenleyen bir yasa değildi. Bu yasa; Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı üzerinde kurulan, Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfus ve iskân konusunda izleyeceği genel politikayı; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan ele alan ve tüm bu noktalarda en uygun yerleştirme politikasını hedefleyen bir yasaydı. Nitekim dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, İşkan Yasası hakkında Mecliste yaptığı konuşmada; yasanın temel hedefinin ölkenin kalkınması ve ölkedeki “vahdet”in korunması, pekiştirilmesi olduğunu söyleyerek bu tutumu çok açık bir şekilde ortaya koymuştu⁷⁸⁶. 1934’e kadar geçen süre içinde iç ve dış pek çok sorun çözüme kavuşturulmuş ve sıra, “*milli bünye(yi) korumağa, sağlamlaştırmağa, mütecanisleştirmeğa...Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe inkişaflandırmağa müteveccih bir nüfus siyaseti takip ve tatbikine*” gelmiřti⁷⁸⁷.

⁷⁸² “Mübadele, İmar ve İşkan Vekaletinin Lağviyle Vazifesinin Dahiliye Vekaletine Devri Hakkında Kanun”, *Düştur*, üçüncü tertip, c. 6, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934, s. 37. Mübadele, İmar ve İşkan Vekaletinin kaldırılması hakkındaki kanun teklifi Ertuğrul Milletvekili Doktor Fikret ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri beyler tarafından Meclise sunulmuş ve Mecliste teklifle ilgili hararetli tartişmalar yaşanmıştır. Vekaletin kaldırılması ile ilgili görüşmeler için bkz., *TBMMZC*, D.2, c. 11, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 46-79, 88-89.

⁷⁸³ “1/335 Numaralı İşkân Kanunu Esbabı Mucibe Layihası”, *TBMMZC*, D.4, c.23, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok, Sıra No: 189, s. 2. Babuş, a.g.e., s. 137.

⁷⁸⁴ Cevat Geray, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, c.3, S.4, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 12–13.

⁷⁸⁵ *Düştur*, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934, s. 1156–1175.

⁷⁸⁶ *TBMMZC*, D.4, c.23, s. 140.

⁷⁸⁷ “1/335 Numaralı İşkân Kanunu Esbabı Mucibe Layihası”, *TBMMZC*, D.4, c.23, Sıra No: 189, s. 3.

Yasanın gerekçesinde; Osmanlı Devleti'nin, yapısının doğal gereği olarak, bir ulusal birlik yaratmak gibi bir kaygısı olmadığı; başta dil birliği olmak üzere, ulusal birliği güçlendirecek öğeleri geliştirme konusunda hiçbir adım atmadığı vurgulanıyordu. Ayrıca mutlaki idare, ağalar, beyler aracılığıyla sürdüğü için, Osmanlı Devleti aşiretlerin tüzel kişiliğini tanıyıp onları bir çeşit muhtarlık gibi kullanmıştı. Hal böyle olunca ulusal birliğin sağlanmasındaki en büyük engellerden biri olan feodal bağlılıklar çözülememiş, Cumhuriyet devrine kadar sürüp gelmişti. Oysaki Cumhuriyet yönetiminin en büyük arzusu; ortak vatan dahilinde, ortak dil konuşan, ortak kültüre sahip olan ve vatana aynı ortak duygularla bağlı olan bir ulus yaratmaktı⁷⁸⁸. Bu sebeple bu kanundaki amaç sadece, ülke nüfusunu sayısal olarak arttırmak değil; Türkiye'yi, "tek dille konuşan, bir düşünen aynı hissi taşıyan bir memleket yap(maktı)⁷⁸⁹."

Son derece ayrıntılı bir kanun olan 1934 İskân Kanunu⁷⁹⁰ ülkeyi iskân bölgelerine ayırıyor ve iskânın ne şekilde yapılacağını düzenliyordu. Kanunun ikinci maddesiyle Türkiye iskân bakımından üç bölgeye ayrıldı⁷⁹¹.

Birinci bölge; Türk kültürlü nüfusun artırılması istenen⁷⁹²; ikinci bölge; Türk kültürüne geçmesi istenen nüfusun iskânı için ayrılan⁷⁹³; üçüncü bölge ise; yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdi⁷⁹⁴.

İskân; iç iskân ve dış iskân olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

İç iskân Türkiye içinde yaşayan nüfusun yine Türkiye içinde başka yerlere yerleştirilmeleri demektir. İç iskânın iki temel hedefi vardı. Bunlardan ilki; toprağı az,

⁷⁸⁸ "1/335 Numaralı İskân Kanunu Esbabı Mucibe Layihası", TBMMZC, D.4, c.23, Sıra No: 189, s. 2.

⁷⁸⁹ TBMMZC, D.4, c.23, s. 141.

⁷⁹⁰ Kanunun tam metni için bkz., **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 1156-1175.

⁷⁹¹ "İskân Kanunu", Madde:2, **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, s. 1156.

⁷⁹² Birinci Umumi Müfettişlik bölgesindeki vilayetlerle; Erzincan, Malatya, Gaziantep vilayetleri, Kars vilayetinin Iğdır, Tuzluca, Kağızman, Sarıkamış kazaları; Erzurum vilayetinin Hınıs, Pasinler, Çat, Tercan kazaları; Sivas vilayetinin Zara, Hafik, Kangal, Gürün, Divriği kazaları, Maraş vilayetinin Elbistan, Göksun kazaları ve Kayseri vilayetinin Pınarbaşı kazası "I. İskân Mıntıkasını" oluşturmaktaydı. TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, **Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası**, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 19.

⁷⁹³ Trakya Umumi Müfettişlik bölgesini oluşturan; Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli vilayetleri "II. İskân Mıntıkasını" oluşturmaktaydı. Ayrıca I. Ve III. İskân mıntıklarının dışında kalan vilayetler de II. İskân Mıntıkası kapsamına girecekti. Ancak mıntıkayı oluşturan asıl bölge Trakya Umumi Müfettişliği bölgesiydi. TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁹⁴ III. İskân Mıntıkasını oluşturacak vilayetler, zamana ve şartlara göre kararlaştırılabileceğinden bu mıntıkaya dahil vilayetler kesin olarak belirlenmemiş; zaman içinde ve oluşacak şartların gereklerine göre kesinleştirilmesi prensibi kabul edilmişti. TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 19.

yetersiz, dağlık, bataklık, taşlık olan yerlerde ve iskân ve ikametın yasak olduğu bölgelerde yaşayan halkı; yaşayış ve sağlık şartları daha elverişli olan yerlere iskân etmekte. Bu anlamda birinci hedef; ülkede yaşayan vatandaşların daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri yerlere yerleşmelerini sağlamaktı⁷⁹⁵. Bu da, kişilerin olduğu kadar ülkenin de yararınaydı. Zira daha verimli topraklara yerleştirilecek kişilerin üretim faaliyetinin artması, ülke ekonomisi açısından da yararlı olacaktı.

İç iskânın ikinci hedefi ulus-devletin oluşumuna katkı sağlamaktı. Bunun için bir yandan feodal unsurların nüfuzunu kırmak, bir yandan da göçebe ve gezgin toplulukları yerleşik hale getirmek; bir yandan da Türkçeden başka dil konuşan ve belirli bölgelerde yoğunlaşan nüfus kitlelerini, Türk kültürüne entegre olabilecekleri yerlere yerleştirmek gerekiyordu ki İskân Yasasına da bu konuyu düzenleyen hükümler konulmuştu⁷⁹⁶.

İskânın ikinci boyutunu ise yurtdışından gelenlerin iskânı oluştıuruyordu. 1934 İskân Yasası; yurtdışından gelenleri “muhacir” ve “mülteci” olarak ikiye ayırıyordu. Yasada; Türkiye’de yerleşmek amacıyla, yurtdışından teker teker veya toplu olarak gelen, Türk soyundan olan, göçebe veya yerleşik kişiler ve aşiretler ile Türk kültürüne bağlı yerleşik kimselere “muhacir”; Türkiye’ye yerleşmek dileğinde olmayıp bir zorunluluğun sonucunda, geçici olarak oturmak üzere, Türkiye’ye sığınanlara ise “mülteci” deniliyordu⁷⁹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu’nun girdiği savaşlardan yenik çıkması ve toprak kaybetmesiyle başlayan, Balkan Savaşlarından sonra ivme kazanan, göç alma ve göç verme şeklindeki nüfus hareketliliği, imparatorluğun heterojen nüfus yapısından sıyrılıp daha homojen bir nüfusa kavuşması noktasında önemli açılımlar getirmiş; Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra, Lozan Antlaşması’nın imzalanmasıyla yürürlüğe giren mübadele sözleşmesiyle de bu süreç doruk noktasına ulaşmıştı⁷⁹⁸. İşte 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu’nun hedeflerinden biri, bu sürecin devam etmesini sağlamaktı.

Ancak yurtdışından gelenlerin iskânı; yalnızca daha homojen bir nüfusa sahip olmak ve böylece uluslaşma sürecine katkı sağlamak açısından değerlendirilmiyordu. İskân aynı zamanda, savaşlar sonucu nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden

⁷⁹⁵ “İskân Kanunu”, Madde: 8, **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, s. 1158

⁷⁹⁶ İskân Kanunu”, Madde: 9–11, **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, s. 1158–1159.

⁷⁹⁷ İskân Kanunu”, Madde: 3, **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, s. 1156–1157.

⁷⁹⁸ Babuş, a.g.e., s. 113,

Türkiye'nin; nüfusunun artmasını ve ekonomik alanda atılım yapması için gerekli en önemli unsurlardan birine, işgücüne, kavuşmasını da sağlayacaktı.

1927 nüfus sayımına göre Türkiye'de km² başına düşen nüfus ortalama 18'di. Ulusal üretimi arttırmak ve ekonomiyi güçlendirmek için bu oranın bir an evvel yükseltilmesi son derece önemli bir zorunluluktur⁷⁹⁹. Nüfusun arttırılması, böylelikle ekonomik gelişmenin sağlanmasının önünün açılması, ulusal güvenlik açısından da son derece büyük bir öneme sahipti. Zira bir ülkede, nüfusun çok ve ekonominin güçlü olması; dışarıdan gelecek tehditlere karşı ülke direncinin çok daha kuvvetli olmasını sağlardı. Bu açıdan, yurtdışından gelenlerin iskânı konusunda izlenen politika; gelen nüfusu sınır bölgelerine yerleştirmek, böylece "*hariçten gelecek tecavüzlere karşı yurdun müdafaası kudretini arttırmak(tı)*"⁸⁰⁰. Dolayısıyla, yurdun sınır bölgeleri, nüfus yoğunluğunun arttırılmak istendiği öncelikli bölgelerdi ve Trakya bu bölgeler içinde özel bir öneme sahipti.

Zira 1930'lardaki siyasal atmosferin belirsizliği, Türkiye'ye Batı sınırından bir saldırı olasılığının gündemde olması ve ayrıca Bulgaristan'ın bu tarihlerdeki irredentist politikası Trakya'nın güvenliği konusunda endişeleri arttırıyordu⁸⁰¹. Boğazlar gibi stratejik öneme sahip bir bölgenin güvenliğinin sağlanabilmesi ve savunulabilmesi Boğazların arkasındaki toprakların güçlü hale getirilmesiyle mümkündü. Oysaki Boğazların savunma alanı olan Trakya'nın, son yıllarda yaşadığı savaşlar ve yıkımlar dolayısıyla, nüfusu çok azalmıştı. Balkan Savaşları öncesinde, Trakya'da km² başına düşen kişi sayısı 48'di⁸⁰². 1934 yılına gelindiğinde ise bu rakam 26,8'e düşmüştü⁸⁰³. Trakya'da km² başına düşen nüfus, Balkan devletlerindeki nüfus yoğunluğunun yarısı kadardı. Örneğin; Bulgaristan'da km² başına düşen nüfus 57,7, Yunanistan'da 49,1, Yugoslavya'da 55,7, Romanya'da 61,7, Türk Trakya'sının yanı başındaki Yunan Trakya'sında ise 105'ti⁸⁰⁴. Özetle Trakya boştu ve bu durum Avrupa sınırını oluşturan bir bölge için hiç de istenen bir durum değildi. "Vatanın Avrupa parçasında çok

⁷⁹⁹ "1/335 Numaralı İskân Kanunu Layihası ve İskân Muvakkat Encümeni Mazbatası", TBMMZC, D.4, c.23, Sıra No: 183, s. 3.

⁸⁰⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.531.16, Tarih: 21.07.1938, s. 4.

⁸⁰¹ Ayrıntı için bkz, bu tezin "Kanunun Kabulünden Önceki Siyasi Gelişmeler" başlığı.

⁸⁰² "İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası", TBMMZC, D.4, c.23, Sıra No: 183, s. 7.

⁸⁰³ Bu nüfus yoğunluğu da ancak, Türkiye Devleti'nin kuruluşundan itibaren yurtdışından Türkiye'ye göçenlerin özellikle de Yunanistan'dan mübadele antlaşması çerçevesinde gelenlerin bölgeye yerleştirilmeleriyle sağlanabilmişti.

⁸⁰⁴ TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 20.

kuvvetli bulunmak Devletin esaslı prensiplerinden biri⁸⁰⁵” olduğuna göre bölgenin nüfusunun bir an evvel arttırılması gerekiyordu.

Trakya’nın nüfusunu arttırmak için atılacak adımlar; bölgenin dış tehditlere karşı daha güçlü hale gelmesini değil, aynı zamanda bölgenin kalkınmasını da sağlayacaktı. Edirne milletvekili Mustafa Şeref Bey konuyla ilgili olarak şöyle diyordu:

“(Trakya’nın kalkınması için M.B) lazım gelen şerait vardır ve fakat bunların inkişafı ve biran evvel ruh bulması bazı vasıtalarla ve amillere muhtaçtır. Bunların başında nüfus gelir. Trakyamızın nüfusu ihtiyaca kafi diyemeyecek derecede azdır. Nüfusu az olan bir yerde ümran olamaz. Yol olamaz. Bunlar olmayan bir yerde ise bugünkü hayatın ıycaı ettirdiği yenilikleri yaratmak ve böylelikle yurdu canlı, güçlü ve kudretli bir hale sokmak imkan haricidir. Trakyanın nüfusu işi, onun yaşaması, yükselmesi ve ebediyen Türk kalması işidir... Trakyayı bazı nazarlardan kurtarmak için biricik çare budur: Trakya’da nüfus çokluğu yapmak için bu çokluğu aynı zamanda keyfiyet itibarile kuvvetli ve verimli birçokluk haline sokmak. Bunların fevkinde yapılacak her şey boştur. Çünkü sözden ziyade eser yaratmak, edebiyattan ziyade iş yapmak mecburiyetindeyiz⁸⁰⁶.”

Hal böyle olunca, Trakya Umumi Müfettişliği’nden beklenen hizmetler içinde, göç ve iskân konusu önemli bir yer tutuyordu. Nitekim dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Trakya’da Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması ile ilgili yaptığı konuşmada bu gerçeği şu sözlerle dile getirmişti:

“Malum-u ihsanınızdır ki Trakya; bu Türk vatanının Türk kanile en mebzul olarak yoğrulmuş aziz bir parçasıdır. Trakya; Türk medeniyetini kurun-u vusta (Ortaçağ) karanlıklarında Avrupa’ya götüren inkişafımızın köprübaşı olmuştur. Bu köprüyü ve bu aziz toprağı vatanımızın her kısmı gibi imar etmeğe ve inkişaf ettirmeğe mecburuz. Bu teşekkül (Trakya Umumi Müfettişliği M.B) o memlekette evvelemirde ümranın ve nüfusun hüsn-ü tevessülüne (artmasına) hizmet edecektir⁸⁰⁷.”

Nüfusu arttırma ve kalkınma atılımı, eşzamanlı yürütülmesi gereken iki önemli konuydu. Zaten Müfettişliğin kuruluş gerekçesinde de “Mühim nafia ve iskân işlerine saha teşkil eden Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mintikalarını ihtiva etmek ve bu işleri esaslı bir surette tanzim ve idare eylemek üzere 1164 numaralı kanunun Hükümete verdiği salahiyyete müsteniden (Trakya Umumi Müfettişliği) teşkili zaruri ve faydalı görülmüştür.⁸⁰⁸” ifadesiyle, bu iki konuya vurgu yapılmıştı.

⁸⁰⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 8.

⁸⁰⁶ (Edirne Milletvekili) Mustafa Şeref, “Trakya’yı Doldurmalyız 2”, Milli Gazete, 8 İkincikanun (Ocak) 1934, S.478, s. 1-2.

⁸⁰⁷ TBMMZC, D.4, c.21, s. 152.

⁸⁰⁸ TBMMZC, D.4, c.21, Sıra No: 80, s. 1.

Trakya'nın toprakları anavatana koşacak yüzbinleri besleyecek kabiliyetteydi. İklim ve coğrafya vaziyeti bu kabiliyeti arttırmaktaydı. *“Yerleştirme, (sadece M.B) bir idare ve inzibat işi olarak düşünülmeyp iktisadi alanda da gereken tedbirler alınırca, buralara göçenler, kısa zaman içinde geçimlerini alın terleriyle kazanabilecek hale gelebilirlerdi ki bunun için tek şart devletin iktisat bakımından iyi kılavuzluğuyla⁸⁰⁹.”*

Kısacası Trakya'nın kalkınması, güçlenmesi ve dış tehditlere karşı sağlam bir kale haline gelmesi, her şeyden önce bir nüfus meselesiydi. Bölgede nüfusun artması, hükümetin belirleyeceği imar programının uygulanmasını kolaylaştıracaktı⁸¹⁰.

İşte bu nedenlerle Cumhuriyet Hükümetleri, yurtdışından, özellikle Balkanlardan, gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu Trakya Umumi Müfettişliği bölgesine yerleştirmeyi kararlaştırmış; Trakya Umumi Müfettişliği bölgesini oluşturan; Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli II. İskân Bölgesi olarak kabul edilmişti⁸¹¹. Umumi müfettişliğinin görev süresi boyunca Türkiye'ye gelen göçmen sayıları ve geldikleri ülkeler şöyleydi⁸¹².

Tablo 1: 1934–1947 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayıları Ve Geldikleri Ülkeler

YILLAR	Bulgaristan	Romanya	Yugoslavya	Diğer Ülkeler	Toplam
1934	8.682	16.072	3.219	6.084	34.057
1935	24.968	21.162	3.489	1.100	50.719
1936	11.730	20.692	250	402	33.074
1937	13.490	13.110	65	87	26.752
1938	20.542	8.832	71	233	29.678
1939	17.777	3.375	154	152	21.458
1940	7.004	3.021	1.050	131	11.206
1941	3.803	712	517	7.031	12.063
1942	2.672	367	77	1.145	4.261
1943	1.145	75	5	1.091	2.316
1944	489	21	12	159	681
1945	631	5	-	2.119	2.755
1946	706	2	18	3.015	3.741
1947	1.763	12	48	2.542	4.365
Toplam	115.402	87.448	8.985	25.291	237.126

⁸⁰⁹ Naşit Hakkı, “Trakya'nın İymarına Doğru”, *Hakimiyeti Milliye*, 31 Mayıs 1934, S.4616, s.5.

⁸¹⁰ Mehmet Asım, “İkinci Umumi Müfettişlik”, *Vakit*, 26 Şubat 1934, S.4797, s. 1, 2.

⁸¹¹ II. İskân Bölgesi; Türk kültürüne geçmesi istenen nüfusun öncelikli olarak yerleştirilecekleri yerleri kapsamaktadır.

⁸¹² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *Göçmen Hareketleri*, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1949, s. 57. BİGM, *Nüfus Hareketleri İstatistiği*, Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1948, s. 279.

Yukarıdaki tabloya göre; Trakya Umumi Müfettişliği'nin kuruluşundan itibaren ilk beş yıl içinde Türkiye'ye 174.280 göçmen gelmişti. Gelen bu göçmenlerin 87.529'u, yani yarıdan fazlası, Trakya'ya yerleştirilmişti⁸¹³. Bu durumun ilerleyen yıllarda da aynı şekilde devam ettiği düşünülecek olursa, umumi müfettişliğin göç ve iskân konusundaki çalışmalarının yoğunluğu da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin göç ve iskân konusundaki çalışmaları; göçmenlerin iskân yerlerine sevk, ev sahibi yapılmaları, geçimlerini kendi başlarına sağlayacak duruma gelinceye kadar iâşe ve sağlık gereksinimlerinin karşılanması, son olarak da; toprak, çift hayvanları ve ziraat aletleri verilerek üretici hale getirilmeleri olmak üzere dört aşamadan oluşuyordu⁸¹⁴.

2.2.1.1. Göçmenlerin İskân Yerlerine Sevk

Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan ve umumi müfettiş göreve başladıktan hemen sonra, göçmenlerin iskânı için, bölgenin en uygun yerlerini belirleme çalışmalarına başlanmıştı. Nitekim İbrahim Tali Bey, 1934 yılında yaptığı inceleme-denetleme gezisinde; Trakya'daki göç ve iskân durumunu etraflıca incelemiş, gezi sonrasında kaleme aldığı raporda da bu alanda alınması gereken önlemleri, iskânın nerelere ve ne şekilde yapılması gerektiğini ayrıntılı olarak ele almış; göçmenlerin; güvenlik, sağlık ve geçim açısından en uygun yerlere yerleştirilmelerini sağlayacak bir iskân planı hazırlamıştı.

Hazırlanan iskân planına göre; sınırlardan 25 km. derinliğinde; emniyet teşkilâtı, orman "angajman planları", kurutma ve sulama düzenlemeleri yapılmaya kadar, kara sınırlarını ihmal edip, ilk yerleştirmeleri Boğazlar bölgesine yapmak gerekiyordu. İkinci yerleştirmeler Trakya'nın merkez kısımlarına yapılmalıydı.

⁸¹³ Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'ye gelen göçmen sayıları ve geldikleri ülkelerle ilgili, düzenli veriler hazırlamakla birlikte, gelen bu göçmenlerin yerleştirilme durumlarını bölgeler bazında gösteren istatistikler hazırlamamıştır. Bu nedenle Trakya Umumi Müfettişliğinin görev süresince Trakya'ya toplam kaç göçmen geldiği konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Umumi Müfettişliğin çıkardığı "Trakya İstatistik Yıllığı c.II" adlı eser bize ilk beş yıl için Trakya'ya yerleştirilen göçmenlerin yıllara ve yerleştirildikleri şehirlere göre dağılımı konusunda değerli bilgiler vermektedir. Buna göre bölgeye, 1934 yılında 16.739; 1935 yılında 45.481; 1936 yılında 2.335, 1937 yılında 13.925 ve 1938 yılında da 9.049 olmak üzere ilk beş yıl içinde 87.529 göçmen yerleştirilmiştir. Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı c. II, s. 190.

⁸¹⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 4.

Yerleştirme konusunda tercih edilecek son yerler ise Çanakkale vilâyetinin Anadolu kısımlarıydı. Buna göre;

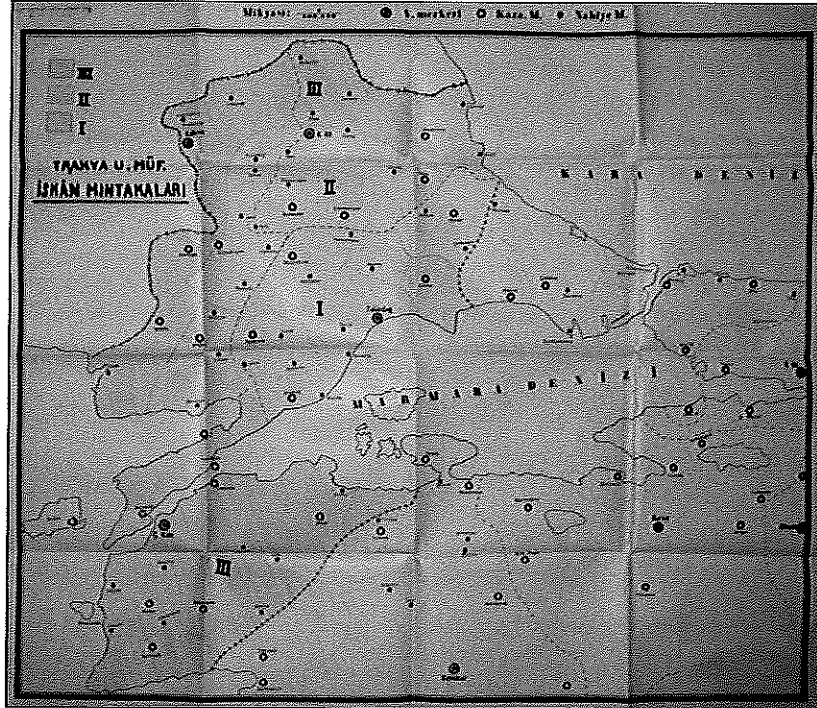
Eceabat, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Barbaros, Tekirdağ Merkez, Çorlu, Muratlı, Susuzmüslim, Hayrabolu, Malkara, Şahin, Dambaslar, Yürük, Müstecep ve İnecek ise birinci derece;

Kırklareli Merkez, Maksutlu, Uzunköprü, Zalof, Havsa, Hadimköy, Ömerköy, Pavli, İnece, Babaeski, Karacaoğlan, Lüleburgaz, Üsküp, Poyralı, Vize, Osmanlı, Saray, Çerkezköy ikinci derece;

Edirne Merkez, Enes, İpsala, Kavaklı, Arnavutköy, Lalapaşa, Malkoçlar, Dereköy, Polos, Demirköy, İğneada, Midye, Çanakkale Merkez, Gölpınar, Geyikli, Ezine, Küçükkaya, Ayvacık, Bayramiç, Erenköy, Gölcük, Erciler, Gölcük, Lapseki, Biga, ve Sinekli üçüncü derece iskân bölgeleri olarak belirlenmişti.

Gelecek göçmenler öncelikli olarak birinci bölgeye; iklim, kültür durumuna göre, gerekirse, toplu olmamak kaydıyla, ikinci bölgeye yerleştirilmeliydi¹. Umumi müfettiş, belirlediği iskân alanlarını gösteren bir de harita hazırlamış ve rapora eklemişti.

Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki İskân Mıntikalarını Gösteren Harita

¹ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 52.

Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefi; Trakya'ya 640.000 göçmen yerleştirmek ve böylece mevcut 614.381 nüfusu 1.250.000'e yükselterek km² başına düşen nüfus yoğunluğunu 55.8'e çıkarmaktı. Ancak bu kadar çok sayıda göçmeni yerleştirmek için geniş zamana ve bütçeye gereksinim vardı. Bu sebeple, beş yıl içinde hedeflenen göçmen sayısının yarısını, yani 263.000'nini, Trakya'ya getirmek ve yerleştirmek kararı benimsendi. Bu göçmenlerin 90.000'i 1935 yılında, kalan 173.000'i ise takip eden dört yıl içinde iskân edilecekti. 1935 yılında gelecek olanların 30.000'i Kırklareli'ne, 30.000'i Çanakkale'ye, 15.000'i Tekirdağ'a ve 15.000'i de Edirne'ye yerleştirilecekti. Daha sonraki dört yıl içinde gelecek olan 173.000 göçmenin ise 40.000'i Tekirdağ'a, 44.000'i Çanakkale'ye, 44.000'i Kırklareli'ne ve 45.000 de Edirne'ye yerleştirilecekti⁸¹⁶.

Ancak Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinin hali hazırdaki durumu, Cumhuriyet yönetiminin istediği sayıda göçmeni barındırmak için uygun değildi. Trakya bu durumuyla ancak 20–25 bin göçmen iskân edilebilir, geçimleri sağlayabilirlerdi. Yaklaşık yarım milyon göçmeni iskân edebilme gayesini güden hükümetin bunu başarabilmek için öncelikle bir arazi tahriri yapıp atıl duran, işletilmeyen devlet topraklarını ortaya çıkarması, ziraatı makineleştirmesi, bataklıkları kurutması, sulama sistemlerini kurması gerekiyordu. Tüm bunlar yapıldığında Trakya 200.000 göçmenin geçimini sağlayacak yeterliliğe kavuşacaktı. Mıntıkadaki, iyi işletilemeyen, bakımsız çiftliklerin satın alınarak göçmenlere verilmesi suretiyle bu sayı 350.000'e çıkarılabilirdi⁸¹⁷.

Tüm bunları başarmak için de elbette ki para gerekliydi. Üstelik bu parayı tamamen devlet bulmalıydı. Zira göçmenler yurda, kelimenin tam anlamıyla, beş parasız geliyorlardı. Örneğin Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, doğrudan Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği bir raporda, 1934'de Romanya'dan gelen 1583 kişilik göçmen grubunun, başlarındaki memura teslim ettikleri toplam paranın 2500 lira olduğunu belirtmişti. Bu durum; göçmenlerin en varlıklılarının dahi ancak 1.5 lira ile yurda geldiğini gösteriyordu⁸¹⁸. Rapordaki bu açıklama, göçmenlerin maddi sefaletlerini açıkça ortaya koyuyor ve Cumhuriyet hükümeti açısından konunun ne denli zor

⁸¹⁶ TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 20–21.

⁸¹⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 53.

⁸¹⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.472.7, Tarih: 10.12.1934, s. 1–2.

olduğunu da gösteriyordu. Gelen göçmenlerden bazılarının, özellikle Bulgaristan'dan gelenlerin, bir kat çamaşırdan başka hiçbir şeyleri yoktu⁸¹⁹. Hal böyle olunca hükümet, gelen göçmenleri ancak kendi maddi gücüyle iskân edebilirdi. Bu konuda göçmenden bir şey beklemek olanaksızdı.

1934 İskân Yasasının 15. maddesine göre; Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları; muhacirleri, mültecileri ve bunların gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını; hükümetçe naklolanları ve eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon ya da limana kadar parasız nakledecekti⁸²⁰. Ancak her ne kadar göçmen sevkiyatının devlet deniz ve kara araçlarından yararlanılarak yapılması ilkesi benimsenmişse de bu araçlar yeterli olmuyor ve özel şirket vapurlarıyla antlaşmalar yapmak gerekiyordu. Elbette ki bu durum belirli bir masrafı da beraberinde getiriyordu. Ayrıca Trakya'daki demiryolunu özel bir idare, "Şark Demiryolları Şirketi", işletiyordu ve dolayısıyla göçmenin Trakya'da demiryolu ile sevk edilmesi de para gerektiriyordu. Dolayısıyla masraf, göçmenin sevkiyle başlıyordu. Trakya'ya yerleştirilmesi düşünülen beş kişilik bir ailenin iskân yerine getirilmesine kadar gereken sevkiyat parası 30 lira tutuyordu⁸²¹.

Türkiye Cumhuriyeti Deniz İşletmeleri Müdürlüğü, göçmenlerin Trakya'ya sevki için Türkiye'deki vapurcularla antlaşma yapmıştı. Bu antlaşma gereğince, 1935 yılı Kasımında Bursa vapuruyla Köstence'den 900 Silistreli göçmen Trakya'ya getirildi ve bunlar Gelibolu'ya götürüldü. Nazım vapuru da 6 Kasım günü 1700 göçmenle yurda hareket etti. Bu vapurla gelenler de Gelibolu'ya götürülecekti. Ayrıca Adana vapuru da kısa bir süre sonra Köstence'ye gidecek ve 1000 göçmen getirecekti. Böylece kış gelmeden Köstence'de birikmiş olan göçmenlerin nakilleri bitirilmiş olacaktı⁸²². 1936 yılı Haziranında Hisar vapuru 1200 kişiyi Romanya'dan alarak yurda getirdi, Nazım vapuru da Varna'daki göçmenleri getirmek üzere yola çıktı⁸²³. Ancak Türk vapurları göçmen sevki için uygun niteliklere pek de sahip değillerdi. Bu sebeple konu hakkında pek çok şikayetler alınıyor ve yazışmalar yapıyordu⁸²⁴.

⁸¹⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.472.8, Tarih: 28.12.1934, s. 2.

⁸²⁰ İskân Kanunu", Madde: 15, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, s. 1161.

⁸²¹ TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 25.

⁸²² *Cumhuriyet*, 7 İkinciteşrin (Kasım) 1935, S.4125, s. 1,8.

⁸²³ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1936, S.4354, s. 2.

⁸²⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.531.4, Tarih: 17.02.1935, s. 1

Göçmen sevki konusundaki bir başka sorun da göçmenlerin biran evvel Türkiye'ye gelebilmek için, her şeylerini elden çıkarıp, rıhtımlarda birikmesiydi. Elbette bu birikme, süreç uzadıkça, çok sıkıntılı bir hal alabiliyordu.

Örneğin Kasım 1935 tarihli bir belgede, Bükreş elçisi; Köstence rıhtımında toplanan 3-4 bin göçmeni almak üzere sadece iki vapurun tahsis edilmiş olmasından yakındı. Zira bu vapurlardan biri ancak beş-altı yüz kişiyi alabilecek kapasitede gayet küçük ve Karadeniz'de yolculuk etmeye uygun olmayan bir vapur; diğeri de çok sıkışık bir şekilde ancak 1700-1800 kişiyi alabilecek kapasitede bir vapurdu. Yalnız bu vapurlarla taşıma yapılacak olursa, nakillerin planlanan zamanda bitirilmesi olanaksızdı. Nakil işlerinin planlanan zamanda ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, Türk vapurcularıyla aynı şartları kabul edecek Romen vapurcularla antlaşma yapmayı düşünen elçi, bunun için Ankara'dan izin istedi. Aksi takdirde kış bastırarak ve rıhtımda toplanan ve gayet sağlıksız şartlar altında bulunan Türk göçmen kafilesinde ölümlere varan kötü sonuçlar ortaya çıkacaktı⁸²⁵.

Devlet, göçmen sevkiyatı sorununu çözebilmeye azami gayret gösteriyor ve göçmenlerin mümkün merteye az sıkıntı çekerek yurda getirilmelerini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim 1937 Mayıs'ında; Köstence, Burgaz ve Varna iskelelerinden göçmenleri almak üzere her biri eşyaları ve hayvanları ile birlikte 1500 kişi taşıyabilecek iki vapur daha bu işe tahsis edildi⁸²⁶. Ancak her şeye rağmen bu sürecin başarıyla yürütülebildiğini söyleyebilmek güçtü.

Göçmenler Trakya'ya geldikten sonra iskân edilecekleri yerlere de yine devletin olanaklarıyla sevk ediliyorlardı. Romanya'dan gelenler, Romanya hükümeti ile yapılan antlaşma üzerine kararlaştırılan esaslar dahilinde, Tekirdağ iskelesinden; Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelenler Edirne ve Uzunköprü istasyonlarından giriş yapıyorlardı⁸²⁷. Göçmenlerin bir kısmı da İstanbul'a deniz yoluyla geliyorlardı. Bunlar ya doğrudan doğruya trenle kendileri için belirlenen iskân mntıkalarına gönderiliyor ya

⁸²⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 116.810.11, Tarih: 21.11.1935, s. 1. Elçinin bahsettiği bu tehlike ne yazık ki gerçekleşmiş, sevkiyat sürecinde zaman zaman bu tür ölüm vakaları yaşanmıştı. Bkz., BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 116.810.13, Tarih: 03.01.1936, s. 4

⁸²⁶ Edirne Postası, 26 Mayıs 1937, S.645, s. 1.

⁸²⁷ "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

da vapurlarla Tekirdağ, Şarköy, Gelibolu, Çanakkale ve Lapseki iskelelerine getiriliyorlardı⁸²⁸.

Bölgeye gelen göçmenler, resmi işlemler tamamlanıncaya kadar, “göçmen konuk evleri”nde misafir ediliyor, sıhhi muayeneleri ve aşıları yapıldıktan sonra iskân edilecekleri yerlere sevk ediliyorlardı⁸²⁹. Burada kaldıkları süre içerisinde kendilerine, devletin sunduğu resmi olanakların yanında, “Kırmızı Ay” ve “Hilaliahmer” Cemiyetleri yardım elini uzatıyor; ekmek, odun, çamaşır gibi temel gereksinimlerini karşılıyordu. Ayrıca Hilaliahmer Cemiyeti maddi yardımlarda da bulunuyordu⁸³⁰.

2.2.1.2. Göçmenlerin Ev Sahibi Yapılması

Göçmenlerin iskânı konusunda çözülmesi gereken en acil konu, gelenlerin barınma gereksinimlerinin karşılanmasıydı. 2510 Sayılı İskân Kanununun 17. ve 18. maddelerine göre; göçmenlere; ya ev ya da kendileri tarafından ev yapılmak üzere arsa ve/veya inşaat malzemesi verilecekti⁸³¹.

Ancak gelen göçmenlerin maddi durumları son derece kötü olduğundan, verilecek arsa üzerinde ev yapamayacakları, dolayısıyla da evsiz-yurtsuz perişan olacakları düşünülerek, Cumhuriyet hükümeti, göçmene ev sağlama işini doğrudan kendi üzerine aldı⁸³².

İskân yerlerine varan göçmenler, burada milli emlake ait ev varsa buralara, yoksa bölge halkının evlerine, kiralari ödenmek suretiyle, yerleştiriliyorlardı⁸³³. Elbette ki göçmenlerin yerli halkın evlerine yerleştirilmeleri geçici bir çözümdü. Asıl çözüm, göçmenler için ev inşa etmektir. Umumi müfettişliğin, göçmen iskânı konusundaki en büyük uğraşısı da bu noktada yoğunlaştı. Ancak bu işi başarmak çok da kolay değildi. Gerek zaman ve gerekse mali olanaklar bakımından büyük sıkıntılar vardı.

1934 Nisan’ından Kasım’a kadar geçen süre içinde Trakya’ya; Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya’dan gelen göçmen sayısı 15 bini geçmişti. Ayrıca Romanya’da 20 bin göçmen, eşyalarını satmış ve yola çıkmaya hazır durumda bekliyordu. Üstelik bu yeni gelecek olanların da Trakya’ya yerleştirilmeleri

⁸²⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 16.

⁸²⁹ “Trakya’da İskân Faaliyeti”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

⁸³⁰ *Edirne Postası*, 24 Kanunusani (Ocak) 1935, S.594, s. 1.

⁸³¹ “İskân Kanunu”, Madde: 17-18, *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, s. 1163.

⁸³² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 123.880.1, Tarih: 08.02.1938, s. 2.

⁸³³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s.84.

kararlaştırılmıştı. “Bir sel halinde sökülüp gelen bu akın hiç tahmin edilmemiş olduğundan bütçede bunu karşılamak için bizzarur tedbir alınamamış ve sınırlarımıza dayanıp ana vatana sığınmak isteyen kardeşlerimize de bütün hazırsızlıklara rağmen buyurun demekten başka yol kalmamış(tı).” Hal böyle olunca gelen bu göçmenlerin ancak dört beş bini, halkın ve hükümetin yardımları ve kendi çalışmalarıyla yapılan, evlere yerleştirilebildi; geri kalanlar ise kışı geçirmek üzere çeşitli köylere, yerli ailelerin yanına “misafir” olarak dağıtıldı⁸³⁴.

Trakya halkı elinden geldiğince göçmenlere yardım elini uzatıyordu. Öyle ki 1934 senesinde yaşanan kuraklığın yol açtığı darlığa rağmen Trakya halkı göçmenlerin beslenmesi konusunda da yardımlarını esirgememişti⁸³⁵. Ancak kendisi de zaten istilaların izlerini silememiş, henüz yeterli ekonomik güce erişmemiş olan Trakya halkının bu yükü daha fazla taşıyamayacağı da ortadaydı. İşte bu sebeple umumi müfettişlik, Trakya bölgesinde 1935 kışı içinde verilecek balo ve müsamereler hâsılatının, 1934 de gelen muhacirlerin gereksinimlerini karşılamaya tahsis edilmesini kararlaştırdı. Ayrıca Başvekalete yazdığı bir yazıyla; Ankara ve İstanbul’daki hayır cemiyetlerinin de bu kutsal davaya el uzatmalarını; bu iki şehirde verilecek balo ve müsamereler gelirlerinin de bu işe ayrılmasını talep etti⁸³⁶.

1935 yılında Trakya Umumi Müfettişliği bölgesine; 15.000’i Edirne’ye, 30.000’i Kırklareli’ne, 15.000’i Tekirdağ’a ve 30.000’i de Çanakkale’ye olmak üzere toplam 90.000 göçmen yerleştirilmesi planlandı. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi için -bir ailenin beş kişiden oluşacağı hesabına göre- Edirne ve Tekirdağ’da üçer bin; Kırklareli ve Çanakkale’de ise altışar bin olmak üzere toplam 18.000 eve gereksinim vardı. Umumi müfettişlik, bir göçmen evinin maliyet hesabını yaptı ve vilayetlere gönderdi. Bu hesaba göre; eğer kaba kerestesi Trakya ve Çanakkale ormanlarından, kapı ve çerçeveleri diğer devlet ormanlarından sağlanır; kerpiçleri köylü tarafından kesilir, işçiliği de bölge halkı ve göçmenlerce yapılırsa, bir göçmen evinin maliyeti 60 liraydı⁸³⁷.

Göçmen evi inşası, göçmen yerleştirme politikasının en masraflı ve en zor kısmını oluşturunuyordu. Çünkü bir yandan para bulmak, bir yandan da inşaat için gerekli

⁸³⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.472.7, Tarih: 10.12.1934, s. 1, 2.

⁸³⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 3

⁸³⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.472.7, Tarih: 10.12.1934, s. 1-2.

⁸³⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 1, 2, 5, 6, 7, 8.

malzeme ve bu inşaatlarda çalışacak ustaları sağlamak gerekiyordu. Bunların her biri ayrı güçlükler doğuruyordu Tüm bunların kısa zaman içinde başarılması gerekliliği de durumu iyice güçleştiriyordu.

Cumhuriyet yönetiminin ve Trakya Umumi Müfettişliği'nin, bu sıkıntıların üstesinden gelebilmek için gösterdiği tüm çabalara rağmen, 1935 yılında yapılması gereken ev sayısına ulaşamadı. Gerçi 1935 yılında, bölgeye planlanan sayıda göçmen de gelmedi. 1935 yılı Ağustos'unda Trakya'ya gelen toplam göçmen sayısı 6.916 hanede 39.124 kişiye ancak ulaşmıştı. Buna rağmen göçmenlerin yerleştirilecekleri evler konusu çözülebilmemiş değildi. Nitekim Ağustos 1935 tarihli müfettişlik raporuna göre gelen göçmenler için toplamda 6.906 ev gerekliydi. Ancak o tarihe kadar sadece 2.960 evin inşasına başlanabilmiş, bunun da yalnızca 970'i tamamlanabilmişti. 71'inin çatısı ve 1.324'ünün çatıya kadar duvarları ve 595'inin temelleri bitirilmişti. Yapımına başlanan 2.960 evin hepsi tamamlansa dahi yaklaşık dört bin aile 1936 kışını Trakya halkının evlerinde geçirmeğe mecbur kalacaktı⁸³⁸.

Göçmenlere yapılacak evler konusundaki en büyük sıkıntılardan biri de evler için gereken kerestenin sağlanmasıydı. Umumi müfettişliğin yaptığı hesaba göre bir göçmen evi için 4 metreküp kaba kereste, kapı ve dört pencere için ise 0,6 metreküp ince kereste gerekliydi⁸³⁹. İbrahim Tali Bey göreve başladıktan hemen sonra bu sıkıntıyı çözebilmek ve gerekli keresteyi sağlayabilmek için Ziraat Vekiliyle görüştü. Ancak Vekil Bey, kendisine, Trakya Ormanlarından kereste verilebilmesinin olanaksız olduğunu bildirdi⁸⁴⁰. Hal böyle olunca, göçmen evlerini hızla tamamlamak konusunda umumi müfettişliğin yoğun çaba içinde olmasına rağmen, kerestesizlik yüzünden, 1934 yılında, istenen ilerleme sağlanamadı⁸⁴¹.

Umumi müfettişlik, gereken keresteyi sağlamak için, çeşitli yollar denedi. Öncelikle, orman işleten özel şirketlerden para ile kereste alınması yoluna gidildi. Bu kapsamda İstanbul'daki Zingal şirketiyle görüşmeler ve pazarlıklar yapıldı. Bu şirketle yapılan sözleşmeyle 4000 metreküp çatılık, 1500 metreküp çitalık, 5500 metreküp de kapı ve pencerelik kerestenin satın alınması kararlaştırıldı. Ayrıca Çanakkale, Bayramiç ve Biga Ormanlarında, orman dairesinin gösterdiği alanlarda, çatı için kullanılmaya

⁸³⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 4, 6.

⁸³⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 4.

⁸⁴⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.531.5, Tarih: 05.03.1935, s. 3.

⁸⁴¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 6.

uygun, 18000 metreküp kereste, metreküpü on liradan olmak üzere, müteahhide ihale edildi. Seyhan vilayetinin Poza ormanlarından da 3000 metreküp kereste satın alındı. Bu kerestelerle 12.500 evin tamamlanabileceği öngörülmüyordu⁸⁴². Kereste gereksiniminin yurtdışından karşılanabilmesi için de çalışmalar yapıldı. Bu kapsamda, Romanya hükümetinin, Türkiye'ye gelecek göçmenlere, göçmenlerin Romanya'daki gayrimenkullerine karşılık olmak üzere kereste vermesi konusunda görüşmeler yapması için Bükreş Elçisi Suphi Tanrıöver'e talimat verildi⁸⁴³. Ayrıca Romanya'dan 1936 yılı için 7000 metreküp kereste satın alınması da kararlaştırıldı⁸⁴⁴.

Tek sorun kereste bulmak değildi. Bu kadar çok sayıda inşaatta çalışacak ustaları bulmak da, 1930'lu yılların Türkiye'si şartlarında, derece zordu. Bu sebeple Trakya Umumi Müfettişliği, Bükreş Elçiliği'ne yazdığı bir yazıda, gönderilecek göçmen kabilelerinin kendi evlerini yapabilecek kadar inşaat bilgisine sahip olmalarının çok önemli olduğu bildirildi ve mümkünse ilk gönderileceklerin bu konuda bilgili, tecrübeli ailelerden seçilmesi istendi⁸⁴⁵.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin yoğun çalışmaları ve devletin yardımlarıyla, 1935 yılı sonuna gelindiğinde göçmen evleri yapımı konusunda büyük bir atılım gerçekleştirildi. Nitekim 1935'in Ekim ayı itibarıyla mıntıkadaki göçmen evlerinin durumu şu şekildeydi⁸⁴⁶:

⁸⁴² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 5.

⁸⁴³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.531.5, Tarih: 05.03.1935, s. 2.

⁸⁴⁴ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 64.37.2, Tarih: 09.05.1935. Belgelerden çıkan sonuca göre bu konuda yapılan görüşmeler olumlu geçmişti. Nitekim bu talimattan kısa bir süre sonra Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey'in "Romanya'dan gelecek göçmenlerin beraberlerinde getirecekleri kereste işini Bükreş elçi(si) Suphi Tanrıöverle birlikte yerinde tanzim etmek üzere ... (Bükreş'e) gönderilmesi ve yevmiye, döviz ve siyasi pasaport verilmesi(ne)" karar verildi. BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 51.52.17, Tarih: 19.06.1935.

Ayrıca, her ne kadar müfettişliğin kurulduğu ilk birkaç yıl devlet ormanlarından parasız kereste sağlanamadıysa da, ilerleyen yıllarda Cumhuriyet hükümeti bu konuda da adımlar attı. Nitekim 1937 yılında Trakya Umumi Müfettişliğinin göçmen evleri inşaatı için Çanakkale'nin Çınar Eyrek Ormanından 2792 metreküp mamul çam ağacı ücretsiz verildi. BCA, BKKK, FK: 30.18.10.2, Y.No: 80.98.1, Tarih: 01.12.1937.

⁸⁴⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 116.810.13, Tarih: 20.03.1935, s. 1.

⁸⁴⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.4, Tarih: 14.10.1935, s. 5-8.

<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Bitmiş</u>	<u>Çatıda</u>	<u>Divarda</u>	<u>Genel Toplam</u>
Edirne	-	-	-	-
Keşan	12	8	100	120
Kavaklı	-	-	50	50
Toplam	12	8	150	170
Çanakkale	107	24	2	133
Gelibolu	120	78	22	220
Eceabat	87	66	22	175
Lapseki	9	26	40	75
Biga	75	22	25	122
Bayramiç	65	66	8	139
Toplam	463	282	119	864
Tekirdağ	140	46	147	333
Çorlu	935	389	320	1644
Malkara	60	205	107	372
Şarköy	81	61	68	210
Hayrabolu	275	178	113	566
Saray	147	90	47	284
Toplam	1638	969	802	3409
Kırklareli	-	-	10	10
Babaeski	36	59	159	254
Lüleburgaz	273	49	85	407
Vize	108	85	58	251
Toplam	417	193	312	922
Genel Toplam	2530	1452	1383	9365

1936 yılına gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişliği mıntıkasında göçmenler için yapımı tamamlanan ev sayısı 6000'e ulaştı. Aynı yılın sonbaharına kadar 4000 ev daha yapılarak toplam sayının 10.000 olması hedeflenmekteydi. Bu tarihe kadar

bölgeye gelen göçmen sayısı ise 70.522 kişiye ulaşmıştı⁸⁴⁷. Bu durumda her eve beş nüfus hesabıyla 30.000 göçmen kendi evlerine kavuşmuş; 20.000'inin de 1936 yılı sonbaharına kadar evlerine kavuşması planlanmış demektir. Geri kalan yaklaşık 20.000 göçmenin evi ise 1937 yılı içinde yapılacaktı.

Hedeflenen sayıda evi tamamlayabilmek için kadastro grupları müfettişlik bölgesinde yoğun bir çalışmaya başladı⁸⁴⁸. Yapılacak evlerin planları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından gönderildi. Evlerin yapımı için gerekli keresteyi sağlama işiyle de Bakanlık ilgileniyordu. Diğer malzemelerin de vilayetlerin kendi içinden sağlanmasına karar verilmişti⁸⁴⁹. Evlerin sağlık bakımından eksiksiz olmasına ve göçmenlerin her türlü gereksinimine cevap vermesine dikkat ediliyordu⁸⁵⁰. Tüm bu çalışmalar sonucu, 1937 yılının sonuna kadar, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde yaklaşık 15.000 göçmen evinin yapımı tamamlanarak, yedisi Tekirdağ'da beşi Çanakkale'de olmak üzere 12 göçmen köyü kuruldu⁸⁵¹. Bu tarihe kadar bölgeye yaklaşık 78.000 göçmen geldiğine göre⁸⁵², gelen göçmenlerin hemen hepsi kendi evlerine yerleştirilmişlerdi.

Müfettişlik; göçmenlerin yerleşim yerlerinin modern, sağlıklı bir nitelik kazanması için de çalışmalar yaptı. Göçmenler için kurulan köyleri ağaçlandırma ve suya kavuşturma işleri, umumi müfettişliğin önemli bir çalışma alanıydı.

Ağaçlandırma çalışmaları için müfettişlikçe kararlaştırılan plan; her göçmen evi için 10 meyveli ağaç dikilmesiydi. Ayrıca her göçmen köyünde küçük bir köy korusu kurulması ve sokaklarına da akasya dikilmesi, bu ağaçlandırma işinin fidancılık uzmanından yardım alınarak ve bu konuda bir talimatname hazırlanmak suretiyle gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı⁸⁵³. Köylerin suya kavuşturulması işi ise su kuyuları açmak suretiyle gerçekleştirildi. Bunun için, Ziraat Vekâletinin gönderdiği burgu makineleri kullanıldı, özel ustalar çalıştırıldı ve 10-40 metre arası derinliklerde kuyular açıldı⁸⁵⁴.

⁸⁴⁷ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), Ankara: 1936, s. 22.

⁸⁴⁸ Yeni Asır, 10 Mart 1936, S.9185, s. 3.

⁸⁴⁹ Cumhuriyet, 9 Mart 1936, S. 4243, s. 2.

⁸⁵⁰ Yeni Asır, 10 Mart 1936, S.9185, s. 3.

⁸⁵¹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 84.

⁸⁵² Bkz., Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı c. II, s. 190.

⁸⁵³ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı, s. 32.

⁸⁵⁴ "Göçmenler", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 10, Mayıs, 1937, s. 26.

2.2.1.3. Göçmenlerin İaşe ve Sağlık Gereksinimlerinin Karşılanması

İskân, göçmenlere ev sağlamak ve barınma gereksinimlerini karşılamakla bitmiyordu. Bunların kendi geçimlerini sağlayacak, “müstahsil” hale getirilmeleri de gerekiyordu. Bu ise birdenbire olabilecek bir iş değildi. Dolayısıyla göçmenlerin, üretici hale gelmelerine kadar geçecek süre zarfında, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli her türlü yardımın yapılması şarttı.

2510 Sayılı İskân Kanununa göre; göçmenlerin, yurda giriş yaptıkları andan iskân edildikleri güne kadar ve iskânlarında itibaren geçecek bir yıl içindeki yiyecek, yakacak gereksinimleri ile tedavileri hükümet tarafından sağlanacaktı⁸⁵⁵.

Yapılan hesaplamalara göre her bir göçmen için iaşe masrafı aylık 10 kuruş kadardı. Cumhuriyet hükümeti hem son derece büyük bir toplama ulaşacak bu masrafı bir yıl boyunca kaldıramaz ve hem de böyle bir uygulama göçmenleri ataletle sürüklerdi. Öyleyse bu göçmenlere biran evvel kendi ekmeklerini yapabilecek buğday ve kendi buğdaylarını yetiştirmek için gerekli tohumluk dağıtılması gerekiyordu. Dolayısıyla göçmenler gelir gelmez yemeklik ve tohumluk buğday verilmesi, iskân konusunun en acil yapılması gereken bir parçasıydı⁸⁵⁶.

Göçmenler için gerekli yemeklik ve tohumluk buğday; Ziraat Bankasınca hükümet hesabına satın alınıyor⁸⁵⁷; hükümete mal olduğu fiyattan ve iki yıl sonra aynen tahsil edilmek üzere⁸⁵⁸, zincirleme kefaletle göçmenlere dağıtılıyordu⁸⁵⁹. Trakya Umumi Müfettişliği’nin yaptığı hesaba göre her göçmen evi başına 500 kg, yemeklik, 250 kg de ekimlik olmak üzere toplam 750 kg buğdaya gereksinim vardı⁸⁶⁰. Bu kadar buğday, her zaman, Trakya Umumi Müfettişliği mıntıkasında bulunamayabiliyordu. Böyle durumlarda Ziraat Bankasınca çevre illerden buğday satın alınıyordu. Nitekim

⁸⁵⁵ İskân Kanunu”, Madde: 15, **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, s. 1161.

⁸⁵⁶ Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 26.

⁸⁵⁷ **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 52.19.14, Tarih: 14.03.1935.

⁸⁵⁸ Dağıtılan buğdayların tahsilâtında son derece esnek davranıldığı görülmektedir. Nitekim 1936 tarihli bir belgeye göre; “*Çanakkale Vilayetine yerleştirilen gömenlere geçen yıl yemeklik ve tohumluk olarak dağıtılan buğdayların, havaların iyi gitmemesinden bu yıl mahsulün iyi olmamasından ötürü tahsiline imkân olmadığı anlaşıldığından... borçlarının gelecek yıla tecili*” İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılmıştı. **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 68.72.18, Tarih: 31.08.1936.

⁸⁵⁹ **BCA, BKKK**, FK: 30.18.1.2, Y.No: 52.57.15, Tarih: 04.07.1935.

⁸⁶⁰ **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 1, 2.

1935 yılında Trakya'ya gelenler gereken buğday İzmir'den satın alındı. Bu buğdayların gelmesine kadar geçecek sürede göçmenlerin iâşesi ise iskân tahsisatından karşılandı⁸⁶¹.

Trakya Umumi Müfettişliği bölgesine yerleştirilen göçmen sayısı bir hayli yüksek olduğundan, buğday gereksinimi de büyük boyutlara ulaşıyordu. Nitekim Umumi müfettişlik sadece bir yılda, göçmenlere dağıtılmak üzere 8700 ton yemeklik ve 4300 ton da tohumluk olmak üzere 13.000 ton buğdayı hükümetten talep etti ve bu talep İcra Vekillerinin kabul edilerek müfettişliğe istediği buğday verildi⁸⁶².

İâşe sadece yiyecek gereksinimlerinin karşılanmasıyla da bitmiyordu. Bunun dışında; göçmenlerin çok muhtaç olanlarının elbise, çamaşır, kundura gibi giyim gereksinimleri de karşılanıyordu⁸⁶³. Nitekim müfettişliğin kurulmasından sonraki bir yıl zarfında Trakya Umumi Müfettişliği'ne, üç parça olarak gönderilen toplam 10.000 liranın yaklaşık 1.000 lirası sadece göçmenlere yaptırılan ayakkabılar için harcandı⁸⁶⁴. Müfettişliğin kurulmasından itibaren ilk iki yıl içinde göçmenlere sadece giyecek yardımı olarak dağıtılan para miktarı ise 22.000 liraya ulaştı⁸⁶⁵. Müfettişliğin bu yardımlarından başka, gelen göçmenlere, yardım kuruluşları, özellikle Hilali Ahmer, kanalıyla da önemli yardımlar yapıldı. Bu yardımlar, gömlek, yelek, çorap, don, fanila, ayakkabı gibi giyim eşyalarından oluşuyordu ve sayısı on binleri buluyordu⁸⁶⁶.

Trakya Umumi Müfettişliği, göçmenlerin iâşe gereksinimlerini sağlanmanın yanında, sağlık durumlarıyla da yakından ilgilendi, sağlık hizmeti gereksinimlerinin karşılanmasını sağladı. Gelen göçmen daha yurda girer girmez, gerekli aşıları yapıldığı gibi daha sonrasında da sağlık durumları sürekli olarak izlendi. Bu iş için; Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ vilayetlerinde birer doktor ve ikişer sıhhiye memurundan oluşan üçer kişilik sıhhiye grupları kuruldu⁸⁶⁷. Müfettişlik bölgesinde bataklıkların fazla olmasından dolayı "sıtma" önemli bir sağlık problemi olabiliyordu. Dolayısıyla müfettişlik bunun için de tedbir almak zorundaydı. Müfettişlik bu konuda "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti" ile sürekli olarak irtibatla bulundu ve ortak çalışmalar yürüttü. Bu çalışmaların sonunda Bakanlık, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesini,

⁸⁶¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 6.

⁸⁶² BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 52.57.15, Tarih: 04.07.1935.

⁸⁶³ "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

⁸⁶⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.7, Tarih: 14.03.1935, s. 1.

⁸⁶⁵ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 23.

⁸⁶⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.7, Tarih: 14.03.1935, s. 3-5.

⁸⁶⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 2.

sıtma mücadele bölgesi olarak ilan etti ve bölgeye bol miktarda kinin gönderilmeye başlandı⁸⁶⁸. Bakanlık ayrıca, bulaşıcı hastalıklar uzmanı Dr. Kemal Bey'i de Trakya'ya gönderdi⁸⁶⁹.

Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, göçmenler için, Gelibolu'da 15 yataklı, Çorlu'da 30 yataklı, Keşan'da 30 yataklı bir hastane açıldı. Bu hastanelerde, sadece 1936 yılında; Gelibolu'da 262'si yatırılmak, 1351 i ayakta; Çorlu'da 218'i yatırılmak ve 2452 si ayakta, Keşan'da 991 i yatırılmak ve 2646'sı ayakta olmak suretiyle 8010 kişi tedavi edildi⁸⁷⁰.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin aldığı bu etkin önlemler sayesinde; "her türlü olanaksızlık içinde, perişan bir halde yurda gelen göçmenler" arasında ölüm vakaları yaşanmadığı gibi⁸⁷¹; kendi geçimlerini sağlayacak hale gelinceye kadar geçecek sürede yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli iâşe gereksinimi konusunda da sıkıntı çekmemeleri sağlandı.

2.2.1.4. Göçmenlerin Üretici Hale Getirilmeleri

Göçmenlerin üretici hale gelebilmeleri iskân işinin son aşamasını oluştuyordu ve bu iş; yerleştirilmelerinden de iâşe gereksinimlerinin sağlanmasından da çok daha önemliydi. Bu sebeple umumi müfettişlik bu konunun üzerine titizlikle eğildi.

İskân Yasasının 17. maddesine göre, göçmenlerden sanatkar ve tüccar olanlara; "geçim getirecek dükkan ya da mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edavatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri" verilecekti⁸⁷². Yasanın 21. maddesine göre ise göçmenlere;

- A. Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün milli topraklardan;
- B. Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mera, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup Hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

⁸⁶⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 8.

⁸⁶⁹ Milli Gazete, 13 Mayıs 1935, S.605, s. 1.

⁸⁷⁰ "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

⁸⁷¹ TC MDM, 1939 İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 8.

⁸⁷² İskân Kanunu", Madde: 17, Düstur, üçüncü tertip, c.15, s. 1163.

- C. Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;
- D. Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, muvafık görülen yerlerden;
- E. Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklardan, arazi verilecekti⁸⁷³.

Bu hükümler çerçevesinde Trakya Umumi Müfettişliği, bölgeye yerleştirilen her bir çiftçi göçmen ailesine, toprağın verim kabiliyetine göre, 30-90 dekara kadar arazi dağıtmayı kararlaştırdı⁸⁷⁴. Nitekim müfettişliğin kurulmasını takip eden ilk bir yıl içinde, gelen göçmenlere; Tekirdağ'da 86.622, Çanakkale'de 24.380, Kırklareli'nde 4265, Edirne'de 2210 dekar toprak dağıtıldı.

Ancak dağıtılan bu arazinin ancak %25 i işlenmiş, verimli araziydi. Geri kalan %75'lik kısmı ise; mera, fundalık gibi ham arazi oluşturmaktaydı⁸⁷⁵. Zira Rum ve Bulgarlardan boşalan arazi, daha önce gelen mübadillere ve Rumeli göçmenlerine verilmişti. Bu nedenle, bölgede, yeni gelen göçmenlere verecek verimli arazi çok azdı. Ham toprakların mahsul verecek hale gelebilmesi için buraların traktörler tarafından sürülmesi gerekiyordu. Çünkü sıradan pulluklarla toprak, gerekli derinlikte sürüleliyordu. Uzun müddet işlenmemiş bu gibi topraklarda yapılan ziraat iyi netice vermiyor hatta birçok yerlerde atılan tohum dahi geri alınamıyordu. Hal böyle olunca yalnız mera ve fundalık gibi ham toprak alan göçmenler, uzun zaman hükümetin yardımına muhtaç kalıyorlardı⁸⁷⁶. Bu sıkıntının üstesinden gelebilmek için, Trakya'daki bataklıkların kurutulması, ham toprağın traktörle işlenmesi ve toprağın veriminin artırılması gerekiyordu⁸⁷⁷.

Umumi müfettişlik bu konuda önemli çalışmalar yaptı. Öncelikle, müfettişlik mıntıkasındaki büyük-küçük bataklıklar, gölcükler, dereler bir plan dahilinde kurutuldu. Örneğin 1937'de, bölgedeki önemli bataklıklardan olan Ecegölü ve Kırkgöz bataklıkları

⁸⁷³ İskân Kanunu", Madde: 21, Düstur, üçüncü tertip, c.15, s. 1164.

⁸⁷⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s.85.

⁸⁷⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 7.

⁸⁷⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 7.

⁸⁷⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 3.

kurutularak, hem bataklığın zararları ortadan kaldırıldı hem de bu alan tarım arazisi olarak kazanılmış oldu⁸⁷⁸.

Müfettişlik ayrıca, merkezi hükümetin yardımlarıyla, Hazineye ait olup da göçmenlere dağıtılan; işlenmemiş, sert ve fundalık arazileri, ikişer veya üçer çift hayvan veya traktörlerle sürdürdü⁸⁷⁹. Ziraat Bakanlığı bu iş için müfettişlik emrine traktörler tahsis etmişti. Sadece 1936 ve 37 yılında 15.000 fenni pulluk yalnız göçmenler için çalıştı ve işlenmemiş, sert topraklar Vekâletin emri ile traktörlerle göçmenler için açtırıldı⁸⁸⁰. Böylece göçmenlerin toprak ile ilgili güçlükleri yenmeleri sağlandı ve üretici hale gelme süreci hızlandırıldı.

Ancak göçmenlerin; gereksinimleri oranında, verimi yüksek araziye sahip olabilmeleri için bu çalışmalar yeterli değildi. Bunun için şahıslara ait olan bazı arazilerin istimlâki de gerekiyordu. Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde şahıslara ait 178 çiftlik vardı. Bu çiftliklerin; 53'ü Çanakkale'de, 66'sı Tekirdağ'da, 39'u Edirne'de, 20'si Kırklareli'nde olup toplam genişlikleri 2.273.174 dekardı. Çiftliklerin çoğu bakımsızlıktan ve üretim araçlarının yetersizliğinden, özellikle de bölgenin uğradığı istilaların yıkıcı etkilerinden dolayı atıl duruma düşmüştü⁸⁸¹. Bunların satın alınarak göçmenlere dağıtılması arazi konusunda yaşanan sıkıntıları kökten halledebilirdi.

Umumi müfettişlik bu konuda merkezi hükümetten talepte bulundu. 1935 Nisanında İcra Vekilleri Heyeti, Trakya Umumi Müfettişliği mntıkasında, 350 bin göçmeni rahatça besleyebileceği öngörülen 178 çiftliğin 1505 sayılı kanun hükmü gereğince istimlak edilmesini kararlaştırdı⁸⁸². Ancak bu karar başarılı bir şekilde uygulanamadı. Nitekim 1936 yılında göçmenlere verilmek üzere sadece 11 çiftlik istimlak edilebildi⁸⁸³. 1939 yılına gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde göçmenler için satın alınan çiftlik sayısı 15'e, istimlak edilen toplam arazi miktarı ise 295.248 dekara ulaştı⁸⁸⁴. Oysaki bölgede; boş duran ya da son derece verimsiz bir

⁸⁷⁸ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 84.

⁸⁷⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 85.

⁸⁸⁰ "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

⁸⁸¹ TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 22.

⁸⁸² BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 54.31.1, Tarih: 25.04.1935.

⁸⁸³ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 23.

⁸⁸⁴ Sadece 1936 yılında göçmenlere dağıtılan arazinin 520.000 dekar olduğunu düşünürsek, istimlak edilen 15 çiftliğin toplam arazisi olan 295.248 dekarın, göçmenlere dağıtılan toplam arazi içinde önemsiz bir pay tuttuğunu da daha iyi anlayabiliriz. TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 23.

şekilde işletilen 163 çiftlik daha vardı ve bunların toplam arazisi 1.852.509 dekadı. Bu çiftliklerin istimlak edilmesi, bölgeye göçmen yerleştirilmesi ve bölgede zirai atılımın gerçekleştirilebilmesi için son derece önemli olmasına rağmen⁸⁸⁵ bu konuda önemli adımlar atılamadı.

Göçmenlerin üretici hale gelebilmesi için sadece toprak vermek elbette ki yeterli değildi. Ayrıca üretim yapabilmeleri için gereken araç-gerece de sahip kılınmaları gerekiyordu. Bunun için; mesleği çiftçilik olanlara; yeterli oranda toprak, pulluk, hayvan, araba, tohumluk gibi ekim araç ve gereçleri; sanatkârlara ise sanatlarını yapabilmeleri için gerekli olan, malzeme ve döner sermaye; balıkçılara ise kayık vb gibi aletler hükümetçe sağlandı⁸⁸⁶.

Umumi müfettişliğin kuruluşunu takip eden ilk iki yıl içinde göçmenlere; döner sermaye için 15.000, dükkân için 5.000, hayvan iâşesi için 40.000 lira dağıtıldı⁸⁸⁷. Ayrıca balıkçı göçmenler için kayık ve buna benzer araçlar almalarına yetecek para verildi⁸⁸⁸. Örneğin, Bulgaristan ve Romanya'dan gelen ve öteden beri arıcılık ile uğraştığı bildirilen göçmenlere, fenni kovan alımı için 600 lira maddi destek sağlandı⁸⁸⁹.

Çiftçi göçmenlerin zirai üretim faaliyetine başlayabilmeleri için gereken en önemli gereksinimlerden birisi "çift hayvanı" ve diğeri "saban" (pulluk) dır. İskân Yasasının 17. maddesine bu konuda açık hükümler konmuştu. Yemeklik ve tohumluk buğday devletçe karşılanabiliyorsa da öküz ve sabanın satın alınması şarttı. Bir öküz 30 lira ve bir saban da 10 lira hesabıyla her ev için toplam 40 liralık bir masraf demekti. Aslında her göçmen ailesine iki tane hayvan ve bir saban verilmesi planlanmıştı. Ancak ödenek yetersizliği nedeniyle, her aileye bir hayvan verilmesi ve iki evin birleşerek bir çift oluşturması kararlaştırıldı⁸⁹⁰. Alınan bu karar dahilinde çalışmalara başlandı.

Müfettişlik, kurulduktan sonraki bir sene içinde, gelen göçmenlere; 1520'si Tekirdağ, 600'ü Çanakkale, 300'ü Kırklareli, 10'u Edirne vilayetinde olmak üzere toplam 2430 çift hayvanı, 700 pulluk ve 200 de düven dağıttı⁸⁹¹. 1935 yılı ilkbaharına yetiştirmek üzere Orman Çiftliği, Adapazarı, Kırıkkale ve İzmir fabrikalarına 10 bin

⁸⁸⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.531.20, Tarih: 25.09.1939, s. 1.

⁸⁸⁶ "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, S. 7, Şubat, 1937, s. 13.

⁸⁸⁷ TC MDM, *Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü)*, s. 23.

⁸⁸⁸ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s.84.

⁸⁸⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 116.810.14, Tarih: 23.03.1936, s. 2.

⁸⁹⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.474.6, Tarih: 04.02.1935, s. 1, 2. TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, a.g.e., s. 24.

⁸⁹¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 8.

pulluk siparişi verildi. Bunlar 15 Mayıs'ta sahiplerine teslim edilecekti. Bu pullukların tipleri, cinsleri ve ağırlıkları, Trakya topraklarına uygun olarak, Ziraat Vekâleti tarafından belirlenerek fabrikalara bildirildi⁸⁹². Ayrıca çift hayvanı alınabilecek kazalara alım yapılabilmesi için gereken tahsisat müfettişlikçe gönderildi⁸⁹³. 1936 yılında göçmenlere dağıtılan çift hayvanı sayısı 3.000'e, pulluk sayısı 13.000'e ve araba sayısı da 1000'e ulaştı⁸⁹⁴.

Umumi müfettişliğin yürüttüğü bu çalışmalar sayesinde, bölgeye yerleştirilen göçmenler; kısa zamanda, hükümetin yardımına gereksinim duymadan geçimlerini sağlayabilecek, üretici hale getirildi. Öyle ki gelen göçmenlerden bazıları Çerkesköy, Lüleburgaz ve Edirne'de küçük yağhaneler dahi açtılar⁸⁹⁵.

2.2.2. Köycülük Alanındaki Çalışmaları

2.2.2.1. "Köy Bürosu"nın Kurulması

Trakya Umumi Müfettişliği'nin en önemli çalışma alanlarından biri "köycülük"tü. Köycülük; bölge köylerinin topyekün kalkınmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar için kullanılan bir kavramdı. Umumi müfettişlik bu alandaki çalışmalarını "Köy Bürosu" aracılığıyla yürütüyordu.

Köy Bürosu; 25 Aralık 1935 tarihinde, 2883 sayılı, "İkinci Umum Müfettişlik ve Müşavirlerinin Teşkilat Kadroları Hakkındaki Kanun"un kabul edilmesiyle kuruldu. Bu kanun bir yandan Trakya Umumi Müfettişliği'nin kadrolarını genişletir ve müfettişlik bünyesinde çeşitli bakanlıklara mensup müfettişlerin müşavir olarak görevlendirilmesinin önünü açarken diğer yandan da müfettişliğe bağlı bir "köy bürosu" kurulmasını öngörüyordu. Bu büronun kuruluş amacı yasanın gerekçesinde şöyle açıklanmıştı:

⁸⁹² Cumhuriyet, 9 Birincikanun (Aralık) 1935, S.4157, s. 8.

⁸⁹³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 8.

⁸⁹⁴ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 23. Göçmenlere hükümetçe dağıtılan bu araç-gereç ve hayvanların yanı sıra; gelen göçmenler de beraberlerinde hayvanlarını, arabalarını getirebiliyorlardı. Zira göçmen eşyaları gümrük vergisinden muaf tutulmuştu. Örneğin 1937 yılında Trakya'ya gelen göçmenler beraberlerinde, 1969 at, 85 tay, 133 merkep, 470 öküz, 777 inek, 301 buzağı, 427 manda, 47 malak, 4689 koyun, 541 kuzu, 160 keçi, 35 oğlak, 75 dana ve 1427 araba getirmişlerdi. Cumhuriyet hükümetinin göçmen eşyaları için sağladığı bu vergi muafiyeti, onların üretim faaliyetlerine başlayabilmelerini hızlandıran bir etki yarattı. "Trakya'da İskân Faaliyeti", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 7, Şubat 1937, s. 13. "1937'de Trakya'ya Yerleşen Göçmenler", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, S. 18, Şubat, 1938, s. 22.

⁸⁹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 84.

“Atatürk; Kamutayın 1935 yılı açılış söylevinde yurttaki köy ve köycülüğün önemle ele alınmasını emir ve işaret buyurmuşlardır. Dört yıl evvel Vekâletçe göz önüne alınan bu çok mühim ve hayati mesele, İzmir vilayetinde köy büroları teşkili suretile tatbik ve tecrübe ettirilerek güzel ve verimli sonuçlar elde edilmiştir. Köy bürolarının; planlaştırılmamış bir köy kalmamasını temin yolunda halen birinci derecede müracaat edilecek bir teşekkül olduğu bu suretle fiilen ve tecrübeten tahakkuk etmiş bulunmaktadır. Trakya’da şimdiye kadar yapılan tetkikatla; toprak, iklim ve coğrafi durum bakımından İzmir’de tatbik sahası bulunan ve iyi neticeler veren bu teşekkülün Trakya’nın ekonomisal kalkınmasını temin yolunda ilk defa plana alınacak ve güzel sonuçlar verecek yegane teşekkül olacağı kanaati tebellür eylemiştir. Şu halde mevcut imkan ve şartları, köy kalkınma işi için düzenleyerek teşkilatlandırmakta zaruret vardır. Önümüzdeki yıllarda bu mntıkada köycülük işlerinin alacağı geniş durum şimdiden göz önüne getirilirse bu çalışma ve planlaştırma keyfiyetinin, kati bir lüzum ve zaruret halini aldığı tebarüz eder. İşte köylerimizde istihsal, satış ve istihlak tarzlarını düzenlemek ve sağlık, kültür, tarım ve bayındırlık işlerini planlaştırarak yürütmek maksadile (Trakya Umumi Müfettişliği Bünyesinde M.B) köy büroları teşkili zaruri görülmüştür.”⁸⁹⁶

Köy Bürosu kurulduktan hemen sonra büronun kadroları oluşturulmaya başlandı. Büronun şefliğine, Cumhuriyet Gazetesi’nde köycülük ile ilgili yazdığı makalelerle tanınan Selahaddin Kanemin tayin edildi⁸⁹⁷. Şefi belirlenen ve kadroları oluşturulan büro, 1 Ocak 1936’da, Kazım Dirik’in Trakya Umumi Müfettişliği döneminde, faaliyete geçti⁸⁹⁸. Kazım Dirik, daha İzmir Valiliği sırasında köy ve köycülük işleriyle yakından ilgilenmiş, İzmir’de ilk defa olarak Köy Bürolarını kurmuş, gösterdiği başarılarından dolayı çeşitli Bakanlıklardan teşekkür ve takdimnameler almıştı⁸⁹⁹. O; “köyün; cemiyetle devleti tek yürek halinde birleştiren bir varlık olduğuna candan inanan”, köyü “bir yük değil, bir kıymet” olarak benimseyen ve köycülük konusundaki çalışmalarını bu inanç doğrultusunda yürüten bir idareciydi⁹⁰⁰. Dolayısıyla Trakya Umumi Müfettişliği bünyesinde Köy Büroları kurulmasının Onun müfettişliği dönemine rastlaması, büronun kısa zamanda organize edilmesi ve başarılı çalışmalar yapabilmesi açısından son derece yararlı bir “rastlantı” oldu.

⁸⁹⁶ “İkinci Umum Müfettişlik ve Müşavirlerinin Teşkilat Kadroları Hakkındaki Kamun’un Esbab-ı Mucibe Mazbatası”, TBMMZC, D. 5, c. 7, Sıra No: 61, s. 1.

⁸⁹⁷ Cumhuriyet, 31 İkcikanun (Aralık) 1936, S. 4708, s. 7.

⁸⁹⁸ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 6.

⁸⁹⁹ Konu hakkında iki örnek için Bkz., İzmir Valisi Kazım Dirik’e Dahiliye Vekâleti tarafından gönderilen takdimname, Tarih: 27.07.1926, Devlet Mezarlığı Arşivi (DMA), Envanter No: 370. İzmir Valisi Kazım Dirik’e Dahiliye Vekâleti tarafından gönderilen teşekkürname, Tarih: 25.06.1934, DMA, Envanter No: 353.

⁹⁰⁰ Buç, 14 Mart 1936, S. 688, s. 3.

Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu'nun asli görevi; bölgedeki köyleri ekonomik, sosyal, sağlık, kültür, bayındırlık bakımından geliştirmek; köylüyü yeni Türk rejiminin büyük ülküsüne uygun bir suretle kalkındırmak için esaslı tedbirler almak ve kalkınma programları yapmaktı⁹⁰¹. Yani köylünün, bir yandan maddi diğer yandan manevi olarak kalkınması sağlanacaktı. Umumi Müfettiş Kazım Dirik'in köycülük hakkındaki düşünceleri de bu doğrultuydu. O, konu hakkında kaleme aldığı bir yazısında şöyle diyordu:

“Köyü gerçekten sevmek, tanımak, sevdirmek için, onu ancak içinden görmek, onun öz hacet ve dili ile konuşup anlaşmak lazımdır. Köylüye tutacağı yolu, tutunacağı destekleri göstermek, usanmadan çalıştırmak ve her şeyden önce bu davaya sarılmak ve sadık kalmak gerektir...Yüzlerce sene alıştığı obasından, mezarlık içindeki imam, tekke ve medrese odasından, kafaların derinliğine ve bünyesinin iliğine kadar işlemiş olan hurafelerden, hastalıklardan, maddiyetini olduğu kadar maneviyatını de kurtarmak, yeni telkinlerle milli vicdana, aydın ufuklara doğru ışık salmak, sabır tüketen ve sağlam sinir isteyen en zorlu bir iştir...İşte devletin yüzde seksen beşini tutan köylerin kalkınma savaşı bu şartlar altında yürütülmektedir...Bunun içindir ki sımsıkı el ve iş birliği, sabırlı bir idare kuvveti; şimşek çakar gibi, çeşitli yollardan ve büyük inkılap partimizin kanallarından süreklince aydınlatılmalıdır. İşte yeni köylerdeki iş ve hayat kadrosu bu heyecanın çekirdeğidir... Fikir, bilgi, hareket ve yenilik isteyen bu işler; ancak köy ve köylüyü devletin temeli saymakla ve onu bu bakımdan ele alarak bir kuyumcu gibi işlemekle mümkündür. Köylünün ruhu, kafası, bünyesi, ev-barkı, yaşayış tarzı, toprağı, çeşitli hayvanları, avadanlıkları, irili ufaklı makineleri vb. işte bu işleri sağlam ve isabetli bir tutuşla düzen koymak ve işletmek bu günkü köycülüğün anlam ve ifadesidir. Bu da plan ve program ile yetiştirilecek elemanların işidir”⁹⁰².

Bu temel hedefler doğrultusunda çalışmalara başlayan Trakya Köy Bürosu, bölgedeki köylerin topyekûn kalkınması için gerekli olan planlama ve program hazırlama çalışmalarına başladı.

2.2.2.2. Beş Yıllık Köy Kalkınma Programının Hazırlanması

Kalkınmanın en önemli ön koşullarından birisi, planlama yapmak ve kalkınma işini programlaştırmaktır. Köycülük hareketinde de, plan ve program denilen, “cankurtaranın” çerçevesinden çıkmamak gerekliydi⁹⁰³. Bu düşünceden hareketle Trakya Köy Bürosu, kurulduktan kısa bir süre sonra, “Trakya'nın Beş Yıllık Köy Kalkınma Programı”nı hazırladı. Program, tüm valiliklere ve kaymakamlıklara

⁹⁰¹ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 6.

⁹⁰² DMA, Envanter No: 356, s. 1, 2.

⁹⁰³ DMA, Envanter No: 356, s. 1

gönderildi. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, Trakya'daki köycülük çalışmaları ve beş yıllık program için şöyle diyordu:

“Kamutay kararile Trakyada uygulanan köycülük kalkınması ve bunu işleten köy bürolarının az vakitteki verimli eserleri ümitlerle doludur. Binbir acı gören ve kahramanlar yatağı olan Trakya insanlarında, topraklarında ve her şeyinde fişkırان ve fakat gereğince işlenmemiş bir kapasite vardır ki şimdi de cumurluğun ve büyük davanın temeli sayılan köycülük kalkınmasına büyük bir hız verecektir... İşte Trakyanın (köy) kalkınma programı bu vargı ile hazırlanmış, köylünün isteğine varlığıyla kapasitesine uygun en pratik bir durumla ortaya konmuştur. Bütün buyurmanlar ve işyarlar için bu kalkınma işini aşk haline getirmek ve yürütmek ulusal ve yükümsel bir ödevdir⁹⁰⁴.”

Program köyün her alanda kalkınması hedefi doğrultusunda düzenlenmişti Programda; “Sağlık”, “Kültür”, “Bayındırlık”, “Tarım ve Ekonomi” olmak üzere dört ana başlık vardı. 5 yıl içinde (1936-1940) her başlık altında yapılacak işler şöyle belirlenmişti⁹⁰⁵:

A. Sağlık İşleri

(1936 yılında bitirilecek işler)

1. Kuyulara; bilezik, tulumba ve kapak takılacak, kuyuların dört yanı harçla çevrilecektir.
2. Bulaşık ve ayakyolu çukurları açılacaktır.
3. Köyün genel süprüntü ve gübrelüğının yapılacaktır.

(1937 yılında bitirilecek işler)

4. Köye; çöp arabası, çöp sandığı, çöp kutusu ve sulama arabası alınacaktır.
5. Küçük bataklıklar kurutulacak su toplanan çukurlar toprakla doldurulacaktır.
6. Büyük ve pazar kurulan köylerde Köy Kanaraları kurulacaktır.
7. Her köyde genel ayakyolları açılacaktır. .
8. Köylerde; ulusal, sosyal ve sağlık kurumları (Hava Tehlikesi Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme, Spor, Avcılık, Hayır ve Düşkünlere Yardım Kurumları) kurulacaktır.

⁹⁰⁴ “Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik’in Trakya Valilerine ve Kaymakamlarına Gönderdiği Tebligat”, Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Trakyanın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı*, s. 16.

⁹⁰⁵ Aşağıda sıralanan işlerin hepsine 1936 yılında başlanacaktır. Ancak bunların bitirilme tarihleri farklı olduğundan, bu işleri her yıl için ayrı ayrı göstermek daha uygun görülmüştür. Orijinal belgede de “Trakyanın Beş Yıllık Köy Kalkınma Planı”- bu işler yıllara göre taksim edilmiştir. Bkz., Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Trakyanın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı*, s. 17-30.

(1938 yılında bitirilecek işler)

9. Her 20 köye bir sağlık korucusu tutulacaktır.

(1939 yılında bitirilecek işler)

10. Büyük ve kalabalık köylerde köy çamaşırlıkları yapılacaktır.
11. Köylerde kireç kuyuları açılacaktır⁹⁰⁶.

(1940 yılında bitirilecek işler)

12. Köyün demir borulu veya künkli suları, su depoları, köy çeşme ve yalakları: Yakınında kar suyu veya yüksekte kaynakları olan köylerde, bu köylerin maddi durumları da dikkate alınarak, demir borulu veya künkli su yolları ve ayrıca su depoları, köy çeşmeleri yapılacaktır.
13. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele için, beş-on köyün birleşerek imece yapması suretiyle, buğu sandıkları ve etüv makineleri alınacaktır.
14. Her köye bir ecza dolabı veya ecza sandığı alınacaktır.
15. Köylerin dışına, etrafı duvarla çevrili olacak şekilde ve içi çam, servi, ardıç gibi ağaçlar dikilerek köy kabirlikleri kurulacaktır.
16. Büyük, suyu bol ve örnek köylerde imece ile köy hamamı ve duş yeri yapılacaktır.
17. Yetiştirilen ürünlerin bolluğuna, imecesine ve maddi durumuna göre, susuz köylerde, artezyen veya kuyu açtırılacaktır.
18. Yorgun, cılız, sinirli, düşkün ve çoğu sıtmalılı ova köylerinin çocuklarını korumak, kurtarmak, güçlerini arttırmak için, uygun yerlerde “azad obaları” açılacaktır⁹⁰⁷.

B. Bayındırlık İşleri

(1936 yılında bitirilecek işler)

1. Köylerin anayollara ve birbirine gidişini çok kolaylaştıracak olan levhalar alınacak ve takılacaktır. Bunların, kırılmaması için, tahtadan olmamasına dikkat edilecektir.
2. Büyük ve örnek köylerde Çocuk Spor Alanı yapılacaktır.
3. Irmak geçitleri kenarlarındaki büyük köylerde, “ırmak salları ve varegeller” satın alınacaktır.

⁹⁰⁶ Bu kuyuların iç ve dış badanası her yıl yapılacaktır.

⁹⁰⁷ Azad Obaları, 1936’dan başlayarak 1940’a kadar her yıl Haziran ve Temmuz ayında açılacaktır.

4. Umumi müfettişliğin satın aldığı gezici sinema ve projeksiyon makineleri köylerde dolaştırılacak ve sağlık, iskân, kültür, tarım, ekonomi, bayındırlık alanlarında öğretici filmler gösterilecektir⁹⁰⁸.

(1937 yılında bitirilecek işler)

5. Vilayetlerin para yardımı ve köy imecesiyle gençler için spor alanı yapılacaktır.
6. Köy yolları için yol avadanlıkları satın alınacaktır.
7. Her köyde bir Cumhuriyet alanı ve Atatürk anıtı yapılacaktır. Alanda bir bayrak direği bulunacak, tören ve Pazar günleri bayrak çekilecektir. Ayrıca devrimin büyük anlamını ve ulusal benliği kabartan andaçlar yaptırılacaktır.
8. Önce büyük köylerde daha sonra da küçük köylerde; kazma, kürek, balta, kanca, kova gibi yangın söndürme avadanlıklar alınacaktır.

(1938 yılında bitirilecek işler)

9. Köy odası olmayan tüm köylerde köy odası yapılacaktır.
10. Tüm köylerde, köy konuk odası ve konuk ahır yapılacaktır.
11. En büyük ve en zengin köylerde, köy radyosu alınacaktır. Her yıl hangi köyler radyo alacaksa bu köylerin isimleri umumi müfettişliğe bildirilecektir. Birbirine yakın küçük köylerden en az bir tanesinin alması sağlanacaktır.
12. Büyük ve zengin köylerde köy telefonları kurulacaktır. Küçük ve yoksul köyler de bu iş için birer birlik şeklinde bir araya getirilecek ortaklaşa para ve imece ile telefon şebekesini kuracaklardır.

(1939 yılında bitirilecek işler)

13. Geçit vermeyen yol parçaları taşla döşenecek, köy yollarının eksiklikleri tamamlanacaktır.
14. İşlek olan köylerde köy hanları kurulacaktır.

(1940 yılında bitirilecek işler)

15. Köylerin kapasitesi ve gereksinimleri dikkate alınarak, isteyen köylerde, köy posta kutuları kurulacak; atı, çantası, göreve uygun kılık-kıyafeti olan biri köy postası olarak görevlendirilecektir. Bu kişinin adı-sanı devlet ve posta yerlerine bildirilecektir.

⁹⁰⁸ Her yıl devam edecek bir iştir. Bu iş için köyler, bütçelerine 3-5 lira ödenek koyacaklardır.

16. Büyük ve örnek köyler için köy harita ve bayındırlık planı hazırlanacaktır. Bu iş 1939 yılında başlatılacak ve 1940 yılı sonuna kadar tamamlanacaktır.
17. Büyük ve zengin köylerde, köy kahvehaneleri kaldırılacak yerine sağlık kurallarına uygun, ferah gönül açıcı “köy gazinoları” kurulacaktır. Bu işe 1939 yılında başlanacak, 1940 yılı sonuna kadar bitirilecektir.

C. Kültür İşleri

(1936 yılında bitirilecek işler)

1. Önceki yıllarda yapımına başlanmış küçük okulların eksikleri tamamlanacaktır. Yeniden okul yapma işi beş yıllık programla ve vilayet özel bütçelerinden verilecek yardım ve öğretmen tahsisatı göz önünde tutularak yürütülecektir.
2. Okul ve öğretmeni olan her köyde okuma odaları açılacaktır. Pek az para ve kitap ile hemen başlanacak ve ilerleyen yıllar içinde genişletilecektir.

(1937 yılında bitirilecek işler)

3. Önceki yıllarda yapımına başlanmış büyük okulların eksikleri tamamlanacaktır.
4. Her köy okuluna 3–5 dönüm bir çalışma tarla ve bahçesi, bir cins tavuk kümesi, fenni arı kovanı verilecektir.
5. Büyük ve örnek köylerde; köy konferans, projeksiyon ve temsil salonu yapılacaktır. Salon; köy konferansları, sinema izlenmesi, projeksiyon gösterimi kullanımlarına uygun olarak, imece ile yapılacaktır. Vilayetlerin özel idareleri de bu iş için para yardımında bulunacaklardır.

(1938 yılında bitirilecek işler)

6. Büyük ve zengin köylerde öğretmen evi yapılacaktır. Evler, tek katlı olacak, taş, tuğla veya kerpiçten yapılacaktır.

(1940 yılında bitirilecek işler)

7. Köy müzesi (etnografya): her ilçede ve örnek köylerin sadece bir ya da ikisinde açılacaktır. Etnografya müzesinde neler olacağı bir as tüzükle bildirilecektir.
8. Hiç okulu veya öğretmeni veya 4-5 inci sınıfları olmayan köyler için, umumi müfettişlikten verilen buyruklar doğrultusunda, yatılı okul açılacaktır.

D. Tarım ve Ekonomi İşleri

(1936 yılında bitirilecek işler)

1. Büyük köyler ve çevresinde sergiler ve hayvan panayırıları açılacaktır.

(1937 yılında bitirilecek işler)

2. Cins tohumları, köyün ortak ürünlerini ve köy birlikleri adına alınan makineleri korumak için ambarlar yapılacaktır.
3. Umumi müfettişliğin yönergelerine ve gönderilecek çizelgelere göre, köy tarım ve hayvancılık istatistikleri tutulmaya başlanacaktır.

(1938 yılında bitirilecek işler)

4. Pazar kurulan büyük köylerde; yiyecek, giyecek gibi eşyaların açıkta ve toprak üstünde satılmasını engellemek için Lonca ve Hâl kurulacaktır.

(1940 yılında bitirilecek işler)

5. Tavuk cinsini ıslah etmek, çok yumurta ve bol et veren tavuk cinslerini verimsiz yerli cinslerin yerine koymak için, büyük ve örnek köylerde, "Tavuk İstasyonları" açılacaktır.
6. Arıcılık yapılan köyler için, 50-60 kilo bal yapan "dadanblad" kovanları yaptırılacak ve buralardaki kara kovanlar, fenni dadanblad kovanlarla değiştirilecektir.
7. Büyük ve örnek köylerde; eti, tüyü ve derisi iyi para getiren Ankara ve Hollanda mavi cins tavşanı yetiştirmek üzere, Tavşan İstasyonları kurulacaktır.
8. Her köy 10-15 lira vererek, imece yoluyla, cins at ve eşek aygırları ve boğa alacak; bunlar alındıkça nesli bozuk damızlıklar burdurulacaktır.
9. Büyük ve yakınında baytar olan köylerde; içinde damızlık hayvanlar bulunan, "Aşım Durağı" (Sıfat İstasyonu) kurulacaktır. İstasyonların planları, umumi müfettişlik tarafından gönderilecektir. İstasyonlar imece usulü ile kurulacaktır. İstasyondaki damızlık hayvanlar birleşik köylerin ortak malı olacaktır.
10. Büyük köylerde, motorlu veya yel değirmeni ile un, susam, zeytinyağı, nişasta yapan küçük fabrikalar kurulacaktır.
11. Köyde, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında şehit düşenleri saygı ile anmak, yaşatmak için; köyün en iyi yerinde, bahçesinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar bulunan bir "Şehitler Andacı Koruluğu" oluşturulacaktır. Ağaçlara; şehitlerin adı, sanı ve şehit olduğu yeri gösterir küçük etiketler takılacaktır.
12. Büyük ve zengin köyler birlik yaparak, Kalbur (Maro) ve ot, saman, balya makinesi alacaktır. Bu köylerin ortak malı olacak olan bu makineler merkezi bir köyde bulundurulacaktır.

13. Arı yetiştiren köyler birleşerek, petek ve balmumu makineleri alacaktır. Petek makinesi ortak köylerin birinde bulundurulacaktır.
14. Sütçülük, yağcılık, peynircilik yapmakta olan veya yapmaya kapasitesi olan köyler kendi aralarında bir birlik oluşturarak; yağ ve peynir makineleri satın alacaklardır. Makineler ortak köylerin birinde bulundurulacaktır.
15. 4-5 köy birleşerek; ordudan tezkere ve belgesini almış nalbant ustalarından arasından seçecekleri bir ustayı “köy nalbant ustası” olarak tutacaklardır.
16. Umumi müfettişlik tarafından verilen ağaçlandırma planına göre, yabani ağaçlar aşılacak, köy kavaklıkları kurulacak, yol ve tarla boyları ağaçlandırılacaktır.
17. Köy sandığına gelir sağlamak için, köyün ortak tarlalarının bir kısmı, köy adına ekilecek veya köy için ortak meyve bahçeleri ve fidanlıklar kurulacaktır.
18. Meyveli ve meyvesiz cins ve aşılı fidanlar yetiştirmek, dağıtmak ve köyün sulak yerlerini, meydanlarını ağaçlandırmak için köy fidanlıkları kurulacaktır.
19. Tarım uzmanlarının kılavuzluğu ile sulak köylerde; suni çayırılar, yoncalıklar; susuz köylerde ise “Sudan Çayırı” gibi çayırılıklar oluşturulacaktır.
20. Tarım Kredi Kooperatifleri ve Satış Kooperatiflerine üye olunacaktır.

Köy Bürosu; beş yıllık kalkınma programını en iyi şekilde yürüterek, bölgedeki diğer köylere örnek olması için; Edirne’de 12, Kırklareli’nde 19, Tekirdağ’da 23 ve Çanakkale’de 28 olmak üzere toplam 82 “örnek köy” belirledi⁹⁰⁹.

Örnek köylerden biri de, Kırklareli’nin Babaeski kazasına bağlı, Edirne ve İstanbul hattı üzerinde bulunan Pehlivanköy’dü⁹¹⁰.

Pehlivanköy’de, tren garı yanındaki, hurda parçalarıyla dolu metruk arazi temizletildi, ağaçlandırıldı ve bir meydan haline getirildi. Mezarlık düzenlenerek burada bir park yapıldı. Köyde bir örnek fidanlık oluşturuldu. Koruluklar ve meyve bahçeleri tesis edildi. Geniş bir bahçe oluşturularak bahçenin içine bir Mehmetçik abidesi inşa edildi. Beş sınıflı bir ilkokul; ayrıca 3 yıllık köy okullarını bitiren çocukların 4. ve 5. sınıfa devam etme olanağını sağlamak amacıyla bir talebe yurdu, Halkevi, okuma odası, marangozluk ve demircilik kursu, biçki-dikiş yurdu açıldı. Ayrıca, köyde yetiştirilen

⁹⁰⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 22-23. Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakyanın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı, s. 39. Örnek köylerin sayısı her geçen gün arttırıldı. 1940’a gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişlik mntıkasındaki örnek köy sayısı 250’ye ulaşmıştı. BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0, Y.No: 1583.454.1, Tarih: 16.03.1940, s. 11.

⁹¹⁰ Milli Gazete, 20 Eylül 1934, S. 546, s. 3.

ürünlerin, yapılan ev-el işlerinin sergilendiği bir köy müzesi kuruldu. Bir köy konağı inşa edildi ve bu konağın hemen yanında “tavşancılık” ve “tavukçuluk” tesisleri yapıldı. Bu tesisler köylünün beslemekte olduğu tavuk cinslerini ıslah edilmesini ve ekonomik olarak son derece kazançlı bir iş olan tavşancılığın köyde yaygınlaşmasını sağladı. Bir değirmen ve küçük bir fabrika kuruldu. Köy çarşısı, köy kanununun emrettiği şekilde, düzenlendi. Köyde modern bir kanara ve bir ağıl yapıldı. Köy evlerinin damları kiremide çevrildi. Köye elektrik getirildi⁹¹¹.

Umumi Müfettiş Kazım Dirik ve Köy Bürosunun sistemli, planlı çalışmaları ve direktifleri sayesinde kısa zaman içinde, Cumhuriyet idaresine yaraşan bir yerleşim yeri haline gelen Pehlivan köy’ün, halkı; umumi müfettişe saygı ve sevgilerini göstermek için Onu “fahri hemşehri” olarak kabul etti⁹¹².

Umumi müfettişliğin köy kalkınması alanında yaptığı önemli hizmetlerden biri de bölge köylüsünün çeşitli alanlardaki bilgisini arttırmaya yönelik küçük kitapçıklar yayınlamasıydı. Bu kitapçıklar genel itibariyle; Beş Yıllık Kalkınma Programında belirtilen alanları kapsıyordu. Bu kapsamda; bayındırlık, sağlık ve sosyal, tarım, baytar (veteriner), ekonomi ve kültür alanlarında 220 kitapçık yayınlanması kararlaştırılmıştı. Kitapçıklar; köy planları ve krokileri, köyleri güzelleştirme programları, çocuk sağlığı ve çocuk hastalıkları, köy artezyenleri ve kuyuları, sıtma ile savaş, tohum cinslerinin ıslahı, ağaç hastalıkları ile savaş, bağcılık ve meyvecilik, at yetiştiriciliği, bulaşıcı hayvan hastalıkları ile savaş, sütçülük ve mandıracılık, peynircilik ve kaşarcılık, Balıcılık ve balmumculuk, kooperatifçilik, Atatürk ve Devrim ateşi, Altı Ok, köy defterleri, köylünün okuması ve okutulması, köy öğretmeni ve köy okulları gibi son derece çeşitli konuları kapsıyordu⁹¹³.

Trakya Köy Bürosu; hızlı bir şekilde, kararlaştırılan kitapçıkların hazırlanması ve basımı işine girişti. Kitapçıkların; köy ruhuna yatkın, köylünün dili ve gönlüne uygun; 20-25 sayfadan oluşan az hacimli ve bol resimli olarak hazırlanması kararlaştırıldı. Böylece bunların, köylüler için okunması kolay, eğlenceli birer nitelik kazanacağı öngörülmüyordu. Kitapçıkların hazırlanması işinde; alanlarında uzman, köyün

⁹¹¹ Trakya’da Yeşilyurt, 29 Haziran 1936, S. 630, s. 1. BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0, Y.No: 1583.454.1, Tarih: 16.03.1940, s. 11. Edirne Postası, 29 Mayıs 1940, S. 946, s. 1.

⁹¹² DMA, Envanter No: 342.

⁹¹³ Bastırılması kararlaştırılan kitapçıkların tam listesi için bkz., BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.5, Tarih: 07.01.1936, s. 3-9. Ayrıca Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakyanın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı, s. 35-38.

kalkınmasına gönül vermiş kişilerden ve ilgili kurumlardan yararlanıldı⁹¹⁴. İlk bir yıl içinde bu kitapçıklardan 52 tanesi -her kitapçıktan 1000-1500 tane olmak üzere- bastırılarak tüm köylere dağıtıldı⁹¹⁵.

Umumi müfettişlik; Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programında yer alan hedeflere, belirlenen sürelerde, ulaşılmasını sağlayabilmek için planlamaya son derece büyük bir önem vermekteydi. Bu planlamanın bir parçası da "bütçe" hazırlamaktı. Köylerin bütçe hazırlamalarının ve yapılacak çalışmaların bu bütçede belirlenen gelir-giderlere uygun bir şekilde yürütülmesinin, istenen kalkınma atılımını gerçekleştirmek açısından önemli olduğu düşünülüyordu. Bütçe hazırlanması; o köyde yapılacak işlerin planlaştırılması açısından da önemliydi. Bu noktadan hareketle Trakya Umumi Müfettişliği; "örnek köy bütçeleri" hazırlayarak köylere dağıtmaya başladı. Köy bütçeleri; köyün yıllık gelir ve giderlerinin, aşağı yukarı, tutarını gösteren ve bunların onaylanmasına, yerine getirilmesine izin veren bir karar demektir.

Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde 1391 köy vardı ve bunların 1186'sında "Köy Kanunu" uygulanıyordu. Köy Kanunu'nu uygulayan köylerin, köy bütçesi hazırlamaları gerekiyordu⁹¹⁶. İşte Umumi Müfettişlik Köy Bürosu'nun, "örnek köy bütçeleri" uygulaması; bölge köylerinin hazırlamakla yükümlü oldukları bütçelerin, idare esaslarına uygun bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla başlatılmıştı⁹¹⁷. Her köy, kendi bütçesini, gönderilen örneğe uygun olarak düzenliyordu. Bütçeler hazırlanırken, bir yılın gelir ve giderini bulmak için, geçmiş üç yılın gelir ve giderlerinin ortalaması dikkate alınıyordu. Bu bütçeler her yıl Mart başından Şubat sonuna kadar olan süreyi kapsamaktaydı. Bütçeler Ocak 15 ile Şubat 15 arasında hazırlanacak ve Mart'ın birinden itibaren uygulamaya girecekti. Bütçeler; devlet kanunlarındaki köy ödevleriyle, köy kanunundaki gelir ve giderler referans alınarak, köy ihtiyar kurulunca hazırlanacaktı. Bütçe onaylanmadan, köydeki hiçbir kurul hiçbir harcama yapamayacaktı. Onaylanmış bütçelerin birer örneği; valilik, kaymakamlık ve nahiye müdürlüklerine gönderilecekti. Bütçede gösterilmeyen işler ortaya çıkarsa, bu durum hangi fasla ait ise, o faslın sonunda bırakılmış olan boşluklara madde sayısı konularak

⁹¹⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.5, Tarih: 07.01.1936, s. 2.

⁹¹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 23.

⁹¹⁶ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 22.

⁹¹⁷ Trakya Umumi Müfettişliği tarafından hazırlanan üç örnek köy bütçesi için bkz., BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.5, Tarih: 07.01.1936, s. 12-21.

yazılacaktı. Köylüden alınacak para ve ürün için Muhtarın mührü ve imzasını taşıyan bir makbuz verilecekti. Köy sandık ve ambarlarından verilecek para ve ürün için ise senet alınacaktı⁹¹⁸.

Köy Bürosu, örnek bütçeleri hazırlayıp, köylere göndermekle kalmadı; hazırlanan bütçelerin uygulanma sürecinde de köylere direktifler vererek yönlendirmelerde bulundu. Bu yönlendirme ve direktifler; “bildirim” adı verilen ve umumi müfettiş imzasıyla, Köy Bürosu tarafından yayınlanan talimatnamelerle yapıldı. Köylerde; idari, ekonomik, sosyal, eğitsel ve bayındırlık alanlarında yapılması gereken ve istenen işlerle ilgili direktifler veren ve verilen direktiflerin ne şekilde uygulanacağını açıklayan bu bildirimler, planlı ve programlı bir köy kalkınmasının anahtarlarından biriydi. Umumi müfettişlik merkezden hazırlayıp gönderdiği bu bildirimlerle, köy idarecilerine hangi işlerin yapılması gerektiğini bildirdiği gibi, bu işlerin nasıl yapılması gerektiğini de açıklıyor; böylece bir “kumanda merkezi” görevini yerine getiriyordu. Örneğin Köy Bürosu tarafından yayınlanan “1 Numaralı Bildirim”de Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik; köy idarecilerinin (muhtarlarının), yapacakları tüm işleri bir programa bağlamalarını ve planlamalarını; bunun için de “iş takvimi” hazırlamaları direktifini verdi. Bu bildirimle birlikte, umumi müfettişlikçe bastırılan ve “işlerin aksamasına, unutulmasına karşı koyacak tek vasıta olan” iş takvimlerinden bir tanesi de örnek olmak üzere köylere gönderildi. Dirik; *“iş takvimlerini yapacağım teftiş ve gezilerde arayacağım gibi, bütün arkadaşlarımdan da soracağım. Teftiş salahiyeti olan idare amirlerinin bu hususa özen vermelerini rica ederim”*⁹¹⁹.” sözleriyle bu konunun takipçisi olacağını da özellikle vurguladı.

Umumi müfettişliğin, planlama ve programlamaya verdiği bu önem ve konunun üzerine bu denli titizlikle eğilmesi, bölgede köy kalkınmasına yönelik programlama çalışmalarının başlamasını da beraberinde getirdi. Örneğin Kırklareli’nin Lüleburgaz ilçesine bağlı köylerin, 1936 yılı Nisan ayında uygulayacakları “kalkınma programı” şöyleydi⁹²⁰:

⁹¹⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.5, Tarih: 07.01.1936, s. 11.

⁹¹⁹ Trakya Dergisi, Mayıs 1937, S. 10, s. 36. Umumi Müfettişliğin, Köy Muhtarlarına ve İhtiyar Kuruluna gönderdiği “bildirim”lerden çeşitli örnekler için bkz., Trakya Dergisi, Eylül 1937, S. 10, s. 34. Trakya Dergisi, Birinciteşrin (Ekim) 1937, S. 15, s. 31. Trakya Dergisi, Şubat 1938, S. 18, s. 32.

⁹²⁰ Özdelek, 10 Nisan 1936, S. 69, s. 3.

1. Bütün köylerde (köyün büyüklüğüne göre bir veya ikişer) kuyulara bilezik tulumba ve kapak takılacak. Dört yanı örülecek ve harçla sıvanacak.
2. Taşlı, Oklağlı, Hamidabad, Ahmedbey ve Çeşmekulu köylerindeki kerpiç, çeşme ve kuyu bataklıkları kurutulacaktır. Çukurlar doldurulacaktır.
3. Bütün köylerde genel süprüntülük ve gübrelikler yapılacaktır.
4. Bulaşık ve ayakyolu çukurları açılacaktır.
5. Örnek köylerden olan Çiftlikköy, Kumsayık, Turgutbey, Ceylanköy, Oklağlı köyleriyle; Hamidabad ve Ahmedbey köylerinde birer tane çöp arabası, çöp sandığı, çöp kutusu ve sulama arabası yapılacaktır.
6. Her köy; kazma, kürek, çekiç ve el arabası gibi yol aletleri alacak ve köylünün boş günlerinde köy yollarını onaracaktır.
7. Her köy “yol bellilik levhaları” yapıp yerlerine takacaktır.
8. Sakızköy, Karaağaç, Karamusul, Oklağlı, Evrensekiz, Seyidiler, Davullu, Turgutbey, Çengelli; Bedir, Umurça, Çiftlikköy, İmralı, Sarıcalı, Ayvalı, Düğüncübaşı, Yenitaşlı, Akçaköy, Kumsayık, Hamzabey köyleri, birer Cumhuriyet Alanı yapacaklar ve alana bir bayrak direği koyacaklardır.
9. Her köyde şehit koruluğu yapılacak ve buraya dikilecek ağaçlara birer şehit adı takılacaktır.
10. Örnek köylerde ve okulu olan bütün köylerde, okul salonları; konferans, sinema ve temsil salonu haline konulacaktır.
11. Her köy okulu için (üç-beş) dekarlık birer çalışma tarlası hazırlanacaktır. Köyler için 100 tane –örneğine uygun Dadan arı kovanı⁹²¹ hazırlanacak; öncelikle öğretmeni olan altı köye daha sonra da diğer köylere bu kovanlardan dağıtılacaktır.

⁹²¹ Dadan Arı Kovanı; modern sistemle arıcılık yapmaya yarayan bir çeşit kovandır. Bölgede, daha verimli bir arıcılık yapılmasını sağlayan “dadan” kovanlarının yaygınlaştırılmasına ve eski “karakovan”ların yerini almasına çalışılmaktadır.

12. Bütün köylerde ecza dolabı ve sandığı yapılacak, ilaçları hükümet tabibi vasıtasıyla alınıp, parası köy sandıklarından ödenecektir.

13. Ahmedbey, Çiftlikköy, Kırıkköy, Evrensekiz, Hamidabad köylerinde birer kooperatif açılacaktır.

Trakya Umumi Müfettişliği; Köy Bürosu tarafından hazırlanan “beş yıllık kalkınma programı”, çerçevesinde köy kalkınması alanındaki çalışmalarını sürdürdü. Programda yer alan bazı maddeler, o dönemin Türkiye’si şartlarında, gerçekleştirilmesi pek mümkün olmayan şeyler olmakla birlikte, umumi müfettişlik, görev süresi boyunca, köy kalkınması alanında hedeflenen pek çok işin başarılmasını sağladı⁹²². 1938 yılına gelindiğinde, yani Programdan sonraki ilk üç yıl içinde, Trakya’da, köy kalkınması alanında, başarılı işler şöyleydi⁹²³:

1. Bölgedeki köylerin 90’ında tavuk istasyonları açılmış, Trakya’nın hemen her köyünde tavuk cinsleri, bölgeye en uygun gelen verimli tavuk cinsleriyle ıslah edilmişti.
2. Trakya köylerinin kalkınmasında ve köylü servetinin artmasında önemli bir yeri olan arı ve kovan meselesi çözülme yoluna girmiş, bölgedeki köylerin %60’ında modern ve fenni arıcılık yapılmaya başlanmıştı.
3. Köylü için masrafsız ve kazançlı bir uğraş olan, tavşan besiciliği bölge köylerine tanıtılmış, benimsetilmiş ve köylerde 36 tavşan istasyonu açılmıştı.
4. Hayvan neslinin ıslahına özel bir önem verilerek, Trakya köylerinin aygır ve boğa neslini ıslah etmek üzere 415 damızlık getirtilmiş, bu damızlıklardan azami verimi alabilmek için 142 aşım durağı⁹²⁴ kurulmuştu.
5. Ağaçlandırma çalışmaları titizlikle yürütülmüş ve tamamen ağaçsız olan 178 köy, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla, yeşertilmişti. 1200 köyün 497’sinde fidanlık kurulmuştu.

⁹²² Trakya Umumi Müfettişliğinin, köycülük alanında yaptığı hizmetler ve başarılı işler sadece bu aktarılanlardan ibaret değildir. Müfettişlik, bölgede kalkınma hamlesini gerçekleştirebilmek için; bayındırlık, kültür, sağlık, ziraat, ekonomi gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar, hem şehirleri ve hem de köyleri ilgilendiren çalışmalardır. Müfettişliğin bu çalışmaları, tezin ilerleyen sayfalarında, ayrı başlıklar altında inceleneceğinden burada yer verilmemiştir.

⁹²³ **Ulus**, 10 Şubat 1938, S. 5940, s. 2.

⁹²⁴ Damızlık aygır ve boğaların bulunduğu ve köylülerin, inek yada atlarını çiftleştirmek için getirdikleri istasyonlara verilen isim.

6. 169 köy konağı yapılmış ve/veya tamir edilmişti.
7. 170 köyde Cumhuriyet Meydanı, 16 köyde konferans salonu yapılmıştı.
8. Köylerin temizlik ve sağlığı açısından son derece önemli bir yeri olan tuvalet işine önem verilmiş ve köylerde toplam 1553 tuvalet yapılmıştı.
9. 324 köye ecza dolabı, 7 köye; bit, pire gibi asalaklarla mücadelede yararlı bir sağlık aracı olan, buğu sandığı alınmıştı.
10. 141 köyde yangın söndürme alet-edevatı tamamlanmıştı.
11. 80 köye, posta kutusu yaptırılmıştı.
12. 211 köy okula kavuşturulmuş, açılan okullara ders araç-gereci de sağlanmıştı.
13. Gezici projeksiyon ve seyyar sinema aracılığıyla, bölgedeki tüm köylerde; ülke tarihi, sağlık, ziraat ve bölgede yapılan kalkınma hareketlerini anlatan filmler gösterilmişti.

Ayrıca bu üç yıl içinde pek çok köyde; artezyenler açılmış, mezarlıklar, hamamlar, kiremit ocakları, çeşitli kurum binaları, mezbahaneler yapılmış, imece yoluyla yüzlerce kilometrelik köy yolları inşa edilmişti⁹²⁵.

2.2.2.3. İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi

Umumi müfettişlik; “Trakya’nın Beş Yıllık Köy Kalkınma Programı”nın son yılında, köy kalkınması için yeni bir proje hazırladı. Bölgede, Cumhuriyet rejimine yaraşır, modern köyler oluşturulması amacıyla hazırlanan bu projenin adı “İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi” idi. Umumi müfettişliğe göre bir köyün “ideal” bir köy olabilmesi için öncelikle şu işlerin başarılması gerekiyordu⁹²⁶:

Kültür Alanında

1. İyi bir eğitim almalarını sağlayarak bilgisizlikten kurtarmak
2. Köylünün kafasını ve duygularını aydınlatacak okuma odaları ve konferans salonları yapmak.
3. Radyo ve gezici filmlerle köylünün bilgisini, görgüsünü ve neşesini arttırmak

⁹²⁵ 1937 yılında; yapımı tamamlanan mezarlık ve kiremit ocağı sayısı 7, açılan artezyen sayısı 6, inşa edilen çeşitli kurum binası sayısı 31, mezbahane sayısı 10’dur. Aynı yıl, imece suretiyle inşa edilen yol uzunluğu ise 216 kilometreydi. *Ulus*, 10 Şubat 1938, S. 5940, s. 2.

⁹²⁶ BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0, Y.No: 1583.454.1, Tarih: 03.16.1940, s. 8-9.

4. Köylüyü Cumhuriyetin ve devrimin dinamik ruhuna bağlamak.

Sağlık Alanında

1. Köyünde, evinde sağlıklı bir ortam içinde yaşamasını sağlamak ve kişisel sağlığını koruma yollarını öğretmek
2. Köylerdeki sazlı, kamışlı damları kaldırarak, kiremitli damlara geçiş yapmak
3. Köyleri temiz ve bol suya kavuşturmak
4. Köylerde beden terbiyesinin gelişimini sağlayacak spor tesisleri kurmak

Ziraat Alanında

1. Ziraatta ıslah edilmiş tohum kullanılmasını sağlamak.
2. Ziraatı tek çeşit ekimden kurtararak, çeşitli ekim (polikültür) doğru ilerlemek.
3. Değerli maddelerin (yağlı-yağsız, şekerli-şekersiz nebati maddeler) yetiştirilmesini teşvik etmek ve bu maddeler için motorlu değirmenler kurmak.
4. Meyveli meyvesiz ağaçlandırma yapmak, koruluklar kurmak.

Hayvancılık Alanında

1. İyi damızlıklar yetiştirerek bunlarla köylerdeki hayvan cinslerini ıslah etmek, çoğaltmak ve bunlara, verimli birer ihraç maddesi olacak kadar, değer kazandırmak.
2. Köylünün, hayvanlarına, iyi ve sağlık şartları uygun yerlerde bakmasını, barındırmasını sağlamak
3. Hayvan gıdasını faydası az bir madde olan samandan uzaklaştırmak, yonca, hayvan pancarı, küspe gibi gıdalarla takviye etmek.
4. Arıcılık, tavukçuluk, tavşancılık gibi besicilik dallarının köylerde yaygınlaşmasını sağlamak.

Ticaret Alanında

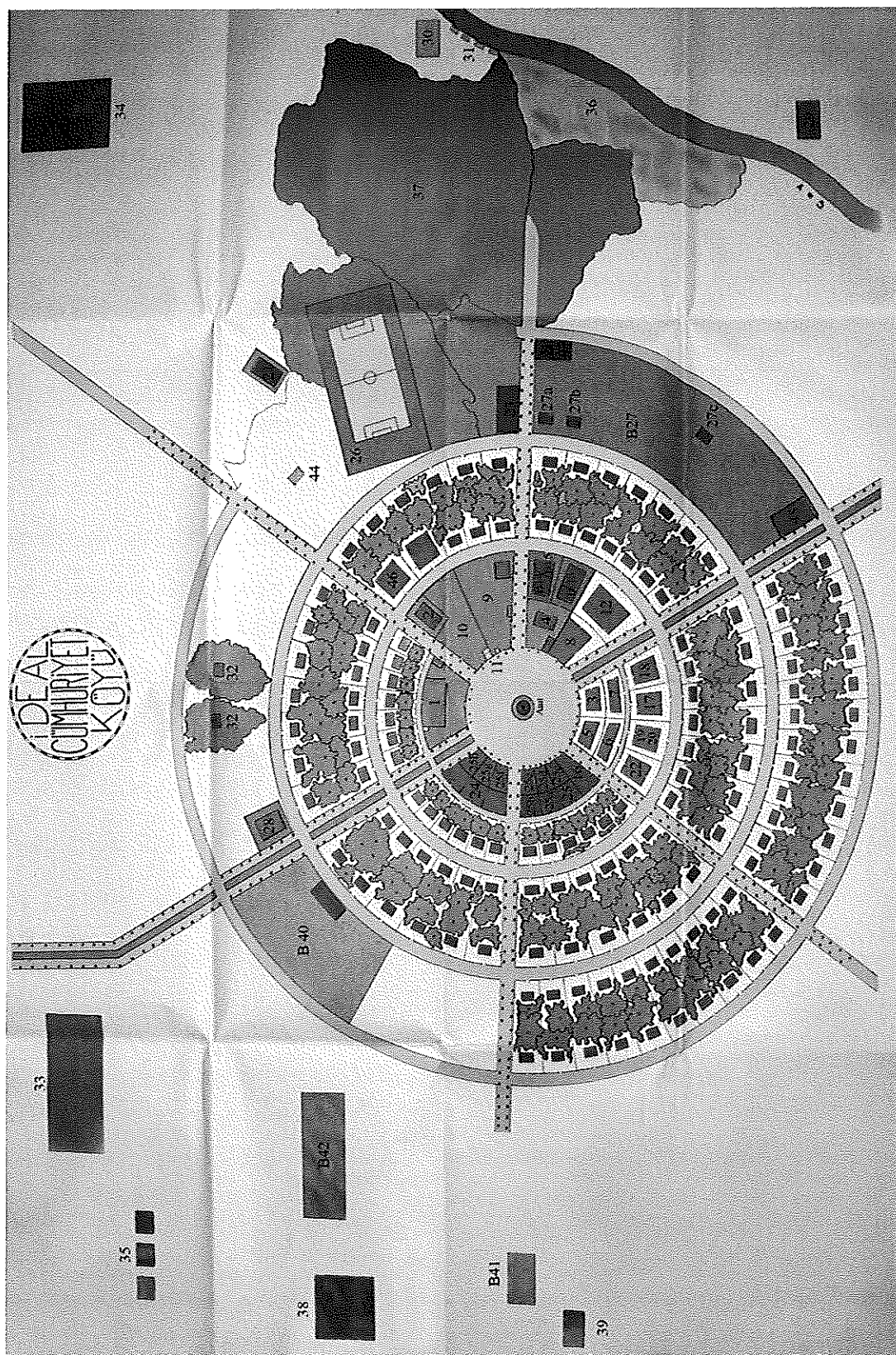
1. Köylerde yol ve köprü yapım faaliyetlerine girişmek, köylerin merkezle ulaşım ve iletişimini kolaylaştırmak
2. Köylerde küçük zanaatlarının, el ve ev işlerinin gelişmesini teşvik etmek.

İdeal Cumhuriyet Köylerinde yapılacak olan tüm bu işleri yürütecek kadroyu ise; öğretmenler, eğitmenler, bölgenin ebesi, sağlık korucusu, hayvan sağlık memuru, fenni nalbant ve tarımbaşı oluşturacaktı⁹²⁷.

İdeal Cumhuriyet Köyünün, dairesel bir planda yapılanması öngörülmüştü. Köyün tam ortasında Cumhuriyet Anıtı yer alacaktı. Köyde bulunması gereken tüm diğer yapılar bu anıtın çevresinde küçükten büyüğe doğru sıralanan halkalar şeklinde dizilecekti. En dış halkaları ise köy evleri oluşturacaktı. Hazırlanan İdeal Cumhuriyet Köyü Haritası şu şekildeydi⁹²⁸:

⁹²⁷ BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0, Y.No: 1583.454.1, Tarih: 03.16.1940, s. 9.

⁹²⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 111.705.8.

İdeal Cumhuriyet Köyü için hazırlanan haritada⁹²⁹ her numara, köyde bulunması gereken bir öğeyi göstermekteydi ve köy dükkânlarından fabrikalara, okul ve okuma odasından fidanlığa, değirmenden modern ağıl ve ahırlara, çocuk parkından spor tesislerine kadar, modern bir yerleşim yerinde bulunması gereken her öğeye yer verilmişti⁹³⁰.

İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi; Trakya Umumi Müfettişliği'nin bölge köylerinin ulaşmasını arzuladığı nihai hedefi temsil ediyordu. Bu proje, bir bakıma, müfettişliğin köycülük idealiydi. Bu cümleden olmak üzere Trakya Umumi Müfettişliği, ideal Cumhuriyet Köyü hedefine ulaşabilmek için; bayındırlık, ziraat, hayvancılık, sağlık ve kültür alanındaki çalışmalarına görev süresi boyunca devam etti. Örnek köyler belirleyerek, kurslar açarak, bildirimlerde bulunarak, köycülük kongreleri toplayarak⁹³¹, köylerde yapılan çalışmaları yerinde ve sıkı bir şekilde denetleyerek Trakya'da, köy kalkınması alanında önemli işler başarılmasını sağladı.

2.2.3. Ekonomik Alandaki Çalışmaları

2.2.3.1. Ziraat Alanındaki Çalışmaları

Trakya; savaşlar, işgaller, göçler gibi acı olaylar geçirmiş ve her alanda gerilemiş bir coğrafyaydı. Umumi müfettişlik, bu coğrafyayı kısa zamanda planlı bir biçimde kaldırmak amacıyla kurulmuş ve çalışmalara başlamıştı. Dönemin Türkiye'sinde ekonominin en önemli kesitini zirai faaliyet oluşturduğundan,

⁹²⁹ Daha anlaşılır ve okunaklı bir hale gelebilmesi için haritaya bir takım müdahaleler yapılmıştır. Haritanın orijinali ekte ayrıca verilmiştir.

⁹³⁰ Haritada numaralandırılmış şekilde gösterilen öğeler şunlardır:

1. Okul ve Tatbikat Bahçesi 2. Öğretmen Evi 3. CHP Kurağı (Halk Odası) 4. Köy Konağı 5. Konuk Odası 6. Okuma Odası 7. Konferans Salonu 8. Otel-Han 9. Çocuk Bahçesi 10. Köy Parkı 11. Telefon Santrali ve Köy Söndürgesi 12. Köy Gazinosu (radyolu) 13. Ebe ve Sağlık Korucusu (B) 14. Tarımbaşı (B) 15. Hayvan Sağlık Korucusu (B) 16. Sosyal Kurumlar 17. Ziraat ve Elişleri Müzesi 18. Gençler Kulübü 19. Hamam 20. Ettüv Makinesi (Buğu için) 21. Köy Yunak Yeri 22. Cami 23. Revir 24. Kooperatifler 25. Köy Dükkanları (A. Arabacı B. Kalaycı C. Bakkal D. Terzi E. Berber F. Nalbant G. Marangoz H. Demirci) 26. Spor Alanı 27. Kolektif Fidanlık (B) 27. Damızlık İstasyonları (A. Tavşan İstasyonu B. Tavuk İstasyonu C. Arı İstasyonu) 28. Damızlık Boğa ve Aygır Ahır 29. Kanara 30. Mandıra 31. Değirmenler 32. Fabrika 33. Asri Mezarlık 34. Hayvan Mezarlığı 35. Kireç, Taş, Tuğla ve Kiremit Ocakları 36. Yonca ve Hayvan Pancar Tarlası 37. Koruluk 38. Köy Gübreligi 39. Fenni Ağıl 40. Pazar Yeri ve Köy Zahire Loncası (B) 41. Aşım Durağı (B) 42. Panayır Yeri (B) 43. Selektör Binası (B) 44. Artezyen Kuyusu

⁹³¹ Trakya Umumi Müfettişliğinin girişimleriyle ve Umumi Müfettişin başkanlığı altında, Şubat 1941'de Edirne'de toplanan bir "Köycülük Kongresi" haberi için bkz., Edirne Postası, 19 Şubat 1941, S. 1020, s. 1.

müfettişliğin de bölgenin kalkınması için öncelikle ele aldığı konuların başında ziraat gelmekteydi.

Trakya'nın toplam yüzeyi 28.215 km² (28.215.000 dekar) idi. Bunun 7.025.370 dekarı ak, kara ve kızıl çam, ardıç, meşe ve kestane ağaçlarından oluşan ormanlıktı. 4.697.570 dekarı ziraata elverişli olmayan kayalık ve bataklıktı. Geri kalan 16.492.060 dekar arazinin 12.341.630 dekarını çayırklar, otlaklar, yaylak ve meralar; 430.980 dekarını sebze, meyve bahçeleri, zeytinlikler ve bağlar oluşturmuyordu. 3.719.450 dekar ise her sene sürülüp ekilen araziydi⁹³².

Trakya'nın iklimi de toprakları da ziraat için son derece elverişliydi. Bölge düşen yağmur miktarı yeterli, sıcaklık değerleri uygun olduğu gibi, toprak da bol mahsul verebilecek nitelikteydi. Özellikle Meriç ve Ergene nehirlerinin etrafındaki arazi ziraat için eşsiz değerdeydi. Buralarda tarladan yılda birkaç defa ürün alınabilmekteydi. Üstelik iklim ve toprak, sadece tek çeşit değil bol çeşitte ürün yetiştirmeye de olanak tanıyordu⁹³³. Bölgede; başta buğday olmak üzere, pirinç, ayçiçeği, şeker pancarı, patates vb gibi onlarca çeşit ürün yetiştirilmekteydi⁹³⁴.

Trakya'da ziraatın temelini, hububat üretimi oluşturmuyordu. Bölgedeki hububat üretimini istenen seviyeye ve kaliteye getirmenin en önemli şartı ise nitelikli tohum kullanımının sağlanmasıydı. Zaten hububat ekimi konusunda bölgede yaşanan en önemli sıkıntı da "tohumluk" konusuydu. Bu konu, Kırklareli Halkevi Dergisinde çıkan bir yazıda şu şekilde dile getirilmişti:

"Hoş geldin sayın enspekterimiz⁹³⁵!... Sayın büyüğümüz!... Tabiat Trakya'ya Ege kadar değilse bile çok yerlerden fazla gürlük vermiştir. Bu bereketli yurttan 13 yıldır bir şey yapmadık dersek haksızlık etmiş oluruz. Yaptıklarımız çok; yapamadıklarımız ise mutlak yapmak istemediğimizden değil; yapmak için kudretimizin, gücümüzün yetmemesinden ötürü kalmıştır...Tarım işlerimizin başında tohum ıslah istasyonları geliyor. Toprağa döktüğümüz emeklere karşı, malımızın daha iyi olmasını istiyoruz. Tarım Bakanımız bunun için etüdler yaptı. Vilayet, Lüleburgaz'da "ıslah istasyonu" için çiftlik de gösterdi. Fakat nedense (bu iş M.B) geri kaldı⁹³⁶."

⁹³² Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı, c.I, s. 41.

⁹³³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 34.

⁹³⁴ TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 4-5.

⁹³⁵ Yazı, İzmir Valisi Kazım Dirik'in Trakya'ya Umumi Müfettiş olarak atanmasından sonra, O'na hitaben yazılmıştır.

⁹³⁶ A.R. Dursunkaya, "Genel Enspekterimiz General Kazım Dirige", Kırklareli Halkevi, Batıyolu, Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, Kırklareli: Bozkurt Basımevi, 1935, s. 1, 3.

Kazım Dirik, Trakya Umumi Müfettişi olarak atandıktan hemen sonra, bu sorunun üstesinden gelebilmek için çalışmalara başladı. Edirne Lüleburgaz'da "Türkgeldi Çiftliği"nin satın alınarak burada bir "devlet üretme çiftliği" kurulmasıyla, bu alanda önemli bir adım atıldı⁹³⁷. Çiftlik, 16.000 dönümlük bir araziye sahipti ve aslî görevi Trakya'da; iklimin ve toprağın niteliğine ve piyasanın isteğine uygun yüksek verimli ve hastalıklara dirençli hububat ve sanayi bitkileri tohumlukları üretmektir. Tohumluklar çiftçilere ücretsiz dağıtılacaktı⁹³⁸. Bu çiftlik kurulduktan hemen sonra müfettişlik bölgesinin üç ayrı yerinde daha "tohum üretme çiftlikleri" açılması kararlaştırıldı ve yerleri hazırlandı. Çiftliklerde yapılan bilimsel deneyler ve uygulamalar sonucu; daha iyi ürün veren, gıda kuvveti ve "gloten" oranı yüksek, nitelikli buğday yetiştirilmesinin önü açıldı⁹³⁹.

Devlet Üretme Çiftliğini açılmasının yanısıra umumi müfettişlik ayrıca, bölgede "tohum temizleme istasyonları" kurulmasının yararlı olacağı düşüncesinden hareketle, konuyla ilgili merkezi hükümetle yazışmalar, görüşmeler yaptı. Bu konudaki çalışmalar İbrahim Tali Bey'in umumi müfettişliği döneminde başladı. Nitekim O'nun gayretleri ve girişimleri sonucu Hükümet; Yeşilköy'deki tohum ıslah istasyonlarının bütün mesaisini Trakya'ya ayırmasına ve beş sene içinde Trakya tohumlarının ıslahının sağlanmasına karar verdi ve bu çalışmayı program altına aldı⁹⁴⁰.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, bölgede hububat tohumlarının ıslah edilmesi yolundaki girişimler Kazım Dirik döneminde de devam etti. Bu uğraşların sonunda 1936 yılı Temmuzunda İcra Vekilleri Heyeti; Trakya Umumi Müfettişliği bölgesi dahilindeki vilayetler ile Ankara vilayetinde açılması kararlaştırılan tohum temizleme ve seçme evleri için gerekli olan 30 adet selektörün alınmasını onayladı⁹⁴¹.

İcra Vekilleri Heyetinin aldığı karar uygulamaya konuldu ve 1936 yılı sonuna doğru, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesine 20 selektör gönderildi. Selektörler kalabalık köylerin ortalarına kurduruldu ve bunları kullanacak makinistler yetiştirmek için de Havsa Köyünde bir kurs açıldı. Bu selektörler 1937'den itibaren bölgede tohum

⁹³⁷ "Selektörler", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 3, Birinciteşrin (Ekim) 1936, s. 20.

⁹³⁸ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 38.

⁹³⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.9, Tarih: 09.05.1935, s. 2.

⁹⁴⁰ *Milli Gazete*, 14 Mart 1935, S. 591, s. 1.

⁹⁴¹ Selektörler, Almanya'nın Vuta şehrindeki Röber Gebrüder fabrikasından, 2490 sayılı kanunun 46. maddesine göre, pazarlıkla alınacaktı. BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2., Y.No: 66.60.16, Tarih: 15.07.1936.

temizleme çalışmasına başladı⁹⁴². İlk yıl, 650.000 kg hububat tohumluğu temizlendi⁹⁴³. 1937 güzünde ve 1938 baharında Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde çalışan 20 selektörün temizlediği tohum miktarı ise şöyleydi⁹⁴⁴.

<u>Vilayetler</u>	<u>Kilogram</u>
Edirne	448.815
Kırklareli	812.440
Tekirdağ	799.383
Çanakkale	461.945
Toplam	2.522.583

1938 yılında 14 yeni selektör makinesi daha alındı ve tohum temizleme çalışmaları hız kazandı. 1939 yılında Kırklareli vilayetinin çeşitli kazalarındaki selektör merkezlerinden; Kırklareli merkez kazasına bağlı üç selektör merkezinde 607.610 kg; Babaeski kazasının iki selektör merkezinde 266.255 kg; Lüleburgaz'ın iki selektör merkezinde 116.125 kg ve Vize'nin iki selektör merkezinde 838.059 kg tohumluk temizlendi. Toplamda Kırklareli vilayetinde temizlenen tohumluk miktarı 1.828.049 kg idi. Bu tohumluklar ile 120-130 bin dekar alan ekilebilirdi. Edirne vilayetinin çeşitli kazalarındaki selektör merkezlerinden ise; Edirne merkez kazasına bağlı üç selektör merkezinde 992.532 kg, Uzunköprü'deki iki selektör merkezinde 698.065; Keşan'daki bir selektör merkezinde 104.510 kg olmak üzere vilayet dahilinde 2.206.322 kg tohum temizlenmişti. Bu tohumlarla 150 bin dekar arazi ekilecekti⁹⁴⁵.

1939 yılında Lüleburgaz Devlet Çiftliğinde yeni bir "selektör makinist kursu" açıldı. Kursa katılan ve sınavlarda başarılı olan köylüler belgelerini alarak selektör merkezlerinde görevlendirildiler⁹⁴⁶.

Trakya Umumi Müfettişliği, selektör makinelerinin yanı sıra, yine tohum temizleme ve ıslahında önemli bir araç olan Marokalbur makinelerinin de bölgeye kazandırılmasını sağladı. Marokalbur makineleri, Selektör makinelerinin, daha küçük ölçekte iş yapan modelleriydi. Bunlar ağır ve büyük makineler olan selektör

⁹⁴² "Selektörler", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 3, Birinciteşrin (Ekim) 1936, s. 20.

⁹⁴³ Üstelik selektörler sadece 15-40 gün çalışmışlardı. TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 28.

⁹⁴⁴ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 35.

⁹⁴⁵ *Edirne Postası*, 6 Aralık 1939, S. 897, s. 1.

⁹⁴⁶ *BCA, BMGMK*, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 3.

makinelerinin, götürülemediği uzak dağ köyleri için son derece kullanışlıydı⁹⁴⁷. 1930'ların sonlarına gelindiğinde müfettişlik bölgesinde; Çanakkale ve Kırklareli'nde dokuzar, Edirne ve Tekirdağ'da sekizer olmak üzere toplam 34 selektör makinesi; ayrıca 305 de marokalbur makinesi çalışıyordu⁹⁴⁸. Böylece Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, bir yandan Devlet Üretim Çiftliği'nde yürütülen tohum ıslah çalışmalarıyla, diğer yandan da selektörler ve marokalbur makineleri aracılığıyla tohum temizleme ve seçme çalışmalarıyla, bölgedeki nitelikli hububat tohumu sorunu büyük ölçüde çözüme kavuşturuldu⁹⁴⁹. Öyle ki daha önceleri, "gloten" oranı düşük olduğu için, ekmek gereksinimini İstanbul'dan getirtilen unlarla karşılayan Trakya'daki askeri birlikler, 1935 yılı sonuna doğru bu karardan vazgeçti. Üçüncü Kolorduya mensup kıtalar buğday gereksinimini Trakya'dan karşılamaya başladı. Bu da üreticinin yüzünün gülmesine, kesesinin dolmasına yardımcı oldu⁹⁵⁰.

Devlet üretim çiftliklerinde sadece hububat tohumluğu değil, başka zirai ürünler için de cins tohumluklar üretilmeye çalışıldı. Örneğin Lüleburgaz Devlet Üretim Çiftliği'nde kurak yonca ekimi yapıldı; bu bitkinin Trakya'nın her tarafına yayılması ve böylece hayvan yeminin "saman"dan kurtarılması amaçlandı. Ayrıca Trakya için önemli ürünler olan kavun ve karpuz da titizlikle ele alındı ve bunlarının cinsinin ıslah edilerek veriminin artırılması hedeflendi. 1938 yılında çiftlikte 500 dekarlık bir alana bostan ekildi. Burada yetişecek ürünlerden en iyileri seçilerek tohumları alınacak ve halka ücretsiz dağıtılacaktı⁹⁵¹.

Umumi müfettişlik bazı ürünlerin deneme ekimlerini vilayet fidanlıklarında yapıp, başarılı sonuç alınırca bölge çiftçilerine dağıtma yöntemiyle de bölgede zirai üretimin çeşitlenmesi ve gelişmesine katkı sağladı. 1939 yılında Alpulu Şeker fabrikasından getirilen soya fasulyesi vilayet fidanlığında ekilerek denendi, iyi mahsul verdiği görülünce bölge çiftçilerine dağıtılmak üzere ekim sahası genişletildi. Yine Bulgaristan'dan getirtilen "Kolza" tohumu, fidanlıkta denenerek alınan başarılı sonuçlar üzerine, çiftçilere dağıtıldı. Eskişehir Tohum Islah İstasyonu'ndan getirilen "Asper"

⁹⁴⁷ Edirne Postası, 2 Mart 1940, S. 921, s. 1.

⁹⁴⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı, c.II, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1939, s. 107.

⁹⁴⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 35. TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 6.

⁹⁵⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 9.

⁹⁵¹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 44.

tohumunun yapılan denemeler sonucu iyi mahsul verdiği görülerek bu ürünün de ekimi çoğaltılarak çiftçilere dağıtılması için çalışmalara başlandı⁹⁵².

Devlet Üretim Çiftliği'nde ayrıca her sene; binlerce kilo damızlık fasulye, bezelye, soya, fiğ, yonca, yer fıstığı, nohut, susam, sudan çayırı, pamuk, ayçiçeği, keten, kenevir, pirinç, soğan, sarımsak, hint yağı, patates, mısır tohumlukları yetiştirildi, bunlar bölgedeki çiftçilere dağıtılarak bu bitkilerin üretimi bölgede yaygınlaştırıldı⁹⁵³.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, üzerine titizlikle eğildiği bir diğer zirai ürün de "pamuk" tu. 1930'ların Türkiye'sinde, dokuma sanayinin ham maddesi olan pamuk, ülkede henüz yeterince yetiştirilememekte ve tekstil konusunda dışa bağımlılık devam etmekteydi. Dolayısıyla pamuk yetiştiriciliği son derece önemli bir konuydu

Trakya'nın pek çok yeri, özellikle de Eceabat ve çevresi, pamukçuluğa çok uygun olmakla ve buralarda eskiden beri pamuk ziraatı yapılmakla birlikte, Müfettişliğin kurulduğu yıllarda Trakya, kendi gereksinimini karşılayacak kadar bile pamuk yetiştiremiyordu. Üstelik yetiştirilen pamuklar da istenen kalitede değildi. Bunların lifleri kısa, elastikiyeti azdı. Dolayısıyla dokuma fabrikaları bu pamuğu tercih etmiyordu. Hal böyle olunca Trakya pamuğu hem az yetiştiriliyor, hem de yetişen pamuk iç ve dış piyasada tutunamıyordu⁹⁵⁴.

Müfettişlik kurulduğu yıldan itibaren bu konuya eğildi ve bölgede incelemelere başladı. Trakya'nın her tarafında, Tarım Şefi Avni Akadar'ın rehberliğinde; "akala", "klevend", "lone star", "Express", "Oklahoma" ve "Budret" cinsi tohumlar ektirerek denemeler yaptırıldı⁹⁵⁵.

Alınan sonuçlar 1936 yılında, bir rapor şeklinde, Ziraat, Ekonomi Vekâletleriyle Başvekil İsmet İnönü'ye sunuldu. Rapora göre; Trakya iklimi ve toprağı pamuk ziraatı için son derece elverişliydi. Ancak bölgede kaliteli pamuk tohumu olmadığından ve çiftçilerin bilgisizliklerinden dolayı istenen düzeyde verim alınamamaktaydı. Trakya'da pamukçuluğun gelişmesi için Ziraat Vekâletinden 10.000 kilo kaliteli pamuk tohumu talep edildi. Bu tohumlar; mibzerlerle ekilecek, modern yöntemler ve zirai araç-gereçler kullanılarak yetiştirilecekti. Bu ilk ekim, yalnızca iki örnek köyde gerçekleştirilecekti. Toplanan mahsul müfettişlikçe satın alınacak,

⁹⁵² TC MDM, *Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne*, Ankara: 1939, s. 53.

⁹⁵³ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 29.

⁹⁵⁴ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 52.

⁹⁵⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 185.276.8., Tarih: 24.11.1936, s. 4.

çırçırdan geçirilerek çekirdekleri ayıklanacak ve daha sonra bu çekirdekler selektörlerden geçirilerek en kaliteli tohumluklar ayrılacaktı. Müfettişliğin hesaplamalarına göre ekilecek 10.000 kilo tohumdan 111.000 kilo çekirdekli pamuk ve bundan da 34.700 kilo seleksiyon edilmiş tohum elde edilecekti. Böylece ikinci ekimde, 11.560 dönüm toprağa pamuk ekilecek bu şekilde üç beş yıl devam edildiğinde de Ziraat Vekâletinin yardımına gereksinim duyulmaksızın, Trakya kendi pamuğunu, hem de kaliteli olarak, yetiştirebilir bir hale gelecekti⁹⁵⁶.

Bölgede kaliteli pamuk yetiştirmek için yapılan denemeler ilerleyen yıllarda da devam etti. Amaç Trakya'ya uygun "Trakya tipi" olarak tanınacak bir pamuk cinsi geliştirmekti⁹⁵⁷. Yapılan tüm incelemelerin, denemelerin sonunda, Ziraat Vekâleti tarafından "akala" cinsi pamuğun Trakya için en uygun olduğu sonucuna varıldı ve bu cins pamuk üzerinden ziraata başlandı⁹⁵⁸. Bu tarihten sonra da bölgede öteden beri ekilmekte olan açık kozalaklı pamuk tohumlarının kullanılması yasaklandı. Bunlar imha edilmeye ve yerine akala cinsi pamuk tohumu köylüye dağıtılmaya başlandı⁹⁵⁹.

Trakya'da ziraatın ilerleyebilmesi için gerekli şartlardan biri de tarlaların sulanmasını sağlayacak tedbirleri almaktı. Bölgenin pek çok yerinde akarsular, nehirler vardı ancak buralara sistemli bir şekilde bentler yapılarak sulama işini çözme konusunda önemli adımlar atılamamıştı. Yapılan bentler sayıca yetersiz ve geçici nitelikteydi. Su işi; Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki en büyük ve en birinci sorundu⁹⁶⁰.

Trakya'da Meriç ve Ergene gibi büyük nehirler olmasına karşın bunlar bölgeye yarardan çok zarar getiriyordu. Zira bu nehirler sık sık taşıyor ve Trakya'nın en verimli sahalarını basarak mahsulü harap ediyordu. Bu zarar binlerce dönüm araziye kapsayan bir genişlikteydi⁹⁶¹.

Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan hemen sonra, bölgesi dahilinde inceleme gezisine çıkan umumi müfettiş İbrahim Tali Bey, hazırladığı ayrıntılı raporda bu konuya değindi ve Trakya'da ziraatın gelişmesi için en önemli önkoşullardan birinin

⁹⁵⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 185.276.8., Tarih: 24.11.1936, s. 2.

⁹⁵⁷ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 50.

⁹⁵⁸ TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 3.

⁹⁵⁹ Edirne Postası, 24 Aralık 1938, S. 803, s. 2.

⁹⁶⁰ A.R. Dursunkaya, "Genel Enspekterimiz General Kazım Dirige", Kırklareli Halkevi, Batıyolu, Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, Kırklareli: Bozkurt Basımevi, 1935, s. 2.

⁹⁶¹ Özmen, a.g.e., s. 10.

bölge için bir sulama planının hazırlanması ve bu doğrultuda hızla çalışmalara başlanması olduğunu vurguladı. İbrahim Tali Bey raporunda; Meriç ve Ergene nehirlerinden azami düzeyde istifade edebilmek için projeler yapılmasını, bu büyük sulardan yararlanamayan yerler için küçük sular üzerinde bentler yapılmasını hiç su geçmeyen yerlerde de artezyen kuyuları açılarak toprağın suya kavuşturulmasını önerdi⁹⁶².

Bu konu 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansı'nda da dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik tarafından dile getirildi. Dirik; *"Trakya'nın bir sıkıntısı da susuzluktur. Suyu var fakat bize düşmandır. Sebebi, büyük nehirlerin tahribatı dolayısıyla bize vefa edememesidir. (Ayrıca) bir çok istilalar köy su membalarını bakımsız bıraktığı için bu yerlerde bu membalar azalmıştır"*⁹⁶³. sözleriyle bu duruma dikkat çekti.

Sulama işinin, ziraatın gelişmesi açısından öneminin farkında olan umumi müfettişlik, kuruluşundan itibaren bu konuya eğildi. Bu çerçevede, bir yandan küçük akarsular üzerine bentler yaptırmaya başlarken, diğer yandan da akarsuyu olmayan köylerde, hem içme hem de sulama suyu olarak kullanmak üzere, yer altı sularından faydalanmanın yollarını aramaya koyuldu. Bu gibi kurak yerlerde müfettişlik, artezyen kuyuları; jeolojik yapısı artezyen açmaya uygun olmayan yerlerde de tulumbalı burgu kuyuları açtırdı. Ayrıca köylerde oluşturulacak meyve ve sebze bahçelerini, fidanlıkları, yoncalıkları ve hatta kurak senelerden pancar ve ekinleri sulamak için de Edirne'de basit ve ucuz zincirli tulumba yaptırdı. Tek bir yük hayvanı tarafından çalıştırılabilen bu kuyuda tek seferde bol miktarda su çıkarılabiliyordu. Müfettişlik bu kuyuların bölge dahilinde yaygınlaştırılması için sürekli ve yoğun bir tempoyla çalıştı⁹⁶⁴.

Müfettişlik, bölgenin sulama gereksiniminin çözüme kavuşturulması için merkezi hükümet nezdinde de girişimlerde bulundu. Ziraat, Nafia ve Dahiliye Vekâletleriyle konu hakkında yazıştı. Hatta Umumi Müfettiş Kazım Dirik, 1936 yılında yaptığı bir ziyarette, Başbakana da bu konuyu arzetti. Dirik; özellikle Alpullu, İğneada, Uzunköprü civarında artezyen işini önemle ele aldıklarını ve müfettişliği bu konuyla yakından ilgilendiğini bildirdi. Ancak bu işin vilayet özel idareleri ile çözülemeyecek

⁹⁶² BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 56.

⁹⁶³ Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 133.

⁹⁶⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 35.

kadar büyük bir iş olduğunu ve bu nedenle mutlaka merkezi hükümetin yardımı gerektiğini de dile getirdi ve bu konuda yardım istedi⁹⁶⁵. Ayrıca Trakya'nın yeraltındaki bu zengin su kaynaklarına ulaşabilmesi için uzman bir jeolog ve bir su mühendisinin bölgede görevlendirilmesi de diledi⁹⁶⁶. Umumi müfettişliğin bu taleplerini dikkate alan merkezi hükümet 1937 yılı için Nafia ve Sağlık Bakanlıkları bütçelerine 50 bin liralık bir ödenek koydu. Bu para yaklaşık iki yüz köyün gereksinimini karşılayacak sayıda artezyen açılması ve konuyla ilgili jeolojik incelemeler yapılması için kullanılacaktı⁹⁶⁷.

Umumi müfettişliğin yönlendirmeleri, vilayetlerin ayırdıkları bütçeler ve merkezi hükümetin yardımlarıyla bölgenin su sorunu çözüm yoluna girdi. Nitekim müfettişlik bölgesindeki ilçe belediyeleri ve köy birlikleri; artezyen motorları ve diğer alet-edevatı satın almaya; bunları artezyen ustalarına vererek belirli bir ücret karşılığında kendi alanlarında artezyen kuyuları açtırmaya başladı. Bu çerçevede; 1936–1938 yılları arasında Lüleburgaz ve Babaeski'nin çevresinde derinlikleri 40 ile 125 metre arasında değişen 15 artezyen kuyusu açıldı. Kırklareli'nin Sinanlı köyünde bir yıl içinde altı artezyen kuyusu açılarak, önceden çorak olan bu köyde, 1938 yılında, sebze ve meyve üretimine başlandı⁹⁶⁸. Aynı yıl; Tekirdağ, Uzunköprü ve Meriç'te de artezyen açma çalışmaları başlatıldı. Çanakkale vilayeti de artezyen işi için gerekli alet-edevatı aldı⁹⁶⁹.

Müfettişlik kurulduktan sonraki ilk beş sene içinde, Trakya'da 37 yerde artezyen çalışmaları yapıldı. Bunlardan 24'ünde su bulundu. Açılan artezyenlerin içinde saatte 23 ton su verenler dahi vardı⁹⁷⁰. 1939 yılında, dünyanın hızla bir savaşa doğru gitmesinin ve Trakya'nın stratejik durumunun da etkisiyle, artezyen işi daha da öncelik kazandı. Çünkü Trakya'daki askeri kıtalar arttırılmış dolayısıyla su gereksinimi de artmıştı. Bu sebeple, Milli Müdafaa Vekâletinin de desteğiyle, Trakya'nın uygun her yerinde artezyenler açılması kararlaştırıldı. Bunun için gereken tahsisat Nafia Vekâleti emrine verildi⁹⁷¹.

⁹⁶⁵ Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarıyla Rapor ve Hülasası, s. 133-134.

⁹⁶⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.8, Tarih: 16.02.1937.

⁹⁶⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s.13.

⁹⁶⁸ Edirne Postası, 31 Ağustos 1938, S. 772, s. 3.

⁹⁶⁹ Edirne Postası, 29 Ekim 1938, S. 788, s. 3.

⁹⁷⁰ TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 25.

⁹⁷¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 158.107.8, Tarih: 20.10.1939, s.1–2.

Müfettişliğin kapanışına kadar geçen sürede ise Trakya'nın toplam 52 yerinde artezyen kuyuları açıldı; bu kuyular sayesinde bölgedeki sulama gereksinimi karşılanır hale geldi⁹⁷².

Trakya Umumi Müfettişliği'nin zirai alandaki bir başka çalışması da bölgede gülcülük ve gülyağcılığını yerleştirmeye çalışmaktı. Bu amaçla Isparta'dan "Kızanlık" gülü çubuğu getirilerek üretilmeye başlandı. Müfettişlik; bölgede geniş gülistanlar oluşturulduğunda, gülyağı ve gülsuyu üretimine geçmeyi planlıyordu⁹⁷³. 1936 yılında başlayan gülcülük çalışmaları genişleyerek ilerledi. Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, Karaağaç'ta bir gülistan oluşturuldu. Bu gülistan "Kızanlıklı"⁹⁷⁴ gülcü ustaları tarafından idare olunuyordu. 1937 Kasım'ında Isparta'dan üçüncü defa 500 kök gül getirildi ve gülistanın aynı sene içinde iki katı genişletilmesi çalışmalarına başlandı⁹⁷⁵.

Isparta'dan 1935-1937 yılları arasında gönderilen toplam gül fidesi 1100 kiloya ulaşmıştı. Gönderilen bu fideler "Kızanlıklı" ustalar tarafından özenle dikiliyor ve yetiştiriliyordu. 1938 yılında gülistan'dan ilk mahsul alındı ve bu mahsulden elde edilen gülyağı numunesi tahlil için Isparta'ya gönderildi⁹⁷⁶.

Alınan başarılı sonuçlar üzerine, Lüleburgaz'ın Kırkağaç köyünde de bir gülcülük istasyonu açılmasına karar verildi⁹⁷⁷ ve bu karar uygulamaya konuldu. 1939 yılına gelindiğinde artık Trakya'daki gülistanlardan, gülyağı üretimi yapılabilecek kadar mahsul alınır hale gelinmiş ve bölgede "gülyağcılık" başlamıştı. Gülyağında istenen kalite de yakalanmıştı. Nitekim Isparta Gülyağı Fabrikasına gönderilen numuneler için verilen raporda; "1939 senesi mahsulünden elde edilen gülyağının geçen sene gönderilene oranla çok daha kaliteli olduğu; renginin ve kokusunun iyi olduğu ve Avrupa'daki herhangi bir gülyağı fabrikasına arz edilebilecek nitelikte bulunduğu bildirilmişti. Gerçi Trakya gülistanlarında yetiştirilen güllerden elde edilen gülyağının "storepten" oranı, Isparta gülyağına göre düşüktü. Hal böyle olunca Isparta gülyağı 18-

⁹⁷² Özmen, a.g.e., s. 11.

⁹⁷³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 50.

⁹⁷⁴ BU ustalar; Trakya'ya, Kızanlık'tan göçen göçmenlerdi. Bunlar ziraatın her alanında son derece bilgili ve becerikliydiler. Özellikle de gülcülük konusunda son derece geniş bilgi ve tecrübeye sahiptiler. **Trakya'da Yeşilyurt**, 16 Birincikanun (Aralık) 1937, S. 714, s. 1.

⁹⁷⁵ "Edirne Gülcülüğü", Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**, Yıl: 2, S. 16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 31.

⁹⁷⁶ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 48.

⁹⁷⁷ "Gülcülük", Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**, Yıl: 3, S. 20, Nisan-Haziran 1938, s. 23.

20 derecede donarken Trakya gülyağı 8 derecede donuyordu. Bu durum önceleri bir sorun olabilirdi. Çünkü I. Dünya Savaşından önce Avrupa piyasaları donma dereceleri daha yüksek olan gülyağlarını tercih ediyorlardı. Oysaki artık durum tam tersine dönmüş ve donma derecesi yüksek storepten oranı düşük olan gülyağları rağbet görmeye başlamıştı. Dolayısıyla storepten oranının düşüklüğü, Trakya gülyağcılığı açısından büyük bir avantajdı⁹⁷⁸.

1940 yılına gelindiğinde müfettişlik bölgesinde; Edirne merkez, Karaağaç, Lüleburgaz ve Babaeski kazalarında olmak üzere dört gülistan oluşturulmuştu⁹⁷⁹. Ayrıca “bölgede “gülyağcılık kursları” açılarak bu alanda nitelikli elemanlar da yetiştiriliyordu⁹⁸⁰. Umumi müfettişliğin bu çalışmaları sonucu; Trakya’da yarım asırdır kaybolmuş olan gülcülük hareketi yeniden başlatılmış ve Avrupa piyasalarına sürülecek derecede nitelikli gülyağı üretilmeye başlanmıştı.

2.2.3.2. Bahçecilik ve Bağcılık Alanındaki Çalışmaları

Trakya Umumi Müfettişliği bölgesi dahilinde sadece tarla ziraatının değil bahçecilik ve bağcılığın gelişmesi için de önemli çalışmalar yaptı. Bu iki alandaki gelişmeler, bölge ekonomisinin gelişimine ciddi katkılar sağladı.

2.2.3.2.1. Bahçecilik

Umumi müfettişlik; bölgede meyveli ve meyvesiz ağaç sayısının arttırılmasının bir yandan köylüye ekonomik bir gelir kaynağı olacağı, diğer yandan da bölgenin yeşil bir görüntüye kavuşmasını sağlayacağı düşüncesinden hareketle kuruluşundan itibaren bu konuya titizlikle eğildi. Bu konu 5 yıllık kalkınma planına da alındı.

Bölgede bahçeciliğin yaygınlaştırılmasının temel şartı üreticilere bol sayıda ve ucuz şekilde fidan dağıtmaktı. Bu konuda oldukça başarılı çalışmalar yapıldı. Müfettişlik kurulduktan sonraki ilk iki yıl içinde, Edirne fidanlığından yetiştirilen fidanlar hemen hemen tüm Trakya’ya dağıtıldı ve bölgenin her tarafında fidanlıklar kurulmaya başlandı. Örneğin Edirne’de sadece 1936 yılında Edirne merkezde 3, Lalapaşa’da 2, Havsa’da, Süleoğlu’nda, Tatarlar’da, Uzunköprü’de, Çobanpınar’da,

⁹⁷⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 166.156.13, Tarih: 19.06.1940, s. 3.

⁹⁷⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 166.156.13, Tarih: 19.06.1940, s. 1, 4.

⁹⁸⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 3.

Meriç'te, Nasuhbey'de, Keşan'da ve İpsela'da da birer adet olmak üzere toplam 14 adet fidanlık kuruldu. Bu fidanlıkların toplam arazisi ise yaklaşık 200 dekar kadardı⁹⁸¹.

1936-1937 yılında bölgedeki fidanlıklardan, 41.408 aşılı ve 70.487 aşısız olmak üzere toplam 111.895 fidan dağıtıldı. Bu fidanlar; badem, erik, zerdali, zeytin, dut, şeftali, ceviz, kayısı, nar, malta eriği, elma, armut, akasya, ayva, vişne olmak üzere büyük çeşitlilik gösteriyordu⁹⁸². Her fidan, yetiştirilmesi için en uygun olan yerlere gönderiliyordu.

Bölgede açılan fidanlıklar her geçen yıl daha da genişletildi. Örneğin 1937 yılında Tekirdağ "numune fidanlığı" 200 dekar genişletildi. Bunun için çeşitli bahçeler istimlak edildi, bu iş için gereken para ise Ziraat Vekâletinden gönderildi⁹⁸³. Vize, Lüleburgaz, Gelibolu, Saray ve Pınarhisar kolektif fidanlıkları da aynı yıl genişletilen fidanlıklar arasındaydı. Ayrıca Uzunköprü, Keşan, Malkara, Çorlu, Şarköy, Mürefte ve Meriç kolektif fidanlıklarının da genişletilmesi kararlaştırılmış, istimlak çalışmalarına başlanmıştı. Aynı yıl, Lüleburgaz Devlet Üretim Çiftliği'nde de toplam 500 dekarlık bir fidanlık kurma çalışmaları başlatıldı⁹⁸⁴.

1937 Kasımında genişletilmesi kararlaştırılan bir başka fidanlık Edirne Numune Fidanlığı idi. Edirne Fidanlığı 1936'da kurulmuş ve aynı yıl 100 dekar genişletilmişti. 1937 yılında, Ziraat Vekâletinden sağlanan para yardımıyla dört büyük bahçe istimlak edilerek Edirne Fidanlığı Meriç'e doğru yeniden genişletildi⁹⁸⁵. 1937 yılında; Burgaz, Kaynarca, Vize merkezlerinde birer dönüm olarak kurulan kolektif fidanlıkların arazisi; 1938 yılında Burgaz'da 17, Vize'de 32 dönüme yükseltildi. Buralarda yetiştirilen çeşitli fidanların sayısı da bir sene içinde 60.000'den 100.000'e çıktı⁹⁸⁶.

Müfettişlik bölgesindeki belediyeler için fidanlık açmak mecburi tutuldu ve bu sayede fidanlık açmayan Belediye kalmadı. Köylüler tarafından çok benimsenen bu fidanlıklar, üç dekar ile elli dekar arasında değişen araziye sahipti. Bu fidanlıkların bakımı, buralarda ekilen tohumlar ve yetiştirilen fidanlar Umumi Müfettişlik Ziraat

⁹⁸¹ TC MDM, Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne, Ankara: 1939, s. 45.

⁹⁸² Trakya Umumi Müfettişliği, İstatistik Yıllığı, c.II, s. 114-115.

⁹⁸³ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 26.

⁹⁸⁴ Edirne Postası, 25 Kasım 1937, S. 698, s. 1.

⁹⁸⁵ Edirne Postası, 11 Aralık 1937, S. 700, s. 1.

⁹⁸⁶ Trakya'da Yeşilyurt, 13 Şubat 1938, S. 723, s. 1.

Müşavirliği'nin gözetimi ve programı ile yürütülüyordu⁹⁸⁷. Bölgedeki fidanlıkların “ana damızlıkları”, ise Edirne ve Pınarhisar fidanlıklarından ve İstanbul Numune Fidanlığı'ndan gönderiliyordu⁹⁸⁸.

Bu çalışmalar sonucu Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde fidancılık ve ağaçlandırma çalışmaları hızla gelişti ve yaygınlaştı. 1937 yılında müfettişlik bölgesindeki fidanlık sayısı 57'e ulaştı⁹⁸⁹. Örneğin 1938 yılında Kırklareli'nde Pınarhisar Nahiye merkezindeki 63 dekarlık mükemmel fidanlığın yanısıra, Lüleburgaz, Vize, Babaeski kaza merkezleri ile İnece nahiye merkezinde de birer kolektif fidanlık oluşturuldu. Bu fidanlıklardan her sene dağıtılan fidanlar ise şu şekildedir⁹⁹⁰:

<u>Fidanlık Adı</u>	<u>Meyveli Fidan</u>	<u>Meyvesiz Fidan</u>	<u>Kavak</u>	<u>Toplam</u>
Pınarhisar	30.000	65.000	60.000	155.000
Lüleburgaz	26.000	40.000	17.000	83.000
Vize	10.000	15.000	70.000	95.000
İnece	5.000	10.000	36.500	51.500
Babaeski	-	-	13.000	13.000
Yekün	71.000	130.000	196.500	397.500

Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, 1938 yılında Ulus gazetesine verdiği demeçte; “*Toprağın bünyesini değiştirecek ve çoraklığını giderecek çalışmaları ön safa aldık: Ağaççılık, fidancılık, meyvecilik, bağcılık, kavak yetiştiriciliği, küçük koruluklar açma...Trakya ovalarını bir ormancılık merkezi haline getireceğiz*”⁹⁹¹.” sözleriyle, konuya verdikleri önemi bir kez daha vurguladı.

Gerçekten de bölgede ağaç yetiştiriciliği-bahçecilik alanında yapılan çalışmalar günden güne ilerledi. 1939 yılına gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişliği bölgesi dahilinde 80 fidanlık oluşturulmuştu. Bunların dördü devletin, altısı vilayetlerin ve

⁹⁸⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 19.

⁹⁸⁸ *Edirne Postası*, 25 Kasım 1937, S. 698, s. 1. Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 26.

⁹⁸⁹ “Kalkınma Hareketleri”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 8, Mart 1937, s. 25.

⁹⁹⁰ Kırklareli Valiliği, *Cumhuriyetin 15. Yılında Kırklareli*, Kırklareli, 1938, s. 29.

⁹⁹¹ *Ulus*, 28 Mart 1938, s. 8.

yetmiş de kolektif olarak belediye ve köylerin ya da doğrudan köylerindi. Fidanlıklar toplam olarak 2400 dekarlık bir araziye yayılmış durumdaydı⁹⁹².

1940 yılında sadece Edirne Fidanlığı'ndan; 40.000 meyveli fidan ve 60.000 de akasya fidanı köylüye ücretsiz olarak dağıtıldı. Aynı yıl, Tekirdağ'daki vilayet fidanlığından da 20.000 meyve fidanı yine parasız olarak köylüye verildi. Bölge dahilinde kurulmuş olan kolektif fidanlıklardan köylüye dağıtılan meyveli ve meyvesiz fidanların sayısı ise 1.000.000 kadardı. Ayrıca tüm köylerde planlı bir şekilde kurulmuş olan kavaklıklarda 4.000.000 kavak çeliklenmişti. Müfettişliğin emriyle her vilayet, köy hesabına değil, özel idareler hesabına her yıl en az elliser bin kavak dikmekle mükellef kılınmıştı. 1940 yılı için Edirne Valiliği kavaklığı asfalt yol üzerinde Oğulpaşa köyünde, Kırklareli Valiliği Vize merkezde, Tekirdağ Valiliği ile Çanakkale Valiliği ise vilayet merkezinde kurmağa karar vermiş ve dikim çalışmalarına başlamışlardı⁹⁹³. Umumi müfettişliğin bu alandaki çalışmaları ilerleyen tarihlerde de devam etti. Örneğin 1942 yılında; Trakya Umumi Müfettiş Vekili Vehbi Demirel, Çanakkale'ye gelerek, vali ve diğer idarecilerin katıldığı, bir toplantı yaptı. Bu toplantıda vilayetteki tüm köylerin, kasaba belediyelerinin ve özel idarelerin katılacağı ve valinin başkanlığı altında bir birlik kurulması direktifini verdi. Bu birlik; Babaeski ve Vize kazalarında yeni fidanlıklar kuracaktı. Toplantıda ayrıca Türkgeldi ve Sarımsaklı çiftliklerinde yetiştirilen fidanların köylülere dağıtılması plana bağlandı. Bu toplantıdan sonra Çanakkale Valisi, vilayetin baytar ve ziraat müdürü, umumi müfettişin verdiği direktifler dahilinde çalışmalara başladılar⁹⁹⁴.

Umumi müfettişlik; bölgenin iklimine uygun olan; ceviz, nar, yenidünya, mandalina ağaçlarının yaygınlaştırılmasına özellikle dikkat ediyordu. Bunun için başka şehirlerden de fidanlar getirtildiği oluyordu. Örneğin Antep'ten fıstık, Rize'den mandalina fidanları getirtilmişti⁹⁹⁵.

Bölgede bahçeciliğin gelişmesi noktasında, Trakya'da kendi kendine yabani olarak yetişen ağaçlardan da yararlanıldı. Trakya'nın özellikle Balkan tarafındaki kısımlarında, bölge için servet kaynağı olabilecek sayıda yabani meyve ağacı vardı.

⁹⁹² TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 6. Haziran 1939 tarihli bir gazete haberine göre ise Trakya'daki fidanlık sayısı 120'ye ulaşmıştı. Bkz., Edirne Postası, 10 Haziran 1939, S. 848, s. 1.

⁹⁹³ Edirne Postası, 23 Mart 1940, S. 927, s. 1.

⁹⁹⁴ Özdilek, 3 Aralık 1942, S. 461, s. 1.

⁹⁹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 32.

Bunlar; fındık, ceviz, ahlat, elma, kiraz, erik, kızılıncık gibi çeşitli ve değerli ağaçlardı⁹⁹⁶. Müfettişlik bu konuya da el attı ve çalışmalara başladı. Bu tür yabancı ağaçlar yerlerinden sökülerek uygun olan yerlere götürüldü ve buralara dikilerek aşılandı. Yerleri uygun olanlar ise bulundukları yerlerde aşılanarak yabancı olmaktan çıkarılıp meyve ağacı haline getirildi⁹⁹⁷.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin bölgede bahçecilik ve bağcılığın gelişmesi için uygulamaya koyduğu önemli bir proje de modern aşılama yöntemlerini bilen, bahçecilik ve bağcılık konusunda donanımlı elemanlar yetiştirmektir. 1930'lu yıllarda, Ziraat Vekâletine bağlı olarak çalışan ziraatçı sayısı yaklaşık bin civarındaydı ve bunlardan Trakya bölgesine düşen sayı ise yalnızca yirmi ikiydi. Oysaki Trakya'nın yaklaşık bin köyü vardı ve bu bin köy için en az yüz ziraatçı gerekliydi. Bu kadar ziraatçının okullarını bitirip de bölgeye gelebilmeleri ise en azından 30 yıl alırdı. Öyleyse bu süre zarfında köylere modern tarım yöntem ve tekniklerini sokabilmek için başka bir yol bulunmalıydı. İşte Trakya Umumi Müfettişliği bu noktadan hareketle, Trakya köylüsünü çabuk ve pratik bir şekilde yetiştirecek ziraat kursları açmaya karar verdi⁹⁹⁸.

Umumi müfettişlik bölgede ziraat kursları açma girişimine 1936 yılında başladı. Umumi Müfettiş Kazım Dirik Başvekile sunduğu bir raporda bölgede iki yıllık pratik ziraat kursları açılmasını teklif etti. Bunun Trakya'nın zirai ve ekonomik kalkınması için son derece gerekli olduğunu dile getirdi. Müfettişliğin bu teklifi olumlu karşılanmakla birlikte bu iş için gereken 60.000 lira Ziraat Vekâletince karşılanmadı⁹⁹⁹. Ancak yine de 1936 yılında Edirne ve Pınarhisar fidanlıklarında, ilk ziraat kursları açıldı. Kurslar iki yıl devam edecekti ve bağ, fidan, aşıcılık, haşere ile savaş vb zirai konularda eğitim verilecekti. İlk açılan kurslara toplam 40 köylü genci alındı¹⁰⁰⁰.

Açılan kurslarda yetişen kişilere "tarımbaşı" adı veriliyordu. Bu nedenle kurslara "Tarımbaşı Kursu" da denilmekteydi. Tarımbaşılardan köyün yaşamında son derece önemli bir yere sahip olacakları düşünülüyordu. Hatta öyle ki müfettişliğin "Türk Köyünün İleride Alacağı Durum" ile ilgili hazırladığı bir raporda köy için

⁹⁹⁶ A.R. Dursunkaya, "a.g.m.", Kırklareli Halkevi, *Batıyolu*, Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 3.

⁹⁹⁷ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 37.

⁹⁹⁸ F. Kuşçuoğlu, "Trakya'da Fıdancılık ve Ziraat Kursu", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 21.

⁹⁹⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.10, Tarih: 20.07.1936, s. 1-2.

¹⁰⁰⁰ TC MDM, Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü (1936), s. 30.

yetiştirilmesi gereken elemanlar; Muhtar, Öğretmen, Tarımbaşı, Hayvan Sağlık Korucusu, Nalbant Ustası, Ebe ve Sağlık Korucusu olarak sıralanmıştı¹⁰⁰¹.

İlerleyen tarihlerde, kursların yaygınlaştırılması ve Trakya'nın dört merkezinde ellişer kişilik dört kurs açılması için Başvekâlet ve diğer Vekâletlerle iletişime geçildi¹⁰⁰². Başvekâletten; Biga, Çorlu, Babaeski ve Keşan'da açılması düşünülen ve ellişer kişi alınması hesaplanan bu kurslar için, toplam 60.000 lira ödenek istendi¹⁰⁰³. 1937 yılında Edirne'deki Ziraat Bahçesinde yeni bir kurs açıldı. Kursu, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki vilayetlerden toplam 40 köy genci seçilerek alındı¹⁰⁰⁴. Tarımbaşı kurslarında aşıcılık ve fidancılık öğretimi esastı¹⁰⁰⁵. Ancak tarımbaşlarına sadece aşıcılık ve fidancılık alanlarında değil; ayrıca; bağcılık, gülcülük, arıcılık, kozacılık, tavukçuluk, tavşancılık, peynircilik konularında son derece sıkı bir eğitim veriliyor ve bu alanlarda da belge alıyorlardı¹⁰⁰⁶.

Bu gençler başlarında öğretmenleri olmak üzere her yıl aşılama mevsiminde bölge dahilinde yaklaşık bir ay süren bir aşılama seyahatine çıkıyor ve bölge fidanlarını aşılıyarak okullarına dönüyorlardı¹⁰⁰⁷. Bu uygulama bir nevi staj niteliğindedir. Örneğin 1938 yılı Eylül'ünde 45 tarımbaşı genç, öğretmenleriyle birlikte; Vize, Kırklareli, Çanakkale, Gelibolu, Eceabad, Bayramiç, Biga ve Yenice vilayet ve kazalarına gitti. Buralarda zeytincilik uzmanları ile birlikte çalışan tarımbaşı gençler; Çanakkale vilayeti dahilinde 55.000, Kırklareli vilayeti dahilinde de 40.000 aşı yaparak Ekim ayında okullarına döndü¹⁰⁰⁸.

Yetiştirilen gençler, kurslardan mezun olduktan sonra, tarımbaşı olmak üzere köylere gönderildi. 1936'dan 1939'a kadar Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde 100 köy genci tarımbaşı olarak yetiştirildi¹⁰⁰⁹. Bunlara, gittikleri köylerde aşılama faaliyetlerine devam edebilmeleri için; budama makinesi, aşı çakısı, aşı baltası takmağı, aşı baltası, testere, balta gibi, aletler de verildi¹⁰¹⁰.

¹⁰⁰¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.1, Tarih: 02.08.1938, s. 4.

¹⁰⁰² TC MDM, Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü (1936), s. 30.

¹⁰⁰³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s. 4.

¹⁰⁰⁴ "Edirne'de Aşıcılık ve Fidancılık Kursu", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 15, Birinciteşrin (Ekim) 1937, s. 27.

¹⁰⁰⁵ Bu sebeple kursa "Aşıcılık ve Fidancılık Kursu" da deniliyordu.

¹⁰⁰⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹⁰⁰⁷ Edirne Postası, 13 Ekim 1937, S. 685, s. 1.

¹⁰⁰⁸ Edirne Postası, 8 Ekim 1938, S. 783, s. 2.

¹⁰⁰⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹⁰¹⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.3, Tarih: 03.11.1938, s. 1.

Bölgede bahçecilik çalışmalarının yaygınlaştırılması için başlatılan “fidancılık” girişimi; Trakya’nın, ağaçlandırılmasını açısından da son derece yararlı sonuçlar verdi. Ağaçlandırma çalışmalarında; bölge fidanlıklarında yetiştirilen ve çabuk büyüyen söğüt ve kavak ağaçları tercih edildi¹⁰¹¹. Nitekim Müfettişlik bölgesindeki fidanlıklarda her yıl ortalama 2.000.000 kavak fidanı yetiştirildi¹⁰¹² ve bu fidanlar; Trakya’daki cadde, şose, hendek, çay ve nehir kenarlarına ve meydanlıklara, mezarlıklara, bahçelere diktirildi¹⁰¹³. Fidanlar dikildikten sonra; bunların yetişmesini ziraat memurları takip etti ve Belediyeler de dikilen fidanları özenle korudu¹⁰¹⁴. Tüm bu çalışmalar sonucu Trakya günden güne daha yeşil bir bölge haline gelmeye başladı.

Bu çalışmalar, yeni bir ekonomik gelir kaynağı yaratmanın, bölgenin yeşillendirilmesini sağlamanın yanında; köylerin yakacak gereksinimlerinin karşılanması noktasında da yararlı oldu. Trakya’nın yaklaşık 200 köyünde yakacak orman ağacı yoktu ve fidanlıklarda yetiştirilerek dağıtılan akasya fidanları sayesinde bu köylerde; yeni “baltalık”lar kuruldu. Ayrıca dağıtılan kava fidanları sayesinde bölgede ev yapımı için son derece gerekli bir malzeme olan kerestenin de bölge içerisinden sağlanabilmesinin yolu açıldı¹⁰¹⁵.

Müfettişlik, “Beş Yıllık Köy Kalkınma Planı”na da almış olduğu, Trakya’nın ağaçlandırılması işini her yıl artan bir hızla devam ettirdi. Böylece hem bölge dahilinde pek çok meyve fidanlığı kurulmasını ve ekonomik bir gelir kapısı açılmasını, hem de bölgenin günden güne daha yeşil bir hale gelmesini sağladı.

2.2.3.2.2. Bağcılık

Umumi müfettişliğin bir diğer önemli çalışması da bölgede bağcılığın geliştirilmesiydi. Trakya öteden beri bağcılığıyla bilinen, şarapçılığıyla ün salmış bir bölgeydi. Burada üretilen şaraplar, Avrupa şaraplarına “büke vermek¹⁰¹⁶”, “kupaj

¹⁰¹¹ Edirne Postası, 22 Ocak 1938, S. 711, s. 1.

¹⁰¹² TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 6.

¹⁰¹³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 30.

¹⁰¹⁴ Edirne Postası, 22 Ocak 1938, S. 711, s. 1.

¹⁰¹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 30-31.

¹⁰¹⁶ Büke vermek; olgun ya da olgunlaşmakta olan şarapların kokusunu anlamakta kullanılan bir terimdir. Şarapta, üzümden gelen birincil aromalar ile fermantasyon ve yaşlandırma sırasında oluşan ikincil ve üçüncül aromaların kompleks bileşkesi olarak da tanımlanabilir. Kaynak: <http://www.sarapuzmani.com>. Trakya üzümlerinin dış piyasalara “büke vermek” amacıyla satılması, şarapların aromalarındaki bileşkeyi sağlamak amacıyla ihraç ediliyorlardı anlamına gelmektedir.

yapmak¹⁰¹⁷ için dış pazarlara gönderilirdi. Ancak son dönemlerde, savaşlar ve filoksera¹⁰¹⁸ tahribatı yüzünden bağlar kurumuş, bağcılık ve şarapçılık gerilemişti. Lozan Barış Antlaşması'yla bölgenin sükûnete kavuşmasından sonra bağcılığın yeniden gelişmesi için çalışmalara başlanmış ve Tekirdağ ve Kırklareli'nde, filokseraya dayanıklı, Amerikan asma çubuğu yetiştirilerek bölge bağcılarına her yıl bir buçuk milyona yakın, aşıllı ve köklü bağ çubukları dağıtılmaya başlanmıştı¹⁰¹⁹. Ancak yapılan çalışmalar yeterli olmamıştı.

Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan hemen sonra bölge ekonomisi için son derece önemli olan bağcılık-şarapçılık işine el attı. Trakya'nın ilk Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey bölge dahilinde yaptığı inceleme gezisi sonrasında kaleme aldığı raporda, bağcılıkla ilgili olarak şunları kaydetmişti:

"Tekirdağ, Barbaros, Mürefte, Şarköy sahil mıntıkası ve Bozca ada, Çardak, Lapseki mıntıkası birinci derecede olmak üzere Trakya ve Çanakkalenin hemen her köşesinde inkişaf kabiliyetini haizdir....(Bölgede) bağcılık ve şarapçılık en büyük refah vasıtası olacak ve inkişaf ettikçe bu günkü nüfusun bir kaç mislini doyuracak bir kıymat bulacaktır. Şayanı arzudur ki bu sanatın bilgileri zaman zaman bu mıntıkada dolaştırılacak alâkadarlar irşat edilsin ve fennin icab ettirdiği hedefe doğru halk yürüyüşünde rehber olsunlar"¹⁰²⁰.

Müfettişliğin hazırladığı bu rapordan sonra bölgedeki bağcılık faaliyeti konusu, kapsamlı olarak ilk kez, Eylül 1934'de Edirne'de yapılan Valiler Kongresinde ele alındı. Bu toplantıda; İktisat Vekâleti Ticaret Genel Müdürü İsmail Hakkı Bey'in başkanlığı altında uzman bir heyet tarafından hazırlanan Trakya Bağcılığı ile ilgili rapor görüşüldü. Raporda; bağcılığın Trakya ekonomisinde önemli yer tutabilecek potansiyele sahip olduğu, ancak bölgedeki bazı bağcılık merkezlerinde bağların sadece ihraç malı

¹⁰¹⁷ Kupaj; iki veya üç, bazen de daha çok sayıda farklı şarabın değişik oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen ve doğal olarak karışıma giren her bir çeşitten farklı bir karaktere bürünen şaraptır. Kupaj kendisini meydana getiren şaraplardan daha kaliteli olması amaçlanarak yapılır. Bu kalite yükselmesi de karışıma giren şarapların birbirlerinin eksik yönlerini tamamlayan cinslerden seçilmesiyle sağlanır. Kaynak: <http://www.evdesarap.org/sss.htm#13>. Yani Trakya Üzümleri önceleri, dış piyasalarca, şarapların kalitesini yükseltmek amacıyla satın alınmaktaydı.

¹⁰¹⁸ Filoksera; bağda (asmada) zarar yapan homojen kanatlılar (Homoptera) takımına bağlı küçük bir böcektir. Asma biti de denir. Amerika menşeli bir zararlıdır. İlk defa yabancı Amerikan asmalarında (*Vitis riparia* ve *Vitis rupestris*) üzerinde rastlanmıştır. Göçlerle Amerika'dan Avrupa'ya geçmiştir. Türkiye'de 1881 yılından itibaren ilk defa Trakya taraflarında görülmüştür. Asmanın kök ve yapraklarında yaşayan iki formu vardır. Gelişimini asmada tamamlar. Uzun emici hortumlarıyla yaprak ve kökleri emerler. Emme sonucu kök ve yapraklarda urlar (şişkinlikler) meydana getirirler. Bitkinin zayıflamasına, veriminin düşmesine ve zamanla kurumasına sebep olurlar.

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Asma_biti

¹⁰¹⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 34.

¹⁰²⁰ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 68-69.

yaş üzüm üretimine yöneldiği, bu durumun yanlış olduğu; Trakya'daki bağcılığın ilk hedefinin ihraç için şaraplık üzüm yetiştirmek olması gerektiği; önceden Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne'nin Kırca Salih (Zalof) şaraplarının ihraç ürünleri arasında olduğu ancak savaşların ve filokseranın tahribatı sonucunda bağ sahalarının azaldığı, bazı bağların tamamen kuruduğu; Türk şaraplarının dış pazarlarda yerini başka şaraplara terk ettiği; kendi şaraplarını ıslah etmek için Türk şaraplarını karıştırmak zorunda olan bazı ülkelerin Türkiye'deki ile aynı cins üzüm yetiştirme ve şarap yapma yoluna gitmeye başladığı; Türk şaraplarının dış pazarlarda eski şöhret ve mevkiini alabilmesi için; rakipleri ile mücadele edebilecek kalitede imal edilmesi hususunda gereken tedbirlerin alınması, reklam ve propagandaya da önem verilmesi gerektiği açıklandı¹⁰²¹.

Bu toplantıdan bir süre sonra Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya'daki bağcılığın durumunu ve alınması gereken tedbirleri belirlemek amacıyla, bağcılık uzmanı Selahattin Bey'e bir rapor hazırlattı. Rapor bölgedeki bağcılığın ne kadar gerilediğini ve gerekli tedbirler alınmazsa, müfettişliğin en önemli ekonomik projelerinden biri olan bağcılık-şarapçılığın geliştirilmesinin olanaksız olacağını tüm çıplaklığıyla ortaya koydu. Rapora göre;

Trakya'da 9350 hektar bağ vardı. Bu miktar 25 sene önceki bağ miktarının 1/6 sı kadardı. Bağ miktarındaki bu gerileyişin yanında ayrıca kalan bağlarda da verim son derece düşmüştü. Kalan bu bağlardan ya pek az ürün alınıyor yada hiç alınamıyordu. Önceden iç ve dış pazarlara ihraç yapan Edirne ve Kırklareli artık kendi yaş üzüm gereksinimini dahi karşılayamaz duruma düşmüş ve dışarıdan üzüm satın almaya başlamıştı. Çanakkale ve Tekirdağ görece olarak daha iyi durumdaydı. Bu iki vilayet kendi gereksinimlerini karşıladıktan başka bir miktar da üzüm ihraç edebiliyordu¹⁰²².

Bağcılığın gerileyişi, şarapçılığın da gerilemesine neden olmuştu. Önceden sadece Kırklareli vilayetinde her sene 1.800.000 kg ve Edirne'nin Kırca Salih (Zalof) nahiyesinde 4.000.000 kg şarap üretilirken artık Trakya'da şarapçılık hemen hemen tamamıyla bitmiş durumdaydı¹⁰²³.

Trakya bağcılığını bitme noktasına getiren üç temel neden vardı. Bunlardan birincisi savaşlar ve işgallerin yıkıcı etkisiydi. Bölgenin geçirdiği felaketler, bağların

¹⁰²¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11, Tarih: 03.06.1935, s. 2.

¹⁰²² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 4.

¹⁰²³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 2.

tarumar edilmesine, bağcılıkla uğraşanların bir kısmının bölgeyi terk etmesine ve sonuç olarak bağların bakımsız kalıp kurummasına yol açmıştı. İkinci bir sebep, Filokseranın yarattığı tahribattı. Edirne'ye 1910'larda, Tekirdağ'a ise 1920'lerde girdiği tahmin edilen bu zararlı haşere, bağlara öyle büyük zarar vermiştir ki örneğin Bozcaada'daki 4.000 dönüm bağdan 500 dönümü tamamen kurumuştur. Üçüncüsü de bölgeye yerleştirilen göçmenler, bilgisizlik ve sermayesizlikti. Bağcılık alanlarına yerleştirilen göçmenlerden bir kısmı, bu konuda bilgisiz olduklarından, buradaki bağlar bozulmuş, bunlar sökülerek başka ürünler ekilmeye başlanmıştı. Ancak bu mntıklar başka ürün ekimine uygun olmadığından halk fakir kalmıştı. Tufeyli hastalıklarla sistematik mücadele yapacak bilgiye de sahip olmadıklarından verim son derece düşmüş, çoğu yerde dönüm başına alınan üzüm miktarı 200 kg'ye kadar gerilemişti. Bağ bozumundan hemen sonra asma yapraklarının hayvanlara yedirilmesi de asmanın güçsüzleşmesine ve veriminin düşmesine neden olan bir başka etkendi. Ayrıca sermayesizlik yüzünden gübre kullanılamamakta ve bu da verimi düşürmekteydi¹⁰²⁴.

Bir diğer önemli sorun da Trakya üzümünün pazarlanması konusunda yaşanan sıkıntıydı. Bu üzümlerin satılabileceği tek yer Tekirdağ'daki şarap fabrikasıydı. Burası "yapıncak" üzümlerinin kilosunu 1 ile 2.75 kuruş arasından alıyordu. Yani ortalaması 1.90 kuruştur ve bu fiyat üreticinin maliyetini karşılamıyordu. Bağların bakımsız bırakılmasının bir nedeni de bu durumdu¹⁰²⁵.

Raporda çözüm yolları da gösterilmekteydi. Bunun için öncelikle; iklim, toprak ve üzüm çeşitlerine en uygun Amerikan asmalarının seçilmesi ve yerli asmaların dikiminin yasaklanması gerekliydi. Ayrıca; şarapçılık temel bir hedef olarak belirlenerek bu hedef doğrultusunda çalışılmalı, Trakya bağcı ve şarapçıların bilgileri yükseltilmeli, tufeyli hastalıklarla sistematik mücadele yapılmalı, örnek bağ ve şaraphane kurulmalı, melezleme yöntemiyle yeni, kaliteli üzüm cinsleri üretilmeli, fidanlıklar kurularak aşılı bağ çubukları üretilmeli, bölge bağcılarına, gezici aşıcı ustaları aracılığıyla, aşılama öğretilmeli, bölgede bağcılık birlikleri ve şarap kooperatifleri kurulmalıydı¹⁰²⁶.

¹⁰²⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 5.

¹⁰²⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 6.

¹⁰²⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 6-7.

Trakya Umumi Müfettişliği bu rapordan elde edilen veriler ışığında Trakya bağcılığının mevcut durumunu ve alınması gereken önlemleri Başbakanlığa yazdı. Raporda; Trakya'da bağcılığın eski durumuna dönmesi için bölge bağcılığının Ziraat Bakanlığınca ele alınarak bir müdür ve bir program dahilinde sistematik olarak çalışılması gerektiğini belirtildi. Ayrıca en temel sorunun filoksera olduğundan hareketle, yerli asma dikmenin bir kanunla yasaklanması ve Amerikan asma çubuğunu üretilerek bölge bağcılarına dağıtılması gerektiği de dile getirildi. Bundan başka müfettişlik bölgesinde bağcılık bilgisini yükseltmek için gezici uzmanların görevlendirilmesi de bağcılığın gelişmesi için son derece yararlı olacağı; umumi müfettişlik bu konularda çalışmalar yapacaksa da, Ziraat Bakanlığının da teknik destek vermesinin son derece önemli ve yararlı olduğu vurgulandı¹⁰²⁷.

Bu konuda yapılması gereken en öncelikli çalışma “Amerikan Asma Çubukları” üretilmesi ve bunların aşılansarak bölge bağcılarına dağıtılmasıydı. Zira bu cins asmalar filoksera hastalığına karşı dirençlilerdi¹⁰²⁸. Bu temel düşünceden hareket eden umumi müfettişlik; bölgenin çeşitli yerlerinde asma fidanlıkları (bağcılık istasyonları) kurulmasını sağladı. Bu fidanlıklar öncelikle Tekirdağ ve Kırklareli’nde kuruldu. Tekirdağ ve Kırklareli’nde, Ziraat Vekâletine bağlı olarak kurulan bu asma fidanlıklarında yılda yaklaşık bir milyon Amerikan asma çubuğu yetiştirildi, bu fidanlar vilayet özel bütçesinden ayrılan ödenekle aşılatıldı daha sonra da maliyet fiyatına köylülere dağıtıldı. Hedef bu sayıyı yılda iki milyon çubuğa çıkarmaktı. Bunun için bölgede istimplâk yapılarak bağcılık istasyonlarının arazisi arttırıldı¹⁰²⁹. Nitekim 1939 yılından itibaren dağıtılan asma çubuğu sayısı 2-3 milyona çıkarıldı¹⁰³⁰.

Bu çalışmalar sonucu 1938 yılında gelindiğinde; Kırklareli’nde, kurumuş bağların yerine, yeniden 16.400 dekarlık yeni bağlar kuruldu¹⁰³¹. Edirne’de de 6386 dekar bağ yeniden oluşturuldu. Bu bağlarda tamamıyla Tekirdağ ve Kırklareli fidanlıklarında yetiştirilen Amerikan asma çubukları kullanıldı¹⁰³².

Fidanlıklarda yetiştirilen Amerikan asma çubuklarının, aşı çağına gelmeden önce ücretsiz olarak köylülere dağıtıldığı da oluyordu. Bu durumda bunları alan köylü

¹⁰²⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.11., Tarih: 03.06.1935, s. 3.

¹⁰²⁸ A.R. Dursunkaya, “a.g.m.”, Kırklareli Halkevi, *Batıyolu*, Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 3.

¹⁰²⁹ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya* (1938), s. 37.

¹⁰³⁰ TC MDM, *1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya*, s. 6.

¹⁰³¹ Kırklareli Valiliği, *Cumhuriyetin 15. Yılında Kırklareli*, s. 30-31.

¹⁰³² TC MDM, *Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne*, s. 54.

bağına bu çubukları diktikten sonra, zamanı geldiğinde aşı yapmak veya yaptırmak zorundaydı. Ancak bölgede yeteri kadar aşıcı yoktu¹⁰³³. Bu durumun ciddi bir sorun oluşturduğunu gören umumi müfettişlik, bağcılık konusunda da; bölgede faaliyet gösteren “tarımbaşısı kursu”ndaki öğrencilerden yararlanma yoluna gitti. 1938 yılında bu kursun öğrencileri bölge dahilinde aşılama çalışmalarını yürütmek amacıyla, öğretmenleriyle birlikte, Çanakkale, Gelibolu ve Vize’ye gönderildiler¹⁰³⁴. Müfettişlik 1939 yılında da; Ziraat Kursundaki öğrencilerin, öğretmenlerin nezareti altında, bölgeyi dolaşarak Amerikan Asma Çubuklarına aşı yapmaları talimatı verdi. Bu tarihten sonra da aşılama çalışmalarında kurs öğrencileri kullanılmaya devam edildi¹⁰³⁵.

Müfettişlik bağlarda tahribata yol açan zararlı haşeratla da mücadele etti. Bağ çubuklarının sağlıklı yetiştirmeleri için gerekli yönlendirme ve bilgilendirme çalışmaları yaptırdı. Nitekim Ziraat Vekâleti; 1935 yılında gönderdiği bir yazıda; “kükürt işleri ile çok yakından alakalanarak bağcılık âleminde beliren tehlikenin önlenmiş” olmasından dolayı Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik’e teşekkürlerini bildirdi¹⁰³⁶.

Bölge bağlarının yeniden gelişmesi, yeni bağlar kurulması, zararlı haşaratlarla mücadele edilmesi gibi alanlarda yürütülen bu çalışmalar olumlu sonuçlarını vermekte gecikmedi. İç ve dış piyasada tutulan “papas karası”, “karalahna”, “çavuş yapıncak”, “Alpehlivan”, “Algenre”, “Hafızali” gibi sofralık ve şaraplık üzümlerin üretiminde artış oldu¹⁰³⁷.

Üretilen nitelikli üzümlerden, kaliteli şaraplar yapılabilmesi ve Trakya şaraplarının iç-dış piyasalarda yer bulabilmesi için modern şarapçılığın köylü tarafından öğrenilmesine de gereksinim vardı. Bu sebeple umumi müfettişlik 1937 yılında uygulamalı bir şarapçılık kursu açmaya karar verdi¹⁰³⁸. Kurs 1937’de Bozcaada’da açıldı ve 25 kişi kursa katılarak belge aldı¹⁰³⁹. Şarapçılık kursu sonraki yıllarda da açılmaya devam etti¹⁰⁴⁰.

¹⁰³³ Trakya’da Yeşilyurt, 27 Şubat 1939, S. 814, s. 1.

¹⁰³⁴ Ulus, 13 Eylül 1938, s. 3.

¹⁰³⁵ Trakya’da Yeşilyurt, 27 Şubat 1939, S. 814, s. 1.

¹⁰³⁶ DMA, Envanter No: 343.

¹⁰³⁷ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 34.

¹⁰³⁸ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 48.

¹⁰³⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹⁰⁴⁰ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 52. TC MDM, 1939 İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 28.

Ayrıca bölgede şarapçılığı ilerletmek amacıyla, Avrupa cinsi üzümler üzerine denemeler yapıldı. Özellikle Fransız “Bordo” şaraplarının üretiminde kullanılan “sauvignon” ve “pinot” cinsi üzümlerin denemeleri olumlu sonuçlar verdi. Bunun üzerine 1940 yılında, Tekirdağ’daki Şarap Fabrikası arazisi üzerinde yeni bir “numune bağı” kuruldu. Burada bu iki cins üzümün yetiştirilmesine başlandı¹⁰⁴¹.

Sonuç olarak Trakya Umumi Müfettişliği; Trakya bölgesinde öteden beri yapılagelen bağcılığın yeniden hayat bulması, bölgede kaliteli üzümler ve bu kaliteli üzümlerden seçkin şaraplar üretilebilmesi doğrultusunda önemli çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar sonucu Trakya’daki bağlar canlandı ve ayrıca yeni bağlar kuruldu. Bağcılık ve şarapçılık bölgede yeniden ekonomik bir gelir kapısı haline geldi.

2.2.3.3. Hayvancılık Alanındaki Çalışmaları

Trakya, hayvancılık açısından son derece uygun koşullara sahip bir bölgeydi. Hayvancılığın planlı bir şekilde ele alınarak geliştirilmesi, bölgede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi açısından önemli fırsatlar yaratabilirdi¹⁰⁴². Bu durumu göz önünde bulunduran Trakya Umumi Müfettişliği kuruluşundan itibaren hayvancılık işine titizlikle eğildi. Bu kapsamda, bölgede; büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, kümes hayvancılığı (Tavukçuluk ve Tavşancılık), arıcılık ve ipekböcekçiliği alanında önemli çalışmalar yaptı.

2.2.3.3.1. Büyük ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Alanındaki Çalışmaları

Trakya’da besiciliği yapılan en önemli büyükbaş hayvan “at”tı. At, bir yük ve taşıma hayvanı olarak kullanıldığı gibi, askeriye için de önemli bir hayvandı. O dönemin Türkiye’inde at, orduda hâlâ sıklıkla kullanılan bir savaş aracıydı. Trakya sınır bölgesi olması nedeniyle askeri açıdan stratejik bir bölgeydi. Bu bölgede önemli oranda askeri birlik vardı. Bu nedenle buradaki ordunun süvari birlikleri ve nakliyat işleri için ata gereksinimi oluyordu. Üstelik bu atların, uzun sınırları aşabilecek kadar güçlü olmaları gerekiyordu. Bu nitelikte atların, ordunun bulunduğu yerde, yani Trakya’da, yetiştirilmesi arzu edilmekteydi¹⁰⁴³. Bu durumda hem ordu, en ekonomik

¹⁰⁴¹ Edirne Postası, 13 Ocak 1940, S. 908, s. 1.

¹⁰⁴² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.5., Tarih: 04.02.1935, s. 1.

¹⁰⁴³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.474.5., Tarih: 04.02.1935, s. 1.

yoldan at gereksinimini karşılayacak; hem de bölgede at yetiştiriciliği ekonomik bir kazanç kapısı haline gelecekti. Ancak Trakya'da yapılan incelemeler; bölgedeki atların gerek askeri amaçla ve gerekse zirai amaçla istenilen işleri yapabilecek nitelikte olmadığını ortaya koyuyordu¹⁰⁴⁴. Oysaki gerek yurt savunmasında ve gerekse ziraat işlerinde kullanılacak atların ülkenin içinden sağlanması son derece önemliydi. Bunun için de öncelikle cins damızlık aygırlar bulmak gerekiyordu.

Umumi müfettişliğin kuruluşundan sonraki ilk dönemde, bu sıkıntıyı çözebilmek için, yurtdışından cins damızlıklar alınması yoluna gidildi. Örneğin 1935 yılında, İcra Vekilleri Heyeti, Trakya bölgesindeki atların ıslahı için Macaristan'dan 32 baş damızlık aygır alınmasına; bu iş için Ziraat Vekâleti zootekni uzmanı Nurettin Aral'a 1500 liralık döviz ve siyasi pasaport verilmesine karar verdi¹⁰⁴⁵.

Ancak bu aygırların yurtdışından alınması hem çok pahalıya geliyordu hem de hayvancılık konusunda dışa bağımlılık yaratıyordu. Nitekim Trakya Umumi Müfettişi; Başvekil İnönü'ye gönderdiği bir raporda; Trakya bölgesinde hayvancılığın gelişmesi için gereken cins damızlıkların, Bulgaristan'dan büyük zahmetlerle ve ancak 20-30 baş kadar alınabildiğini; bunların fiyatlarının çok yüksek olduğunu belirtti. Üstelik ileride belki de çekememezlik yüzünden Bulgaristan Türkiye'ye hiç damızlık satmayabilirdi¹⁰⁴⁶.

Bu sıkıntıların yaşanmaması, bölge için gerekli olan cins damızlıkların, bölge dahilinde yetiştirilmesiyle mümkündü ve Trakya Umumi Müfettişliği de kuruluşundan kısa bir süre sonra bu konuda çalışmalara başladı. Bu konudaki en önemli çalışma bölgedeki "aygır depoları"nın genişletilmesiydi

Aygır depoları; köylünün kısraklarını cins aygırlarla çiftleştirebilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuş kurumlardı. Depolarda, hükümetin kendi haralarında yetiştirdiği ve seçtiği damızlıklar ile yabancı ülkelerden satın alınan cins damızlıklar bulunuyordu. Her depoda bir müdür, bir uzman baytar, ayniyat memuru, öğretici, seyis başı ve gereği kadar seyis vardı. Depolar; damızlıklar için yapılmış modern ahırlar, yemlikler, yem arabaları ve eğer dairelerin gibi bölümlerden oluşuyordu. Damızlık aygırlar bu depolarda, beslenmeleri, bakımları, sağlık durumları programlı bir şekilde

¹⁰⁴⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 1.

¹⁰⁴⁵ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2., Y.No: 53.21.3, Tarih: 25.03.1935.

¹⁰⁴⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.1, Tarih: 05.06.1937, s. 4.

düzenlenir ve uygulanırdı. Ayrıca her sabah seyisler nezaretinde düzenli olarak idman yaptırılırdı. Böylece damızlıklar “sıfat mevsimi”ne¹⁰⁴⁷ kadar her bakımdan hazır hale getirilirdi¹⁰⁴⁸.

Müfettişlik kurulduğu tarihte; Müfettişlik Bölgesinde; İnanlı, Tekirdağ, Babaeski (Kırklareli), Edirne ve Çanakkale aygır depoları olmak üzere toplam beş aygır deposu ve bu depolarda toplam 46 aygır vardı. Bunlardan İnanlı Aygır Deposu Ziraat Vekâletine, diğerleri ise vilayetlere aitti¹⁰⁴⁹.

Trakya Umumi Müfettişliği depolardaki aygır sayılarının arttırılması işine titizlikle eğildi. Merkezi hükümetle yaptığı yazışmalar, bu sayede almayı başardığı ödenekler sayesinde, bölgedeki aygır depolarında mevcut aygır sayılarının günden güne arttırdı. 1937 yılında depolardaki aygır sayısı; İnanlı’da 43, Tekirdağ’da 15, Babaeski’de 8, Edirne’de 9 ve Çanakkale’de 9 olmak üzere toplamda 84’e çıkmıştı¹⁰⁵⁰. 1938 yılında bölgedeki aygır depolarındaki aygır sayısı 120’ye çıkarıldı¹⁰⁵¹.

Umumi müfettişliğin, bölgedeki atçılığın gelişmesi için yaptığı bir diğer çalışma, bölgede “aşım durakları” açılmasıydı.

Aşım durakları, aygır depolarının küçük birer modeliydi. Burada da modern ahırlar, uzman baytar ve seyisler çalışıyordu¹⁰⁵². Aşım duraklarının kurulma amacı; kısıraklarını depolara getiremeyecek uzaklıktaki köylere hizmet etmektir. Aşım durakları; köylülerin taş, kum, kireç gibi malzeme ve vilayet bütçelerinin beşer yüz lira maddi yardımlarıyla kuruluyordu. Çiftleşme mevsimi geldiğinde, depolardaki damızlık aygırlar aşım duraklarına gönderiliyor ve burada köylülerin getirdiği kısıraklarla çiftleşiyorlardı. Bu süreç her yıl Nisan’da başlıyor ve üç ay devam ediyordu¹⁰⁵³.

Getirilen kısıraklar önce; sağlık kontrolünden geçiriliyor, sonra çiftleşme için hazır olup olmadıkları kontrol ediliyordu. Böylece tam anlamıyla sağlıklı ve hazır

¹⁰⁴⁷ Çiftleşme mevsimi.

¹⁰⁴⁸ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları*, İstanbul: Halk Basımevi, 1937, s. 13-14.

¹⁰⁴⁹ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 54.

¹⁰⁵⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 116.810.14, Tarih: 16.02.1936, s. 8.

¹⁰⁵¹ Bu 120 aygır, 1938 yılında, bölge dahilindeki 3257 kısırağa 3728 sıfat yaptı. Oysaki müfettişliğin göreve başladığı yıl depolarda toplam 46 aygır vardı ve bunlar aynı yıl 1824 kısırağa, 1987 sıfat yapmıştı. Trakya Umumi Müfettişliği, *İstatistik Yıllığı*, c.II, s.127. Bu durumda Umumi Müfettişliğin kuruluşundan sonraki beş yıl içinde aygır depolarındaki aygır sayıları da, bölgede bu depolardan faydalanan kısırak sayıları da ikiye katlanmış demektir.

¹⁰⁵² Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları*, s. 15.

¹⁰⁵³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 3.

olduğuna karar verilen kısıraklara, aygır veriliyordu. Gerek görülürse sun'i tohumlama da yapılıyordu. Aşım yapılan kısrağa bir "sıfat şahadetnamesi" veriliyordu. Kısırak sahibi muayenelere bu belge ile geliyordu. Kısırak gebe kalıp doğurursa şahadetnamedeki boş kısım dolduruluyor köy muhtarı ve azaları tarafından mühürleniyordu. Altı ay içinde aşımın yapıldığı yerin baytarına müracaat edilerek doğan tay gösterilerek "menşei şahadetnamesi" alınıyordu. Tüm bu hizmetler ücretsiz olarak veriliyordu Menşei şahadetnamesini almayan hayvan sahipleri tayları ile yarışmalara ve hayvan sergilerine katılamıyorlar, ayrıca tayın gelişimi süresince verilecek hizmetlerden yararlanamıyorlardı¹⁰⁵⁴.

Aşım durakları, her geçen yıl yaygınlaştırıldı. 1936 yılında müfettişlik bölgesinde 6 tane aşım durağı varken¹⁰⁵⁵, 1939'da bu sayı 43'e çıkarıldı¹⁰⁵⁶.

Aygır depolarının ve aşım duraklarının bu başarılı çalışmalarına rağmen; umumi müfettişliğin bölgede yaptırdığı incelemelerde bazı köylerin; aygır depolarına da aşım duraklarına da uzak oldukları ve bu sebeple de kısıraklarını buralara getiremedikleri tespit edildi. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için 1936 yılında çeşitli merkez köyler belirlendi ve 1937'den itibaren buralara "köy aşım durakları" kurulmaya başlandı. Kocahıdır, Pehlivanköy, Mandıra, Misinli, Velimeşe, Seymen, Gerlengeç köyleri, Köy Aşım Durağı açılan yerlerdi. Buralara toplam 58 köy bağlandı. Böylece köylülerin kısıraklarına sıfat yaptırmak için 8-9 saatlik yoldan gelmelerinin, işlerinden geri kalmalarının, hanlarda, otellerde para harcamalarının önüne geçilmeye çalışıldı¹⁰⁵⁷.

Umumi müfettişliğin bölgedeki atıcılığın gelişimi için yaptığı çalışmalardan bir diğeri de bölgede bir "tay büyütme çiftliği" kurulmasıydı. Bölgede yapılan incelemelerde; köylülerin at yetiştiriciliği konusundaki bilgi eksikliklerinden dolayı, taylara iyi bakılmadığı ve bu sebeple cins tayların giderek cılızlaştığı saptanmıştı. Bu sorunu çözebilmek için umumi müfettişlik 1936 yılında, Ziraat Vekâletinin para yardımlarıyla, Tekirdağ'ın Çorlu Kaza'sında, mera ve çayırları uygun olan Köprüce Çiftliği'nde bir "tay büyütme çiftliği" kurdu. Çiftlik, 50 taylık ahırlara sahipti. Amaç, köylünün elindeki tayları toplayarak bu çiftlikte modern yöntem ve tekniklerle, uzman

¹⁰⁵⁴ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları, s. 15-16.

¹⁰⁵⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 54.

¹⁰⁵⁶ TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 17.

¹⁰⁵⁷ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları, s. 21-24.

gözetiminde, yeterli beslenmelerini ve sağlıklı büyümelerini sağlayacak şekilde yetiştirmekti. Bu süreç zarfında tay sahipleri de tay bakımı ve beslenmesi hakkında uygulamalı olarak eğitim alacaklardı. Bu amaçla Çorlu kazası civarındaki at yetiştiricilerinden taylar toplanmaya başlandı¹⁰⁵⁸.

İlk dönem, bölge dahilinde 45 tay toplandı. Bu tayların iâşelerinin bir kısmı hayvan sahipleri tarafından; diğer kısmı ve veteriner, çoban ücretleri gibi türlü masrafları Ziraat Vekâleti tarafından; tayların çiftlik merasından yararlanmaları ve çiftlikte iskânları ise umumi müfettişlik tarafından karşılanıyordu¹⁰⁵⁹. Taylar, çiftlikte, bir sene boyunca besi ve bakıma tabi tutuluyor elde edilen büyük farklar halka gösterildikten sonra sahiplerine iade ediliyordu. Nitekim 1936 yılında çiftliğe alınan taylardan bazıları 1937 Çorlu Hayvan Sergisinde 30 liradan 60 liraya kadar para ödülü kazanacak kadar iyi duruma geldi ve sahiplerine iade edildi¹⁰⁶⁰.

Umumi müfettişlik bölgesinde yapılan incelemeler; Trakya'da sadece yeterli sayıda damızlık aygır değil, damızlık boğa da bulunmadığını, olanların da nitelikli olmadığını ortaya çıkarmıştı. Bu durum bölgedeki ineklerin giderek verimsizleşmesine ve köylülerin önemli bir ekonomik kayba uğramalarına neden oluyordu¹⁰⁶¹.

Bölgenin gereksinimini karşılayacak sayıda cins damızlık boğa ülke içinde bulunamıyordu. Bu sorunu çözebilmek için Bulgaristan'dan damızlık boğa satın alınma yoluna gidildiyse de bu hem çok pahalıya mal olmuş hem de istenilen nitelikte boğa alınamamıştı. Bunun üzerine umumi müfettişlik; yeterli sayıda ve kalitede damızlık boğa yetiştirmek için çalışmalara başladı. Böylece, umumi müfettişliğe bağlı Veteriner Grubu'nun bölge dahilinde dolaşarak; 6-8 aylık, sütten kesilmiş erkek danalar içinden bir seçme yapması ve seçilenlerin satın alınarak bir sene boyunca, uygun bir çiftlikte beslenerek damızlık boğa olarak yetiştirilmesi ve yetiştirilen bu damızlıkların, maliyet fiyatı üzerinden, köylülere satılması kararlaştırıldı. Bu karar uygulamaya konuldu ve 1936 yılında Ziraat Vekâleti'nin para yardımlarıyla, "Tay Büyütme Çiftliği" ile aynı yerde, Tekirdağ'ın Çorlu Kazasındaki Köprüce Çiftliğinde, bir de "Boğa Yetiştirme Çiftliği" kuruldu¹⁰⁶².

¹⁰⁵⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 1.

¹⁰⁵⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.1, Tarih: 05.06.1937, s. 5.

¹⁰⁶⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 1.

¹⁰⁶¹ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 71.

¹⁰⁶² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 2.

Boğa Yetiştirme Çiftliği kurulduktan sonra, çiftliğe kabul edilecek erkek danaları seçme süreci başladı. Trakya Umumi Müfettişliği Veteriner Müşaviri başkanlığındaki bir veteriner grubu bölgeyi dolaşarak alınacak hayvanları belirledi ve bunlar satın alınarak çiftliğe getirildi¹⁰⁶³.

Çiftlikte bir sene içinde 60 baş damızlık boğa yetiştirildi. Bu boğaların yetiştirilmesi 50 liraya mal oldu. Oysaki aynı nitelikte boğaların Bulgaristan'dan alınmasının maliyeti 168 liraydı. Müfettişlik yetiştirdiği boğaları, maliyet fiyatı üzerinden, gereksinimi olan köylere sattı¹⁰⁶⁴.

Tay ve boğa yetiştirme çiftlikleri konusundaki çalışmalar ilerleyen yıllarda artarak devam etti. 1937 yılında Şerefli Çiftliği kiralandı ve burada da bir tay ve boğa yetiştirme çiftliği kuruldu. Alınan başarılı sonuçlar üzerine çiftliklere alınan hayvan sayıları artırıldı¹⁰⁶⁵. Örneğin 1938 yılında Şerefli Çiftliğinde, damızlık boğa sayısı 110'a çıkarılmıştı¹⁰⁶⁶. 1940 yılına kadar, sadece Çorlu'daki çiftlikte, 500 tane damızlık halis boz ırk Plevne Boğası yetiştirildi ve bölge üreticilerine uygun fiyattan satıldı¹⁰⁶⁷.

Müfettişliğin bölgede hayvancılığın gelişmesi için başlattığı bu hareket son derece verimli sonuçlar doğurdu. Her köyün 5-10 lira gibi az bir parayla katıldığı bu kolektif hareket, vilayet bütçelerinin ve merkezi hükümetin maddi desteği ile tüm bölgeyi sardı. Böylece; ne köylerin ne de bir vilayetin tek başına yapamayacağı işler müfettişliğin koordinatörlüğü sayesinde hızla ve başarılı bir şekilde yayıldı¹⁰⁶⁸.

Umumi müfettişliğin, Trakya sığır ve atlarının ıslahı ve verimli sonuçlar elde edilebilmesi için yürüttüğü bir diğer çalışma da, bölgesi dahilinde "hayvan yetiştirme örnek bölgeleri" belirlemektir. Bu bölgeler, bölgede hayvan yetiştiriciliğinin en iyi şekilde yürütüldüğü ve hayvan cinsinin en nitelikli olduğu yerlerdi. Bu kapsamda; Çorlu (bütün köyleri), Babaeski, İpsala, Keşan, Biga kazalarında 79 köy belirlendi.

¹⁰⁶³ Belirlenen damızlıklar; köy bütçelerinin üçüncü madde ikinci fıslına konan "damızlık tahsisatı" ile satın alınıyor; hayvanların iâşe ve başka birtakım masrafları adı geçen tahsisattan, veteriner ve çoban ücretleri ise Ziraat Vekâletince gönderilen ödenekten karşılanıyordu. **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 2.

¹⁰⁶⁴ **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 2.

¹⁰⁶⁵ **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.480.5, Tarih: 21.03.1938, s. 2.

¹⁰⁶⁶ **Edirne Postası**, 11 Ağustos 1938, S. 766, s. 1.

¹⁰⁶⁷ Osman Nuri Peremeci, **Edirne Tarihi**, Edirne ve Yöresi Eski Eserler Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940, s. 429.

¹⁰⁶⁸ **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.4, Tarih: 10.12.1937, s. 3.

Hayvancılık konusunda atılacak yeni adımlar, ilk olarak bu köylerde uygulamaya konuluyordu. Bölge düzenli olarak uzman veterinerler tarafından taranıyor; bu tarama sırasında damızlık niteliğine sahip hayvanlar belirleniyor ve “ihzari şecere defteri” adı verilen bir deftere kaydediliyordu¹⁰⁶⁹. Bunlardan bir kısmı Tay ve Boğa Yetiştirme Çiftlikleri için satın alınıyordu.

Müfettişlik bölgedeki damızlık niteliği taşıyan hayvanları belirlediği gibi bu niteliği taşımayan hayvanları da kısırlaştırıyordu. Bu işleme “eneme” deniliyordu. Bölgede eneme işlerini yürütmek amacıyla, 1936 Yılı'nın Haziran Ayında, bölgeye, Ankara'dan uzman veterinerler gönderildi ve çalışmalara başlandı¹⁰⁷⁰. Aynı yıl, Macar uzman Çeki'nin başkanlığında dört baytar, müfettişlik bölgesini inceleyerek, bölgeyi; Keşan, Biga, Çorlu ve Babaeski olmak üzere dört eneme bölgesine ayırdı. Her bölge 20–25 köyden oluşuyordu. Bölgeler belirlendikten sonra 38–40 kişilik bir baytar grubu bu bölgeleri dolaştı ve buradaki hayvanları kısırlaştırdı¹⁰⁷¹.

Umumi müfettişliğin bölgede gelişmesini sağlamaya çalıştığı bir diğer hayvancılık alanı da “katır yetiştiriciliği” idi. 1930'lu yıllarda ülkedeki katır sayısı son derece azdı ve yetiştirilen katırlar da çok nitelikli değillerdi. Oysaki açlığa ve susuzluğa dayanıklı, beslenmesi ucuz ve masrafsız, sevk ve idaresi kolay ve her şeyden önemlisi son derece dayanıklı ve güçlü bir yük hayvanı olan katır; gerek ziraatta ve gerekse ordunun nakil işlerinde son derece yararlı bir hayvandı¹⁰⁷². Umumi müfettişlik, cüsse itibariyle, damızlık aygırlarla çiftleşemeyecek kadar ufak olan kısırakları boş bırakmamak ve uygun bölgelerde “katır” yetiştiriciliğini teşvik etmek amacıyla Kıbrıs'tan cins eşek aygırları satın aldı. 1937'de başlatılan bu harekette ilk elde, 24 eşek aygırı satın alındı. Bunların satın alınma paraları, köy bütçelerinden karşılandı. Alınan aygırlar aşım duraklarına gönderildi¹⁰⁷³. İki yıl içinde bölgedeki eşek aygırı sayısı 46'ya çıktı¹⁰⁷⁴.

¹⁰⁶⁹ Örneğin, 1937 yılında, “hayvan yetiştirme örnek bölgelerinde” yapılan taramalarda; 6144 inek, 1467 kısırak ve 700 tay kontrol edildi; yetiştiriciliğe uygun görülenler -2526 inek ve 723 kısırak- ayrılarak kızgın Trakya Damgası ile damgalandı. Bunlar “ihzari şecere defterine” kaydedildi. TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya* (1937), s. 59–60.

¹⁰⁷⁰ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1936, S. 4333, s. 2.

¹⁰⁷¹ Dahiliye Vekâleti, *Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları Rapor ve Hülasası*, s. 117.

¹⁰⁷² Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Katır Yetiştirmek*, İstanbul: Halk Basımevi, 1938, s. 14.

¹⁰⁷³ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya* (1938), s. 59.

¹⁰⁷⁴ TC MDM, *1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya*, s. 17.

Umumi müfettişlik, bölgedeki küçükbaş hayvancılığın gelişmesi için de çalışmalar yaptı. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği alanında “koyun” önemli bir yere sahipti. Müfettişlik, de çalışmalar yapıyordu. Trakya koyunları kıvrıcık ırkındandı. Etleri lezzetli, yapağları ince ve elastik olması ile biliniyordu.

Müfettişlik; bölge koyunlarının da verimini ve niteliğini arttırmak, sürü sahiplerinin iyi cins damızlık bulabilmelerini sağlamak amacıyla, damızlık koç yetiştirmeyi kararlaştırdı. Bu karar doğrultusunda, damızlık niteliğine sahip erkek kuzular satın alınarak iyi besi ve bakıma tabi tutmak suretiyle yetiştirilmeye başlandı. Böylece bölgedeki cins damızlık koç sayısını arttırmaya çalıştı. Bu iş için Edirne’de bir örnek ağıl kuruldu. Bölgede yapılan tarama sonucu damızlık niteliğine sahip erkek kuzular toplanarak ağıla getirildi. Burada müfettişliğe bağlı uzmanlarca yetiştirilen damızlık koçlar, maliyeti üzerinden, bölgedeki sürü sahiplerine satıldı¹⁰⁷⁵. 1939 yılında burada yaklaşık 1000 tane damızlık hayvan vardı¹⁰⁷⁶. Ayrıca Ziraat Vekâletine bağlı İnanlı Çiftliğinde de bir koyun ağılı kuruldu¹⁰⁷⁷. Bu çalışmalar öylesine verimli sonuçlar doğurdu ki 1940’lara gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde ağıl sayısı yaklaşık 5.000’e, koyun sayısı ise 3.000.000’a ulaştı¹⁰⁷⁸.

Umumi müfettişlik, bölgedeki hayvanları hastalıklara karşı korumak için, bölgede düzenli olarak sağlık taramaları da yaptırdı. Antraks hastalığı, Ruam, Çiçek hastalığı, Yanıkara hastalığı, Şap hastalığı, Şarbon gibi hastalıklar bölge hayvanlarında yaygın görülen hastalıklardı. Bu taramalar; Trakya Umumi Müfettişliği Veteriner Müşaviri başkanlığında, bir veteriner grubu tarafından yapıldı¹⁰⁷⁹. Yapılan taramalarda; hayvanları hastalıklara karşı aşılama ve hasta hayvanlara ilaç tedavisi uygulama öncelikli hedefti. Örneğin 1937 yılında Tekirdağ vilayetinde 62.859 koyun ve 12.887 sığır aşılandı¹⁰⁸⁰. Edirne vilayetinde ise 1935–1937 yılları arasında toplam 274.840 hayvana antraks aşısı yapıldı¹⁰⁸¹. 1938 yılı içinde Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde; toplam 330.000 koyuna koruyucu aşı yapıldı. 10.872 beygire Ruam

¹⁰⁷⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 65.

¹⁰⁷⁶ Edirne Postası, 18 Şubat 1938, S. 817, s. 1.

¹⁰⁷⁷ TC MDM, 1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya, s. 16

¹⁰⁷⁸ Peremeci, a.g.e., s. 427.

¹⁰⁷⁹ TC MDM, Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne, Ankara: 1939, s. 58–59.

¹⁰⁸⁰ TC MDM, Cumhuriyetin Onbeşinci Yılında Tekirdağ, Ankara: 1939, s. 36.

¹⁰⁸¹ TC MDM, Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne, s. 58–59.

hastalığına karşı “Malerin” ilacı uygulandı¹⁰⁸². Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik’in 1938 yılında verdiği beyanata göre, yapılan aşılama çalışmaları sonucu, bölgede Ruam hastalığı yok edilmişti¹⁰⁸³.

Umumi müfettişlik; bölgedeki koyunlarda en yaygın olarak görülen şarbon hastalığına karşı 5 yıl devam edecek bir aşılama programı belirledi. Bu program 1936–1940 yılları arasını kapsıyor ve her sene 300.000 koyunun aşılama suretiyle gerçekleştiriliyordu. 1939’da dördüncü yılını dolduran bu program sayesinde Trakya’da yaklaşık 1.500.000 koyuna şarbon aşısı yapıldı ve bu hastalık da bölgeden neredeyse tamamen çıkarıldı¹⁰⁸⁴.

Umumi müfettişlik, hayvan sağlığı açısından son derece önemli bir iş olan “nallama”nın cahil ellerden kurtarılması için de çalışmalar yaptı. Bölgede incelemeler yapan müfettişlik, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde 637 nalbant olduğunu ve bunlardan sadece 147’sinin ordudan belge almış, bilgili nalbantlar olduğunu tespit etti. Bu durum karşısında; “kaba bir sanat nazariyle bakılan nalbantlığın itibarının artmasına ve nalbantların hakiki birer sanatkâr haline gelerek daha iyi bir istikbal temin etmelerine ve hem de yurt için daha faydalı olmalarına yardım etmek” amacıyla “Nalbant Kursları” açmaya karar verdi. Bu iş için Ziraat Vekâletiyle görüşüldü ve oradan alınan olumlu cevap karşısından, Ziraat Vekâletinin İstanbul Selimiye’deki Veteriner Okulunda Trakya nalbantları için kurslar açılması kararlaştırıldı¹⁰⁸⁵.

İlk kurs 29 Ekim 1937’de, törenle açıldı. Kursun süresi üç aydı ve programı Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanmıştı¹⁰⁸⁶. Kursta bu üç aylık süre zarfında, uzmanlar tarafından; nalbantçılık zanaatındaki modern teknikler gösterildi. Ayrıca hayvanların ayak hastalıkları konusunda bilgiler verildi. Kursun masrafı köy bütçelerine konulan

¹⁰⁸² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 19, s. 32.

¹⁰⁸³ *Cumhuriyet*, 20 Mart 1938, S. 4993, s. 8.

¹⁰⁸⁴ *Edirne Postası*, 18 Şubat 1938, S. 817, s. 1. Umumi Müfettişliğin yaptırdığı taramalarda, hastalığı belirlenen ve fakat tedavi edilmesi mümkün olmayan hayvanlar, hastalığın yaygınlaşmasını engellemek için, itlaf ediliyordu. Hayvanı öldürülen köylüye gereken tazminat da ödenmekteydi¹⁰⁸⁴. Örneğin 1936 yılı Sonbaharında tüm müfettişlik bölgesinde başlatılan ve iki ay süren hayvan hastalıkları ile mücadele seferberliğinde Edirne vilayetinde; 139 katır ve 8575 eşek muayeneden geçirilmiş, bunlardan hastalıklı olanlardan 74 ü, tazminatı ödenerek, itlaf edilmişti. TC MDM, *Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne*, s. 58–59.

¹⁰⁸⁵ Ş. Özer, “Trakya Nalbant Kursları”, *Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 18, Şubat 1938, s. 10.

¹⁰⁸⁶ “Nalbant Kursu”, *Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 15, Birinciteşrin (Ekim) 1937, s. 27.

ödeneklerden karşılandı. Köy nalbant kursunun her devresinde 25 kişi kursa alındı¹⁰⁸⁷. Her üç ayda bir kursa Trakya vilayetlerinden seçilmiş yeni bir ekip gönderildi. Müfettişlik nalbant kurslarının bölgede en az üç yıl açılmasını planlamıştı. Kurs alan nalbant ustalarının kendilerine her ay 5'er lira; evlerine ise 10'ar lira para verildi. Ayrıca üç aylık kurs için yemek masrafı olarak kişi başı 15'er lira da kurs idaresine yollandı. Kursa kabul edilen gençler okur-yazar olduklarından bunlara, hayvan ve ayak hastalıkları konusunda da geniş bilgiler verildi¹⁰⁸⁸. Kursu bitirenler nalbantbaşı unvanıyla belge aldılar ve köylerine döndüler. Bunlar, kendi köyleri ve civar köylerden oluşan bir mıntıka dahilinde çalışmak üzere görevlendirildiler¹⁰⁸⁹.

Umumi müfettişliğin, Trakya'da hayvancılığı geliştirmek için başlattığı önemli bir girişim de bölgede yarışmalar ve sergiler düzenlemektir. Önceleri Kırklareli'nde yapılan yarışmalar, 1937'den itibaren Edirne'de yapılmaya başlandı. Ayrıca Edirne, Çorlu ve Lüleburgaz'da olmak üzere her yıl üç hayvan sergisi açıldı. Yetiştiriciler buralarda hayvanlarını sergiliyorlar ve hayvanları dereceye girenlere çeşitli ödüller veriliyordu¹⁰⁹⁰. Müfettişlik, ilerleyen tarihlerde uzak köylerden de katılımı sağlayabilmek amacıyla, ödül oranlarını yükseltme kararı aldı¹⁰⁹¹. Bu sergiler ve yarışmalar, bölgedeki hayvan yetiştiricilerinin yetiştirdikleri cins hayvanları uygun fiyattan satabilmelerine olanak sağladı¹⁰⁹².

Umumi müfettişliğin yaptığı bu çalışmalar sonucu; bölgede hayvan sayısı attığı gibi, hayvanların kalitesi ve verimliliği de yükseldi. Böylece bölge ekonomisinde önemli bir yere sahip olan hayvancılık sektörü gündün güne gelişti, daha kazançlı bir sektör haline geldi.

¹⁰⁸⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹⁰⁸⁸ "Nalbant Kursları", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 30.

¹⁰⁸⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 74.480.3, Tarih: 05.03.1938, s. 1.

¹⁰⁹⁰ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 63. TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 64 Örneğin, 1938 yılının Eylül ayında Edirne'de açılan sergiye katılan hayvanlardan; 32 kısırak ve tay, 29 boğa ve inek, 14 koç ve koyun halk ve jüri tarafından beğenilmiş ve toplamda 2.000 lira ödül dağıtılmıştı. *Ulus*, 9 Eylül 1938, s. 6.

¹⁰⁹¹ *Ulus*, 9 Eylül 1938, s. 6.

¹⁰⁹² Nitekim 1938'deki sergide ödül kazanan boğalar, köy damızlığı olarak kullanılmak üzere, hemen satın alınmış; prim kazanmayan fakat damızlık niteliği olan boğalar da ileride satın alınmak üzere belirlenmişti. *Ulus*, 9 Eylül 1938, s. 6.

2.2.3.3.2. Kümes Hayvancılığı Alanındaki Çalışmaları

Müfettişlik sadece büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesi için değil, kümes hayvancılığının gelişmesi için de önemli çalışmalar yaptı. Müfettişliğin kümes hayvancılığı konusunda en fazla önem verdiği iki alan “tavukçuluk” ve “tavşancılık”tı.

2.2.3.3.2.1. Tavukçuluk

Trakya Umumi Müfettişliği, kuruluşundan itibaren, bölgedeki tavukçuluğun daha modern hale getirilmesi ve tavuk cinslerinin ıslah edilmesi ile ilgili çalışmalara başladı. Bu amaçla bölgeye, et ve yumurta verimi yüksek, cins tavuklar getirmeye karar verdi ve bu kapsamda “Rodayland” ve “Legorn” cinsi tavukların bölgeye getirilmesini ve çoğaltılmasını işini organize etmeye başladı. Bu tavuklar, hem et hem de yumurta verimi açısından, Trakya’daki tavuklardan çok üstünlerdi. Rodayland cinsi tavuk 3–4 kilo et ve yılda 150 yumurta; Legorn cinsi ise yılda 250 yumurta veriyordu¹⁰⁹³. Bu iki cins, ilk defa Kazım Dirik’in İzmir Valiliği döneminde Türkiye’ye getirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştı. Dirik, Trakya Umumi Müfettişliği’ne atanınca, aynı başarılı sonuçları Trakya’da da gerçekleştirmek ve bölge ekonomisinin gelişimine katkı sağlamak düşüncesiyle girişimlere başladı. İlk elde, İzmir’den 120 cins tavuk getirildi ve 1936 yılında Edirne, Çanakkale, İnanlı ve Pınarhisar’da birer “tavukçuluk istasyonu” kuruldu¹⁰⁹⁴. Buralara dört adet “kuluçka makinesi” alındı. Bu makineler, kuluçkadaki yumurtadan nitelikli civcivler yetiştirmesini sağlıyordu¹⁰⁹⁵. 1937 yılında bu makinelerin sayısı dokuzaya çıkarıldı. Bu çalışmaların sonucunda, bir yıl içinde, Trakya’da “Rodayland” ve “Legorn” cins tavukların sayısı 8000’e kadar çıktı¹⁰⁹⁶. 1938’e gelindiğinde; Çanakkale’de 31, Edirne’de 14, Kırklareli’nde 22 ve Tekirdağ’da 17 olmak üzere, müfettişlik bölgesindeki tavukçuluk istasyonları sayısı 84’e ulaştı¹⁰⁹⁷. İstasyonlar; Tarım ve Veteriner uzmanlarının yönetimi altında çalışıyordu.

¹⁰⁹³ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakya’da Fenni Tavukçuluk ve Tavşancılık, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937, s. 1.

¹⁰⁹⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 44.

¹⁰⁹⁵ Edirne Postası, 2 Haziran 1937, S. 647, s. 1.

¹⁰⁹⁶ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 44.

¹⁰⁹⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, İstatistik Yıllığı, c.II, s. 134.

İstasyonlardaki damızlık tavuklardan yılda 4-5 bin tane damızlık yumurta alınıyor ve elde edilen damızlık yumurtalar köylülere parasız olarak dağıtılıyordu¹⁰⁹⁸.

Trakya köylüsü; eti bol olan ve diğer tavuklardan çok daha fazla yumurta veren bu cins tavuklara çok büyük rağbet gösterdi. Öyle ki, bir müddet sonra, Müfettişliğin açtığı istasyonlarda, isteklilere damızlık yumurta yetiştirmek mümkün olmamaya başladı. Bu sebeple tavukçuluk istasyonu sayısı sürekli artırıldı. Her kaza merkezinde birer istasyon kurulduğu gibi büyük köylerde de istasyon açıldı¹⁰⁹⁹. 1939 yılına gelindiğinde bölgedeki istasyon sayısı 205'e yükseldi. Ayrıca 8 merkezde de dört ay süreyle faal bulunan civciv makineleri (kuluçka makineleri) çalışmaktaydı¹¹⁰⁰.

İstasyonlarda elde edilen yumurtalar kuluçka merkezlerine gönderiliyor ve orada kuluçka makinelerine konarak çıkan civcivler büyüyünceye kadar istasyonlarda kalıyorlardı. Sonra da çeşitli üretim yerlerine dağıtılıyordu. Eğer istasyonda kuluçka makinesi yoksa yumurtalar halkın elindeki "adi cins" yumurtalarla değiştiriliyor ve böylece köylü cins tavuk yumurtalarına kavuşuyorlardı¹¹⁰¹.

Bunun sonucu olarak da bölgede tavuk ve yumurta üretimi günden güne arttı. Örneğin 1933 yılında Tekirdağ vilayetinde 159 bin kümes hayvanı ve 13 milyon yumurta üretilirken 1937 yılına gelindiğinde kümes hayvanı sayısı 279 bine ve yumurta sayısı da 17 milyona ulaştı¹¹⁰². Müfettişlik bölgesi genelinde ise; 1933 yılında 741.772 olan kümes hayvanı sayısı 1937'de 1.275.599'a; 55.522.980 olan yumurta sayısı da 71.662.484'e yükseldi¹¹⁰³.

Umumi müfettişlik, tavukçulukla uğraşan köylülere sıhhi ve ucuz kümes planları, tavukçuluk tarifnameleri de gönderdi. Müfettişlik ayrıca iç ve dış piyasalara gönderilen yumurtaların irilik, ağırlık ve tazeliklerini kontrol ederek standart hale getirmek için, İktisat Vekâletinden, müfettişlik bölgesine bir uzman gönderilmesini istedi. Vekâlet bu isteği olumlu karşılayarak bölgeye bir yumurta uzmanı gönderdi¹¹⁰⁴. Böylece, ihracatta son derece önemli olan, yumurtanın standardize edilmesi konusunda da çalışmalar başlatıldı.

¹⁰⁹⁸ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakya'da Fenni Tavukçuluk ve Tavşancılık, s. 1.

¹⁰⁹⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 44.

¹¹⁰⁰ TC MDM, 1939 İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 10.

¹¹⁰¹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 44.

¹¹⁰² TC MDM, Cumhuriyetin Onbeşinci Yılında Tekirdağ, Ankara: 1939, s. 37.

¹¹⁰³ Trakya Umumi Müfettişliği, İstatistik Yıllığı, c.II, s. 132.

¹¹⁰⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 44.

2.2.3.3.2.2. Tavşancılık

Tavşancılık; Avrupa ülkelerinde yaygın olarak yapılmasına ve üreticilere önemli kazançlar sağlamasına karşın, Türkiye’de bilinen bir kümes hayvancılığı alanı değildi.

Trakya Umumi Müfettişliği kuruluşundan ve özellikle 1935 yılında umumi müfettiş olarak Kazım Dirik’in atanmasından sonra bu konuya titizlikle eğildi ve tavşancılığın bölgede yerleşmesi için çalışmalara başladı. Bu amaçla 1935 yılı sonbaharında Ankara’dan; “Viyana Mavisi”, “Şinşilla” ve “Beyaz Ankara” olmak üzere üç cins ve üç çift tavşan getirildi¹¹⁰⁵. Viyana Mavisi ve Şinşilla, derisi ve etiyle tanınan cinslerdi. Ankara Tavşanı ise Avrupa’nın şapka, eldiven ve kadın süsleri gibi lüks maddelerinin üretiminde kullanılan tüyleri ile meşhur bir cinsti¹¹⁰⁶.

1936 yılında bölgede ilk “tavşan istasyonları” kuruldu¹¹⁰⁷. Trakya’da, 6 çift tavşanla başlayan tavşancılık hareketi çok kısa süre içinde gelişti. Tavşan, çabuk ve bol üreyen bir hayvan olduğundan bölgedeki tavşan ve tavşan istasyonları sayısı günden güne arttı. Örneğin 1937 yılı başında Kırklareli’nin Babaeski merkezinde bir tavşan istasyonu açılmış ve buraya iki çift tavşan gönderilmişti. 1938 yılının sonuna gelindiğinde, bu iki çift tavşandan elde edilen yavrularla Kırklareli’nin beş ayrı yerinde daha istasyon açılmış; istasyon sayısı altıya ve tavşan sayısı da 1200’ü ulaşmıştı¹¹⁰⁸.

Bu süre zarfında Müfettişlik bölgesinin 18 ayrı yerinde, Beyaz Ankara, Viyana Mavisi ve Şinşilla cinsi tavşanlar yetiştirilen istasyonlar açıldı¹¹⁰⁹. Buralarda yetiştirilen tavşanlar ve ayrıca umumi müfettişliğin hazırlattığı örnek tavşan kümesi planları, isteyen köylülere, parasız olarak dağıtılmaya başlandı¹¹¹⁰.

Müfettişliğin Karaağaç merkez istasyonunda yaptığı denemeler ve bunların maliyet hesaplarına göre; tavşan besiciliğinde, her gıdası dışarıdan satın alınsa dahi, 8 aylık bir tavşanın maliyeti 31 kuruşa geliyordu. 8 aylık bir tavşan 2 kilo et veriyordu. Bu durumda lezzetli bir av hayvanının etinin kilosu 15,5 kuruşa mal oluyordu ki böylece her aile yeteri kadar et tüketme şansına sahip olabilirdi. Ayrıca en az bir lira

¹¹⁰⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.478.2., Tarih: 30.10.1937.

¹¹⁰⁶ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Trakya’da Fenni Tavukçuluk ve Tavşancılık, s. 14.

¹¹⁰⁷ TC MDM, Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü (1936), s. 28.

¹¹⁰⁸ Kırklareli Valiliği, Cumhuriyetin 15. Yılında Kırklareli, Kırklareli, 1938, s.

¹¹⁰⁹ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S: 10, Mayıs 1937, s. 26.

¹¹¹⁰ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 46. TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 44.

değerindeki tavşan postu da fazladan üreticiye kalıyordu¹¹¹¹. Umumi müfettişlik, bu kârlı işi Türk kadınının da yapabileceği düşüncesinden hareketle, köylü kadınları, tavşancılıkla ilgilenmeye teşvik etti. Avrupa’da her köylü ailesinin bu sayede servet sahibi olduğunu, 35 tavşandan bir bayan montu yapılabileceğini; Türk kadınlarının tavşancılık sayesinde hem kendilerine gayet şık mantolar yapabileceğini hem de aile ekonomisine büyük katkıda bulunabileceklerini dile getiren yayınlar yaptı¹¹¹².

Müfettişliğin çalışmaları sonucu Trakya’da tavşan yetiştiriciliği hızla yayıldı. 1939’a gelindiğinde bölgedeki istasyon sayısı 50’ye yükselmiş, bölgenin pek çok yerinde tavşan besiciliğine başlanmıştı. Yetiştirilen tavşanlar iç ve dış pazarlara ve ayrıca Ankara’daki serum laboratuvarlarına da satılıyordu¹¹¹³.

2.2.3.3.3. Arıcılık Alanındaki Çalışmaları

Trakya Umumi Müfettişliği’nin üzerinde titizlikle durduğu ekonomik uğraşlardan biri de “Arıcılık”tı.

Umumi müfettişliğin bölgedeki arıcılığın gelişmesi için yaptığı çalışmalar, Kazım Dirik döneminde başladı. Dirik, göreve atandıktan hemen sonra, bölgedeki arıcılığın hâlihazırdaki durumunu ve bu konudaki sorunları belirlemek amacıyla, arıcılık uzmanlarının da katıldığı, incelemeler yaptı. Bu incelemelerin sonunda Trakya’daki arıcılığın gelişmesinin önündeki en önemli engellerden birinin, arıcılığın; eski, geleneksel yöntemlerle yapılması olduğunu saptadı. Özellikle bölge arıcıların kullandığı geleneksel “karakovan”lar bal üretiminin düşük kalmasına yol açan en önemli etkeni. Hal böyle olunca umumi müfettişliğin, bu alandaki ilk çalışması; “karakovan”ların değiştirilerek bölgede “fenni kovan”ların yaygınlaştırılması oldu¹¹¹⁴.

Karakovanlar yılda 3-4 kilo bal verirken fenni (dadan blad) kovanlardan ortalama 40-50 kilo bal alınabiliyordu. Ayrıca karakovanlar, arıların sık hastalanmasına neden oluyor; verimsiz mevsimler için yedek bal bulundurmaya da olanak tanımıyordu. Umumi müfettişliğin çabalarıyla, bölgede fenni kovanların yaygınlaştırılması için Tarım Bakanlığından uzun vadeli kredi sağlandı ve bölgedeki atölyelerde fenni kovanlar

¹¹¹¹ Salih Çamlıca, “Tavşancılık”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 17.

¹¹¹² Çamlıca, “a.g.m.”, s. 16-18.

¹¹¹³ TC MDM, 1939 İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 11.

¹¹¹⁴ Trakya’da Yeşilyurt, 2 Kasım 1936, S. 648, s. 2.

yaptırılarak, arıcılıkla uğraşan köylülerin ayağına kadar götürülüp dağıtmaya başlandı¹¹¹⁵.

1934 yılında Trakya Umumi Müfettişliği kurulduğunda; Çanakkale’de fenni kovan kullanan arıcı hiç yoktu. Müfettişliğin çalışmaları sonucu 1938’e gelindiğinde bölgedeki fenni kovan sayısı; Çanakkale’de 562, Edirne’de 1016, Kırklareli’nde 1543 ve Tekirdağ’da 9080 olmak üzere 4101’e çıktı¹¹¹⁶. Hedef bu sayının 15.000’e çıkarılmasıydı¹¹¹⁷.

Umumi müfettişlik; bal ve balmumunun ıslahı, üretim miktarlarının artırılması için; her vilayette arıcı ustaları dolaştırarak arıcılara yeni yöntem ve teknikleri hakkında uygulamalı bilgiler verilmesini de sağladı. Nitekim Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, 1937 yılında yedi arı uzmanı görev yapmakta ve bunlar, yardımclarıyla birlikte, bölgede dolaşarak arıcılıkla uğraşanlara teknik destek vermekteydi¹¹¹⁸. Ayrıca, arıcılara uygulama kılavuzu olması için, arıların ilkbahar ve kış durumuna konulmaları hakkında broşürler bastırıldı ve bunlar ücretsiz olarak arıcılara dağıtıldı¹¹¹⁹.

Müfettişlik, merkezi hükümetin Trakya arıcılarına maddi yardım etmesi için de girişimlerde bulundu. Örneğin 1937 yılında hava şartlarının iyi gitmemesinden dolayı Trakya arıcıları zor durumda kalmıştı. Umumi müfettişlik, arıcıların ertesi yıl zorluk çekmemeleri ve arılarını besleyebilmeleri için İktisat Vekâleti ile görüşerek 1938 yılı için bölge arıcılarına ucuz şeker dağıtılmasını talep etti. Müfettişliğin bu talebi olumlu karşılandı ve 1938 Şubat’ında Trakya’daki arıcılara ucuz şeker dağıtımının yapılması kararlaştırıldı¹¹²⁰. Merkezi hükümetin bu yardımlarında başka Edirne’deki Ziraat Bankası da arıcılıkla uğraşanlara kredi vererek bölgede arıcılığın gelişmesine katkı sağladı¹¹²¹.

Umumi müfettişlik, çeşitli yayınlar yoluyla, köy kadınlarını da arıcılığa teşvik etmeye çalıştı. Arıcılığın zevkli ve kazançlı bir iş olduğunun dile getirildiği yazılarda; kadınların hem çiçekle uğraşarak keyifli vakit geçirebilecekleri, hem bal gibi son derece

¹¹¹⁵ “Trakyada Yeni Arıcılık Başladı”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 1, Ağustos 1936, s. 23.

¹¹¹⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, *İstatistik Yıllığı*, c.II, s. 131.

¹¹¹⁷ TC MDM, 1939 İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 12.

¹¹¹⁸ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Trakya’da Fenni Arıcılık*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937, s. 1.

¹¹¹⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 44.

¹¹²⁰ *Trakyada Yeşilyurt*, 21 Birincikanun (Aralık) 1938, S. 715, s. 1.

¹¹²¹ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, *Trakya’da Fenni Arıcılık*, s. 1.

yararlı bir besini ucuz yoldan elde ederek ailelerinin daha sağlıklı olmalarını sağlayabilecekleri belirtildi. Ayrıca üretilen balın satışı yoluyla belirli bir kazanç elde ederek aile ekonomisine katkıda bulunabilecekleri de vurgulandı¹¹²².

Müfettişliğin, Trakya'da arıcılığın gelişmesi için yaptığı en önemli çalışma bölgede "Arıcılık İstasyonları" açmasıydı. 1936 yılında, Edirne'de ilk "arıcılık istasyonu" açılarak bu konudaki faaliyetlere başlandı¹¹²³. Bu istasyonlarda; arıcılık uzmanlarının gözetiminde, modern yöntem ve tekniklerle ve "fenni kovanlarla" arıcılık yapılıyor ve ayrıca arıcılıkla uğraşan köylülere kurs verildi. Açılan kurslarda kursiyerlere; yeni arı kovanları ve aletleri tanıtıldı, sun'i petek yaptırma işi öğretildi, üretilen bu petekler de yine kendilerine dağıtıldı¹¹²⁴. Bu istasyonlardaki çalışmalar ve kurslar köylü tarafından benimsendi ve bir yıl içinde müfettişlik bölgesindeki arıcılık istasyonlarının sayısı 45'e, yükseldi¹¹²⁵.

Umumi müfettişliğin Trakya'daki arıcılığın gelişimi için, yaptığı önemli işlerden biri de bölgede bir "Arıcılık Kongresi" toplanmasını sağlamak oldu. 1937 yılının Aralık ayında, Trakya Umumi Müfettişliği, bölgesi dahilindeki dört vilayete birer tamim göndererek 15 Şubat 1938 günü Tekirdağ'da bir Arıcılık kongresi toplanmasını bildirdi. Kongreye; her vilayetteki ziraat müdürü ve yardımcısı, ziraat memurları ve o ildeki arıcılar katılacaklardı¹¹²⁶. Amaç; bölge arıcılarının birlik olmalarını, ortak sorunlarını çözüme kavuşturabilmelerini ve deneyimlerini birbirleriyle paylaşabilmelerini sağlamaktı.

Kongre, tamimde belirtildiği üzere, 15 Şubat 1938'de Tekirdağ'da toplandı. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in başkanlık yaptığı kongreye; Tekirdağ Valisi, Umumi Müfettişlik Ziraat ve Ekonomi Müşavirleri, bölge dahilindeki dört vilayetin ziraat müdürleri, ziraat memurları, arıcılık uzmanları ve Trakya'nın her yerinden arıcılar katıldı¹¹²⁷.

İki gün süren kongrede; bölgede arıcılığın gelişmesi için neler yapılabileceği tartışıldı. Kongrede; her vilayet için, arıcılığın en iyi yapılabilecek yerlerin belirlenmesi, Trakya köylüsüne, arıların sevdiği bitkilerin ektilmesinin teşvik edilmesi, bölgede bir

¹¹²² Kadri Oğuz, "Ev Kadını ve Arıcılık", *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 18, Şubat 1938, s. 26.

¹¹²³ TC MDM, *Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü* (1936), s. 16.

¹¹²⁴ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya* (1937), s. 44.

¹¹²⁵ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 10, Mayıs 1937, s. 26.

¹¹²⁶ *Trakya'da Yeşilyurt*, 21 Birincikanun (Aralık) 1937, S. 715, s. 1.

¹¹²⁷ *Edirne Postası*, 19 Şubat 1938, S. 717, s. 1.

arıcılar birliğinin kurulması, yaban arılarıyla ve arı hastalıklarıyla savaş yapılması gibi kararlar alındı. Ayrıca; bölgede fenni arı kovanlarının süratle yaygınlaştırılması, arıcılık için gerekli alet-edavatın yerli üretimle karşılanması için çalışılması ve yerli üretimin teşvik edilmesi, kooperatifleşmeye gidilmesi, bölgenin çeşitli yerlerinde “arıcılık kursları” açılması, her vilayette bir gencin seçilerek yurtdışına arıcılıkla uzman bir ülkeye eğitime gönderilmesi, arıcılıkla ilgili broşürler bastırılarak arıcılıkla uğraşanlara dağıtılması da kongrede kabul edilen kararlar arasındaydı¹¹²⁸.

Bu kararlar kısa zaman içinde uygulamaya konuldu. Kongreden bir ay sonra, Mart 1938’de, altı ziraat öğretmeni seçilerek, arıcılık konusunda çok ileri bir ülke olan, Macaristan’ın Peşte şehrine kursa gönderildi¹¹²⁹. İlk giden kafilenden bir süre sonra da ikinci bir altı kişilik ekip Peşte’ye gönderildi¹¹³⁰. Bu uygulama ilerleyen tarihlerde de devam etti¹¹³¹.

I. Arıcılık Kongresi kararlarından uygulamaya konulan bir diğeri de “Arıcılar Birliği” kurulmasıydı. Nitekim, kongreden yaklaşık bir ay sonra Edirne’de bir “Arıcılar Birliği” kuruldu. Birliğin, idare heyeti seçildi, nizamnamesi hazırlandı ve başkanlığına da bankacı Hilmi Bey getirildi¹¹³². Yine kongrede alınan kararlardan olan arıcılık kursları açılması da kısa zamanda uygulamaya geçirildi. Mart 1938’de Tekirdağ’da ilk arıcılık kursu açıldı¹¹³³.

Arıcılık öğrenimi için Macaristan’a gönderilen ilk katile; Peşte’deki Türk elçiliğinin planlaması dahilinde, çiftliklerde çalışarak köy işleri, küçük kooperatifler özellikle de arıcılık ve balcılık hakkında incelemeler yaptıktan, buradaki uygulamaları görerek bilgi ve görgülerini arttırdıktan sonra Temmuz 1938’de Edirne’ye döndü. Umumi müfettişlik; Peşte kursuna katılanların, orada öğrendiklerini paylaşmaları için “İkinci Arıcılar Kongresi”ne katılmalarını ve arıcılık ile ilgili hazırladıkları raporları kongrede sunmalarını kararlaştırdı¹¹³⁴.

¹¹²⁸ **Ulus**, 24 Şubat 1938, s. 6. **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1938, s. 6. Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya Birinci Arıcılık Kongresi Tutulgası**, Halk Basımevi: İstanbul, 1938, s.14-59.

¹¹²⁹ **Edirne Postası**, 16 Mart 1938, S. 724, s. 1.

¹¹³⁰ **Edirne Postası**, 9 Temmuz 1938, S. 757, s. 1.

¹¹³¹ Örneğin, 1939 yılında, 13 kültür ve ziraat öğretmeni Macaristan Peşte’nin Gödüllü Devlet Çiftliğine arıcılık kursuna gönderildi. **BCA, BMGMK**, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹¹³² **Edirne Postası**, 30 Nisan 1938, S. 737, s. 2.

¹¹³³ **Edirne Postası**, 16 Nisan 1938, S. 724, s. 1.

¹¹³⁴ **Edirne Postası**, 9 Temmuz 1938, S. 757, s. 1.

İkinci Arıcılık Kongresi 1 Ağustos 1938'de Edirne Halkevi Salonunda, Edirne milletvekili Faik Kaltakkıran'ın başkanlığında toplandı. Kongreye, Peşte'den dönen ziraat öğretmenleri, Trakya'nın dört vilayetinden 30 üye, Edirne Valisi, Umumi Müfettişlik Başmüsaviri, vilayetlerin ziraat müdürleri ve bir de arıcılık uzmanı katıldı. Bu kongrede de; Trakya arıcılarına vergisiz şeker verilmesinin sağlanması, bölgeden seçilecek bir gencin arıcılık eğitimi için İsviçre'ye gönderilmesi, Edirne'de bütün bölgeyi kapsayacak 50 kişilik bir arıcılık kursu açılması gibi önemli kararlar alındı¹¹³⁵.

II. Arıcılık Kongresinden hemen sonra da, kongrede alınan karar doğrultusunda, Edirne'de 50 kişilik bir arıcılık kursu açıldı¹¹³⁶.

Umumi müfettişliğin yaptığı bu çalışmalar sonucu Trakya'da arıcılık hızlı bir gelişme yoluna girdi.

2.2.3.3.4. İpekböcekçiliği Alanındaki Çalışmaları

İpekböcekçiliği; Trakya'da, özellikle de Edirne ve çevresinde, öteden beri önemli gelir getiren bir besicilik alanıydı. Ancak savaşlar sebebiyle; Trakya'da ipekböcekçiliği bir hayli zayıflamış, dut bahçeleri harap olmuş ve bu bol kazançlı iş gerilemişti. Umumi müfettişlik kurulduğunda Trakya'da; Edirne'de bir ipekböcekçiliği okulu (istasyonu) ve Tekirdağ Eriklice'de damızlık ipekböceği tohumu yetiştiren bir kurum vardı¹¹³⁷. Ancak bölgedeki ipekböcekçiliğinin gerilemesine paralel olarak bu kurumlar da atıl duruma düşmüşlerdi. Oysaki ipekböcekçiliği, Trakya bölgesi için çok uygun, bol kazançlı bir zirai alandı. İşte bu noktadan hareketle, Trakya Umumi Müfettişliği, bölgede faaliyete başladıktan kısa bir süre sonra ipekböcekçiliği konusuna el attı. 1935 yılında Trakya Umumi Müfettişi olarak atanan Kazım Dirik, "Trakya'da ölen bir ziraat ve endüstriyi dirilteceğim. Bu endüstri, ipekböcekçiliğidir¹¹³⁸." sözleriyle bu konuya titizlikle eğileceğinin işaretini verdi ve nitekim bu tarihten sonra bu alanda atılımlar yapılmaya başlandı.

Bölgedeki ipekböcekçiliğinin gelişmesi konusunda atılan en önemli adım, merkezi hükümetten destek sağlanmasıydı. Kazım Dirik göreve geldikten hemen sonra, Trakya'daki ipekböcekçiliğini geliştirmek için Ankara'da çeşitli temaslarda bulundu ve

¹¹³⁵ Trakyada Yeşilyurt, 4 Ağustos 1938, S. 758, s. 1, 2.

¹¹³⁶ Edirne Postası, 9 Ağustos 1938, S. 865, s. 2.

¹¹³⁷ TC MDM, Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü (1936), s. 15.

¹¹³⁸ Buç, 4 Aralık 1935, S. 661, s. 2.

bu görüşmelerin sonucunda, İktisat ve Ziraat Vekâletlerinin desteğini almayı başardı. İktisat Vekâleti bölgedeki ipekböcekçilerine kredi verme sözü verirken; Ziraat Vekâleti de 1935 yılında, Bursa İpek ve Koza Enstitüsü Müdürü Tahir Bey'i Trakya'ya göndererek Müfettişliğe verdiği desteği gösterdi. Tahir Bey'e verilen görev; bölgede incelemeler yapmak ve ipekböcekçiliğinin gelişmesi yollarını araştırmaktı. Yapılacak incelemelerden sonra, Trakya'da kozacılık ustaları yetiştirmek ve koza kurutma merkezleri açmak üzere çalışmalara başlanacaktı¹¹³⁹. Kısa süre sonra Tahir Bey ve beraberinde bir kaç uzman Trakya'ya geldi. Bunlar yanlarında kaliteli ipek böceği tohumları getirdiler. Bu tohumlar Umumi Müfettişlik Ziraat Müşavirliği'ne teslim edildi ve müşavirlik bunları bölge üreticilerine dağıttı¹¹⁴⁰.

Umumi müfettişliğin, bölgedeki kozacılığın gelişmesi için üzerinde önemle durduğu bir konu, bölgede kurslar açılmasıydı. Nitekim Bursa İpek ve Koza Enstitüsü Müdürü Tahir Bey; Trakya'nın dutluk ve böcekçilik yapan yerlerini birer birer gezdikten sonra, 1936 yılı ilkbaharında 50 kişilik bir "kozacılık kursu" açılmasını kararlaştırdı. Kurs; 1936 yılı Nisan ayında, işlek bir merkez olan, Uzunköprü'de açıldı¹¹⁴¹. Kursa Uzunköprü dışından 20, Uzunköprü'den ise, aralarında kadınlar da olmak üzere, 30 kişi katıldı¹¹⁴².

İpek kozasının verimini arttırmak ve köylüleri bilinçlendirmek için düzenlenen ve iki ay süren bu kursta; ipekböcekçiliği ile uğraşan köylülere; modern böcek besleme yöntemleri öğretildi. Dersler; Edirne İpekböcekçiliği Okulunun öğretmenleri ile Eriklice Tohum Eyi ve Seyyar Harir Kontrol memurları tarafından yürütüldü¹¹⁴³. Uzunköprü'de açılan kurs daha sonra Edirne'deki İpekböcekçiliği Okulunda da açıldı. Bu kurslarda iki sene içinde 100 genç yetiştirildi ve belgeleri verildi¹¹⁴⁴. Edirne ve Uzunköprü'de açılan bu kurslar, müfettişliğin görev süresi boyunca, her yıl açılmaya ve yüzlerce genci yetiştirmeye devam etti¹¹⁴⁵.

¹¹³⁹ Cumhuriyet, 7 İkinciteşrin (Kasım) 1935, S. 4125, s. 8. Cumhuriyet, 29 İkinciteşrin (Kasım) 1935, S. 4147, s. 6.

¹¹⁴⁰ Buç, 8 Nisan 1936, S. 695, s. 3.

¹¹⁴¹ Buç, 7 İlkkanun (Aralık) 1935, S. 662, s. 2.

¹¹⁴² Buç, 11 Nisan 1936, S. 696, s. 1.

¹¹⁴³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 46.

¹¹⁴⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

¹¹⁴⁵ Değişik tarihlerde açılan kozacılık kursları ile ilgili, çeşitli haberler için bkz., Edirne Postası, 19 Nisan 1939, S. 834, s. 1. Edirne Postası, 31 Mart 1945, S. 1301, s. 1.

Umumi müfettişlik; bölgedeki üreticilerin koza tohumu kutusu gereksinimlerini karşılamak için de çalışmalar yaptı. Bu amaçla, Ziraat Bankası nezdinde yürüttüğü girişimler sonuç verdi ve bu banka aracılığıyla Bursa'dan ipek kozası kutuları getirtmeye başladı. Bu kutular, 85 kuruş gibi, oldukça düşük bir fiyattan üreticilere satıldı¹¹⁴⁶. Umumi müfettişlik, ipekböceği besicilerinin ucuz bir fiyattan koza kutusu almalarını sağladığı gibi, her yıl 2600–2700 kutu böcek tohumunu da parasız dağıttı¹¹⁴⁷.

Umumi müfettişliğin bölgedeki ipekböcekçiliğinin gelişmesi için yaptığı önemli bir iş de, kozaların kurutulması için bölgede “mihnak fırınları”¹¹⁴⁸ kurmasıydı. İlk defa 1936 yılında Meriç boyunda iki mihnak fırını kurularak faaliyete başlandı ve bu fırınların sayısı her yıl artırıldı. Böylece bölge üreticilerinin, kozalarını kurutmak konusunda yaşadıkları sıkıntılar da çözüme kavuşturuldu¹¹⁴⁹.

Trakya Umumi Müfettişliği bu çalışmalarının yanında; bölgede yeni dut fidanlıkları kurarak ve vilayet fidanlıklarında yetiştirilen dut fidanlarını halka ücretsiz olarak dağıtarak da bölgede ipekböcekçiliğinin gelişmesine katkı sağladı¹¹⁵⁰.

2.2.3.4. Ticaret Alanındaki Çalışmaları

Trakya Umumi Müfettişliği, bölgesi dahilindeki ekonomik kalkınmayı başarabilmek için bölgedeki ticari faaliyetin artırılması konusuna da titizlikle eğildi ve bu konuda gerekli çalışmaları yürüttü.

1927 sayımlarına göre Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki nüfusun %2 si ticaretle uğraşıyordu¹¹⁵¹. Müfettişliğin kurulduğu tarihlerde bölgede; Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Uzunköprü, Keşan, Malkara, Gelibolu, Lüleburgaz ve Çorlu'da

¹¹⁴⁶ Böylece köylü, tefecinin elinden kurtarıldı. Zira daha önceden bu kutular; 200 kuruş peşin para veya “ondalıkçı usulü ile” parası mahsulün belirli bir oranı alınmak karşılığında –ki bu durumda kutuların tanesi 4–5 liraya geliyordu.– alınabiliyordu ve köylü bu kutuları almak için tefecilere borçlanmak zorunda kalıyordu. Trakya'da İpekçilik”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 1, Ağustos 1936, s. 9.

¹¹⁴⁷ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 46.

¹¹⁴⁸ Mihnak, kozaların kurutulmasına yarayan buhar odalarıdır. Bu odalarda, kozalar 75–80 °C de 30–40 dakika sıcak buhara tabi tutulur. Böylece kozaların içindeki krizalitler ölür ve kozalar kurutulur. Bkz., <http://forum.veterinerhekimiz.com/thread-18215-post-89857.html#pid89857>

¹¹⁴⁹ TC MDM, *Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü (1936)*, s.15.

¹¹⁵⁰ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 46.

¹¹⁵¹ TC MDM, *Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü)*, s. 17.

birer ticaret odası ve bu odalara kayıtlı 1552 tüccar vardı¹¹⁵². Müfettişlik bölgesinde yetişen ve üretilen ürünlerin ihracı ve bölgenin gereksinim duyduğu malların ithali ile ilgili her türlü iş ve işlemler bunlar aracılığıyla görülmüyordu¹¹⁵³.

Müfettişlik bölgesinde, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu ve Uzunköprü'de birer Ticaret ve Zahire Borsası vardı. Trakya'nın bütün mahsullerinin alımı ve satımı bu borsalarda yapılmakta ve üretici iç ve dış pazarlardaki fiyatları bu borsalar aracılığıyla izlemekteydi. Bu borsalarda işlem gören ve borsalara kayıtlı olan; abone, mubayaacı ve simsarların sayısı şöyleydi¹¹⁵⁴:

Tablo 2: 1934 Yılında Trakya Umumi Müfettişlik Bölgesinde Borsalara Kayıtlı; Abone, Mubayaacı ve Simsar Sayıları

	Abone	Mubayaacı	Simsar
Edirne	106	3	-
Kırklareli	30	-	-
Tekirdağ	36	-	8
Uzunköprü	20	2	-
Gelibolu	10	1	-
Toplam	202	6	8

Müfettişliğin ticaret konusundaki ilk çalışmaları borsalar üzerinde oldu. Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, 1934 yılında yaptığı inceleme gezisi sonrasında kaleme aldığı raporunda konuyla ilgili olarak şunları kaydetmişti:

“Trakya köylüsünün zahire borsalarındaki satışını da mütemadiyen kontrol altında bulundurmak ve bunları komisyoncuların hilekâr nüfuzlarından kurtarmanın da lazım geldiğine bu seyahatimde kanaat getirdim. Tekirdağ zahire borsasında satıcı köylü ile alıcı arasında münasebete meydan vermiyen ve bu suretle köylünün malumatı haricinde fiyatlar tesbit eden bir şekil olduğunu ve satıcı Türk köylüsü zararına olan bu şeklin borsa komiserinin nazarından kaçtığına mahallinde tetkik ile öğrendim. Borsalarda murakabesizliğin (denetimsizliğin) müstahsil (üretici) zararına neticeler verdiği şüphem kalmadı. Şu halde borsalardaki komiserlerin murakabelerini tahkik etmek lazımdır. Komiserlerin mahalli zahire tüccarlar ile menfaatli münasebetler tesis etmemeleri için bunların ansızın ve gayrı muayyen (belirsiz) zamanlarda teftiş ettirilmeleri ve borç alma ve saire gibi ihtiyaçlar yüzünden zahire borsalarından alıcı vaziyette olan tüccarlarla münasebetlerinde zaafalarını tetkik etmek zaruridir. Borsalardaki alış verişin her safhasını behemehal (mutlaka) satıcı köylü veya mal sahibinin anlayabileceği ve muvafakatının lahik (onayının) olabileceği müsait ve açık bir şekilde olması ise çok mühim bir esastır. Alıcı ile verici arasında münasebeti kesen

¹¹⁵² Bunlardan 12'si olağanüstü, 160'ı birinci sınıf, 202'si ikinci sınıf, 336'sı üçüncü sınıf, 435'i dördüncü sınıf, 407'si de beşinci sınıf tüccardı.

¹¹⁵³ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 66.

¹¹⁵⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 67.

borsa sistemleri mutlaka köylü zararına oluyor. Bu noktadan müfettişliğin borsalar üzerindeki murakabesi de esaslar dahilinde olacaktır¹¹⁵⁵ .”

Bu noktadan hareketle Trakya Umumi Müfettişliği, kurulduktan hemen sonra, borsa vurguncularının önüne geçmek ve üreticiyi korumak için borsaları sıkı bir denetime tabi tutmaya; ayrıca, fiyatlar hakkında köylüyü aydınlatmak amacıyla, haftada iki kez “fiyat belletenleri” çıkarmaya ve köylere dağıtmaya başladı. 86 köye¹¹⁵⁶ dağıtılan bu “belletenler” sayesinde köylü, şehre gitmeden, fiyatları takip edebiliyordu¹¹⁵⁷. Böylece borsadaki fiyatlardan habersizce ürününü pazarlamaya şehre giden ve o günkü rayiç neyse o fiyattan, hatta hemen dönmek zorunda olduğu için bazen daha düşük fiyattan, ürününü elden çıkarmak zorunda kalan köylü; artık fiyatları köyünde takip edebilme ve böylece kendisi için en uygun zamanı belirleyerek ürününü pazarlayabilme şansına kavuştu. Bunun yanında bültenler köylünün; köylere gelen ve köylünün ürünlerini düşük fiyattan almaya çalışan vurgunculara karşı uyanık hale gelmesini de sağladı¹¹⁵⁸.

Umumi müfettişlik, görev süresi boyunca, bölgedeki ticari faaliyetleri son derece yakından takip etti. Bu kapsamda, zaman zaman vilayetlere gönderdiği tamimlerle; vilayet dahilinde yürütülmekte olan ev ve el sanatları, küçük işletmeler, vilayetteki üretimin nelerden oluştuğu, bu üretimin ne şekilde değerlendirildiği, vilayette kurulan pazar, panayır yerleri; köylünün buralarla olan ilgi dereceleri, vilayette faaliyet gösteren iktisadi teşekküller ve kooperatifler hakkında da ayrıntılı bilgiler talep etti¹¹⁵⁹. Böylece iktisadi kalkınma ile ilgili veriler topladı. Bu veriler, müfettişlik bünyesindeki iktisat müşavirliği tarafından değerlendirildi ve planlama çalışmaları yapıldı.

Müfettişlik bölgesindeki ticari faaliyetin yoğun olarak yürütüldüğü bir başka yer de “panayır ve pazarlar”dı. Bölgenin çeşitli yerlerinde kurulan bu panayır ve

¹¹⁵⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 62.

¹¹⁵⁶ Müfettişlik mmtkasında yaklaşık 1300 köy olduğu düşünülecek olduğunda, “fiyat belletenleri” dağıtılan köy sayısı yetersiz gibi gözükmemektedir. Bu tarihlerde köyler son derece küçük ve ticaret için üretim sınırlı olduğundan Umumi Müfettişlik her köye –ya da en azından köylerin büyük çoğunluğuna- fiyat belleteni dağıtmayı gereksiz görmüş olabilir. Ayrıca belleten dağıtılan köyler büyük ve merkezi köyler olup çevre köylerde yaşayanların da bu 86 köydeki belletenlerden yararlanabileceği de düşünülmüş olabilir.

¹¹⁵⁷ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 22.

¹¹⁵⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 34.

¹¹⁵⁹ Edirne Postası, 22 Aralık 1937, S. 703, s. 1.

pazarlara halk ve köylü büyük rağbet gösterirdi. Bu panayırarda köylü; hayvan alırsatar, yiyecek, giyecek ve diğer tüm gereksinimlerini de bu panayırlardan karşılardı¹¹⁶⁰. Kısacası panayır, bölgenin önemli alış-veriş ve ticaret merkezleriydi.

Umumi müfettişlik, yoğun ticari faaliyetin yaşandığı bu alanlarda da, çalışmalar yaptı. Öncelikle, açılan sergi, panayır ve pazarlar bir plan içine alındı. Böylece Trakya pazar ve panayırlarının daha verimli çalışması sağlandı. Panayırların açılış kapanış günleri bölgenin her tarafına duyurulmaya, hatta bu günler, Yunanistan gibi komşu ülkelere dahi bildirilmeye başlandı¹¹⁶¹. Müfettişliğin planlaması sayesinde bölgedeki panayır her sene daha sistemli bir şekilde açılmaya, daha düzenli bir şekilde çalışmaya başladı. Trakya'da görev yapan umumi müfettişler bölgedeki panayırın açılışlarına da katılarak bu alandaki ilgi ve desteklerini gösterdiler¹¹⁶².

Umumi müfettişliğin; bölgesi dahilindeki ticaretin gelişmesi için yaptığı en önemli çalışmalardan biri de; üreticiyi, tefecilerin ve vurguncuların elinden kurtarmayı amaçlayan, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlamasıydı.

Müfettişliğin kurulduğu yıllarda Trakya'da ticaretin neredeyse tamamı Yahudilerin elindeydi. Bölgedeki sermayenin dörtte üçü bu unsurundu. Her çeşit ürün onlar tarafından değerlendirilir, değeri de istenildiği gibi düşürülür ya da yükseltildi. Zahire, yapağı, koza, peynircilik, bezaziye (manifaturacılık), petrol ve benzin acenteliği, züccaciye, komisyonculuk, üzüm mntikalarında kısmen şarapçılık, kısmen fabrikatörlük ve hatta bazı yerlerde arabacılık, davarcılık, boyacılık gibi işler ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Yahudilerin elindeydi¹¹⁶³. Nitekim umumi müfettiş İbrahim Tali Bey, hazırladığı raporda, bu konuda şöyle diyordu:

"Yahudinin en tahripkâr cephesi Türk köylüsü üzerindeki işleyişidir... Köylü Yahudiye ya borçludur veya dededen mevrut bir ihtiyatla bağlıdır veya malının kıymetini düşürsede çabuk ve kolayca para alabileceği veya anlayabileceği unsuru (Yahudi) olarak tanımıştır. Bundan başka ve asıl feci bir âmil de köylünün kendi ağasına bağlılığı yüzünden bu ağanın arkasından gitme itiyadından henüz kurtulamamasıdır. Yahudi, bizzat nüfuz edemediği köyler ve kasaba halkını, bu halka veya köylere henüz hükmedebilen ağaları elde bulundurmakla nüfuz edebilmektedir.

¹¹⁶⁰ Edirne Postası, 14 Haziran 1941, S. 1045, s. 1.

¹¹⁶¹ 1938, s. 23.

¹¹⁶² Bölgede açılan panayırarla ilgili bir kaç örnek haber için bkz., Edirne Postası, 14 Haziran 1941, S. 1045, s. 1. Edirne Postası, 5 Ağustos 1944, S. 1256, s. 2. Edirne Postası, 2 Eylül 1944, S. 1262, s. 1.

¹¹⁶³ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 15.

*Ağalara ya sermaye verir ortaklık yapar veya komisyonculuk yaptırır, ve bu sayede ağayı, beyi, istediği yola sevkeder*¹¹⁶⁴."

Sonuç olarak müfettişe göre; *"Trakya'nın bütün iktisadî kaynaklarına elini uzatmış olan bu unsurun Trakya Türkünün kanını daha fazla emmesine müsaade etmemek Trakya'nın inkişafı için en büyük ihtiyaç(tı)"*¹¹⁶⁵."

Müfettişin raporundaki ifadeler, müfettişliğin; faizciğin, tefeciliğin önüne geçme kaygısını ve bu konudaki kararlılığı gösteriyordu. Ticaret asıl olarak Yahudilerin elinde olduğundan ve bölgede parasal açıdan en güçlü kesim, dolayısıyla faizle para veren kesim, Yahudiler olduğundan raporda özellikle Yahudi unsur hedef alınmıştı. Ancak Yahudilerin ticari yaşamdaki ağırlığından duyulan rahatsızlık sadece faizcilik, vurgunculuk yapıyor olmalarından kaynaklanmıyordu. İbrahim Tali Bey, bölgede Türk unsura dayalı bir sermaye oluşumunu gerçekleştirmeyi, ticareti Yahudilerin egemenliğinden kurtararak Türk sermayenin bu alanda hakim olmasını sağlamayı da hedefliyordu. Nitekim İbrahim Tali Bey'e göre; *"Trakya iktisadiyatına Türk çocuğu hakim kılınmadığı müddetçe, Trakyada istenilen inkişafı beklemek olanaksız(dı)"*¹¹⁶⁶.

İbrahim Tali Bey; raporunda dile getirdiği sıkıntıların çözümünü, kooperatifleşmekte görüyordu. Kooperatifleşmenin; bölgede ekonomik faaliyeti elinde tutan Yahudilerin bu alandaki tekeli kıracağını, "öz Türk" çocuklarının önünü açacağını ve köylüyü, faizcinin, tefecinin elinden kurtaracağını düşünüyordu. İbrahim Tali Bey bu düşüncelerini raporunda şöyle dile getirmişti:

*"Trakya köylülerinin iktisadî inkişafı için ve müreffeh bir hayata mazhar olmaları için de yapılmasını duyduğum ihtiyaç köy kooperatifleridir. Ancak köy kooperatifleri, kredi kooperatifleri vaziyetinde olmakla beraber peynircilik, mahrukut, pancar, zeriya gibi işlerde istihsal kooperatifi vazifesini de görebilmelidir. Bir az daha ileri gidilmek lâzım gelirse, bizim köylerimiz muhtelif işler ve maksatlar için muhtelif kooperatif kurup işletecek vaziyette değildirler. Şimdilik yapılacak kooperatif tipi "İstihsal- İstihlâk- Kredi" gibi işleri tedvir edebilecek, şirket mahiyetini haiz bizim köylümüze mahsus bir şekildir. Böyle bir şekil üzerinde işlenirse, Türk köylüsü iktisadî sahada kendi yağıyla kavrulur. (Böylece köylüyü M.B) kazancına bizzat sahip, yabancı unsurların iktisadî tazyikinden silkinmiş, müreffeh bir köylü haline getirmek mümkün olacağı kanaatindeyim. Mafih böyle bir şekil bulununcaya kadar Trakya köylüsünü kredi kooperatifleri teşkiline sevk etmek programımızın ilk maddelerindendir"*¹¹⁶⁷."

¹¹⁶⁴ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 10, 15.

¹¹⁶⁵ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 19.

¹¹⁶⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 20.

¹¹⁶⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 38.

1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansı'nda da aynı konu dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik tarafından dile getirildi. Dirik; Trakya Yahudilerinin bölgedeki tüm ticari faaliyeti ellerinde bulundurdıklarını, en küçük köylere kadar girdiklerini ve “memleket bünyesini em(diklerini)” belirtti. Dirik'e göre; Yahudilere karşı “zecri hareket” doğru değildi. Bu konudaki en doğru yöntem, “mukabil ekonomik hareket”ti. Bu noktadan hareketle Dirik; bölgede kooperatifleşmenin son derece gerekli olduğunu ve bunun müfettişliğin üzerinde hassasiyetle durduğu ve takip ettiği bir konu olduğunu açıkladı¹¹⁶⁸.

Kooperatif; aslında Cumhuriyet rejiminin de önem verdiği ve ülkede yaygınlaşmasına çalıştığı kurumlardı. Nitekim 21 Ekim 1936'da 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılarak bu konuda önemli bir adım atıldı¹¹⁶⁹. Bu kanunun çıkarılmasından sonra Trakya Umumi Müfettişliği'nin, bölgede kooperatifleşme çalışmaları da ivme kazandı.

Tarım Kredi Kooperatifleri, en az 30 ortakla kurulabiliyor ve kuruluş yerleri de, Ziraat Bankasının önerisi üzerine, Ekonomi Bakanlığınca belirleniyordu. Kooperatiflerin sermayesini, üyelerin yüklenecekleri ortaklık payları oluştuyordu. Kredi Kooperatiflerinin temel kuruluş gerekçesi ise üreticiye düşük faizli kredi vermek ve faizcinin tefecinin eline düşmesini engellemektir. Kooperatif Kanununa göre, verilen kredi, yalnız üretim için kullanılabilirdi¹¹⁷⁰.

Tarım Kredi Kooperatifleri ile ilgili kanun çıktığında, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde 26 kooperatif vardı. Bunlar, kanundan sonra kredi kooperatifi olma yoluna gittiler ve bu konudaki düzenlemeler yapıldıktan sonra Tarım Kredi Kooperatifi niteliğini kazandılar¹¹⁷¹.

Ziraat Vekâleti, Trakya'da kooperatiflerin yaygınlaştırılması konusunda umumi müfettişliğe önemli yardımlarda bulundu. Örneğin 1936 yılında Trakya Umumi Müfettişliği'ne iki uzman göndererek bölgede açılan kredi kooperatiflerini tek tek

¹¹⁶⁸ Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülâsası, s. 116.

¹¹⁶⁹ Kanunun tam metni için bkz., “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu”, *Düstur*, üçüncü tertip, c. 16, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935, s. 1651-1658.

¹¹⁷⁰ “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” *Düstur*, üçüncü tertip, c. 16, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935, s. 1651, 1654.

¹¹⁷¹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 3, Birinciteşrin (Ekim) 1936, s. 18.

dolaşmalarını ve eksikliklerini tamamlamalarını sağladı¹¹⁷². Kooperatifçilik bir devlet işi olarak ele alındı ve bu şekilde çalışıldı. Örneğin Edirne vilayetinde; Parti başkanı, Jandarma kumandanı ve Ziraat müdüründen oluşan bir heyet köyleri dolaştı ve çeşitli köylerde kooperatif kurulmasını sağladı¹¹⁷³. Bu çalışmaların sonucunda 1937 yılına gelindiğinde Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki Kredi Kooperatifi sayısı; Edirne’de 17, Kırklareli’nde 18, Tekirdağ’da 21, Çanakkale’de 17 olmak üzere 73’e ulaşmıştı. Bu kooperatiflerdeki ortakların sayısı 15.244’e sermayeleri de 238.985 liraya yükselmişti¹¹⁷⁴. Kısa bir süre sonra 10 yeni kooperatif kurularak bölgedeki kooperatif sayısı 83’e çıkarıldı¹¹⁷⁵. Bu 83 kooperatif, bölgedeki 3280 köyü içine alıyordu¹¹⁷⁶. Kooperatiflerin ortak sayısı 20.000’e, sermaye miktarı ise 300.000 liraya ulaşmıştı¹¹⁷⁷. Müfettişliğin hedefi; 1938 yılı içinde 17 kooperatif daha kurarak Trakya’daki kooperatif sayısını 100’e çıkarmak ve böylece kooperatif ağının tüm müfettişlik bölgesini kapsamalarını sağlamaktı¹¹⁷⁸.

Tarım Kredi Kooperatifleri sayesinde bölge üreticileri, kredi gereksinimlerini düşük faizli bir şekilde karşılama şansına kavuştu. Böylece bir yandan daha fazla üretim yapılmasının önü açıldı, diğer yandan da üretim sürecinde köylünün darboğaza düşerek tefecilerin eline düşmesi engellendi. Ancak kooperatiflerinin tek yararı bu değildi. Belki de bundan daha önemlisi; kooperatiflerin üreticiler arasındaki birlik duygusunu pekiştirmesi, insanların birbirlerine güvenmelerinin ve tek başlarına başaramayacakları işlerde, birlik olarak, o işin üstesinden gelebilmelerinin yolunu açmasıydı¹¹⁷⁹.

Ticaretin gelişmesi için, düşük faizli kredi vermek kadar önemli olan bir diğer nokta; üretilen ürünlerin/malların değer fiyattan satılabilmesinin, yapılan emek ve harcamaların ziyan olmasının önüne geçebilmektir. Çünkü üretici; paraya olan ihtiyacına karşılık, mahsulünü, daha tarladayken, ağır faizlerle aldığı bir avans karşılığında “murabahacılara” (aracılara) devrediyordu. Bu suretle köylü, bütün bir sene çalışmasının semeresini, üretim masraflarını dahi karşılamayan bir avansa karşılık

¹¹⁷² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.7, Şubat 1937, s. 26.

¹¹⁷³ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1936, S. 4211, s. 2.

¹¹⁷⁴ 1938, s. 25

¹¹⁷⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s. 5.

¹¹⁷⁶ Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 116

¹¹⁷⁷ *Edirne Postası*, 2 Kasım 1938, S. 789, s. 1.

¹¹⁷⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s. 5.

¹¹⁷⁹ Cemal Etem Şipka, “Kooperatifin Büyük Manası”, *Trakya Dergisi*, Yıl:2, S. 8, Mart 1937, s. 25.

elinden çıkarmış oluyordu. Ne kesesine ne de midesine bir şey girmiyordu. Gelecek sene yeniden ekim yapabilmek için ihtiyacı olan tohumluğu almak için dahi yeniden tefecilerin eline düşüyordu. Mahsulüne karşılık avans alıp borçlanmamış çiftçi dahi elde ettiği ürünü belirli birkaç alıcıya, az çok demeden, satmak zorunda kalıyordu. Çünkü piyasayı bunlar elinde tutuyor ve fiyatları bunlar belirliyordu¹¹⁸⁰. İşte bu durumun önüne geçebilmek için Cumhuriyet Hükümeti, Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununun kabul edildiği gün, 2834 Sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”u da çıkardı.

Tarım Satış Kooperatiflerinin kurulmasındaki amaçlar, 2834 Sayılı Kanunun 3. maddesinde; ortaklarının ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak, gerektiğinde bu ürünleri ham madde olarak işlemek ve elde edilen maddelerin satışını yapmak, iç ve dış pazarlardaki, aracılara giden, kazancı üreticilere aktarmak ve böylece üreticinin rekabet gücünü arttırmak, piyasada düzen verici bir yer alarak fiyatlardaki dalgalanmaların önüne geçmek ve üreticinin iyi fiyatla satış yapmasını sağlamak, ihraç malları ürünlerin belirli bir standart kazanmasını sağlamak olarak sıralanmıştı¹¹⁸¹.

Tarım Satış Kooperatifi kurulabilmesi için en az 10 çiftçinin bir araya gelmesi gerekiyordu. Kooperatifler Ekonomi Bakanlığının onayı ile kurulacaktı. Aynı ürünün satışı için bir yerde, birden çok satış kooperatifi kurulamazdı. Tarım Kredi Kooperatifine üye olanların, Tarım Satış Kooperatifine de üye olması gerekiyordu. Tıpkı Tarım Kredi Kooperatiflerinde olduğu gibi, Tarım Satış Kooperatiflerinin de sermayesi, üye ortakların katılım paylarından oluşuyordu. Her ortak için en az katılım payı ve bunun ödeme şekli; ortağın kooperatife teslim edeceği ürünlere uygun olarak ve kooperatifin bulunduğu yerin ekonomik durumu göz önünde bulundurularak belirlenecekti. Satış Kooperatifine üye olan üreticilerin, ürünlerini tamamıyla kooperatif depolarına teslim etmeleri mecburiydi. Bu şarta uymayanlar hem satış kooperatifinden hem de kredi kooperatifinden uzaklaştırılacaklardı¹¹⁸².

Tarım Satış Kooperatifleri Kanununun çıkarılmasından kısa bir süre sonra Trakya Umumi Müfettişliği, 1937 yılı için, bölgede 12 Satış Kooperatifi kurulması konusunda İktisat Vekâletine teklifte bulundu. Ancak Vekâlet ilk yıl için sadece en

¹¹⁸⁰ Şipka, “a.g.m.”, Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 33.

¹¹⁸¹ Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”, *Düstur*, üçüncü tertip, c. 16, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 1642.

¹¹⁸² Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”, *Düstur*, üçüncü tertip, c. 16, s. 1643.

önemli ve rantabl olarak gördüğü; yün yapak, kavun, taze yumurtacılık, sebze, meyve kooperatiflerinin kurulmasını uygun buldu¹¹⁸³. Umumi müfettişlik, bölgenin nerelerinde satış kooperatifi kurulmasının daha uygun olacağını belirlemek amacıyla, daha Satış Kooperatifleri Kanunu çıkmadan önce, Trakya dahilinde incelemeler yapmıştı¹¹⁸⁴. Böylece, kanun çıkar çıkmaz, bölgede, satış kooperatifleri kurulmaya başlandı.

Müfettişlik bölgesindeki ilk satış kooperatifi, 1937 yılında, Uzunköprü ve yöresinde, "kavun-karpuz satış kooperatifi" olarak kuruldu¹¹⁸⁵ ve daha ilk yılında 430 vagon kavun-karpuz sevk ederek, üreticinin yüzünü güldürdü¹¹⁸⁶.

Bir vagon malını Uzunköprü kooperatifine getiren ve ürünün niteliğine göre 180 ile 350 lira arasında değişen ürün bedelini, teslimatı yapar yapmaz bankadan alabilen üretici, daha ilk adımda kooperatifi sevdi ve benimsedi¹¹⁸⁷. Bir yıl içinde müfettişlik bölgesinde kurulan satış kooperatifleri sayısı 10'a ulaştı. Alınan sonuçlar; kavunculuk, yapağıcılık, yumurtacılık, yaş meyve ve sebze, arı ve balcılık ve balık satış kooperatiflerinin Trakya'nın bünyesine ve gereksinimlerine uygun olduğunu ortaya koydu. Bunların bölgede çoğalmasıyla halk, ürettiği malların tefeciler tarafından ucuza kapatılmasından kurtulacak, mallarını değer fiyattan satabilecek aynı zamanda dış pazarlara da teknik yolla gönderebilecekti¹¹⁸⁸.

Satış Kooperatifleri; üyesi olan üreticilerin ürünleri için depolar ve mağazalar yaptırdı. Ürünler, piyasada uygun koşullar oluşuncaya dek buralarda saklanmaya başlandı. Böylece; Kooperatif yöneticileri sürekli olarak piyasayı takip ettiklerinden ve bu süre zarfında ürünlerin depolanma gereksinimi karşılandığından, üretici, malını en uygun zamanda ve en uygun fiyattan satabilme olanağına kavuştu¹¹⁸⁹. Örneğin Uzunköprü Satış Kooperatifi, 1937 Eylülüne kadar toplam 650 vagon kavun-karpuz sevketti. Her vagonun değeri 200 ile 300 lira arasındaydı. Bu fiyatlar o güne kadar Uzunköprülü üreticilerin görmedikleri fiyatlardı¹¹⁹⁰. Kooperatifler sayesinde Trakya'daki üretici, yurtdışı pazarlarına açılma olanağına da kavuştu. Örneğin 1938 yılında, Trakya'dan Almanya'ya ve Hamburg'a 23 vagon kavun gönderildi. Bu satıştan,

¹¹⁸³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s. 5.

¹¹⁸⁴ Trakya'da Yeşilyurt, 27 Kasım 1935, S.599, s. 2.

¹¹⁸⁵ 1937, s. 71.

¹¹⁸⁶ Cumhuriyet, 12 Birinciteşrin (Ekim) 1937, S. 4819, s. 9.

¹¹⁸⁷ 1938, s. 26.

¹¹⁸⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S.11, Haziran 1937, s. 19.

¹¹⁸⁹ Şipka, "a.g.m.", Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl:2, S.13, Ağustos 1937, s. 34

¹¹⁹⁰ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S.14, Eylül 1937, s. 25.

tüm masraflar çıktıktan sonra, vagon başına altı-yedi yüz lira kâr elde edildi. Bu ihracatın üzerine, Nafia ve İktisat Vekâletleri bölgede mal sevkiyatı yapan trenlerin soğuk hava vagonları sayısını 15'ten 30'a çıkararak üreticiye destek olma kararı aldı¹¹⁹¹

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, bölgede kooperatifçiliğin gelişmesi için başlattığı önemli bir çalışma da kooperatif konusunda bilgili elemanlar yetiştirmektir. Bu amaçla 1936 yılının Nisan ayında Edirne ve Tekirdağ'da birer "kooperatifçilik kursu" açıldı¹¹⁹². Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in söyleviyle açılan kurslara; Trakya'nın çeşitli yerlerinden 80 genç, seçilerek, alındı¹¹⁹³. Kursun yöneticisi olarak, Ziraat Bankası Genel Merkezi yöneticilerinden Şükrü Ulay görevlendirildi. Ulay, kursun hem yöneticisi hem de eğitmeniydi. Kursta dersler sabah dokuzda başlıyor akşam dörde kadar devam ediyordu. Kurs 17 gün sürdü ve daha sonra sınavlar yapıldı. Bu sınavlarda başarılı olanlar, bölgedeki kooperatiflere yönetici olarak gönderildi¹¹⁹⁴. Buralardan yetişen elemanlar bölgedeki kooperatiflerin yönetimlerinde sorumluluk aldılar ve bölge kooperatifçiliğinin gelişmesine katkı sağladılar.

Umumi müfettişlik, kooperatiflerin yanı sıra, Trakya ve Çanakkale'nin çeşitli sebze ve meyvelerinin ve özellikle üzümünün, İstanbul Hal'inde değeri fiyatından satılabilmesi için bölgedeki meyve-sebze üreticilerinin kendi aralarında birlikler kurmasını da destekledi, teşvik etti. Umumi müfettişlik, bu amaçla, Hal Müdürlükleriyle birlikler arasında aracılık rolünü üstlendi. Böylece Trakya'nın çeşitli yerlerindeki meyve-sebze üreticileri; Edirne'de, Tekirdağ'da, Mürefte'de, Gelibolu'da, Çanakkale'de, Bozcaada'da, Ayvacık'ta, Biga'da, onlarca birlik kurdu ve ürünlerinin satışını tek elden yapma olanağına kavuştu¹¹⁹⁵.

Müfettişliğin, bölgedeki ticareti geliştirmek için yaptığı bir başka çalışma da bölgenin ihraç ürünlerinin kalitesini arttırmaya ve piyasada daha kolay ve yüksek fiyatta yer bulmasını sağlamaya çalışmaktır. Örneğin bölgenin önemli ihraç mallarından "peynir" bu konuda titizlikle ele alınan ürünlerden biriydi. Trakya'nın bu en önemli ihraç ürünü son yıllarda dış piyasalardaki mevkiini yitirmişti. Trakya Umumi Müfettişi

¹¹⁹¹ Edirne Postası, 18 Şubat 1939, S. 817, s. 2.

¹¹⁹² Buç, 15 Nisan 1936, S. 697, s. 1.

¹¹⁹³ Örneğin Kooperatifçilik kursu için Kırklareli vilayetine 20 kişilik bir kontenjan ayrılmıştı. Başvuran sayısı ise 47 idi. Valilikte yapılan seçimlerde bu 47 kişiden 20'si seçilerek kursa gönderildi. Trakya'da Yeşilyurt, 14 Nisan 1936, S. 619, s. 1.

¹¹⁹⁴ Buç, 18 Nisan 1936, S. 698, s. 1, 2. Buç, 22 Nisan 1936, S. 699, s. 1. Buç, 2 Mayıs 1936, S. 702, s. 1, 2.

¹¹⁹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 26.

İbrahim Tali Bey'in hazırladığı raporda bunun sebebi olarak Yahudi tüccarlar gösterilmişti. Nitekim raporda bu durum, şu sözlerle ifade edilmişti:

"Trakyanın vaktile ecnebi piyasalarında rağbet bulan yağlı peyniri kıymetinden çok şey kaybetmiştir. Bunun sebebi bu sanata da Yahudilerin hakim olmasıdır. Yahudi fazla kazanç sevdası peşinde südün hem yağından ve hemde peynirinden istifadeye başlamış yağsız ve yarım yağlı peynirleri piyasaya dökmeye ve harici pazarlara sevketmeye başlamıştır. Bu istifadeyi arttırmak için bir taraftan da tuza kuvvet vererek peynir sularını bile peynir halinde dondurarak piyasaya koymuş ve fiyatlar kırılmakla beraber tedrici Trakya peyniri şöhretini ve pazarlarını kaybetmiştir. Son senelere kadar bütün Trakya mandıralarında Yahudiler hakim bulunmaktadır...Edirne, Lüleburgaz, gibi merkezlerde Türk sermayesi bu işi eline almak teşebbüsüne geçmiş ise de sermayenin azlığı bu sahadaki faaliyeti ağırlaştırmaktadır. Bir taraftan da köylünün kendisine kredi veren Yahudiye bağlılığı bu işi ağır yürütmektedir. Şayanı dikkattir ki peynir ustalarının çoğu yine Yahudidir¹¹⁹⁶."

Umumi müfettişin; Trakya peynirinin eski şöhretini kazanması ve bu sahada Türk girişimcilerinin önünün açılması için çalışmalar yapılmasının gerekliliğini belirttiği raporda; peynircilik yapılan bölgelerde "peynircilik kooperatifleri" kurmanın ve girişimcilerin gereksinim duyacakları kredileri milli bankalardan sağlamanın bu yolda atılması gereken en önemli adımlar olduğu vurgulandı. Rapora göre; bu konuda atılacak önemli bir adım da Trakya peynirinin şanına uygun şekilde imal edilmesini sağlayacak kanuni tedbirler almaktır¹¹⁹⁷.

Bu noktadan hareketle Trakya Umumi Müfettişliği, bölge peynirciliğini yükseltmek için çalışmalara başladı. 1935 yılında Edirne Halkevinde, umumi müfettiş Kazım Dirik'in başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıya 120 Türk sütçü ve mandıracı da katıldı. Toplantıda; üreticinin sorunları ve Ziraat Bankasınca verilen kredinin en uygun şekilde kullanılması için yapılması gereken işler görüşüldü. Keşan, Kavaklı, Kırklareli bölgelerindeki süt ve peynirci kurumlarına yardım ve kredi açmak; Romanya ve Bulgaristan göçmenleri arasında gelmiş olan kaşar ve peynir ustalarının bölgedeki mandıralarda çalışmalarını sağlamak gibi önemli kararlar alındı¹¹⁹⁸.

Aynı yıl umumi müfettişlik; "Trakya peynirlerine, iç ve dış pazarlardaki eski şöhret ve kıymetini verdirmek maksadile" bir talimatname hazırladı¹¹⁹⁹. Bu

¹¹⁹⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 58-59.

¹¹⁹⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 59.

¹¹⁹⁸ Buç, 7 İlkkanun (Aralık) 1935, S. 662, s. 1, 2. Cumhuriyet, 9 Birincikanun (Aralık) 1935, S. 4157, s. 1, 8.

¹¹⁹⁹ Milli Gazete, 17 İkincikanun (Ocak) 1935, S. 576, s. 1.

talimatname, peynirin yağlı olarak ve tüm hijyen kurallarına uygun biçimde üretilmesini sağlayacak hükümler içeriyordu¹²⁰⁰. Ayrıca müfettişlik, bölgedeki mandıraları da sıkı bir denetim altına aldı¹²⁰¹. Müfettişliğin kurulduğu yıl Trakya'da 277 adet olan mandıra sayısı, yapıları kontrollerden sonra 123'e indirildi. Üstleri saz ve samanla örtülü mandıralar kaldırıldı. Modern ve fenni tip mandıra planları yapıldı ve yeni mandıraların bu plana göre inşasına başlandı. Ayrıca peynirci ustaları yetiştirmek amacıyla bölgede bir "peynircilik kursu" açıldı¹²⁰². Müfettişliğin bu çalışmaları sonucu bölgede mandıracılık ve peynircilik giderek gelişti ve bölge ekonomisindeki sağlam yerini aldı¹²⁰³.

Yine yumurta da bölgenin önemli ihraç mallarından biriydi. Trakya yumurtaları, Uzunköprü sınır kapısından, Yunanistan, İtalya, Almanya, Çekoslovakya gibi ülkelere ihraç ediliyordu. Umumi müfettişlik, Ziraat Vekâleti uzmanlarından aldığı teknik yardımlarla, ihraç edilecek yumurtalar için, "yumurta toplama ambalaj sandıkları" yaptırdı. Tek tip olarak yaptırılan bu sandıklar üreticilere ücretsiz olarak dağıtıldı¹²⁰⁴. Müfettişlik ayrıca yumurtacılıkla uğraşan köylülerin bilgilerini arttırmak amacıyla konu hakkında kitapçıklar bastırarak köylere dağıttı¹²⁰⁵.

Müfettişliğin ticaret alanındaki bir başka çalışması da bölge üreticilerinin, Uluslararası İzmir Fuarına katılımını sağlamak oldu. Uluslararası İzmir Fuarı sadece Türkiye'den değil, Sovyet Rusya, Mısır ve Yunanistan'dan da çeşitli şirketlerin katıldığı, mal ve ürünlerini sergilediği son derece önemli bir fuardı. Örneğin 1936 yılında fuara toplam 650 şirket katıldı. Bunlar 260 pavyon kurdu¹²⁰⁶. Dolayısıyla Fuar; Trakya Bölgesinde üretilen ürünlerin, imal edilen mamul eşyaların sergilenmesi ve pazarlanması açısından son derece büyük bir öneme sahipti.

Bu durumu değerlendiren Trakya Umumi Müfettişliği; 1936 yılında, bölgedeki dört vilayetin mal ve ürünlerini sergilemek/pazarlamak amacıyla Uluslararası İzmir

¹²⁰⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 10. Talimatname hükümleri için bkz, Milli Gazete, 21 Ocak 1935, S. 577, s. 1, 3. Trakya'da Yeşilyurt, 11 Şubat 1935, S. 554, s. 2. Trakya'da Yeşilyurt, 18 Şubat 1935, S. 555, s. 1.

¹²⁰¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 10.

¹²⁰² 38, s. 27.

¹²⁰³ Trakya'daki peynircilik hareketinin gelişimi hakkında ayrıntılı iki haber için bkz., Edirne Postası, 25 Kasım 1939, S. 894, s. 1. Edirne Postası, 9 Şubat 1944, S. 944, s. 2.

¹²⁰⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 28.

¹²⁰⁵ Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, Yumurtacılık Hakkında Köylülerimize Öğütler, Edirne: İl Basımevi, y.yılı yok.

¹²⁰⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl:1, S.2, Eylül 1936, s. 6.

Fuarında 120 metrekairelik bir alanda “Trakya Pavyonu” kurulmasını sağladı. Pavyonda Trakya’nın orman ürünleri, maden kömürleri, toprak mahsulleri, hayvan mahsulleri, ipek kozası, bal, arı kovanları, yaş meyve ve sebze konserveleri, büyük küçük sanayi mamulleri, Edirne’nin bademzemeleri, misk sabunları, nebati yağları, Alpulu Şeker Fabrikasının lüks şekerleri ve pancarı, Gelibolu fabrikalarının çeşitli tarzlarda en cazip şekilde ambalajlanmış deniz ürünleri, Meriç’in siyah ve kırmızı havyarları, Marmara’nın değerli süngerleri, Edirne ve Eceabat’ın pamuk örnekleri, Uzunköprü kavunları, Edirne elması, Çanakkale’nin “çavuş” ve “algemre” üzümleri, Edirne’nin kaşar ve beyaz peynirleri sergilendi¹²⁰⁷. Trakya Pavyonunda, bir “turizm köşesi” de oluşturuldu. Burada Trakya’nın tarihi ve turistik yerleri, harita üzerinde, fotoğraflar eşliğinde tanıtıldı. Bu köşe Trakya Pavyonunu gezen Başbakan İsmet İnönü’nün özellikle ilgisini ve beğenisini kazandı. Nitekim İnönü; *“Trakya Pavyonunda tutuş ve tertip güzelliğiyle beraber turizm ve memleket propagandası işine ehemmiyet verilmiş olmasını takdir ve teşekkürle karşılarım.”* sözleriyle pavyonun Turizm köşesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi¹²⁰⁸.

Trakya Pavyonunun düzenlenmesinde gösterilen bu başarı sayesinde, pavyonu gezenler, hem bölgede üretilen ürün ve malları yakından görüp inceleme hem de Trakya hakkında geniş bilgi sahibi olma şansı yakaladı. Trakya Pavyonu öyle başarılı oldu ki 1937 yılında İzmir Uluslararası Fuar İdaresi, Trakya Pavyonuna birincilik ödülünü verdi¹²⁰⁹.

Trakya Pavyonu, Trakya’da yetişen, üretilen her türlü mamulâtın pazarlanması için son derece uygun bir ortam yarattı. Her sene pavyonu gezen kişi sayısı yaklaşık

¹²⁰⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl:1, S.2, Eylül 1936, s. 7. Trakya’daki Yahudi vatandaşlar da Fuara katılmış ve Trakya pavyonunda ürünlerini sergilemişlerdir. Bu durum, kanımızca, Umumi Müfettişliğin –her ne kadar “öz Türk” bir sermaye yaratmak istese de- Yahudi unsurları tamamen dışlamadığının ve onların da birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, müfettişliğin hizmetlerinden yararlanmasını sağladığının bir göstergesidir. Bkz., TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 30–31.

¹²⁰⁸ *Yeni Asır*, 8 Eylül 1936, S. 9342, s. 8.

¹²⁰⁹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl:2, S.14, Eylül 1937, s. 30.

400.000 kadardı. Bunların içinde yabancı ülkelerden gelen tüccarlar da vardı¹²¹⁰. Bunun sonucu olarak, pavyonun açıldığı yıldan itibaren, Trakya mallarının pazarı genişledi¹²¹¹.

Trakya'daki ticari yaşamın gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri de "Şark Demiryolları" işletmesiydi. . Müfettişliğin kurulduğu yıllarda, Trakya bölgesini baştanbaşa geçen ve uzunluğu 337 km olan, "Şark Demiryolları" yabancı bir şirket tarafından işletiliyordu. Şirketin, insan ve mal taşımacılığında belirlediği ücretler son derece yüksekti. Bu durum üreticilerin mallarını/ürünlerini sevkiyatta önemli bir taşıma maliyetine katlanmalarını beraberinde getiriyordu. Ayrıca şirket, üreticiler her istediğinde, vagon tahsisi de yapmıyordu. Şirketin bu politikası; Trakya'daki taşıma işlerinde sıkıntı yaratıyor daha da önemlisi üreticiyi zor durumda bırakıyor ve bölgenin ekonomi işlerine olumsuz etki ediyordu¹²¹². Nitekim Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, 1934 yılında hazırladığı raporda, bu konuya değinerek şunları kaydetmişti:

"Trakya müstahsili bu hattan (Şark Demiryolu M.B) yüksek nakliye ücreti aldığından dolayı müştekidir (şikâyetçidir). Bu şikâyeti, bu hattan nakliyat için istifade eden her yerde işittim. Zahire, koza, peynir, yapağı Uzunköprü kavunu, sebze ve saire nakliyatçıları, nakliyat fiyatlarının yüksekliğinden, bazen mallarını zararla veya hiç kârsız nakledebildiklerini söylemektedirler. Bu şikâyetin haklı olduğu zannındayım. Trakya'nın iktisadi hareketinde müessir mevkii olan bu hattın bilhassa küçük sermayeli öz Türk tüccarlarının faaliyetleri üzerindeki menfi tesirlerini izale etmek tetkike değer bir iş olacaktır"¹²¹³.

1935 tarihli bir başka müfettişlik raporunda, dönemin Trakya Umumi Müfettişi aynı konuya değindi ve şöyle dedi:

"Bölgenin iktisadi durumunun inkişafına en büyük engel Şark Demiryolları sosyetesidir. Kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bu yabancı sosyete tatbik etmekte olduğu yüksek tarife ile Trakya ziraatıyla iktisadiyatına en büyük darbeyi indirmektedir. Bu havalinin feyizli topraklarında pek mebzul olarak yetişen meyvelerle sebzeler nakil ücretlerinin çokluğundan istihlak pazarlarına sevk edilemeyip mahallerinde çürümeğe mahkum (kalıyor M.B). Bu hali gören çiftçi bu kabil mahsulleri

¹²¹⁰ Edirne Postası, 14 Eylül 1938, S. 776, s. 1.

¹²¹¹ Örneğin 1936 yılında İzmir'den, Edirne'ye çeşitli mallar için sipariş verildi. Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 1, S. 2, Eylül 1936, s. 18. Ertesi yıl İngiltere ve İsviçre; İktisat Vekâleti, Türkofis Başkanlığı aracılığıyla, İzmir Uluslararası Fuarında görüp tanıdıkları Trakya Balı'nı sipariş etti. Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 7, Şubat 1937, s. 31. Trakya Pavyonu ilerleyen tarihlerde de kurulmaya ve Trakya mallarının pazarlanması ve Trakya bölgesinin tanıtımı için önemli bir rol oynamaya devam etti. Trakya Pavyonu ile ilgili çeşitli haberler için bkz., Yeni Asır, 8 Eylül 1936, S. 9342, s. 8. Cumhuriyet, 16 Eylül 1937, S. 4793, s. 7. Edirne Postası, 14 Eylül 1938, S. 776, s. 1. Edirne Postası, 9 Eylül 1939, S. 873, s. 2. Edirne Postası, 3 Ağustos 1940, S. 965, s. 1.

¹²¹² TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 24-25.

¹²¹³ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 76-77.

ya hiç yetiştirmemekte veyahut kendi ve mahalli ihtiyaca kifayet edecek miktarda ekmektedir. Demiryolları geçtiği yerleri ihya ettiği halde Şark Demiryolları bu yabancı sosyetenin fena idaresi yüzünden Trakya'ya bir faydası olmadıktan başka menfi tesirler yapmakta ve bu havali halkına nefes aldırmamaktadır. Halkı senelerden beri çektiği bu sıkıntıdan kurtarmak ve Trakya iktisadiyatını müsait olduğu inkişafa mazhar etmek için bu hattın devlet demiryolları idaresine geçmesine kati ve acil bir ihtiyaç vardır¹²¹⁴."

Böylece hem Şark Demiryolları'nın bölge ticaretine verdiği zararın altı çizildi hem de bu sorunun çözümü için şirketin derhal devletleştirilmesi istendi.

Umumi müfettişliğin, Şark Demiryolları konusunda, merkezi hükümet nezdinde yürüttüğü girişimler sonuç verdi ve 1936 yılı sonunda Şark Demiryolları devletçe satın alınarak millileştirildi. 1 Aralık 1936'da Edirne ve Haydarpaşa'dan karşılıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarının treni, ilk seferini yaptı¹²¹⁵. Hat, TC Demiryolları İdaresine geçtikten kısa bir süre sonra Edirne-İstanbul arası yolcu taşımacılığında %50'lik bir indirim yapıldı. Ayrıca öğrenciler için de özel indirimler getirildi. Üreticinin mallarını daha ucuza nakledebilmeleri için fiyat belirleme çalışmaları yapmak üzere, Trakya Umumi Müfettişi ile Demiryolları İdaresi'nden bir heyet Edirne'de bir araya geldi ve 1937 Haziran'ından itibaren yük taşımacılığında da indirim yapılması kararı alındı. Demiryolları idaresi hattın işletmesini alır almaz vagonları yenilemek, yeni istasyonlar açmak suretiyle de taşımacılığın, dolayısıyla bölge ekonomisinin gelişmesi doğrultusunda önemli adımlar attı¹²¹⁶.

Yapılan tüm bu çalışmalar sayesinde, Trakya'da ticari yaşam günden güne gelişti ve bölge ekonomisi içinde önemli bir yer kazandı.

2.2.4. Bayındırlık ve İmar Alanındaki Çalışmaları

Bölgesel kalkınmayı sağlayabilmenin bir koşulu da bölgedeki imar faaliyetlerinin artmasını ve bölgenin daha mamur, bayındır bir hale gelmesini sağlamayı gerektiriyordu. Bu noktadan hareketle Trakya Umumi Müfettişliği, kuruluşundan itibaren, Trakya'nın bayındırlık ve imar alanında kalkınması için çalışmalar yürüttü.

Umumi müfettişliğin, Trakya'nın bayındırlığı alanındaki en birinci ve öncelikli mesaisi; bölgedeki yolların onarımı ve bölgede yeni yollar inşası noktasında yoğunlaştı.

¹²¹⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih:28.08.1935, s. 9.

¹²¹⁵ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 82.

¹²¹⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 34-35.

Zira yol, bölgede arzulanan kalkınma atılımının gerçekleştirilebilmesi için son derece önemliydi.

Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, 1934 yılında çıktığı teftiş gezisi verilerine dayanarak hazırladığı raporda bu konuya geniş yer ayırdı. Rapora göre müfettişlik bölgesinde; Kırklareli ve Çanakkale'deki yolların durumu iyiydi. Ancak Edirne ve Tekirdağ vilayetlerindeki yollar bozuk ve bakımsızdı. Bunun en önemli nedenlerinden biri mahalli idareler bütçelerinin yetersizliği idi. Umumi müfettiş, bölgesi dahilindeki tüm yolların durumunu inceledikten sonra, ilk iş olarak mevcut yolların bakımının yapılmasını ve bunların iyi bir hale getirilmesini programına aldı. Bu iş başarıldıktan sonra yeni yollar inşasına girişilecekti¹²¹⁷.

Trakya, akarsu ve derelerin bol olduğu bir bölgeydi. Hal böyle olunca, bölgedeki pek çok yol üzerinde köprüler kurulmuş, menfezler¹²¹⁸ açılmıştı. Ancak zaman içerisinde büyük menfezlerden bir kısmı tıkanmış ve su, köprüleri tehdit eder hale gelmişti. Bu durum, zamanla önüne geçilmesi güç tahribatlara yol açabilir ve büyük emeklerle kurulmuş olan köprüler kullanılamaz hale getirebilirdi. Ayrıca, bölgedeki yollar üzerinde bulunan köprülerden bazıları da bakımsızlık sebebiyle yıkılmaya yüz tutmuştu. İşte umumi müfettiş bu tehlikeli durumun önüne geçebilmek amacıyla yol üzerindeki köprülerin ve menfezlerin onarılmasını, bakımlarının yapılmasını da programına aldı. Bu konuya öncelik vermek; yol inşaatından önce, köprü ve menfezleri tamir ve/veya yeniden inşa etmek; en azından yağışsız mevsimlerde mevcut güzergâhlardaki ulaşımın sorunsuz işlemlerini sağlamak kararlaştırıldı¹²¹⁹.

Böylece müfettişliğin kurulmasından hemen sonra, bölgedeki köprülerin bakım ve onarım çalışmaları başladı.

Bu çalışmalar kısa süre içinde meyvelerini vermeye başladı. Örneğin 1936 yılında İğneada-Poyralı-Midyе-Vize-Havza-Pehlivan köy-Hayrabolu yollarının toprak tesviyesi yapıldı. Bu yol üzerinde bulunan tarihi köprüler de, özelliklerini kaybetmeyecek şekilde, onarıldı¹²²⁰. Bir yıl sonra Edirne'nin Sazlıdere köprüleri betonarme olarak inşa edildi ve bitirildi. Edirne-Mustafapaşa yolu üzerindeki Yıldırım

¹²¹⁷ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 75.

¹²¹⁸ **Menfez;** 1. Yol dolgusunun eksenine dik olan, gelen suyun yol dolgusunu şişirmemesi için yolun altından akması için yapılan yapılara verilen addır. 2. Hayvan ve insan geçişleri için inşa edilmiş küçük köprülere verilen addır.

¹²¹⁹ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 75-76.

¹²²⁰ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 21.

Köprüsü, turist yolu üzerinde bulunan Çorlu, Karıştıran, Lüleburgaz, Babaeski, Gazi Mihal köprüleri onarıldı. Aynı yıl, Lüleburgaz ve Çorlu'da tarihi değeri olan iki köprünün de onarımı sürdürüldü¹²²¹. Ayrıca yollar üzerinde yeni köprüler de yapıldı. Örneğin, Kırklareli-Edirne yolu üzerinde bulunan ve yapımına 1936 yılında başlanan 120 metre uzunluğundaki İnece köprüsü¹²²², ve Meriç nehri üzerinde yapımına başlanan 70 metre uzunluğunda Ergene köprüsü 1937 yılında bitirilerek hizmete açıldı¹²²³. Ayrıca, Müfettişliğin kuruluşundan önce hiç el sürülmemiş olan, Havsa-Uzunköprü arasındaki yola, 38 metrelik bir köprü yapıldı¹²²⁴.

Umumi müfettişlik; bölgedeki yolların bakımı, onarımı ve bölgeye yeni yollar inşa edilmesi için de yoğun bir mesai harcadı. Bu çalışmalar da oldukça başarılı sonuçlar verdi. 1938 yılına gelindiğinde, Trakya'daki tüm yolların genel olarak onarımı bitirilmiş; Gelibolu-Korudağ arasındaki yolun Korudağ'dan itibaren 12 km'lik kısmı asfalt olarak yapılmış; geri kalan kısmı ihaleye verilmiş, bu yol üzerindeki Kavaklıdere köprüsü inşaatı tamamlanmış; Gelibolu-Eceabat yolunun bir kısmı asfalt hale getirilmiş, kalan kısmının da 1939'a kadar asfalt hale getirilmesi planlanmış; Edirne-Kırklareli-Çerkesköy yolu tamir edilmiş ve üzerindeki ahşap köprüler betonarmeye çevrilmeye başlanmış; Keşan-Malkara-Tekirdağ yolunun asfaltlanma çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış; Çanakkale-Balıkesir yolunun Çanpazarı mevkiinden ayrılan Biga-Karabiga yolu tamamen asfalt hale getirilmiş, bu yol üzerindeki ahşap köprüler betonarmeye çevrilmiş; Karabiga yolu üzerinde bulunan ve daima sular altında kalarak kazalara yol açan Katrancı mevkiindeki yol parçası yükseltilmiş; Çanakkale-Ezine-Ayvacık ve Ezine-Bayramiç yollarının onarımı tamamlanmış; bu yol üzerinde kalan son üç ahşap köprü de betonarmeye çevrilmeye başlanmış; Sarıcalı-Truva asfalt yolunun yapım çalışmaları bir yıl içinde bitirilecek duruma getirilmişti¹²²⁵.

Umumi müfettişliğin kuruluşundan itibaren ilk dört yıl içinde yeniden yapılan veya onarılan yol uzunluğu ve köprü sayıları şöyleydi¹²²⁶:

¹²²¹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 26.

¹²²² *Trakya'da Yeşilyurt*, 7 İkincikanun (Ocak) 1936, S. 605, s. 1.

¹²²³ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 79,82.

¹²²⁴ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 86.

¹²²⁵ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 86-87.

¹²²⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya İstatistik Yıllığı*, c.II, s. 261.

Tablo 3: 1934–1937 Yılları Arasında Trakya Umumi Müfettişlik Bölgesindeki Yol ve Köprü Yapımı Çalışmaları

VİLAYET LER	YILLAR	YOLLAR (Metre)		KÖPRÜLER (Adet)	
		İnşa Edilen	Onarılan	İnşa Edilen	Onarılan
ÇANAK KALE	1934	1.200	2.275	40	1
	1935	11.487	13.891	15	-
	1936	-	10.200	11	18
	1937	3.660	31.136	13	-
EDİR NE	1934	23.764	3.503	14	22
	1935	7.612	2.706	14	22
	1936	357	13.508	4	8
	1937	1.700	6.481	3	3
KIRK LARELİ	1934	-	8.449	4	40
	1935	-	11.366	2	11
	1936	-	8.852	12	6
	1937	-	9.332	2	5
TEKİR DAĞ	1934	2.560	9.973	-	27
	1935	5.578	840	8	1
	1936	3.267	1.848	-	9
	1937	85.767	19.579	11	3
Toplam		146.952	153.246	153	176

Müfettişlik bölgesinde, yol alanındaki, en önemli çalışma; Trakya'yı Avrupa'ya bağlayacak olan asfalt yolun inşasıydı. Bu yol İstanbul'dan Bulgaristan'a kadar toplam 256 km. olup, İstanbul'dan Lüleburgaz'a kadar 160 km. 500 m., Lüleburgaz'dan sınıra kadar olan kısım da yaklaşık 95 km. idi¹²²⁷.

İstanbul-Avrupa yolu ya da Balkan yolu diye adlandırılan bu yolun, 1939'da bitirilmesi planlanıyordu. Yolun İstanbul'dan Lüleburgaz'a kadar olan kısmı 1937 Eylül ayında bitecekti¹²²⁸. Nitekim yapılan plana uygun olarak İstanbul-Lüleburgaz kısmı

¹²²⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 155.92.7, Tarih: 07.02.1939, s. 3.

¹²²⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 29.

1937 yılı Haziran'ında bitirildi ve törenle hizmete açıldı¹²²⁹. Yolun her iki tarafı ağaçlandırıldı. Ayrıca Çorlu ile Lüleburgaz içinden geçen kısmı parke yapıldı¹²³⁰.

Umumi müfettişlik; merkezle kurduğu sürekli iletişim sayesinde müfettişlik bölgesindeki başka yolların yapımını da Nafia Vekâletinin programına aldırması başardı. Nitekim Nafia Vekâleti, Trakya Umumi Müfettişliği'nin bölgenin çeşitli yerlerinde açılmasını istediği yollar konusunda sunduğu teklifleri olumlu karşılayarak; 1939 yılı için Maliye Vekâletinden; 430.000 lira ödenek istedi. Bu ödenek; Tekirdağ-Malkara-Keşan-İpsala-Peplos yolunun ve Uzunköprü-Kuleli-Burgaz yolunun tamir ve inşası için kullanılacaktı¹²³¹.

Umumi müfettişlik görev süresi boyunca, sadece yol ve köprülerin onarılması ve yenilerinin yapılmasını değil; pek çok yeni binanın, kurumun, alanın, parkın hizmete girmesini de sağladı¹²³².

¹²²⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 155.91.14, Tarih: 15.09.1937, s. 2.

¹²³⁰ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 27. Ancak kalan kısmın tamamlanması planlanan zamana yetiştirilemedi. Yolun; Lüleburgaz'dan Kuleli köyüne kadar olan 38 km. 700 m.'lik kısmı ancak 1938 yılında ihale edilebildi ve 1940 sonbaharında bitirilmesi kararlaştırıldı. Ancak Kuleli köyünden Edirne girişine kadar olan 37 km 800 m.'lik ve Edirne'nin içinden geçerek sınırı kadar uzanacak olan 19 km.'lik kısmın inşasına başlanamadığı gibi henüz ihalesi dahi yapılamamıştı. Bu kısımların bitirilebilmesi için toplam 2.450.000 liralık bir ödeneye gereksinim vardı. Ancak 1939 senesi için bu işe 1.250.000 lira ayrılabilmişti. BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 155.92.6, Tarih: 18.05.1939, s. 3. BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 155.92.7, Tarih: 07.02.1939, s. 2, 3.

¹²³¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 155.92.6, Tarih: 18.05.1939, s. 3-4.

¹²³² Örneğin, Umumi Müfettişlik bölgesinde 29 Ekim 1937 Cumhuriyet Bayramı gününde, açılışı yapılan ve/veya temeli atılan yerler şöyleydi:

Edirne'de: Uzunköprü'deki hükümet konağının temeli atıldı. Bildir, Aslıhan ve Tahıl köylerinde köy odaları açıldı. Edirne'deki tarihi köprünün onarımı tamamlandı. Keşan'da Belediye ve köylerin birlik fidanlığı, tavuk ve tavşan istasyonu binaları, köy yatı okulu pavyonu ve kırk mevcutlu köy yatı okulu açıldı. Çamlıca'da üç köprü ve Paşayığıt, Sultaniçe, Bahçecik, Pınar, Maltepe ve Beğendik okulları açıldı. Keşan Emniyet Müdürlüğü binasının temeli atıldı. Doğanca Köprüsünün temel atıldı. Meriç ilçesi Köprü köyünün köy odası açıldı. Meriç ilçesi Subaşı ve Umurca köy okulları açıldı.

Çanakkale'de: Merkezde, Rıhtım Caddesine 401 metre uzunluğundaki parke kaldırımı döşendi. Yeni rıhtımın inşaatı tamamlandı ve açıldı. 100 bin lira harcanarak bir memleket hastanesi yaptırıldı. Biga'nın Kozçeşme, Ağaköy ve Sinekli köylerinin okulları açıldı. Yenice kazasına bağlı; Soğucuk Kuruköyde birer köy konağının, Kalkın ve Pazarköy nahiye merkezlerinde birer nahiye konağının, Hamdibey nahiye merkezinde bir ilkokulun temelleri atıldı. Haydaroba ve Deliler köylerinde birer ilkokul açıldı. Aravacık köyünde parti binası ve köy konağı açıldı. Eceabat kazasında beton köprünün inşaatı tamamlandı, hizmete girdi. Gelibolu'nun Evreşe nahiyesinde bir köy yatı okulunun temeli atıldı.

Kırklareli'nde: Merkez kazasına bağlı İnece nahiyesinde bir park, Atatürk heykeli ve bir öğretmen evi yapıldı. Pınarhisar nahiyesinin Kaynarca köyünde okul açıldı. Vize kazası merkezinde, kolektif fidanlık, fenni tavuk ve tavşan istasyonu binaların ve Aygır deposu inşa edildi. Kömür köyünde bir ilkokul açıldı. Karacadağ nahiye merkezinde bir çeşme yapıldı. Demirköy-Karacadağ yolunun açılışı yapıldı. Demirköy kazasında belediye binasının temeli atıldı.

Bölgedeki bayındırlık çalışmaları çerçevesinde başarılan önemli bir iş de Edirne şehrinin imar planının yaptırılmasıydı. Berlin'de Kantofat fabrikasında 14.000 liraya yaptırılan plan, ilgili makamlarca onaylandı ve Türk mimarlarından Prof. Dr. Eğli'nin bu planı harita üzerine yapması kararlaştırıldı. Dahiliye Vekâleti ve Trakya Umumi Müfettişliği, profesörü bu iş için davet etti. Planın anahatları çizilince, şehirde öncelikli olarak, milli müesseseler için yeni binalar yaptırılacaktı. Hatta bu müesseselerden bazıları, bu iş için gereken ödenekleri dahi ayırmışlardı¹²³³. Prof. Eğli, 1937 sonunda Edirne'ye geldi ve işe başladı. Profesör; 1/10.000, 1/5.000, 1/2.000 ve 1/500 olmak üzere dört ayrı ölçekte harita hazırlayacaktı. 1938 ilkbaharına kadar haritanın ana hatları ortaya çıkacak; devlet daireleri ve özel kişiler 1/5.000 ölçekli haritanın tamamlanması ve onaylanmasından sonra inşaat çalışmalarına başlayacaklardı. Nafia Vekâletince, 1938 yılı içinde, şehir planına uygun olarak, Edirne'de; Posta Telgraf Başmüdürlüğü Binası, Gümrük ve İnhisarlar Başmüdürlüğü ve Depo Daireleri, İş ve Ziraat Bankaları şubeleri binalarının yaptırılması karara bağlandı¹²³⁴.

1939 yılına gelindiğinde bu imar planının 1/5000 ölçekli haritası tamamlanmıştı. Ancak umumi müfettişlik bu haritaya müdahale etti. Planın hazırlanmasında şehirdeki tarihi eserlerin merkeze konulmasını istedi. Nitekim Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, Başvekâlete yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

"İmar planı hazırlanmakta olan Edirne'nin...eski eserlerin(in) şimdiki hallerine terk edilmeyeceği tabiidir. Bunların planda aldıkları yerde veya bu eserlere verilecek şekilde yapılacak hatalar hiç bir zaman unutulmaz ve bu hataya düşenleri tarih affetmez. Bu endişe ile Yüksek Vekâletlerin ve alakalı makamların tayin ve tavzih buyuracakları mütehasıslarla (hatta bazı mühim noktalar müsabakaya çıkarılarak) bu işin detaylarına kadar bir programa bağlanması lazım geldiği kanaatimi Yüksek tasvibinize arzeder, derin saygılarımı sunarım"¹²³⁵.

Müfettişliğin bu yazısı üzerine Nafia Vekâleti, Maarif Vekâletinden; Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki tarihi eserlerin isimlerini ve konumlarını bildiren bir

Tekirdağ'da: Malkara kazasının Yaylagene köyünde bir yatılı okulun temeli atıldı. Hayrabolu mezbananesi açıldı. Hayrabolu'nun Subaşı ve Labna köylerinde okuma odaları açıldı. Çıkrıkçı köyünde yapımı tamamlanan köprü ve selektör makinesi evinin açılışı yapıldı. Çerkesmüsellim, Alacaoğlu ve Arzulu köylerinin okuma odaları açıldı. İncecik nahiyesinde Atatürk anıtının tamamlandı. İncecik nahiyesine bağlı, Selçuk ve Oğuzlu köylerinde okuma odaları açıldı. Çakanca köyünün ilkokulunun temeli atıldı. Işıklar köyünde köy konağının temeli atıldı. Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**, Yıl: 2, S. 15 Birinciteşrin (Ekim) 1937, s. 22.

¹²³³ Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 22.

¹²³⁴ Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**, Yıl: 2, S. 17, Birincikanun (Aralık) 1937, s. 24.

¹²³⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 213.448.3, Tarih: 10.05.1939, s. 11.

liste istedi. Daha sonra da Nafia Vekâleti şehircilik bürosu şefi Hilmi Baykal başkanlığında bir heyet kurarak bölgeye incelemeye gönderdi. Konu hakkındaki incelemeler ve çalışmalar yapıldıktan sonra Edirne'nin imar planı son şekli aldı. Düzeltilmiş plana göre; Edirne'nin en önemli tarihi eserlerinden olan Üçşerefeli Camii önünde bir meydan açılacak, Vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın çifte hamamları 20 bin lira ödenek ayrılarak onarılacak ve eski haline getirilecek ve çevresindeki ada da istimlak edilerek bütün meydanda, yalnızca o büyük yapı görünecekti. Üçşerefeli camii, Sokullu vezir hamamları, Alipaşa Çarşısı, Bedesten, Rüstem Paşa Hanı, Eskicami, Belediye dairesi, umumi müfettişlik binası ve Selimiye Camii gibi şehrin belli başlı anıtsal ve tarihi yapıları, planın tam ortasında yer alacak ve her birinin çevresi açılarak yeşil adalar içine alınacaktı. Yeni planda; Posta Telgraf Müdürlüğü, İnhisarlar Müdürlüğü, İş Bankası ve Ziraat Bankası gibi kamu kurum ve kuruluşlarının bina yapacakları yerler de gösterilmişti. Plan, Şubat 1939'da uygulamaya girdi¹²³⁶.

Müfettişliğin, bayındırlık alanında son derece büyük önem verdiği bir başka konu bölgedeki yerleşim merkezlerinin elektrik ve suya kavuşturulmasıydı. Nitekim kuruluşundan hemen sonra bu konuyla ilgili çalışmalara başlandı.

On bin nüfustan fazla olan merkezlerde fenni su tesisatı yapılması, çalışma programında ön sırada geliyordu. Daha küçük merkezler ise arkadan gelecekti. Bu amaçla bölgenin çeşitli merkezlerinde kabotaj çalışmaları yapıldı¹²³⁷.

Umumi müfettişlik bölgesindeki yerleşim yerlerinde yaşanan su sıkıntısını çözmek amacıyla merkezi hükümetle sürekli olarak yazışmalar yaptı ve ödenek çıkarmaya çalıştı. Örneğin 1935 yılında Başvekâlete gönderilen bir yazıda; Çorlu'daki su sıkıntısının giderilebilmesi, buradaki kışlaların su gereksiniminin karşılanabilmesi amacıyla 25 bin liraya gereksinim olduğu belirtildi. Bu alanda yapılması gereken işlerle ilgili etütlere başlandığı ve merkezden para gönderilir gönderilmez Çorlu'daki su sıkıntısının çözüleceği açıklandı¹²³⁸.

Edirne'nin su tesisatı, müfettişliğin kuruluşundan sonra esaslı olarak elden geçirildi. 1934 yılında şehirdeki mevcut su şebekesi, "font borulara" alınmak suretiyle

¹²³⁶ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserler Sevenler Kurumu Yayınları, 1940, s. 347.

¹²³⁷ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 83. TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 90.

¹²³⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.473.3, Tarih: 17.01.1935, s. 2.

yeniden döşendi. Ayrıca ikisi altışar yüz ve biri de dört yüz tonluk olmak üzere üç su deposu yapıldı. Bunun için 162.000 lira para harcandı. Şehrin su gereksinimini karşılayan, Taşlı Müsellim ve Pravadi'den kanal ile gelen suyun, kanalı esaslı surette onarıldı ve 1 km'lik kısmı da yeniden inşa edildi. Bu iş için de 10.000 lira masraf yapıldı¹²³⁹.

Edirne'nin hatta Trakya'nın en iyi sularından olan Arnavutköy Suyu'nun membaları temizlendi, su hazneleri ve su dağıtım yerleri beton ve çinilerle yeniden yaptırıldı ve bölge halkının kullanımına sunuldu¹²⁴⁰. Mimar Sinan tarafından yapılan tarihi su kanalı onarıldı ve 3 kilometrelik demir borular döşenerek Horhor Suları olarak bilinen sular yeniden bölgeye kazandırıldı¹²⁴¹.

1937 yılında, Tekirdağ'ın su altyapısı 169.000 liraya ihale edildi ve çalışmalara başlandı. Şehrin su şebekesi 1938 yılına kadar bitirilecek ve Tekirdağ, modern bir su altyapısına kavuşacaktı¹²⁴².

Trakya'nın bayındırlık faaliyetleri arasında elektrik işi de başlı başına büyük bir hareketti¹²⁴³. Umumi müfettişliğin kuruluşundan sonra Edirne'deki elektrik santralini işleten yabancı şirket satın alınarak devletleştirildi. Şirketin işletmesi de Edirne Belediyesine devredildi¹²⁴⁴. Aynı şekilde Tekirdağ elektrik santrali de yabancı şirketten alındı ve Tekirdağ Belediyesi idaresine verildi¹²⁴⁵.

Malkara, Pehlivan köy, Muratlı, Gelibolu, Çerkesköy gibi merkezler 1937'de elektriğe kavuştu¹²⁴⁶. Aynı yıl, Bayramiç'in elektrik tesisatı da tamamlanarak törenle açıldı¹²⁴⁷.

1938 yılında Keşan ilçesinin elektrik işi için 30.000 lira ödenek alındı ve ihaleye çıkarıldı. Babaeski ilçesinin elektrik tesisatı projesi onaylanarak müfettişliğe gönderildi¹²⁴⁸.

¹²³⁹ TC MDM, *Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne*, Ankara: 1939, s. 74.

¹²⁴⁰ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 3, Ekim 1936, s. 19.

¹²⁴¹ *Cumhuriyet*, 10 Birinciteşrin (Ekim) 1938, S. 5177, s. 2.

¹²⁴² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, İkinciteşrin (Kasım)1937, s. 27.

¹²⁴³ *Edirne Postası*, 11 Mart 1939, S. 823, s. 1.

¹²⁴⁴ Peremeci, a.g.e., s. 440.

¹²⁴⁵ *Edirne Postası*, 29 Ekim 1939, S. 877, s. 2.

¹²⁴⁶ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)*, s. 83. TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s. 90. Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 17, Birincikanun (Aralık) 1937, s. 25.

¹²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1937, S. 4616, s. 3.

¹²⁴⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 20, Nisan-Haziran 1938, s. 35.

Meriç, İpsala ve Keşan kazalarına iskele görevi yapan ve demiryolu ile İstanbul ve Avrupa'ya bağlı olan, bölgenin en önemli yerleşim merkezlerinden Uzunköprü'de de elektrik tesisatı tamamlandı ve burası da 1939'da elektriğe kavuştu¹²⁴⁹. Aynı yıl Çorlu'nun su ve elektrik işi projesi, Belediyeler Bankasınca, kabul edilerek 70.000 liralık finansman sağlandı¹²⁵⁰. Babaeski'nin elektrik şebekesi ve santralinin çalışmaları ise devam ediyordu ve 1939 yılı Cumhuriyet Bayramında hizmete girmesi hedefleniyordu¹²⁵¹.

Bölgedeki bayındırlık-imar alanında yapılan bu çalışmalar kısa zaman içinde köylerin, kasabaların, şehir merkezlerinin görüntüsünün değişmesini; "dün dört-beş dükkânlı" olan yerlerin, gelişmiş birer yerleşim merkezleri haline dönüşmesini sağladı¹²⁵². 1938 yılında Cumhuriyet Gazetesine yansıyan bir haberde bölgede yürütülen bayındırlık ve imar çalışmaları için şöyle denilmekteydi:

*"Kırklareli'nin Vize kazası Trakya'nın en ileri merkezlerinden biri olmuştur...Halkevi, tam devreli okul, Hava Kurumu, Atatürk heykeli, büyük bir hamam, modern otel, kasaba planı, 100 bin fidanlı kollektif ziraat bahçesi, mükemmel bir mezbaha, betondan bir aşım durağı, fenni tavuk ve tavşan istasyonları bu güzel ve tarihi kasabayı baştanbaşa donatmaya başlayan ve harekete geçen ileri bir adımın eserleridir"*¹²⁵³.

Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, bayındırlık ve imar alanında girişilen önemli bir hareket de üç vilayette, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nde üç büyük stadyum inşasına başlanmasıydı. Bunların planları Ankara'da çizildi, finansmanını ise CHP ve Vilayet Meclisleri üstlendi. Her bir stadyum için on beşer bin lira para bankaya yatırıldı¹²⁵⁴. Ayrıca umumi müfettişliğin çabalarıyla Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'daki stadyumlar için Maliye Vekâleti'nden ödenek çıkarıldı. Hatta müfettişlik, aynı yardımın Çanakkale'deki stadyum için de verilmesini talep etti¹²⁵⁵. Bu çabaların sonucunda, 1937 yılına gelindiğinde; Edirne'deki stadyumunun tesviye çalışmaları büyük ölçüde tamamlandı. Kırklareli ve Tekirdağ stadyumlarının ise istimlak çalışmaları bitirildi ve

¹²⁴⁹ Edirne Postası, 2 Mayıs 1939, S. 838, s. 1, 2.

¹²⁵⁰ Edirne Postası, 11 Mart 1939, S. 823, s. 1.

¹²⁵¹ Edirne Postası, 27 Mayıs 1939, S. 844, s. 2.

¹²⁵² Trakya'da Yeşilyurt, 28 İkincikanun (Ocak) 1936, S. 608, s. 1.

¹²⁵³ Cumhuriyet, 4 Mart 1938, S. 4957, s. 5.

¹²⁵⁴ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 3, S. 18, Şubat 1938, s. 32.

¹²⁵⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.480.9, Tarih: 01.04.1938, s. 22-23.

tesviye çalışmalarına geçildi. Ayrıca Çanakkale’de de böyle bir stadyum yapılması kararı alındı. Bu stadyum için gereken arazinin istimlâki de tamamlandı¹²⁵⁶.

Umumi müfettişliğin en önemli çalışmalarından biri de Meriç Nehri’nin temizlenmesi ve bu nehir üzerindeki köprünün tamir edilmesi idi. Bir zamanlar Enez’den Edirne’ye kadar taşımacılık yapılan Meriç artık bölge için bir servet değil bir ıstırap kaynağı idi. Hemen her yıl taşıyor ve Trakya’nın önemli bir bölümünü harap ediyor, mahsulün ziyan, halkın perişan olmasına neden oluyordu¹²⁵⁷. Meriç’in temizlenerek, daha rahat akmasının sağlanması ve nehir üzerinde taşımacılığın yeniden başlatılması sadece Türkiye’yi değil, Yunanistan’ı da ilgilendiren işlerdi. Çünkü Meriç’in taşması Yunanistan’da da birçok arazinin sular altında kalmasına; evlerin, tarlaların harap olmasına, bataklıklar oluşmasına neden oluyordu. Konu hakkında Yunan ve Türk hükümeti arasında yürütülen görüşmeler sonunda “Meriç Nehri’nin Her İki Sahilinde Su Tesisatının Tanzimine Dair” bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma 5 Mayıs 1937’de yürürlüğe girdi¹²⁵⁸.

Yapılan antlaşmayla; Meriç Nehri’nin Edirne’den başlayarak temizlenmesini ve Nehir üzerinde setler yapılmasını kararlaştırıldı. 6 Temmuz 1937’de, incelemeler yapmak üzere, bölgeye bir “fen heyeti” gönderildi¹²⁵⁹. Ayrıca Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik’in fahri başkanlığında bir harita delegasyonu oluşturuldu ve iki tarafın temsilcileri Edirne’de toplanarak çalışmalara başladı. Meriç’in temizlenmesi işinin yaklaşık 20 milyona mal olacağı tahmin ediliyordu ve bu parayı iki ülke paylaşacaktı¹²⁶⁰. Harita delegasyonu iki ülkedeki haritalar üzerinde çalışarak, 1938 yılında uygulanacak temizlik planı haritasının bir kısmını bitirdi¹²⁶¹. Nehrin yatağının temizlenmesi ve nehir üzerine setler kurulması işinin üç-beş yıl içinde tamamlanması planlanmıştı¹²⁶². Böylece bölge halkının kabusu olan su taşkınlarının önüne geçilecekti. 1937 yılında nehir üzerinde bir “set” ve iki “mahmuz” un yapımı tamamlandı ve bunlar sayesinde Bosna Köyü su baskınından kurtarıldı¹²⁶³.

¹²⁵⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 18, Şubat 1938, s. 32.

¹²⁵⁷ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya* (1937), s. 82.

¹²⁵⁸ A. Gündüz Ökçün-Ahmet R. Ökçün, *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 520.

¹²⁵⁹ *Edirne Postası*, 7 Temmuz 1937, S. 657, s. 1.

¹²⁶⁰ Peremeci, a.g.e., s. 419.

¹²⁶¹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.14, Eylül, 1937, s. 24.

¹²⁶² *Edirne Postası*, 13 Ekim 1937, S. 685, s. 1.

¹²⁶³ *Edirne Postası*, 29 Ekim 1938, S. 788, s. 2.

Yine Yunan Hükümeti ile yapılan antlaşma çerçevesinde iki ülkeyi de ilgilendiren ortak köprülerin yapımı ve onarımı konusunda da çalışmalar yapıldı. Örneğin Meriç köprüsünün onarımı ve gerekli yerlerinin yeniden inşası için Yunan Hükümetiyle anlaşmaya varıldı. 1939 yılında, Trakya Umumi Müfettişliği Nafia Müşaviri yüksek mühendis Hüsnü Okudan, bu ortak çalışmayla ilgili olmak üzere Yunanistan'a gönderildi¹²⁶⁴. Bu ortak çalışmalar sonunda, Meriç Nehri üzerindeki Dimetoka Köprüsü onarıldı ve yer yer yeniden inşa edildi. İki hükümet birbirlerinin topraklarına geçiş için köprü civarında yol yaptırarak gümrük noktaları koydu¹²⁶⁵. Böylece gerek ulaşım ve gerek ticaretin gelişmesi açısından son derece önemli bir iş daha başarılmış oldu.

Umumi müfettişliğin bölgenin bayındırlığı alanından yaptığı bir diğer çalışma, bölgedeki tarihi ve kültürel değeri olan yapıların restore edilmesini sağlamaktır.

Umumi müfettişlik bölgesindeki; abidelerin, anıtların, tarihi yapıların korunması, bakım ve onarımları; ilgili eserin bulunduğu yerdeki Vakıflar İl Müdürlüğüne ait olmakla ve bunun denetimi de valilerce yapılmakla birlikte; Trakya Umumi Müfettişliği de bu konu üzerinde titizlikle eğildi. Trakya'da görev yapan umumi müfettişler; yaptıkları inceleme-denetim gezilerinde; vilayet dahilindeki tarihi eserleri inceleyerek ve gerekli direktifleri vererek bu yapıların onarılması konusunda ciddi katkı sağladılar¹²⁶⁶.

Umumi müfettişlik; bölgesindeki tarihi-kültürel anıt, abide ve yapıların restore edilerek bölgeye kazandırılması için; ilgili bakanlıklarla, genel müdürlüklerle ve bazen de doğrudan Başbakanlıkla yazışmalar da yaptı ve bu işler için ödenek ayrılmasını

¹²⁶⁴ BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2., Y.No: 88.99.3, Tarih: 22.07.1937, s. 4.

¹²⁶⁵ Peremeci, a.g.e., s. 419.

¹²⁶⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 191.308.13, Tarih: 11.10.1939. Örneğin 1935 yılında, yanına Edirne Evkaf Müdürü Esad Serezliyi'de alarak şehirdeki tarihi anıt, abide ve eserleri "tetkik gezisi"ne çıkan Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik; bu gezisinde Dirik, Ekmekçioğlu Ahmed Paşa Kervansarayını, Şahmelek Paşa Camiini, Gazimihal Camii ile Kabristanını, Yıldırım Camiinin Bizanslılardan kalma sütun başlıklarını, İkinci Murad'ın Darülhadis Camiini, ilk Şeyhülislamılardan Fahreddin ile Karaman Beyinin çok değerli mezar taşlarını ve Tatarhaniler Kabristanını gezmiş ve saatler süren incelemelerde bulunmuştu. Bu incelemelerden sonra da bazı camilerdeki kurşun kubbelerin onartılması ve tarihi değere sahip yerlerin temiz, bakımlı tutulmalarına dikkat edilmesi konusunda talimatlar vermişti. *Milli Gazete*, 12 Ekim 1935, S. 646, s. 2.. 1936 yılında, yanına Kültür ve Evkaf Direktörlerini de alarak, bölgesi dahilinde çıktığı bir başka inceleme gezisinde ise; Edirne'deki Mimar Sinan eserlerinden Şeyh Çelebi Camii'ni ve kabristanını gezmişti. Bakımsızlıktan dolayı Kabristanın harabe haline geldiğini gören Dirik; Belediyeye tebligatta bulunarak; kabristanın derhal temizletilmesini, buradaki kıymetli taşların ve kitabelerin müzeye kaldırılmasını ve bütün kabristan civarının ağaçlandırılarak güzel bir park haline getirilmesini istemişti. *Buç*, 29 İkcikanun (Ocak) 1936, S. 676, s. 1.

sağladı. Umumi müfettişliğin doğrudan Başvekâlet ile yazışma yapabilmesi, büyük avantajlar sağlıyor ve müfettişlik bölgesindeki pek çok işin başarılabilmesinin önünü açıyordu¹²⁶⁷. Müfettişlik, merkezi hükümetten öylesine sık taleplerde bulunuyordu ki bazen, müfettişliğin Başvekâlet aracılığıyla istediği bu ödenekler, çeşitli makamları güç durumda dahi bırakabiliyordu. Örneğin 1938 yılında Vakıflar Umum Müdürü, Trakya Umumi Müfettişliği'nin istediği 20.000 liralık yardım için Başvekâlete şöyle yazmıştı:

"Üç seneden beri Trakya'ya (66.667) lira sarfolunmuş ve Müfettiş-i Umumi General Kazım Dirik'in abidata karşı göstermekte oldukları kıymetli alaka Müdüriyetimizce şayanı takdir ve şükran olmakla beraber yurdun başka cihetlerini de nazarı dikkatten uzak tutmamak mecburiyeti iş'arlarından hepsini birden ve tercihen yerine getirememek zaruretinin tevliid etmektedir"¹²⁶⁸.

Bu yazıya karşılık yine de Trakya Umumi Müfettişliği, 1938 yılı için, bölgesindeki abidelerin bakım-onarımı için 13.000 liralık ödenek almayı başardı.

Kazım Dirik döneminde; Mezitbey, Cezzarlar, Hacı Adil Bey, Merzifonlu Karamustafa Paşa, Hazinedar, Talimhane, Dertli Mustafa Bey çeşmeleri gibi tarihi çeşmeler onartıldı. Osmanlı sultanlarından I. Ahmet dönemi defterdarı olan Ekmekçioğlu Ahmet Paşa'nın yaptırdığı ve harabe haline gelmiş Kervansaray, satılmak üzereyken, umumi müfettişliğin Maliye Vekâleti'yle yaptığı yazışmalar sonucu, satışından vazgeçilerek müfettişliğe devredildi. Müfettişlik, Maliye Vekâleti'nin de maddi desteğiyle, buranın onarımını yaptırdı ve bu değerli eseri kurtararak bölgeye kazandırdı. Yine Edirne ve Havsa'daki tarihi hamamların onarımı işine de umumi müfettişlik el attı. Merkezle yaptığı yazışmalar sonucu mali destek sağladı ve bu iki yerin onarımı yaptırıldı¹²⁶⁹. Balkan harbinde harap olan, Mimar Sinan'ın büyük eseri Sokullu Camii'nin; kubbe ve kapıları tamir ve camiinin harap yerleri yeniden inşa

¹²⁶⁷ Örneğin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, 1936 yılında, Edirne'de II. Beyazıd'ın yaptırdığı "Beyazıd Camii"nin onarımı ve bu caminin önünde çirkin bir manzara oluşturan çirkin yapıların ortadan kaldırılması için, Vakıflar Genel Müdürlüğünden 550 lira ödenek rica etmiş ancak bu ödeneğin gönderilmesi gecikmişti. Bunun üzerine müfettişlik, bu talebi Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleş'e de yazdı. Başvekâlet müsteşarı konuyla bizzat ilgilendi ve Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazıda Trakya Umumi Müfettişliğinin istediği paranın verilmesini bildirdi. **BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.477.4, Tarih: 12.10.1936, s. 1-2.**

1938 yılındaki bir başka yazışmada ise Kazım Dirik bu kez doğrudan dönemin Başvekili Celal Bayar'dan, bölgenin bayındırlığı için yapılması gereken çeşitli işler için para yardımı istiyordu. Umumi Müfettişin istekleri, Başvekâletçe, ilgili Vekâletlere ve genel müdürlüklere yazıldı ve bunlardan bir kısmı için ödenek çıkarıldı. **BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.480.9, Tarih: 01.04.1938, s. 21.**

¹²⁶⁸ **BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.480.9, Tarih: 20.05.1938, s. 9.**

¹²⁶⁹ Balkuv, "a.g.m.", s. 14, 15.

edildi. Böylece eşsiz bir eser daha bölgeye kazandırıldı¹²⁷⁰. Balkan Savaşı'nda harap olan bir başka önemli tarihi yapı, Mimar Sinan tarafından yapılan Ali Paşa Çarşısıydı. Umumi müfettişin merkezi hükümet nezdindeki girişimleri sayesinde bu çarşının onarımı için Maliye Vekâleti ve Vakıflar Umum Müdürlüğü'nden 15.000 liralık ödenek sağlandı ve çarşı 1939 yılında tarihi özelliği bozulmayacak şekilde restore edildi¹²⁷¹. Kazım Dirik'in bu alandaki çalışmaları ilerleyen yıllarda da devam etti. Örneğin 1940 yılında; Kırklareli'ndeki eski eserlere el atarak, müfettişlik mimarlarından Kemal Aldan'ı incelemeler yapmak üzere buraya gönderdi. Aldan'ın yaptığı incelemelerden sonra; Mimar Sinan eserlerinden olan Çifte Hamam ve Sokullu Camii içindeki Şadırvanın onarılması kararı alındı. Ayrıca yine Sinan eserlerinden olan ve Balkan Harbi sırasında yıkılan Kadı Camiinin minaresinin de onarılmasına karar verilerek bu iş için Edirne'den taşlar getirildi¹²⁷².

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, Trakya Bölgesi'nin bayındırlık ve imarı alanında yaptığı çalışmalar, bölgedeki yapı sayılarının da günden güne artmasını gerek özel gerekse kamuya ait pek çok yeni yapının inşa edilerek bölgenin daha mamur hale

¹²⁷⁰ Edirne Postası, 30 Aralık 1937, S. 705, s. 1.

¹²⁷¹ Edirne Postası, 27 Aralık 1939, S. 903, s. 1.

¹²⁷² Özdelek, 15 İkincikanun (Ocak) 1940, S. 253, s. 1. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kazım Dirik'in umumi müfettişliği süresince (1935–1941) Trakya'da bakım-onarımı yapılan, harabe olmaktan kurtarılan diğer tarihi eserler şunlardır: **Edirne'de:** Selimiye Camii müştemilatından Dar-ül Sıbyan onarılarak Etnografya Müzesi haline getirildi. Selimiye Camisinin avlusunda gerekli bakım-temizlik çalışmaları yapıldı ve burası park olarak düzenlendi. Yıldırım, Gazi Miha, Yahyabey ve Muradiye Camilerinin çevreleri kamulaştırıldı, bu eserlerin öntü açılacak şekilde çevresi yeniden düzenlendi. Çelebi Mehmed devrinden kalma Bedesten onarıldı. Beyazıd camii müştemilatından eski Tıp Medresesi onarıldı. Sarucapaşa Camii onarıldı. Babaeski'de Mimar Sinan eserlerinden olan Cedit Ali Paşa Hamamı restore edildi. Geçkinli ve Hasköy şehitlikleri düzenlendi ve buralara birer abide dikildi. Hasköy'de Taybey Camii ve kitabesi ortaya çıkarıldı. Havsa'da Mimar Sinan eserlerinden olan Sokullu Mehmed Paşa Camii onarıldı. Keşan'da Hersekli Ahmet Camii onarıldı. Rüstem Paşa Hanı ile Ali Paşa Çarşısı kamulaştırıldı ve yeniden düzenlendi. Kasım Paşa ve Hacılbey çeşmeleri onarıldı. Edirne-İstanbul yolu üzerindeki Hadım Ağa çeşmesi onarıldı.

Kırklareli'nde: Merkezde Hızırbey Camii onarıldı. Lüleburgaz'da Kadı Camii yıkımdan kurtarıldı ve onarıldı. Büyükkarıştıran'daki Rüstempaşa Camii onarıldı. Mimar Sinan'ın eserlerinden olan tarihi su yolları da onararak suyun yeniden akması sağlandı. Vize'de II. Murad devrine ait hamam ve imaret onarıldı. Pınarhisar'da Binoklu Ahmet Gazi Türbesi onarıldı.

Tekirdağ'da: Malkara Tameşvar Fatih İbrahim Bey Camii ve Mora Fatihlerinden Gazi Ömerbey Camii onarıldı. Çorlu'daki Süleymaniye Camii onarıldı.

Çanakkale'de: Gelibolu'da, Sarucapaşa Türbesi ve Dai Mehmed Efendi Medresesi, Lale Devrine ait Kaptanıderya İbrahim Bey Çeşmesi, Paşa Hamamı onarıldı. Gelibolu'nun Bolayır nahiyesindeki Gazi Süleyman Paşa Hamamı onarıldı. Ezine Kazasındaki Saferşah Hamamı onarıldı. Çardak'ta I. Murat Devri eserlerinden olan Kervansaray onarıldı. Mehmet Aldan, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası, 1990, s. 380–381. İsmail Gün-Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir: İstiklal Matbaası, 1971, s. 56–57. E. Nemci, "General Kazım Dirik ve Eski Türk Eserleri", **Edirne Postası**, S. 1064, s. 1, 2.

gelmesini sağladı. 1934–1938 yılları arasında, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki inşası tamamlanan yapılar şu şekildeydi¹²⁷³:

Tablo 4: Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 1934–1938 Yılları Arasında Yapımı Tamamlanan Binalar

Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesi	Seneler	Ev	Mektep	Camii	Dükkan ve Mağaza	Hamam	Resmi binalar	Sair binalar	Toplam
Şehir Merkezlerinde									
	1934	379	-	-	78	-	1	33	491
	1935	852	1	-	227	-	8	36	1124
	1936	1031	1	-	148	-	16	39	1235
	1937	675	-	2	195	-	9	50	931
	1938	675	1	-	172	3	7	38	896
Nahiye ve Köylerde									
	1934	1866	40	20	114	1	48	359	2448
	1935	5577	15	14	207	7	54	681	6555
	1936	4668	20	20	282	3	136	726	5719
	1937	3798	30	23	300	2	165	961	5279
	1938	2568	71	22	254	3	21	457	3396
Toplam									
	1934	2245	40	20	192	1	49	392	2939
	1935	6429	16	14	434	7	62	717	7629
	1936	5699	21	20	430	3	152	765	7090
	1937	4473	30	25	495	2	174	1011	6210
	1938	3243	72	22	426	6	28	495	4292

Bölgede bayındırlık alanında yapılan çalışmalar, özellikle de tarihi-kültürel değeri olan abidelerin, anıtların, camilerin ihya edilmesi; bölgeye gelen turist sayısının da artmasını sağladı. Zaten umumi müfettişlik, özellikle Edirne'nin bir turizm şehri niteliği kazanmasını istiyor ve bu doğrultuda çalışmalar yapıyordu. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik bu konuya özel olarak eğiliyordu. Nitekim Dirik; Edirne'deki "Trakya Turing ve Otomobil Kulübü"nün, turizmi geliştirmek için yeterli çalışmayı yapmadığı düşüncesinden hareketle, 1936'da Edirne Halkevinde, konuyla ilgili bir

¹²⁷³ Trakya Umumi Müfettişliği İstatistik Bürosu, *Trakya İstatistik Yıllığı*, c.II, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1939, s. 164.

toplantı düzenledi. Toplantıya şehrin aydınları, öğretmenler vb. davet edildi. Yeni bir idare heyeti seçildi. Kurumun onursal başkanlığı da umumi müfettiş Kazım Dirik'e verildi. Aynı yıl bir çalışma programı hazırlandı ve uygulamaya konuldu. Turing Kulübü, Eski Eserleri Sevenler Derneği ile birlikte çalışmalara başladı. Bu ortak çalışmalarla, Edirne'de bulunan; Alaaettin, Hayrettin, Kocasinan, Davut gibi büyük Türk üstad ve mimarlarının eseri olan camiler, abideler temizlendi. Bunların üzerlerine, koyu yeşil zemin üzerine beyaz yazıyla, adları, hangi devir ve mimarın eseri olduğu yazıldı. Ayrıca turistlerin yollarını kolayca bulabilmeleri için Bulgar sınırından İstanbul'a kadar olan yol üzerine çeşitli uluslararası levhalar yerleştirildi. Bu yola yakın mesafedeki Alpullu Şeker Fabrikasının lokanta ve gazinosu, turistlerin yol üzerinde yemek ve dinlenme gereksinimlerini karşılamak üzere düzenlendi¹²⁷⁴. Turistik açıdan son derece önemli bir yer olan Truva'ya giden yol üzerindeki bütün köprüler betonarme olarak yeniden yapıldı. Sarıcalar köyünden Truva'ya kadar olan 5 km'lik yol da şoseye çevrildi¹²⁷⁵.

Tüm bu çalışmalar sonucu, bölgeye gelen turist sayısında ciddi bir artış oldu ve Edirne'de turistlerin kalabileceği bir otele gereksinim doğdu. Umumi müfettişlik bu konuda çalışmalara ve yazışmalara başladı. Nitekim 1937 tarihli bir yazıda; "Edirne'nin son yıllarda turizm bakımından kazandığı ve gittikçe artan kıymetinden ötürü seyyahların ve yabancıların oturmasına ve barınmasına olanak verecek bir otel için 15 bin lira" ödenek istendi. Otel yapımı konusunda hazırlanan dosya da Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderildi¹²⁷⁶.

1938 yılında gönderilen bir raporda da aynı konuya değiniliyordu. Rapordaki şu ifadeler, müfettişliğin çalışmaları sonucu Edirne'nin turizm konusunda artan önemini ortaya koyduğu kadar, şehirde turistik bir otele olan gereksinimi de son derece açık bir şekilde yansıtıyordu.

"Tarihi kıymetleri haiz mühim eserlerle süslü bulunan Edirne şehri Avrupa hattı üzerinde bulunması dolayısıyla seneden seneye artan seyyah kabileleri tarafından ziyaret edilmekte ve buradaki eserleri tetkik için tevekküf etmek zaruretini hisseden kabileler otelsizlik yüzünden bu arzularını yerine getirememektedirler. Nitekim geçen hafta otobüsle İstanbul'dan dönen ve daha çoğu kadın olan Brüksel kabileleri duracak, oturacak ve istirahat edecek bir yer bulamadı... Şehirde otel denilebilecek bir tek

¹²⁷⁴ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 27.

¹²⁷⁵ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.10, Mayıs 1937, s. 30.

¹²⁷⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.477.7, Tarih: 26.01.1937, s. 6.

Avrupa oteli vardır. Diğerleri otelden ziyade han vaziyetindedirler. Avrupa oteli de dört odadan ibaret bulunduğu için ihtiyaca cevap vermekten çok uzaktır. Şimdiye kadar birçok vesilelerle arz ettiğim gibi Edirne'nin temiz, konforlu bir otele çok ihtiyacı vardır¹²⁷⁷."

Edirne'nin önemli gereksinimlerinden biri olan turistik otel, Profesör Eğli'nin hazırladığı şehir planında gösterilmişti. Plan göre otel; İstanbul-Avrupa yolunun üzerinde ve Edirne'nin önemli abidelerinin ortasında, çarşı içinde olacaktı. Otel inşasının 1940 yılında bitirilmesi öngörülüyordu¹²⁷⁸. Ancak umumi müfettişliğin tüm çabalarına karşın, Edirne'de kurulması istenen bu otel, müfettişliğin görev yaptığı dönem içinde, kurulamadı. Nitekim Ekim 1946 tarihinde, dönemin umumi müfettişi; konunun hala çözülememesinden duyduğu sıkıntıyı şu sözlerle dile getirmiştir

"...Bu gün (Edirne'nin M.B) bir ecnebi misafiri barındıracak, rahat ettirecek oteli yoktur. Hatta memlekete seyahat ve tetkik için gelen yüksek memurlarımızı, tüccarları, serbest sanayii erbabını ve sayın büyüklerimizi de rahat ettirecek yeri de olmadığından Belediye ve bazı evler bu iş için kullanılmaktadır. Edirne'nin bütün konforu cami (toplamsı), 15-20 odalı bir otele ihtiyacı vardır. Bugün bu işi hükümet yardımı olmadan yapacak bir bütçe tasavvur edilememektedir¹²⁷⁹."

Umumi müfettişlik işlevsiz hale getirildiği 1947 yılı sonuna kadar, bölgesinin imar ve bayındırlık faaliyetlerinin hızla ilerlemesi için elinden geleni yaptı. Merkezi idare ile sürekli yazıştı ve pek çok işi başarılmasını sağladı. Örneğin işlevsizleştirilmesinden hemen önce 18.10.1946 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı'na gönderdiği bir raporla Edirne'de yapılması gereken işleri sıraladı. Bu rapor üzerine Bayındırlık Bakanlığı;

1. Genel Müfettişlik evine mutfak ve garaj ilavesini
2. Açılmaya başlanan Kıyık Yolu'nun tamamlanmasını ve asfaltlanması
3. 45 adet memur evi inşa edilmesini
4. Şehirdeki su işlerinin ele alınmasını
5. Açılmakta olan Selimiye Meydanı parkının yapılmasını
6. Elektrik santralinin tamir ve ikmal edilmesini
7. Edirne'de ihtiyaca elverişli iyi bir otel yapılmasını
8. Kıyık Yolu'ndan Muradiye Camii'ne giden yolun yapılmasını

¹²⁷⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.480.8, Tarih: 09.06.1938.

¹²⁷⁸ Peremeci, a.g.e., s. 347.

¹²⁷⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 81.535.16, Tarih: 18.10.1946, s. 8.

9. İstanbul-Avrupa Yolu'nun, Edirne içinden geçen kısmının bitirilmesini
10. İstasyondan gelen ve Meriç ve Tunca köprülerini geçen ana caddenin aynı istikamette, Eski Camii meydanına kadar açılmasını
11. Edirne-Karaağaç yolundan Sarayıçine giden bir kilometrelik yolun inşasını
12. Edirne'deki Yalnızköy Köprüsü'nün onarılmasını
13. Şehirde asri mezarlık yapılmasını
14. Üç Şerefeli Camii önünde Cumhuriyet Meydanı yapılmasını; 1947 yılı programına aldı¹²⁸⁰.

Bu işlerin yapılabilmesi için Bayındırlık Bakanlığı, 1947 bütçesinde 200 bin lira ödenek ayırdı. Böylece umumi müfettişliğin bölgenin bayındırlığı ve imarı alanındaki gayretleri ve sürekli olarak sürdürdüğü yazışmaları meyvelerini bir kez daha verdi¹²⁸¹.

Trakya Umumi Müfettişliği; gerek bölgesi dahilindeki vilayetleri ortak çalışmaya sevk ederek ve gerekse merkezi hükümetle yaptığı sürekli ve ısrarlı yazışmalar sonucu, görev süresi boyunca bölgesinin bayındırlık ve imar alanındaki pek çok gereksiniminin karşılanmasını; Trakya'nın daha mamur bir hale gelmesini sağladı.

2.2.5. Eğitim ve Kültür Alanındaki Çalışmaları

Bölgesel kalkınmanın en önemli unsurlarından biri, eğitim ve kültür alanlarında gelişmenin sağlanmasıydı. Bunun için öncelikli olarak bölgedeki okul sayısının artırılması ve eğitimin yaygınlaştırılması gerekiyordu. Aslında Trakya Umumi Müfettişliği bölgesi dahilindeki vilayetlerde okula ilgi son derece yoğundu. Bölge insanı, çocuklarını okutmaya son derece istekli ve bunun için ellerinden geleni yapmaya da hazırdı¹²⁸². Ancak bölgede, özellikle köylerde, yeteri kadar okul mevcut değildi. Nitekim Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey de bölgesi dahilinde yaptığı

¹²⁸⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 81.535.15, Tarih: 21.01.1947, s. 1-2.

¹²⁸¹ Edirne Postası, 29 Ocak 1947, S. 1442, s. 1.

¹²⁸² Örneğin 1926 yılında Dönemin Milli Eğitim Vekili Mustafa Necati Kırklareli'ni ziyaret ettiğinde vilayet halkı kendisinden, vilayette bir ortaokul açılmasını talep etmişti. Zira şehirde pek çok ilkokul olmasına karşın, ilkokulu bitiren çocukların ileri öğrenim görmelerinin ikinci basamağı olan bir ortaokul yoktu. Necati, eğer ilk yıl en az 40, üç yıl içinde de 100 çocuğun ortaokula gideceği sözü verilirse ortaokulu açacağını bildirdi. Bu söz verildi ve Kırklareli'nde bir ortaokul açıldı. İlk yıl okula, 40 değil 60 öğrenci kaydoldu. Üç yıl içindeyse öğrenci sayısı 100'e değil, 350'ye ulaştı. Üstelik bu sayının içinde İstanbul ve Edirne'deki ortaokullara okumaya giden Kırklarelili çocuklar dahil değildi. A.R. Dursunkaya, "Genel Enspekterimiz General Kazım Dirige", Kırklareli Halkevi, Batıyolu, Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, Kırklareli: Bozkurt Basımevi, 1935, s. 2.

inceleme gezisinde bu gerçeğin farkına varmıştı. Öngören: “Bütün mıntakada köylünün mektebe merbutiyetini büyük memnuniyetle gördüm. Bu kadar sevgi ile mektep isteyen köylülerin arzularını yerine getirememek cidden üzücü bir iştir... Köy Maarif hayatımızda da istikrara yürümek çok faideli bir iş olacaktır. Mıntakada bu hedefe yürümek mühim işlerimizden biridir¹²⁸³.” sözleriyle, Umumi müfettişliğin eğitim konusunun üzerine titizlikle eğileceğinin işaretini vermişti.

Trakya Umumi Müfettişliği kurulduğunda, müfettişlik mıntikasını oluşturan dört vilayetteki eğitim durumu şöyleydi¹²⁸⁴:

Tablo 5: 1933-1934 Eğitim-Öğretim Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (İlkokul-Ortaokul)

		İLKOKUL			ORTAOKUL		
		Köy	Şehir	Toplam	Köy	Şehir	Toplam
Çanakkale	Okul	110	22	132	-	3	3
	Öğretmen	169	101	270	-	17	17
	Öğrenci	7.355	3.820	11.175	-	448	448
Edirne	Okul	101	24	125	-	1	1
	Öğretmen	127	149	276	-	8	8
	Öğrenci	6.830	3.836	10.666	-	190	190
Kırklareli	Okul	78	12	90	-	1	1
	Öğretmen	119	52	171	-	8	8
	Öğrenci	6.528	2.227	8.755	-	211	211
Tekirdağ	Okul	111	15	126	-	1	1
	Öğretmen	146	81	227	-	10	10
	Öğrenci	7.444	3.233	10.677	-	236	236
Toplam	Okul	400	73	473	-	6	6
	Öğretmen	561	383	944	-	43	43
	Öğrenci	28.157	13.116	41.273	-	1.075	1.075

1935 Nüfus sayımına göre Müfettişlik bölgesindeki vilayetlerde, okuma-yazma bilenlerin genel nüfusa oranı ise şöyleydi¹²⁸⁵:

¹²⁸³ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 41.

¹²⁸⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (BIUM), Maarif İstatistiği 1933-1934, Ankara: Devlet Matbaası, 1935, s. XVIII-XXIV, 7-12, 112-113, 136-137, 157-158. BIUM, Öğretmenler İstatistiği 1934 ve 1938, Ankara: Ulusal Matbaa, 1942, s. 7-12.

¹²⁸⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Milli Eğitimde 50 Yıl, 1923-1973, Ankara: DİE Matbaası, 1973, s. 7, 8, 10, 13.

Tablo 6: 1935 Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 6 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Nüfusun Okuma Yazma Durumu

Vilayetler	6 ve daha yukarı yaşlarda nüfus			Okuma Yazma Bilenlerin Sayısı				
	Erk	Kız	Topl.	Erk.	Kız	Topl.	Erk. %	Kız %
Çanakkale	113.702	109.090	222.792	35.286	15.915	51.201	31.03	14,59
Edirne	92.743	92.097	184.840	25.880	12.006	37.886	27.91	13,04
Kırklareli	95.498	77.199	172.697	34.567	10.969	45.536	36.20	14,21
Tekirdağ	100.191	94.061	194.252	28.804	12.160	40.964	28.75	12,93
Toplam	402134	372447	774581	124537	51050	175587	30,97	13,69

Tablodan anlaşılacağı üzere bölgedeki okullaşma oranı istenilen düzeyde değildi. Bu sıkıntı özellikle köylerde kendini daha fazla hissettiriyordu. Umumi müfettiş İbrahim Tali Bey de inceleme gezisinde, köylerdeki eğitim sorununa eğilmiş ve bu sorunun çözümü için son derece önemli tekliflerde bulunmuştu. İbrahim Tali Bey'in raporunda dile getirdiği bu görüşler; Cumhuriyet hükümetinin bir süre sonra uygulamaya koyacağı "Köy Eğitmenleri" projesi ve hemen ardından açılacak olan "Köy Enstitüleri" ne de ışık tutan görüşlerdi. Şöyle diyordu Öngören:

"Köylerimizde üç sınıflı köy mektepleri ekseriyettedir. Bu mekteplerden yetişenlerin müktesebatlarını zamanla unuttuklarını köylü ağzından şikâyet yollu da işittim. Şahsî kanaatim da bu merkezdedir. Bu noktai nazardan köy mekteplerinde beş sınıflıya doğru yürümek esas işlerimizden biri olacaktır. Ancak bu mekteplerin yetiştirdiklerinin köy için faideli bir uzuv haline getirilmesi ve hayata iyi bir şekilde atılabilmesi için beş sınıflı köy mekteplerinin son sınıf programı mahallî sanatları karşılayacak tatbikatları ihtiva etmesi köy hayatımız da inkılâp yapacaktır. Meselâ peynircilik yapan muhitte peynir imalciliği, kömürcülük yapan köylerimizde kömürcülük, mahallî ziraat şekillerine ait tatbikat, bu sınıf programlarına konabilir. Bu şeklin tatbikinde muallim ihtiyacı gibi bir güçlük görülürse hiç olmazsa nahiye merkezlerinde ki mekteplerde hatta lüzum varsa bir altıncı sınıf da açarak köy sanat ve çiftçiliği ve diğer işçilikleri üzerinde amelî tedrisatla köy çocuklarını yetiştirmek çok faideler temin eder. Köylülerimizin bugünkü en büyük noksanı bu gibi bilgilerden mahrum oluşudur.

Köylülerle temaslarımda şayanı dikkat olarak şöyle bir şikâyetle işittim. Esasen malumumuz olan bu vaziyeti köylü ağzından işitmek her halde nazara alınması lâzım gelen bir esastır.

Köylü diyorki: Biz çocuklarımızı köy mekteplerinde daha yüksek tahsile gönderemiyoruz. Çünkü daha yüksek mekteplerde meselâ ilk yatı mekteplerinde ve ya orta mekteplerde gördükleri hayat onları artık köye döndürmüyor. Bu çocuklarda köy sevgisi yıkılıyor. Bittabi baba ve anası için de sıkıntı oluyor.

Köylü ağzından bunu işittikten sonra akla şöyle bir düşünce varit oluyor: Köy çocuklarının kabul edileceği yatı mektepleri zamanın istediği iyi bir köylü hayatına göre tanzim edilemez mi?

Keza köyler için doğrudan doğruya köylü çocuklarından köylü hayatına göre tanzim edilmezse mekteplerde muallim yetiştirilemez mi? Şöyle bir muallim esasen kendi köyünde yaşayacağından hem daha az maaşlı hem de daha büyük istekle muallimlik yapmakla beraber köylü üzerinde istenildiği gibi ve daha kolayca işler. Mamefih bu esasın salâhiyettar mütehassıslarca tetkiki, tatbik kıymetini daha iyi bir surette ortaya koyar¹²⁸⁶."

Bu raporun yazıldığı tarihten üç yıl sonra Maarif Vekâleti, kırsal alandaki eğitim problemini çözebilmek amacıyla "Eğitmen Kursu" adıyla yepyeni bir uygulama başlattı¹²⁸⁷.

İlk Eğitmen Kursu, Eskişehir'in Çifteler Bucağının Mahmudiye Köyündeki ilkokulda açıldı¹²⁸⁸. Eğitmenler, köylerde üç sınıflı ilkokullar açacaklar ve çocukları üçüncü sınıfa kadar okutacaklardı. 1936 yılının Temmuz ayında, Eğitmen adayları köylerden seçildi. Kursu, askerliğini çavuş veya onbaşı olarak yapmış, okuma-yazma bilen köylü gençler alınıyor; yedi aylık bir eğitimden sonra, başarılı olanlar, köylerine eğitmen olarak gönderiliyordu. Eskişehir'deki uygulamadan başarılı sonuçlar alınması üzerine 1937 yılında Eğitmen Kursları, ülke genelinde yaygınlaştırıldı¹²⁸⁹.

Eğitmen Kurslarından biri de Nisan 1937'de Edirne şehrinde Karaağaç Yatılı Okulu binasında açıldı¹²⁹⁰.

Eğitmen kursunda adaylara; sadece öğretmenlik meslek bilgisi dersleri değil, modern zirai ve teknik bilgiler de uygulamalı olarak gösterilecekti. Kursiyerlere zirai ve teknik bilgiler bu işleri bizzat yaptırarak öğretiliyordu. Mezun olduklarında devlet eğitmenlere küçük bir aylık verecek bunun yanında gittikleri köylerde zirai üretim yapabilmeleri için gerekli arazi, araç-gereç de devlet tarafından sağlanacaktı. Aldıkları bu eğitim sayesinde eğitmenler; bir yandan köy çocuklarının ilkokul üçüncü sınıfa kadar öğrenimlerini yaparken, diğer yandan da kursta öğrendikleri bilgiler doğrultusunda,

¹²⁸⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 40-41.

¹²⁸⁷ Eğitmen Kursu uygulamasının başlatılması düşüncesi, sadece Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in yazdığı raporda dile getirdiği görüşler doğrultusunda olgunlaşmadı. Kırsal alandaki eğitimin yeniden ve köy şartlarına göre yapılandırılması konusu dönemin eğitimcileri ve idarecileri tarafından üzerinde titizlikle durulan bir konuydu. Bu konuda zaman zaman çeşitli girişimler de yapılmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Murat Burgaç, *Çifteler Köy Enstitüsü*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: 2004. Bahattin Uyar, *Tonguç'un Eğitmenleri*, Ankara: 2000. Süleyman Edip Balkır, *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul: 1968. Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Modeli*, Ankara: 1996. Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul: 2000.

¹²⁸⁸ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul: 2000, s. 127.

¹²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Burgaç, a.g.t..

¹²⁹⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 3.

modern zirai yöntem ve tekniklerle üretim yapacaklardı. Böylece hem kendilerine ek gelir sağlayacak, hem köye modern zirai yöntem ve tekniklerin girmesine aracılık edeceklerdi. Böyle bir eğitmeni köylü de bağrına basacaktı¹²⁹¹. Eğitmenlere zirai eğitim verilebilmesi için umumi müfettişlikçe, Gazi Yatı Okulu'nun yanındaki küçük çiftlik, çiftlikteki makinelerle birlikte, bir yıl için kiralandı. Fidancılık, aşıcılık ve meyvecilik işleri vilayet fidanlığında, tavukçuluk, arıcılık, tavşancılık ve ipek böcekçiliği Gazi Yatı Okulunda gösterilecekti¹²⁹².

Umumi müfettiş İbrahim Tali Bey, zaman zaman kursu ziyaret ederek çalışmalarını yerinde inceledi ve denetledi. İbrahim Tali Bey kursun çalışmalarından gayet memnundu. Nitekim Eğitim Kursu'nu ziyaret ettikten sonra kaleme aldığı ve doğrudan Başvekil İsmet İnönü'ye gönderdiği raporda şöyle diyordu:

"Edirne- Karaağaç Gazi yatı okulunda Nisan ayında açılan yüz kişilik öğretmenler kursunun hararetini ve çalışma tarzını büyük takdir ile anarım. Bütün öğretmen ve eğitmenlerin büyük bir özveri ve bağlılıkla işlerine nasıl sarıldığını gözle görmek ayrı bir zevktir. Atatürk rejiminin, İsmet İnönü hükümetinin kültürel şahlanmasının apaydın bir sembolü olan bu büyük eserin Türk Milletini on yılda kurtaracağına inanmayanlar ister istemez inanacaktır. Yakın ve uzak köyler ve köylüler Hızır bekler gibi bu ışıklara, rejim pervanelerine kavuşmak için günleri adeta iple çekiyorlar"¹²⁹³.

Bu kurs yedi ay devam ederek birinci yılda 50'si Kırklareli vilayetinden, 50'si Edirne vilayetinden olmak üzere 100 eğitmen yetiştirdi. Bu eğitmenler 1937 yılında Edirne'de 42 köy okulu açtılar. 1938 yılında kursun faaliyeti artarak devam etti. Edirne ve Kırklareli vilayetlerinden 50'şer; Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerinden 75'er olmak üzere 250 eğitmen yetiştirdi¹²⁹⁴.

Bölgedeki ciddi bir sıkıntı da köylerin önemli bir bölümünde okul binasının olmamasıydı. Bu sorunu çözebilmek için Trakya Umumi Müfettişliği büyük bir gayret gösterdi. Özellikle, İbrahim Tali Bey'den sonra umumi müfettişliğe atanan, Kazım Dirik ve Umumi Müfettişlik Kültür Müşaviri Celal Ferdi Gökçay, göreve geldikleri andan itibaren bu konunun üzerine titizlikle eğildiler. Bu çabalar, olumlu sonuçlarını vermekte gecikmedi. Örneğin 1938 yılında Edirne'de iki ay içinde; Hasanağa, Tatar,

¹²⁹¹ Trakya Umumi Müfettişliği Köycülük Bürosu, *Trakya'da Eğitim Kursu*, Ankara: Ahmed İhsan Basımevi, 1937, s. 1.

¹²⁹² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl:2, S.8, Mart 1937, s. 29.

¹²⁹³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.777.1, Tarih: 10.06.1937.

¹²⁹⁴ TC MDM, *Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne*, s. 62.

Söğütlüdere, Yenikadın, Doyran, Arpaç, Musulca, Menekşe, Sofular, Kayapa, Elçili, Keremidi, Bostanlı, Ahı, Özgaç ve Hatip olmak üzere toplam 16 köy, okul binasına kavuştu¹²⁹⁵.

Umumi müfettişliğin eğitim alanına titizlikle eğilmesi, okulu olmayan köylerde biran evvel okul binası yapılması konusunda gösterdiği gayretler, verdiği direktifler sayesinde pek çok köy ilk defa okul binasına kavuştuğu gibi; eğitim kurslarından yetişen öğretmenler ve öğretmen okullarından çıkarak bölgeye atanan öğretmenler sayesinde de bölgedeki öğretmen açığı gittikçe kapanmaya başladı. 1939 yılının sonunda, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki okullaşma ve öğretmen durumu Edirne Postası Gazetesi'nde şu şekilde özetlenmekteydi:

*"Trakya'nın mesut kültür cephesini şu suretle anlatmak mümkündür: Havsa nahiyesinin yalnız Şerbetdar köyü müstesna olmak üzere 28 köyünde okul, öğretmen ve eğitimci vardır. Kırklareli'nin İnce ve Pehlivan köy nahiyesinde her köy öğretmenli ve eğitimlidir. Muratlı'nın yeni kurulan Ballıhoca köyünde yeniden mükemmel bir okul binası inşa edilmiştir. Kırklareli vilayeti dahilindeki 200 köyün yalnız yedisinde öğretmen ve eğitimci yoktur. Halen Trakya'nın öğretmene olan ihtiyacı 500 kadardır. Önümüzdeki yıl içersinde yetişecek eğitimciyle bu açık tamamen kapatılmış olacaktır...İki sene zarfında Trakya köylerinde yeniden 58 köy okulu yapılmıştır"*¹²⁹⁶.

Yurdun çeşitli yerleriyle birlikte Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde de uygulamaya konulan Eğitim Kursları, köylerdeki eğitim sorununu çözmek konusunda farklı yöntemler geliştirilebileceğini ve başarı sağlanabileceğini gösterdi. Ancak kurs seviyesinde çalışma, ulusal eğitim sisteminin temeli olamazdı¹²⁹⁷. Köylere; daha sistematik bir eğitim sürecinden geçirilmiş ve köy çocuklarını beşinci sınıfa kadar okutabilecek nitelikte öğretmenler gönderilmesi gerekiyordu. Böylece 1937 yılında, köylere öğretmen yetiştirmek amacıyla Köy Öğretmen Okulları açılması kararlaştırıldı. İlk Köy Öğretmen Okulları Eskişehir ve İzmir'de açıldı. Bunların açılmasından yaklaşık bir süre sonra ise, 14 Kasım 1938'de, Edirne'de Trakya Köy Öğretmen Okulu açıldı. 1940 yılında çıkarılan Köy Enstitüleri Yasasından sonra okulun adı "Kepirtepe Köy Enstitüsü" olarak değiştirildi. Enstitü Trakya bölgesindeki köyler için köy öğretmenleri yetiştirmeye başladı. Tıpkı diğer enstitüler gibi Kepirtepe Köy Enstitüsünde de öğrenciler; köy ilkokulunu bitirmiş köy çocukları arasından sınavla alınıyor, bu

¹²⁹⁵ Ulus, 7 Ekim 1938, s. 6.

¹²⁹⁶ Edirne Postası, 2 Aralık 1939, S. 896, s. 1.

¹²⁹⁷ Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara 1961, s. 136.

çocuklara hem öğretmenlik meslek bilgisi dersleri hem de zirai ve teknik dersler okutuluyordu. Zirai ve teknik dersler uygulama çalışmaları ile birlikte yürütülüyor ve bu uygulama çalışmaları doğrudan üretime yönelik olarak sürdürülüyordu. Böylece enstitülü öğrenci hem bir öğretmen, hem modern ziraatı bilen bir ziraatçı ve hem de iyi bir teknik insan olarak yetiştiriliyordu. Bu durum tam da İbrahim Tali Bey'in raporunda açıkladığı türden bir köy öğretmeni yetiştirme modeliydi.

Kepirtepe Köy Enstitüsü, 1952 yılına kadar 673 öğrenci mezun etti ve bu öğrenciler; Trakya Umumi Müfettişliği bölgesi dahilindeki 500'ün üzerindeki köyün okula kavuşmasını sağladı¹²⁹⁸.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, bölgesi dahilindeki köy çocuklarının eğitime kavuşabilmesi için yaptığı çalışmalardan bir diğeri de "köy yatılı okulları" açmak oldu.

Köy Yatılı Okulları; müfettişlik bölgesinde, okulu olmayan köylerde yaşayan çocukların okula gidebilmesine, üç sınıflı köy okullarını bitirenlerin de daha ileri sınıflara devamına olanak sağlamak amacıyla açıldı. Köy Yatılı Okulları açılmasının bir başka nedeni de; göç yoluyla Trakya bölgesine yerleşmiş olan, Pomak, Boşnak, Çerkez vb gibi, çeşitli unsurların Türkçeyi öğrenmelerini ve bu sayede, ulusal devletin gereği olan, dil birliğini sağlamaktı. Nitekim umumi müfettiş İbrahim Tali Bey inceleme gezisi sonrasında kaleme aldığı raporda bu konuya özellikle değindi ve şunları kaydetti:

"Trakya mektep hareketinde en mühim nokta, ekseriyeti teşkil eden muhacir halk arasında mevcut (Pomakça, Boşnakça) konuşan ailelerin çocuklarını okutma ve bunlar vasıtasıyla ana ve babalarına yabancı dillerini unutturarak bu unsurları tam manasile Türklüğe mal etme hareketidir...Vekâletçe esaslı surette tetkik ve hatta haritası bile tanzim ettirilen bu mevzuda en ön plânda (50) senedenberi Türkiyede oturdukları halde halâ öz yurdun dilinden ayrı dillerini yaşatan evinde çoluk çocugıyla bu yabancı dille görüşen ve mecbur olmadıkça Yurt dilini kullanmaktan kaçınan Çerkesler, Çeçenler, Pomaklar, Boşnaklar sonra da Devletin kendilerine beynelmilel ve ahdi bir hak temini suretiyle getirdiği Giritli mübadiller, üçüncü olarak ta Arnavutlarla, Şarktan gönderilenler gelir"¹²⁹⁹.

Umumi müfettiş raporunda; bu unsurların Türkçeyi öğrenmeleri ve böylece dil birliğinin sağlanması için yapılması gereken en önemli işin okullaşmayı sağlamak ve tüm çocukların eğitim almasının önünü açmak olduğunu vurguladı.

¹²⁹⁸ Kepirtepe Köy Enstitüsü'nün mezunları ile ilgili bilgiler, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği'nin internet sitesinden alınmıştır. Bkz., <http://www.koyenstituleri.net/>

¹²⁹⁹ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 50, 82.

Bu konudaki en önemli topluluk Pomaklardı. 1937 yılında Başvekâlete gönderilen bir raporda, dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik bu gerçeği, şu sözlerle ortaya koydu:

“Trakya bölgesinde Türk diline ve bunun neticesi olarak milli kültür, bilgi ve duygulara yabancı kalmış olmak bahtsızlığı içinde yaşayan Pomak adı altında büyük bir ırkdaş kütlesi bulunduğu besbelli bir yarıdır. Edirne vilayetinde 76, Kırklareli’nde 53, Tekirdağ’da 19 ve Çanakkale’de 27 Pomak köyü mevcut olup bunların ancak 94’ünde mektep açılmış ve öğretmen verilebilmiştir. 81 köy ise okulsuzdur. Bu köylerin büyük bir kısmı nüfusunun azlığı sebebiyle müstakil bir okul açılmasına müsait olmadığı gibi mahalli bütçeler de buna gücü yetecek durumda değildir... Bu yurttaşların tezelden Türk kültürünün canlı kaynaklarına kavuşturulması ve zararlı propagandalardan korunması karşısında Umumi Müfettişlik, Vilayetlere muayyen merkezlerde köy yatılı okulları açılarak mektepsiz Pomak köyleri çocuklarından bir kısmının buralarda toplanıp yatılı olarak okuması tedbirini tavsiye etmiş ve bütçelerine birer miktar yardım parası koymalarını, kısmen de, başka yerlerde olduğu gibi, köylerden alınacak ayniyatla bu işi başarmalarını istemiş bulunuyor... Vilayetler bütçelerini tetkik ve tasdik sıralarında bu iş için tahsisat koymamış(koymuş olmalı Y.N) olan Kırklareli Vilayetinden gayri Vilayetlerin bütçelerine gerekli olan paranın yüksek Vekâletler komisyonunca koydurulmasını saygılarımla dilerim¹³⁰⁰.”

Müfettişliğin istek ve önerileri Başvekâletçe dikkate alındı. Nitekim Başvekâlet’ten Dâhiliye Vekâleti’ne gönderilen bir yazıyla Vilayet Bütçelerinin incelenmesi sırasında Köy Yatılı Okulları için müfettişliğin istediği ödeneğin koydurulmasına dikkat edilmesi istendi¹³⁰¹. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra da, 1937 yılında, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinin 13 ayrı yerinde “Köy Yatılı Okulları” açıldı¹³⁰². Bu Okullar; pansiyonlu okullar inşa edilmek suretiyle açıldığı gibi, büyük köylerdeki ve ilçelerdeki mevcut okullara yatakhane eklemek suretiyle de açılabilirdi. Örneğin 1938 yılında, Kırklareli’nin; Demirköy, Pehlivan köy, Pınarhisar okullarına birer yatakhane ilave edilerek buralar, 75’er öğrencinin barınmasını sağlayacak Köy Yatılı Okulları olarak kullanılmaya başlandı¹³⁰³. Köy Yatılı Okullarının finansmanı, vilayet idarelerinin bütçelerine koydurulan ödeneklerden ve Maarif Vekâletinden sağlanan yardımlardan sağlandı¹³⁰⁴.

Umumi müfettişliğin eğitim alanında yaptığı bir diğer çalışma da köylerde okuma odaları açmaktı. Okuma odaları düşüncesi 1935 yılında programa alındı ve

¹³⁰⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 143.28.11, Tarih: 26.04.1937, s. 2.

¹³⁰¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 143.28.11, Tarih: 26.04.1937, s. 1.

¹³⁰² TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 92.

¹³⁰³ Trakya’da Yeşilyurt, 24 Ocak 1938, S. 720, s. 1

¹³⁰⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 92.

1936'da bölgedeki 400 köyde, ilerleyen tarihlerde ise müfettişlik bölgesi dahilinde, okulu ve köyü olan, her köyde okuma odası açılması kararlaştırıldı¹³⁰⁵. Bu odalar için vilayet özel idareleri ile köy bütçelerine küçük ödenekler konuldu. Ayrıca umumi müfettişlik de Köy Bürosu'nun yayınladığı kitapçıkları, Trakya Dergisi'ni bu odalara ücretsiz olarak göndermeye başladı. Böylece odaların kitaplığı zenginleştirildi¹³⁰⁶.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin fiilen görev yaptığı 1947 yılı sonuna kadar, sadece bölgedeki köylerde değil, şehir merkezlerinde de yeni okullar açıldı. Müfettişliğin kuruluş tarihi olan 1934'ten 1947'ye kadar geçen 14 yıllık süre zarfında, müfettişlik bölgesindeki ilk ve ortaokulların sayısı, öğretmen ve öğrenci durumları giderek arttı. 1947 yılında bölgedeki eğitim durumu şöyleydi¹³⁰⁷:

Tablo 7: 1947–1948 Eğitim-Öğretim Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesindeki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (İlkokul-Ortaokul)

		İLKOKUL			ORTAOKUL		
		Köy	Şehir	Toplam	Köy	Şehir	Toplam
Çanak kale	Okul	307	24	331	-	4	4
	Öğretmen	270	138	408	-	50	50
	Öğrenci	18.687	5.105	23.792	-	565	565
Edirne	Okul	204	22	226	-	1	1
	Öğretmen	130	128	258	-	10	10
	Öğrenci	14.631	4.880	19.511	-	111	111
Kırklareli	Okul	173	14	187	-	2	2
	Öğretmen	219	82	301	-	26	26
	Öğrenci	17.822	3.770	21.592	-	339	339
Tekirdağ	Okul	226	16	242	-	2	2
	Öğretmen	215	109	324	-	25	25
	Öğrenci	18.089	4.424	22.513	-	325	325
TOPLAM	Okul	910	76	986	-	9	9
	Öğretmen	834	457	1291	-	111	111
	Öğrenci	49.229	13.589	62.818	-	1.340	1.340

¹³⁰⁵ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 24.

¹³⁰⁶ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 91.

¹³⁰⁷ BİUM, Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1947–1948, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949, s. 50–52, 68–69, 126–127, 192–193, 237–242. BİUM, Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947–1948, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949, s. 14, 16, 36, 52, 75–80.

Tabloya göre; müfettişliğin görev yaptığı süre içinde şehirlerdeki ilkokul sayısında pek fazla değişiklik olmamasına karşın, köylerdeki ilkokul sayısında neredeyse %100'e varan bir artış gerçekleşmişti. Bu dönem içerisinde bölgedeki ortaokul sayısının da arttığı görülmekteydi. Nitekim 1934 yılında bölgede toplam 6 ortaokul varken, 1947 yılında bu sayı 9'a çıkmıştı.

Bu çalışmalar sonucu bölgedeki okur-yazar oranı da giderek yükseldi. 1950 yılı Nüfus sayımına göre, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesindeki okur-yazar nüfus şu düzeye ulaşmıştı¹³⁰⁸:

Tablo 8: 1950 Yılında Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 6 ve Daha Yukarı Yaşlardaki Nüfusun Okuma Yazma Durumu

	6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus			Okuma Yazma Bilenlerin Sayısı				
	Erk	Kız	Topl.	Erk.	Kız	Topl.	Erk.%	Kız%
Çanakkale	129.965	122.648	252.613	69.341	40.149	109.490	53,35	32,74
Edirne	95.384	94.711	190.095	50.735	27.698	78.433	53,19	29,24
Kırklareli	84.056	80.912	164.968	50.620	28.331	78.951	60,22	35,01
Tekirdağ	97.988	95.287	193.275	52.356	29.803	82.159	53,43	31,28
TOPLAM	407.393	393.558	800.951	223.052	125.981	349.033	55,22	32,06

Trakya Umumi Müfettişliği'nin görev yaptığı dönem boyunca sadece ilk ve ortaokullar değil, meslek okulları ve lise sayısında da ciddi artışlar oldu. Umumi müfettişlik kurulduğunda, müfettişlik bölgesinde sadece Edirne vilayetinde ortaöğretim kurumları bulunuyordu. 1934 yılında Edirne'de; 1 Orta Meslek Okulu (Edirne Erkek Sanat Ortaokulu), 2 Öğretmen Okulu (Kız ve Erkek Öğretmen Okulları) ve 1 tane de lise olmak üzere toplam 4 ortaöğretim kurumu vardı. Edirne Erkek Sanat Okulunun 134, Öğretmen Okullarının -166'sı ortaokul, 350'si mesleki kısmında olmak üzere- 516, Lisenin ise -262'si ortaokul, 140'ı lise kısmında olmak üzere- 402 öğrencisi vardı¹³⁰⁹.

1947-48 eğitim öğretim yılında ise, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde; Edirne Kız Öğretmen Okulu (186 öğrenci), Kepirtepe Köy Enstitüsü (580 öğrenci), Edirne Kız Enstitüsü (165 öğrenci), Tekirdağ Kız Enstitüsü (102 öğrenci), Edirne Erkek

¹³⁰⁸ DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 7, 8, 10, 13.

¹³⁰⁹ BİUM, Maarif İstatistiği 1933-1934, s. XXII-XXIV.

Sanat Enstitüsü (449 öğrenci), Tekirdağ Erkek Sanat Enstitüsü (224 öğrenci), Edirne Orta Ticaret Okulu (63 öğrenci), Çanakkale Erkek Orta Sanat Okulu (105 öğrenci), Gelibolu Erkek Orta Sanat Okulu (56 öğrenci), Kırklareli Erkek Orta sanat Okulu (119 öğrenci) ve Edirne Lisesi (469 öğrenci) olmak üzere ortaöğretim kurumları sayısı 11'e, öğrenci sayısı da 2518'e yükselmişti¹³¹⁰.

Umumi müfettişliğin kuruluşundan sonra açılan bir diğer önemli eğitim kurumu da "Edirne Akşam Kız Sanat Okulu" idi. Okulun açılma fikri, 1935 yılında, dönemin umumi müfettişi Kazım Dirik zamanında olgunlaştı ve Onun yoğun gayretleri sonucu uygulama sahasına girdi. Okul binası için Edirne Kaleiçi'nde boş emlaklerden biri tahsis edildi ve 1935-36 ders yılında kurumun binası hazırlanarak eğitime hazır hale getirildi¹³¹¹. 1936-1937 ders yılında da Akşam Kız Sanat Okulu adıyla faaliyete geçti. Okul, biçki-dikiş ve moda olmak üzere iki şubeden oluşuyordu. Öğrenim süresi iki yıldır¹³¹².

Umumi müfettişliğin girişimleriyle ilk defa Edirne'de açılan Akşam Kız Sanat Okulu, ilerleyen tarihlerde müfettişlik bölgesindeki diğer vilayetlerde de açıldı. Nitekim 1947-1948 öğretim yılına gelindiğinde -101 öğrencisiyle faaliyetlerine devam eden Edirne Akşam Kız Sanat Okulunun yanı sıra- Çorlu Akşam Kız Sanat Okulu (58 öğrenci), Gelibolu Akşam Kız Sanat Okulu (179 öğrenci), Kırklareli Akşam Kız Sanat Okulu (196 öğrenci) ve Tekirdağ Akşam Kız Sanat Okulu (177 öğrenci) olmak üzere bölgedeki Akşam Kız Sanat Okulları sayısı 5'e yükseldi¹³¹³.

Umumi müfettişliğin çalışmaları ve gayretleri sonucu açılan bir başka eğitim kurumu da Edirne'deki öğrenci yurduydur. Yurt; bulundukları yerlerde ortaokul ve/veya lise olmayan öğrencilerin öğrenimlerine devam edebilmelerini sağlama amacıyla kurulan yurt, kız ve erkek olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. 1936-37 ders yılında faaliyete geçen yurttan sadece barınma değil, beslenme ve giyim gereksinimleri de karşılanıyordu¹³¹⁴.

¹³¹⁰ BİUM, Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949, s. 2, 7, 19, 29, 36, 38, 51, 62. BİUM, Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 124-125.

¹³¹¹ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 24.

¹³¹² Peremeci, a.g.e., s. 363.

¹³¹³ BİUM, Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 162, 164, 166, 170, 174.

¹³¹⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 94

Açıldığı yıl yurda 37 kız ve 105 erkek olmak üzere 142 öğrenci kaydoldu. Kız öğrenciler Edirne'deki eski Musevi Okulunun üst katında, erkek öğrenciler ise Edirne Kaleiçi'ndeki bir binada kalıyorlardı. Böylece devletin yatılı olarak okuttuğu öğrencilerin yanısıra, 142 yoksul öğrenci daha öğrenimine devam etme olanağına kavuştu¹³¹⁵.

Edirne Öğrenci Yurdunun, çalışanların aylık maaşları da dahil, bir aylık masrafı 1800–2000 lira kadardı. Yurdun gelir kaynakları ise; çeşitli makam ve kurumların yardımları, yurt yararına düzenlenen piyangolar, fakir olmayan bir kısım çocuklardan alınan aylık ücretler, bazı yardımseverler tarafından yapılan yardımlardan oluşuyordu¹³¹⁶. Ayrıca vilayet özel idarelerinin bütçelerine de yurt için ödenek konulması sağlanmıştı¹³¹⁷. Çoğu kez, gelirler giderleri karşılamadığından, yine umumi müfettişlik devreye giriyor ve merkezle yaptığı yazışmalarla yurda maddi yardım sağlamaya çalışıyordu¹³¹⁸.

1938–1939 ders yılında yurtda kalan öğrenci sayısı 184'a ulaştı. Bunların 99'u parasız kalıyor; 85'i ise 4 ile 10 lira arasında ücret ödüyordu. Öğrencilerin eğitim kurumlarına dağılımlarına göre; 53'ü lisede, 106'sı ortaokulda, 11'i Kız öğretmen okulunda, 7'si ilkokulda, 7'si de sanat okullarında öğrenim görüyorlardı. Yurtda kalan çocukların 53'ü annesiz, 97'si babasız, 22'si kimsesiz, 11'i yalnız akrabaları olan çocuklardı. İçlerinde yalnız bir tanesinin hem annesi hem de babası vardı. Öğrencilerin kökenlerine göre dağılımlarına göre; 7'si Bulgaristan'dan kaçak gelenlerin çocukları, 19'u göçmen çocukları, 1'i Bulgar tebalı ve Türkiye'de kimsesi olmayan bir çocuk, 42'si köylü çocukları, 5'i halkevlerinden gönderilen çocuk, 110'u da müfettişlik mıntıkasına dahil kasaba ve şehirlerden gelen çocuklardı¹³¹⁹. Yurdun öğrenci sayısı her geçen yıl arttı. 1939–1940 ders yılında yurtda kalan toplam öğrenci sayısı 257'ye ulaşmıştı¹³²⁰.

¹³¹⁵ Peremeci, a.g.e., s. 363–364.

¹³¹⁶ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.5, Tarih: 07.07.1939, s. 11.

¹³¹⁷ TC MDM, Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü), s. 24.

¹³¹⁸ Örneğin, Umumi Müfettişliğin Başvekâletle yaptığı yazışmalar sonucu 1938 yılında 3.000 lira yardım sağlanmıştı. 1939 yılında da Yurt, yaklaşık 3.500 lira açık vermiş ve bu açık için Umumi Müfettişlik yine Başvekâletten yardım istemişti. Başvekâlet Umumi Müfettişliğin bu isteğini de, önce 1.000 ardından 2.000 lira göndererek yerine getirdi. BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.5, Tarih: 07.07.1939, s. 1, 2, 6.

¹³¹⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.5, Tarih: 07.07.1939, s. 13.

¹³²⁰ Peremeci, a.g.e., s. 363–364.

Bu yurt, bölge çocuklarının üst öğrenim kurumlarına devam edebilmeleri açısından son derece yararlı oldu. Pek çok öğrenci bu sayede, yaşadıkları yerlerde bulunmayan ortaokul ya da liseye devam etme olanağına kavuştu. Bunların içlerinden bazıları Edirne’de liseyi bitirdikten sonra üniversiteleri kazandı ve yükseköğrenim şansını yakaladı. Örneğin 1936–37 ders yılı sonunda Edirne Lisesinden mezun olan İzzet Yalçındağ, Avrupa Yükseköğrenim sınavlarına girip kazanarak, üniversite eğitimi için Almanya’ya gitti. 1937–38 ders yılı sonunda Edirne Lisesinden mezun olan Hasan Deliorman, Ankara Yüksek Orman Fakültesini kazandı. Yine 1937–38 ders yılı sonunda Edirne Lisesinden mezun olan Gülseren Kılıcı ise Ankara Gazi Enstitüsünde Riyaziye bölümü sınavlarını kazandı ve öğrenimine başladı¹³²¹.

Umumi müfettişlik ayrıca, İstanbul’da üniversite öğrenimlerine devam edecek olan lise mezunu Trakyalı gençler için de İstanbul’da bir yurt açtı. Yurdun yıllık bütçesi 6.000 liraydı. Bu yurttan da tıpkı Edirne’deki yurt gibi öğrencilerin beslenme, barınma ve giyim gereksinimleri karşılandı¹³²².

Umumi müfettişliğin eğitim alanındaki bir başka çalışması da, köy kadınlarının, ekonomik yaşama girebilmelerini sağlamak amacıyla mesleki kurslar açmasıydı. Bu konudaki en önemli atılım, Pehlivan köy ve Havsa’da 1940 yılında açılan “Biçki-Dikiş Yurt”larıydı.

Havsa’daki kurs 1 Haziran’da, önce Havsa ebesinin evinde faaliyete başladı ve öğrenci sayısının artmasıyla Halkevi salonuna taşındı. Buraya 18 öğrenci devam ediyordu. Kursun öğretmenini ise Edirne Akşam Sanat Okulu’ndan mezun Aliye öğretmendi. Kursta; Sekiz türlü dikiş çeşidi, yama ve dantel dikimleri, ipekli kumaş üzerine üç türlü “biye” uygulaması, parçalı ilik, örgü ilik, iki türlü tayyör cebi dikimi, erkek yelek cepleri, pastalı makine dikişi ve çeşitli biçki-dikiş yöntemleri öğretiliyordu¹³²³.

Pehlivan köy’deki kurs ise Mayıs ayında faaliyete geçmişti. Kursu, Edirne Akşam Sanat Okulu mezunlarından öğretmen Münevver idare ediyordu. Kurstaki öğrenciler bir buçuk ay gibi kısa bir zaman zarfında köyde bir sergi açmayı başarmışlardı. Sergideki giyim eşyaları, sanat zevki ve köylünün kültürü göz önünde

¹³²¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.5, Tarih: 07.07.1939, s. 12.

¹³²² TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 94

¹³²³ BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0., Y.No: 1177.132.2, Tarih: 18.06.1940, s. 7.

bulundurularak hazırlanmıştı. Bunlar; çocuk çamaşırları ve elbiselerinden oluşuyordu. İkinci bir sergi de büyüklerin iç ve dış giysileri üzerine açılacaktı¹³²⁴.

Umumi müfettişlik tarafından açılan bu kurslar; köy kadınlarının mesleki bilgi sahibi olmalarını, üretim faaliyetinin içine girmelerini sağladı. Köy kadınları bu kurslar sayesinde; kendilerinin ve ailelerinin giyim gereksinimlerini kendi başlarına karşılayabilecek biçki-dikiş becerisi kazandılar ve bu beceri sayesinde aile bütçelerine katkıda bulunmaya başladılar. Bu kurslar; köy kadınlarının, birer birey olarak, kendi yeteneklerinin ve değerlerinin farkına varma noktasında tetikleyici bir etki yaptı.

Trakya Umumi Müfettişliği; okullar açarak, yurtlar kurarak, bölgedeki eğitim kurumlarını arttırmakla kalmadı. Anı zamanda bölgenin kültürel açıdan gelişmesi, kalkınması için de önemli çalışmalar yaptı.

Müfettişliğin kültürel kalkınma alanındaki ilk ve en önemli çalışması bölgede bir “Eski Eserleri Sevenler Derneği” kurulmasını sağlamasıydı. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik 1935 yılında, bölgeye gelişinden hemen bir ay sonra, Edirne’deki aydınları Halkevinde toplayarak onlara bölgede böyle bir kuruma şiddetle gereksinim olduğunu anlattı. Dirik, İzmir Valiliği sırasında benzer bir kurumu İzmir’de kurduğundan bu konuda geniş bilgi sahibiydi. Böylece İzmir’deki kurumun tüzüğü esas alınarak Edirne’de “Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Derneği” kuruldu. Derneğin nizamnamesi de bastırıldı. Kazım Dirik, kurumun başkanı olarak seçildi¹³²⁵.

Derneğin ilk başarısı Mimar Sinan’ın önemli eserlerinden olan ve harap bir görüntü arzeden Selimiye Camii’ndeki Darüssıbyan’a el atmak oldu. Yakın zamanda tamamen yok olacağına kesin gözüyle bakılan bu yapı, müfettişliğin gayretleriyle onarıldı ve 25.11.1936 tarihinde burada bir Etnografya Müzesi açıldı¹³²⁶.

Trakya’daki tarihi ve etnografik malzemeleri derlemek üzere umumi müfettiş Kazım Dirik’in başkanlığında özel bir komite oluşturuldu. Bu komite, Ankara’dan, Macaristan’dan Etnografya Müzeleri için yazılmış eserler, kitaplar getirterek çevirilerini yaptırdı. Ayrıca tüm Trakya’yı, köylerinden başlayarak, taramaya ve müzeye elverişli eşyaları satın almaya başladı. Müfettişliğin başvurusu ve Kültür Bakanlığının izniyle İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi’nden; silah, kılıç, yay, ok vb. pek çok tarihi malzeme

¹³²⁴ BCA, CHPK, FK: 490.1.0.0., Y.No: 1177.132.2, Tarih: 18.06.1940, s. 6.

¹³²⁵ Peremeci, a.g.e., s. 433.

¹³²⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 7, Şubat 1937, s. 14. TC MDM, Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne, s. 92.

getirildi. Müzenin günden güne büyümesi karşısında mevcut bina dar gelmeye başladı. Umumi müfettişlik bu kez Vakıflar Genel Müdürlüğünden, Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden olan Darülkurra Medresesi'nin de müfettişliğe tahsisini istedi. Genel Müdürlüğün bu talebi onaylaması üzerine, harabe haline gelmiş bu tarihi yapı onarıldı ve Etnografya Müzesi yapılarak Darülsıbyan'daki eşya buraya nakledildi. 1938 yılında Ankara Müzesinden getirilen 138 parçalık tarihi eşya da müze mevcuduna eklendi. Tüm bu etnografik malzeme "Eski Eserleri Sevenler Kurumu" tarafından yaptırılan camekânlı dolaplara yerleştirildi¹³²⁷. 1938 yılına gelindiğinde müzedeki etnografik malzeme sayısı 695'e ulaşmıştı ve bu parçalar müzenin sekiz ayrı odasında sergileniyordu¹³²⁸. Özetle umumi müfettişliğin çalışmaları sonucu Edirne, tarihi-kültürel kimliğine yakışan bir müzeye kavuşmuştu.

Eski Eserleri Sevenler Kurumu; Türk Tarih Kurumu, Maarif Vekâleti, Müzeler ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vilayet İdareleri ile sıkı temaslarda bulunarak ve işbirliği içerisinde çalışmalarını yürüttü. Zaten pek çok işi de bu şekilde başarabildi. Zira kurumun sadece birkaç bin liralık kısıtlı bir bütçesi vardı. Dolayısıyla yapmak istediği işleri, kendi bütçesinden ziyade, kurumlar ile kurulan yakın ilişkilerle; ilgili makamları aydınlatarak, onları işin önemine ikna ederek başardı. Arkeolojiyi sevmek, arkeolojik eserleri tanımak, korumak ve kasaba ve köylere kadar tanıtmak kurumun en başlı işiydi. Kurum üyeleri sürekli olarak bölge dahilinde incelemeler yaparak ve en küçük bir tarihi değeri dahi gözden kaçırmayarak bunların onarımının yapılmasını ve korunmasını sağladı. Kurum ayrıca Trakya için birinci derecede önemli gördüğü değerli eserleri uzmanlarına yazdırdı. Bu eserler sayesinde Trakya kültürü ile Ege ve Akdeniz kültürünü birbirine bağlayan düğüm noktaları aydınlandı¹³²⁹.

Umumi müfettişlik bölgesi dahilinde; tarihi ve kültürel değeri olan pek çok yapıyı yok olmaktan kurtarıp, restorasyonlarını yaptırarak da Trakya'nın kültürel gelişimine önemli hizmetlerde bulundu¹³³⁰.

Müfettişliğin bölgenin kültürel yaşamına önemli bir katkısı da Trakya'da arkeolojik kazılara başlanmasını ve böylece bölgenin zengin tarihi ve kültürel mirasının

¹³²⁷ Balkuv, "a.g.m.", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S.18, Şubat 1938, s. 14.

¹³²⁸ TC MDM, *Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne*, s. 92.

¹³²⁹ Bu eserler şunlardı: "Çaka (Orta zamanda İzmir ve yakınındaki adaların Türk hakimiyeti), Kazan Hanlığını kuran Uluğ Muhammet Hanın Edirne'deki Osmanlı Padişahı II. Murat'a gönderdiği yarlık, Gelibolu ve yöresi tarihi, Truva harabeleri, Etnografya kılavuzu, Edirne tarihi." Peremeci, a.g.e., s. 433.

¹³³⁰ Bkz, bu tezin "Umumi Müfettişliğin Bayındırlık Alanındaki Çalışmaları" başlığı.

açığa çıkmasını sağlamak oldu. Bu konudaki ilk adım 1935 yılında Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in; Türk Tarih Kurumuna, müfettişlik bölgesindeki arkeolojik kazılar hakkında verdiği bir rapor ile atıldı. Bu rapor bölgenin arkeoloji alanındaki önemini birdenbire göz önüne serdi ve Arkeolog Arif Müfid Mansel bölgede incelemeler yapmak üzere görevlendirildi. Mansel konu hakkında bir rapor hazırladı ve bu rapor doğrultusunda yine Mansel'in öncülüğünde bölgede kazı çalışmaları başladı. İlk kazı Edirne'nin Hasköy höyüklerinde yapıldı. Daha sonra da Alpullu, Sinanlı, Lüleburgaz, Vize, Kırklareli höyüklerinde kazılar yapılmaya başlandı¹³³¹. Yapılan kazılarda Trakya'nın prehelenistik dönemine ait pek çok malzeme bulundu ve bunlar İstanbul'a gönderildi. Her bir kazı hakkında raporlar hazırlandı ve bulunan eserler ile ilgili broşürler basılarak tanıtıldı¹³³². Arkeolog Arif Müfid Manseli tüm Trakya'da mevcut Trak Höyüklerinin haritasını çıkardı ve Türk Tarih Kurumu'na gönderdi. Umumi müfettiş Kazım Dirik de yapılmak istenen kazılar için gerek Türk Tarih Kurumu'ndan ve gerekse merkezi idareden finansman sağladı¹³³³. Bu tarihten sonra Trakya'da başlayan arkeolojik kazılarda, bölgenin tarihini aydınlatacak, son derece önemli arkeolojik malzeme bulundu. Özellikle Vize'deki höyükte yürütülen kazılarda, I. Asır Trak Krallarına ait değerli eserler bulundu¹³³⁴. Bulunan materyallerden bir kısmı Edirne müzesinde sergilenmeye başlandı¹³³⁵.

Umumi müfettişliğin bir başka çalışması da bölgesi dahilinde "köy müzeleri" açmak oldu. Müfettişlik bölgesine dahil dört vilayetin çeşitli köylerinde açılan köy müzelerinin sayısı, 1940'a gelindiğinde, 25'i bulmuştu ve çok yakın bir zamanda 45'e çıkarılması planlamıştı. Bu müzelerde; eski zamanlardaki üretim araçları ve durumu ile halihazırdaki zirai üretim araçları ve durumunu karşılaştırmaya yönelik materyaller, el ve ev işleri ürünlerinden örnekler sergileniyordu¹³³⁶. Köy müzeleri, Türk köylüsünün; en önemli kültür kurumlarından biri olan "müze"yi tanıması, öğrenmesi açısından son derece yararlı sonuçlar verdi.

¹³³¹ Peremeci, a.g.e., s. 432.

¹³³² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 10, Mayıs 1937, s. 30.

¹³³³ Balkuv, "a.g.m.", Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 3, S. 18, Şubat 1938, s. 14.

¹³³⁴ *Ulus*, 9 Eylül 1938, s. 1, 8. *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1938, S. 5146, s. 1, 7.

¹³³⁵ *Edirne Postası*, 9 Eylül 1939, S. 873, s. 1.

¹³³⁶ *Edirne Postası*, 8 Haziran 1940, S. 957, s. 1.

2.2.6. Sağlık Alanındaki Çalışmaları

Bir bölgede kalkınmanın önemli göstergelerinden biri de sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, sağlık kurumlarının artması, bölge insanının sağlığını tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmasıdır. Trakya Umumi Müfettişliği de bu düşünceden hareketle, sağlık işlerine titizlikle eğilmiş ve bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin kurulduğu tarihlerde, Trakya'daki en ciddi sağlık sorunu "sıtma"ydı. Bölgenin Rumeli kısmında akan Meriç, Tunca, Ergene nehirleriyle, Çanakkale'nin Güneyinden gelip Adalar denizine dökülen Küçük Menderes Nehri'nin yaptığı bataklıklar sebebiyle; Edirne merkez, Uzunköprü, Kavaklı, İpsala kazaları ve Tekirdağ'ın Malkara, Hayrabolu ve Çorlu kazaları, Çanakkale'nin Erenköy nahiyesi ve Ezine kazası adeta sıtma yatağı haline dönüşmüştü. Ayrıca Kırklareli vilayetinin Karadeniz sahilindeki Midye nahiyesi, Lüleburgaz ve Vize kazaları da sıtmanın yaygın olarak görüldüğü yerlerdi¹³³⁷.

Müfettişlik kurulduktan hemen sonra bölgede bir inceleme gezisi yapan İbrahim Tali Bey, hazırladığı raporda bu konuya geniş bir yer ayırmıştı. İbrahim Tali Bey konu hakkında şöyle diyordu:

"Trakya muntıkasında hemen her köşesinde sıtma yatakları gördüm. Trakya'nın sıhhat bahsinde en büyük ıstırapı da budur. Çanakkale muntıkasının bilhassa Menderes havzasında aynı ıstırap içindedir. Büyük sıtma kaynakları Meriç ve Ergene ve Menderes havzalarıdır. Munsaplarının temizlenmemesi yüzünden bu nehirlerin bilhassa munsap noktalarında cereyanları ağırlaşmış ve gittikçe genişleyen bataklıklara yol açmıştır. Bu bataklıklar sahaları tamamen sıtmalıklıdır. Bu Nehirlerin teşkil ettiği bataklık muntikalarda sıtma mücadelesine başlamak artık zaruri bir hal almıştır. Mes'ele, bir taraftan halkı sıtma tehdidinden kurtararak sağlamlaştırmak ve bir taraftan da bataklıkların hiç olmazsa tevessüüne mani olmak kabili zer'araziye muhafaza etmektir... Trakya'nın diğer aksamında küçük suların ve temizliğe riayetsizliğin vücuda getirdiği su birikintilerinin sıvrisine yatağı olmaktan kurtarılması da mühim işlerimizden biri olacaktır. Bu sahada faaliyete geçilmesi vilayetlere tebliğ olunmuştur... Umumi surette denilebilir ki Trakya'nın sıhhi vaziyeti her şeyden evvel sıtma mücadelesini icap ettirmektedir"¹³³⁸.

Hal böyle olunca umumi müfettişliğinin sağlık alanındaki ilk ve en önemli çalışması sıtma mücadelesi oldu. Müfettişlik bu çalışmaları bölgede kurulan "Sıtma Mücadele Teşkilatı" aracılığıyla yürüttü. Sıtma Mücadele Teşkilatı, 1936 yılı Temmuzunda kuruldu. Umumi müfettişliğe bağlı olarak çalışan bu teşkilat; Edirne

¹³³⁷ BCA, BMGMK, FK:30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih:28.08.1935, s. 15.

¹³³⁸ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 83-84.

merkez, Hayrabolu, Keşan ve Çorlu'da olmak üzere birer doktor ve dörder de sağlık memuru idaresinde dört şube olarak ve 121 köyü kapsayacak şekilde örgütlenmişti. Teşkilat kurulduktan bir yıl sonra Uzunköprü ve Lüleburgaz kazalarında da birer şube açıldı. Böylece teşkilatın kapsadığı köy sayısı da 213'e çıktı¹³³⁹.

Sıtma Mücadele Teşkilatının emrinde bir "fen heyeti" vardı. Buradaki memurlar bölgede gerekli incelemeleri yaparak, hangi bataklığın ne şekilde kurutulacağını belirliyor ve bu çerçevede kurutma çalışmalarına başlanıyordu. Bu çalışmalarda gerekli iş gücü, "Sıtma Mücadele Kanunu'nun ilgili maddelerine dayanarak, köylülerden sağlanıyor, Ziraat Vekâleti de kurutma çalışmaları için gerekli maddi desteği veriyordu¹³⁴⁰.

Bölgede ilk kurutulan bataklık, 1937 yılında kurutulan, Çanakkale'nin Ezine ilçesinde 80.000 dekarlık bir alanı kaplayan Kırkgöz Bataklığı'ydı. Umumi müfettişlik, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden aldığı 12.000 liralık yardım¹³⁴¹ ve köylünün imece ve mükellefiyetiyle, 18 kilometrelik bir kanal açtırdı. Bataklık, suyu Beşike Limanı'na akıtılarak, kurutuldu¹³⁴². Yine Biga ilçesinin Yeniçiftlik köyü sınırı içinde bulunan ve 20.000 dekar araziye kaplayan Ece Gölü, açılan 6 kilometrelik kanalla akıtıldı ve kurutuldu¹³⁴³.

Trakya'nın en tehlikeli bataklıklarından biri de Hayrabolu kasabası yakınındaki Çimligöl Bataklığı idi. 2500 dekarlık bir araziye kapsayan bu bataklık Hayrabolu kasabası için sürekli bir sıtma kaynağıydı. Müfettişlik, sıtma kanununa dayanarak Hayrabolu'da 600 kişiyi çalışma mükellefiyeti getirerek 5 günlük bir çalışmayla bu bataklığı da kuruttu. 2500 metre uzunluğunda ve 4 metre genişliğinde açılan bir kanalla Çimligöl Bataklığı, Hayrabolu deresine akıtıldı¹³⁴⁴.

Sıtma Mücadele Teşkilatı Başkanının verdiği beyanata göre, 1937 yılında Trakya'da; açılan kanalların uzunluğu 19.022 metre, arkların uzunluğu ise 6,395

¹³³⁹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 18.

¹³⁴⁰ *Edirne Postası*, 25 Eylül 1937, S. 680, s. 1.

¹³⁴¹ Oysaki I. Dünya Savaşı sırasında bu bataklığın kurutulması için inceleme yapan bir fen heyeti, 120.000 liralık bir paraya gereksinim olduğunu rapor etmişti.

¹³⁴² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.11, Haziran 1937, s. 18, 20.

¹³⁴³ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.11, Haziran 1937, s. 18, 20.

¹³⁴⁴ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 18. Bu çalışmadaki olağanüstü gayreti ve emeğinden dolayı Hayrabolu kaymakamı Süleyman ve Sıtma Mücadele Teşkilatı Doktorlarından Osman Beyler, Sıhhat Vekâleti tarafından, takdirname ile ödüllendirildiler. *Edirne Postası*, 15 Ocak 1938, S. 709, s. 1.

metreydi. Kurutulan bataklık arazisi toplamı 2.070.000 metrekaıeydi. Doldurulan çukurların toplamı ise 13.368 metreküpe ulaşmıřtı¹³⁴⁵.

1938 yılında kurutulan bataklık sayısı ve kurtarılan arazi miktarı daha da arttı. 1938’de kurutulan ilk bataklık İğneada Bataklığıydı. Karadeniz boyundaki İğneada bataklığı, bölgedeki önemli bataklık sahalarından biriydi ve yaklaşık 5000 Karadeniz köylüsünün sağılığını tehdit ediyordu. Bataklığın kurutma planı 1937’de yapıldı¹³⁴⁶ ve 1938 yılının başlarında, bu bataklık, açılan bir kanalla, Tunca Nehrine akıtılarak kurutuldu. Bu çalışmanın hemen ardından, Havsa civarındaki eski ve büyük “kerpiç göller¹³⁴⁷” doldurularak kurutuldu. Babaeski Kazasının Nadırlı ve Sinanlı Köylerindeki göllerin de bir kısmı akıtıldı, bir kısmı dolduruldu¹³⁴⁸. Edirne’de Göl Baba bataklığı ve sazlığı, 1850 metre uzunluğunda kanal açılıp, akıtılarak, kurutuldu ve 3.000.000 metre kare arazi kurtarıldı. 2.000.000 metrekaıelik bir alanı kapsayan Karasaz bataklığı 600 metre kanal açılarak kurutuldu. Önemli sıtma kaynaklarından olan Müsellim Gölü, 700 metrelik kanal açılması sayesinde kurutularak 1.000.000 metrekaıelik alan temizlendi¹³⁴⁹.

1938 yılında kurutulan bataklıkların en önemlisi ise Sazlıdere Bataklığı idi. Bu bataklığın kurutulması için, 10 kilometre uzunluğunda bir kanal açıldı. Bataklık, suyu açılan kanalla Meriç’e akıtılarak, kurutuldu. Kurutulan arazi 6.000.000 metrekaıeydi¹³⁵⁰.

Sıtma Mücadele Teşkilatı Başkanı Doktor İzzet Arkan, Edirne Postası Gazetesine verdiğı bir demeçte, teşkilatın sadece bir ay içinde başardığı işleri şu şekilde özetledi:

*“(1938) Haziran ayı zarfında, yeniden 5719 metre uzunluğunda kanal ve 2295 metre ark açılmıştır. 1400 metre uzunluğunda kanal ve 11.789 metre uzunluğunda ark temizlettirilmişdir. Bu kanallar sayesinde 4.542.522 metre murabbai (metrekare) bataklık kurutulmuştur. Yine bu ay içinde 32.795 metre mikap (metreküp) su biriken çukurlar doldurulmuştur.”*¹³⁵¹

¹³⁴⁵ Cumhuriyet, 8 Birincikanun (Aralık) 1937, S. 4748, s. 7.

¹³⁴⁶ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1937, S. 4748, s. 7.

¹³⁴⁷ Kerpiç göller ifadesiyle, kanımızca, kerpiç ocakları açıldıktan sonra oluşan çukurluk alanlara su dolmasıyla meydana gelen göller kastedilmektedir.

¹³⁴⁸ Edirne Postası, 13 Temmuz 1938, S. 758, s. 1.

¹³⁴⁹ TC MDM, Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne, s. 88.

¹³⁵⁰ TC MDM, Cumhuriyetin 15.’inci Yılında Edirne, s. 88.

¹³⁵¹ Edirne Postası, 13 Temmuz 1938, S. 758, s. 1.

Bataklıkların kurutulması bölgedeki en önemli sağlık sorunu olan “sıtma”nın ortadan kaldırılmasına hizmet ettiği gibi, ziraat için yeni araziler kazanılmasını da sağladı. Örneğin 1937 yılında Çanakkale’nin Ezine ilçesindeki 80.000 dekarlık bir alanı kaplayan Kırkgöz Bataklığı kurutulduktan sonra yapılan incelemelerde bu arazinin pamuk ziraatına uygun olduğu belirlendi ve burası sürdürülerek göçmenlere dağıtıldı¹³⁵². 1938’de kurutulan Göl Baba Bataklığı civarına ise aynı yıl pancar ekildi¹³⁵³.

Sıtma mücadelesi alanında müfettişliğin yaptığı bir başka çalışma derelerin temizletilmesi idi. Trakya’da her köyün içinden yada yakınından büyük, küçük bir dere geçiyor ve bunların hemen hepsi Meriç veya Ergeneye dökülüyordu. Ancak Meriç ve Ergene nehirlerinin yatakları çok dolmuş olduğundan, pek çok derenin iyi bir akıntısı yoktu. Bu sebeple dereler, çeşitli yerlerde durgunlaşıyor ve taşıyordu. Bu durum da sıtmayı yayan sivrisineklerin çoğalmasına neden oluyordu¹³⁵⁴. Bu nedenle dere yataklarını temizletilmesi işi önemle ele alındı ve bu konuda başarılı çalışmalar yapıldı. Örneğin 1938 yılının Haziran ayında bölgede temizletilen dere yatağı uzunluğu, 45.230 metreydi¹³⁵⁵.

Müfettişlik ayrıca, bentler ve köprüler yaptırarak, taşkınlara sebebiyet veren gayrisihhî değirmenleri yıktırarak da, sıtma üretecek yerleri ortadan kaldırdı¹³⁵⁶. Örneğin İpsala Ovasına su taşkını önlemek için, Ergene nehri üzerine dört bent yapıldı ve beş su değirmeninin bentleri de açıldı¹³⁵⁷.

Sıtma mücadelesi kapsamında yapılan bir başka çalışma da bölge halkının düzenli olarak sağlık kontrolünden geçirilmesi idi.

Bu çerçevede, Doktor İzzet Bey liderliğinde, bir grup doktor ve sağlık personeli bölge köylerini tek tek dolaşarak sıtma kontrolü yaptı¹³⁵⁸. Bu çalışmalar son derece kapsamlı bir şekilde yürütüldü. Örneğin 1936 Ağustos’undan 1937 Şubat’ına kadar sadece Edirne’de, mücadele bölgesi kapsamındaki kasaba ve köylerde oturan 65.884 kişiden 51.455’i muayene edildi, bunlardan 14.998 kişi tedaviye alındı, 155 kilo 897

¹³⁵² Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, İkinciteşrin (Kasım) 1937, s. 18.

¹³⁵³ *Edirne Postası*, 15 Haziran 1938, S. 750, s. 1.

¹³⁵⁴ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, s. 18.

¹³⁵⁵ *Edirne Postası*, 13 Temmuz 1938, S. 758, s. 1.

¹³⁵⁶ TC MDM, *İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)*, s.85.

¹³⁵⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, s. 18.

¹³⁵⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S.16, s. 18.

gram kinin ve 16056 adet ökinin komprimeleri dağıtıldı¹³⁵⁹. Teşkilat, 1937 senesi içinde ise Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde, mücadele kapsamındaki yerlerde yaşayan 189.951 kişiyi sıtma muayenesinden geçirdi. Bu muayenelerin sonunda 70.242 hasta tedavi altına alındı. Bu hastalara 839.670 gram kinin, 88.943 gram ökinin, 3040 adet de kuvvet komprimesi verildi. Ayrıca ağır sıtmalılara 947 adet ampul kinin tatbik edildi¹³⁶⁰.

Sıtmadan başka bölgedeki diğer önemli hastalıklar; kızamık, tifo, lekeli humma, şarbon, kızıl gibi bulaşıcı hastalıklardı. Bunlar sıtma kadar yaygın olmamakla birlikte umumi müfettişlik bu hastalıklarla da mücadele etti. Bu tür hastalıkların görüldüğü yerler de karantina uygulamasına gidildi ve buralara yeterli miktarda aşı gönderildi¹³⁶¹.

Trakya Umumi Müfettişliği; bölgedeki sağlık kuruluşlarının yatak kapasitelerini arttırmak için de çalışmalar yaptı. Müfettişliğin kurulduğu tarihte, Trakya'da mevcut hastanelerin toplam yatak kapasitesi ise 225'ti¹³⁶². Müfettişliğin merkezi hükümetle yaptığı yazışmalar ve sağladığı yardımlar ayrıca vilayet bütçelerine koydurduğu ödenekler sayesinde; 1938'e kadar; 30 yataklı olan Çanakkale Hastanesi'nin yatak kapasitesi 50'ye, 50 yataklı olan Edirne Hastanesinin yatak kapasitesi 65'e, 25 yataklı olan Tekirdağ Hastanesi'nin yatak kapasitesi ise 50'ye çıkarıldı¹³⁶³.

Umumi müfettişliğin görev süresince, bölgedeki hastane sayıları da arttı. Nitekim 1934 yılında Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde toplam beş hastane varken, 1937 yılında bu sayı; beşi özel idarelere, ikisi de Kızılay'a ait olmak üzere, toplamda yediye yükseldi¹³⁶⁴. Ayrıca kısa süre sonra Çanakkale'de "Memleket Hastanesi" adıyla yeni bir hastane, Çorlu'da da bir askeri hastane açıldı¹³⁶⁵. Bunların dışında bölgede; on tanesi "muvazenei umumiyeye beşi de hususi idareye" ait olmak üzere toplam 15 dispanser açıldı¹³⁶⁶.

¹³⁵⁹ TC MDM, Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne, s. 88.

¹³⁶⁰ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 85.

¹³⁶¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 15.

¹³⁶² Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 243.

¹³⁶³ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı, c.II, s. 190.

¹³⁶⁴ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 89.

¹³⁶⁵ Edirne Postası, 29 Ekim 1938, S. 788, s. 2.

¹³⁶⁶ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937), s. 89.

Müfettişlik Bölgesindeki sağlık kuruluşlarının sayılarının artması, bölge insanlarının sağlık hizmetinden daha fazla yararlanabilmesinin önünü açtı. Nitekim 1933 yılında Trakya Bölgesinde; 2.908'i yatakta, 14.813'ü ayakta olmak üzere 17.721 kişi tedavi görmüşken; 1938'de bu sayı, 5.018'i yatakta, 27.265'i ayakta olmak üzere 32.283'e yükseldi¹³⁶⁷.

Müfettişlik bölgede, çeşitli hastalıklara karşı aşılama çalışmaları yapılmasına da özel bir önem verdi. Örneğin 1937 yılında Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde; 179 tifo, 59 sarisahaya, 57 difteri, 942 kızamık, 9 kızıl, 131 şarbon, 2 dizanteri, 7 tetanos, 43 tularemi, 9 hummayinifasi vakası görüldü. Bu hastalıklarla mücadele için, 161.261 adet aşı yapıldı ve 103 serum uygulandı¹³⁶⁸.

Umumi müfettişliğin bulaşıcı hastalıklar konusunda aldığı bir diğer önlem, nahiye merkezlerinde “buğu sandıkları” bulundurmaktır. Buğu sandıkları özellikle lekeli humma hastalığı ve bit savaşında son derece yararlıydı. Müfettişlik bu amaçla; vilayet bütçelerine tahsisat koydurdu. 1938 yılında Kırklareli 5, Tekirdağ 7 ve Çanakkale de 16 buğu sandığı için gereken tahsisatı ayırdı ve buğu sandıkları buralarda hizmete girdi¹³⁶⁹.

Umumi müfettişlik bölgesinde, sağlık alanındaki, en ciddi sıkıntılardan birisi nitelikli sağlık personelinin bulunamaması idi. Bölgede yeterli sayıda “sağlık korucusu” yoktu ve bu eksiklik, özellikle köylerde, ciddi bir sorun yaratıyordu. Umumi müfettişlik bu sorunu çözebilmek için, her köyde olmasa bile, bir kaç köyün birleşerek bir sağlık korucusu tutmalarını sağlamak amacıyla, köy bütçelerinde ödenek ayrılması direktifini verdi¹³⁷⁰. Ayrıca umumi müfettişlik, 1938 yılında, Trakya'nın dört vilayet merkezinde dört “sıhhiye kursu” açtı¹³⁷¹. Kurslara; orduda yetişen sıhhat memurları alındı ve Sıhhat ve İhtimai Muavenet Vekâleti tarafından hazırlanan 6 haftalık bir program uygulandı. Bu sürenin sonunda yapılan sınavlarda başarılı olan 96 kişiye belgeleri verildi. Belgelerini alanlar; “köy sağlık koruyucusu” unvanıyla köylere atandılar ve 15 lira aylıkla göreve başladılar¹³⁷².

Köylerde eksikliği hissedilen bir başka sağlık personeli “ebe”ydi. Bölgedeki ebe sayısı çok az ve bunların aylıkları çok yüksekti. Bu nedenle köylüler ebe

¹³⁶⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, Trakya İstatistik Yıllığı, c.II, s. 190.

¹³⁶⁸ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 85.

¹³⁶⁹ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 85.

¹³⁷⁰ TC MDM, İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938), s. 85.

¹³⁷¹ Cumhuriyet, 20 Mart 1938, S. 4973, s. 8

¹³⁷² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 2.

tutamıyordu. Umumi müfettiş bir inceleme gezisinde bazı köylerde 20 lira aylıkla çalışan “şahadetli ebeler” görmüştü. Bunlar Haydarpaşa ve Balıkesir’de kurs görmüşlerdi ve kendi köylerinde ebelik yapıyorlardı¹³⁷³. Bu noktadan hareketle Trakya Umumi Müfettişliği, modern bilgilerle donanımlı köy ebeleri yetiştirilmek amacıyla, bölgenin çeşitli yerlerinde “köy ebe kursları” açtı. Bu kurslardan yetişenlerin 25–30 lira aylıkla bölge köylerinde görevlendirilmesi kararlaştırıldı¹³⁷⁴. Böylece köylerdeki en önemli sorunlardan biri olan ebe sorununu, kısmen de olsa, çözülebilecekti.

Umumi müfettişliğin sağlık alanındaki bir başka çalışması da “Azat Obası” açmaktır. Azat Obaları, yoksul, kimsesiz köy çocuklarının sağlığını korumak, onları bedenlen güçlendirmek amacıyla, yaz aylarında, açık, temiz havalı yerlerde açılan, bir çeşit yaz kampıydı. Trakya Umumi Müfettişliği; köy muhtarlarına ve ihtiyar heyetlerine gönderdiği bir bildirimde Azat Obalarının amacını şöyle açıkladı:

“Trakya bölgesi köy çocuklarından, okulda bulunan ve bakımsızlık yüzünden zayıf, kansız ve yorgun olan yoksul yavruları kuvvetlendirmek, onları vucutça sağlam bir hale getirmek, en önemli işlerimizden biridir. Büyük Türk Rejimine candan bağlı bulunan Türk köylüsünün kıymetli yavrularını kurtarmak Cumhurbaşkanlığının güttüğü siyasanın ana hatlarından. Bu erge iledir ki bu yıl içinde Trakya’nın dört vilayetinde Azat Obaları adını verdiğimiz, çocuk bakma ve kuvvetlendirme yurtları açılacaktır”¹³⁷⁵.

Azat Obaları; Kuzey rüzgarını almayan, havası bol, suyu iyi, meyvesi zengin ve özellikle okulu ve telefonu olan köylerde açılacaktı. Eğer oba deniz kenarında açılacaksa, sert rüzgarları almayan ve plajı olan yerler tercih edilecekti. Obalara çevresinde bataklık, sazlık ve göl bulunmamasına çok dikkat edilecekti. Obalara alınacak çocuklar önce hükümet veya belediye doktorları tarafından sıkı bir muayeneden geçirilecek, sağlık bakımından obalardan faydalanması uygun görülen çocuklar –boyun bezlerinde şişkinlik, sıtma gibi kan eritici hastalıklar sonucu cılız kalmış çocuklar- seçilecekti. Ancak bunların arasında bulaşıcı göğüs hastalığı taşıyanlar bulunmamasına dikkat edilecekti. Çocukların seçim işi 1 Haziran’a kadar bitirilecek ve bunların adları, kaymakamlıklardan valiliklere ve buradan da umumi müfettişliğe bildirilecekti. Obalar, çocuk sayısı 30’a kadar olanlarda bir ve 30’dan fazla olanlarda iki öğretmenin gözetimi altında olacaktı. Obalara seçilecek öğretmenlerin de zayıf ve cılız

¹³⁷³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.1, Tarih: 02.08.1938, s. 2.

¹³⁷⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.6, Tarih: 06.09.1939, s. 3.

¹³⁷⁵ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 28.

olan kişiler olmasına dikkat edilecek böylece obalar, hem öğrenciler hem öğretmenler için yararlı olacaktı. Her obaya, öğretmenin emri altında çalışacak bir hasta bakıcı ile bir aşçı verilecekti. Obalar 15 Haziran'da açılacak ve 1 Eylül'de kapanacaktı¹³⁷⁶.

Umumi müfettişlik, Azat Obalarının giderleri için, her vilayet bütçesine 500 liralık bir ödenek koydurttu. Ayrıca obaların iâşe gereksinimlerinin karşılanması noktasında köy muhtar ve idare heyetlerini yükümlü kılarak bu tür masraflar için köy bütçelerine ödenek koymalarını bildirdi¹³⁷⁷.

Azat Obası uygulaması 1936 yılında başladı. İlk yıl Trakya'nın dört vilayetinde toplam 16 Azat Obası açıldı. Buralara 500'den fazla, hasta, cılız köy çocuğu alındı. Bunların 3 aylık yiyecekleri, giyecekleri, ilaçları, her türlü gereksinimleri sağlandı. Her hafta düzenli olarak sağlık kontrolleri yapıldı¹³⁷⁸. Azat Obalarında uygulanan düzenli ve dengeli beslenme programı sayesinde, Obaya geldiklerinde hasta, güçsüz, zayıf olan köy çocukları; sağlıklarına kavuşmuş, kilo almış bir halde köylerine, okullarına döndüler¹³⁷⁹. Bunun sonucunda; önceleri çocuklar, köylerinden, neredeyse yalvararak, toplanırken; ilerleyen tarihlerde aileler, çocuklarının Azat Obalarına alınması için, sıraya girer hale geldi¹³⁸⁰.

Obalarda hastalıklı çocukların sağlığına kavuşması da sağlandı. Örneğin 1937 yılında Kırklareli'nde açılan "Sergen Azat Obası"na gelen 86 çocuktan 20'si sıtmalıydı, 4'ünün de başlarında çeşitli yaralar vardı. Obada geçirdikleri 1 aydan sonra ise, düzenli beslenme ve sağlık kontrolleri sayesinde, sıtmadan eser kalmadığı gibi başları yaralı çocuklar da iyileşti¹³⁸¹. Trakya Umumi Müfettişliği'nin Azat Obaları uygulaması her yıl artan bir şekilde devam etti ve bölgedeki zayıf, hastalıklı çocukların sağlıklarına kavuşmalarında, daha gülbüz hale gelmelerinde önemli rol oynadı.

2.3. İç Güvenlik Alanındaki Çalışmaları

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Yasa'ya göre, Dahiliye Vekaleti'ne bağlı olan umumi müfettişler; görev bölgeleri dahilinde "asayiş ve inzibatın teminine nezaret

¹³⁷⁶ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 28.

¹³⁷⁷ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 28,29.

¹³⁷⁸ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, Eylül 1936, s. 22.

¹³⁷⁹ 1937'de açılan Azat Obalarına alınan 600 çocuktan %80'i 1,5 kilo; %20'si de 4,5 kilo almıştı. *Edirne Postası*, 13 Temmuz 1938, S. 758, s. 1.

¹³⁸⁰ *Edirne Postası*, 17 Eylül 1938, S. 777, s. 2.

¹³⁸¹ Trakya Umumi Müfettişliği, *Trakya Dergisi*, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 19.

ve kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe” edeceklerdi¹³⁸². Yine Umumi Müfettişlik Talimatnamesi’nde de “asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek” umumi müfettişlere görev olarak verilmişti¹³⁸³.

Bu görevleri yerine getirebilmeleri için Umumi Müfettişlere bir takım yetkiler verilmiş¹³⁸⁴ ve Umumi Müfettişlik Teşkilatına da bir takım kadrolar tahsis edilmişti. Nitekim Trakya Umumi Müfettişliği, 1934 yılında, kurulduğunda bünyesinde bir Emniyet Müşavirliği kadrosu vardı¹³⁸⁵. 25 Aralık 1935’de “İkinci Umumi Müfettişlik ve Müşavirliklerinin Teşkilat Kadroları Hakkındaki Kanun Layihası”nın kabulüyle, Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatının kadrosuna, Emniyet Müşavirliğinin yanında bir de, Emniyet Müşavir Muavini eklendi¹³⁸⁶.

Ancak, kuruluş gerekçeleri içinde bölgeleri dahilinde iç güvenliği sağlamak olmasına ve Müfettiş Teşkilatına bu konuyu başarabilmeleri için gerekli kadro ve yetkiler verilmesine karşın, Trakya Umumi Müfettişliği, kurulan diğer üç umumi müfettişlikten farklı olarak, iç güvenlik alanında pek fazla çalışma yapmadı. Zira Trakya, iç güvenlik açısından sorunlu bir bölge değildi. Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan hemen sonra bölge dahilinde inceleme gezisi yapan ve bir rapor hazırlayan dönemin Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey bu durumu şu sözlerle ortaya koydu:

“Trakya Umumî Müfettişliği mıntıkasında asayişe müessir vekayi hemen yok gibidir. Halk sakin ve bu gibi fena sergüzeştlere atılmayacak kadar uyanıktır. Cumhuriyete ve inkılâba yürekten bağlıdır. Trakya topraklarında irtica yer bulamaz. Çanakale mıntıkasında Balıkesir’e doğru ve Biga Çerkezlik muhitinde taassup hâlâ yaşamaktadır. Bu mıntıkada millî teşekküllerin uyanıklığı, hükümetin yüksek murakabesi er geç bu taassubu da eritecektir”¹³⁸⁷.

Trakya Umumi Müfettişliği’nin görev yaptığı dönemde, bölgede iç güvenlik alanında yaşanan tek ciddi olay, müfettişliğin göreve başlamasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan ve bazı Yahudi vatandaşların evlerinin saldırıya uğraması ve bunlardan bir kısmının bölgeyi terk etmesi ile sonuçlanan olaydı. 1934 Haziranında gelişen bu olay “Trakya Olayları” olarak literatüre geçti.

¹³⁸² “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, Madde: 3. **Düstur**, üçüncü tertip, c.8, s. 1005.

¹³⁸³ UMVSDT, Madde: 7. **Düstur**, üçüncü tertip, c.9, s. 21.

¹³⁸⁴ Bkz., Bu tezin “Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkileri” başlığı.

¹³⁸⁵ **BCA, BKKK, FK: 30.18.1.2, Y.No: 42.8.10, Tarih: 19.02.1934, s. 1.**

¹³⁸⁶ **Düstur**, üçüncü tertip, c.17, s. 162.

¹³⁸⁷ **BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 24.**

Trakya Olayları, 1934 yılı Haziran ayı sonlarında ortaya çıkmakla birlikte, bu tarihten epey bir süre öncesinden itibaren bölgede olayların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmelerden en önemlisi 1933 yılında, Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesi ile yükselen faşist ve ırkçı ideolojinin, Türkiye’deki bazı çevrelerde yarattığı etkiydi. “Hitlerizm” diye adlandırılabilen olan bu ideolojik akımın en önemli özelliklerinden biri “antisemitizm” (Yahudi düşmanlığı) idi.

Türk dış siyaseti; vatanın bütünlüğünün ve tam bağımsızlığının korunması ve Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” sözüyle ifadesini bulan barışçı politika olmak üzere iki temel üzerinde şekillenmişti. Bu açıdan temel amacı, I. Dünya Savaşıyla kurulan düzeni ve çizilen sınırları değiştirmek olan Hitler ve onun ideolojisi Türk siyasal çevrelerinde kabul görmedi. Türkiye, Hitler’in başını çektiği revizyonist bloktan uzak durduğu gibi¹³⁸⁸; Hitlerizm de, içinde barındırdığı antisemitizm de dahil olmak üzere, Türkiye’de kabul görmedi. Hatta 1933 yılında, Hitlerin Almanya’daki tüm bilim adamlarını üniversiteden uzaklaştırması üzerine, bunlardan bir kısmı Türkiye’ye kabul edildi ve başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere çeşitli kültür kurumlarında çalışmaya başladı. Ancak Almanya kaynaklı olarak esen bu antisemitist rüzgar, Türkiye’de bazı çevrelerde, zaten var olan, ırkçı söylemlerin artmasını ve Yahudilere karşı açıkça düşmanlık güden yayınların çıkarılmasını tetikledi. Bu eğilimin en önde gelen kişisi Cevat Rifat Atilhan’dı¹³⁸⁹.

Atilhan, 1933 yılı Nisan Ayı başında “İnkılap” isimli bir dergi çıkarmaya başladı. Dergi açıkça antisemitist bir yayın politikası güdüyordu. Atilhan İnkılap’ı çıkarmasından bir müddet sonra, 1934 yılı ilkbaharında, Julius Streicher’in –Streicher de bu tarihlerde antisemit “Der Stürmer” dergisini çıkarmaya başlamıştı.- davetlisi olarak Almanya’ya gitti¹³⁹⁰. Cevat Rifat, bu misafirliği döneminde; Nazi usullerini, özellikle güç kullanma ve yıldırma yöntemlerini, paramiliter grupların, gençlik derneklerinin, kültür yurtlarının kötü niyetlere nasıl alet edilebileceğini öğrendi. Bir müddet sonra da, yanında Almanlardan sağladığı para yardımı ve yeni öğrendiği

¹³⁸⁸ Ayrıntı için bkz., bu tezin “Trakya Umumi Müfettişliğinin Kuruluşundan Önceki Siyasi Gelişmeler” başlığı.

¹³⁸⁹ Ayner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 96-100.

¹³⁹⁰ Rifat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 56, 61.

antisemit propaganda yöntemleri ile birlikte, Türkiye'ye döndü¹³⁹¹. Yurda döndükten sonra, 1 Mayıs 1934'te, "İnkılap" dergisinin adını, "Milli İnkılap" olarak değiştirdi. Dergide yayınlanan yazıların çoğu, "Der Stuermer" dergisinden kopyaydı¹³⁹².

Atılhan'ın "Milli İnkılap"ı öylesine yoğun bir antisemit yayın yapıyor ve halkı kışkırtıyordu ki; Türkiye Hahambaşılığı ve İstanbullu Yahudiler, o ana kadar Türkiye'de örneğine rastlanmamış şiddette ve üslupla Türkiye Yahudilerine saldıran Milli İnkılap'ın yayını karşısında şoka uğradı. Hahambaşılık Milli İnkılap'ı yasaklatmak için derhal girişimlere başladıysa da bu girişimleri bir sonuç vermedi ve dergi yayını sürdürdü¹³⁹³.

Trakya Yahudilerine yönelik bu tür yazıların yer aldığı bir başka dergi de, 1934 Trakya Olaylarından kısa bir müddet önce yayın hayatına giren "Orhun"du. Dergi; 11 Eylül 1933'de Edirne Erkek Lisesine Edebiyat öğretmeni olarak atanan ve Türkiye'deki ırkçı düşüncenin önde gelen temsilcilerinden olan Hüseyin Nihal Atsız tarafından Edirne'de çıkarılıyordu ve şehirden önemli bir okur kitlesine ulaşıyordu. Atsız; dergide yazdığı makalelerin yanı sıra; verdiği konferanslarla, sahneye koyduğu piyeslerle de öğrenciler ve yerel halk tarafından tanınıyor ve onlar nezdinde etkili oluyordu. Orhun Dergisindeki yazıları nedeniyle, Aralık 1933'de, Nihal Atsız'ın Edirne'deki görevine son verildi ve Vekalet emrine alınarak Ankara'ya çekildi. Ancak Atsız Orhun'u çıkarmaya ve yöre halkını Yahudilere karşı tahrik etmeye devam etti¹³⁹⁴.

1930'lu yıllarda Türkiye'de bazı çevrelerde yükselen ve bazı yayın organlarında kitlelere ulaştırılmaya çalışılan bu antisemit dalga, Trakya'da, Türkiye'nin diğer bölgelerinden çok daha fazla etkili oldu. Bunun nedenlerinden birisi, antisemit yayın organlarının -Türkiye'de yaşayan tüm Yahudilere saldırmakla birlikte- Trakya Yahudilerini daha fazla hedef almasıydı. Zira, Türkiye'deki ırkçılar üzerinde büyük bir Alman etkisi vardı ve Alman Nazizmi'nin amacı Avrupa'yı Yahudilerden arındırmaktı. Dolayısıyla Alman Nazilerinin etkisindeki Cevat Rıfat ve onun Milli İnkılap Dergisi de antisemit propagandaları; Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarına, Trakya'ya,

¹³⁹¹ Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı-Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, c.26, S.151, s. 11. Levi, a.g.e., s. 102, 103.

¹³⁹² Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 56, 61.

¹³⁹³ Bali, a.g.e., s. 102.

¹³⁹⁴ Bali, a.g.e., s. 45-55.

yoğunlaştırıyordu. Öyle ki dergide Trakya Yahudilerinin öldürülmeleri gerektiğini savunan yazılar dahi yayınlanıyordu¹³⁹⁵.

Antisemit dalganın Trakya'da etkili olmasının nedenlerinden bir diğeri ise bölgenin bir takım özelliklerinden kaynaklanıyordu. Trakya, son bir yüzyıl içinde dört kez işgale uğramış ve güvenlik kaygılarının sürekli olarak gündemde olduğu bir bölgeydi. Bu kaygılar özellikle 1930'lu yıllarda dünyadaki siyasal gelişmeler, Bulgaristan'ın irredentist politikaları, Bulgar Komitalarının faaliyetleri nedeniyle iyice artmıştı. Bu tarihlerde bölgede önemli sayıda Yahudi yaşıyordu ve bölge halkında; Yahudilerin içinde "militarize mıntikalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkında zanlar mevcuttu". İşte böyle bir konjonktürde, "Trakya'da büyük harple başlayarak mütareke ve istiklal mücadelesi zamanında devam etmiş ve cümhuriyet zamanında bir müddet sonra yatış(mış)" olan Yahudi aleyhtarlığı, 1930'lu yıllarda yeniden günyüzüne çıktı¹³⁹⁶. Tüm bunların yanında Trakya'daki Yahudilerin, bölgedeki ekonomik faaliyeti neredeyse tamamen ellerinde bulundurmaları, bölgedeki Türk-Müslüman kesim arasında "sosyal bir kıskançlığa" yol açmakta¹³⁹⁷, Türkçe konuşmamaları veya bozuk bir şiveyle konuşmaları da Trakya halkının Yahudilere karşı "düşmanlık" gütmelerine neden olmaktaydı¹³⁹⁸.

Sözle, yazıyla başlayan kampanya, zamanla fiiliyata dönüştü. İlk adımlar Çanakkale'de atıldı. 1934 yılı Haziran ortalarında Çanakkale'deki Yahudilere karşı ticari boykot ilan edildi. Yaklaşık aynı tarihlerde, 21 Haziran 1934'de, "İskan Yasası" çıkarıldı¹³⁹⁹.

Türkiye Cumhuriyeti'nin göç ve iskan politikasını programlaştıran ve iki yılda hazırlanan İskan Yasası, hükümete, bir takım başka yetkilerin yanı sıra; güvenlik,

¹³⁹⁵ Örneğin Uzunköprü'lü Osman oğlu Rasih, Derginin 6 Temmuz 1934 tarihli sayısında şöyle yazmıştı: "Oraya (Trakya'ya) Koh basilinden daha azgın mikroplar perçimlenmişler... Yiğit ağalarımın yiğit kardaşları, haydi artık koşalım: Barborosun sularına çirkefler karışıyor. Tunca semalarında vahşi saksagağanların yaygaraları duyuluyor. Edirne kan ağlıyor...Orada Musa oğulları günlük kazançlarını hesaplıyorlar. Onlar dünyanın en soysuz milletidir. Onun için Tanrı onları her vakit ezilmeğe mahkum etmiştir. Tanrı'nın sevmediğini Peygamber sopayla koğalarmış. Peygamber'in sopayla koğaladığını biz ne yapsak yeridir." Levi, a.g.e., s. 114.

¹³⁹⁶ Olaylar Hakkında Başvekalet'in Yayınladığı Tebliğ, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Temmuz 1934, S. 4661, s. 1: **Vakit**, 15 Temmuz 1934, S. 5933, s. 7.

¹³⁹⁷ Berna Pekişen, "Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören: Müfettişlik İcraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Bahar-Yaz 2008, S.7, s. 150.

¹³⁹⁸ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 258.

¹³⁹⁹ **Düstur**, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934, s. 1156-1175.

sağlık, ekonomik ve kültürel gerekçelerle bazı yerleşim alanlarını boşaltma yetkisi de verdi¹⁴⁰⁰. İskân Kanunu ile Trakya'daki antisemit kampanya tehlikeli bir yolda kesişti. Zira bir takım çevreler, bu yasadaki "ilham" aldılar ve yasanın içeriğini kendi antisemit

¹⁴⁰⁰ Bazı yazarlar, İskan Yasası ile Trakya Olayları arasında doğrudan bir bağlantı kurmakta ve bu yasanın olayların çıkmasının "yasal" gerekçesi olduğunu savunmaktadırlar. Bkz., Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, c.25, S.146. Yasanın, hükümetin Yahudileri Trakya'dan çıkarmak istemesine bir kanıt teşkil ettiği ve dolayısıyla hükümetin Trakya Olaylarında rolü olduğunu ortaya koyduğu da bazı yazarlarca açıkça bazılarında ise örtük olarak dile getirilmektedir. Bu, görüşlerin ne derece gerçeği yansıttığını anlayabilmek için İskan Kanunu'nu ve getirdiği hükümleri irdelemek gerekmektedir.

İskan Kanunu Türkiye'yi üç iskan bölgesine ayırmıştır. Birinci bölge, Türk kültürlü nüfusun arttırılması istenen yerler, ikinci bölge Türk kültürüne geçmesi istenen nüfusun yerleştirilecekleri yerler, üçüncü bölge ise sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat açısından oturulması yasak olan yerlerdi. Birinci bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illeri, ikinci bölge Trakya Umumi Müfettişliği bölgesini kapsamaktaydı. Üçüncü bölgenin ise sınırları çizilmemiş bu bölgelerin sınırlarının ileride belirleneceği kararlaştırılmıştı. İskan Kanunu hükümleri için bkz., *Düstur*, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 1156-1175. İskan Kanununda belirlenen, iskan bölgeleri hakkında ayrıntı için bkz., TC Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 19.

Bu durumda Cumhuriyet hükümetinin Yahudileri Trakya'dan çıkarmak istediği savı, İskan Kanununun belirlediği "iskan mıntikaları" anlayışına terstir. Zira Trakya, Türk kültürüne geçmesi istenen nüfusun, daha açık bir ifadeyle anadili Türkçe olmayan ve Türk kültürüne entegre olmamış nüfusun, yerleştirileceği bir bölgeydi. Öyleyse Türk kültürüne yeteri kadar "bağlı" olmadığı düşünülen Yahudilerin Trakya'dan çıkarılmak istenmesi söz konusu olamazdı. Aksine bu tür "etnik grupları", Trakya'nın da içinde bulunduğu II. Bölgeye yerleştirmek düşünülmekteydi. Nitekim Cumhuriyet yönetimi Şark bölgesindeki bir takım aşiretleri bu bölgelere yerleştirmek suretiyle bu politikayı uygulamıştı.

Olayların çıkış sebebinin; -Türkiye'nin Batı sınırını oluşturan ve güvenlik açısından tehlikeli bir bölge kabul edilen- Trakya'dan; "güvenilmez" gayrimüslim unsurların çıkarılmak istenmesi düşüncesi olduğu ve bu sebeple de olayların hükümetin bilgisi dahilinde çıkarıldığı varsayımı da yine İskan Kanunu ile çelişen bir durum oluşturmaktadır. Zira Kanun, III numaralı iskân mıntikasını tarif ederken hükümete zaten böyle bir yetki vermiştir. Yani hükümet Yahudileri veya başka azınlıkları güvenlik gerekçesiyle bir bölgeden çıkarmak isterse ilgili kanun hükümlerince bunu "yasal" olarak yapabildi. Bu noktada Ayhan Aktar'ın İskan Kanununun çıkarılmasından altı ay kadar önce Orta Anadolu'nun kırsal kesiminde yerleşik olan Ermenilerin İstanbul'a gönderilmesi ile ilgili yorumunu da ele almak gerekmektedir. Aktar, İskan Kanununun çıkarılmasından önce Ermenilere yapılan bu uygulama için; "önce uygulama gerçekleşmiş, hukuk ise arkadan gelmiştir" demektedir. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 88. Bu durumda Aktar, İskân Kanununun hükümete yasal bir dayanak verdiğini kabul etmektedir. Öyleyse, daha İskân Kanunu yokken, Orta Anadolu'daki Ermenileri İstanbul'a göçüren bir hükümet, -artık elinde hukuki dayanak da varken- Trakya'daki tüm Yahudileri ve diğer gayrimüslimleri istediği yere göçtürebilirdi. Bunun önünde hiçbir engel yoktu. Dolayısıyla böyle bir göçürme eylemini, illegal yöntemler kullanarak yapmasına hiç gerek yoktu. Rıfat Bali'nin; "Yahudilerin resmi bir kararname ile tehcir edilmeleri yurtdışında tepki yaratabileceğinden taciz içeren bir yıldırma siyaseti uygulanarak kendi iradeleriyle bölgeden ayrılmalarını sağlamak şayanı tercihti." sözlerine katılmadığımızı da belirtmek isteriz. Bali, a.g.e., s. 376.

Birincisi hükümetin böyle bir kararnameye gereksinimi yoktu zira yukarıda da açıklandığı üzere İskan Kanunu hükümete, herhangi bir bölgeyi boşaltma yetkisini zaten -kararnameyle değil kanunen- veriyordu. İkincisi, yurtdışında tepki yaratabileceği endişesi ile bu tür bir yetkiyi kullanmayıp, "taciz uygulayan bir yıldırma siyasetine" yönelmesi için, 1930'lu yılların demokratik hak ve özgürlüklerin zirvede olduğu, uluslar arası ortamın buna aykırı davranmaya hiç de uygun olmadığını kabul etmek gerekir ki 1930'lar böyle bir dönemi yansıtmamaktadır. Faşizmin yükselişte olduğu, dünyanın ikinci bir savaşa doğru sürüklendiği bir ortamda -Avner Levi'nin haklı olarak vurguladığı üzere- "hükümet Yahudilere bir darbe vurmak isteseydi, 1934 dünyası gerçeğinde, her istediğini çekinmeden yapabildi." Levi, a.g.e., s. 128.

propagandalarına malzeme yaptılar¹⁴⁰¹. “Hükümetin Yahudileri Trakya’dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin açıktan açığa değil, hususi tertipler ve tazyiklerle yapılmasını” istediği yönünde propagandaya başladılar¹⁴⁰².

İşte “bu şerait altında”, 24 Haziran’dan itibaren Çanakkale’de ve 30 Haziran’dan itibaren de Trakya’nın diğer taraflarında bir kısım Yahudi vatandaşlar, bankalardaki hesaplarını kapatarak, İstanbul’a göç etmeye başladı. İlerleyen günlerde Edirne’de ve bölgedeki bazı kaza merkezlerinde Yahudilere karşı boykotlar yapıldı ve bu boykotlarda okul çocukları da kullanıldı. Asıl ciddi olaylar Kırklareli’nde yaşandı. 3 Temmuz gecesi “çapulcu anasır” harekete geçerek Yahudi evlerine saldırdı, hırsızlık ve soygunculuk yaptı. Bu soygunculuk, çarşıya ve dükkânlara sızmadan bastırıldıysa da bu süreçte 65 ev soyuldu. Bütün bu olaylar sırasında bir jandarma şehit oldu, bir Yahudi de yaralandı ve bölgede yerleşik yaklaşık 13.000 Yahudi’den 3.000 kadarı İstanbul’a göç etti¹⁴⁰³.

Haziran sonunda başlayan ve Temmuz’un ilk günlerine kadar süren bu olaylar, 5 Temmuz 1934’de Başvekil İsmet İnönü’nün Mecliste yaptığı bir konuşmayla, Meclis gündemine taşındı. İnönü konuşmasında şöyle dedi:

¹⁴⁰¹ Levi, a.g.e., s. 115.

¹⁴⁰² Olaylar Hakkında Başvekalet’in Yayınladığı Tebliğ, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1934, S. 4661, s. 1. *Vakit*, 15 Temmuz 1934, S. 5933, s. 7.

¹⁴⁰³ Olaylar Hakkında Başvekalet’in Yayınladığı Tebliğ, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1934, S. 4661, s. 1, 5. *Vakit*, 15 Temmuz 1934, S. 5933, s. 7.

Başvekaletin yayınladığı tebliğde bölgede yaklaşık 13.000 Yahudi yaşadığı ve bunların 3.000 kadarının İstanbul’a göç ettiği açıklanmakla birlikte bu rakamlarda –Haluk Karabatak’ın da dikkat çektiği üzere- bir takım çelişkiler vardır. Haluk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, c.25, S.146, s.10.

Birincisi; 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Trakya Umumi Müfettişliği mıntikasını oluşturan illerde –Çanakkale’de 1.845, Edirne’de 6.098, Kırklareli’nde 978 ve Tekirdağ’da 1.481 olmak üzere- toplam 10.402 Yahudi vardır. TC İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yılığ* 1929, c.II, Ankara: Cümhuriyet Matbaası, 1929, s. 41, 42. 1934 yılında bölgede 13.000 Yahudi yaşıyor olması ancak yedi yıl içinde Yahudi nüfusunun %30 artması ile mümkündür ki bu da pek olası değildir.

İkinci bir çelişki, bölgeden göç eden Yahudi sayısıdır. Eğer bölgede 13.000 Yahudi var ve olaylardan sonra bunların 3.000 kadarı İstanbul’a göç etmiş ise –ki sonrasında bazıları da geri dönmüşlerdir.- ilerleyen tarihlerde bölgede 10.000 kadar Yahudi olması gerekmektedir. Ancak 1935 yılı nüfus sayımına göre müfettişlik bölgesinde; Çanakkale’de 1.583, Edirne’de 4.071, Kırklareli’nde 680 ve Tekirdağ’da 1.221 olmak üzere toplam 7.555 Yahudi vardır. TC. Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 13 (Çanakkale)*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937, s. 86. BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 19 (Edirne)*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937, s. 81. BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 34 (Kırklareli)*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937, s. 111. BİGD, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 52 (Tekirdağ)*, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937, s. 101.

Bu durumda ya göç edenler daha fazladır, ya 1934 yılında bölgede, Başvekaletin açıkladığı kadar Yahudi yaşamamaktadır, ya da olayların bitiş tarihinden (Temmuz 1934) 1935 nüfus sayımının yapıldığı tarihe kadar (Ekim 1935) geçen sürede bölgeden yaklaşık 3.000 Yahudi daha göç etmiştir.

"Arkadaşlar size günün fena bir hadisesini de arz etmek mecburiyetindeyim. Trakya'da bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikayetlerine göre, mahalli tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiye'de her fert, Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm, Türkiye metai ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu feveranın (olayın) da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara katiyen müsaade etmeyeceğiz. Hadiseyi Ankara'ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim kati emirler üzerine bu cereyan tamamen durdurulmuştur. İstanbul'a gelen vatandaşlar yerlerine dönmekte serbesttirler. Mesuller mahkemeye teslim edilmiştir ve edilecektir. Bu gün de Dahiliye vekilini oralara gönderiyorum. Mütecasirler (sorumlular) şiddetle tecziye edilecektir (cezalandırılacaktır)"¹⁴⁰⁴ ."

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, İnönü'nün konuşmasında belirttiği üzere, 5 Temmuz günü Ankara'dan İstanbul'a hareket etti. Beraberinde Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey de vardı¹⁴⁰⁵. 6 Temmuz sabahı İstanbul'a gelen Şükrü Kaya ve İbrahim Tali beyler aynı günün akşamı Edirne'ye gitmek üzere yola çıktılar. Kaya; yola çıkmadan önce Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte konuyla ilgili olarak şöyle dedi:

"Başvekil Paşa Hazretlerinin emirleriyle Büyük Millet Meclisindeki son nutuklarında bahsettikleri, Yahudilerin İstanbul'a grupça gelmeleri esbabını yerinde tetkik etmek üzere Trakya'ya gidiyorum. Bizim bildiğimize göre hadise, bazı propagandalar yüzünden Yahudilerin İstanbul'a gelmeye başlamalarıdır. Hadisenin hakiki mahiyeti yerinde daha iyi görüleceği gibi her halde işin icap ettirdiği tedbirleri alacağım, hükümete arzedeceğim. Türkiye'de yerli yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır. Türk kanunları bu memlekette, her vatandaşın hakkını ve hürriyetini hiçbir fark gözetmeden korur. Kemalist Türkiye'nin en büyük vazifesi bu kanunları tatbik etmektir. Yabancı yerlerde görülen antisemitlik cereyanları bazen bizde de makes (yankı) buluyor... Yahudiler aleyhinde bu yolda neşriyatta ve telkinatta (yönlendirmelerde) bulunanları yola getirmek, Türk kanunlarını tatbikle mükellef olan hükümetimize ve mahkemelere aittir. Benim her zaman ve herkes için şeflerimden aldığım emir ve direktif budur."¹⁴⁰⁶ ."

Temmuz'un yedisinde, Mülkiye Başmüfettişi İbrahim Sabri Bey'le, Mülkiye Müfettişi Sami Bey, Trakya'ya gitmek üzere, Ankara'dan hareket ettiler. Ayrıca İstanbul'da bulunan dört mülkiye müfettişi de verilen emir üzerine Trakya'ya gittiler. Aynı gün Dahiliye Vekili, yanına Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey ve Umumi Müfettişlik Başmüsaviri Şükrü Sökmensüer'i de alarak Kırklareli'ne geçti ve

¹⁴⁰⁴ TBMMZC, D.4, c.23, s. 456.

¹⁴⁰⁵ Vakıf, 6 Temmuz 1934, S. 5924, s. 1.

¹⁴⁰⁶ Vakıf, 7 Temmuz 1934, S. 5925, s. 1, 10. Cumhuriyet, 7 Temmuz 1934, S. 3652, s. 1, 4.

incelemelerine başladı¹⁴⁰⁷. 8 Temmuz'da Şükrü Kaya ve beraberindekiler Edirne'ye geçtiler ve incelemelerine devam ettiler. Bu sırada mülkiye müfettişleri de bölgeye gelmiş; bunlardan, Başmüfettiş İbrahim Sabri Beyle Müfettiş Orhan Sami Bey Edirne'de, Faik, Sabri ve İsmail Hakkı Beyler Tekirdağ'da, Muhtar Bey de Lüleburgaz'da inceleme ve soruşturmalara başlamışlardı¹⁴⁰⁸.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bölgedeki incelemelerini ve soruşturmasını tamamladıktan sonra, konuyla ilgili raporunu vermek üzere, 11 Temmuz'da bölgeden ayrıldı¹⁴⁰⁹.

14 Temmuz'da Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, olaylar hakkında gazetecilere verdiği demeçte şöyle dedi:

“Çanakkale’de lüzumsuz telaşa kapılmak suretile başlayan bu gidiş; Gelibolu, Tekirdağ, Keşan, Uzunköprü yolile bir dalga gibi on günde Edirne ve Kırklareli’ndeki Yahudilere sirayet etmiştir. Edirne’de bulunuyorsunuz, Kırklareli’ne de gidip geldiğinizi söylüyorsunuz. Bu işte cebir kullanılmamış olduğu resmi tahkikatla da meydana çıktığını öğrenmiş olmanız lazımdır. Kırklareli’nde birkaç hırsızlık vakası olmuştur. Bunları yapanlar Adliyenin pençesine düşmüşlerdir. Bu telaş ve gidiş esnasında Türkler fazilet ve necabetlerini bir daha göstermişlerdir. Telaş eden bir kısım ailelere, Türk evlerine misafir edilmek suretile sahabet gösterilmiş, birçok yerlerde de Türkler telaş eden Yahudi ailelerini teskin etmeğe uğraşmışlardır. Şayanı dikkattir ki bu gidişin hiçbir esasa müstenid olmadığı, sabah treni bir kısım Musevileri taşıırken, akşam İstanbul’dan gelen trenin de iki gün evvel gidenleri geri getirmesile sabit olmuştur. Bu işte fena ruhların amil olduğuna şüphe edilemez. Kapalı bırakılmış ev ve dükkânların muhafazasında hükümet, vazifesini müdrik olarak yapmıştır. Ortada bir Yahudi meselesi ne vardır ne de olabilir. Bugün Trakya ve Çanakkale’de vaziyetin normal olduğunu yazabilirsiniz¹⁴¹⁰.”

Başvekil İnönü’nün açıklamalarından; Dahiliye Vekili, Trakya Umumi Müfettişi ve Mülkiye Müfettişlerinin olaylara el koymasından sonra, bölgeden kaçan Yahudiler tekrar dönmeye başladılar. Edirne’den İstanbul’a gelenlerin bir kısmı, 7 Temmuz’da Edirne’ye döndü. 8 Temmuz’da da yine küçük bir kafiye İstanbul’dan, Edirne ve Kırklareli’ne dönmek üzere yola çıktı. 9 Temmuz’da 60 kişilik bir grup, 10

¹⁴⁰⁷ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1934, S. 3653, s. 1, 5.

¹⁴⁰⁸ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1934, S. 3654, s. 4.

¹⁴⁰⁹ Vakit, 12 Temmuz 1934, S. 5930, s. 1. Cumhuriyet, 12 Temmuz 1934, S. 3657, s. 1. Ancak bölgede, Trakya Umumi Müfettişliğince, yürütülen soruşturmalar bir müddet daha devam edecekti. Vakit, 12 Temmuz 1934, S. 5930, s. 1.

¹⁴¹⁰ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1934, S. 3654, s. 1, 3.

Temmuz'da da bir kaç aile Kırklareli'ne döndü. Bölgeye geri dönüş, 11 ve 12 Temmuz günleri de devam etti¹⁴¹¹.

Bölgede yürütülen soruşturmalar sonunda; Kırklareli Ticaret Odası Başkanı ve Kırklareli Belediye Başkanı tutuklandı. Kırklareli Emniyet Müdürünün evinde Yahudilere ait bazı eşyalar bulunması üzerine müdüre işten el çektirildi ve tutuklandı¹⁴¹². Olayların çıkmasındaki en önemli aktörlerden biri olan Cevat Rifat Atilhan hakkında soruşturma açıldı¹⁴¹³. “Milli İnkılap” ve “Orhun” dergileri kapatıldı¹⁴¹⁴. “*Her yerde memurlar her türlü propagandalar tesirinden zihinlerini kurtararak vaziyete ciddiyetle hakim kılın(dılar) ve hadise esnasında faaliyetleri kifayetsiz ve halütavırları müsamahakar görülenler idari ve adli muamelelere maruz tutul(dular)*”¹⁴¹⁵. Vakit gazetesinin haberine göre, bölgede olaylarla ilgili olduğu iddiasıyla tutuklananların sayısı 30’u bulmuştu¹⁴¹⁶. Yahudilerden çalınan malların %75’i bulunarak sahiplerine iade edildi. Savcılık, olayın sorumluları tutuklayarak suçlarına göre Adliyeye sevketti¹⁴¹⁷. Yakalanan sanıklardan bir kısmı üç ay ile bir yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı, bir kısmı ise beraat etti¹⁴¹⁸.

¹⁴¹¹ Haluk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, c.25, S.146, s. 9–10.

¹⁴¹² *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, S. 3660, s. 3.

¹⁴¹³ *Milliyet*, 10 Temmuz 1934, S.3022, s. 6.

¹⁴¹⁴ Bali, a.g.e., s. 267.

¹⁴¹⁵ Olaylar Hakkında Başvekalet’in Yayınladığı Tebliğ, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1934, S. 4661, s. 5. *Vakit*, 15 Temmuz 1934, S. 5933, s. 7. Trakya Olaylarından sonra merkezi hükümetin aldığı bu etkili ve sert önlemler, -Avner Levi’nin de belirttiği üzere- olayların merkezi hükümetin bilgisi dahilinde ya da göz yumması üzerine gerçekleştiği varsayımını geçersiz kılmaktadır. Ancak; olayların değişik yerlerde eşzamanlı olarak ortaya çıkması, olayların hazırlık sürecinde etkili önlemler alınmaması, yerel yöneticilerin bir kısmının –en azından- ihmali olduğunu düşündürmektedir. Nitekim merkezi hükümet de böyle düşünmüş ve soruşturma sonucunda buna kanaat getirmiş olmalı ki birtakım idarecilere işten el çektirilmiştir. Ayrıca CHP Genel Sekreterliği de, bölgedeki olayların hazırlık ve gelişim evrelerinde gerekli önlemleri almayan partinin yerel idare heyetleri hakkında soruşturma başlatmıştır.

¹⁴¹⁶ *Vakit*, 10 Temmuz 1934, S. 5928, s. 3

¹⁴¹⁷ Olaylar Hakkında Başvekalet’in Yayınladığı Tebliğ, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1934, S. 4661, s. 5. *Vakit*, 15 Temmuz 1934, S. 5933, s. 7.

¹⁴¹⁸ Karabatak, “a.g.m.”, s. 10.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin görev süresi boyunca, 1934 Trakya Olayları'nın dışında, bölgede ciddi bir iç güvenlik olayı yaşanmadı¹⁴¹⁹. Ancak küçük

¹⁴¹⁹ Trakya Olaylarında, Trakya Umumi Müfettişliğinin sorumluluğu olup olmadığı konusu çok tartışılan bir konudur. Olayların Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan ve fiilen göreve başladıktan kısa bir süre sonra ortaya çıkması, müfettişliğin en önemli görevlerinden birinin bölgesi dahilinde göç ve iskan konusunu düzenlemek olması ve Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey'in 1934 yılında hazırladığı raporda "Yahudi karşıtlığı" olarak nitelendirilebilecek ifadeler bulunması, Umumi Müfettişliğin olaylardan sorumlu olduğu yönündeki iddiaların temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Öncelikle olayların müfettişlik kurulduktan kısa bir süre sonra ortaya çıkması kaynaklı iddia üzerinde durmak gerekmektedir. Trakya Umumi Müfettişliği 1 Nisan 1934 tarihinde bölgede fiilen göreve başlamış ve Trakya olayları 23 Haziran 1934 tarihinde ortaya çıkmıştır. Umumi Müfettiş bu zaman zarfında ilk bir ay Edirne'de inceleme ve denetimler yapmış 8 Mayıs'ta ise bölgesi dahilinde bir "teftiş gezisine" çıkmıştır. Bu gezi 33 gün sürmüştü ve Müfettiş Haziran başında Edirne'ye dönmüştür. Daha sonra teftiş gezisindeki izlenim ve gözlemlerine dayanarak bölgesi hakkında bir rapor yazmış ve 18 Haziran'da bu raporda yazılı konular hakkında yetkili makamlarla yüz yüze görüşmek amacıyla Ankara'ya gitmiştir. Olaylar çıktığında Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey Ankara'dadır. Bölgeye, 7 Temmuz 1934'de, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile birlikte dönmüştür ve olaylarla ilgili soruşturmaları yürütmüştür.

Bu durumda umumi müfettişin -göreve başladıktan sonra- tüm Trakya bölgesinde böyle bir olayı "düzenlemek" için üç ay gibi bir zamanı vardır. Bu zamanın bir ayını teftiş gezisi ile geçirmiş ve üstelik de olayların başlangıcından 15 gün kadar önce Trakya'dan ayrılmıştır. Bu türden toplumsal bir olayın hazırlık devresinin bu kadar kısa bir zamanda yapılamayacağı, ayrıca müfettişin bu zaman zarfında bölgenin idari, iktisadi, kültürel vb tüm alanlarını incelemekle meşgul olduğu, ardından da Ankara'ya gittiği göz önüne alındığında birinci iddianın temelsiz olduğu kanısına varılmaktadır.

Müfettişliğin en önemli görevlerinden birinin bölgesi dahilinde göç ve iskan çalışmalarını yürütmek olduğu doğrudur. Ancak burada bir çarpıtma söz konusudur. Zira sözü edilen göç ve iskân yurtdışından gelenlerin iskânıdır. Müfettişliğin kuruluş süreci ve bu süreç içerisinde Cumhuriyet yönetiminin yurtdışından gelenlerin iskânı ve Trakya'nın bu iskânın merkezi olması yönündeki amaçları irdelendiğinde bu nokta çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Üstelik Umumi Müfettişin kaleme aldığı raporda, göç ve iskân konusuna geniş bir yer ayrılmış olmakla birlikte bu konunun tamamen yurtdışından gelenlerin iskânı ile ilgili olduğu açık şekilde görülmektedir. Raporda; bölgenin daha fazla göçmeni barındırabilmesi için yapılması gerekenler, iskânın ne şekilde ve nerelere yapılacağı, gelenlerin geçimlerini sağlayabilmeleri için yapılması gereken ziraat planı hep bu amaç doğrultusunda kaleme alınmıştır. Müfettişliğin, en önemli görevlerinden birinin göç ve iskân konusu olduğu düşüncesinden hareketle, Yahudileri başka yerlerde iskân etmek politikası doğrultusunda çalışmalar yaptığı iddiası yersiz, temelsizdir.

Trakya olayları ile Umumi Müfettişliğin bağlantılı olduğunu savunanların iddialarına temel oluşturan üçüncü nokta; Umumi Müfettişin -yukarıda sözü edilen teftiş gezisi sonrası- hazırladığı rapordur. Yaklaşık yüz sayfa olan bu raporda; bölgenin; sosyal, idari, iktisadi, inzibati, kültürel ve ekonomik sorunları kapsamlı olarak ele alınmış ve bu konularda yapılması gerekenler açıklanmıştır. İbrahim Tali Bey'in raporunda, gerçekten de Yahudi karşıtı bir tutum göze çarpmaktadır. İbrahim Tali Bey özellikle, bölgedeki iktisadi faaliyetlerin hemen her alanında Yahudilerin hakim olmasından şikayetçidir. Onun Yahudilerle ilgili duyduğu en ciddi rahatsızlık; bunların faizcilik, tefecilik yapıyor, köylünün kanını emiyor olmaları; ayrıca Türk sermayesinin bölgede herhangi bir iktisadi alana girmelerini engellemeleridir. Raporda bu durumun önüne geçilmek için "en zecri tedbirler" alınması gerektiği yönünde de ifadeler vardı. Ancak rapor bir bütün olarak ele alınıp incelendiğinde alınması istenen zecri tedbirlerin, ekonomik alanda olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbrahim Tali Bey raporunda, bölgede Türk sermayenin güçlenmesi için; milli müesseselerin kredi yoluyla bunları desteklemesi, bölgede kooperatifleşmenin hızla yaygınlaştırılarak Türk üreticilerin Yahudi faizcilerin elinden kurtarılması gibi öneriler sıralamıştır.

boyutlu da olsa, çeşitli sıkıntılar oldu ve umumi müfettişlik bu sorunlarla yakından ilgilendi.

Müfettişliğin güvenlik alanında uğraştığı önemli bir mesele, kaçakçılıktı. Trakya, Türkiye'nin Batı sınırında ve doğal olarak gümrük ve/veya tekel ürünleri kaçakçılığı yapılan bir bölgeydi.

Trakya Umumi Müfettişliği, kaçakçılığın önüne geçmek için, Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile koordineli ve işbirliği içerisinde çalışıyordu. Özellikle İstanbul'daki Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nın umumi müfettişlik emrine verilmesinden sonra bu alanda daha etkili çalışmalar yapılmaya başlandı. Trakya Umumi Müfettişi gerek gördüğünde Gümrük Muhafaza Komutanına telefonla bilgi verip yardım istiyor ve Gümrük Muhafaza da Karadeniz ve Akdeniz'e devriye motorları çıkarmak suretiyle kaçakçılıkla mücadele ediyordu¹⁴²⁰.

Ancak bölgede çok ciddi kaçakçılık olayları yaşanmıyor müfettişliğin bu alanda çok fazla mesai sarf etmesine gerek kalmıyordu. Nitekim 1936 yılında, Gümrük Muhafaza Genel Komutanı General Seyfi Düzgören'in verdiği rapora göre; dört sene içinde; Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesi dahilindeki kaçakçılık durumu şöyleydi¹⁴²¹.

İbrahim Tali Bey'in bu düşünceleri, yaklaşık bir yıl sonra Trakya'ya Umumi Müfettiş olarak atanan Kazım Dirik'in görüşleriyle örtüşmektedir. Dirik; 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansında, tıpkı İbrahim Tali Bey gibi, bölgede ekonomik yaşamın Yahudilerin elinde olduğunu dile getirmiş –ki Dirik'in bu sözleri; Trakya'daki Yahudilerin 1934 Olaylarından sonra da bölgede işlerine güçlerine devam ettiklerini, hatta hala bölgenin iktisadi yaşamındaki en önemli aktörleri olduklarını, göstermektedir.- ve bu durumun önüne geçilmesi gerektiğini belirtmişti. Dirik, bunun için en doğru yolun “mukabil ekonomik hareket” olduğunu ve bunun için ise kooperatifleşmek gerektiğini söyleyerek, İbrahim Tali Bey ile aynı düşünceleri yaklaşık iki yıl sonra açıklamıştır. Trakya Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın Yahudilerin elinde bulunan ekonomik yaşama Türkleri de dahil etmek amacı olduğu inkar edilemez. Ancak bu düşüncenin şiddete dayalı yollardan yapılması yönünde girişimlerde, kışkırtmalarda bulunulduğunu iddia etmek de kanımızca gerçeğe uygun düşmemektedir.

Trakya Olayları hakkında ayrıntılı bilgi ve farklı yorumlar için bkz., Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyet'nde Yahudiler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Dönemi Azınlık Politikaları**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004. Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008. Haluk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, **Tarih ve Toplum**, Şubat 1996, c.25, S.146. Avner Levi, “1934 Trakya Olayı: Alınamayan Ders”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1996, c.26, S.151. Ayhan Aktar, “Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1996, c.26, S.155. Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu” **Toplumsal Tarih**, Ekim 1996, S.151. Rıfat Bali, “1934 Trakya Olayları I”, **Tarih ve Toplum**, Haziran 1999, c.26, S.186. Rıfat Bali, “1934 Trakya Olayları II”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1999, c.26, S.187. Berna Pekesen, “Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören: Müfettişlik İcraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Bahar-Yaz 2008, S.7.

¹⁴²⁰ Dahiliye Vekaleti, **Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları Rapor ve Hülasası**, s. 115.

¹⁴²¹ Dahiliye Vekaleti, **Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları Rapor ve Hülasası**, s. 138.

Tablo 9: Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesinde 1932–1936 Yılları Arası Yakalanan Kaçakçı Sayıları

	Suç'un Çeşidi	
	Tekel Ürünleri Kaçakçılığı	Gümrük Kaçakçılığı
Çanakkale	626	-
Edirne	1172	150
Kırklareli	476	-
Tekirdağ	127	82
Bölge Toplamı	2401	232

Bölgede yaşanan kaçakçılık olayları, sadece nicelik olarak değil; nitelik olarak da önemsizdi. Nitekim ele geçirilen kaçakçılık ürünleri genellikle; alkol, tütün, ispirto, kibrit vb gibi mallardan oluşuyordu¹⁴²².

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, güvenlik alanında, titizlikle ilgilendiği bir diğer konu ise "casusluk"tu. Müfettişliğin kurulduğu yıllar Dünyanın ikinci bir büyük savaşa sürüklendiği yıllardı ve Balkanlar tehlikeli bir bölgeydi. Üstelik Türk Boğazları konusu da sancılı bir dönemdeydi. Dünyanın giderek daha tehlikeli bir sürece doğru gitmesine rağmen Türkiye, Lozan Antlaşması'nın hükümleri nedeniyle, Boğazlar civarında askeri birlik bulunduramıyordu. Hal böyle olunca Türkiye'nin Trakya ve Boğazlardaki faaliyetleri yabancı devletler özellikle de komşu ülkeler açısından daha bir önem kazanıyordu. Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey de bu konuda çok endişeliydi ve bölge hakkında yazdığı raporunda bunu şu sözlerle ortaya koymuştu.

*"Trakya ve Boğazlar mıntıkasındaki faaliyetlerimizin alâkadar ecnebi devletlerce sıkı bir surette takip edildiğine hiç şüphe edilemez. Bu sahada bütün mıntıkada (Yahudi) unsurunun ecnebi aleti olarak çalıştığına katî bir imanım vardır. Zaman zaman vakî ilticalar ve gizli girişler arasında haber alma işleri için sokulmuş insanlar bulunduğu da tahmin olunmaktadır. Bununla beraber Bulgar ve Yunanlılar ve Trakya'daki ve Boğazlardaki faaliyetlerimizi öğrenmek isteyen diğer ecnebi devletler hesabına kurulmuş şebekeler veya haber alma vasıtaları olduğu kanaati vardır. (Bulgar, Yunan) hesabına çalışma mahsustur. Konsolosluklar bu çalışmaların ana yuvalarıdır, vasıtalar ekseriyetle (Yahudidir). Bunları meydana çıkarmak ve yakalamak için tedbir alınmaktadır."*¹⁴²³

Bulgaristan sınırında, özellikle de ormanlık bir alan olan Demirköy civarında, geceleri sınırı geçmek son derece kolaydı. Zaman zaman bu güzergâh kullanılarak

¹⁴²² Dahiliye Vekaleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 138.

¹⁴²³ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 24.

Bulgaristan'dan Trakya'ya kaçak girişler de yapılıyordu. Elbette bu durum casusların da kolayca ülkeye giriş yapabileceğini gösteriyordu. Üstelik bu konuda somut veriler de vardı. Örneğin Trakya Umumi Müfettişliği kurulduktan kısa bir süre sonra, 1934 Mayısının ilk günlerinde, Uzunköprü'de, Bulgarların Trakya'daki durumu incelemek için görevlendirdiği, bir casus yakalanmış ve İstanbul'a sevk edilmişti¹⁴²⁴.

Hal böyle olunca bölgeye yurtdışından gelenlerin casusluk amacıyla olabilecekleri endişesi vardı ve umumi müfettişlik bu konuda çok hassas davranıyordu. Nitekim Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik bunu şu sözlerle net bir şekilde ortaya koydu:

"...Bunlarda casusluk olur. Define aramak gibi maksatlarla gelenlere itimat edilmeyerek casusluk damgasını kor ve kendisini kayd altına alırız. Nihayet burada bir demiryolu vardır ki onun köprülerini kurmak, taarruzdan masun bulundurmak için bir istihbarat şebekesi lazımdır¹⁴²⁵."

Trakya Umumi Müfettişliği'nin teşkilat kadrolarını düzenleyen 1935 tarihli yasada, müfettişliğe, 5 adet istihbarat memuru kadrosu verilmişti¹⁴²⁶. Her ne kadar bu kadro, geniş bir bölgede faaliyet gösteren bir teşkilat için yeterli olmasa da¹⁴²⁷, umumi müfettişlik görev süresi boyunca, elindeki imkanlar ölçüsünde, bölgedeki casusluk olaylarına karşı ciddi bir mücadele verdi.

Trakya Umumi Müfettişliği, kaçakçılık ve casusluk dışında, bölgede yaşanan "âdi asayiş olayları" ile de ilgilendi. Ancak bölgede yaşanan bu türden olaylar endişe verici bir oranda değildi ve müfettişliğin ciddi bir mesai harcamasını gerektirmedi. Örneğin 1935 tarihli bir müfettişlik raporunda verilen bilgilere göre, Trakya Umumi Müfettişliği'nin kurulduğu 1934 Nisan'ından 1935 Temmuz'una kadar geçen süre içinde Cumhuriyet rejimine karşı siyasal içerikli herhangi bir olay meydana gelmediği gibi; şekavet, çetecilik gibi kamu düzenini bozacak bir olay da çıkmamıştı. İlerleyen tarihlerde de Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde bu türden olaylar yaşanmadı. Bölgedeki iç güvenlik alanındaki olaylar; adam öldürmek, kız kaçırmak, yangın

¹⁴²⁴ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 643.130.1, Tarih: 10.07.1934, s. 5.

¹⁴²⁵ Dahiliye Vekaleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 115.

¹⁴²⁶ Düstur, üçüncü tertip, c.17, s. 161.

¹⁴²⁷ Nitekim 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansında Dirik; Trakya Umumi Müfettişliğindeki istihbarat kadrosu genişletilmedikçe ve sağlam bir istihbarat teşkilatı organize edilmedikçe, Müfettişliğin, casusluk olaylarından sorumlu tutulamayacağını dile getirmişti. Dahiliye Vekaleti, Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası, s. 115.

çıkarmak, darb, hırsızlık gibi adi suçlardı. Bu suçlar dahi umumi müfettişlik kurulduktan sonra azalma eğilimine girmişti¹⁴²⁸.

Trakya Umumi Müfettişliği mntıkasında iç güvenliği ilgilendiren bir diğer önemli olay da II. Dünya savaşı yıllarında Trakya'ya yapılan ilticalardı. Almanların Yunanistan'ı işgal etmesi üzerine, Nisan 1941'de, Yunanistan sınırından Türkiye'ye iltica hareketleri başladı. Bu dönem içinde umumi müfettişlik; gelen kabilelerin, herhangi bir kargaşa yaşanmaksızın yurda girişlerinin ve gidecekleri yerlere nakillerinin yapılmasını işleriyle yakından ilgilendi. Mültecilerin içinde casuslar da olabileceğinden bu iltica hareketi önemli bir iç güvenlik meselesiydi. Ayrıca gelen mülteci kabilelerinin bölge halkında panik ve tedirginlik yaratmamalarını da sağlamak gerekiyordu. Zira böyle bir panik havası bölgede ciddi kargaşaların yaşanmasına neden olabilirdi.

Umumi müfettişlik, Nisan ayının ilk günlerinde, sınırdan geçerek İpsala'ya gelen Yunan komutanlar, askerler ve sivil halkla ilgilenmek üzere kaza kaymakamını ve bölgedeki Kolordudan bir albayı görevlendirmişti. Ardından Edirne Valisi de İpsala'ya gönderildi. Müfettişlik, mülteciler için; sıhhat, iâşe ve Ziraat Bankası'ndan para değiştirme gibi tedbirleri aldı. Ayrıca, mültecilerin beraberlerinde getirdikleri hayvanlar için de tecrit ve muayene tedbirleri alındı¹⁴²⁹. Gelenlerin sayısı azımsanmayacak miktardaydı. Nitekim umumi müfettişliğin, 10 Nisan 1941 tarihinde, Münakalat Vekaletine çektiği bir telgrafta, sadece 10 Nisan günü "Pityon demiryolu köprüsünden" yaya olarak 1200 mültecinin geldiği bunların dışında da gelecek olanların sayısının bir hayli fazla olduğu belirtilmişti¹⁴³⁰.

Mülteci kabileleri, Trakya'ya giriş yaptıktan sonra İstanbul'a sevk ediliyorlardı. Bu iş için vapurlar tahsis edildi. Umumi müfettiş, 10 Nisan'da, bu işi organize etmek için; Muratlı ve Uzunköprü kazalarını gezdi, Tekirdağ Valisi ile görüşmeler yaptı ve 10 Nisan akşamı kalkacak vapura bindirilmeleri için gereken tedbirleri aldırdı. Müfettişin verdiği bilgilere göre nakliyat işi yolunda gitmekteydi. Keşan ve Malkara'dan karayolıyla, Uzunköprü'den ise trenle gelecek kabileler için de tedbirler alınmıştı.

¹⁴²⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 72.475.2, Tarih: 28.08.1935, s. 2.

¹⁴²⁹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 117.812.5, Tarih: 08.04.1941, s. 1.

¹⁴³⁰ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.12, Tarih: 10.04.1941, s. 1.

Bunlar da aynı şekilde, vapurla, nakledileceklerdi. Edirne'ye gelen arabalı ve yaya kabileler ise Sazlıdere Uzunköprü karayolu ile gönderileceklerdi¹⁴³¹.

Müfettişlik, mültecilerden; Almanların durumu ve Türkiye sınırına yakınlıkları, birliklerinin konumları gibi önemli bilgiler de elde edebiliyordu. Örneğin Nisan ayında gelen göçmen kafilesinden öğrenilen bilgiye göre Alman ordusu Gümülcine'ye girmek üzereydi. Nitekim Gümülcine'deki Yunan subayları buradaki ahaliye başlarının çaresine bakmalarını söylemiş bunun üzerine buranın yerleşik halkı –ki içlerinde önemli sayıda Türk vardı.- Türkiye'ye iltica etmişlerdi. Umumi müfettişin, Muratlı'da konuştuğu bir Yunan subayı da işgal tehdidi altındaki bölgede yerleşik olan ve buralardan kaçamayan yaklaşık 150 bin kişinin olduğu bilgisini vermişti¹⁴³². Mayıs 1941 tarihinde umumi müfettişlik Batı Trakya'daki durum hakkında yeni bilgiler öğrenerek Dahiliye Vekaleti'ne gönderdi. Buna göre; 2 Mayıs'ta Altunkaraağaç'a 60 kişilik bir Alman kuvveti girmişti. Halk arasında dolaşan dedikoduya göre Almanlar, Bulgarların Türk sınırına 30 km uzaklıkta kalmaları için kesin emir vermişti. Ferecik ve Denet'te birer Bulgar taburu bulunmaktaydı. Ancak Alman işgal komutanı, Filibe'den itibaren Dedeoğlu'na kadar olan alanda hiçbir suretle Bulgar kuvveti bulunmayacağını yazılı olarak bildirmişti. Yine mültecilerden alınan bilgilere göre; Dimetoka'da 2500 kişilik bir Alman kuvveti vardı ve bu sayı her geçen gün artmaktaydı. Bu kuvvet motorizeydi ve ellerinde çok sayıda tank vardı¹⁴³³.

II. Dünya Savaşı Döneminde, Balkanlardan Trakya'ya iltica hareketleri yaşandığı gibi, Trakya'dan da iç kesimlere göçler oldu. Umumi müfettişlik bu göç hareketlerini organize etmek ve kontrol altında tutmak konusunda da çalışmalar yaptı. Zira bölgede kitlesel bir göç hareketi yaşanması arzu edilmemekteydi.

Almanların birden bire Balkanları ele geçirmesi ve Türk sınırına dayanması, Trakya'da bir panik havası doğurmuştu. Tam da bu tarihlerde hükümet; herhangi bir tehlike durumunda, İstanbul ve Trakya'nın ne şekilde tahliye edileceğine dair bir kararname yayınladı. Gerçi kararnamede; *"Trakya'da Çakmak hattının ilerisinde ve derinliğinde ve Edirne ile Enez arasında bulunan sahadaki köylerin"* ve Kırklareli, Edirne ve Uzunköprü şehir ve kasabalarının tahliyesinin, askeri kıtaların ileride alacağı

¹⁴³¹ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.12, Tarih: 10.04.1941, s. 1.

¹⁴³² BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.12, Tarih: 10.04.1941, s. 1.

¹⁴³³ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 73.481.13, Tarih: 06.05.1941, s. 1, 2.

duruma göre düzenleneceği, şimdilik buna gerek olmadığı açıklanmıştı¹⁴³⁴. Ancak aynı kararnamenin ikinci maddesinde; Edirne’de bulunan okullardan; Edirne Kız ve Erkek Öğretmen Okulları ile Lise Pansiyonundaki parasız yatılılar, Erkek sanat Okulu ve Kepirtepe Köy Enstitüsü’nün; Maarif Vekaletinde belirlenecek Anadolu’daki uygun yerlere nakledilmelerine başlanacağı bildirilmişti. Ayrıca üçüncü ve dördüncü maddelerde; İstanbul ve Trakya’da oturan; emekli, dul ve yetimlerin; emekli, dul ve yetim olmayan ancak Anadolu’daki (İstanbul, İzmir, Ankara, Erzurum hariç) akrabalarının yanına gitmek isteyen herkesin ve bunların 50 kiloya kadar olan eşyalarının; gitmek istedikleri yerin iskele veya istasyonlarına kadar devletçe parasız taşınacağı belirtilmişti¹⁴³⁵.

Hükümetin aldığı karara göre; Anadolu’ya gitmek isteyenlerin, bir beyanname doldurmaları gerekiyordu. Bu beyannamede; gitmek istedikleri yer, hareket edecekleri iskele veya istasyon, beraberlerinde götürecekleri eşyalara dair bilgiler sorulmaktaydı. Beyannameler doldurulduktan sonra Kaymakamlıklara teslim edilecekti¹⁴³⁶. Alınan bu kararın halkta endişeye ve paniğe yol açmaması için çeşitli açıklamalar yapıldı ve basın aracılığıyla halka duyuruldu. Örneğin İstanbul Vilayetinden yapılan tebliğde şöyle denilmekteydi:

“Hükümetimizin İstanbul için düşündüğü bu tedbiri halkımıza arzederken şu birkaç noktayı ehemmiyetle tebarüz ettirmek isteriz. Türkiye harb haricidir, Türkiye’de harb hali, umumi seferberlik yoktur, Türkiye kendi topraklarına tecavüz edilmedikçe harbe girmemek kararındadır ve bugün için böyle bir tecavüz mevzu bahis değildir.

Ancak harb muntakasının garp hudutlarımızın yakınlarına kadar geldiği malumdur. Her müdebbir memlekette olduğu gibi bizim de ihtiyatlı bulunmamız, bir emrivaki karşısında milletin hiçbir sıkıntıya düşmemesini teminen icab eden vaziyetleri almamız faydalı ve tabiidir.

Anadolu-Trakya münakale yolları üzerinde bulunan İstanbul’un 800 bini geçen nüfusu vardır. Bu bir milyona yakın halkın günlük nakil işleri, beslenmesi ve diğer hayati ihtiyaçlarının ihzarı, geniş mikyasta tedbirlerin daimi surette tatbikine ve pek çok vasıtaların kullanılmasına lüzum gösterir. Modern harplerde tazyikin nüfus kesafeti noktalarında ne kadar büyük olduğunu misalleriyle gördük. Binaenaleyh bu şehirde izdihamı mümkün mertebe azaltmak, hem İstanbul’da mübrem meşguliyetleri olmıyanların huzuru, hem de şehir işlerinin daha kolaylıkla ifası gibi muhtelif faydalar verecektir....Yurdumuzda bütün vatandaşlar, normal bir hayat sürmekte yaşama şartlarının her türlü kolaylığını görmektedir. Alınması icab eden bazı tedbirler ise bunun temadisi ve bütün millete daha huzurlu hayat şartları temini içindir. Normal

¹⁴³⁴ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 94.29.4, Tarih: 01.04.1941, s. 1.

¹⁴³⁵ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0., Y.No: 94.29.4, Tarih: 01.04.1941, s. 2.

¹⁴³⁶ Cumhuriyet, 11 Nisan 1941, S. 5988, s. 2.

zamanda yapılması mümkün ve kolay olan bir çok işler vardır ki herhangi müstacel bir vaziyet karşısında süratle icraları ya mümkün değildir, ya fayda yerine zarar verebilir. Bu itibarla hükümetin bir kısım vatandaşlara inhisar eden bu nakil tedbirini şimdiden düşünmüş olması, zayıf bir ihtimalle ileride lüzum görülüp de kargaşalığa gelmek ihtimallerini bugünden bertaraf etmiş olmak içindir. Halkımızın hiçbir telaşa kapılmaması lazımdır¹⁴³⁷”

İstanbul Vilayetinden, 10 Nisan 1941’de yapılan, bu tebliğden sonraki günlerde de; endişe edecek bir durum olmadığı, panik havası estirmeye çalışan “zararlı” kişilerin dedikodularına inanılmaması gerektiği, her şeyin hükümetin kontrolü altında olduğunu anlatan yazılar, basında yer almaya devam etti¹⁴³⁸. Örneğin Ulus Gazetesi başyazarı Falih Rıfkı; “Trakya, İstanbul ve civarından Anadolu’ya göçen aileler, bu takdirde, mevsimlik bir gezinti, bir küçük hava tebdili yapmış olacaklardır¹⁴³⁹.” diye yazarak halkı sükûnete davet etti. Hükümetin aldığı karar, basında çıkan rahatlatıcı yazıların da etkisiyle, İstanbul’da sorunsuz bir şekilde uygulandı. İsteyen vatandaşlar beyanname doldurarak gitmek isteklerini resmi makamlara bildirdiler. Bunların biletleri düzenlendi, nakilleri için gerekli vasıtalar sağlandı. Gidecekleri yerlere göre hangi gün hareket edecekleri tebliğ edildi. 1 Mayıs 1941den itibaren de nakil işlemleri başladı¹⁴⁴⁰. Nakil kararı, İstanbul halkında bir paniğe yol açmadığından, İstanbul’dan Anadolu’ya yoğun bir göç hareketi de yaşanmadı. 800.000 nüfusa sahip olan şehirde toplam 50.000 kişi beyanname doldurdu ve hatta bunların da pek azı göç etti. Beyanname dolduranların büyük çoğunluğu, hareket günü geldiğinde gitmekten vazgeçmişti¹⁴⁴¹.

İstanbul’dan nakil işlemleri devam ederken Trakya’da da beyannamelerin doldurulmasına ve Anadolu’ya geçmek isteyenler beyannamelerini doldurmaya

¹⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1941, S. 5987, s. 5.

¹⁴³⁸ Birkaç örnek için bkz., “Yalan Haberlere Kendimizi Kaptırmayalım”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1941, S. 5989, s. 1. “Dinlemeyeniz, Bakmayınız, Susunuz” *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1941, S. 5990, s. 1. “Propagandaya Karşı Silah”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1941, S. 5991, s. 1. M. Zekeriyâ Sertel, “Ağız Propagandasına Kulaklarımızı Tıkayalım”, *Tan*, 16 Nisan 1941, S. 2032, s. 1.

¹⁴³⁹ Falih Rıfkı Atay, “Trakya ve İstanbul Hakkında Tedbir”, *Ulus*, 12 Nisan 1941, s. 1.

¹⁴⁴⁰ Ayrıntılı haberler için bkz., *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1941, S. 5993, s. 2. *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1941, S. 5995, s. 3. *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1941, S. 5996, s. 2. *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1941, S. 5997, s. 1, 5. *Tan*, 25 Nisan 1941, S. 2011, s. 1. *Tan*, 26 Nisan 1941, S. 2012, s. 1, 5. *Tan*, 1 Mayıs 1941, S. 2017, s. 2. *Tan*, 2 Mayıs 1941, S. 2018, s. 1. *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1941, S. 6009, s. 1, 5.

¹⁴⁴¹ Hatta, belirlenen sevkıyat programının aksamaması için, “evvelce beyanat verip de bilahare gitmekten vazgeçenlerin seyahate mecbur tutulaca(ğı)” haberleri basına yansımıştı. *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1941, S. 6001, s. 2. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Bülent Bakar, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Göç ve Paniğe Karşı Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, S.12, 2007, s. 19-22.

başlamışlardı. Bu beyannameler İstanbul'da tasnif ediliyordu¹⁴⁴². Mayıs ortalarında bu beyannamelerin tasnifi ve gidecek olanların biletlerinin düzenlenmesi işlemleri bitirildi¹⁴⁴³. Trakya'daki vilayetlerin görevli memurları bu biletleri kendi vilayetlerine götürdüler. Nakledilecek olan Trakya halkının bir kısmı Tekirdağ ve Silivri'den vapurla derince veya Mudanya'ya götürülecek, oradan da trenle gitmek istedikleri yerlere sevk edileceklerdi¹⁴⁴⁴.

Trakya'dan ilk kafilenin 31 Mayıs'ta hareket etmesi planlanmıştı. Bu kabile Tekirdağ iskelesinden vapurla İstanbul'a gelecek ve buradan da Mudanya yoluyla, Bursa, Bandırma üzerinden Akhisar'a sevkedilecekti. Bursa yoluyla gidecekler 1079, Bandırma üzerinden gidecekler ise 674 olmak üzere ilk kabile toplam 1753 kişiydi. Trakya'dan ikinci kabile 1 Haziranda vapurla Karadeniz'e gidecekti. Vapur 2 Haziran'da Zonguldak'a ulaşacaktı. Aynı vapurda Çankırı'ya gidecek olan yolcular da taşınacaktı. Zonguldak'a gidecek olan 103 ve Zonguldak'tan sonra Çankırı'ya trenle gidecek olan da 37 kişi olmak üzere ikinci kafilenin toplam sayısı 140 kişi olarak belirlenmişti. Trakya'dan Batı Anadolu'ya gitmek isteyenler ise Tekirdağ iskelesinden 5 Haziranda hareket edecek ve aynı gün İzmir'e ulaşacaklardı. Bu kabiledeki yolcu sayısı 467 kişiydi. Son olarak da Trakya'dan İçanadolu'ya gitmek isteyenler ise 8 Haziranda Haydarpaşa İstasyonu'na getirilecek ve aynı gün trenle İçanadolu'da gitmek istedikleri yerlere sevk edileceklerdi. Bu son kabiledeki yolcu sayısı da 1281 kişiydi¹⁴⁴⁵.

Doldurulan beyannamelere göre, Trakya'dan dört kabile halinde ayrılacak olan toplam nüfus 3641 kişiydi. Ancak, belgelerden çıkan sonuca göre, Trakya'dan iç kesimlere göç edenlerin sayısı, beyanname dolduran kişi sayısından çok daha fazlaydı. Almanların Balkanları işgal etmesi, hükümetin Trakya ve İstanbul'un nüfusunu seyreltme kararı alması, bir sınır bölgesi olan Trakya'da ciddi bir panik havası oluşmasına neden olmuştu. Hükümetin yaptığı açıklamalara, gazetelerde yayınlanan yazılara rağmen, halkın endişesinin önüne geçilememiş; bir panik havası içinde bölgeden kitlesel göçler yaşanmaya başlamıştı. Bu durum çevre illerdeki halkı da etkiliyordu. Nitekim CHP İstanbul Vilayet Heyeti Reisliğinin, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 30 Nisan 1941 tarihli bir yazı şöyle denilmişti.

¹⁴⁴² **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1941, S. 6007, s. 2.

¹⁴⁴³ **Tan**, 24 Mayıs 1941, S. 2060, s. 2.

¹⁴⁴⁴ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1941, S. 6025, s. 2.

¹⁴⁴⁵ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1941, S. 6028, s. 2.

“Bir kısım Trakya ve bilhassa Çorlu kazası halkının kitle hareketleri, mücaviri bulunan Silivri ve Çatalca kazalarının köylüleri tarafından endişe ile karşılanmış ve topyekün bir muhacerat akını tevliid etmişse de (başlamışsa da) teşkilatımızın daha başlangıçta yapmış olduğu mütemadi (sürekli) teşebbüs ve telkinlerle bu hareketin tamamen önüne geçilmiş(tir)”¹⁴⁴⁶.”

Endişe ve panik havasının egemen olduğu en önemli yerleşim yerlerinden biri de Edirne’ydi. Bir sınır şehri olan Edirne’de yoğun bir göç hareketi yaşanmaktaydı. Nitekim 5 Mayıs 1941 tarihine kadar Edirne’den yaklaşık 7.500 kişi ayrılmıştı. Ayrıca bu süreç zarfında 750 ton eşya Edirne’den çıkarılmıştı ki bu, sadece nakliye şirketleriyle çıkarılan eşyanın miktarıydı. Demiryolları ile nakledilen eşya miktarı da en az bu kadardı¹⁴⁴⁷.

Bu durum karşısında Trakya Umumi Müfettişliği, “Edirne şehrinde son devrede başlamış olan boşalma hareketini çevreye ve her yere sirayet ettirmemek meramı ile” Mayıs ayı başında olaya müdahale etti ve bir takım tedbirler aldı. Alınan tedbirler sayesinde “fenaya doğru giden bu akış normal devresine gir(di).” Nitekim müfettişliğin tedbir aldığı 5 Mayıs 1941 tarihinden itibaren, 20 Mayıs 1941’e kadar geçen sürede, Edirne’den çıkan kişi sayısı, 221’i sınavlarını vererek şehirden ayrılan öğrenciler olmak üzere, toplam 829 kişiydi. Çıkan eşya ise 15 ton kadardı. Şehirdeki 979 dükkandan 580’i açıldı¹⁴⁴⁸. Müfettişliğin aldığı tedbirler sayesinde¹⁴⁴⁹ “göç hareketi pek ziyade dikkati çeken” Edirne’de şehrin boşalmasının ve kamu hizmetlerinin aksamasının önüne geçildi

¹⁴⁴⁶ BCA, CHPK, FK: 490.01.0.0, Y.No: 611.120.5 Tarih: 30.04.1941.

¹⁴⁴⁷ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.481.14, Tarih: 21.05.1941, s. 2.

¹⁴⁴⁸ BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.481.14, Tarih: 21.05.1941, s. 2.

¹⁴⁴⁹ Trakya Umumi Müfettişliği’nin aldığı bu tedbirler, şikayetlere de konu olmuştur. Nitekim Edirne “serbest meslek eshabından” H. Turgut ve M. Numan imzasıyla Başvekalete yazılan bir dilekçede; Edirne Valisinin ve Trakya Umumi Müfettişinin, Edirne’den ayrılmak isteyenlere izin vermedikleri, eşya gönderilmesine engel oldukları dile getiriliyor ve bu ikisinin hakkında, vatandaşların anayasal haklarını kullanmalarını engelledikleri gerekçesiyle, soruşturma açılması isteniyordu. BCA, BMGMK, FK: 30.10.0.0, Y.No: 73.481.14, Tarih: 21.05.1941, s. 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KALDIRILMASI

1. TEŞKİLATIN KALDIRILMASINA ETKİ EDEN NEDENLER

Umumi Müfettişlik Teşkilatının kaldırılması düşüncesi, birden bire ortaya çıkmadı. Bu düşünce; teşkilatın kurulduğu tarihten itibaren, teşkilatla ilgili yaşanan çeşitli sıkıntıların çözüme kavuşturulamaması nedeniyle başladı ve olgunlaştı. Teşkilatın kaldırılmasına etki eden bu sıkıntılar, “Teşkilatın görev ve yetkileri arasındaki uyumsuzluk” ve “Teşkilatın idari yapıdaki yerinin belirlenememesi” olarak iki ana başlık altında toplanmaktaydı.

1.1. Teşkilatın Görev ve Yetkileri Arasındaki Uyumsuzluk

Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Talimatname; müfettişlere, müfettiş olmaktan çok daha öte görevler yüklemekte ve denetim yapması için gerekenin ötesinde bir takım yetkiler vermekteydi. Ancak teşkilattan beklentilerle verilen yetkiler arasında ciddi uyumsuzluklar vardı. Ona verilen görevler; bir yandan denetim, diğer yandan ise düzenleme, koordinasyon ve ıslahı içeriyordu. Oysa ki verilen yetkiler, genel itibariyle, denetim yapmak ve iç güvenliği sağlamakla ilgiliydi. Örneğin gerek valiler ve gerekse doğrudan Bakanlıktan atanan yüksek idare memurları üzerinde geniş yetkileri yoktu. Hatta genel müfettiş unvanına rağmen, bölgelerinde görev yapan bakanlık müfettişlerine doğrudan görev dahi veremiyorlardı. Dolayısıyla da bu durum, bölgelerinde en yüksek idari mercii olarak görev yapması beklenen bir teşkilat için, büyük bir sıkıntı yaratmaktaydı. Nitekim teşkilat kurulduktan kısa bir müddet sonra umumi müfettişler, bu konuyla ilgili çeşitli şikâyetlerini ve taleplerini, Dahiliye Vekaletine ve/veya Başvekaletine iletmeye başladılar.

I. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey doğrudan Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği 28 Ocak 1931 tarihli bir yazıda; umumi müfettişlerin devlet işlerinin nazımı ve âmiri olma niteliğini belirttikten sonra, teşkilatın emrine verilecek bakanlık müfettiş gruplarının çok daha fazla olmasını, bunlardan müşavir olarak müfettişlik refakatinde kalacak olanların seçiminin doğrudan umumi müfettişe bırakılmasını istedi. İbrahim Tali Bey'e göre, Umumi Müfettişlik Teşkilatına bağlı böyle bir teftiş heyeti kurulduğunda, umumi müfettişler, bölgesi dahilinde, çok daha verimli teftiş

yapabilecekti. Böylece Bakanlıkların ilgili muntıkada teftiş yapmasına da gerek kalmayacaktı. İbrahim Tali Bey raporunda ayrıca, merkezin vilayetlerle yaptığı tüm yazışmaların –teknik yazışmalar hariç- umumi müfettişlik kanalıyla yapılması gerektiğini de savundu¹⁴⁵⁰.

Umumi müfettişlerin bakanlık müfettişleri ile olan ilişkileri ve onlar üzerindeki yetkileri konusu Trakya Umumi Müfettişliği tarafından da dile getirildi. Trakya Umumi Müfettişi, 1934 yılı Nisan ayında Dahiliye Vekaletine gönderdiği bir tezkereyle, görevli olunan bölgede denetimin verimli bir şekilde yapılabilmesi için, umumi müfettişlere, Bakanlık müfettişlerini görevlendirme yetkisi verilmesini talep etti. Ayrıca Bakanlık müfettişlerinin hazırladığı raporların öncelikli olarak umumi müfettişe verilmesini, bu raporların müfettişlik kanalıyla ilgili Vekaletе gönderilmesi zorunluluğunun getirilmesini de istedi¹⁴⁵¹.

Bu tezkereden kısa bir süre sonra Trakya Umumi Müfettişi, Dahiliye Vekaleti'ne, 9 Nisan 1934 tarihli yeni bir tezkere göndererek, yetkilerinin genişletilmesi ile ilgili yeni isteklerde bulundu. Bu yeni tezkerede; Umumi Müfettişlik Teşkilatından devlet ve hükümetçe beklenen faydaların elde edilebilmesi için, teşkilatın devlet ve hükümeti temsil eden en yüksek makam olarak kabul edilmesini ve böyle bir makam için gerekli tüm yetkilerle donatılmasını istedi. Umumi müfettişlerin ancak bu şekilde bölgeleri dahilinde idari işlerde işbirliğini ve ahengi sağlayabileceğini savundu. Bunun için; umumi müfettişlere; memurları Bakanlık emrine alabilme, memurlara ihtar cezası verebilme, kamu davası açabilme konularında yetki verilmesini istedi. Ayrıca Umumi Müfettişlik Talimatnamesi'nin 11. maddesinin "h" fıkrasıyla umumi müfettişlere verilmiş olan valilere işten el çekirme yetkisinin, sadece asayişçe sakıncalı görülen durumlar ile kısıtlanmış olmasını eleştirerek bu yetkinin genelleştirilmesini talep etti¹⁴⁵². Trakya Umumi Müfettişi ayrıca; umumi müfettişin, verimli bir şekilde çalışabilmesi için, Bakanlıkların çeşitli konulardaki düşüncelerini bilmesinin son derece önemli olduğu vurguladı ve *"Tayinleri vekaletlere ait olan rüesayı memurin arasında yapılacak tebeddülât haricinde kalan zat işleri ve muamelatı nakdiye ve hesabiye ve alehumum teknik hususat müstesna olmak üzere"*; Milli Savunma Bakanlığı hariç tüm

¹⁴⁵⁰ BCA, BMGMK, FK: 030.10.0.0, Y.No: 69.455.1, Tarih: 28.01.1931, s. 2-3.

¹⁴⁵¹ BCA, BMGMK, FK: 030.10.0.0, Y.No: 72.473.4, Tarih: 05.04.1934, s. 29.

¹⁴⁵² BCA, BMGMK, F.K: 030.10.0.0, Y.No: 72.474.1, Tarih: 09.04.1934, s. 32.

Bakanlıklar, Genel Müdürlükler ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, müfettişlik mıntıkasındaki vilayetlere yapılacak tüm tebligatın umumi müfettişlik kanalıyla yapılmasını ve *“her hususta yapılacak tamimlerle neşriyattan birer suretin umumi müfettişliğe gönderilmesi hususunun temin buyurulması(nı)”* istedi¹⁴⁵³.

1935 yılında, Başvekil İsmet İnönü Doğu vilayetlerini kapsayan bir yurt gezisine çıktı ve bu gezinin sonunda bir rapor hazırladı. Bu raporda da müfettişlerin yetkilerinin artırılması görüşü dile getirildi. İnönü raporunda; umumi müfettişlerin görev sahası dahilinde bütün idari işlemlerin merkezi ve bölgedeki tüm memurlar üzerinde kesin bir yetkiye sahip olmaları gerektiğini belirtti ve bunu sağlayacak yetkilerin müfettişlere verilmesinin önemini vurguladı¹⁴⁵⁴.

Aynı yıl ülkede, üçüncü ve dördüncü umumi müfettişlik olmak üzere iki yeni müfettişlik daha kuruldu ve umumi müfettişlerle müşavirlerin kadrolarını belirleyen bir kanun çıkarıldı. Çıkarılan kanunla müfettişlik kadrolarında önemli bir takım değişiklikler yapıldı. Pek çok Bakanlık kendi bütçelerine, Umumi Müfettişlik Teşkilatı için müşavir, müşavir yardımcısı, katip vb. gibi kadrolar ilave etti. Bu değişikliklerle birlikte, müfettişlerin yetki ile ilgili yaşadıkları sıkıntılara da yenileri eklendi. Nitekim dönemin I. Umumi Müfettişi olan Abidin Özmen; Başvekalet’e gönderdiği 31 Ocak 1935 tarihli bir yazıda; yeni teşkilat kanunu ile kadroya ilave edilen bazı memurların tayininde, Bakanlıkların teşkilat kanunlarıyla, Umumi Müfettişlik Talimatnamesi arasındaki aykırılıklar nedeniyle çeşitli ihtilaflar çıktığını belirterek, yaşanan sıkıntılara parmak bastı. Özmen, ileride bu gibi sorunlarla karşılaşılmasın için umumi müfettişlerin görev ve yetkileriyle ilgili olarak yeni çıkarılacak talimatnamede müfettişlik kadrolarına atanacak memurların atama şekilleriyle ilgili açıklayıcı bir madde ilave edilmesini istedi¹⁴⁵⁵.

Umumi müfettişler ile Dahiliye Vekaleti arasında yapılan bir diğer yazışmada ise umumi müfettişler; valilerin ve kaymakamların sicillerini tutma, hakimlerin dışında kalan tüm memurları ve jandarmaları bölgeleri dahilinde nakledebilme ve Bakanlık emrine alabilme; müfettişlik mıntıklarının imar ve iskanı için gönderilen ödeneğin kullanılacağı yerleri belirleyebilme; muhacirleri yerleştirmek ve halkı toprak sahibi

¹⁴⁵³ BCA, BMGMK, F.K: 030.10.0.0, Y.No: 72.474.2, Tarih: 09.04.1934, s. 20.

¹⁴⁵⁴ “İsmet İnönü’nün Şark Raporu”, Serap Yeşiltuna, a.g.e., s. 385. Raporun tam metni için bkz., Yeşiltuna, a.g.e., s. 360-394.

¹⁴⁵⁵ BCA, BMGMK, FK: 030.10.0.0, Y.No: 70.458.2, Tarih: 31.01.1935.

yapmak için verilecek tahsisatı –bu amaç dahilinde- serbestçe kullanabilme yetkilerini istediler. Ayrıca mntıkalarındaki başmüdürlükler üzerindeki yetkilerinin arttırılmasını; Hudut, Gümrük Muhafaza ve diğer gümrük teşkilatları üzerinde tam kontrol sağlayabilmeleri için gereken yasal düzenlemelerin yapılmasını da talep ettiler¹⁴⁵⁶.

Umumi müfettişlerin görev ve yetkileri konusu 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansı'nda da ele alındı. Konferansta, “müfettişlik teşkilatının ilk kurulduğu dönemde alelacele hazırlanmış olan” ve artık gereksinimleri karşılamayan umumi müfettişlik talimatnamesinin gözden geçirilmesi ve günün şartlarına ve gereksinimlerine uygun hale getirilmesi, özellikle “icrai yetkilerinin” arttırılması konusu üzerinde duruldu. Bu bağlamda, merkezde toplanmış olan bazı yetkilerin doğrudan umumi müfettişlere aktarılması görüşü dile getirildi¹⁴⁵⁷.

Ancak tüm bunlara rağmen umumi müfettişliklerin yetkilerini arttıran bir talimatname uzun müddet çıkarılamadı ve yaşanan sıkıntı çözülemedi. Bu durum, ilerleyen tarihlerde, umumi müfettişlik teşkilatlarının kaldırılması düşüncesinin Meclis gündemine getirilmesine neden oldu. Zira Meclisteki bazı milletvekillerine göre; umumi müfettişliklerin dar bir kadro ve sınırlı yetkiyle çalışmaları, teşkilattan beklenen işlerin gerçekleştirilememesine neden oluyordu. Bu nedenle de, umumi müfettişlikler için bütçede ödenek ayırmak, boşuna masraf yapmak demektir. Örneğin 1941 yılı Mayıs ayında Çoruh milletvekili Mazhar Müfid Kansu; *“Müfettişi umumiliklerin bu günkü şekli, yani dar bir daire içinde, mahdud salahiyyetle iş görmek hiçbir fayda vermiyor. Müfettişi umumiliklerin salahiyyetlerini tezyid etmek (arttırmak) veyahut vali umumilikler yapmak lazımdır. Arzettiğim gibi bu günkü teşkilatın bir faydası yoktur.”* sözleriyle bu görüşü dile getirdi. Kansu'ya göre, teşkilatın kaldırılmasıyla büyük bir tasarruf elde edilecekti. Bu para Milli Müdafaa Vekaletine aktarılabilirdi¹⁴⁵⁸.

Buna karşılık başbakan Refik Saydam, umumi müfettişliklerin kaldırılması konusunda Dahiliye Vekaletiyle birlikte çalıştıklarını ancak bunların kaldırılmasının bir zaman meselesi olduğunu dile getirdi. Başbakan, dünyanın içinde bulunduğu mevcut

¹⁴⁵⁶ BCA, BMGMK, FK: 030.10.0.0, Y.No: 70.463.3, Tarih: 10.01.1936, s. 1-9.

¹⁴⁵⁷ Cumhuriyet, 5 Birincikanun (Aralık) 1936, S.4514, s. 1,3.

¹⁴⁵⁸ TBMMZC, D. 6, c. 18, Ankara: TBMM Matbaası, 1941, s. 156.

şartları göz önüne alarak, bu teşkilatın –şimdilik- devam etmesine karar verdiklerini açıkladı¹⁴⁵⁹.

Mazhar Müfid Bey, aynı konuyu 1943 yılı bütçe görüşmelerinde de dile getirdi ve umumi müfettişliklerden, şimdiki haliyle, bir yarar sağlanamadığını, bunlara ya yeni bir şekil verilmesi ya da kaldırılması gerektiği iddiasını yineledi. Mazhar Müfid Bey, “ahval-i malûme¹⁴⁶⁰” sebebiyle bu değişikliklerin yapılmamasını da eleştirdi ve şöyle konuştu:

“Geçen sene bu maruzatıma karşı merhum başvekil Refik Saydam benim bu fikrime iştirak eder olduğunu ve fakat müfettişi umumiliklere başka bir şekil vermek mutasavver (düşünülmüş) ise de ahval-i malûme dolayısıyla atıye terk edilmek mecburiyetinde kalındığını söylemişti. Arkadaşlar; ahval-i malûme, gene o ahval-i malûmedir. Atıyi ölçecek isek elimizde mikyas yoktur. Binaenaleyh faydası olmadığı anlaşılan bu müesseselere boşuna masraf edilmesinde mana yoktur¹⁴⁶¹.”

Mazhar Müfid Bey’in bu eleştirilerine karşılık Dahiliye Vekili Hilmi Uran; vilayet idareleri ve mülki taksimat konusu üzerinde çalıştıklarını, bu konuları inceleme görevini bizzat üzerine aldığını, ancak bu konuda şimdilik kapsamlı bilgi veremeyeceğini, yakın zamanda Meclisi aydınlatacağını söyledi. Böylece konu yine kapatıldı¹⁴⁶².

Ancak Mecliste umumi müfettişliklerin kaldırılmasına karşı çıkan milletvekilleri de vardı. Örneğin Tunceli milletvekili Necmeddin Sahir Sılan, 1944 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı bir konuşmada; *“Büyük Meclisin içinde ve dışında zaman zaman umumi müfettişliklerin kaldırılması hakkında bazı fikirler ileri sürülmekte ve bazı temayüller görülmektedir. Fakat ben, bugün içinde bulunduğumuz fevkalade haller karşısında, umumi müfettişliklerin muhafazasını daha doğru bulmaktayım.”* diyerek bu konudaki tutumunu ve düşüncesini açıkça ortaya koydu. Sılan’a göre umumi müfettişlikleri daha yararlı hale getirmek mümkündü. Hükümetin asıl olarak bu konu üzerinde çalışması gerekiyordu. Sılan ayrıca, umumi müfettişliklerin kaldırılmasına karar verilse dahi, merkezi Diyarbakır’da olan I. ve merkezi Tunceli’de olan IV. Umumi Müfettişliklerin asla kaldırılmaması gerektiğini de sözlerine ekledi¹⁴⁶³.

¹⁴⁵⁹ TBMMZC, D. 6, c. 18, s. 166.

¹⁴⁶⁰ Ahval-i malûme; bilinen şartlar anlamına gelmektedir. Bu sözcük ile anlatılmak istenen İkinci Dünya Savaşı yıllarının oluşturduğu olağanüstü durum ve ortamdır.

¹⁴⁶¹ TBMMZC, D. 7, c. 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1943, s. 164.

¹⁴⁶² TBMMZC, D. 7, c. 2, s. 195.

¹⁴⁶³ TBMMZC, D. 7, c. 10, Ankara: TBMM Matbaası, 1944, s. 204.

Aynı oturumda Erzincan milletvekili Ahmet Fırat da umumi müfettişliklerin, özellikle de IV. Umumi Müfettişlik'in, kaldırılmasına şiddetle karşı çıktı¹⁴⁶⁴.

1945 yılına gelindiğinde, umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini düzenleyen yeni bir talimatname çıkarılarak yetkileri genişletildi. Ancak bu talimatname de müfettişlerin yetki konusunda yaşadıkları sıkıntıları tamamen çözen bir düzenleme olamadı¹⁴⁶⁵. Zira talimatname, umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini sadece denetim ve iç güvenlik alanında arttırmaktaydı. Oysaki Umumi Müfettişlik Teşkilatı, denetim yapmak ve iç güvenliği sağlamak amaçlarının yanı sıra, küçük vilayetlerin kaynaklarını bir araya getirmek ve bu vilayetler arasındaki ortak işlerde eşgüdümü sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak umumi müfettişlerin bu görevleri başarabilmesi için gerekli yetkiler, yeni talimatnameyle de verilmedi. Sorun, Bakanlıkların kendi yetkilerini umumi müfettişlere devretme konusundaki isteksizliklerinden kaynaklanıyordu. Ayrıca umumi müfettişlere, valilerin üzerinde birer bölge valisi niteliği kazandıracak yetkiler verilmesi, merkezi yönetimce pek de uygun görülmemekteydi. Görev ve yetki alanında yaşanan bu karışıklıkların ve sıkıntıların çözüme kavuşturulmaması; müfettişliklerden beklenen görevlerin yerine getirilemediği eleştirilerinin ve teşkilatın kaldırılmasının gerektiği görüşlerinin artarak devam etmesine neden oldu.

Nitekim yeni talimatnamenin çıkarılmasından kısa bir süre sonra, Aralık 1945'de, Mecliste yapılan Dahiliye Vekaleti Bütçe görüşmelerinde, Afyonkarahisar milletvekili Suad Yurdkoru, bu konuya değinerek, şöyle dedi:

“Umumi Müfettişliklerin görev ve yetkilerinin darlığı dolayısıyla lüzumu kadar faaliyette ve faydalı mealde bulunamadıkları hepimizce malumdur. Zaten bunun içindir ki hükümetçe, bunların görev ve yetkilerinin arttırılmasına dair böyle bir tasavvur¹⁴⁶⁶ derpiş edilmiş bulunuyor. Fakat umumi müfettişlerin yapacakları vazifeler yalnız teftiş ve murakabe işlerine inhisar ettikçe bu müesseseden büyük faydalar beklenemeyeceği aşıkardır. Zannediyorum ki sayın arkadaşlardan birçoğu da bu kanaatte benimle beraberdir. Halbuki umumi müfettişlikler vazife ve salahiyetleri, bunların daire-i iştigal ve salahiyet hudutları dahilinde bulunan vilayetlerin iş programlarının aynı maksat etrafında ve birbirini tamamlayıcı bir hedefe doğru tevcih edildiği takdirde, vilayetlerin ayrı ayrı ve dağınık bir şekilde yaptıkları bugünkü mesaiye nazaran muayyen bölgelerde daha disiplinli ve müşterek programlı ve birkaç vilayetin kaynaklarının

¹⁴⁶⁴ TBMMZC, D. 7, c. 10, s. 209.

¹⁴⁶⁵ Talimatname hükümleri için bkz., *Düster*, üçüncü tertip, c.26, s. 215-220. Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin “Umumi Müfettişliklerin Görev ve Yetkileri” başlığı, s. 133-139.

¹⁴⁶⁶ 1945 yılında çıkarılan talimatnameyi kastetmektedir.

birleşmesiyle meydana gelen bir faaliyet meydana gelir ki bunun neticeleri elbette bugünkünden daha faydalı olur. Binaenaleyh umumi müfettişlerin görev ve yetkilerinin bu bakımdan da arttırılmasının uygun olacağı kanaatindeyim¹⁴⁶⁷."

Yurdkoru, umumi müfettişliklerin sayılarının da arttırılmasını savundu ve seçim bölgesi olan Ege'yi örnek vererek şöyle konuştu:

"Mesele bu şekilde ele alındıktan sonra umumi müfettişliklerin adetlerinin arttırılması ve memleketin coğrafya, tarih ve iktisat bakımından bütünlük arzeden diğer bölgelerinde de umumi müfettişlikler teşkil edilmesi bir zaruret halinde tecelli eder. Buna misal olarak Ege mıntkasını zikredebilirim. Ege diye kısaca hudutlayabileceğimiz mıntka, eski Aydın vilayetini teşkil eden; bugünkü İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla ve Balıkesir vilayetleridir. Bu mıntkada arzettiğim mevzu dahilinde çalışmak üzere teşkil edilecek bir umumi müfettişlik, bütün maddi ve manevi kaynaklarıyla bir bütün teşkil eden bu mıntkanın, bugün kullanılan ve kullanılmayan bütün kaynaklarını müşterek bir amaca doğru tevcih ederse bundan kısa zamanda büyük faydalar istihsal etmek kabil olacaktır¹⁴⁶⁸."

Aynı görüşmelerde Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel Bey de bu konuya değindi ve umumi müfettişliklerin yetkilerinin arttırılması ya da kaldırılmaları gerektiğini belirterek şöyle dedi:

"Her sene arzettiğim gibi müsaadenizle bu sene de arzedeceğim. 1934'den beri bugüne kadar 10 milyonu geçen bir masraf edilen fazla memuriyet var: Müfettiş-i umumiler. Müfettiş-i Umumiliklerin esasına muarız değilim. Fakat bu günkü şekilde kalmasına memleket için bir fayda hasıl olmadığından dolayı ya bunlara yeni bir şekil vermek veyahut da lağvetmek taraftarıyım. Bunu ifade etmek istiyorum. Bunlara tam salahiyet vermeli. Bu maruzatıma merhum başvekil ben de sizinle beraberim, fakat ne yapalım ki ahvali malûme hasebiyle bunlara verilecek şekil atiye terk edilmiştir buyurmuşlardı.

Arkadaşlar, bu ahvali malûme ne zaman bitecek ve ati ne zaman gelecek? Meçhul... Bu ahvali malûme bitinceye kadar, bu ati gelinceye kadar bunda devam etmekte mana yok. Ya bunları arzettiğim gibi tam bir salahiyetle vatana naft (yararlı) bir şekle sokmalı yahut bu şekli ile hiçbir faydası yoktur, beyhude para vermekten vazgeçmeli¹⁴⁶⁹."

Eskişehir milletvekili Emin Sazak da Feridun Fikri Bey'in düşüncelerine katıldığını ve umumi müfettişliklerin, ülkeye pek bir yararının olmadığını bunların kaldırılarak tasarruf sağlanmasının gerektiğini dile getirdi¹⁴⁷⁰.

¹⁴⁶⁷ TBMMZC, D. 7, c. 17, Ankara: TBMM Matbaası, 1945, s. 286-287.

¹⁴⁶⁸ TBMMZC, D. 7, c. 17, s. 287.

¹⁴⁶⁹ TBMMZC, D. 7, c. 17, s. 210.

¹⁴⁷⁰ TBMMZC, D. 7, c. 17, s. 217.

Ancak İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a göre; yeni çıkarılan talimatnameyle umumi müfettişliklerin yetkileri yeterli oranda arttırılmıştı. Bu yetkilerden daha fazlasının verilmesi ülkedeki idari sisteme uygun değildi. Uran, *"Genel müfettişlikler bizde idari kademeye dahil değildirler ve ellerinde bulunan salahiyyetleri bölgeleri dahilinde istimal ederlerken aynı zamanda o bölge dahilindeki valilerin salahiyyetlerine müdahale etmemeye dikkat ederler. Bu itibarla bizde genel müfettişlik yurdun her tarafına şamil bir tesis halinde değildir"*¹⁴⁷¹. sözleriyle, Dahiliye Vekaleti'nin umumi müfettişliklerin yetkileri konusundaki düşüncesini açıkladı.

Vekil Bey; umumi müfettişliklerin görevinin denetim yapmak ve iç güvenliği sağlamakla sınırlı olduğunu düşünmekteydi. Bu düşünceden hareket edince de yeni talimatnamenin müfettişlere gereken tüm yetkileri verdiğini savunmaktaydı ki bu yanlış da değildi¹⁴⁷². Ancak Vekil Bey'in yaptığı bu açıklama, Yurdkoru'nun konuşmasında değindiği, sıkıntının çözümü noktasında bir katkı sağlamıyordu. Zira, idari hiyerarşi içerisinde bir kademe kabul edilmeyen ve valilerin yetkilerine hâlel vermeden çalışmaya dikkat etmesi gereken bir müfettişlik teşkilatı, "mıntıkası" dahilinde bölgesel planlama yapma, ortak işlerde eşgüdüm ve işbirliğini sağlama görevlerini –beklendiği oranda- yerine getiremiyordu. Üstelik böyle bir yapı içinde umumi müfettiş ile valiler, umumi müfettiş ile Bakanlıklar arasında da zaman zaman yetki çatışmaları yaşanıyordu.

Görev ve yetki alanında yaşanan bu karışıklıkların çözüme kavuşturulamaması; müfettişlerden beklenen görevlerin yerine getirilmesi noktasında sıkıntı yarattığı gibi, Umumi Müfettişlik Teşkilatının idarî yapıdaki yerinin de bir türlü belirlenememesine neden oldu ve müfettişliklerin idari teşkilat içerisinde gereksiz birer kademe oldukları eleştirilerinin her geçen gün artarak gündeme getirilmesi sonucunu doğurdu.

1.2. Teşkilatın İdari Yapıdaki Yerinin Belirlenememesi

Umumi Müfettişlik Teşkilatının idari yapıdaki yeri oldukça tartışmalı bir konuydu. Zira umumi müfettişler, unvanının yarattığı çağrışımlara rağmen, sadece teftiş görevi ile yükümlü değillerdi. Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması hakkındaki ilk kanun tasarısı, 1921 yılında, Meclise geldiğinden beri bu konuda bir tartışma yaşanmaktaydı. Nitekim 1921 tarihli tasarının görüşülmesi sırasında Meclisteki bazı

¹⁴⁷¹ TBMMZC, D. 7, c. 17, s. 289.

¹⁴⁷² Bkz., bu tezin "Umumi Müfettişliklerin Görev ve Yetkileri Başlığı".

milletvekilleri, sunulan kanun tasarısının, müfettişlik kurumundan daha öte bir kurumu ortaya çıkaracağını, bunun aslında bir vali-i umumilik olduğunu dile getirmiş ve bu noktada Mecliste ciddi fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı¹⁴⁷³.

Sorun, kurulmak istenen teşkilatın ismi ile bu teşkilata verilecek görevler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyordu. 1921 yılındaki tasarının görüşülmesi sırasında Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamid Bey, teşkilata umumi müfettişlik denmesinin pek doğru olmadığını çünkü umumi müfettişlerin sadece görüp işitmek amacına hizmet etmeyeceğini, bunun yanında icra konusunda da görevleri olacağını belirterek bu gerçeğe dikkat çekmişti¹⁴⁷⁴. Umumi müfettişlik kurulması hakkındaki kanun tasarısını hazırlayan Dahiliye Encümeni üyelerinden Zekai Bey de, umumi müfettişlerin bölgelerindeki “kuvve-i icraiye’nin âmiri” olduklarını vurgulayarak; “O halde bu kuruma ister müfettişi umumilik deyiniz isterseniz valii umumilik deyiniz aynı şeydir.” sözleriyle umumi müfettişliğin gerçekten de genel valilik niteliklerine sahip olacağını dile getirmişti¹⁴⁷⁵.

Cumhuriyet’in ilanından sonra kabul edilen 1924 Anayasası’nda Umumi Müfettişlik Teşkilatına yer verilmemekle birlikte, 1927 yılında Umumi Müfettişlik Teşkili Hakkındaki 1164 sayılı yasa ve ardından umumi müfettişlerin görev ve yetkilerine dair talimatname kabul edildi ve Umumi Müfettişlik Teşkilatı kuruldu. Ancak umumi müfettişliklerin, idari yapıdaki yeri konusundaki belirsizlik ortadan kalkmadı. Zira bu yasa ve talimatnameyle, tıpkı 1921 yılındaki kanun tasarısında olduğu gibi, umumi müfettişlere icrai bir takım yetkiler verildi ve birkaç vilayetin birleşmesiyle oluşmuş bir “mıntıkada” vilayetlerüstü bölgesel bir teşkilat ortaya çıktı. Umumi müfettiş, bölgesindeki tüm memurların, hatta valilerin âmiriydi. Yani o bölgedeki idarenin başıydı. 1921 yılındaki görüşmelerde de ifade edildiği gibi bu, pek çok bakımdan bir “Genel Valilik”ti.

Umumi müfettişliklerin idari yapıdaki yeri konusundaki sıkıntı da tam bu noktadaydı. Zira umumi müfettişlikler oluşturulurken vilayetin yönetim

¹⁴⁷³ Bkz., TBMMZC, D.1, c.13, s. 201, 206, 209.

¹⁴⁷⁴ TBMMZC, D.1, c.13, s. 175.

¹⁴⁷⁵ TBMMZC, D.1, c.13, s. 209.

mekanizmasında hiçbir şey değiştirilmemiş, umumi müfettişlik mıntıkları çizilirken de vilayet sınırlarına dokunulmamıştı¹⁴⁷⁶.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulduğu tarihte ülkede vilayetler idaresini düzenleyen temel kanun 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu idi. Bu kanuna göre vilayetlerde “kuvvei icraiyeinin ve her nezaretin vekil ve mümessili” valiydi. Vilayetteki tüm idari işlerin denetimi, asayiş ve emniyetin sağlanması sorumluluğu valilere verilmişti¹⁴⁷⁷. Ayrıca vilayetler; 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunundaki ve 1924 Anayasası’ndaki hükümler doğrultusunda, ülkenin mülkî taksimatında en büyük “cüz’ü tam” olmaya devam ediyordu¹⁴⁷⁸. Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulduktan yaklaşık iki yıl sonra, 1929 yılında, kabul edilen Vilayet İdaresi Kanununda da gerek ülkenin mülkî taksimatındaki ve gerekse vilayetin yönetim mekanizmasındaki bu işleyiş devam ettirildi¹⁴⁷⁹.

Bu durumda Umumi Müfettişlik Teşkilatına, tam anlamıyla, Bölge Valiliği demek mümkün değildi. Vilayetin varlığını sürdürmesi, müfettişliğin görev alanı (mıntıkası) ile vilayet arasındaki ilişkilerin açık bir şekilde düzenlenmemiş olması, yazışmaların vilayet ile merkez arasında doğrudan yapılabilmesi gibi noktalar, umumi müfettişlikte, Bölge Valiliği unsurlarının bulunmadığını göstermekteydi¹⁴⁸⁰.

Hal böyle olunca vilayet idaresinde, bir takım idari karışıklıkların çıkması da kaçınılmazdı. Zira bir yandan müfettişlik mıntikasındaki vilayetlerde; valilerin de âmiri sıfatıyla bir umumi müfettiş; diğer yandan bu mıntıkaya dahil her vilayette, doğrudan Dahiliye Vekaletine bağlı olan ve Vekaletlerle doğrudan yazışma yapma yetkisi bulunan bir vali görev yapıyordu. Ayrıca bir yandan vilayetler, ülkenin mülki taksimatında en temel idari bölüm olarak kabul edilmeye devam edilirken, diğer yandan birkaç vilayetin birleşmesiyle oluşmuş ve bu vilayetlerin ortak işlerini yürütmekle sorumlu bölgesel bir teşkilat vardı. Ancak bu teşkilatın görev alanı, idari taksimatta; vilayetlerin üzerinde ve vilayetlerin bağlı oldukları mülkî bir daire, bir bölge, olarak kabul edilmiyordu.

¹⁴⁷⁶ Mustafa Tosun, *Türkiye’de Valilik Sistemi*, Ankara: TODAİ Yayınları, 1970, s. 16.

¹⁴⁷⁷ “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”, Madde: 20, 21, 22. *Düstur*, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.5, s. 191.

¹⁴⁷⁸ “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat”, Madde: 1. *Düstur*, tertib-i sanî (ikinci tertip), c.5, s. 187. 1924 TEK, Madde: 89. *Düstur*, üçüncü tertip, c.5, s. 584.

¹⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., “1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu”, *Düstur*, üçüncü tertip, c.10, s. 843, 858.

¹⁴⁸⁰ Tosun, a.g.e., s. 17.

Umumi Müfettişlik Teşkilatının idari yapıdaki yerini açıklığa kavuşturabilmek için iki farklı yol vardı.

Birinci yol; birbirleriyle coğrafi, iktisadi ve içtimai ilişkileri olan vilayetleri birleştirerek geniş vilayetler oluşturmaktı. Böylece, ülkedeki küçük vilayetlerin yarattığı sıkıntı çözülebilecek, bunları bir araya getirecek bölgesel teşkilata duyulan gereksinim ortadan kalkacak; umumi müfettişlikler ya sadece merkezi denetimi yakından icra etmekle görevli denetçiler olma niteliği alacak ya da kaldırılacaklardı. Zaten umumi müfettişliklerin ilk kurulduğu tarihte, Cumhuriyet yöneticilerinin düşüncesi de buydu. Bu nedenle de umumi müfettişlikler, mülki taksimatta gereken değişiklikler yapıncaya kadar görev yapacak geçici teşkilatlar olarak kurulmuşlardı. Ancak geniş vilayetler kurmak düşüncesi, çeşitli nedenlerle, uygulamaya konulamadı ve böylece umumi müfettişlikler Türkiye'nin idari yapısında giderek kalıcı teşkilatlar haline geldi¹⁴⁸¹. Öyleyse; Umumi Müfettişlik Teşkilatının idari yapıdaki yerini netleştirebilmek için, farklı bir yola gidilmesi gerekiyordu.

Bu konuda izlenecek ikinci yol; müfettişlik mıntukalarını mülkî taksimat içerisinde en büyük "cüz'ü tam", umumi müfettişleri de valilerin bağlı oldukları bir üst makam olarak kabul etmek, yetkilerini bu doğrultuda düzenlemektir. Böylece, umumi müfettişlik mıntukaları birer bölge, müfettişler de bölge valisi niteliği kazanabilecek ve umumi müfettişliklerin Türk idare sistemindeki yeri konusundaki sıkıntılar çözülebilecekti.

Bu düşünce zaman zaman gündeme getirildi. Örneğin 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün, Doğu Seyahati sonrasında, kaleme aldığı raporda, umumi müfettişlere birer bölge valisi niteliği kazandırılmasını istedi¹⁴⁸². 1936 yılında toplanan Umumi Müfettişler Konferansı'nda da bu konu ele alındı. Konferans sonunda I., II. ve III. Umumi Müfettişlerce ortak olarak imzalanan yazıda; umumi müfettişliklerin yetkilerinin ve idari durumlarının muğlak olduğu, bu nedenle müfettişlerin kendilerinden beklenen görevleri, layıkıyla yerine getirebilmelerinin mümkün olmadığı dile getirildi. Ortak yazıda; yetkilerinin kesin bir şekilde belirlenmesi ve memuriyet

¹⁴⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., bu tezin "Umumi Müfettişliklerin Yaygınlaştırılması" başlığı, s. 124-133.

¹⁴⁸² "İsmet İnönü'nün Şark Raporu", Serap Yeşiltuna, a.g.e., 385-386.

unvanlarının da “umumi valiliğe” dönüştürülmesi istendi¹⁴⁸³. Her ne kadar bu doğrultuda adımlar atılmadıysa da konu gündemde kalmaya devam etti. Örneğin 24 Mart 1939 tarihli “Tan” ve “Vatan” gazeteleri “Umumi Müfettişlikler Lağvedilecek, Yerine 7 Umumi Valilik İhdas Edilecektir” başlığıyla şu haberi verdi:

“Hususi surette aldığımız malumata nazaran Dahiliye vekaleti mülki teşkilatımızı alakadar eden mühim bir kanun projesi hazırlamaktadır. Proje esaslarına göre, halen –merkezleri Erzurum, Erzincan, Edirne ve Diyarbakır olan- dört umumi müfettişlik lağvolunacak; bunların yerine valii umumilikler ihdas edilecektir. Bu umumi valilikler arasında İstanbul, İzmir, Ankara, Erzurum, Adana, Samsun ve Elazığ’ın bulunacağı söylenmektedir. Hazırlanan kanun layihasının yeni Meclisin bu içtima devresinde müzakere edilerek tatbika geçilmesi kuvvetle muhtemeldir”¹⁴⁸⁴.

Bu haberin yayınlanmasından iki gün sonra ise Dahiliye Vekaleti müsteşarı Vehbi Demirel, Cumhuriyet Gazetesine verdiği demeçte, umumi müfettişliklerin kaldırılacağı haberlerinin doğru olmadığını açıkladı. Ancak müsteşar, Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlandığı söylenen kanun tasarısı ve “valii umumilikler” kurulması düşünüldüğü düşünülmediği ile ilgili bir açıklama yapmadı¹⁴⁸⁵.

Ülkenin mülki taksimatının değiştirilip değiştirilmeyeceği, umumi müfettişliklerin idari yapıdaki yerinin kesin bir şekilde belirlenip belirlenmeyeceği konuları ilerleyen tarihlerde de tartışılmaya devam edildi. Nitekim 17 Haziran 1941 tarihinde toplanan CHP Grubunda İçişleri Bakanı Faik Öztrak’a “umumi müfettişliklerin devamı, ilgası veya taaddüdü hususunda ne fikir beslemekte olduğuna ve Türkiye’nin bir çok (küçük) vilayetlere ayrılarak devam edegelen bugünkü idaresi yerine -hususî idareler hukuk ve vazifeleri baki kalmak üzere- yeni bir teşekkül¹⁴⁸⁶ lüzumuna kanaat bulunup bulunmadığına dair bir sual takrirı” verildi. Takririn okunmasından sonra kürsiye gelen Öztrak ise, yaptığı açıklamada; hükümetin uzun zamandan beri bu konular üzerinde çalıştığını ancak şimdilik bu tür değişiklikler yapmayı düşünmediklerini söylemekle yetindi¹⁴⁸⁷.

Gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyet yöneticileri, tıpkı geniş vilayetler sistemine olduğu gibi, bölge valiliği sistemine geçiş konusunda pek de istekli

¹⁴⁸³ “Umumi Müfettişler Toplantısına Aid Raporun Hülasası”, BCA, BMGMK, FK: 030.10.0.0, Y.No: 68.452.4, Tarih: 24.08.1937, s. 1-2.

¹⁴⁸⁴ Tan, 24 Mart 1939, S. 1308, s. 1. Vatan, 24 Mart 1939, S. 7614, s. 1.

¹⁴⁸⁵ Cumhuriyet, 26 Mart 1939, S. 5339, s. 1, 5.

¹⁴⁸⁶ Burada kastedilen yeni teşekkül, bölge valiliği olsa gerektir.

¹⁴⁸⁷ Cumhuriyet, 18 Haziran 1941, S. 6056, s. 1, 5. Akşam, 18 Haziran 1941, S. 8138, s. 2. Ulus, 18 Haziran 1941, s. 1.

değillerdi. Bu nedenle de umumi müfettişlere bölge valisi niteliği kazandıracak düzenlemeler hiçbir zaman yaşama geçirilmedi¹⁴⁸⁸. Bu düzenlemeler yapılmayınca, müfettişlik mıntıkasında idari işler konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanması kaçınılmazdı, nitekim öyle de oldu. Müfettişler zaman zaman görev bölgelerindeki valilerle, zaman zaman çeşitli bakanlıklarla türlü sorunlar yaşadılar. Ayrıca vilayetin idaresinden sorumlu bir vali varken umumi müfettişlik gibi bir kuruma gerek olmadığı, bunun idare ile ilgili işleri uzatmaktan başka bir işe yaramadığı ve teşkilata boşa masraf edildiği eleştirileri de Meclis oturumlarına taşındı. Örneğin 20 Aralık 1945 tarihli bir Meclis oturumunda Sinob milletvekili Hulusi Oruçoğlu konuyla ilgili şöyle dedi:

“Bir zamanlar Genel Müfettişliklerin lağvı mevzubahisti...Bu teşkilat devam edecek midir? Mühassıs teknik komisyonların hepsi Bakanlıklardadır. İdari işlerin mesuliyeti Valilerin omuzlarındadır. Bunlara (umumi müfettişlere M.B) ne kaldı? Yalnız bütçemize yükü...”¹⁴⁸⁹

Aynı görüşmede İçişleri Bakanı Hilmi Uran, umumi müfettişliklerin ülke için yararlı bir teşkilat olduğunu ve kaldırılmalarına gerek olmadığını söylemişse¹⁴⁹⁰ de Türkiye'nin idari teşkilatında değişiklik yapılması ve umumi müfettişliklerin kaldırılması konuları gündemde kalmaya devam etti. Yaşanan tüm bu sıkıntılara rağmen, müfettişliklerin idari yapıdaki yerini netleştirecek ve teşkilatın idari sistemde kalıcı kurumlar olmasının önünü açacak yasal düzenlemeler yapılmaması, Umumi Müfettişlik Teşkilatının kaldırılmasına yol açan en önemli nedenlerden biri oldu.

¹⁴⁸⁸ Türkiye'nin idari yapısının ve mülkî taksimatının ne şekilde düzenlenmesi gerektiği konusu bu tezin kapsamı dışındadır. Ancak belirtmek isteriz ki; Türkiye'de bu alanda yaşanan sıkıntılar halen geçerliliğini sürdürmektedir. Örneğin Kamu Yönetimi alanının önemli isimlerinden olan Kurthan Fişek şöyle demektedir: “Dünyadaki gelişmelere ve özellikle de Batı Avrupa'daki ülkelere bakıldığında mülkiyetin temerküzüne ve mülkiyet yapısına paralel olarak, illerin azaltılması veya en azından birkaç ili koordine edecek o illerin üstünde ve o bölge merkezinde faaliyet gösteren bölge valiliğine gidildiği görülürken, Türkiye'de gelişme bunun tam tersi istikamette olmuş, sorun iktisadi boyutu ile değil sürekli asayiş sorunu olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu yüzden siyasi kaygılarla illerin ve ilçelerin sayısı sürekli arttırılmıştır... Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Türkiye kaynaklarını küçük ve dağınık mahalli birimlerce özerk ya da özgür olarak kullanamayacak kadar kıt kaynakları olan bir ülkedir. Bu bakımdan Türkiye'nin rasyonel olarak kullanmaya muhtaç kaynaklarının minik-minik birimlere aktarılması çok ciddi kaynak israfına ve sorunlara yol açmaktadır ve açacaktır. İşte bölgesel yapılanmanın gereği buradan kaynaklanmaktadır.” Kurthan Fişek, “Türkiye'de Mülkî İdare Âmirliği”, *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Editör: Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman, Ankara: Yargı Yayınları, 2003, s. 148, 149.

¹⁴⁸⁹ TBMMZC, D. 7, c. 20, Ankara: TBMM Matbaası, 1946, s. 245.

¹⁴⁹⁰ TBMMZC, D. 7, c. 20, s. 252.

2. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KALDIRILMASI

2.1. Teşkilatın Kaldırılmasından Önceki Gelişmeler

1940'ların ikinci yarısına gelindiğinde, Türkiye'de, gerek siyasi alanda ve gerekse idari alanda önemli gelişmeler yaşandı.

Siyasal alanda yaşanan en önemli gelişme, 1945 yılında Türkiye'nin Çok Partili Yaşama geçmesiydi.

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'de çeşitli nedenlerle tek parti rejiminin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel uygulamalarından sıkıntı duyan geniş bir "huzursuzlar cephesi" belirdi¹⁴⁹¹. Bu cephe; "çok partili rejimi, hürriyetin teminatı addeden ülkelerin Birleşmiş Milletler Camiasını kurmak üzere çalıştıkları sırada", Türkiye'de uzun zamandan beri iktidarda bulunan CHP'ye karşı bir muhalif kitle oluşturmaya başladı¹⁴⁹². Bu durum Çok Partili yaşama geçiş için iç şartların olgunlaştığını gösteriyordu. Ayrıca savaşın demokrasi cephesinin galibiyetiyle sonuçlanması ve SSCB'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü üzerindeki tehditleri Türkiye'yi bu cepheye yakınlaştırmıştı. Dolayısıyla, demokrasi cephesinin siyasi rejimi olan, çok partili demokrasiyi benimsemek için dış şartlar da olgunlaşmıştı¹⁴⁹³. Bu tarihlerde, Devlet Başkanı İsmet İnönü de, bir muhalefet partisinin kurulmasını destekleyici açıklamalar yapıyor, muhalif bir hareketin doğuşunu cesaretlendiriyordu¹⁴⁹⁴. İşte böyle bir ortam içerisinde, 18 Temmuz 1945'de, Nuri Demirağ'ın liderliğinde Milli Kalkınma Partisi kurularak Türkiye Cumhuriyeti'nde "üçüncü kez" Çok Partili Rejime geçildi. Milli Kalkınma Partisinin kurulmasından kısa bir süre sonra, 7 Ocak 1946'da da; Türk Siyasi Tarihinde derin izler bırakacak olan, Demokrat Parti kuruldu. Partinin kurucuları, CHP içinde uzun yıllar siyaset yapmış olan; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan gibi, önemli kişilerdi. Demokrat Partinin kuruluşundan sonra da pek çok yeni parti kurularak Türk

¹⁴⁹¹ Timur, a.g.e., s. 337.

¹⁴⁹² Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), s. 647.

¹⁴⁹³ Timur, a.g.e., s. 337.

¹⁴⁹⁴ Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s. 163.

Siyasal Yaşamına girdi¹⁴⁹⁵. Böylece Türkiye, uzun yıllar sonra, tek partili Cumhuriyet'ten, çok partili Cumhuriyet'e, "yumuşak ve sarsıntısız" bir geçiş yaptı¹⁴⁹⁶.

Bu tarihlerde Türkiye'nin idari yaşamında ise; küçük vilayet sisteminin yarattığı sıkıntılar halen devam etmekte; bu sıkıntıların üstesinden gelebilmek amacıyla uygulamaya konulmuş olan Umumi Müfettişlik Teşkilatının varlığı da sorgulanmaktaydı. Bu nedenle, Türkiye'nin idari gündeminde; ülkedeki mülki taksimatın yeniden ve umumi müfettişliklere gereksinim duyulmayacak şekilde düzenlenmesi, daha sonra ise umumi müfettişliklerin; sadece merkezi denetim görevini yerine getirecek teşkilatlar haline getirilmesi ya da kaldırılması görüşü ile umumi müfettişliklerin yetkilerinin arttırılması ve bunlara genel valilik niteliği kazandırılması görüşü tam bir çarpışma halindeydi¹⁴⁹⁷.

İçişleri Bakanlığı, 1946 yılında, Türkiye'deki vilayet idaresi teşkilatını yeniden yapılandırmak ve yaşanan sıkıntıları çözebilmek amacıyla çalışmalara başladı. Bakanlık bir yandan yeni bir vilayet idaresi kanunu hazırlarken, diğer yandan da ülkedeki mevcut mülki amirlerin konu hakkındaki görüşlerini almak amacıyla bir anket düzenledi.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ankette toplam beş soru vardı ve bu sorular Bakanlığın; Türkiye'nin idari yapısında köklü değişiklikler yapmak amacıyla olduğunu göstermekteydi. Ankette, Belediyelerin görev ve yetkileri, tüzel kişiliğe sahip bir mülki kademe olarak Nahiye teşkilatının kurulması gibi konularda da sorular sorulmakla birlikte, asıl olarak öğrenilmek istenen; mülki idare amirlerinin, Türkiye'deki vilayet idarelerinin düzenlenmesi konusundaki düşünceleriydi. Ankette, idarecilere; ülkedeki mülki taksimatın değiştirilerek büyük iller kurulması ve valilerin

¹⁴⁹⁵ 1946 yılı içinde Türkiye'de; Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma ve Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi gibi onlarca parti kuruldu. Bu partiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, s. 693-710.

¹⁴⁹⁶ Taner Timur, bu geçişin "yumuşak ve sarsıntısız" gerçekleşmesinin nedenini şöyle açıklamaktadır: *"Türkiye'deki tek parti modeli, faşist modellerden farklı olarak, sürekli değil geçici; faşist ve komünist tek partili düzenlerden farklı olarak da totaliter değil otoriter nitelikteydi, bir vesayet partisi modeliydi. Aydınlanma düşüncesi, ulusal, demokratik egemenliğe dayalı Cumhuriyet ilkesi ve çok partililik denemeleri (1924, 1930), Devrimi, demokrasiye tamamlamak hedefini sürekli gündemde tutmuştu. Kemalist Devrimin ekonomik, toplumsal ve kültürel katkıları –özellikle laiklik ilkesi- çok partili düzene geçişin ön koşullarını da kısmen hazırlamıştı. Bu bakımdan, (Türkiye'deki) tek parti yönetiminin çok partililiğe çevrilmesi doğasına aykırı değil kendine çizdiği siyasal perspektife uygundu. Geçiş olayının yumuşak ve sarsıntısız gerçekleşmesinin yapısal nedeni budur."* Timur, a.g.e., s. 338.

¹⁴⁹⁷ Özmen, "a.g.m.", **İdare**, Yıl: 18, S.184, s. 237.

yetkilerinin genişletilmesini mi yoksa küçük illerin aynen korunarak bu iller arasındaki ortak bir takım işleri görmek üzere “bölge birlikleri” kurulmasını mı tercih ettikleri soruldu. Zira yaşanan sıkıntıların ve yapılan tartışmaların temelinde bu noktalar yatmaktaydı. Bu sorulara verilecek cevaplar, umumi müfettişliklerin geleceğini doğrudan ilgilendirmekteydi. Ancak ankete katılan idareciler, sorunun çözümü noktasında, ortak bir paydada buluşamadılar. Örneğin Antalya Valisi Halûk Pepeyi’ye göre, Türkiye’deki küçük vilayet sistemi aynen devam etmeli hatta 63 olan il sayısı 74’e çıkarılmalı; bu değişikliğin ardından da *“büyük iller sisteminden intizar olunan (beklenen) muhassanatı (faydaları) küçük iller sisteminin tatbiki suretile istihsal etmek (sağlamak) için”* “genel müfettişlikler” sayısı 12’ye çıkarılmalı ve genel müfettişlere denetleme yetkisinden başka genel idareye ait belirli bazı icrai görevler verilmeli ve yetkileri genişletilmeliydi¹⁴⁹⁸. Trakya Umumi Müfettişi Abidin Özmen’e göre ise; küçük vilayet sistemi yararlı değildi, bazı küçük iller kaldırılarak büyük iller kurulmalı, Türkiye’deki il sayısı 18-22 olarak belirlenmeliydi. Ayrıca kurulacak geniş illerin valilerine daha fazla yetki verilmeliydi. Böylece “Genel Valilik” ya da “Genel Müfettişlik” gibi bir kuruma da gereksinim kalmayacaktı¹⁴⁹⁹.

Bu anketin yapıldığı tarihlerde, umumi müfettişlikler konusu, Basının ve Meclisin gündemine de yansdı. Nitekim 25 Ekim 1946 tarihli gazetelerde “umumi müfettişlikler kaldırılacak” başlığıyla çeşitli haberler yer aldı. Bu haberlerde şöyle deniliyordu:

*“Hükümetçe İkinci ve Dördüncü Genel Müfettişliklerin yakında kaldırılmasına karar verildiği haber alınmıştır. Bir müddet sonra Birinci ve Üçüncü Genel Müfettişliklerin de kaldırılarak bütün memleketin Mıntika Genel Müfettişliklerine ayrılması düşünülmektedir. Üzerinde çalışılan projeye göre, icra salahiyeti bulunmayan, bu Mıntika Genel Müfettişliklerin ellerinde her Vekaleti temsil eden müfettişler bulunacaktır. Genel Müfettiş ve müfettişlerin vazifeleri, vilayetlerin muamelelerini teftiş ve murakabe etmek olacaktır”*¹⁵⁰⁰.

Gazetelere yansıyan bu haberden bir ay kadar sonra, 25 Kasım 1946’da, CHP Antalya milletvekili Rasih Kaplan, Meclise, Bölge Genel Müfettişlikleri Kurulmasına

¹⁴⁹⁸ Halûk Pepeyi, “İdare Teşkilatımız Hakkındaki Anket Münasebetiyle”, *İdare*, Yıl: 17, S. 180, Mayıs-Haziran 1946, s. 118.

¹⁴⁹⁹ Abidin Özmen, “İdare Teşkilatımız (Bir Anket Münasebetiyle)”, *İdare*, Yıl: 17, S. 181, Haziran-Temmuz 1946, s. 176-178.

¹⁵⁰⁰ *Vatan*, 25 Ekim 1946, S. 1944, s. 1. *Akşam*, 25 Ekim 1946, S. 10066, s. 2.

Dair bir kanun teklifi sundu¹⁵⁰¹. Teklifin gerekçesinde; 800 bin kilometrekareye yakın genişlikte olan Türkiye'nin 63 ile ayrılmış olduğundan bahsedilerek, bunların doğrudan merkezden "teftiş ve murakabesi"ndeki güçlükler anlatılmakta ve şöyle denilmekteydi:

"Yakın ve sürekli bir teftişin lüzumu ve önemi bir tartışma konusu yapılamayacak kadar açık ve herkesçe bilinen bir hakikattir. İdare cihazının iyi işlemesi, halkın dilek ve şikayetlerinin yerinde ve zamanında dinlenerek neticelendirilmesi, yakın bir teftiş cihazının kurulması ile mümkündür. Gerçi 1164 Sayılı kanunla, bilhassa hudud bölgelerinde dört Genel Müfettişlik kurulmuş ve hususi hükümlerle bazı salâhiyetler verilmiştir. Fakat bunlar ülkeye şamil bir kuruluş haline getirilmemiştir"

Gerekçede; "icrai salâhiyetleri haiz olan" bu umumi müfettişliklerden farklı ve bunların mıntıkaları dışındaki yerlerde; yalnız teftiş, tetkik ve tahkik işleriyle uğraşmak üzere Bölge Genel Müfettişlikleri kurulmasındaki yararlar açıklanmaktaydı. Rasih Kaplan, bunun için 1164 Sayılı Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanunun 1. ve 3. maddelerine birer fıkra eklenerek Bölge Genel Müfettişlikleri kurabilmek için hükümete yetki verilmesini istemekteydi¹⁵⁰².

Gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde, icrai yetkileri olan umumi müfettişlikler uygulamasından vazgeçmek ve sadece denetim görevini yerine getirecek, sadece bu alanda yetkileri olacak umumi müfettişlikler kurmak düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştı. Nitekim 1947 yılına girildiğinde bu doğrultuda önemli bir adım atıldı ve İçişleri Bakanlığı, anketin dönütlerini aldıktan kısa bir süre sonra, "idare mekanizmasını ilgilendiren çeşitli konuları görüşmek üzere 20 Ocak'ta Ankara'da valiler ve bir kısım belediye başkanlarının iştirak edecekleri büyük bir kongre" toplamaya karar verdi¹⁵⁰³.

I. İdareciler Kongresi olarak adlandırılan ve 10 gün kadar devam edeceği düşünülen kongrede; görüşülecek konuların başında Vilayet İdaresi Kanunu Projesi gelmekteydi¹⁵⁰⁴. Kararlaştırıldığı üzere 20 Ocak 1947'de Ankara'da Polis Enstitüsünde

¹⁵⁰¹ "Genel Müfettişlik Teşkiline Dair 1164 Sayılı Kanuna ek Kanun Teklifi", TBMM, Tutanak Dergisi, D.8, c. 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1947, s. 126.

¹⁵⁰² Cumhuriyet, 28 Kasım 1946, S. 8002, s. 1, 3.

¹⁵⁰³ Cumhuriyet, 31 Aralık 1946, S. 8035, s. 1.

¹⁵⁰⁴ Akşam, 19 Ocak 1947, S. 10149, s. 2.

toplanan¹⁵⁰⁵ Kongrenin açılış konuşmasını yapan Başbakan Recep Peker de “Arkadaşlarım bilirsiniz, öteden beri tanıdığımız ismiyle İdarei Umumiyei Vilayat Kanunu dediğimiz kanunun bünyesi Devletin umumi hayatını ilgilendirecek esasları içine alır. Bu kanun hükümleri itibariyle eskidir... Yeni hükümetin sizlere sunduğu tasarılar arasında en önemli bir iş olarak illerin genel idaresi işini nizamlarken bu fikirler esaslı bir şey olarak tesbit edilmelidir¹⁵⁰⁶.” sözleriyle bu konunun önemine vurgu yaptı.

Hükümet, Kongreye, “İller İdaresi Kanun Tasarısı” adıyla, vilayet idarelerini ve valilerin yetkilerini yeniden düzenleyen bir tasarı sundu. Tasarıda hakim olan düşünce valilerin yetkilerinin genişletilmesiydi. Bu düşünce, tasarının gerekçesinde; “Anayasa illerin işlerinin yetki genişliği esasına göre idare olunacağını belirtmiş bulunmasına göre... bu esasın yürürlüğünü korumak ve tatbikatını yapmak için; il, ilçe ve bucaklardaki idare amirlerinin görev ve yetkilerinin düzenlenmesi, kuvvetlendirilmesi, muhtelif özel kanunlarla alınmış veya ahengi bozulmuş görev ve yetkilerin iadesi, il genel idaresini düzenleyen hükümlerin yeni baştan gözden geçirilmesi gerekmiş ve tasarı bu amaçlara ulaşmak maksadile hazırlanmıştır¹⁵⁰⁷.” cümleleriyle ifade edilmişti.

Tasarı, kongrede oluşturulan komisyonlarda ve kongrenin genel kurulunda görüşülüp tartışıldıktan sonra, kabul edildi¹⁵⁰⁸. Tasarının kabulüyle, son sözü TBMM’nin söyleyecek olmasıyla birlikte, valilerin yetkilerini genişletilmesi yolunda önemli bir adım atılmış oldu¹⁵⁰⁹.

¹⁵⁰⁵ Akşam, 20 Ocak 1947, S. 10150, s. 1. Kongreye; 4 Genel Müfettiş, 25 Vali, 8 Mülkiye Müfettişi, 2 Vali Yardımcısı, 18 Kaymakam, 2 Emniyet Müdürü, 23 Belediye Başkanı, 2 Belediye Başkan Yardımcısı, 26 Genel Meclis Üyesi, Danıştay Başkanı ve Danıştayın tüm üyeleri, idare hukuku profesörleri ve bütün Bakanlıkların uzman heyetleri katılmıştı. İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), Ankara: Akın Matbaası, 1947, s. 432.

¹⁵⁰⁶ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), Ankara: Akın Matbaası, 1947, s. 3.

¹⁵⁰⁷ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 390- 391.

¹⁵⁰⁸ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 481.

¹⁵⁰⁹ Kongrenin çalışma yöntemi şu şeklideydi. Hükümetten gelen çeşitli tasarılar, oluşturulan çeşitli komisyonlarda inceleniyor, komisyonlar inceledikleri tasarılar hakkında rapor yazarak Kongre genel kuruluna sunuyordu. Daha sonra genel oturumlarda bu tasarılar görüşülüyor, zaman zaman çeşitli değişiklik teklifleri yapılıyor ve en sonunda da oylamaya sunuluyordu. Kongrenin tasarıları yasalaştırma açısından bir yetkisi yoktu dolayısıyla bir tasarıyı kongrece kabul edilmesi, tasarının önce incelenmesi için Danıştay’a ardından da Bakanlar Kuruluna sunulması kabul edilmiş olması anlamına geliyordu. Danıştay’da incelenen tasarı, Bakanlar Kurulu’nda kabul görürse, TBMM’ye sunulabilir ve orada da kabul edilirse yürürlüğe girebilirdi. İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 478

İdareciler kongresinde görüşülen önemli konulardan bir diğeri de mülki taksimatın yeniden belirlenmesiydi. Kongrede oluşturulan Komisyonlar; küçük vilayet sisteminden vazgeçilerek büyük iller kurulması düşüncesini ele aldılar ve konu hakkında uzun müzakereler yaptılar¹⁵¹⁰. Hatta konu basına da yansıdı. Nitekim 23 Ocak 1946 tarihli “Vatan” Gazetesi, “Vilayetler Adedinin 63’ten 25’e İndirileceği” haberini verdi¹⁵¹¹.

Türkiye’deki il sayılarının azaltılarak büyük iller kurulması ve bu büyük illerde görev yapacak valilere geniş yetkiler verilmesi, küçük il sisteminden kaynaklanan sıkıntıları ortadan kaldıracak bir uygulamaydı¹⁵¹². Ancak ülkede geniş iller kurulması görüşü Kongre tarafından benimsenmedi¹⁵¹³ ve hükümetin bu konuda Kongreye sunduğu Kanun Tasarısı reddedildi¹⁵¹⁴. Dolayısıyla Umumi Müfettişlik Teşkilatı gibi, iller üzerinde görev yapacak bir koordinatör kuruma gereksinim de ortadan kaldırılamadı.

Nitekim I. İdareciler Kongresine sunulan; “İller Teşkilatında Yapılacak Değişiklikler Hakkında Mülki Taksimat ve İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu Komisyonu Raporu”nda bu konuya ayrıntılı olarak yer verildi. Raporda öncelikle Türkiye’de mülki taksimat alanında; “1. Bugünkü sınırları olduğu gibi aynen muhafaza etmek 2. Birkaç ili birleştirerek yeni saha ve nüfuslu iller teşkil etmek 3. Mevcut illeri muhafaza etmekle beraber bunlar üstünde merkezi murakabenin yakından ve müessir olacak şekilde birkaç ilden ibaret bölgeler kurarak Genel Müfettişler ihdas etmek”

¹⁵¹⁰ İçişleri Bakanlığı, *Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947)*, s. 475

¹⁵¹¹ Haber şöyleydi: “İdareciler Kongresi komisyonları, çalışmalarına devam etmektedir. Bu çalışmalar daha bir hafta devam edecektir. Kıvvetli rivayetlere göre vilayetler adedinin 63’ten 25’e kadar indirileceğinden bahsedilmektedir. Valilere geniş salâhiyetler verilecek, bu salâhiyetler mucibince Valilerin diğer vekalet memurlarını da kontrol ve idare etmeleri ve hatta direktif vermelerinin kabil olacağı mevzubahistir. Alınacak kati kararlar bu ayın sonunda belli olacaktır” *Vatan*, 23 Ocak 1947, S. 2031, s. 1.

¹⁵¹² Ayrıntı için bkz., bu tezin, “Umumi Müfettişlik Teşkilatının Kuruluşundan Önceki Gelişmeler” ve “İdari Yapıdaki Yerinin Belirlenememesi” başlıkları.

¹⁵¹³ Demokrat Parti, ülkede geniş iller kurulmasına da Valilere geniş yetkiler verilmesine de şiddetle karşı çıktı. Bu tarihlerde Basına yansıyan makalelerinde; idarecilere daha geniş yetkiler verilmesinin ve geniş iller kurulmasının nedeninin muhalefeti “boğmak” olduğu ileri sürülmekteydi. DP’lilere göre Valiler sıkı bir şekilde merkeze bağlı olacaklarından yetkileri ve yetkilerini kullanacakları coğrafi alan genişletilmiş bir Vali iktidar partisinin muhalif siyasi hareketleri bastırmak, gelişimini engellemek için kullanacağı daha etkili araçlar haline geleceklerdi. DP’lilere göre I. İdareciler Kongresinin toplanmasının asıl amacı da zaten buydu. Bu konuda DP’lilerin görüşlerini yansıtan makaleler için bkz., Adnan Menderes, “İdareciler Kongresinin Asıl Manası”, *Vatan*, 25 Ocak 1947, S. 2033, s. 1, 3. Mümtaz Faik Yenilik, “Halk Partisinin Ebedi İktidarı”, *Vatan*, 26 Ocak 1947, S. 2034, s. 1, 3. Fuad Köprülü, “Hükümet Nereye Gidiyor?”, *Vatan*, 25 Ocak 1947, S. 2033, s. 1, 4.

¹⁵¹⁴ Necmi Osten, “İdareciler Kongresi ve Bir Zihniyet”, *Ulus*, 1 Mart 1947, s. 2.

olmak üzere üç farklı düşünce olduğu ve bu düşüncelerin her biri üzerinde komisyonlarda uzun görüşmeler yapıldığı belirtildi. Rapora göre; Mevcut illerin *“birçoklarının sahalarının darlığı ve nüfuslarının azlığı, gelir kaynaklarının kifayetsizliği dolayısıyla tabii akışa kendini uyduramadığı görül(mekteydi). Şu halde mevcut 63 ilin olduğu gibi kalmasında yurt için bir faide (yoktu)”* Ancak; bu küçük ve kaynaklar açısından yetersiz illeri ilçe derecesine indirip, vilayet olmak için gereken şartları taşıyanları olduğu gibi bırakmak ya da bu küçük iller üstünde Genel Valilik unvanıyla yeni bir idari kademe oluşturmak da uygun değildi. En rasyonel çözüm; mülki taksimatı yeni baştan düzenleyerek, illeri birbiriyle birleştirmek ve büyük iller kurmaktı. Ancak bunun da çeşitli sakıncaları vardı. Zira bu durumda küçük il merkezlerindeki, hastaneler, yollar ve diğer tesislerin bakımsız kalma olasılığı mevcuttu. Ayrıca o illerin halkı da bu değişikliğe tepki gösterebilirlerdi¹⁵¹⁵.

Tüm bunları göz önüne alan komisyon; *“yurt için şimdilik en faydalı olanı(n) (mevcut küçük illeri olduğu gibi bırakarak M.B); coğrafi ve ekonomik alanda vahdet arzeden illere şamil olmak üzere birlik arzeden işleri koordine edecek, muayyen istikametlere sevkedecek, takip ve tanzim edecek mütehassıs müşavirlerle ve Bakanlık müfettişleriyle takviye edilmiş genel müfettişlikler kurmak”* olduğuna kanaat getirdi¹⁵¹⁶.

Bu düşünce çerçevesinde I. İdareciler Kongresine, Türkiye’yi 14 Müfettişlik Mintikasına ayıran bir kanun tasarısı sunuldu. “25 Haziran 1927 Tarih ve 1164 Numaralı Umumi Müfettişlik Hakkındaki Kanuna Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı” adını taşıyan tasarının gerekçesinde şöyle denilmektedir:

“Türkiye idare bakımından bugün 63 il’e bölünmüş bulunmakta ve Anayasamızın 91’inci maddesi uyarınca da yetki genişliği ve görev ayırımı esaslarına göre idare olunmaktadır. 800.000 kilometrekareye yaklaşan geniş bir sahayı kaplıyan ve gerek genel idare ve gerek mahalli idare bakımından ibraz ve ihraz olunan faaliyetleri büyük bir yekûn tutan bu 63 ilin doğrudan doğruya başkentten denetlenmesindeki güçlükler meydandadır. Halbuki sürekli ve yakın bir teftişin lüzum ve önemi bir tartışma konusu yapılamayacak kadar açık ve herkesçe bilinen bir hakikattir. İdare cihazının iyi bir surette işlemesini ve halkın dilek ve şikayetlerinin yerinde ve süratle dinlenip incelenmesini sağlayabilmek idarenin yanbaşıda iyi bir teftiş

¹⁵¹⁵ “İller Teşkilatında Yapılacak Değişiklikler Hakkında Mülki Taksimat ve İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu Komisyonu Raporu”, İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 467-468.

¹⁵¹⁶ “İller Teşkilatında Yapılacak Değişiklikler Hakkında Mülki Taksimat ve İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu Komisyonu Raporu”, İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 469.

cihazının kurulması ile mümkündür. Zaten bütün şikayet ve dileklerin merkeze kadar getirilmesi ve bunların merkezden gönderilecek müfettişlerle soruşturulması bir taraftan merkez dairelerinde işlerin birikmesi ve birbiri üzerine yığılması sonucunu vermekte, diğer taraftan da yapılan müracaatların süratle tetkik ve tahkik olunmasına meydan ve imkan bırakmamaktadır.

Nitekim bu gerçekler daha evvel de layık oldukları dikkat ve ehemmiyetle göz önüne alınmış ve 1164 sayılı kanunla müteaddit illeri ilgilendiren ve bunların müsterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyaçların giderilmesi hususunda o iller üzerinde belli yetkileri haiz olmak üzere genel müfettişler teşkilli için hükümete salahiyet verilmiş bulunmaktadır. Hükümet de bu kanundan almış olduğu bu yetkilere dayanarak muhtelif tarihlerde ve hissolutan çeşitli lüzum ve sebeplerin ilcasıyla (zorlamasıyla) yurdun bilhassa hudut bölgelerinde muhtelif illeri teftiş ve murakabe bölgesi içine alan dört genel müfettişlik kurmuştur¹⁵¹⁷.

Gerekçede; umumi müfettişliklerin gerekli olduğu kabul edilmekle birlikte, müfettişlere “icrai salahiyetler” verilmiş olması eleştirilmekte ve bu durumun idare bakımından bir takım karışıklıklar çıkardığı da belirtilmekteydi. Yeni kurulması teklif edilen umumi müfettişliklerde böyle bir sıkıntının yaşanmaması için bunlara sadece “teftiş, tetkik ve tahkik” yapmaları için gerekli yetkiler verilecekti¹⁵¹⁸.

Kanun tasarısında, kurulması öngörülen umumi müfettişliklere, gereken yasal dayanağın sağlanması için, 1927 yılında çıkarılan “Umumi Müfettişlik Teşkili Hakkındaki 1164 Sayılı Kanun”un birinci ve üçüncü maddelerinde değişiklik yapılması teklif edilmekteydi. Buna göre 1164 Sayılı Kanunun birinci maddesine “*Hükümet münhasıran teftiş, tetkik ve tahkik işleriyle uğraşmak ve mıntıkasındaki bilumum iktisadi teşekkülleri ve yürüyüşlerini denetleyici ve düzenleyici tedbirleri teklif eylemek üzere Bölge Genel Müfettişlikleri teşkiline de yetkilidir.*” fıkrası; üçüncü maddesine ise; “*Yalnız teftiş, tetkik ve tahkik işleriyle uğraşmak üzere kurulacak Bölge Genel Müfettişliklerinin görev ve çalışma usul ve tarzları Bakanlar Kurulunca onanacak yönetmeliklerle belirlenecektir.*” fıkrası eklenecekti.

Aslında kurulması düşünülen Bölge Genel Müfettişlikleri, vilayet idaresi alanında yaşanan sıkıntıları izale edebilecek bir teşkilat değildi. Zira yeni kurulacak müfettişliklerin; ortak işlerin yapılabilmesi için küçük illeri bir araya getirebilecek ve bu işlerin yürütülebilmesi için eşgüdümü sağlayabilecek yetkileri olmayacaktı. Bu durumda, İller Teşkilatında Yapılacak Değişiklikler Hakkında Mülki Taksimat ve İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu Komisyonu Raporu’nda belirtilen; “*coğrafi ve*

¹⁵¹⁷ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 470.

¹⁵¹⁸ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 470.

ekonomik alanda vahdet arzeden illere şamil olmak üzere birlik arzeden işleri koordine edecek, muayyen istikametlere sevkedecek, takip ve tanzim edecek mütehasşıs müşavirlerle ve Bakanlık müfettişleriyle takviye edilmiş genel müfettişlikler kurmak” düşüncesiyle; kurulması teklif edilen Bölge Genel Müfettişlikleri arasında bir uyum söz konusu değildi. Zira kanun tasarısında da açıkça belirtildiği üzere, Bölge Genel Müfettişlikleri sadece teftiş, tetkik ve tahkik işleriyle uğraşacaktı. Gerçi “*mıntıkasındaki bilumum iktisadi teşekkülleri ve yürüyüşlerini denetleyici ve düzenleyici tedbirleri teklif eylemek*” de kurulması öngörülen Bölge Genel Müfettişliklerinin görevleri arasındaydı. Ancak bu görev, mıntıkasındaki illerin ortak işlerini koordine etmek ve bu işlere belirli bir rota çizmek görevinden farklı ve çok daha dar kapsamlı bir görevdi. Gerçi kanun tasarısı, mevcut umumi müfettişlikleri kaldırmayacak, bunların yanı sıra, “teftiş, tetkik ve tahkik” işleriyle ilgilenecek Bölge Genel Müfettişlikleri kurulacaktı. Ancak bu tasarı aslında umumi müfettişliklerin kaldırılacağıının da işaretiydi. Zira kurulması teklif edilen Bölge Genel Müfettişlikleri, eski umumi müfettişliklerin de görev bölgelerini kapsamaktaydı. Tasarıya göre Türkiye 14 Bölge Müfettişliği Mıntıkasına ayrılacaktı¹⁵¹⁹.

Bu tasarı, Kongrede çeşitli yönleriyle tartışıldı. Tasarı hakkında görüş bildiren idarecilerin hepsi, valiliklerin üzerinde bir Genel Valilik Teşkilatına karşı çıktı. Bunun idari kademeleri dörde çıkaracağı ve halkın idare ile ilgili işlerinin uzamasına neden olacağı dile getirildi. Zaten tasarı sahiplerinin de böyle bir düşüncesi yoktu. Nitekim tasarıyı hazırlayan komisyonun üyelerinden olan Ali Rıza Çevik “*Valii Umumilikler ihdası hiç hatırıımızdan geçmedi, mevcut idari kademeleri dörde çıkarmağı hiç düşünmedik...Valilerin uzun yıllardan beri sarsılmış murakabe haklarına ve otoritelerine katiyen tesir yapmamak şartıyla müfettişi umumilikleri kurmağa karar verdik. Müfettişi umumiler (sadece M.B) umumi murakabeyi yapacaklardır.*” sözleriyle bu konuya açıklık getirdi¹⁵²⁰.

I. Genel Müfettiş Avni Doğan da kurulacak yeni umumi müfettişliklerin eskileriyle farkına değinerek, eski umumi müfettişlere verilmiş olan icrai yetkilerin bu yeni umumi müfettişlerde olmayacağını vurguladı. Eski umumi müfettişliklerin bir dönem daha devam edeceğini daha sonra bunların kaldırılacaklarını söyledi. Doğan

¹⁵¹⁹ Bu mıntıkalar için bkz., İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 471-474.

¹⁵²⁰ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 475.

ayrıca; yeni kurulacak umumi müfettişliklerin valiliklerle ilişkilerinin açık olarak belirlenmesi gerektiğini; aksi takdirde yine idarede bir takım karışıklıklar çıkacağını ve valilerle umumi müfettişler arasında bir takım yetki sorunları yaşanacağını dile getirdi¹⁵²¹.

Tasarı Basının gündemine de taşındı. Nitekim 29 Ocak 1947 tarihli “Akşam” Gazetesi’nde; “14 umumi müfettişlik ihdas olunacak” başlığıyla şu habere yer verildi:

“İller teşkilatında yapılacak değişikliğe dair tasarı idareciler kongresinin alakalı komisyonlarınca incelenmiş ve hazırlanan rapora göre yurtda 14 genel müfettişlik teşkilatı kurulması uygun görülmüştür. 63 vilayetin doğrudan doğruya başkentten denetlenmesindeki güçlükler bu suretle ortadan kalkacak, halkın dilek ve şikayetleri yerinde ve süratle incelenecek, idarenin yanbaşında iyi bir teftiş cihazı kurulmuş olacaktır.”¹⁵²²

Tasarı hakkındaki görüşmelerden sonra, bu tasarinın ve tasarıya dair gerekçenin kabulüne karar verildi.

2.2. Teşkilatın İşlevsiz Hale Getirilmesi

I. İdareciler Kongresine sunulan umumi müfettişliklerle ilgili tasarinın kabulünden kısa bir süre sonra, Temmuz 1947’de, merkezi Adana olmak üzere, “5. Genel Müfettişlik” kuruldu. Müfettişliğin “mıntıkası”; İçel, Seyhan (Adana), Hatay, Gaziantep ve Maraş olarak belirlenmişti. Bu mıntika, I. İdareciler Kongresine sunulan kanun tasarısındaki “13. Genel Müfettişlik” bölgesine denk düşmekteydi. Yeni kurulan umumi müfettişlik –yine İdareciler Kongresine sunulan tasarıya uygun olarak- görevli olduğu bölgede sadece denetim görevini yerine getirmek üzere kurulmuştu. 5. Genel Müfettişliğe atanan Nizamettin Ataker; *“Yeni teşkilat daha ziyade teftiş ve murakabe ile meşgul olacaktır...Herhangi bir suiüstimali ve aynı zamanda ihtiyacatı daha yakından*

¹⁵²¹ İçişleri Bakanlığı, Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947), s. 476-477.

¹⁵²² Akşam, 29 Ocak 1947, S. 10159, s. 1, 2.

*görüp, hükümet merkezine esaslı surette bildirmek gayesiyle kurulmuştur. Bu itibarla diğer teşkilatlardan başkadır*¹⁵²³.” sözleriyle bu gerçeği ortaya koydu.

5. Genel Müfettişlik kurulduktan kısa bir süre sonra ise umumi müfettişliklerin kaldırılacağı haberleri basına yansımaya başladı. Nitekim 26 Kasım 1947 tarihli “Vatan” Gazetesi, 1948 yılı bütçesini hazırlayan “Bütçe Encümeni”nin umumi müfettişliklerin kaldırılmasını uygun bulduğunu ve bu doğrultuda karar aldığını haber verdi¹⁵²⁴.

Tüm bu gelişmeler, icrai yetkilere sahip umumi müfettişliklerin kaldırılacağı ve yerine sadece “teftiş, tetkik ve murakabe” işleriyle ilgilenecek farklı nitelikte umumi müfettişlikler kurulacağını gösteriyordu. Ancak süreç bu şekilde işlemedi. Nitekim 1948 yılı Bütçesinin Meclis Genel Kurulunda görüşülmesinden hemen önce, 22 Aralık 1947’de, CHP Antalya milletvekili Rasih Kaplan; Kasım 1946 tarihinde Meclise sunduğu ve halen İçişleri Komisyonunda incelenmekte olan 2/14 esas sayılı “Genel Müfettişlik Teşkiline Dair 1164 Sayılı Kanuna Ek Kanun Teklifi”ni geri çekti¹⁵²⁵. Bu gelişme, “teftiş, tetkik ve tahkik” işleriyle ilgilenmek üzere kurulması tasarlanan “bölge genel müfettişlikleri” uygulamasından vazgeçildiğini ortaya çıkardı.

1948 Bütçesi 26 Aralık 1947’de Meclis Genel Kuruluna sunuldu. “Bütçe komisyonu”, “*bütçede geniş ölçüde tasarruf sağlayabilmek için amme hizmetlerinin ifası bakımından, devamında lüzum ve zaruret görülmeyen teşkilat ve kadroların gözden geçirilmesi*” gerektiğine; bu noktadan hareketle de “*seferberlik müdürlüklerini, bir kısım bölge ticaret teşkilatlarını, yabancı memleketlerde bulunan bazı müşavir ve ataşelikleri ve Umumi Müfettişlikleri*” kaldırmaya karar vermişti¹⁵²⁶. Bu düşünceden

¹⁵²³ Tanin, 18 Ağustos 1947, S. 4453, s. 7. 5. Genel Müfettişliğin kurulmasıyla ilginç bir durum ortaya çıktı. Zira her ne kadar 5. Genel Müfettişliğin sadece denetim ile görevli olacak bir teşkilat olarak kurulduğu açıklansa da bu müfettişliğin görev ve yetkilerini düzenleyen yasa ve talimatname diğer umumi müfettişliklerle aynıydı. Dolayısıyla bir yandan icrai yetkilere sahip umumi müfettişlikleri kaldırmayı düşünürken diğer yandan yeni bir umumi müfettişlik kurmak –kanımızca- çelişkili bir durum oluşturmaktaydı. Yeni kurulan Umumi Müfettişliğin, sadece denetim amacıyla görev yapması isteniyor idiyse, öncelikle Umumi Müfettişlik Yasasının 1. ve 3. maddelerine eklenecek hükümlere dair tasarı TBMM’den geçirilmeli ve 5. Umumi Müfettişlik bu yeni yasa maddelerine göre kurulmalıydı.

¹⁵²⁴ Vatan, 26 Kasım 1947, S. 2333, s. 1.

¹⁵²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), D. 8, c. 8, Ankara: TBMM Matbaası, 1948, s. 112.

¹⁵²⁶ TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 290-291.

hareketle Komisyon, 1948 yılı bütçesinde, umumi müfettişliklerin “L cetveline”¹⁵²⁷ alınarak işlevsizleştirilmesini teklif etmekteydi. Böylece umumi müfettişlikler konusu da bir kez daha Meclis gündemine taşındı.

Umumi müfettişliklerin işlevsiz hale getirilmeleri ile ilgili yazılı bir gerekçe yoktu. Ancak CHP Kastamonu milletvekili Muzaffer Akalın’ın Meclis Genel Kurulunda Bütçe Komisyonu adına yaptığı konuşmada; teşkilatın niçin L cetveline alındığını, daha doğru bir ifadeyle Bütçe Komisyonunun hangi gerekçelerle teşkilatı kaldırmayı teklif ettiğini açıkladı.

Akalın yaptığı konuşmada öncelikle umumi müfettişlik kurulması hakkındaki kanuna atıf yaparak bu teşkilatların; *“müteaddit vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hususunda o vilayetler üzerinde, tayin edilen salahiyetleri haiz, Umumi müfettişlikler teşkiline ve bu ihtiyaçların zail olmasıyla müfettişliklerin ilgasına hükümet(in) mezun”* olduğunu belirtti. Akalın’a göre bu ihtiyaçlar, *“olağanüstü emniyet meseleleri ile ilgili(ydi).”* Bütçe Komisyonu, bu ihtiyaçların devam edip etmediğini incelemiş ve etmediğine kanaat getirerek teşkilatların “L Cetveli”ne alınmasına karar vermişti. Akalın ayrıca; Komisyonun; 5. Genel Müfettişliğin kuruluş gerekçesinin, müfettişlik kanununda belirtilen *“olağanüstü emniyet mülahazalarıyla”* ilgili olmadığına kanaat getirdiğini ve bu müfettişliğin devamını uygun bulmadığını da belirtti¹⁵²⁸.

¹⁵²⁷ Bütçede “L cetveli” yolu ile bazı memuriyet kadrolarının kaldırılması yöntemi, ilk defa 1931 yılı bütçesinde uygulanmıştı. Amaç, artık gereksiz ve yararsız olduğu düşünülen kadroları kaldırarak bütçede tasarruf sağlamaktı ki bu uygulamaya gidilmesinde 1929 dünya ekonomik buhranının etkisi vardı. 1931 yılından sonra bu uygulama sistematik hale geldi ve yerleşti. “L cetveli” memuru değil memuriyet kadrosunu ortadan kaldırıyordu. Yani kadrosu kaldırılan memurun memurluk hakkı devam etmekteydi. Bu durumda kadrosu kaldırılan memur devlet içinde bir başka kuruma ve kadroya yerleştiriliyordu. Ayrıca “L cetveli” ile kaldırılan memuriyetlerin ilerleyen tarihlerde –gereksinim duyulursa- bu cetveldən çıkarılarak yeniden aktif kadro haline getirilmeleri de mümkündü. Tıpkı kaldırılmalarında olduğu gibi aktif hale getirilmelerinde de, Bütçe görüşmelerinde bunun hükümetçe teklif edilmesi ve Meclisçe bu teklifin kabul edilmesi gerekiyordu. Türkiye’de “L cetveli” uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., M. Ertuğruloğlu, “Kanunla İhdas Edilen Kamu Hizmetleriyle Bu Hizmetleri Yürütmek Üzere Yine Kanunla İhdas Edilmiş Bulunan Daimi Kadroların Tamamının Veya Bir Kısımının Bütçe Kanunu İle ve “L” Cetveli Yolu İle Muvakkaten Veya Daimi Bir Surette Talik Edilip Edilemeyeceği Konusunun Kamu Hukuku ve Tatbikat Bakımından Tahlili”, *İdare*, Mart-Nisan 1949, Yıl: 20, S. 197, s. 18-49.

¹⁵²⁸ *TBMMTD*, D. 8, c. 8, s. 345. Burada bir noktayı aydınlatmak gerekmektedir. 5. Genel Müfettişliğin kurulup kurulmadığı konusunda çeşitli yorumlar vardır. Müfettişliğin kuruluşunun Bütçe Komisyonunda uygun görülmemesi ve TBMM’den geçmemesi bu konuda kafa karışıklığı yaratmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki 5. Genel Müfettişlik kurulmuş ve umumi müfettişi de atanmıştır. Zira 1164 sayılı “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”a göre, Türkiye’de Umumi Müfettişlik kurmak ve bu müfettişlik kadrolarına atama yapmak Hükümetin yetkisindedir. Bunun için Meclisten onay almasına gerek yoktur. Ancak yine ilgili yasaya göre, bu kadrolar, ilk Bütçe Görüşmelerinde

Akalın'ın iddiası –bu tezin “Umumi Müfettişliklerin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler” başlığı altında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere- doğru değildi. Zira umumi müfettişlikler asıl olarak mülki taksimatın yarattığı sıkıntıların üstesinden gelebilecek; küçük ve kendine yetersiz vilayetleri birleştirecek bir teşkilata duyulan gereksinim sebebiyle kurulmuşlardı. Ancak Akalın'ın dile getirdiği görüşler içerisinde doğru olanlar da vardı. Nitekim Akalın, umumi müfettişlik teşkilatlarının geçici teşkilatlar olduğunu; ülkedeki en büyük “cüz’i tam”ın vilayetler olduğunu, umumi müfettişliklerin görev mıntikalarının, anayasa ve Vilayet İdaresi Kanunu’yla belirlenmiş olan mülki taksimatta yeri olmadığını belirterek önemli noktalara temas etti. Sonuç olarak ise; Vilayet İdaresi Kanununa göre; valilerin, Devletin ve her Bakanlığın temsilcisi olduğunu, vilayetteki bütün dairelerin onun “teftiş ve nezaretinde” bulunduğunu belirterek; bu sistem içerisinde, valilerin üzerinde görev yapan umumi müfettişlik gibi bir makamın gereksiz bir idari basamak yarattığını iddia etti ve kaldırılmalarının yararlı olduğunu savundu¹⁵²⁹.

CHP Gümüşhane milletvekili Ahmet Kemal Varınca da yaptığı konuşmada; idare taksimatında fazla ve gereksiz kademeleri kaldırmanın asrın gereği ve Türkiye’nin idare politikasının bir parçası olduğunu; nitekim I. TBMM döneminde, birkaç livanın birleşmesiyle oluşan vilayet sisteminden vazgeçilerek her livanın doğrudan merkeze bağlanmasının bunun göstergesi olduğunu söyledi. Ancak Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulmasıyla vilayet ile merkez arasında yeni bir idari basamak oluşturulduğunu, dolayısıyla müfettişliklerin “teknik teşkilat açısından yanlış bir kademe” olduğunu belirtti ve sözlerini şöyle tamamladı:

“İdari teşkilatta reform yapmak icab ediyorsa üçten fazla teşkilat kurmak cihetine gitmeyeceğiz. Onlar da; muhtarlık, ilçe ve illerdir... Teşkilat tarihimizin neticeleri göstermiştir ki bu üç unsurun haricinde, ne kadar teşkilat yaparsak yapalım,

Meclis onayına sunulmak zorundadır. Dolayısıyla 5. Genel Müfettişlik kurulmuş, kadroları belirlenmiş ve atamalar yapılmış olmakla birlikte, bu kadrolar henüz Meclisten geçmediği için, geçici kadrolardır.

5. Umumi Müfettişliğin teşkilat kanunu ve kadroları, müfettişliğin kuruluşundan sonraki ilk bütçe görüşmesi olan, 1948 Bütçesinde Meclise sunulmuş ancak Bütçe Komisyonu bu müfettişliğin kuruluşunu uygun görmeyerek kadrolarını onaylamamıştır. Böylece bir yandan diğer 4 Umumi Müfettişlik kaldırılırken diğer yandan da 5. Umumi Müfettişlik kaldırılmıştır.

5. Umumi Müfettişliğin kadrolarının “L” cetveline alınması söz konusu olmamasının nedeni de budur. Zira bu kadrolar, zaten geçici kadrolardır. Bkz. “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” Madde: 2. “Umumi müfettişlik kadroları bütçelerle tayin olunur. Ancak sene-yi maliye zarfında teşkiline lüzum görülecek umumi müfettişlik kadroları Dahiliye Vekaletince bittanzim İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclisi Âliye arz olunur.”

¹⁵²⁹ TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 345.

gerek bu kademeler arasındaki işleri ve gerek (bu kademelerle) merkez arasındaki işleri boğmaktan başka bir iş yapmış olmayız. Genel Müfettişlik Teşkilatı dahi böyledir¹⁵³⁰.”

Umumi müfettişliklerin işlevsizleştirilmesine karşı çıkan milletvekilleri de oldu. Örneğin Ankara milletvekili General Naci Tınaz; 62–63 vilayeti doğrudan merkezden idare etmenin mümkün olmadığını, bunun adeta 63 taburlu bir ordudaki tüm taburları ordu kumandanına bağlamak demek olduğunu söyleyerek, umumi müfettişliklerin kaldırılmalarının hata olduğunu savundu. Tınaz; müfettişlik teşkilatında reform yapılarak ve bunların yetkileri artırılarak yararlı hale getirilebileceklerini dile getirdi¹⁵³¹.

Siirt milletvekili Ali Rıza Esen de “Şark vilayetlerinin bir milletvekili” olarak, umumi müfettişliklerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da iç güvenliği sağlayarak bölgeyi huzura kavuşturduğunu, böyle bir teşkilatı kaldırmanın hata olduğunu iddia etti. Umumi Müfettişlik Teşkilatının, özellikle Şark vilayetleri için, görevlerine devam etmesini istedi¹⁵³².

Ancak Meclisteki genel hava, umumi müfettişliklerin kaldırılması kararının doğru olduğu yönündeydi. Nitekim görüşmeler sırasında söz alan CHP’li ve DP’li milletvekilleri, müfettişliklerin kaldırılmasının tasarruf sağlamak açısından son derece yararlı olduğunu söylediler ve Bütçe Komisyonunun kararını desteklediler¹⁵³³.

1948 Bütçesinin Meclis Genel Kurulunda kabul edilmesiyle umumi müfettişlikler, 20 yıllık bir uygulamadan sonra, işlevsiz hale getirildi. Bu kararın alınmasından hemen sonra da Trakya Umumi Müfettişi Abidin Özmen, 31 Aralık 1947 tarihinde istifasını İçişleri Bakanlığı’na sundu¹⁵³⁴.

Umumi müfettişliklerin L cetveline alınmasıyla, müfettişlik kanunu yürürlükten kaldırılmış olmuyordu. Bu durumda teşkilata ilerleyen tarihlerde yeniden işlev kazandırılması mümkündü. Ancak gelişmeler bu doğrultuda olmadı.

¹⁵³⁰ TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 509.

¹⁵³¹ TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 313.

¹⁵³² TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 330.

¹⁵³³ Örneğin DP adına konuşan İçel milletvekili Refik Koraltan, “Arkadaşlar, umumi müfettişliklerin kaldırılmasını memnuniyetle karşılarız. Çünkü memleketimizde ve Hükümetin hemen her şubesinde bir teşkilat bolluğu vardır. Mesuliyetleri ortadan kaldıran, kırtasî zihniyeti hâkim bir hale getiren bu teşkilat bolluğu, memlekete milyonlarca liraya malolmakta ve bunun yanında amme işlerinin süratli ve selametli yürümesini güçleştirmektedir.” diyerek Bütçe Komisyonunun vermiş olduğu kararı DP olarak desteklediklerini açıkladı. TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 502. Müfettişliklerin kaldırılmasını destekleyen diğer konuşmalar için bkz., TBMMTD, D. 8, c. 8, s. 307, 507-508, 514, 525.

¹⁵³⁴ Koca, a.g.t., s. 180.

2.3. Teşkilat Kanununun Yürürlükten Kaldırılması

Umumi müfettişliklerin “L” cetveline alınmasından kısa bir süre sonra, 16 Haziran 1948’de, Hükümet, I. İdareciler Kongresinde görüşülen ve kabul gören, “İl İdaresi Kanun Tasarısı”nı Meclise sundu.

Tasarı; *“idare üstlerinin görev ve yetkilerinin düzenlenmesi, kuvvetlendirilmesi, muhtelif özel kanunlarla geri alınmış veya ahengi bozulmuş görev ve yetkilerin iadesi...amaçlarına ulaşmak maksadile”* ¹⁵³⁵ hazırlanmıştı. Tasarıda gerçekten de valilerin, Vilayet Genel İdaresi alanındaki yetkilerini arttıran hükümler vardı. Türkiye’deki mülki taksimat ise değiştirilmemiş; il-ilçe-bucak olarak belirlenmiş olan taksimat aynen devam ettirilmişti. Tasarıda; coğrafi bütünlük arzeden bir “mıntıkada” görev yapacak ve bu mintikadaki illerin ortak işlerinin yürütülebilmesi noktasında eşgüdümü sağlayacak, umumi müfettişlik gibi bir teşkilata da yer verilmedi. Böyle bir teşkilata yer verilmediği gibi tasarı hakkında İçişleri Komisyonunun hazırladığı raporda yer alan; *“1929–1947 yılları arasında yurdun bazı kısımlarında, illerin genel ve özel mahiyette müşterek idari durumları üzerinde nezaret, murakabe ve işbirliği sağlayıcı bir teşekkül diye yer tutan umumi müfettişlikler; bir idare birimi, bölümü, kademesi olmaktan ziyade fonction’u tatbik (etmiş) ve edildiği yerde türlü türlü anlayışa yol açmış, nihayet kendi statüsüne göre devrini ikmal ederek varlıklarından büsbütün istiğna hasıl olan bu kadrolar 1948 yılı bütçesinin L cetveline alınmışlardır”* ¹⁵³⁶ cümleleri; Umumi Müfettişlik Teşkilatının artık tamamen gözden düştüğünü ve bir daha kurulmasının düşünülmediğini açıkça gösterdi.

İl İdaresi Kanunu, Mecliste yapılan uzun görüşmelerden ve sert tartışmalardan sonra, 10 Haziran 1949’da kabul edildi ¹⁵³⁷ ve 18 Haziran 1949 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi ¹⁵³⁸.

¹⁵³⁵ “İl İdaresi Kanunu Tasarısı Gerekçesi”, TBMMTD, D. 8, c. 19, Ankara: TBMM Matbaası, 1949, Sıra No: 208, s. 1-2.

¹⁵³⁶ “İl İdaresi Kanun Tasarısı Hakkında İçişleri Komisyonu Raporu”, TBMMTD, D.8, c. 19, Sıra No: 208, s. 33.

¹⁵³⁷ Görüşmeler için bkz., TBMMTD, D. 8, c. 19, s. 928-1168; TBMMTD, D. 8, c. 20, Ankara: TBMM Matbaası, 1949, s. 3-117, 731-745. Yeni Vilayet İdaresi Kanunu; Türkiye’nin vilayet idaresi alanında –kuruluşundan beri yaşamakta olduğu- en temel sorunlardan birini çözümsüzlüğe terk etmişti. Zira bir yandan umumi müfettişlikler gibi küçük vilayetler sisteminden doğan sıkıntılara bir çözüm yolu olarak düşünülmüş olan teşkilatlar kaldırılmış ancak diğer yandan mülki taksimat değiştirilerek bu sistemin sıkıntılarını izale edecek yeni bir yapılanmaya gidilmemişti.

¹⁵³⁸ Kanunun maddeleri için bkz., Düstur, üçüncü tertip, c. 30, s. 1477-1495.

Umumi müfettişliklere tekrar işlev kazandırılması ya da farklı nitelikte sadece denetim yapmakla yükümlü olacak umumi müfettişlikler kurulması düşüncesi Türkiye'nin idari gündeminden düşmüş olmakla birlikte, Umumi Müfettişlikler Teşkili Hakkındaki 1164 Sayılı Kanun uzun süre kaldırılmadı. Her bütçede, L cetvelindeki, Umumi Müfettişlik Teşkilatı için "1 lira" gibi sembolik bir ödenek ayrıldı. Bütçe görüşmeleri sırasında da ne hükümet ne de milletvekilleri teşkilatın ne olacağına dair bir soruyu gündeme getirmedi. Bu durum 1951 yılına kadar devam etti.

1951 yılı bütçe görüşmelerinde umumi müfettişlikler konusu, dönemin iktidar partisi olan Demokrat Partinin¹⁵³⁹, Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak¹⁵⁴⁰ tarafından Meclis gündemine taşındı. Bucak; 23 Şubat 1951 tarihinde yapılan İçişleri Bakanlığı Bütçe görüşmeleri sırasında, Meclis Başkanlığı'na bir önerge verdi ve İçişleri Bakanlığı Bütçesi içinde yer alan "Umumi Müfettişlik Giderleri" kaleminin kaldırılmasını teklif etti. Verdiği önerge ile ilgili söz alan Bucak, yaptığı konuşmada şöyle dedi:

"...Bu memleketin siyasi idare tarihinde kapkara bir leke olarak yer almış olan umumi müfettişlerin masraf bütçelerine, bir lira dahi olsun, Demokrat Parti Hükümetinin ilk bütçesinde bir paranın yer almış olması bendenizi üzüntüye sevketmiştir. Maalesef, biz bu takririmizle, başımızda Demoklesin kılıcı gibi durmakta olan bu müessesenin karşımızda durmasını istemiyoruz. Hükümetten bu müessese

¹⁵³⁹ Demokrat Parti 1950 seçimlerini kazanarak iktidar partisi olmuştu.

¹⁵⁴⁰ Mustafa Remzi Bucak, "Bucak Aşiretinin" önemli isimlerinden biriydi. İstanbul'da Hukuk Fakültesini bitiren Bucak, "Kürtçü" düşünceleriyle tanınıyordu. Nitekim daha milletvekili seçilmeden önce, -avukat olmasına fiili öğrencilik hali bitmiş olmasına karşın- İstanbul'daki "Dicle" Öğrenci Yurdu'nun yönetiminden sorumluydu. Bu yurt İstanbul'da Devlet bursuyla okuyan Doğulu gençlerin kaldıkları bir yurttu. Yurda, Suriye'den gizli olarak "Kürtçülük propagandası yapan yayınlar getiriliyor ve geceleri Remzi Bucak'ın gözetimi ve yönlendirmesiyle "Kürtçü eğitim" yapılıyordu. Mustafa Remzi Bucak ayrıca, İstanbul'un Beyoğlu semtinde de bir şubesi bulunan "Amerikan İncil Derneği" (American Bible Society) ile yakın ilişki içindeydi ve bu derneğin üyeliğine de kabul edilmişti. Türkiye'de çok partili yaşama geçilince Bucak, DP'den milletvekili adayı olmuş ve 1950 seçimleriyle de Meclise girmişti. 1960 İhtilalinden sonra ABD'ye kaçan Bucak, 1968'de ABD vatandaşlığına geçti. Aynı yıl Uluslararası İnsan Hakları Derneği'nde (International League for the Rights of Man) "Kürt uzmanı" sıfatıyla yönetim kurulu üyesi olarak seçildi.

Mustafa Remzi Bucak; "bağımsız bir Kürdistan"ı savunan bir kişiydi. Nitekim ABD'de iken, Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek bu konudaki düşüncelerini açıkça dile getirdi. Mustafa Remzi Bucak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bilal Şimşir, *Kürtçülük II*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009, s. 227-233; 503-504.

Mustafa Remzi Bucak'ın bu siyasi duruşu, Onun Umumi Müfettişliklere tepkisinin nedenini ortaya koymaktaydı. Zira Umumi Müfettişliklerin kuruluş nedenlerinden biri, bölgeleri dahilinde iç güvenliği sağlamak, ayrılıkçı akımların önüne geçmekti. Özellikle Güneydoğu'da kurulmuş olan I. Umumi Müfettişlik için bu görev daha da önemliydi. Dolayısıyla bölgenin önemli aşiretlerinden Bucak aşiretine mensup bir "Kürt aydınının" Umumi Müfettişliğin bölgede uyguladığı politikalardan rahatsız olması son derece normaldir.

*hakkında noktai nazarları nedir, onu sormak istiyorum. Bir de bu menfur müesseseyi kaldırmayacaklar mı, bu hususta izahat rica ediyorum*¹⁵⁴¹.”

Remzi Bucak'ın bu sözlerinden sonra, Bütçe Komisyonu adına DP Bolu milletvekili Mahmut Güçbilmez açıklama yaptı ve şöyle dedi:

*“Malûmu ihsanınız olduğu üzere genel müfettişlikler 3656 sayılı Barem Kanunu gereğince ve 4644 sayılı muaddel kanun hükümleriyle evvelce yaşamış bir müessese idi. Sonradan, 1948'de Bakanlar Kurulu kararıyla bu genel müfettişlik kadrosu (L) cetveline alınmış, bu suretle hayatîyetine son verilmiştir. Fakat kanunları halen meri olduğu için Bakanlar Kurulu arzu ettiğinde bu müesseseler yine ihya edilebilir. İhyasına karar verilecek mi verilmeyecek mi? Bu hususa Bakanın cevap vermesi lazımdır*¹⁵⁴²...”

Güçbilmez, bütçe komisyonunun herhangi bir teşkilat kanununu kaldırmaya yetkisi olmadığını vurguladıktan sonra, teşkilat kanunu kaldırılmadığı müddetçe umumi müfettişliklere ayrılan sembolik ödeneğin de kaldırılamayacağını belirtti.

Mahmut Güçbilmezden sonra söz alan İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu; Bakanlığın merkez ve taşra teşkilatı ile ilgili yeni bir kanun hazırlamakta olduğunu, bu kanunun yürürlüğe girmesiyle umumi müfettişliklerin tamamen ortadan kaldırılacağını söyleyerek, Demokrat Parti hükümetinin umumi müfettişlikler konusundaki düşüncesini açıkladı¹⁵⁴³.

İçişleri Bakanının sözünü ettiği kanunlar Meclise getirilmedi. Ancak 1951 yılı Bütçe görüşmelerinden yaklaşık bir yıl sonra, 23 Ocak 1952 tarihinde, DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak; Meclis Başkanlığına; *“Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında” bir kanun teklifi sunarak*, umumi müfettişlikler konusunu tekrar Meclis gündemine taşıdı. Bucak'ın teklifi incelenmek üzere, İçişleri ve Bütçe Komisyonlarına sevk edildi¹⁵⁴⁴. Kanun teklifinin gerekçesinde şöyle denilmekteydi:

“Lozan Muhadesiyle, bugünkü hududu milli içinde müstakil ve kuvvetli bir devlet olarak teşekkül ve taazzuv ettikten kısa bir müddet sonra, İmparatorluk devrindeki vilayet, liva ve kaza- esasına müstenid mülki taksimat manzumesi terk edilmiş ve yerine bugünkü vilayet, kaza ve nahiye (bucak) esasına müstenid mülki taksimat manzumesi kabul edilmiş ve bu suretle, malumunuz olduğu veçhile, vilayetlerimizin sayısı 63'e iblağ edilmiş olundu.

¹⁵⁴¹ TBMMTD, D.9, c.5, Ankara: TBMM Matbaası, 1951, s. 683.

¹⁵⁴² TBMMTD, D.9, c.5, s. 683.

¹⁵⁴³ TBMMTD, D.9, c.5, s. 683-684.

¹⁵⁴⁴ TBMMTD, D.9, c.12, Ankara: TBMM Matbaası, 1952, s. 339.

Ancak, siyasi mülahazalarla, lüzumundan fazla küçültülerek meydana getirilen vilayetlerden bazılarının "iktisadi, teknik ve coğrafi vahdetleri göz önünde bulundurularak", "beyinlerinde umumi ve müşterek bir takım menfaatlerin" mevcut olabileceği düşünülmüş ve bu gibi vilayetlerin "bir merkezden ve bir elden idaresini temin maksadıyla" halen ilgasını istediğimiz 16.VII.1927 gün ve 1164 sayılı kanunla, Umumi Müfettişlikler ihdas edilmişti.

Lakin, ne garip ve acı bir hakikattir ki, Umumi müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar atfettiğimizde adı geçen idareye tabi tutulmak bedbahatlığına dûçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif en ufak bir umran eserine tesadüf edilmemekte; bilakis hemen her köşesinden "Hindistan Valii Umumiliği" idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan, Umumi Müfettişlikler, idari ve siyasi tarihimiz, iğrenç ve korkunç kanlı sahifeler ilave etmekten başka bir vazife görmemişlerdir.

Bu sebeple, tesis ve teşekkül gayesinden tamamen ayrılarak, hatta aksine bir hedef takip ederek, asgari 16 vilayetimizde, adı ancak iğrenti ve ürperme ile hatırlanabilen bu umumi Müfettişlik müessesesinin tarihi rollerini ikmal ettikleri artık bir vakiadır.

.....

Devri sabık yaratmamak azminde olan demokratik zihniyet ve anlayışın mümessili olan iktidarımızın, Umumi müfettişlikleri hortlatabilecek olan 1164 sayılı kanunu, bütün ek ve tadilleriyle birlikte, yürürlükten kaldıracağı inancıyla bu teklifi kanuniyi saygıyla arz ve teklif ediyorum¹⁵⁴⁵.

Bucak'ın sunduğu bu kanun teklifi İçişleri ve Bütçe Komisyonlarında da uygun bulundu. İçişleri Komisyonu, raporunda; "gerekçedeki mucip sebepleri yerinde gör(düğünü)" belirtirken¹⁵⁴⁶, Bütçe Komisyonu daha ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Meclise sundu. Bütçe Komisyonu raporunda şu ifadeler yer verildi:

"O zamanki Hükümet ve Meclis tarafından bu teşkilat manzumesinin kurulmasına neden dolayı lüzum ve ihtiyaç hissedildiğine dair sarıh ve aydınlatıcı bir müzakere safhasına ve gerekçeye tesadüf edilememiştir. Umumi hatları Anayasamızın 89. Maddesiyle çizilmiş olan idari taksimat sistemine aykırı olarak, bu idari manzumenin çok üstünde, çok geniş yetkilerle teçhiz edilmiş bir "Umumi Müfettişlik" teşkilatı vücuda getirmenin sebep ve illetini anlamak ve bunu demokratik icaplara göre izah etmek güçtür. Bu itibarla Komisyonumuz, bu husustaki Hükümet görüşünü de dinledikten sonra, kanun teklifini yerinde gör(müştür)¹⁵⁴⁷.

Komisyonlarda incelenen ve uygun bulunan kanun teklifi, 13 Haziran 1952 tarihinde Meclis Genel Kurulu gündemine sunuldu ve 19 Haziran 1952'de de teklifin maddeleri Meclis'te görüşülmeye başlandı¹⁵⁴⁸. Teklif sadece üç maddeden

¹⁵⁴⁵ TBMMTD, D.9, c.12, Sıra No: 224, s. 1.

¹⁵⁴⁶ TBMMTD, D.9, c.12, Sıra No: 224, s. 2.

¹⁵⁴⁷ TBMMTD, D.9, c.12, Sıra No: 224, s. 3.

¹⁵⁴⁸ TBMMTD, D.9, c.16, Ankara: TBMM Matbaası, 1952, s. 190, 318.

oluşmaktaydı. Birinci maddesinde; “16.7.1927 tarih ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik Kanunu ile bu kanunlarla ilgili kanun hükümleri ve teşkilat kadrolarının yürürlükten” kaldırılması hükmü yer almaktaydı. Diğer maddelerinde ise kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği ve kanunu, Bakanlar Kurulu’nun yürüteceği belirtilmekteydi¹⁵⁴⁹.

Kanun teklifinin gerekçesinde; umumi müfettişlikler hakkında ağır ithamlar vardı. Buna rağmen, bu teşkilatın kurulduğu tarihlerde; milletvekilliği, bakanlık yapmış, kurulması için oy vermiş kişiler de dahil, milletvekillerinden hiçbiri, teklif hakkında konuşmadı. Bunun üzerine maddelerin oylanmasına geçildi. Yapılan oylamada teklif kabul edildi ve böylece teklifin “birinci müzakeresi” bitti¹⁵⁵⁰.

21 Kasım 1952 tarihinde, kanun teklifinin ikinci müzakeresi yapıldı. Bu görüşmede de kanun teklifi –teklif hakkında, lehte ya da aleyhte hiçbir konuşma yapılmaksızın- aynen kabul edildi¹⁵⁵¹. Teklifin kabulünden kısa süre sonra da -29 Kasım 1952’de- 8270 sayılı “Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkındaki kanun”, Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁵⁵². Böylece, 1947 yılında işlevsiz hale getirilerek fiilen sonlandırılan, Umumi Müfettişlik Teşkilatı uygulaması, hukuken de sona erdi¹⁵⁵³.

¹⁵⁴⁹ TBMMTD, , D.9, c.16, s. 318.

¹⁵⁵⁰ TBMMTD, D.9, c.16, s. 318.

¹⁵⁵¹ TBMMTD, D. 9, c. 17, Ankara: TBMM Matbaası, 1953, s. 245

¹⁵⁵² *Düstur*, üçüncü tertip, c. 34, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1953, s. 91.

¹⁵⁵³ Bilal Şimşir, Demokrat Parti döneminde, Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasını, “bölücülüğe büyük bir ödün” olarak görmektedir. Teşkilatın kaldırılmasıyla “bölücülüğün önünün açıldı”ğını söylemektedir. Bkz., Şimşir, a.g.e., s. 503, 510. Ancak belirtmek isteriz ki umumi müfettişlikler 1947 yılında L cetveline alınarak zaten işlevsizleştirilmişlerdi. Üstelik bu uygulama DP döneminde değil CHP döneminde yapılmıştı. Bu uygulamanın nedeni bizce siyasi değil, idariydi.

SONUÇ

Türkiye'deki umumi müfettişlik uygulamasının geçmişi, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak her iki dönemde müfettişliğin kuruluşunu gerektiren etkenler arasında da müfettişlikleri kuran idari anlayışta da köklü farklılıklar vardır. Zira Osmanlı dönemindeki umumi müfettişlikler, Avrupalı büyük devletlerin dayattıkları "ıslahat" programlarına ve genel vali/yüksek komiser taleplerine karşı bir antitez üretmek amacıyla kurulmuşken; Türkiye'de Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulmasının temelinde, ülkedeki mülki taksimatın akılcı bir şekilde yapılamamış olmasından kaynaklanan sıkıntılar vardır. Bu sıkıntıların ve bu sıkıntılara çözüm yolu olarak düşünülen umumi müfettişliklerin kökleri ise 1921 Anayasası'na dek uzanmaktadır.

1921 Anayasası'yla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki; vilayet-liva-kaza şeklinde belirlenmiş olan mevcut mülki taksimat değiştirilmiş ve her liva, vilayet kabul edilmiştir. Böylece geniş vilayet sistemi terk edilerek, küçük vilayet sistemine dayalı yeni bir mülki taksimat benimsenmiştir. Yeni devletin kurucuları bu yeni mülki taksimatın, çeşitli açılardan getireceği yararların yanında; birbirleriyle "idari, iktisadi, içtimai ve inzibati" yönden ilişkisi olan ve coğrafi açıdan "vahdet irae eden" mülki dairelerin parçalanmasına; ayrıca nüfusu ve mali kaynakları itibariyle kendine yetersiz pek çok vilayetin ortaya çıkmasına yol açacağını öngörmüşlerdir. Bu nedenle de anayasanın 22. maddesiyle, "vilayetler(in) iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumî müfettişlik kıtaları vücuda" getirileceğini hükme bağlamışlardır. Böylece umumi müfettişlikler Türkiye'nin idari ve siyasi gündemine girmiştir.

1921 Anayasası'yla ortaya çıkan mülki taksimat, Cumhuriyetin ilanından sonra da sürdürülmüş fakat bu mülki taksimatın yaratabileceği sıkıntılara karşı bir önlem olarak düşünülen Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulamamıştır. Üstelik 1924 Anayasası'nda müfettişlik teşkilatına yer de verilmemiştir. Dolayısıyla, taşra idaresi alanında yaşanan sıkıntılar devam etmiştir. Sorunu çözebilmek için 1926 yılında Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu çıkarılmış böylece bazı küçük vilayetler kaldırılmış ve mülki taksimatın yeniden belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

Hükümetin amacı; Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'yla başlayan süreci devam ettirerek daha rasyonel bir mülki taksimat yapmak, böylece küçük vilayet sisteminin yarattığı sıkıntıyı ortadan kaldırmak; ülkedeki idare teşkilatını yeniden yapılandırmaktır.

Ancak böyle köklü bir değişikliği yapabilmek çok uzun zaman gerektirmektedir. Dolayısıyla da, bu değişiklik gerçekleştirilinceye kadar, yaşanan sıkıntıları ortadan kaldıracak farklı bir çözüme gereksinim duyulmuş ve 25 Haziran 1927’de “müteaddid vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kâbil olan ihtiyacat”ı giderebilmek amacıyla, “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” kabul edilmiştir. Kanunun kabulünden kısa bir süre sonra da Birinci Umumi Müfettişlik, merkezi Diyarbakır olmak üzere, faaliyete geçmiş böylece Umumi Müfettişlik Teşkilatı fiilen uygulamaya konulmuştur.

Teşkilatın uygulamaya konulmasının temel nedeni; “idari, inzibati ve iktisadi” açılardan birbirleriyle ilişkisi olan, küçük ve kendine yetersiz vilayetleri, “müfettişlik mıntıkası” altında toplamak düşüncesidir. Umumi Müfettişlik Teşkilatı sayesinde; bu mıntika dahilindeki “idari ve inzibati işleri” daha düzgün, süratli ve koordineli bir şekilde yürütmek; mıntıkaya dahil vilayetleri, kaynakların kullanımı açısından bir araya getirmek, aralarında işbirliğini ve eşgüdümü sağlamak; böylece, umumi müfettişlik mıntıkasında bölgesel bir kalkınma hamlesini başlatabilmek hedeflenmiştir.

Umumi Müfettişlik Teşkilatı; mülki taksimatta ve vilayet idarelerinde öngörülen projenin gerçekleşeceği zamana kadar görev yapacak teşkilatlar olarak kurulduğundan, “umumi müfettişlik derecat-ı idariyeden madut” sayılmamış; “ihtiyacatın zail olmasıyla müfettişliklerin ilgasına hükümet(in) mezun” olduğu hükmüyle teşkilatın geçicilik niteliği de vurgulanmıştır. Ancak mülki taksimatın değiştirilmesi projesi devam ettirilememiş ve bu nedenle de, umumi müfettişliklere duyulan gereksinim ortadan kaldırılamamıştır. Böylece umumi müfettişlikler Türkiye’nin idari yapısı içinde, giderek, kalıcı teşkilatlar olarak değerlendirilmeye ve yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Nitekim I. Umumi Müfettişlik kurulduktan yaklaşık yedi yıl sonra, Trakya’da ikinci bir Umumi Müfettişlik Teşkilatı kurulması kararlaştırılmıştır.

Trakya; Türkiye’nin Avrupa sınırını oluşturması ve Anadolu toprakları ile Balkanlar arasında bir tampon bölge olması nedeniyle son derece büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu önemli bölge, son bir yüzyıl içinde dört savaş yaşamış; yanmış yıkılmış, nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Dolayısıyla da Cumhuriyet yöneticileri Trakya’ya özel bir önem ve kalkınmasına öncelik vermişlerdir. 1930’lu yıllarda; Dünyanın hızla ikinci bir savaşa doğru gidiyor olması, Bulgaristan’ın yayılmacı bir dış politika izlemesi, Bulgar komitacılarının bölge halkını tedirginliğe,

paniğe sevkeden yayınları ve propagandaları bölgenin stratejik önemini arttırmış ve Trakya için yeni önlemler alınmasını, bölgede yeni bir idari yapılanmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. Böylece 1934 yılında; Edirne merkez olmak üzere Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli vilayetlerini içine alan bölgede görev yapmak üzere, Trakya Umumi Müfettişliği kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır

Trakya Umumi Müfettişliği, kuruluşundan itibaren, Türkiye’de umumi müfettişlikler kurulmasının gerekçelerine uygun olarak ve bölgenin özel şartlarından kaynaklanan gereksinimleri de dikkate alarak; idare alanında, bölgesel kalkınma alanında ve iç güvenlik alanında olmak üzere üç temel grupta önemli çalışmalar yapmıştır.

Müfettişliğin idare alanındaki çalışmalarından ilki, bölgesi dahilinde etkin bir idari denetim yapmak olmuştur. Umumi müfettişliğin; idare memur ve amirleri üzerinde geniş yetkilere sahip olması ve müfettişlerin masa başında oturan türden değil, sürekli olarak bölgeyi gezen, inceleyen ve denetleyen türden denetçiler olması; Trakya’da idare ile ilgili işlerin daha başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Müfettişliğin idare alanındaki yaptığı çalışmalardan ikincisi ise idarede eşgüdümü ve işbirliğini sağlamak olmuştur. Nitekim Trakya Umumi Müfettişliği; valilerin vakit bulamadığı, yetişemediği veya vilayet teşkilatının düşünemediği; genel idareye ve mahalli işlere ait bir çok işler üzerinde durmuş, sık sık bölgede görev yapan valilerle toplantılar yapmış; böylece, müfettişlik mıntikasına dahil vilayetlerin ortak işlerinin yürütülmesinde güç birliği oluşmasının ve çalışmaların eşgüdüm içinde yapılmasının önünü açmıştır.

Müfettişliğin bölgesel kalkınma konusunda yaptığı çalışmalar ise çok daha kapsamlıdır. Umumi müfettişlik; bu kalkınmayı sadece ekonomik alanda değil; sosyal ve kültürel alanlarda da gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Trakya Umumi Müfettişleri; gerek şahsen ve gerekse kadrosundaki uzman müşavirler aracılığıyla yaptıkları incelemelerle, bölgenin gereksinimlerini belirlemiş ve bu gereksinimlere göre genel bütçeden bölgeye ödenek ayrılmasını sağlamışlardır. Böylece bölgenin “imar ve ıslahat” işlerinin hızlı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmuşlardır. Umumi müfettişlik ayrıca; bölgeye göçmen yerleştirme işinin düzenli yürütülmesi, köylerin daha modern hale getirilmesi, bölgede ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, eğitim, kültür, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi pek çok alanda başarılı çalışmalar yürütmüş ve Trakya’nın gelişmesinde aktif bir rol oynamıştır.

Bölgede iç güvenlikle ilgili önemli sorunlar olmamasına rağmen, Trakya Umumi Müfettişliği bu alanda da çalışmalar yapmıştır. Bölgedeki kaçakçılığın ve “adi asayiş” olaylarının üzerine gitmiş, Bulgar Komitacılarının zararlı propaganda faaliyetlerinin ve casusluğun engellenmesini sağlamış ayrıca 1934 Olayları’nın soruşturulmasında da görev almıştır.

Müfettişliğin tüm bu çalışmaları; Trakya’da idari işlerin daha düzenli ve hızlı bir şekilde yürütmesinin, bölge dahilindeki vilayetlerin işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışmasının, böylece bölgede topyekûn bir kalkınma hamlesinin başlamasının önünü açmış; ayrıca Trakya’nın daha güvenli ve huzurlu bir bölge olmasına katkı sağlamıştır. Ne var ki umumi müfettişliklerin Türkiye’nin idare teşkilatında yarattığı kimi sıkıntılar, diğer umumi müfettişlikler gibi, Trakya Umumi Müfettişliği’ni de olumsuz yönde etkilemiş ve teşkilatın kaldırılmasına giden süreci başlatmıştır.

Umumi müfettişliklerin kaldırılmasına neden olan sıkıntılar, teşkilatın bir mülki kademe olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim müfettişlerden görev yaptıkları mıntikalarda koordinatör bölge valisi gibi çalışmaları beklenmesine rağmen, umumi müfettişlik mıntıkası ülkenin mülki taksimatında bir “cüz’i tam” olarak kabul edilmemiş ayrıca umumi müfettişlere bölge valiliği yetkileri de verilmemiştir. Zira Cumhuriyet yöneticileri, bölge valiliği sisteminin, kurmayı hedefledikleri, üniter ve merkeziyetçi yapıya zarar verebileceğinden endişe etmişlerdir. Bu nedenle de umumi müfettişliğin idari yapıdaki yeri konusunda bir belirsizlik; görev ve yetkileri arasında da bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Bu durum; umumi müfettişlik ile valilikler ve bakanlıklar arasında çeşitli yetki çatışmalarının yaşanmasına yol açmış; Umumi Müfettişlik Teşkilatının varlığının sorgulanmasına ve kaldırılmasına giden sürecin başlamasına neden olmuştur. Bu süreç, 1947 yılında Teşkilatın “L cetveline” alınarak işlevsizleştirilmesi, ardından 1952 yılında teşkilat kanununun yürürlükten kaldırılarak hukuki varlıklarına da son verilmesiyle sonuçlanmıştır.

Türkiye’deki Umumi Müfettişlik Teşkilatı uygulamasını Trakya Umumi Müfettişliği özelinde incelediğimiz bu çalışmanın sonunda ortaya çıkan bulgular, umumi müfettişliklerin sadece iç güvenlikle ilgili bir teşkilat olarak ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki “Kürt sorunu” ile ilgilenmek amacıyla uygulamaya konduğu görüşünün bilimsel açıdan doğru olmadığını göstermektedir. İç güvenliği sağlamak, Umumi Müfettişlik Teşkilatının kuruluş gerekçelerinden ve teşkilattan

beklenen hizmetlerden yalnızca bir tanesidir. Nitekim Trakya, “Kürt sorunu” olmayan bir bölgedir ve Trakya Umumi Müfettişliği’nin öncelikli çalışma alanı iç güvenlik değil, bölgesel kalkınmadır. Ayrıca, her ne kadar uygulamaya konulmasa da, umumi müfettişliklerin ülkenin her tarafına yaygınlaştırılması düşüncesi sık sık gündeme getirilmiştir ki bu düşünce; Türkiye’de Umumi Müfettişlik Teşkilatının uygulamaya konmasının temelinde “inzibati” değil; “iktisadi ve idari” nedenler olduğunu göstermektedir.

Umumi müfettişlikleri, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ile karşılaştırmak ve olağanüstü hal uygulamasının, umumi müfettişliklerin 1990’lardaki farklı bir versiyonu olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Her iki teşkilatın kuruluş gerekçeleri son derece farklı olduğu gibi, bunların teşkilat kanunları, görev ve yetkileri arasında mutlak bir benzerlik de söz konusu değildir. Nitekim Olağanüstü Hal Kanunu, Olağanüstü Hal Bölge Valisine sadece iç güvenlik alanında görev ve yetkiler vermiştir. Oysaki Umumi Müfettişlik Talimatnamesi umumi müfettişlere; idari denetim yapmak, mıntıkasına giren vilayetlerin ortak işlerinin yürütülmesinde eşgüdüm ve güç birliğini sağlamak gibi son derece çeşitli görevler yüklemiş ve bu görevleri yerine getirebilmeleri için gereken yetkilerle donatmıştır. Cumhuriyet yöneticilerinin umumi müfettişlikleri mıntıkları dahilinde iç güvenlikten sorumlu kılmaları ve bunun için çeşitli yetkiler vermeleri; bir çeşit olağanüstü hal uygulaması yaratmak amacıyla değildir. Aksine, tek bir vilayetin sınırlarını ve tek bir valinin yetkilerini aşacak çaptaki bir iç güvenlik olayında; olağanüstü hal ya da sıkıyönetim uygulamalarına gitmemek; orduyu aslî görevlerinin dışında kullanmamak, iç güvenliği sağlamak konusunda sivil idareyi etkin kılmak amacıyladır.

Umumi müfettişliklerin kuruluş süreci, kuruluş nedenleri ve Trakya Umumi Müfettişliği’nin bölgesi dahilinde yaptığı çalışmalar; umumi müfettişliklerin; benzer ekonomik ve sosyal koşullara sahip, benzer sorunları ve benzer gereksinimleri olan birkaç vilayeti, bir “mıntuka” altında toplayarak, tek merkezden koordine etmek ve denetlemek; böylece taşrada “idari ve inzibati işlerin” daha düzgün, süratli ve koordineli bir şekilde yürütülmesini; ekonomik ve sosyal kalkınmanın istenen hızda gerçekleşmesini sağlamak amacıyla uygulamaya konulduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, 1934–1947 yılları arasında, Türkiye’nin son derece stratejik bir bölgesinde mülki idaredeki en üst makam olarak görev yapan Trakya Umumî Müfettişliği;

Cumhuriyet yöneticilerinin Umumi Müfettişlik Teşkilatından beklentilerine ve bölgenin özel gereksinimlerine uygun olarak; idari, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda başarılı çalışmalar yürütmüş, bölgenin gelişmesine ve kalkınmasına katkıda bulunmuş böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin Tek Partili Dönemi'nde iz bırakan bir kurum olarak, tarihteki yerini almıştır.

EKLER

EK	Sayfa
EK 1. İbrahim Tali Bey'in Trakya Umumi Müfettişliği'ne Atama Kararnamesi	371
EK 2. Trakya Umumi Müfettişliği Maarif Müşavirliği'nin Raporu	372
EK 3. Trakya Umumi Müfettişliği'nin, Trakya Talebe Yurdu Hakkındaki Yazısı	373
EK 4. Trakya'daki İmar ve Kalkınma İşleri için Tahsisat İsteği Yazısı	374
EK 5. Trakya Tay ve Boğa İstasyonları Hakkında Rapor	375
EK 6. Trakya Umumi Müfettişliği Ziraat Müşavirliği Raporu	376
EK 7. Gülcülük ve Gülyağcılığı ile İlgili Rapor	377
EK 8. Tarımbaş Kursları Hakkındaki Rapor	378
EK 9. Milli Gazete'nin 1 Mart 1934 Tarihli Nüshası	379
EK 10. Buç Gazete'sinin 7 Aralık 1935 Tarihli Nüshası	380
EK 11. İdeal Cumhuriyet Köyü Haritası	381

EK 1

T. C.
ASVEKÂLET

Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 2

303

KARARNAME

19/2/934 tarih ve 2/150 sayılı kararname ile teşkili kararlaştırılan Trakya Umumi Müfettişliğine İstanbul Meb,usu İbrahim Tali Beyfendinin tayini; Dahiliye Vekilliğinin 18/3/934 tarih ve 3626 sayılı tezkere-i üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/3/934 te kabul olunmuştur .

18/3/934

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

S. Sarıca

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mi. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

S. Rıfık

G. İ. V.

[Signature]

Z. V.

[Signature]

000 00 01 02 43 15 7

EK 2

DEVLET
CUMHURİYET ARŞIVI

T. C.

Edirne / / 19

Trakya Umumi Müfettişliği

Dairesi : 1. Daire

Özet :

Sayı :

Trakya U. Müfettişliği Yüksek Makamına

1- Yurd Havsa ebesinin evinde açılmışken talebesinin çoğalmasına bina-
en Halkevinin salonuna nakledilmiş ve tedrisata bir Haziranda başlamış-
tır. Dersane ittihaz edilen salon talebe mevcuduna göre bığki ve dikiş
faaliyetine müsaittir. Derslere devam eden talebenin miktarı 18 se baliğ
olmuştur. Kursu devam eden talebe derslere ve verilen temrinlere büyük
bir heves ve istekle çalışmaktadırlar. Derslere başlama tarihine nazaran
şimdiye kadar elde edilen randmanın tatminkâr mahiyette tecelli eylediği
görülmüştür.

2- Öğretmen Aliye Edirne Akşam Kız Sanat okulunu ikmal etmiş ve geçen
yıl gışek, çapka, dikişten bu yıl da nakıştan ihtisas belgesi almıştır. Bu
derslerdeki bilgisi kuvvetlidir. Alûmatından talebesini istifade ettire-
bilmek için takdire değer bir gayret ve heyecanla çalışıyor.
Bağışöretmenle Mahiye müdürü kursun umumî hayatı ile yeter derecede ilgi
göstermektedirler. Her iki unsurun talebenin devamı ve yurdun eksiklikle-
rinin ikmali hususunda gösterdikleri başarılarını yüksek takdirlerine
bilhassa arz ederim.

3- Bugüne kadar proğrardan gösterilen bahialer aşağıdaki fıkralarda
tesbit edilmiştir.

- 1- Sekiz türlü dikiş (dikişlerin neveleri)
- 2- Yama ve dantel dikmeleri.
- 3- Çg türlü "biye" ipekli kumaş üzerine.
- 4- parçalı ilik..
- 5- örgü ilik.
- 6- Tayyör cebi.. iki türlü.. (Fantazi)
- 7- Erkek yelek cepleri.
- 8- Pastalı makine dikişi.
- 9- Bundan sonra metodlara bağlanacaktır.

4- Kby kadınlığının her bakımdan yükselmesine matuf alınan tedbirler
arasında Havsada açılan Bığki ve Dikiş yurdu gayesine kısa zamanda ula-
şabilmek istidadını gösteren müesseselerden biri olabilmektedir. Bu bakı-
ta derin bir meslek zevki içinde bildirirken ellerinizden şperim.

Karîf Müşaviri Fakir
Erden

Aslı Cihidir

M. H. B. 10.

Kayıtlık yazıya, bakiye olduğu yazının gün ve sayısında tanzil edilecek ve günden
sonraki günün kurtuluşu rica olunur.

EK 3

T.C.
TRAKYA
Umumi Müfettişliği
Özel Büro

Sayı

2/23-A. 154

Edirne: 3/ Nisan/ 1939

Özet: Edirne'de (190) mevcutlu Trakya talebe yurdunun son aylardaki sıkıntılı durumunun lütfen himayesini dileyen maruzatım:

Yüksek Başvekâlete

Trakya; kültür bünyesi boşluğunu doldurmak için hızlı bir sıgrayış ile her bakımdan çalışmakta ve Devletin yine her bakımdan yüksek yardımlarını alarak kuvvetlenmektedir. Ve bu hızladırki gönüllere ferah veren kuvvet ve emniyetle ve kültür eserleriyle her yer bezeniyor.

Bu arada şehirli, kasabalı, köylü, göçmen ve ana yurda kaçıp Milletin kucasına atılan Balkanlı Türk gençleri için Trakya talebe yurtları açılmış ve bu gün kız ve erkek, mevdu (190) ı bulduğu gibi gidişe ve başvuranların sayısına göre bu hareket genişliyecektir.

Üç sene yardımlar, temiz neticeler almış ve Cumhuriyet rejiminin nimetlerine bu çocuklar kavuşturulmuştur. Yardım eden makamları ve kurumları gösteren cetvel (1) Numaralıdır. Çocukların sınıflarına ve halk içindeki aile ocaklarına göre sayı ve nisbetini gösteren çizelge (2) numaralıdır. Şimdiye kadar Gelirlerinden fazla kalan masraflarının gösterdiği açık miktarı Maarif ve Maliye Müşavirlerinin (3) numaralı raporundadır. Bu çocuklardan Avrupa ve yüksek tahsil seçme sınavlarına girip kazananlar (4) numaralıdır.

(3) No.lu rapora göre (3.000) lira borcumuz ve açığımız kalacaktır. Yüksek Başvekâlet 28/2/938 tarihinde (3.000) lira lütfederek geçen seneki açığımızı kapattılar.

Bu sene açığımız olan liste Başvekâlet Müsteşarına (Bay Kemal Gedeleş'e) sunulmuştu. Şimdi zaman geldiği için bunun lütüf buyurulmasına tazim duygularıyla dilerim.

Eğer uygun görülürse Türk Maarif Cemiyetinin Trakya kolu olmak üzere, binalarıyla birlikte 1939-40 için devredilsin. Böyle olursa binbir sıkıntı ile değil, Devletin ve Cümhur Reisi Büyük Millî Şefin himayesine mazhar bir kurumun her çeşit kolaylıkları altında daha ferahlı bulundurulur.

On yıl önce İzmir Valiliğinde tıpkı Trakya'da olduğu gibi kurulmuş olan İzmir Talebe yurdu, iki yıl sonra Türk Maarif cemiyetinin sevgen kucasına verilmiş ve bugünkü geniş ve emniyetli durumuna kavuşmuştur. Bunuda ayrıca büyük saygı ile dilediğimi arzeylerim. Trakya Umumi Müfettişi

İlişik:(6)

yayımları m. ?

K. Dink

8-6-939

030	10.		73	484	5
-----	-----	--	----	-----	---

TRAKYA	4-29	2612	8
--------	------	------	---

EK 4

T. C.
MALİYE VEKÂLETİ
Bütçe ve Mali Kontrol
Umum Müdürlüğü
Şube :
Sayı : 777.19.6.....

Ankara : 25 / 5 / 1938

Başvekalet

Özü :

Trakya'da girişilen imar ve kal-
kınma işlerinin istilzam ettiği
tahsisat hakkında.

2032

9/4/1938 Tarihli ve 6/1445 sayılı tezkereleri ce-
vabıdır:

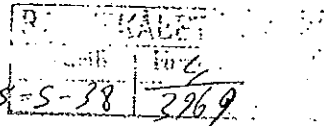
Trakya'da girişilen imar ve kalkınma işlerine sar-
fedilmek üzere İkinci Umumi Müfettişlikçe istenilen 32 000
liranın, 1938 mali yılında alınacak fevkalâde tahsisat için
hazırlanıp 17/5/1938 tarihli ve IIIIII-23
1871 sayılı tezkere -
ile Yüksek Makamlarına takdim edilmiş olan kanun lâyihasın-
da nazarı itibara alınmış olduğunu arz ederim.

Maliye Vekili

E. Aziz

Yazı Ys. Md. ne
25 - V - 98

Kalorifer için 17 bin
Konutlar için 15 "
32

N.E.

- 1 - Bu yazı.....tarihinde tekid edilecektir.
2 - Her yazımıza ayrı ayrı karşılık yazılması, karşılıklarda yazınızın tarihile mevcut
ilç numaranın ve şubesinin gösterilmesi rica olunur.

26-

8792

3816

6

24.5

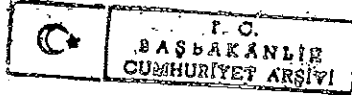
EK 5

5/6/1937 - Edirne

Trakya Umumi Müfettişliği

Dairesi : Baytar

Sayı : 4708

ilişik: I album
I rapor örneğiöz: Tay ve boğa istasyonlarındaki
çalışma rapor örneği ile bir al-
bumun sunulduğu H.

Büyük Baş vekilimiz İ. İnönü

Yüksek katına.

Geçen sene yüksek huzurunuzda Trakya işleri için maruzatte bulunur-
ken Trakyanın Tay ve Boğa büyütme çiftliği ve bunun hazırlık dere-
cesini de arz etmiştim.

Sekiz ay önce köylüden toplanan temiz kanlı sütten kesilmiş Taylar-
la boz ırkın temiz kanından ve muayene suretile damızlığa yarayanlar-
dan para ile toplanan beş altı aylık erkek danaların henüz sekiz ay-
lık bir müddet içinde Tay ve Boğa istasyonlarımızda aldığı durumu gös-
teren mukayeseli fotoğraflarını yüksek katınıza sunmakla büyük bir se-
vinç duymaktayım.

Yüksek Ziraat vekâletine sunulan raporun örneğininide taktim
ediyorum.

Bu inançla tebarüz ediyorki: hem halkı iyi hayvan yetiştirmesine alış-
tırmak hemde bulgaristandan büyük zahmetlerle ve anoak 20 - 30 kadar
ve pek yüksek fiyatla alabildiğimiz ve belkide çekememezlik yüzünden
ileri yıllarda ala-ma-yacağımız damızlıklarında Trakya'da yetiştirile-
bileceği çok mümkünüdür.

Her şeyi ve her işi olduğu gibi atıcılık ve hayvancılık kudre-
tini de uzun yıllardanberi elinde tutan büyük baş vekilimizi sevindi-
recek bu hadiseyi 937 yılında daha geniş tarzda yaşatacağımıza inana-
rak derin saygılarımı sunarım.

Trakya Umumi Müfettişi.

K. Dink

Güngör

7-6-37

H. H. H.

yazı b. lerine

21-7-37

030	10			73	478	1
-----	----	--	--	----	-----	---

BAŞBAKANLIK VEKÂLETİ EVRAKI		
Tarih	Nusxa	Laf
7-6-37	4024	2

EK 6

Trakya Umumi Mufettişliği

Dairesi : Tarım

Sayı : 12828

Edirne: 30/11/936

Eki:5

Öz: Trakya'da pamuk vari-
yete denemeleri ve
geniş ölçüde ekim H.

Yüksek Başvekilimiz İsmet İnönü

1 - Bütün Trakyanın pamuk yetiştirme bakımından ve bir yıldan beri yapılan etütler ve denemeler sonucunu ve pamuk bölgelerini gösteren rapor ve krokiyi yüksek katınıza sunuyorum.

Her engeli yıkan ve yeni varlıklar yaratan hızınız; bu ve buna benzer bütün işleri varlık kaynağına çevirecektir.

2 - Rapor ve krokinin birer örneği Tarım ve Ekonomi Bakanlıklarına da sunuldu.

Derin saygılarıle .

Trakya Umumi Mufettişi

21-12-36

16-6-1936

030 10

185 276 8

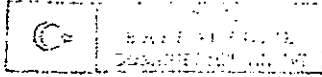
EK 7

T. C.

Trakya Umumi Müfettişliği

Dairesi : Ziraat

Sayı : 4271

Edirne 2 / 8 / 1939

Öz:

Edirne'de çıkarılan Gül-
yağlarından sunulduğuna
dair:

Yüksek Başvekilimizin huzurlarına

1 - Yaxım asırdanberi kaybolan gülcülük hareketi üç senedenberi yeni den Edirne'de başlamıştır. Geçen senenin gülyağı nümuneleri İktisat ve Ziraat Vekâletlerince takdir buyurulmuş ve Isparta Gülyağı fabrikasından gelen raporda da kalitesinin Bulgarya kalitesine benzetilmiştir. Bu sene biraz daha büyüyen ve Edirne'den başka Kızanlık göçmenlerinin bulunduğu Mülburgazda Karaağaç köyünde de bir kol atan gülcülüğümüzün bu seneki örneklerinden (3) tüptü sunulmuştur.

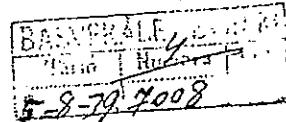
Üç senede 1300 kilo kök göndermek suretiyle yardım eden Ispartalıların Trakya'da açılmasına sebep oldukları gülcülüğün bundan sonra gelişimine daha ziyade çalışılacağını büyük saygı ile arz ederim.

2 - Yüksek Başvekâlete, Ziraat, Ticaret ve İktisat Vekâletlerine sunulmuştur.

Trakya Umumi Müfettişi

K. D. N. K.

Hefz
5.8.1939

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısı ile hangi daire ve şube den yazıldığına dikkat olunur.

030	10			166	156	113
-----	----	--	--	-----	-----	-----

4

EK 8

T. C.
Trakya Umumi Müfettişliği

Dairesi : Ziraat

Sayı: 7678

Edirne 3 / 11 / 1938

Öz :

Tarımbaş kursu hak-
kında.

Yüksek Başvekalate.

1 - Tam bir sene devam eden ve tarımbaş olmak üzere köy bülge-
lerine gönderilen (45) genç köylümüzün fotoğrafları ile kendilerine hedi-
ye olarak verilen avadanlıklarıyla birlikteki iş kıyafetlerini gösteren
fotoğrafları sunulmuştur. Ziraat Vekâletinden (1.000) lira yardım görmüş-
tür. Gençler istekle ve his ederek çalışmışlar, olgun bir tarzda gönderil-
mişlerdir.

Geçen eylül ayında sonbahar ahlât ve saire ağıları içim nutahas
sıslar ile (20) gün kadar Çanakkale, Biga, Bayramiç, Gelibolu, İmroz ve
Kırklareli, Vize bölgelerine gönderilmiş, 95.000 aşı yaparak dönmüşlerdir.
Çok hayır beklenen ve köyün büyük bir cephesini ve pratik kuvvetleri ile
en yakından doldurmak bu eser dahi Atatürk rejiminin büyük elektriğine bağ-
lı iş zincirinin küçük bir halkasıdır.

İngiliz Büyük Elçisi Bay Percy Lorence bu okul üzerinde büyük
takdir ve hassasiyet gösterdi ve köylü ile pek ileri derecede meşgul olan
Türkiye Cumhuriyetine bu cephede dahi hayranlık göstermiştir. Büyük saygı
ile arz ederim.

2 - Yüksek Makamlara sunulmuştur.

Trakya Umumi Müfettişi

Lingü
4-XI-938

K. Dink

İlişikler

1. Ziraat kursunu bitiren köy gençleri
2. Bu gençlere hediye edil-
len avadanlık çizelgesi
3. Bu gençlerin yeni iş kı-
yafetleri

+4 fotoğraf

030	10			73	481	3
-----	----	--	--	----	-----	---

7/11-938 823614

Kargılık yazılacak yazıya, kargılık olduğu yazının gün ve sayısıyla hangi daire ve şubeden yazıldığına
konulması rica olunur.

Figure 1. The effect of the concentration of the *Yersinia enterocolitica* suspension on the detection of *Y. enterocolitica* by the *Yersinia* specific PCR. The concentration of the suspension was 10¹ to 10⁸ CFU/ml. The results were expressed as the number of positive samples out of 10 samples.

2012-11-13

Türk inkılabı dinlenmeyen bir irade,
zaptedilmiyen bir ehyecan,

Figure 1

The diagram illustrates the experimental design as a flowchart. It starts with a box labeled 'Stimulus' containing the word 'cat'. An arrow points to a box labeled 'Response' containing the word 'cat'. Another arrow points to a box labeled 'Feedback' containing the word 'cat'. Below the 'Response' box, there is a box labeled 'Correct' with a checkmark. Below the 'Feedback' box, there is a box labeled 'Incorrect' with an 'X'.

Thema des Cases

Yetiştirilmeyen bir hızdır. Ülkamızın geleceği için.

卷三

CUMARTESİ VE ÇARŞAMBA GÜNLERİ ÇIKAR SIYASAL VE SOSYAL SINIR GAZETESİ

THESE

Odun buhranı Karşısında..

Evvelki ve ondan evvelki sa-
yahlarımızda büyük puntolarla ge-
lirdi bütün süren eden bahra-
nın işaret etmiş ve bu bahran
karpında kömür kollarını mu-
tamadığın yitirdiği ekleyerek
İzmirli bir an evvel gereken
tedbirlere bağ vurmaları dile-
miştir.

Şehir halkının duygularına tercümanı olan o satırlara tesir-
siz kalmayan görevler başındaki
sayın da aynı konuya bir kere
daha değinmek zoruna kendiminde
dayanıyor.

Her şeyden önce haber verelim ki odun kırdı, kömür ve kereste işlekaldıyorku karşında gelir halkı cidden zorlu ve feci bir duruma düşmüştür. Bugün yatacaık odun veya kömürü olan bir ev pamukla gösterilecek bir durumdadır. Yani baldı gelir baki yatacaık şeylerden mahrumdur.

Darum böylece kaydettikten sonra bu işin mes'ullerini ele alarak ya yönlendirmek birle-

GENEL İNSPEKTÖRÜMÜZLE ÖNEMLİ BİR GÖRÜŞME

General Kâzım Dirik bu görüşmede, gazetemizi, hazırlanmakta olan beş yıllık programda yer alan bütün işler hakkında aydınlatmış. *Vebize Trakya bölgesinde muhtelif alanlarda yapılan incelemelerin iyi sonuçlar verdiğini müjdelemiştir.*

«... Bir zaman sonra göçmenlerin işi hafiflemiş olacak, ondan sonra bütün kalkınmalar da yine okullar ve okulların içinde ateşli çocuklar, öğretmenler ele alınacaktır...»

Göçen Çanak güllü sebrim
Halketirde büyük ve küçük bir
toplantı yapılmıştır. Bütün me-
lekette ve dış pazarlarda tan-
nan Edirne ve Trakya peynirli-
ğini bina etmek ve mandala-
rının en teknik şartlar içinde
geliştirilme amacıyla Genel En-
gültürümüzü General Kâzım Di-
lik'in başkanlığı altında yapılan
bu toplantıda 120 kadar Türk
stüdyo ve mandıra hazır bulun-

Chin. J. Chem.

Düşümden önce krediye açan Ziraat Bankası baş direktörü Nall Etilyas de söz alarak açılan kredi hakkında izahat vermiş ve mandracılarımıza elinden gelen her türlü kolaylığı göstereceğini vademiştir...

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı veçhile Trakyanın her yâden kalkandırılması ve genel bir genelliğe ve bayındır-

olmasına rağmen Genel Espek-
törümüz her zamanki gibi me-
gül olmuştur. Bununla beraber
Genel Espektörümüz yargıma-
nın herkesle olduğu büyük bir
nezakette ve çok nazilli olarak
kabul etmiş ve halka, yaptığı
işlerin hesabını vermeye ödevla-
rının başında saygıyı söylemek
suretiyle püskük bir tavıma gös-
termiştir.

Galaxy

HAZIRLIK

Vietnam

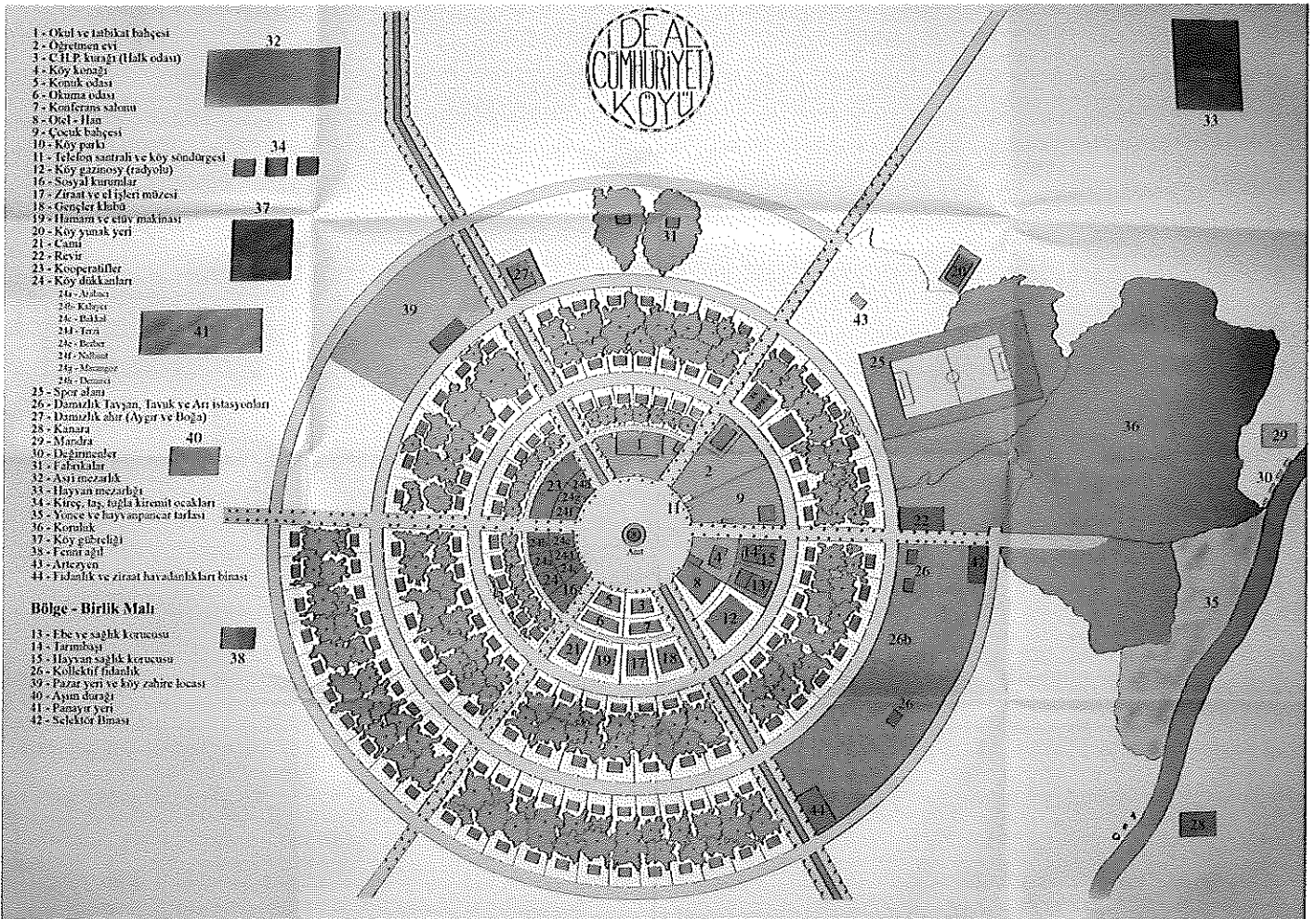
Önemli bir tavsiyedir.
 duymaları tarafından yapılmış
 cık olan müddet içinde
 karışmak için herkes kendi
 gücüne göre çalışarak
 nerededir.

Zehirli gaz sarayı sınırlarından çok daha korumalıdır. Camı, metal, gümüş çorcuğu ve yarımadayı düşünceler Hava Tehlikesi göre olarak Hava Tehlikesi bilenen korumaya bu yarımadalı ve hava tehlikesi gücüne yolunda çabın bu koruma kuvvetlendirilmelidir.

Yazınurda

HAVALI KAZI ANKARA

Soguk ve yagiz geyik gusleri
den sonra da karsi kishiler
agaci ve marmaris kishiler
yagizini adanmasi kishiler

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu
Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu
Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu
Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu

Devlet Mezarlığı Arşivi

Kazım Dirik Envanteri

BELGESEL NİTELİKLİ KAYNAKLAR

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Göçmen Hareketleri**. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1949.

-----, **Nüfus Hareketleri İstatistiği**. Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1948.

-----, **Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1947-1948**. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949.

-----, **Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948**. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949.

-----, **Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948**. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1949.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İstatistiği 1933-1934**. Ankara: Devlet Matbaası, 1935.

Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 13 (Çanakkale)**. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

-----, **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 19 (Edirne)**. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

-----, **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 34 (Kırklareli)**. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

-----, **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, c. 52 (Tekirdağ)**. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1937.

Birinci Genel Müfettişlik, **Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi.** İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.

Dahiliye Vekâleti, **Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarile Rapor ve Hülasası.** Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937.

Dahiliye Vekâleti Nüfus Umum Müdürlüğü, **Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası.** Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1935.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Milli Eğitimde 50 Yıl.** 1923–1973, Ankara: DİE Matbaası, 1973.

Düstur. tertib-i sanî, c.4, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1331.

-----, tertib-i sanî, c.5, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1332.

-----, tertib-i sani, c.11, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928.

-----, üçüncü tertip, c.1, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929.

-----, üçüncü tertip, c.3, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929.

-----, üçüncü tertip, c.5, ikinci basılış, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948.

-----, üçüncü tertip, c.6, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934.

-----, üçüncü tertip, c.7, ikinci basılış, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1944.

-----, üçüncü tertip, c.8, ikinci basılış, Ankara: Devlet Matbaası, 1946.

-----, üçüncü tertip, c.9, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931.

-----, üçüncü tertip, c.14, ikinci basılış, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1954.

-----, üçüncü tertip, c.15, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935.

-----, üçüncü tertip, c.17, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1936.

-----, üçüncü tertip, c.26, Ankara: Devlet Matbaası, 1945.

Kırklareli Valiliği, **Cumhuriyetin 15. Yılında Kırklareli.** Kırklareli: y.evi yok, 1938.

Maarif Derleme Müdürlüğü, **Cumhuriyetin Onbeşinci Yılında Tekirdağ.** Ankara: y.evi yok, 1939.

-----, **Cumhuriyetin 15.'inci Yılında Edirne.** Ankara: y.evi yok, 1939.

-----, **Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü)**, Ankara: y.evi yok, 1936.

-----, **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1937)**. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937.

-----, **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938)**. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1938.

-----, **1939 Enternasyonal İzmir Fuarında Trakya**. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1939.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **Vilayetler ve Mahalli İdareler Mevzuatı (1864-1996)**. Ankara: 1997.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi. c.I, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Güneş Matbaası, 1939.

-----, c.II, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Güneş Matbaası, 1954.

-----, D.1, c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1986.

-----, D.4, c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992.

Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını. Haz: Kabataş-Güner, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.

İçişleri Bakanlığı, **Birinci İdareciler Kongresi (20 Ocak-31 Ocak 1947)**. Ankara: Akin Matbaası, 1947.

Trakya Umumi Müfettişlik İstatistik Bürosu, **Trakya İstatistik Yıllığı**. c.I, Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1938.

-----, **Trakya İstatistik Yıllığı**. c.II, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1939.

Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları**. İstanbul: Halk Basımevi, 1937.

-----, **Trakya'da Fenni Tavukçuluk ve Tavşancılık**. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937.

-----, **Trakya Bölgesinde İki Hafta Süren Köy Muhtarları ve Köy Katipleri Kursları**. yy yok, 1937.

-----, **Trakya'da Fenni Arıcılık**. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1937.

-----, **Trakya Birinci Arıcılık Kongresi Tutulgası**. Halk Basımevi: İstanbul, 1938.

-----, **Trakya'da Eğitimciler Kursu**. Ankara: Ahmed İhsan Basımevi, 1937.

-----, **Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1936.

-----, **Yumurtacılık Hakkında Köylülerimize Öğütler**. Edirne: İl Basımevi, y.y. yok.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. D. 8, c. 8, Ankara: TBMM Matbaası, 1948.

-----, D. 8, c. 19, Ankara: TBMM Matbaası, 1949.

-----, D. 8, c. 20, Ankara: TBMM Matbaası, 1949.

-----, D.9, c.5, Ankara: TBMM Matbaası, 1951.

-----, D.9, c.12, Ankara: TBMM Matbaası, 1952.

-----, D.9, c.16, Ankara: TBMM Matbaası, 1952.

-----, D.9, c. 17, Ankara: TBMM Matbaası, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. D.1, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, 1940.

-----, D.1, c.4, Ankara: TBMM Matbaası, 1942.

-----, D.1, c.5, Ankara: TBMM Matbaası, 1942.

-----, D.1, c.6, Ankara: TBMM Matbaası, 1946.

-----, D.1, c.7, Ankara: TBMM Matbaası, 1944.

-----, D.1, c.12, Ankara: TBMM Matbaası, 1958.

-----, D.1, c.13, Ankara: TBMM Matbaası, 1958.

-----, D.1, c.14, Ankara: TBMM Matbaası, 1958.

-----, D.1, c.15, Ankara: TBMM Matbaası, 1958.

-----, D.1, c.18, Ankara: TBMM Matbaası, 1959.

-----, D.1, c.24, Ankara: TBMM Matbaası, 1960.

-----, D.1, c.28, Ankara: TBMM Matbaası, 1961.

-----, D.2, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, 1961.

-----, D.2, c.4, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.

-----, D.2, c.7, Ankara: TBMM Matbaası, 1968.

-----, D.2, c.11, Ankara: TBMM Matbaası, 1975.

-----, D.2, c.13, Ankara: TBMM Matbaası, 1975.

-----, D.2, c.14, Ankara: TBMM Matbaası, 1976.

-----, D.2, c.15, Ankara: TBMM Matbaası, 1976.

- , D.2, c.25, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.2, c.33, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.3, c.1, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.3, c.3, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.3, c.9, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.3, c.10, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.4, c.21, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.
- , D.4, c.23, Ankara: TBMM Matbaası, yy. yok.
- , D.5, c.7, Ankara: TBMM Matbaası, 1936.
- , D.6, c.18, Ankara: TBMM Matbaası, 1941.
- , D.7, c.2, Ankara: TBMM Matbaası, 1943.
- , D.7, c.10, Ankara: TBMM Matbaası, 1944.
- , D.7, c.17, Ankara: TBMM Matbaası, 1945.
- , D.7, c.20, Ankara: TBMM Matbaası, 1946.

TARANAN SÜRELİ YAYINLAR

- Akşam Gazetesi (1927, 1934, 1947-1948, 1952)
- Buç Gazetesi (1935-1936)
- Cumhuriyet Gazetesi (1925-1948, 1952)
- Edirne Postası Gazetesi (1933-1948)
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi (1927, 1934-1935)
- İdare Dergisi (1930-1953)
- Milliyet Gazetesi (1927, 1934)
- Milli Gazete (1933-1935)
- Son Posta Gazetesi (1934, 1947-1948, 1952)
- Tan Gazetesi (1927, 1934-1948, 1952)
- Trakya Dergisi (1936-1938)
- Trakya'da Yeşilyurt Gazetesi (1934-1948, 1952)
- Ulus Gazetesi (1947-1948, 1952)
- Vakit Gazetesi (1927, 1934, 1947-1948, 1952)
- Yeni Asır Gazetesi (1935-1948, 1952)

KİTAPLAR

- Adanır, Fikret, **Makedonya Sorunu**. Çev: İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001,
- Ahmed Cevdet Paşa, **Maruzat**. Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**. c.1, Yeni Yazıya Çeviren: Ahmet Hezarfen, Editör: Nuri Akbayrak, İstanbul: YKY, 1999.
- Abadan, Yavuz – Savcı, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1950.
- Akman, Halil, **Paylaşılamayan Balkanlar**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006.
- Akşin, Sina. **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**. c.1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Akyıldız, Ali **Osmanlı Bürokrasisinde Modernleşme**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Albayrak, Mustafa, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri**. Ankara: ATAM Yayınları, 1998.
- Aldan, Mehmet, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası, 1990.
- Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982.
- Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadele’de İstanbul Mitingleri**. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**. Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.
- Aybars, Ergun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Avner, Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Babuş, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları**. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.

Bali, Rıfat N. **1934 Trakya Olayları**. İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**. Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000.

Behlülgil, Mefahir, **İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz**. İstanbul: 1992.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Beşikçi, İsmail, **Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**. Ankara: Belge Yayınları, 1990.

Bıyıklıoğlu, Tefvik, **Trakya'da Milli Mücadele**. c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1992

Burğaç, Murat, **Çifteler Köy Enstitüsü**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: 2004.

Bütünüyle Erzurum Kongresi. Yay. Haz. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara: Kültür Ofset, 1993.

Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi**. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye'de Ülke Yönetimi**. Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara: İmge Kitabevi , 2007.

Duran, Lütfi, **İdare Hukuku**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982.

Dursunuoğlu, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**. Çev. Ali Reşit, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Erdaha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**. c.1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları). Ankara: TTK Yayınları, 1953.

Görelî, İsmail Hakkı, **İl İdaresi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1952.

Gün, İsmail - Ankara, Mahmut, **Kazım Dirik**. İzmir: İstiklal Matbaası, 1971.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

-----, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. Ve II. Meşrutiyet**. c.I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1996.

----- **Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**. Eskişehir: Yayına Hazırlanan Çalışma.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Halaçoğlu, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapısı**. Ankara: TTK Yayınları, 1995.

İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**. Ankara: TTK Yayınları, 1986.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**. Çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Kabasakal, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.

Karaca, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa 1838-1899**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri**. Ankara: TTK Yayınları, 2004.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**. c.6, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Kansu, Mazhar Müfid, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**. c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Kili, Suna- Gözübüyük, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Koca, Hüseyin, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Nuri Köstüklü, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 1994.

-----, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Konya: Mikro Yayınları, 1998.

Koçak, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1947)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Komisyon, **Tanzimat 1**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.

Kunt, Metin, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968.

Küçük, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1986.

Levi, Avner, **Türkiye Cumhuriyet'nde Yahudiler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Çev: Boğaç Babür Tuna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.

Meray, Seha L.-Olçay, Osman. **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

-----, **Lozan Barış Konferansı: tutanaklar-belgeler**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

Mumcu, Ahmet, **Divan-ı Hümayun**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.

Okandan, Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku**. Ankara: Fakülteler Matbaası, 1976.

-----, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**. Birinci Kitap, İstanbul: 1977.

Okutan, M. Çağatay, **Tek Parti Dönemi Azınlık Politikaları**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Onar, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**. c.2, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966.

Ortaylı, İlber, **Türkiye İdare Tarihi**. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1970.

-----, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Ökçün, Gündüz-Ahmet R., **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

- Özmen, Abidin, **Trakya**. Ankara: Kanaat Basımevi, 1948.
- Peremeci, Osman Nuri, **Edirne Tarihi**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşında İkili İktidar**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- Selek, Sebahattin **Anadolu İhtilali**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.
- Sencer, Muzaffer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.
- Sander, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. c.II, İstanbul: E Yayınları, 1983.
- Sonyel, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**. c.I, (1920-1954). Ankara: TTK Basımevi, 1983.
- Şamsutdinov, A. M., **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923**. Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yayınları, 1996.
- Şimşir, Bilal, **Kürtçülük II**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**. c.II-III, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. İstanbul: YKY, 1999.
- Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri**. İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Tosun, Mustafa, **Türkiye'de Valilik Sistemi**. Ankara: TODAİ Yayınları, 1970.
- Tönük, Vecihi, **Türkiye'de İdare Teşkilatı**. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1945.
- Tunaya, Tarık Zafer **Türkiye'de Siyasal Partiler**. c.II, ikinci basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- , **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**. İstanbul: Arba Yayınları, 1952.

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. üçüncü basım, İstanbul: Cem Yayınları, 1992.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**. birinci kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008.

-----, **Türk Devrim Tarihi**, ikinci kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.

-----, **Türk Devrim Tarihi**, üçüncü kitap, birinci bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.

Türk geldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**. Ankara: TTK Basımevi, 1984.

Türk Dış Politikası, c.1, Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Halifelğin Sonu**. İstanbul: TİŞ Yayınları, 1975.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Uzer, Tahsin, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**. Ankara: TTK Basımevi, 1984.

-----, **Osmanlı Tarihi**. c.1, Ankara: TTK Yayınları, 1982.

Yayla, Yıldızhan, **Anayasalarımızda Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

Yeşiltuna, Serap, **Atatürk ve Kürtler**. İleri Yayınları, İstanbul, 2007.

MAKALELER

(Abaloğlu) Yunus Nadi, “Trakyaımız Ne Halde”, **Cumhuriyet**. 23 Teşrinievvel (Ekim) 1928, S.1602.

-----, “Hükümet Makinesinde Teftiş ve Murakabe”, **Cumhuriyet**. 10 Kanunuevvel (Aralık) 1930, S.2369.

-----, “Trakyaıda İkinci Umumi Müfettişlik”, **Cumhuriyet**. 25 Şubat 1934, S.3523.

(Atay), Fali Rıfkı, “Hal-i Tabii”, **Hakimiyet-i Milliye**. 2 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S. 2300.

-----, “İki Yeni Teşekkül”, **Hakimiyet-i Milliye**. 6 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S. 2304.

-----, "İnkılabın Müdaafası", **Hakimiyeti Milliye**. 13 Kanunusani (Ocak) 1931, S. 2414.

Aykut, Şeref, "Trakya Genel İspikürlüğünü Ne İyi Kurdunuz ve Edirne Ne Bekliyor", **Milli Gazete**. 31 Temmuz 1935, S.625.

Aktar, Ayhan, "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak", **Tarih ve Toplum**. Temmuz 1996, c.26, S.155.

Bakar, Bülent, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Göç ve Paniğe Karşı Propaganda", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**. Yıl: 6, S.12, 2007.

Bali, Rıfat "1934 Trakya Olayları I", **Tarih ve Toplum**. Haziran 1999, c. 26. S.186.

-----, "1934 Trakya Olayları II", **Tarih ve Toplum**. Temmuz 1999, c. 26. S.187.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", **Edirne**. Ankara: TTK Basımevi 1993.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Çamlıca, Salih, "Tavşancılık", Trakya Umumi Müfettişliği, **Trakya Dergisi**. Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937.

Daver, Abidin, "General Kazım Dirikten İsteddiğimiz ve Beklediğimiz", **Cumhuriyet**. 23 Eylül 1935, S.4080.

Dursunkaya, A.R., "Genel Enspekterimiz General Kazım Dirige", **Batıyolu**. Yıl: 1, S. 4, İkinciteşrin (Kasım) 1935, Kırklareli: Bozkurt Basımevi, 1935.

(Esmer) Ahmet Şükrü, "Tali Bey Trakyada", **Milliyet**. 28 Nisan 1934, S.2949.

Fişek, Kurthan, "Türkiye'de Mülkî İdare Âmirliği", **Türkiye'de Kamu Yönetimi**. Editör: Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman, Ankara: Yargı Yayınları, 2003.

Güler, Birgül Ayman, "Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Adem-i Merkeziyetçilik mi?" **Yerel Yönetimler Dergisi**. c.9, S.2, Nisan 2000.

Güneş, İhsan, "1923 Seçiminde Oylar Nasıl Kullanıldı?", **A.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**. Muammer Aksoy'a Armağan, XLVI/1-2 (1991), Ayrıbasım.

Halıcı, Şaduman, “Razgrad Olayı, Bulgar Milliyetçiliği ve Türk Gençliğinin Tepkisi”, Atatürk Araştırma Merkezi, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (Bildiriler)**, c.I, Ankara: 2007.

İhsan, A., “Trakya Yeniden Yapılırken”, **Milli Gazete**. 19 Mart 1934, S.494.

İnalçık, Halil “Türkler ve Balkanlar”, **Balkanlar**. İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, Eren Matbaası, 1993.

Karabatak, Halûk, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, **Tarih ve Toplum**. Şubat 1996, c.25, S.146.

(Karaca), Ali Naci, “Trakya Komitasının İçyüzü 1”, **Cumhuriyet**. 8 Ağustos 1933, S.3324.

-----, “Trakya Komitasının İçyüzü 7”, **Cumhuriyet**. 14 Ağustos 1933, S.3330.

Kuran, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)” **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**. Ankara: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kurtuluş Ofset Basımevi 1985.

Levi, Avner, “1934 Trakya Yahudileri Olayı-Alınamayan Ders”, **Tarih ve Toplum**. Temmuz 1996, c.26.

Menderes, Adnan, “İdareciler Kongresinin Asıl Manası”, **Vatan**. 25 Ocak 1947, S. 2033.

Osten, Necmi, “İdareciler Kongresi ve Bir Zihniyet”, **Ulus**. 1 Mart 1947.

Özmen, Abidin, “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, **İdare**. Yıl: 18, S.184.

Pekesen, Berna, “Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören: İcraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**. Bahar-Yaz 2008.

Pepeyi, Halûk “İdare Teşkilatımız Hakkındaki Anket Münasebetiyle”, **İdare**. Yıl: 17, S. 180, Mayıs-Haziran 1946.

Saatçi, Meltem Begüm, “II. Meşrutiyet Öncesi Makedonya Sorununda Bulgar Rolü” **Uluslararası Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı**. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Tunaya, Tarık Zafer, “Müdafaa-i Hukuk Ruhü”, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. İstanbul: Turhan Kitabevi, 1982.

-----, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. İstanbul: Turhan Kitabevi, 1982.

-----, “Milletin Meclisi” **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. İstanbul: Turhan Kitabevi, 1982.

Turan, Sibel, “Ulusçuluk Işığı Altında Akan Zaman Duran Zaman”, **Tarih ve Milliyetçilik**. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 1999.

(Uluğ) Hakkı, Naşit “Trakya’nın İymarına Doğru”, **Hakimiyeti Milliye**. 31 Mayıs 1934, S.4616.

Unat, Faik Reşit “Atatürk’ün Toplamak İstedığı Meclisi Müessisan”, **Belleten**. c.21, S. 83, Temmuz 1957.

(Us) Mehmed Asım, “Teşkilat-ı Mülkiyenin Islahı”, **Vakit**, 14 Şubat 1924, S.2204.

-----, “İntikal Devresi”, **Vakit**, 5 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3561.

-----, “Umumi Müfettişlikler”, **Vakit**, 6 Kanunuevvel (Aralık) 1927, S.3562.

-----, “Trakyanın İmarı”, **Vakit**, 17 Şubat 1934, S.4788.

-----, “İkinci Umumi Müfettişlik”, **Vakit**, 26 Şubat 1934, S.4797.

Yaman, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma” **İdare**. Yıl: 13, Sayı: 138, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.